

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
2 (35) 2024

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
2 (35) 2024

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
2 (35) 2024

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилишод Сафарбек *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Начот *Доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсент, муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимшо *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Сафаров Холмад Хоркашович *Номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирализода Абдусалом Мустафо *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Ислон *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими он Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятовна *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Хоҷаев Давлатбек *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори филиали Донишқадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ *Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷикии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Баҳриддин Раҳмонович *Номзади илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj. **E-mail:** rayot@kgu.tj **Тел.:** 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент, заместитель начальника управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Сафаров Холмад Хоркашович Кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирализода Абдусалом Мустафо Доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета.

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Ислон Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иззатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, ректор филиала Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj

E-mail: rayom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Doctor of Philosophy (PhD), doctor in journalism, Associate Professor, deputy head of the department of science and innovation at Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Safarov Kholmad Khorkashovich *Candidate of Historical Sciences, senior lecturer at the Department of History and Methods of Teaching History, Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Miralizoda Abdusalom Mustafo *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, Tajik National University*

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Interfaculty Department of the Russian Language of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Linguistics and History of Language, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philology, Professor, Rector of the Singapore Institute of Management Development in Dushanbe city.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Literature, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, The dean of foreign philology faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ПЕДАГОГИКА

ТДУ:37.0+373 (575.3)

ТКТ:74.113.8 (2-тоҷ)

Д-20

МАЗМУН ВА МУҲТАВОИ ҚОРҲОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД БА УСУЛҲОИ МУДИРИЯТИ МУАССИСАҲОИ ТАҶСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ

Ҷ. Алимӣ, д.и.ф., профессор, Даминзода Х.А., унвонҷӯ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Масъалаи таҳқиқот иборат аз таъмини мудирияти самараноки Муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (МТТ) мебошад. Муҳимияти он тавассути чунин омилҳо муайян мегардад: равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар ҷомеаи тоҷик сурат гирифта, мустақиман ба таҳсилоти томактабӣ дахл доранд, ба бошуурона дарку фаҳм кардан ва тақмили тарзу воситаҳои мудирияти МТТ водор месозанд. Ин ҳама алоқаманд ба эҷоди шароитҳои нави зарурии ташкилӣ-педагогӣ мебошанд, ки барои самаранокии ташкилӣ-иқтисодӣ ва педагогии самаранокии мудирияти МТТ вобаста буда, аз як ҷониб, имкон медиҳад, ки механизмҳои муосири ташкилӣ-иқтисодии таҳсилоти томактабӣ ва аз дигар ҷониб, тақмили раванди педагогӣ қоркард гарданд ва ҳалли на танҳо вазифаҳои таҳсилот ва тарбия, балки ҳифзу нигоҳдошт ва таҳқиму тақвияти саломатӣ ва рушди кӯдакон мусоидат мекунад.

Таҳлили ҳолат ва тақмили низоми муассисаҳои томактабии кишвар нишон медиҳад, ки дар марҳилаи ҳозира дар самти ташкили қорҳои тарбиявӣ, тақмили таъминоти методӣ, маблағгузорӣ ва мудирияти муассисаҳои томактабӣ тағйироти куллии мусбат ба назар мерасанд. Ҷомеаи илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, воҳидҳои сохтории он ва ҳайати омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо дарназардошти шароити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ-таърихӣ оид ба таҳияи назария ва амалияи таҳсилоти томактабӣ қорҳои илмӣ ва илмию методӣ анҷом медиҳанд (М. Лутфуллоев, И.Х. Каримова., Ф. Шарифзода, Б. Мачидова, М. Иззатова, Ҷ. Юлдошева ва ғайра).

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Ш. Қодиров «Иштироки волидон дар идоракунии муассисаҳои таълимӣ яке аз механизмҳои самаранок, инчунин шартҳои муҳим ва зарурӣ ба ҳисоб меравад. Механизми аз ҳама маъмули ҷалбу иштироки волидон ва дигар аҳли ҷомеа дар идоракунии муассисаҳои таълимӣ ин ташкили иттиҳодияҳои ҷамъиятии мактабист, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ васеъ паҳн шудааст». [1, с. 49]

Ҳадафи қори таҷрибаомӯзиро мо чунин муайян кардем: санҷиши таҷрибавии маҷмуи шароити ташкилӣ ва педагогӣ, ки иҷрои онҳо мудирияти самарабахши МТТ-ро таъмин мекунад, ҳамчунин интиҳоб ва таҳияи қорҳои амсилаи мудирияти ин раванд дар доираи иқтисоди бозорӣ.

Муҳаққиқи тоҷик Ш. Котибова оид ба методҳои нави мудирият дар муассисаҳои таълимӣ тарбиявӣ мулоҳиза ронда, ибрози назар менамояд, ки «Рушди шаклҳои нави таҳсилоти томактабӣ ва тавачҷуҳи қиддии ҷомеа, давлат, низоми маориф нисбати он қабл аз ҳама ба вазъи кунунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, норасоии шадиди ҷой дар боғчаҳои бачагона ва камбудии хизматрасониҳои сифати таҳсилоти томактабӣ вобаста аст. Имрӯз волидони кӯдакони синну соли томактабӣ нисбати ташкили раванди педагогӣ дар муассисаи томактабӣ, мазмун ва сифати он серталабанд, аксари онҳоро дигар речаи анъанавии будубоши кӯдакон дар боғчаи бачагона, на шаклҳои ташкилии мавҷудаи таҳсилоти томактабӣ қонъ қарда наметавонанд». [2, с. 54]

Ба андешаи муҳаққиқони тоҷик Ф. Шарифзода ва А.М. Миралиев, «Низоми педагогӣ яке аз зернизомҳои ҷамъият мебошад, ки ҷузъиёти он низ марбут ба робитаи муносибатҳост. Маҳз ба хотири ин метавон қонуни педагогиро ҳамчун категорияи педагогӣ қабул намуд». [3, с. 38]

Мувофиқи мақсад ва фарзияи таҳқиқот вазифаҳои зерин гузошта шуданд ва ҳалли онҳо мувофиқи мақсад мебошад:

-омӯхтани вижагиҳо, таҳлили вижагиҳои раванди таълим дар иқтисоди бозорӣ зимни мудирияти МТТ ва самаранокии он дар адабиёти мудирияти педагогӣ, психологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, таҳқиқот ва амалия;

-маҷмуи шарту шароитҳои ташкилӣ ва педагогии мудирияти муассисаи таҳсилоти томактабро муайян ва эксперименталӣ таҷриба кардан, ки татбиқи онҳо самарабахшии мудирияти муассисаи таҳсилоти томактабро таъмин мекунад;

-самаранокии амсилаи идорашавандаи эҷодкарда, арзишмандии амалии он ва таъсири тамоми иштирокчиёни раванди идораро ба тариқи эксперименталӣ санҷидан;

-таҳия кардани дастурнамал оид ба татбиқи роҳҳои пешниҳодшудаи такмилдиҳии мудирият дар амалияи васеъ.

Ҳадафҳои таҳқиқот раванди омӯзиши мушкилотро муайян карданд, ки дар якҷанд марҳила аз соли 2016 то соли 2024 дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти томактабии ш.Кӯлоб гузаронида шудаанд. Дар ҳар марҳила вобаста ба вазифаҳои ҳаллу фаслшуда усулҳои мувофиқ истифода мешуданд: таҳлили назариявии адабиёти фалсафӣ, сотсиологӣ, психологӣ-педагогӣ, адабиёти иқтисодӣ ва дигар манбаъҳои илмӣ ва санадҳои меъёрӣ Мавзуи таҳқиқот, муқоисаи фаъолият ва рушди низомҳои гуногуни таълимӣ, усули арзёбии экспертӣ, саволнома, сухбат, мушоҳида, таҳлили амалиётӣ ва унсурӣ, омӯзиш ва таҳлили ҳуҷҷатҳои мудирият ва педагогӣ, амсиласозӣ, таҷрибаи педагогӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ, методикаи омори математикӣ ва дигар усулҳои илмию таҳқиқотии мудирияти таҳсилоти томактабӣ.

Омӯзиши таҷрибавии мушкилоте, ки мо интихоб кардем, дар се марҳила гузаронида шуд, ки ҳар яки онҳо аз як то якҷанд сол давом карданд. Ҳамасола дар баробари таҳқиқоти илмӣ дар амал, мо мудирияти раванди таълимро дар МТТ амалӣ менамоем ва барои баланд бардоштани самаранокии мудирияти МТТ шароити мусоиди ташкилию педагогӣ фароҳам овардаем. Бо ҳадафи баҳо додан ба самаранокии мудирият, мо кӯшиш мекардем, ки усулҳои арзёбии коршиносии мо сол аз сол такмил дода шаванд. Аз ин рӯ, мо ҳар як марҳиларо ду маротиба арзёбӣ кардем: як маротиба - ба тариқи анъанавӣ мувофиқи тавсияҳои охирини методологӣ дар адабиёти мудирият ва бори дуюм - ба усули эксперименталӣ, ки ба низом - усули квалиметрӣ асос ёфтааст. Ҳамин тариқ, мо ба тасвири объективии натиҷаҳои таҳқиқоти худ ноил гаштем. Ҳамчун тарзи анъанавии арзёбии натиҷаҳо, мо таҳлили вазифаҳои солоноро чорӣ кардем. Бо ҳадафи дидани динамикаи вақт ва талаботи тағйирёбандаи он, барои дидани он омилҳое, ки кумак карданд ё баръакс, кӯшиши моро дар ҳолатҳои гуногун заиф карданд. Чунин таҳлили амиқ ба дидани роҳҳои самарабахши такмили мудирият барои мутобиқ шудан ба шароити нави педагогӣ ва иқтисодии имрӯза, дақиқтар муайян кардани вазифаҳои минбаъда ва эҳтимолан пешгӯии натиҷаи пешбинишуда кумак кард.

Бо ин мақсад, натиҷаҳои бадастомада барои арзёбии самаранокии ҳадаф пешбинӣ шуда буданд. Мо супоришҳои солоноро дар шакли нақшаи шабакавӣ таҳлил кардем - чадвали супоришҳои солонро ба арзёбии ниҳони самаранокии мудирияти муассиса ва таҳлили муфассали омилҳои саҳмгузоранда ва монъешаванда. Самаранокии раванди мудирият чунин муайян карда мешавад:

-сатҳи мувофиқати натиҷаҳои бадастомада бо мақсадҳо;

-ичрои пурра ва дурусти вазифаҳои ҳарсолаи ташкилию педагогӣ;

-таносуби захираҳои истифодашуда ва натиҷаҳои бадастомада дар шакли таҳлили омилҳо.

Арзёбии самаранокии мудирияти муассиса дар чор сатҳ амалӣ карда мешавад:

-Баланд - кор бо дараҷаи назаррас баландтар аз сифат дар асоси равиши муаллиф иҷро карда мешавад; натиҷаҳои бадастомада пурра бо мақсадҳо мувофиқат мекунад; вазифаҳои ташкилӣ ва омӯзиши ҳарсола пурра ва дуруст иҷро карда мешаванд;

-Оптималь - кор дар шароити зикршуда ба кадри имкон сифатнок иҷро карда шуд; дар беҳтарин ҳолат аз ҳама имконоти мавҷуда неруи бузурги эҷодӣ вучуд дорад, низоми корӣ ислоҳ карда шудааст, натиҷаҳои бадастомада бо мақсадҳо мувофиқанд; вазифаҳои ташкилӣ ва омӯзиши ҳарсола дар мавриде, ки монеаҳо бартараф мешаванд;

-Кӯфӣ - иҷрои кор сифатнок аст, эҳтиёҷоти зиёди изҳоршуда қонё карда мешаванд; танҳо ба иштибоҳҳо ва тарҳҳои ночизе иҷозат дода мешавад, ки ба ҳолати умумии кор таъсир намерасонанд. Кор ба тариқи муназзам сурат мегирад, ҷанбаи иҷроишӣ доранд, натиҷаҳои бадастомада ба ҳадафҳо мувофиқат мекунанд ва вазифаҳои ҳарсолаи ташкилию педагогӣ дар ҷое, ки монеаҳо бартараф карда нашаванд, пурра ва дуруст иҷро карда мешаванд;

-Қиддӣ - иҷрои кор як маҷмуи амалҳои ғайринизомнок аст, камбудии назаррас вучуд доранд, нишонаҳои формализм дар кор зӯхур карда мешаванд, натиҷаҳои бадастомада қисман бо ҳадафҳо мувофиқанд; вазифаҳои ҳамасолаи ташкилӣ ва педагогӣ ба андозаи бештар «аз болои инертсия» амалӣ мешаванд; омилҳои мусоидат ва монёқунанда дар муқовимати шадид қарор доранд; аксар монеаҳо ба тариқи воқеӣ бартараф карда намешаванд.

Марҳилаҳои корҳои эксперименталӣ. Марҳилаи 1 - омодагӣ ва ташкилӣ (2016-2018) таҳлили низомҳои мавҷудаи таълими муаллифӣ, ҷустуҷӯ ва санҷиши низоми таълими худӣ онҳо буд. Дар ин марҳила, мо таҳлили васеи адабиёти фалсафӣ, сотсиологӣ, психологӣ, педагогӣ ва иқтисодиро анҷом додем. Ин ба мо имкон дод, ки асосҳои методологии консепсияи низоми таълими «Мақтаби модарӣ» -ро таҳия намоем, заминаи ҳуқуқӣ таҳия кунем ва ин мафҳумро дар таҷрибаи таҳсилоти худ ҷорӣ намоем, ҳамчунин роҳҳои тақмил додани мудирияти раванди инноватсиониро бинем.

Марҳилаи 2 (2019-2020) - марҳилаи ташаккул ва устуворшавӣ. Ин дар таҳияи барномаҳои таълимӣ, усулҳои таълим ва тарбияи кӯдакони синну соли томақтабӣ, шаклҳои нави ташкилии нигоҳ доштани кӯдакон дар таълими томақтабӣ, вариантҳои гуногуни имконпазири тичоратию ғайритичоратӣ дар таълими томақтабӣ як амали инноватсионӣ буд. Дар ин марҳила, ҳуҷҷатҳои асосӣ, ки фаъолияти ташкилӣ, омӯзгорӣ ва иқтисодии МТТ-ро танзим мекунанд, таҳия шуданд. Аз ҷиҳати назариявӣ, кор дар мавзӯи таҳқиқот муайян кардани бархӯрдҳои мавҷуда дар ҳалли мушкилоти мудирияти самараноки муассисаҳои таҳсилоти томақтабӣ буд. Вазъияти вазифаҳои мудирияти МТТ дар асоси барномаи махсуси таҳияшуда омӯхта шуд, ки баррасии масъалаҳои ташкилӣ, психологӣ, педагогӣ ва иҷтимоию иқтисодии тақмил додани мудирияти муассиса бо дарназардошти вижагиҳои рушди таълими томақтабӣ, пурсишномаҳо, мусоҳиба бо кормандони МТТ ва ҳайати сарпарастон, мушоҳида, ҳуҷҷатҳои таҳсил ... Дар ин марҳила, амсилаи МТТ ҳамчун низоми ташкилӣ таҳия гардид, ки барои тарроҳӣ дар мудирияти МТТ ҳамчун асос хизмат кард.

Марҳилаи 3 (2022-2024) ба татбиқи барномаи рушди муассиса, ҷустуҷӯи шароитҳои иловагии ташкилӣ ва педагогӣ, ки ба танзими беҳтари дастгирии захиравӣ барои иҷрои вазифаҳо мусоидат мекунанд, бахшида шудааст. Дастгирии оптималии мудирият бо шарҳи ҷузъҳои асосии амсилаи ояндаи мудирияти самараноки МТТ мувофиқи шароити интиҳобшуда таҳия карда шуд, муқаррароти асосии технологияи татбиқи ин амсила муайян карда шуданд.

Бо ин роҳ таҳлили се марҳилаи кори таҷрибавии мо сурат гирифт:- марҳилаи тайёрӣ ва ташкилӣ; - марҳилаи ташаккул ва устуворшавӣ; -марҳилаи татбиқи барномаи рушд.

Ба чунин ҳулоса меоем, ки авваларзёбии сифатии мо таҳлили миқдорӣ надоранд; сониян, азбаски муассисаҳо сол то сол ду вазифаро амалӣ ва тақмил медиҳанд: пеш аз ҳама фаъолиятҳои бучавӣ (таълими ибтидоии кӯдакон ва дастгирии онҳо (ғизо, хизматрасонии тиббӣ ва дигар ҳадамоти иҷтимоӣ) ва фаъолиятҳои ғайрибучавӣ (таълими иловагии кӯдакон ва ҳадамоти иловагии иҷтимоӣ) заруранд; танҳо таҳлили миқдории супоришҳоро гузаронидан ва баъдан натиҷаҳоро якҷоя кардан ба мақсад мувофиқ аст, то тасвири воқеӣ ба даст оварда шавад.

Ҳамин тариқ, аллақай дар марҳилаи сеvуми таҳқиқот, мо ба истифодаи усули низомнокии кассетикӣ дар фаъолияти назоратӣ ва таҳлилӣ аҳаммият додем. Мо дидем, ки дар усули анъанавӣ меъёрҳои арзёбии натиҷа чунин нишондиҳандаҳоро истифода мебаранд:

-Баланд; - «Интиқодӣ» - натиҷаҳои бадастомада қисман бо ҳадафҳо мувофиқат мекунад. Ин нишондиҳандаҳо дар навбати худ навъи арзёбии миқдориро пешниҳод мекунад, ки дар асоси он арзёбии сифатӣ анҷом дода мешавад. Аммо дар амал, тибқи тавсияҳои мавҷуда, аксарияти муассисаҳо маълумоти арзёбии миқдориро тавассути саволномаҳо, мусоҳибаҳо, мушоҳидаҳо, омӯзиш ва таҳлили ҳуҷҷатҳо бидуни ягон усули риёзӣ ба даст меоранд, аммо танҳо бо хулосаҳои коршиносон. Гузаронидани минбаъдаи арзёбии сифатӣ ба натиҷа, ба назари мо, усули арзёбии экспертӣ нодуруст аст. Аз ин рӯ, аввалин чизе, ки мо дар фаъолияти назоратӣ ва таҳлилӣ такмил дода шуд, муносибати ҳамачонибаи бахш (блок) аст. Дуюм - методи арзёбии коршиносии моро бо усулҳои нави иқтисодӣ, гностикӣ ва дигар воитаҳои мудирияти педагогӣ ва стратегӣ ғанитар кардааст.

Равиши бахш (блок) аз чор ҷузъи ба ҳам алоқаманди самарабахшӣ, ки дар омӯзиши назариявии мо муайян шудааст, ташаккул ёфтааст: -ҳадаф; -захира; - педагогӣ; - технологӣ (воқеан идоракунонда).

Дар робита бо самаранокии ҳадаф, мисли МТТ ду вазифаро иҷро мекунад (буҷа ва ғайрибуҷа) - мо бо истифода аз воситаҳои мудирияти стратегӣ нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) зеринро таҳия кардем: - мавҷудияти стратегияи пешрафта; -мавҷудияти таҳқиқоти пешрафтаи маркетингӣ;- мавҷудияти динамикаи стратегия. Минбаъд методҳои математикӣ барои арзёбии миқдории ин нишондиҳандаҳо такмил додем:

-мавҷудияти стратегияи васеъ аз рӯи формула: $S_k = C_f + S_{at}$ (дар қавс, агар ин ҷанба мавҷуд бошад, шумораи мувофиқаи нуқтаҳои (b) дар ин ҷо $1S_k$ стратегияи корпоративӣ мебошад (ҳадафҳои тавсеа, диверсификация, ҳамгирии амудӣ, тақсмоти захираҳо, тағйирот, мувофиқ кардани фаъолияти буҷавӣ ва ғайрибуҷавӣ); S_f - стратегияи функционалӣ (буҷа (1 хол) ва фаъолияти ғайрибуҷетӣ (1б)); Зимни сохтани сохторҳои нави ташкилӣ - барои ҳар як сохтори нави ташкилӣ аз ҳисоби буҷа -1 б, аз ҳисоби ғайрибуҷа - 1 б; S_{at} ин стратегияи тичорат аст (танҳо фаъолияти ғайрибуҷавӣ, зеро ҳама гуна ҳадафҳои тичорӣ фоида ба ҳисоб мераванд ва барои МТТ ин танҳо ҳадафҳои ёрирасон мебошанд, ки барои самараноктар кор кардани рисолати асосӣ (буҷа) кумак мекунонд.

Танҳо ба туфайли азхудкунии воситаҳои стратегияи мудирият, шахс метавонад худро таъйин кунад ва стратегияи тичоратиро татбиқ кунад - 1б;

-мавҷудияти таҳқиқоти пешрафтаи маркетингӣ аз рӯи формула: $MI = (KI + PI) \times k$ ($Des + Dks$), (дар қавс, агар ин ҷанба мавҷуд бошад, шумораи мувофиқаи нуқтаҳои (b). MI - таҳқиқоти муфассали маркетингӣ, ки аз як маҷмуа (миқдори кӯшишҳо) дар як вақт иборат аст; CI - таҳқиқоти мизи корӣ (дар он ҷое, ки маълумоте, ки қаблан касе аз он истифода бурда буд) - 1б; ПИ - таҳқиқоти саҳроӣ (дар он ҷое, ки маълумоти аз манбаъҳои аввалия гирифташуда таҳлил карда мешавад, яъне тавассути пурсишҳо, саволномаҳо, мусоҳибаҳо, тестҳо, ташҳис ва ғайра) - 1б мултипликатсия карда мешавад (бо назардошти) коэффитсиенти k аз рӯи динамикаи ҷамъбастишудаи муҳити иқтисодӣ (тағйирёбии нархи ҳадамоти пулакӣ, таваррум, арзиши нигоҳубини кӯдак дар таълими томақтабӣ ва ғ. - барои ҳар як паҳлу -1б.) Ва муҳити рақобат Dks (намуди зоҳирӣ) дар бозори рақибони нав - барои ҳар як рақибони нав дар ҷомеаи шумо - 1б) дар давраи муайян кардани ҳадаф; - мавҷудияти динамикаи стратегия, ки тавассути дарёфт кардани коэффитсиенти тағйирёбандаи мувофиқати натиҷаҳои бадастомада бо мақсадҳо мутобиқи формула ба даст оварда шудааст: $G_s = (1S_k + MI) / 2$ (ба нуқтаҳо), kG_{ss} - коэффитсиенти тағйирпазирии стратегия (ба ибораи дигар, коэффитсиенти тағйирёбандаи мувофиқат ба натиҷаҳои бадастомада бо ҳадафҳо), ки дар нуқтаҳо тавассути ёфтани миёнаи арифметикии нишондиҳандаҳои яқум ва дуоми дар боло тавсифшуда гирифта мешаванд; -динамикаи стратегия дар шакли график ё гистограммаи нишондиҳандаҳои бадастомада пешниҳод карда мешавад - kG_s - коэффитсиенти тағйирпазирии стратегия дар давраи хронологӣ, ки дар он ҷо меҳвари X - хронограф бо нишон додани давраҳои вақти иловагии сифр барои арзёбии коэффитсиенти

тағйирпазирии стратегияи татбиқшаванда; меҳвари Y - нишондиҳандаи миёнаи арифметикии коэффитсиенти тағйирпазирии стратегияи татбиқшаванда мебошад, ки дар ҳар як давраи вақт бо сифр ба даст оварда шудааст.

Дар натиҷаи арзёбии се марҳилаи фаъолияти илмию амалӣ дар боло бо усули озмоишӣ, мо дар МТТ самаранокии зерини мақсадхоро мушоҳида кардем: - мавҷудияти стратегияи пешрафта.

Азбаски МТТ аллакай дар 2 вазифа кор карда истодааст, дар таҳлили муқоисавӣ ин нишондиҳанда нисбат ба гурӯҳи назоратӣ баландтар аст. Ҳамчун як гурӯҳи назоратӣ дар таҳқиқоти мо, мо соли 2018 як кӯдакостро аз ҷиҳати қобилияти тарроҳӣ, таҷҳизоти моддӣ ва техникӣ пазируфтем, дар ҳуди ҳамон ҳудуде, ки муассиса дорад ва аз ҷониби ҳамон шӯъбаи мутамаркази баҳисобгирӣ хидмат мекунад.

Ҳамин тариқ, мо мавҷудияти стратегияи пешрафтaro бо формула ҳисоб мекунем $S_k = C_f + \text{шанбе аз рӯи солҳо ва арзёбии микдориро барои таҳлили муқоисавӣ ба даст меорем.}$

солҳо	Гурӯҳи эксперименталӣ	Гурӯҳи назоратӣ
2017	$1C_k = C_f$ (16(буча)+16(ғайрибуча) +C6(06)=26	$1C_k = C_f$ (16(буча+C6(06)=16
2018	$1C_k = C_f$ (26(буча)+26(ғайрибуча) +C6(06)=46	$1C_k = C_f$ (16(буча)+C6(06)=16
2019	$1C_k = C_f$ (36(буча)+26(ғайрибуча) +C6(06)=56	$1C_k = C_f$ (16(буча)+16(ғайрибуча) +C6(06)=26
2020	$1C_k = C_f$ (36(буча)+36(ғайрибуча) +C6(16)=76	$1C_k = C_f$ (16(буча)+16(ғайрибуча) +C6(06)=26

-мавҷудияти таҳқиқоти васеи маркетингӣ аз рӯи формулаи:

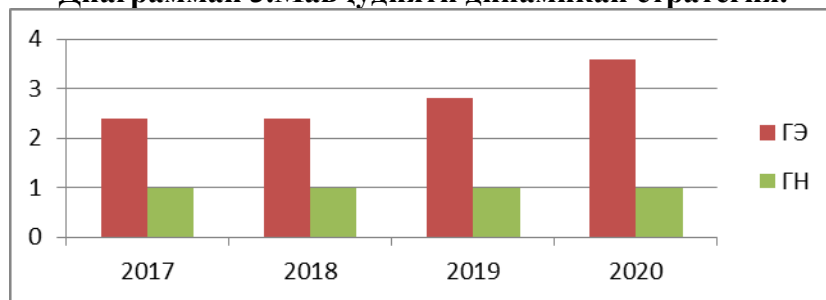
$$MI = (KI(16) + PI(16)) \times k (D_{cs}(16) + D_{cs}(16))$$

солҳо	Гурӯҳи эксперименталӣ	Гурӯҳи назоратӣ
2017	$MI = (KI(16) + PI(16))$ $\times k (D_{cs}(16) + D_{cs}(0))=2$	$MI = (KI(0) + PI(0)) \times k (D_{cs}(0) + D_{cs}(0))=0$
2018	$MI = (KI(16) + PI(16))$ $\times k (D_{cs}(26) + D_{cs}(0))=4$	$MI = (KI(0) + PI(0)) \times k (D_{cs}(0) + D_{cs}(0))=0$
2019	$MI = (KI(16) + PI(16))$ $\times k (D_{cs}(26) + D_{cs}(16))=6$	$MI = (KI(16) + PI(16)) \times k (D_{cs}(16) + D_{cs}(16))=4$
2020	$MI = (KI(16) + PI(16))$ $\times k (D_{cs}(36) + D_{cs}(16))=8$	$MI = (KI(16) + PI(16)) \times k (D_{cs}(26) + D_{cs}(16))=6$

-мавҷудияти динамикаи стратегия, ки тавассути дарёфти коэффитсиенти мувофику муносиб тибқи натиҷаҳои дастрасшудаи ҳадафҳо аз рӯи формула: $\Gamma c = (1C_k + MI) / 2$ (дар баллҳо),

солҳо	Гурӯҳи эксперименталӣ	Гурӯҳи назоратӣ
2017	$k \Gamma c = (1C_k(2) + MI(2)) / 2 = 2$	$k \Gamma c = (1C_k(1) + MI(0)) / 2 = 0,5$
2018	$k \Gamma c = (1C_k(4) + MI(4)) / 2 = 4$	$k \Gamma c = (1C_k(1) + MI(0)) / 2 = 0,5$
2019	$k \Gamma c = (1C_k(5) + MI(6)) / 2 = 5,5$	$k \Gamma c = (1C_k(2) + MI(4)) / 2 = 3$
2019	$k \Gamma c = (1C_k(7) + MI(8)) / 2 = 7,5$	$k \Gamma c = (1C_k(2) + MI(6)) / 2 = 4$

Диagramмаи 3.Мавҷудияти динамикаи стратегия.



Хулоса: азбаски гурӯҳи эксперименталӣ аз соли 2017 инҷониб барои тавсеа, диверсификатсияи амудӣ, тақсмоти захираҳо, тағйирот, мувофиқи фаъолиятҳои бучавӣ ва ғайрибучавӣ, сохтани сохторҳои нави ташкилӣ ва ғайра кор карда истодааст, гурӯҳи назоратӣ дар ин самт кореро оғоз кард. Соли 2023 натиҷаҳои самаранокии ҳадаф, ки дар гистограмма ифода ёфтааст бартарияти равшани гурӯҳи таҷрибавиро нишон медиҳад. Агар мо баҳои анъанавии барои гурӯҳи озмоишӣ ба тариқи анъанавӣ гирифта ро муқоиса кунем, пас бо натиҷаҳои таҳлил аз рӯи солҳои гурӯҳи назоратӣ зимни омӯзиши ҳуҷҷатҳои назоратӣ ва банақшагирии онҳо, ки бо ҳамон усули анъанавӣ гирифта шудаанд:

Адабиёт:

1. Қодиров, Ш. Таҷрибаи ҷаҳонии иштироки волидон дар идоракунии муассисаҳои таълимӣ//Ш. Қодиров//Илм ва инноватсия.-Д., 2015, №1-2 (12).-С. 49-53).
2. Котибова Ш. Инновационные методы подготовки ребенка к школе в частных дошкольных учреждениях//Наука и инновация. - Д., 2015, №1-2 (12) .- С.53-58).
3. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ/ Ф. Шарифзода, А.М. Миралиев.- Д., «Ирфон», 2012.- 560с.
4. Шарифов Ф. Назария ва амалияи таълими ибтидоии мактаби миёна/ Ф. Шарифов. - Д.,1997
5. Шеина, Л.П. Педагогические условия гуманитаризации процесса школьного образования: дис....канд. пед. наук/Л.П. Шеина.-Уфа,2000
6. Шемятихина Л.Ю. Развитие персональной компетентности руководителя в управлении ДОУ: дис....канд.пед.наук/Л.Ю. Шемятихина.-Екатеринбург,2004.
7. Эльконин, Д.Б. Природа детства его периодизация/Д.Б. Эльконин//Избр. психол.тр.-М,1989.
8. Эрлих О.В. Модель согласования целей субъективного педагогического процесса в условиях современной школы:дис....канд. пед. наук/О.В. Эрлих.-СПб., 1999
9. Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности: методологические проблемы современной науки/ Э.Г. Юдин. -М.: Наука, 1978.-391с.
10. Юревич С.Н. Организационно-педагогические требования подготовки учителя к профессионально-творческой деятельности в условиях современной школы/ С.Н. Юревич. - Магнитогорск: МГПИ, 1998. - 24с.
11. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе/И.С. Якиманская. - М.: Сентябрь, 1996 - 96с.
12. Якунин, В.А. Обучение как процесс управления: психологические аспекты/В.А. Якунин - Л.,1988.-160с
13. Ямбург, Е.А. Школа для всех : адаптивная амсилаъ (Теоретические основы и практическая реализация)/Е.А. Ямбург.-М.:Новая школа,1997.- 352с.

**МАЗМУН ВА МУҲТАВОИ ҚОРҶОИ ТАҶРИБАВӢ-ОЗМОИШӢ ОИД БА
УСУЛҶОИ МУДИРИЯТИ МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ**

Мақола ба тавсифу баррасии мазмун ва муҳтавои усулҳои роҳбарии муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, масъалаи таҳқиқот иборат аз таъмини мудирияти самараноки муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ (МТТ) мебошад. Муҳимияти он тавассути чунин омилҳо муайян мегардад: равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар ҷомеаи тоҷик сурат гирифта, мустақиман ба таҳсилоти томактабӣ дахл доранд, ба бошууроно дарку фаҳм кардан ва тақмили тарзу воситаҳои мудирияти МТТ водор месозанд. Ин ҳама алоқаманд ба эҷоди шароитҳои нави зарурии ташкилӣ-педагогӣ мебошанд, ки барои самаранокии ташкилӣ-иқтисодӣ ва педагогии самаранокии мудирияти МТТ вобаста буда, аз як ҷониб, имкон медиҳад, ки механизмҳои муосири ташкилӣ-иқтисодии таҳсилоти томактабӣ ва, аз дигар ҷониб, тақмили раванди педагогӣ коркард гарданд ва ҳалли на танҳо вазифаҳои таҳсилот ва тарбия, балки ҳифзу нигоҳдошт ва таҳкиму тақвияти саломатӣ ва рушди кӯдакон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: мазмуну мухтаво, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, натиҷаҳои таҳлил, корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ, рушди кӯдакон, фаъолиятҳо, гуруҳҳои таҷрибавӣ ва озмоишӣ, таълим, тарбия, усулҳои анъанавӣ, натиҷаҳо, ҳуҷҷатҳо, стратегия, таҳқиқ ва татбиқ.

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО МЕТОДАМ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Статья посвящена описанию и рассмотрению содержания и сущности принципов управления дошкольными образовательными учреждениями.

По мнению автора, предметом исследования является обеспечение эффективного управления дошкольными образовательными учреждениями (ДОУ). Ее значимость определяется следующими факторами: происходящие в таджикском обществе социально-экономические процессы, которые непосредственно связаны с дошкольным образованием, приводят к сознательному пониманию и совершенствованию методов и средств управления дошкольным образованием. Все это связано с созданием новых необходимых организационно-педагогических условий, от которых зависит организационно-экономическая и педагогическая эффективность управления ДОУ, с одной стороны, позволяет использовать современные организационно-экономические механизмы дошкольного образования и, с другой стороны, совершенствовать процесс, развиваться педагогически и способствовать решению не только задач обучения и воспитания, но и охраны и поддержания, укрепления здоровья и развития детей.

Ключевые слова: содержание, дошкольные образовательные учреждения, результаты анализа, опытно-проверочные работы, развитие детей, деятельность, экспериментально-экспериментальные группы, воспитание, обучение, традиционные методы, результаты, документы, стратегия, исследование и внедрение.

CONTENT AND ESSENCE OF EXPERIMENTAL WORK ON METHODS OF MANAGEMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to a description and consideration of the content and essence of the principles of management of preschool educational institutions.

According to the author, the subject of the study is to ensure effective management of preschool educational institutions. Its significance is determined by the following factors: the socio-economic processes occurring in Tajik society, which are directly related to preschool education, lead to a conscious understanding and improvement of methods and means of managing preschool education. All this is connected with the creation of new necessary organizational and pedagogical conditions on which the organizational, economic and pedagogical effectiveness of management depends, on the one hand, it allows the use of modern organizational and economic mechanisms of preschool education and, on the other hand, to improve the process, develop pedagogically and contribute to solving not only the problems of training and education, but also the protection and maintenance, strengthening and strengthening of the health and development of children.

Key words: content, preschool educational institutions, analysis results, experimental testing, child development, activities, experimental groups, education, training, traditional methods, results, documents, strategy, research and implementation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷумъахон Алимӣ – доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Тел.: 918112662.

Даминзода Хатичамо Азим – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кулоб, кӯчаи С.Сафаров - 16 Тел.: 918339993

Сведения об авторах: Джумахон Алими – доктор филологических наук, профессор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова-16. Телефон: 918112662.

Даминзода Хатичамо Азим – соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16 Тел.: 918339993

Information about the authors: Jumahan Alimi – Doctor of Philology, Professor at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulb city, S. Safarova street-16. Phone: 918112662.

Daminzoda Hatichamo Azim is a candidate at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16 Tel.: 918339993

УДК:37.0+371 (075.8)

Г-80

ДИДАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ СТАНДАРТОВ И ПРОГРАММ ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Гулмадов Ф., д.п.н., профессор, Академии образования Таджикистана,
Шарипова М.А., старший преподаватель, медицинский Колледж города
Гулистона (Согд.обл.)

После 2000 года в Республике Таджикистан в имеющиеся стандарты образования (ГОС) были внесены поправки и дополнения. Как известно, к освоению образовательных программ на основе Государственного образовательного стандарта также к результатам данных программ предъявляются определённые требования, которые имеют дидактическую направленность. Предъявленные требования приводятся в таблице.

Таблица 1. Дидактические требования к освоению образовательных программ

Наименование раздела требований	Количество требований		
	ГОС НОО	ГОС ООО	ГОС СПОО
1	2	3	4
I. Личностные требования	10	11	15
II. Метапредметные требования	16	12	9
III. Предметные требования	46	110	131(203)
1. Филология и иностранные языки	13	18	14(30)
Таджикский язык. Родной язык	5	8	10(23)
Литературное чтение на родном языке	5	6	
Иностранные языки	3	4	4(7)
2. Общественно-научные предметы	5	20	47(73)
3. Математика и информатика	5	14	15(30)

4.Естественно-научные предметы	0	20	20(38)
5. Основы духовно-нравственной культуры таджикского народа	6	0	0
5.Искусство	8	13	0
6.Технология	6	6	0
7.Физическая культура, экология и основы безопасности жизнедеятельности	3	19	23
8.Учебные предметы по выбору (за один предмет)	0	0	5
9.Индивидуальный проект	0	0	4
Примечание: Количество требований для базового уровня на ступени СПОО указаны без скобок, для углубленного уровня – в скобках.			

Показано, что предметные требования изменяются при переходах на более высокие ступени образовательного процесса. На основании дидактического анализа, в котором были изучены предметные требования по учебным предметам информатике и математике можно представить схему увеличения количества предметных требований: ступень НОО → ступень ООО → ступень СПОО, кроме того, в том же порядке изменяются разбиения знаний на ступенях и соответствующие учебные дисциплины. На ступени начального образования информатика и математика представлены предметными требованиями этих дисциплин, как некоторого единого множества отрезков обучения. При переходе со ступени НОО на ступень ООО наблюдается трехкратное увеличение предметных требований (с 5 до 14). При переходе со ступени ООО на ступень СПОО увеличивается количество отрезков обучения (для углубленного уровня происходит увеличение количества учебных отрезков примерно в два раза), а также предметные требования для обучающих отрезков разделяются в соответствии с учебными дисциплинами, например, учебная дисциплина «Математика» делится на три дисциплины - алгебра, геометрию и алгебра и начала анализа», а учебная дисциплина «Информатика» разделяется на базовую и углублённую дисциплину.

На ступени начального образования количество предметных требований для учебной дисциплины «Математика и информатика» равно около 11% от общего числа предметных требований образовательного процесса; на ступени общего образования - в той же дисциплине – около 13% от общего числа предметных требований образовательного процесса; на ступени СПОО в той же учебной дисциплине - около 11% от общего числа предметных требований образовательного процесса (при углублённом обучении – около 15%).

Если рассматривать долю предметной области «Математика и информатика», то необходимо отметить её стабильное значение, варьируемое при базовом обучении в пределах 11-13% в общем количестве предметных областей. Существует общепринятое мнение, что предметная область математики в обучающем процессе является одной из основных, и при сдаче государственного экзамена (ГЭ) математические дисциплины являются наиболее показательными по уровню сформированности знаний учащихся.

В соответствии с требованиями ГОС по учебным дисциплинам были разработаны Примерные программы для общего образования (ступень ООО) [195], которые исследованы с позиций дидактики [165, с. 61] (таблица 2). Погрешности округления составляют 1-2%.

Таблица 2. Результаты изучения учебных дисциплин общего образования (ступень ООО) с позиций дидактики

Наименование учебной дисциплины	Количество учебных отрезков	Количество часов	Трудозатраты	Количество зачетных единиц
Математика	221	785	0,3	393
Информатика	208	93	2,2	47
Физика	353	189	1,9	95
Таджикский язык	383	661	0,6	331
Литература	802	320	2,5	160

История	1196	295	4,1	148
Иностранный язык	25	460	0,1	230
Технология	747	320	2,3	160
Прочие дисциплины	1720	1374	1,3	686
Итого:	5655	4497	1,3	2250

Таким образом, в течение пяти лет обучения (5-9 классы) на ступени общего образования (ступень ОО) учащиеся осваивают в общем 5655 учебных отрезков, что составляет, соответственно, в один учебный год около 1100 учебных отрезков.

При сравнении основных учебных дисциплин по количеству изучаемых в них обучающих отрезков и времени на их изучение выявлено, что их структуры отличаются друг от друга. Если дисциплинам математике, таджикского и иностранного языков отводится большое количество времени для изучения этих дисциплин, то, в частности, для учебной дисциплины математики содержание предмета, количество в данном предмете учебных отрезков значительно меньше (в 3-5 раз), чем в других основных дисциплинах.

Принимая во внимание соотношение между количеством учебных часов и количеством учебных отрезков, изучаемых в течение данного времени, учебные дисциплины обучающей программы условно разбиваются на четыре группы в зависимости от трудозатрат на их изучение:

– 1 группа – соотношение количества учебных отрезков и количества учебных часов является большим, чем 3:1, то есть в течение определённой учебной единицы времени изучается более трёх учебных отрезков;

– 2 группа – соотношение количества учебных отрезков и количества учебных часов является большим, чем 2:1, но при этом не большим, чем 3:1, то есть в течение определённой учебной единицы времени изучается более двух, но не более трёх учебных отрезков;

– 3 группа - соотношение количества учебных отрезков и количества учебных часов является большим, чем 1:1, но при этом не большим, чем 2:1, то есть в течение определённой учебной единицы времени изучается более одного, но не более двух учебных отрезков;

– 4 группа - соотношение количества учебных отрезков и количества учебных часов является большим, чем 1:1, то есть в течение определённой учебной единицы времени изучается не более одного учебного отрезка.

В таблице 3 представлены наименования учебных дисциплин с разделением их на группы в соответствии с трудозатратами на их изучение. Согласно данному разделению на группы, можно констатировать, что учебные дисциплины, которые входят в состав 1 и 2 групп, более насыщены учебным материалом, в них содержится большой объем учебных отрезков, который необходимо усвоить учащимся в единицы времени.

Таблица 3. Разбиение учебных дисциплин по их трудозатратам

Группы учебных дисциплин	Наименование учебных дисциплин
1 группа ($\geq 3:1$)	История и др.
2 группа ($\geq 2:1$)	Информатика; литература; технология и др.
3 группа ($\geq 1:1$)	Физика и др.
4 группа ($< 1:1$)	Математика; русский язык; иностранный язык и др.

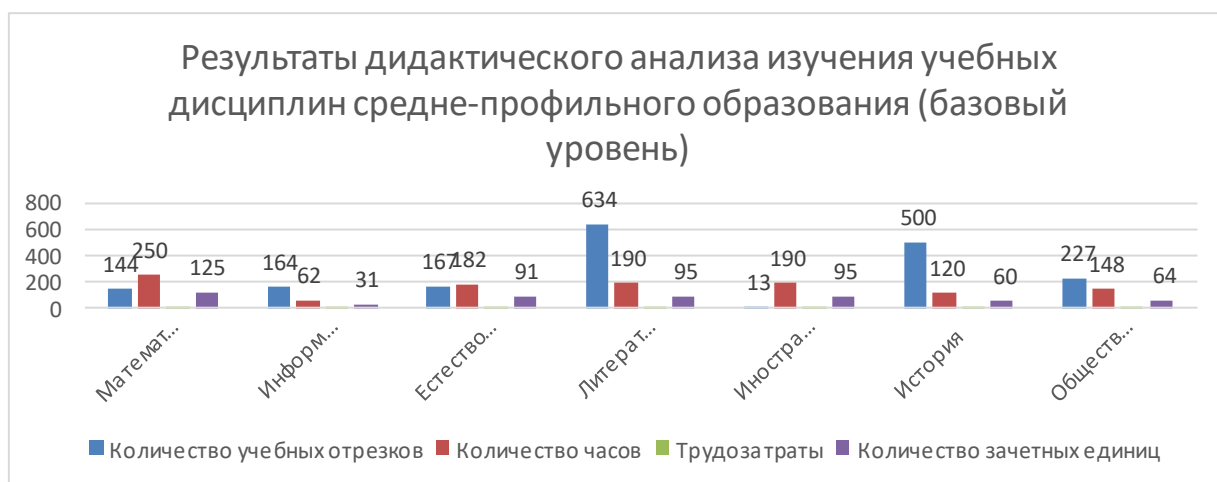
Зависимости соотношений количества учебных отрезков, количества часов, уровней учебных дисциплин и др. характеризуются различными зачётными единицами. Возможны и другие варианты введения зачетных единиц: например, средневзвешенные оценки по ряду дисциплин, наличие высоких достижений в отдельных учебных дисциплинах и др.

Рассмотрение Примерной программы по математике с позиций дидактики показало, что суммарное количество учебных отрезков в указанной учебной дисциплине составляет 221, то есть в среднем в течение единицы времени необходимо изучить 0,3 учебных отрезка. Соответственно, учитывая уровень курса и время для изложения и усвоения учебного материала, количество зачётных единиц в данном случае равно 393. При этом время изложения и усвоения учебных материалов необходимо равномерно распределить на все

разделы учебной программы. В дисциплине математики с позиций дидактики основными являются такие разделы, как «Алгебра» и «Геометрия», в них происходит формирование около 75% учебных отрезков данной дисциплины, кроме того, в указанные разделы включены такие важные подразделы, как «Треугольники», «Уравнения и неравенства», «Начальные понятия и теоремы геометрии» «Алгебраические выражения» и др., в которых сосредоточено примерно 40% учебных отрезков от общего количества учебных отрезков дисциплины математики. Кроме того, раздел «Алгебра» содержит в своём составе подразделы «Числовые функции» и «Числовые последовательности», которые больше по смыслу и содержанию относятся не к самой алгебре, а к началам математического анализа, соответственно, в число только алгебраических разделов входит приблизительно 25% учебных отрезков. Следовательно, с позиций дидактики раздел «Геометрия» является ключевым в преподавании математических дисциплин.

Таким образом, на основании требований Государственного образовательного стандарта была проведена разработка Примерных образовательных программ для общеобразовательных школ (ступень СПОО) на базовом и профильном уровнях по

Диаграмма 1. Результаты дидактического анализа изучения учебных дисциплин средне-профильного образования (ступень СПОО, базовый уровень)



различным учебным дисциплинам [4, с. 90; 7, с. 27; 9]. В качестве примера приведём результаты изучения учебных дисциплин средне-профильного образования (СПОО, базовый уровень) с позиций дидактики (диаграмма 1). Погрешности округления = 1-2%.

При рассмотрении средне-профильного образования (ступень СПОО) и его базового уровня, то показано, что в течение двух лет (10-11 классы) учащимся необходимо изучить приблизительно 2986 учебных отрезков различных учебных дисциплин, то есть в течение одного года примерно 1500 учебных отрезков. Что касается распределения времени для этих учебных дисциплин, то здесь больше всего времени выделено на изучение учебных отрезков естествознания, иностранного языка, литературы и математики, суммарно составляя 44% от общего количества учебных часов для базового уровня ступени СПОО. При этом необходимо обратить внимание, что доля времени, посвящённая изучению математики, составляет 14% от общего количества часов. Напротив, рассматривая базовый уровень обучения ступени СПОО с точки зрения распределения учебных отрезков в учебных дисциплинах, отмечается, что больше всего учебных отрезков представлено в дисциплинах обществознания, истории и литературы (для трёх учебных дисциплин в целом 46% от общего количества учебных отрезков данной ступени обучения). При этом на математику приходится примерно 5% от общего количества изучаемых учебных отрезков. Таким образом, указанные учебные дисциплины являются основными дисциплинами по количеству учебных отрезков и количеству учебных материалов на ступени СПОО, базового уровня.

В образовательной программе базового уровня ступени СПОО учебные дисциплины были изучены с точки зрения зачётных единиц. Результаты исследования показали, что по

распределению учебных часов для изучения учебного материала, а также по зачётным единицам основные учебные дисциплины являются одинаковыми – это естествознание, иностранный язык, литература и математика.

В качестве примера приведём результаты изучения учебных дисциплин средне-профильного образования (ступень СПОО, профильный уровень) с позиций дидактики в диаграмме



Диаграмма 2. Результаты дидактического анализа учебных дисциплин средне-профильного образования

По соотношению количества учебных отрезков в учебных дисциплинах к количеству времени для их изучения (трудозатраты) учебные дисциплины обучающего процесса на ступени СПОО условно делятся на пять основных групп, которые представлены в таблице.

Таблица 6. Разделение учебных дисциплин на группы в соответствии с трудозатратами для ступени СПОО

Группы учебных дисциплин	Наименование учебных дисциплин
Базовый уровень	
1 группа ($\geq 4:1$)	История
2 группа ($\geq 3:1$)	Литература и др.
3 группа ($\geq 2:1$)	Информатика и др.
4 группа ($\geq 1:1$)	Обществоведение и др.
5 группа ($< 1:1$)	Математика; Естествознание; иностранный язык и др.
Профильный уровень	
2 группа ($\geq 3:1$)	История
3 группа ($\geq 2:1$)	Литература и др.
4 группа ($\geq 1:1$)	Обществоведение и др.
5 группа ($< 1:1$)	Математика для профилей гуманитарной направленности; математика; информатика; иностранный язык и др.

С позиций дидактики изучена учебная дисциплина математика и её содержание. В ней выявлены основные разделы и подразделы, для которых изучены основные характеристики – количество учебных отрезков, количество времени на изучение каждого учебного отрезка, проведён сравнительный анализ разделов и подразделов на основании количества учебных отрезков и времени на их изучение. На основании проведённых исследований определено, что соответствующие распределения имеют некоторую непропорциональность.

Литература:

1. Государственный образовательный стандарт начального общего образования, Государственный образовательный стандарт основного общего образования, Государственный образовательный стандарт среднего (полного) общего образования /

Министерство образования и науки Российской Федерации. – Режим доступа: <http://минобрнауки.рф/документы/922>

2. Государственный стандарт общего образования Республики Таджикистан (РТ), Государственный стандарт среднего профессионального образования РТ, Государственный стандарт высшего профессионального образования РТ. – Режим доступа: <http://www.maorif.tj>;

3. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан (общее среднее образование, начальное и среднее профессиональное образование, высшее профессиональное образование). Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан 30.07. 2012 года, №334;

4. Никитина, О.А. Анализ системы зачетных единиц: от высшей школы к профильному обучению и специализированной подготовке в общеобразовательной школе / О.А. Никитина, А.А. Никитин, И.В. Силантьев. –Новосибирск: ИПИО РАО, 2008. –Ч. III: Система кредитов (зачетных единиц) в общеобразовательной школе. –222 с.

5. Никитина, О.А. Анализ системы зачетных единиц: от высшей школы к профильному обучению и специализированной подготовке в общеобразовательной школе / О.А. Никитина, А.А. Никитин, И.В. Силантьев. –Новосибирск: РИЦ ТГУ, 2006. – Ч. II. – 180 с.

6. Никитина, О.А. Дидактическое сравнение учебных дисциплин в системах среднего специального и высшего образования / О.А. Никитина // Международная научно-практическая конференция «Современные проблемы дидактики средней и высшей профессиональной школы», посвященная 70-летию РАО и 75-летию со дня рождения акад. РАО Мухаметзяновой Г.В. –Казань: Изд-во ИПППО РАО, 2013.

7. Никитина, О.А. Использование эпистемного подхода для сравнения базовых предметов в старших классах общеобразовательной школы / О.А. Никитина, А.А. Никитин // Педагогика. –2010. –№3. –С.27-36.

8. Никитина, О.А. Фундаментальные дидактические исследования педагогического содержания и организации образовательной среды / О.А. Никитина. – Новосибирск: Изд-во ИПИО РАО, 2016. –300 с. 168

9. Примерные программы начального общего образования. Примерные программы основного общего образования. Примерные программы среднего (полного) общего образования / Минобрнауки РФ. – Режим доступа: <http://www.mon.gov.ru/work/obr/dok/obs>.

10. Реан, А.А. Психология и педагогика / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. – СПб.: Питер, 2002. –432 с.

11. Соколова, И.Ю. Учебно-познавательная деятельность, условия ее активизации, эффективности и оптимального функционирования подструктур / И.Ю. Соколова, Н.К. Грицкевич // Электронный научный журнал «Современные проблемы науки и образования». –2016. –№3. –Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=24736>

ДИДАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ СТАНДАРТОВ И ПРОГРАММ ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Статья посвящена дидактическому анализу содержания Государственных стандартов образования и программ общего образования с целью выявления предъявляемых определённых требований, которые имеют дидактическую направленность. Выявлены ступени иерархической структуры образовательных программ, в частности, персональные, личностные, метапредметные и предметные требования в определённых предметных областях, требования к учебным предметам и типовые программы для каждого учебного предмета. Представлены материалы изучения сущности предметных требований по некоторым учебным предметам. В результате проведенного исследования найдены суммарные отношения количества учебных отрезков, учебных часов, объем трудозатраты и количество зачетных единиц, выделенных для изучения определенного предмета. С учетом соотношения количества учебных часов и отрезков, изучаемых в течение данного времени,

учебные дисциплины обучающей программы условно разбиты на четыре группы в зависимости от трудозатрат для изучения и дана краткая их характеристика.

Ключевые слова: стандарт образования, программа, дидактический анализ, иерархическая структура, дидактические требования, учебные отрезки, учебные часы, объем трудозатраты.

ТАҲЛИЛИ ДИДАКТИКИИ МАЗМУНИ СТАНДАРТҲО ВА БАРНОМАҲОИ УМУМИИ ТАҲСИЛОТ

Мақола ба таҳлили дидактикии мазмуни Стандартҳои давлатии таҳсилот ва барномаҳои таҳсилоти умумӣ бо мақсади муайян намудани талаботи муайяне, ки самти дидактикӣ доранд, бахшида шудааст. Марҳилаҳои сохтори иерархивии барномаҳои таълимӣ, аз ҷумла, талаботи шахсӣ, фардӣ, мета-фанӣ ва предметӣ аз рӯи фанҳои алоҳида, талабот ба фанҳои таълимӣ ва барномаҳои стандартӣ барои ҳар як фанни таълимӣ муайян карда шудаанд. Маводҳо барои омӯзиши моҳияти талаботи фанни баъзе фанҳои таълимӣ оварда шудаанд. Дар натиҷаи таҳқиқ таносуби умумии шумораи қисматҳои таълим, соатҳои таълим, маблағи сарфи меҳнат ва миқдори воҳидҳои кредитие, ки барои омӯзиши фанни муайян ҷудо карда шудаанд, муайян карда шуданд. Бо дарназардошти таносуби миқдори соатҳои таълимӣ ва қисматҳои дар як вақти муайян омӯхташуда, фанҳои таълимии барномаи таълим вобаста ба сарфи меҳнат барои омӯзиш шартан ба чор гурӯҳ ҷудо карда, тавсифи мухтасари онҳо дода мешавад.

Калидвожаҳо: стандарти таълим, барнома, таҳлили дидактикӣ, сохтори иерархӣ, талаботи дидактикӣ, қисмҳои таълимӣ, соатҳои таълимӣ, ҳаҷми меҳнат.

DIDACTIC ANALYSIS OF THE CONTENT OF STANDARDS AND GENERAL PROGRAMS EDUCATION

The article is devoted to a didactic analysis of the content of State Education Standards and general education programs in order to identify certain requirements that have a didactic orientation. The stages of the hierarchical structure of educational programs have been identified, in particular, personal, personal, meta-subject and subject requirements in certain subject areas, requirements for academic subjects and standard programs for each academic subject. Materials for studying the essence of subject requirements for some academic subjects are presented. As a result of the study, the total ratios of the numbers of training segments, training hours, the amount of labor costs and the number of credit units allocated for studying a particular subject were found. Taking into account the ratio of the number of teaching hours and segments studied during a given time, the academic disciplines of the training program are conditionally divided into four groups depending on the labor costs for studying and a brief description of them is given.

Key words: standard of education, program, didactic analysis, hierarchical structure, didactic requirements, educational segments, educational hours, amount of labor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулмадов Файз, доктори илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Суроға: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамова – 11. Тел: 988256514

Шарипова Муқаддас Абдулатифовна-муаллими калони муассисаи ғайридавлатии Коллеҷи тиббии шаҳри Гулистон (вилояти Суғд, Тоҷикистон) Суроға: шаҳри Хучанд, кӯчаи Содирхон Ҳофиз 133/135

Сведения об авторах: Гулмадов Файз, доктор педагогических наук, заведующий кафедрой педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Адхамова - 11. Тел: 988256514.

Шарипова Муқаддас Абдулатифовна, старший преподаватель неправительственного учреждения «Медицинский колледж Гулистон» (Согдийская область, Таджикистан) Адрес: город Худжанд, улица Содирхана Хафиза 133/135

Information about the authors: Gulmadov Faiz, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Pedagogy and Teaching Methods of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, A. Adkhamova street - 11. Tel: 988256514.

Sharipova Muqaddas Abdulatifovna, senior teacher of the non-governmental institution “Guliston Medical College” (Sughd region, Tajikistan) Address: Khujand city, Sodir Khan Hafiz street 133/135

ТДУ:37.0+373 (075.8)

И-14

ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ – ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Иброҳимов Г., н.и.п., дотсент,

Абдуллоҷони Х., муаллими калон,

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ташаккули маданият ва маърифати ҳарбию ватандӯстӣ вазифаи оила, мактаб ва давлату ҷомеа маҳсуб меёбад ва он қорбарии дуру дарозии бомақсадро нигарони дорад. Дар ҳалли ин қазия нақши муассисаҳои таълимӣ, бахусус омӯзиши фанҳои тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбӣ назаррас аст.

Худи мафҳуми «Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ»—ро ҳамчун технологияи иҷтимоие таъин ва ташхис кардаанд, ки он ба таъмини шахрванди ҷавон бо сифатҳои ахлоқию маънавӣ ва руҳию равонӣ ба мақсади муқовимат бо тамоюлҳои манфӣ мусоидат менамояд.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, тайёрию омодагӣ нисбат ба хизмати ҳарбӣ, бояд ҳамчун имтиҳони ҳатмию ҷиддии шахрванд барои касб кардани унвони ифтихории шахрванд ва ватанпарвар мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шавад. Хизмати ҳарбӣ, ки имтиҳони ҷавонмардӣ ба ҳисоб меравад, барои ҷавонон як имтиёзест, ки ҷавонмардии худро исбот намоянд ва бо ин восита беҳтарин неъмат Модар-Ватанро ҳифзу ҳимоя намуда, онҳоро аз қувваҳои аҳриманӣ наҷот бидиҳанд.

Оид ба мавзӯи мазкур дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» бо тағйири иловаҳо соли 2013, «Консепсияи мактаби миллии Тоҷикистон» (1995), «Низомномаи намунавии муассисаҳои таълимии олии касбии ҚТ» (1996), Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2011), Қонуни ҚТ “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон” ва ҳуҷҷатҳои дигар қабул гардиданд, ки дар онҳо роҷеъ ба таълиму тарбияи насли наврас диққати махсус дода шуда, қарорҳои дахлдор қабул намуданд. Аз ҷумла, дар Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» оид ба тарбияи насли ҷавон омадааст: «Вазифаи таълим ва тарбия ҳамчун ҷузъи таркибии маориф дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аз он иборат аст, ки шахрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорой тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба рушд ёфта ва соҳиби дониши амик, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намояд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд [1, с. 41].

Тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстӣ мақому манзалати инсонии худро бо решаҳои таърихӣ, бо сарнавишти миллату халқи худ ва бо аҳли башар дарк кардан аст. Бо таъбири Президенти кишвар «Бидуни пайванду ҳамгироии тамаддуни имрӯзаи тоҷикон бо таърихи куҳанбунёди хеш ба қадри истиқлолият, ифтихори Ватану ватандорӣ, ҳувияти миллий ва худшиносию ҳудогоҳии комил расидан мушкил аст. Ҳамчунин, бе дарки огоҳонаи решаҳои таърихӣ, таҳкими истиқлолият пайдории давлатдорӣ ва бунёди ҷомеаи мутамаддин мушкилтар хоҳад буд» [2, с. 48].

Ба майдони сиёсат ворид шудани Пешвои миллат Эмомали Раҳмон аз лутфу каромати тақдир буд ва давлати тоҷикон тахти роҳбаладии ӯ ва бо азми устувори мардуми ватанхоҳ аз вартаи хатари нобудшавӣ ба ақиб гашт ва ба шоҳроҳи рушду тараққӣ афтод.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият бидуни душвориҳо ва ноҳамвориҳои роҳи тараққиёт дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардид, ки мо онро дар мисоли ҳаёти ҷавонони кишвар хеле равшан мушоҳида менамоем.

Қабул гардидани Қонуни ҶТ «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» аз 13 март соли 1992, Фармони Президенти ҶТ аз 23 майи соли 1997 «Дар бораи тадбирҳои беҳтар намудани кор бо ҷавонон» ва дар ҳамин замина таъсис дода шудани Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабул гардидани Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон» барои солҳои 1999-2000 (5 октябри соли 1998), Барномаи миллии «Ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2001-2003» (соли 2001), таъсис додани Ҷоизаи ба номи Исмоили Сомонӣ (20 март соли 1998), Фармони Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи таъсиси стипендияҳои Президенти ҶТ барои хонандагони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ, литсейҳо, гимназияҳо, омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ, техникумҳо ва коллеҷҳо» (26 феввали соли 1998), баъди танаффуси сесола боз аз нав эҳё шудани рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» (23 феввали соли 1998), 23 май эълон гардидани Рӯзи Ҷавонони Тоҷикистон, доир гаштани фестивалҳои ҳамасолаи дӯстии ҷавонон ва ғ. шаҳодати раднопазирӣ дар солҳои истиқлолият ба амал омадани тағйироти кулӣ дар ҳаёти ҷавонони кишвар мебошанд.

Имрӯз дар қатори таълими асосҳои технологияҳои муосир ва фанҳои таҳассусӣ ба роҳ мондани тарбияи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллии наврасону ҷавонон вазифаи аввалин дараҷа мебошад.

Бинобар ҳамин, дар марҳилаи имрӯза тарбияи ҳештаншиносӣ ва доштани дониши сиёсиву ҳукукии наврасону ҷавононро бояд дар мадди аввал қарор дода, мазмуни мавзӯҳои фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоӣ ба ин масъалаҳо равона карда шавад. Ғайр аз ин, бояд хонандагони синфҳои болоӣ дар иҷрои кори мустақилона аз фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоӣ дар мавзӯҳои вазъи сиёсии ҷаҳони муосир, ватандӯстӣ, ҳештаншиносиву ҳудогоҳии миллии корҳои хатӣ иҷро намоянд ва барои баҳодихӣ ва ҳавасмандгардонии хонандагон ба ин корҳо озмунҳои дохилимактабӣ, шаҳриву вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ эълон карда шавад.

Муҳимтарин масъалае, ки дар суҳанронҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид гардидааст, дарки моҳияти Истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби ҷавонон, гиромидошт ва эҳтироми арзишҳои миллии, аз қабилӣ арзишҳои давлатӣ, забони модарӣ, ҳимояи марзу буми кишвар ва огоҳ будани ҷавонон аз таъриху фарҳанги миллат буд.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар шароити кунунӣ яке аз масъалаҳои муҳими сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа ба шумор меравад. Хизмат ба Ватан тибқи Конститутсияи ҶТ моддаи 43, ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлатӣ, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудоғиавии онҳо вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд мебошад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллии, Пешвои муаззами миллат дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023 иброз доштанд, ки “Таъмин намудани рушди соҳаи варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати мамлакат буда, ҳадафи он оммавигардонии варзиш, таҳкими тарзи ҳаёти солим, мусоидат намудан ба оморасозии варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар мусобақаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣю байналмилалӣ мебошад. Иштироки фаъоли ҷавонони мо ва пирӯзии онҳо дар мусобақаҳои сатҳи байналмилалӣ, бешубҳа, ба болоравии обрӯи кишварамон мусоидат менамояд” [3].

Бо фароҳам омадани шароити мусоид варзишгарони мамлакат дар соли 2023 аз мусобақаҳои сатҳи байналмилалӣ 343 медал, аз ҷумла 108 тилло, 76 нуқра ва 159 биринҷ ба даст оварданд, ки нисбат ба соли 2022-юм 226 медал зиёд мебошад.

Пешвои муаззами миллат таъкид карданд, ки “Барои ноил гардидан ба дастовардҳои боз ҳам бештар зарур аст, ки ба истифодаи самараноки инфрасохтори варзиш, хусусан, ба нигоҳубини дурусти иншооту биноҳои бунёдгардида эътибори ҷиддӣ зоҳир карда шавад” [4].

Дар замони муосир муҳимият ва талабот нисбати ташаккули маданият ва маърифати ҳарбию ватанпарварӣ ҳамчун самти махсуси тарбияи матонат то дараҷае афзоиш ёфтааст. Касе, ки имрӯз бевосита кори хайреро барои Ватан ва миллати худ анҷом медиҳад, пас ӯ нисбат ба дигарон муваффақ аст. Ватандӯстӣ беихтиёр аз оила оғоз шуда, то анҷоми ҳаёт метавонад бо кас бимонад.

Чорабиниҳое, ки солҳои охир дар кишвари мо мегузаранд, аз ҷумла озмуни ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон ватани азизи ман» бештар бо чунин мақсадҳо нигаронида шудаанд: тарбияи маданият ва маърифати шаҳрвандию ватанпарварӣ, тарбияи ахлоқию маънавии наврасон ва ҷавонон, таълим ва тарбияи таърихӣ кишваршиносӣ ва ватандӯстӣ, тарбияи фарҳангӣ ватандӯстӣ, ки ҳамаи ин дар навбати худ барои ғайи гаштани моҳияту муҳтавои арзишҳои ватандӯстӣ ватанпарварии наврасону ҷавонон саҳми бориз мегузоранд.

Дар доираҳои илмию таҳқиқотӣ аксари масъалаҳои муҳими марбут ба мансуб ба тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ ҳоло ҳаллу фасл нагардидаанд.

Мутаассифона, дар ин самту соҳа бархӯрд ва муносибатҳои мунтазаму системавӣ кам ба мушоҳида мерасанд.

Зарфият ва захираҳои илмию таҳқиқотӣ дар муассисаҳои таълимию маърифатӣ ба тариқи мукамал ва пурра мавриди истифода қарор нагирифтаанд.

Ҳадафи асосии мо омӯхтану муайян намудани дарсгузари муаллимону дарсзхудкунии шогирдон ва минбаъд ҷоннок кардани машғулиятҳо аз ҷанми "Омодагии ибтидоии ҳарбӣ" аз ҷониби устодон дар мактабҳои миёна мебошад.

Воқеан, ин ҷо сухан дар бораи тарзу усули номукамал ба роҳ мондани тарбияи ҷавонон-хонандагони мактаби миёна дар руҳияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ меравад. Зеро, таҳкурсии омодагии эшон барои хизмати ҳарбӣ маҳз дар мактаби миёна гузошта мешавад.

Дар замони муосир мувофиқаи санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунанда вазиҳои асосии таълими ҷанми омодагии ибтидоии ҳарбӣ амалӣ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ дар байни ҷавонон ва тарбияи хизматчиёни ояндаи ҳарбӣ дар руҳияи ватандӯстӣ ба ҳисоб рафта, роҳбарии ин корҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёна доир ба тайёр намудани ҷавонон ба хизмати ҳарбӣ ба зиммаи омӯзгори ҷанми гузошта мешавад.

Хонандагоне, ки ба таълими ҳарбӣ фаро гирифта мешаванд, бояд соҳибирода ва дорои маҳорату хислатҳои зерин бошанд:

✓ "ҷавонони синни тодаъватӣ дар рӯҳияи шинохтани ватани соҳибистиклол, азму иродаи қатъӣ, диловарӣ, матонат, суботкориву дилпурӣ ба қувваи худ тарбия карда мешаванд;

✓ ҷисман бардам, яъне сиҳату саломат, зӯру тавоно, ҷусту ҷолок, пурбардошт гардонда шаванд, то ки ба саҳтиҳои хизмати ҳарбӣ ба осонӣ тоб оваранд;

✓ машқ дода шаванд, яъне натиҷаҳои тарбияи ҷисмонӣ барои организмашон одати муқаррарӣ гардад;

✓ аз донишҳои назариявӣ ва амалии таълимоти ҳарбӣ огоҳ бошанд" [5, с.120].

Ҷойи баҳс нест, ки хизмат кардан ба ватан қарзу фарзи фарзандӣ ва рисолати шаҳрвандии ҳар як фарди бонангу номуси миллат, пеш аз ҳама ҷавонони синни тодаъвати ҳарбӣ мебошад. Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда, танҳо тавассути таҳия ва амалисозии механизми муайян зарур мебошад. Барои омода намудани ҷавонон ба хизмати модар-ватан, ҳифзи марзу буми Тоҷикистон, тамомияти арзии кишвар, таъмини сулҳу субот, оромии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва осоиши сарзамини аҷдодӣ, таъмини волоияти қонунро танҳо ба воситаи хизмати фидокоронаву намунаи ибрат, ҷасорат ва малакаю маҳорати баланди хизматӣ иҷро кардан мумкин аст.

Дар таҳқиқоте, ки ҳамчун муҳаққиқ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи ноҳияи Муъминобод анҷом додем ва аз ҳамсухбат шудан бо омӯзгорон ва боздид аз синфхонаҳои ҷанми "Омодагии дифои ҳарбӣ" ба хулосае омадем, ки дар ин росто камбудҳои ҷиддӣ ба назар мерасанд. Бо чунин муносибат ва фаъолияти бесамар эҳтимолияти дуруст ба роҳ мондани кори тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ хеле кам аст.

Ба андешаи мо барои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавононро дуруст роҳандозӣ намудан якҷанд омилҳо мавҷуданд:

➤ Қабл аз ҳама, нарасидани мутахассисон—омӯзгорони соҳибтахассус ва чандон зиёд набудани музди меҳнат пурмаҳсул дарс мегузарад?

➤ Дуюм, то андозае безъятибории шуъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо ба таълими ин фан. Дар давоми соли хониш ягон маротиба дар шурои омӯзгорони мактабҳо машғулиятҳои ин фан муҳокима ва баррасӣ карда намешаванд. Яъне, ба таври зарурӣ аҳаммият надодани сарварони раёсат, шуъбаҳои маориф ва роҳбарони муассисаҳо ба ин фанни таълимӣ.

➤ Омилҳои дигар ин дастгирӣ наёфтани фанни “Омодагии дифои ҳарбӣ” ва омӯзгорони он мебошад.

➤ Ҳамчунин, хеле суст ба роҳ монда шудани ҳамкории байни комиссариатҳои ҳарбии шаҳру ноҳияҳо бо муассисаҳои таҳсилоти ҷиҳати дастгирӣ ва ҳавасмандкунии муаллимони ин фан боиси коҳиши таълими ин фан гаштааст. Масалан, нафаре аз муаллимон дар 20 соли охир бо рутбаи низомӣ сарфароз нагаштааст. Барои устодон ақаллан, либоси низомӣ, ки бояд ҳангоми дарсу машқҳо ба бар намоянд, ҷудо карда намешавад. Ҳол он ки бо дархости шуъбаи маориф комиссариати ҳарбӣ ҳар омӯзгори ҳарбиरो бояд (военрукон)-ро бо либоси низомӣ таъмин намояд.

➤ Омилҳои дигари каммаҳсул гаштани дарс аз фанни “Омодагии дифои ҳарбӣ” бояду шояд таъмин набудани устодону омӯзгорон бо оддитарин маводи хониш аст. Дар асоси қоидаву меъёр ва низомномаву барномаи таълимӣ ғайр аз китоби дарсӣ, он ҳам нокифоя аст, ҳатман бояд Оинномаҳои сафороӣ, хизмати гарнизонӣ ва посбонӣ, интизомӣ, хизмати дохилии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯи мизи кории ҳар омӯзгор мавҷуд бошад ва ба шогирдон омӯзонидани шавад. Вале, ин воситаҳо дастрас нестанд.

➤ Дар ҳақиқат, ҳоло дар муассисаҳои таҳсилоти ягон намуди асбобу аёнияти хониш аз ин фан, аз ҷумла, автомати таълимии Калашников, туфангчаи тангмил, норинҷақҳои дастӣ, асбобҳои пайгири радиоактивӣ, воситаҳои химояи фардӣ-ниқоби зиддигазӣ (противогаз), ҳатто, тири пневматикӣ ва ғайраҳо вучуд надоранд. Ҳол он ки мувофиқ ба талаботи дарсгузарӣ дар ҳар мавзӯи дарс ҳатман бояд ин асбобу аёниятҳоро истифода бурд ва ба хонандагон нишон дод, то ки аз сохту қисмҳои тарзи дурусти истифодаи онҳо маълумоти зарурӣ пайдо намоянд.

➤ Дар МТМУ-и дигар низ вазъияти таълими фан айнан ҳамин тавр аст. Ягон асбобу аёният нест, ки бо нишон додани онҳо дар дили ҷавонон шавқу завқи омӯхтани фанро бедор намоем ва онҳоро ҷуноне ки талаб мекунанд, ба хизмати ҳақиқии ҳарбӣ ҳамаҷониба омода намоем. Ба ҷуз аз китоби дарсӣ дигар ягон мавод мавҷуд нест.

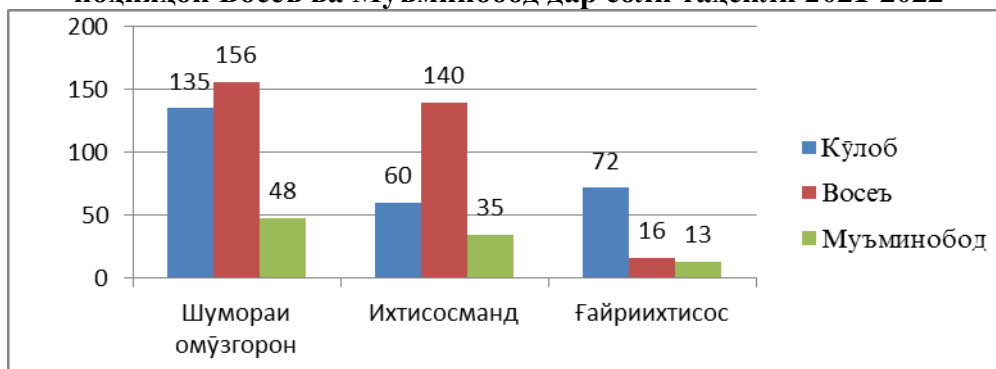
➤ Солҳои қаблӣ барои омӯзонидани фанни “Омодагии дифои ҳарбӣ” ҳуди устодону омӯзгорон ҳавасманд ва дилгарм буданд. Зеро, роҳбарони шуъбаи маорифу комиссариатҳои ҳарбӣ ба пурмаҳсул гузаштани дарс аҳаммияти ҷиддӣ медоданд. Дарсҳоро назорат бурда, дар шурои омӯзгорони шуъбаи маориф ва муассисаҳои таҳсилоти муҳокима ва баррасӣ менамуданд. Аммо, солҳои охир ин масъала аз мадди назар дур мондааст. На аз комиссариати ҳарбӣ ва на аз шуъбаи маориф ба тарзи тадриси ин фан эътибор намедиханд.

Бо назардошти ин ҳама камбудҳои ислохталаб дар мактабу маориф ҷун устодону муаллимони дилсӯз нисбат ба шогирдон ва фидоии касбу кор на танҳо кӯшиши хуби дарсгузарӣ зоҳир менамоянд, балки дар курси баландбардориву такмили ихтисоси омодагии ҳарбӣ ва тарбияи ҷисмони фаъолона иштирок мекунанд.

Бар замми ин, ҷуноне аз пурсишҳо бо омӯзгорони фанни тарбияи ҷисмонӣ “Омодагии дифои ҳарбӣ” маълум шуд, то соли 2005 мутобиқи Нақшаи таълимии тасдиқнамудаи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар ҳафта аз ин фан 2-соатӣ дарс гузаронида мешуд. Аз ҷиҳати бошад, ки онро ихтисор карда, ба 1 соат оварданд.

Дар раванди таҳқиқот муайян гардид, ки дар шуъбаи маорифи ноҳияи Восеъ, шаҳри Кӯлоб ва ноҳияи Муъминобод як қатор корҳо оид ба рушди тарбияи ҷисмони иҷро намудаанд. Дар диаграммаҳои зерин оид ба шумораи омӯзгорон ва тахассусмандии онҳо дар соли таҳлили 2021-2022 нишон дода шудааст (диаграммаи 1).

Шумораи омӯзгорони тахассусманди тарбияи ҷисмонӣ ва ОДХ шаҳри Кӯлоб, ноҳияҳои Восеъ ва Муъминобод дар соли таҳсили 2021-2022



Шароити хуби хизмат дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи ҷумҳурӣ теъдоди зиёди ҷавононро бо хоҳиши худ ба ҳимояи марзҳои буми Ватан ҷалб месозад. Ҳамзамон, дар шаҳри ноҳияи кишвар қорҳои тарғиботиву ташвиқотӣ ва омодагии ҳарбии ҷавонон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Гузашта аз ин, омилҳои вусъатбахши худшиносӣ ва ватанпарастии ҷавонон дар ростои сиёсати кунунии давлату Ҳукумат рӯи қор омадааст. Бовар дорем, ки ҳисси баланди масъулиятшиносӣ нисбат ба ҳифзу ҳимояи марзҳои буми Ватанро ҷавонон аз вазифаҳои муҳими худ доништа, баъд аз гирифтани даъватнома барои хизмат сари вақт ҳозир мешаванд.

Воқеан, хизмат ба Ватан қарзи ҳар шаҳрванд буда, далериву ҷасурӣ ва ҷавонмардии ҳар нафари бо нангу номусро талаб мекунад. Хизмат дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳ боиси ифтихору сарбаландист. Бояд ҷавононро ҳанӯз аз даврони мактабҳои ба хизмати Ватан омода кард. Дар муассисаҳои таҳсилотӣ зарурати хизмати ҳарбиро амиқу дақиқ бояд омӯзонд. Ҳар ҷавон пас аз хатми мактаб бояд хизмат ба Ватанро вазифаи аввалин дараҷа донад.

Барои насли ҷавон яке аз муҳимтарин мактаби обутоб хизмат дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи мамлакат аст. Маҳз дар ҳамин ҷо ҷавонписарон шӯҷоату мардонагӣ омӯхта, муқаддастарин арзиши ҳаёт, дӯст доштан ва содиқона муҳофизат кардани хоки поки Ватани азизро ёд мегиранд.

Мувофиқи таълими фан ҳар ҷавонписар - хонандаи синфи 11-ум дар охири соли таҳсил бо мақсади назарияро бо амалия мустаҳкам намудан, истифода қардан аз силоҳи таълимӣ, ҳамзамон, обутоби бадан ва омодагӣ ба хизмати ҳарбӣ ҳатман бояд дар машқи ҳарбӣ- саҳроӣ иштирок намояд. Чунин машқҳо дар асоси Нақшаи таълимӣ то соли 2005-ум ҳар сол мунтазам моҳҳои апрел-май гузаронида мешуданд, ки натиҷаи хеле назаррас мебуданд, яъне ҷавононро то 80- 90 фоиз ба хизмати ҳақиқии ҳарбӣ омода мекарданд.

Тарбияи ватанпарастӣ аз оила, кӯдакистон, мактаб оғоз шуда, дар ҷомеа ниҳоят, дар сафи Артиши миллӣ рушд меёбад. Дар шуури бачаҳо бедор сохтани ҳисси муҳаббат ба диёр, кишвар ва сарзамини вазифаи падару модар, ҷомеа ва омӯзгорон мебошад. Чунончи Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ гуфтаанд: «ба ҷавонони бонангу номус ва худшиносу ватандӯст, соҳибқорони ҳимматбаланд ва ҳар фарди бонангу номуси миллат муроҷиат карда, мехоҳам, бори дигар таъкид намоям, ки ба мардуми шарифи тоҷик ва Ватани маҳбубамон Тоҷикистони соҳибхитиёр, инчунин, ба хоҳири ободии сарзамини аҷдодиамон, пешрафти давлати соҳибистиклоламон, баланд бардоштани обрӯи он дар арсаи байналмиллалӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллату давлат бо дасту дилу нияти пок ва содиқонаву покқивчонона хизмат қардан вазифаи фарзандӣ ва қарзи имониву инсонии ҳар яки мо ва мақсаду мароми ягонаи мост!» [6].

Тибқи моддаи 43-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муқаддасии он вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванд аст» [7, с.166].

Даъвати ҳарбӣ мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадорӣ умумӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» ва дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ду маротиба дар як сол баргузор мегардад. Ба хизмати ҳарбӣ тибқи қонуни мазкур танҳо шаҳрвандони чинсашон мард, ки синнашон аз 18 то 27 расидааст даъват карда мешаванд. Муҳлати хизмати ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 моҳ буда, барои даъватшавандагони маълумоти олидор 12 моҳ мебошад.

Метавон гуфт, ки гузаронидани чорабиниҳои даъватӣ дар ниҳоди ҷавонон ҳисси ватандӯстиро бедор кардааст, ки ин омил метавонад дар баланд бардоштани иқтисоди мудофиавӣ ва ҳифзи содиқонаи марзи кишвар мусоидат намояд.

Ҳифзи Ватан на танҳо вазифаи ҳуқуқӣ, балки қарзи ахлоқӣ ва ватандӯстии ҳар шаҳрванд аст.

Дар самти тарбияи ҷисмонӣ, ватандӯстиву ҳештаншиносии ҷавонон эътибори махсус дода, чораҳои зарурӣ меандешад. Гузаронидани мусобакаи варзишии “Сипар”, маҳфилҳои оммавӣ мудофиавӣ “Ватандӯстон”, “Таърихи Ватан” мисоли ин гуфтаҳост.

Барои расидан ба ин ҳадаф, бино ба андешаи мутахассисон-устодони фанни “Омодагии дифои ҳарбӣ”, бояд ҳамкорӣ, назорат ва дастгирии Раёсату шуъбаҳои маориф аз ҷониби комиссариатҳои ҳарбии вилояту шаҳру навоҳӣ, дастгириву ҳавасмандкунии муаллимони фан аз ҷониби роҳбарони маорифу комиссариатҳо, таъмин кардани мактабҳо бо асбобу ағзият ва маводи таълимӣ, зиёд кардани соати дарсҳо аз фанни мазкур ва бо ин васила аз нав ба роҳ мондани машқҳои ҳарбӣ-саҳроии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, назорат ва муҳокимаву баррасии тарзи дарсгузарию устодон ва донишандӯзии хонандагон дар Шурои омӯзгорони шуъбаи маориф ва муассисаҳо, барқарор намудани имтиёзҳои пештара, ҳақгузори кардан ба мудирӣ кабинети ОДХ, таъсис додани “Низомномаи роҳбари ҳарбӣ”, обуна шудан ва сари вақт дастрас намудани рӯзномаҳои “Ватанпарвар” ва “Ҳомии Ватан” ба устодону шогирдон хеле зарур аст.

Ҷавонон бояд бо дарки миллатдӯстӣ ва меҳанпарастӣ ба артиш бираванд, ки дар онҳо онҳоро кадр намоянд ва ҳамаи ҳунарҳои заруриро бо шароити хуб ва сифати баланд биомӯзонанд, ки дар ҳолатҳои зарурӣ дар дифои Ватан муваффақ шаванд.

Маҳз бо ҳамин сабаб асос ва заминаҳои концептуалии тарбияи маданият ва маърифати ҳарбию ватандӯстӣ мукаммалан коркард нашудаанд ва тамоми чораю тадбирҳои вобаста ба ин ҷода ҷанбаи муваққатию давравӣ ва яқдафъаина касб карда мондаанд.

Адабиёт

1. Закон Республики Таджикистан об образовании. – Душанбе, 2003. – 41с.
2. Раҳмонов, Э.Ш. Ватани худро дуст доред, кадр кунед ва ҳифз намоед. (Суханронии Президенти ҶТ дар мулоқот бо ҷавонони ҷумҳурӣ аз 21 майи соли 2005). – Душанбе: Нашриёти «Деваштич», 2005.-48 с.
3. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ. – 28.12.2023.
4. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ. – 28.12.2023.
5. Губанова Л.А. Тарбияи ҷисмонӣ. Китоби дарсӣ барои синфҳои 10-11. / Губанова Л.А., Сафаров Ш.А. - Душанбе: «Мавлавӣ», 2009. - 120 с.
6. Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ. – 28.12.2023.
7. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1994. – 166 с.

ТЕХНОЛОГИЯИ РУШДИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ – ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Муаллиф дар мақолаи таҳия кардаи худ, ки технологияи рушди тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф бо таъя ба сарчашмаҳои илмӣ таърихи пайдоиши ғояи

рушди устуворро пайгирӣ намуда, муҳимияти ташаккули маданият ва маърифати ҳарбию ватандӯстӣ вазифаи оила, мактаб ва давлату ҷомеа маҳсуб меёбад ва он қорбарии дуру дарози бомақсадро нигаронӣ дорад. Дар ҳалли ин қазия нақши муассисаҳои таълимӣ, баҳусус омӯзиши фанҳои тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбӣ назаррас аст.

Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, тайёрию омодагӣ нисбат ба хизмати ҳарбӣ, бояд ҳамчун имтиҳони ҳатмию чиддии шаҳрванд барои касб кардани унвони ифтихории шаҳрванд ва ватанпарвар мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шавад. Хизмати ҳарбӣ, ки имтиҳони ҷавонмардӣ ба ҳисоб меравад, барои ҷавонон як имтиёзест, ки ҷавонмардии худро исбот намоянд ва бо ин восита беҳтарин неъмат Модар-Ватанро ҳифзу ҳимоя намуда, онҳоро аз қувваҳои аҳриманӣ наҷот бидиҳанд.

Калидвожаҳо: маърифати ҳарбию ватандӯстӣ, вазифаи оила, мактаб, давлат, ҷомеа, тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ, ватанпарварӣ, Модар-Ватан, ҷавонон, ҳештаншиносӣ, ҳавасмандгардонӣ, сулҳу субот, таъмини амният, ҳамдигарфаҳмӣ.

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В СРЕДНЕОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕРЕЖДЕНИЯХ.

В своей статье автор исследовал и обсудил технологию формирования военно-патриотического воспитания учащихся в среднеобразовательных учреждениях. На основе научных источников автор прослеживает историю идеи устойчивого развития, считает важность формирования военно-патриотической культуры и воспитания долгом семьи, школы, государства и общества, заботится о ее сохранении, длительное целенаправленное использование. В решении этой проблемы значительна роль образовательных учреждений, особенно изучения физического воспитания и военной подготовки.

Военно-патриотическое воспитание, подготовка к военной службе должны рассматриваться и оцениваться как обязательное и серьезное испытание для завоевания гражданином почетного звания гражданина и патриота. Военная служба, которая считается экзаменом мужества, является привилегией для молодых людей доказать своё мужество и тем самым лучшего блага защиты Родины-Мать и спасти ее от злых сил.

Ключевые слова: военно-патриотическая культура, долг семьи, школа, государство, общество, военно-патриотическое воспитание, патриотизм, Родина-Мать, молодежь, самопознание, мотивация, мир и стабильность, безопасность, взаимопонимание.

DEVELOPMENT TECHNOLOGY OF MILITARY - PATRIOTIC EDUCATION STUDENTS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS.

In his article, the author examined and discussed the technology of forming military-patriotic education of students in secondary educational institutions. Based on scientific sources, the author traces the history of the idea of sustainable development, considers the importance of the formation of a military-patriotic culture and education of the duty of the family, school, state and society, and takes care of its preservation. long-term targeted use. In solving this problem, the role of educational institutions, especially the study of physical education and military defense training, is significant.

Military-patriotic education and preparation for military service should be considered and assessed as a mandatory and serious test for a citizen to gain the honorary title of citizen and patriot. Military service, which is considered a test of youth, is the privilege of young people to prove their youth and thereby protect the best gift of the Motherland and save them from evil forces.

Key words: military education and patriotism, family duty, school, state, society, military-patriotic education, patriotism, Motherland, youth, self-knowledge, motivation, peace and stability, security, mutual understanding.

Маълумот дар бораи муаллифон: Иброҳимов Грез- н.и.п., дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ . Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб кӯчаи С. Сафаров, 16. Тел: +(992) 987151415.

Абдуллоҷони Ҳамроҳон, муаллими калони кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб кӯчаи С. Сафаров, 16. Тел: +(992) 918771517.

Сведения об авторах: Иброгимов Грез – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16. тел.: +(992) 987151415.

Абдуллоҷони Ҳамроҳон, старший преподаватель кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16. тел: +(992) 918771517.

Information about the authors: Ibrohimov G. candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Safarov street, 16. Phone: +(992) 987151415.

Abdullojoni Hamrokhon, senior Lecturer, Department of Pedagogy, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Safarov street, 16. Phone: +(992) 918771517

ТДУ: 530.1+530.15 (075.8)

ТКТ: 22.3 (2-точ)

Қ-76

ПРОБЛЕМАҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҶУЛИЯТҲОИ АМАЛӢ АЗ ФАННИ ФИЗИКА ДАР ШАРОИТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КРЕДИТИИ ТАЪЛИМ ВА РОҶҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

**Қодирова Д.Т., н.и.п., дотсент, Тошматов А.Д., н.и.ф-м., дотсент
Донишгоҳи давлати Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба раванди Болония дар навбати аввал ба проблемаи сифати таҳсилоти олий ва инчунин ба проблемаи сифати предмети таълимӣ оварда расонид, барои ҳамин масъалаи нав кардани методикаи таълимии фаннӣ махсусан дар айни замон мубрам мебошад. Таълими физика дар муассисаи олий истисно кардан мумкин нест. Як қатор таҳқиқот мавҷуд аст, ки ба такмил додани методикаи таълими физика дар мактаби олий бахшида шудаанд, аз он ҷумла методикаи таълими машғулиятҳои амалӣ (дарсӣ) аз рӯйи физика (И.М. Агибова, О.В. Федина, М.А. Беджанян, О.В. Плотникова, В.К. Суханова, С.А. Смирнов, В.В. Смирнов [1, 2, 8, 11, 15-16] ва ғ.). Лекин аз рӯйи проблемаи нав кардани методикаи таълими физика дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ интишорҳои илмӣ, ҳолон ки доир ба таҳқиқотҳо дар соҳаи методикаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ сухан ногуфта, баръало нокифоя мебошад. Қиддӣ будани ин проблема бо кӯтоҳ кардани шумораи соатҳои аудиторӣ мебошад, ки барои омӯзиши физика ҷудо карда шудааст, ва дар баъзе ҳолатҳо набудани машғулиятҳои амалӣ аз рӯйи физика барои донишҷӯёне мебошад, ки аз рӯйи ихтисосҳои педагогии равияҳои физикӣ таълим мегиранд (1-02.05.04- «Физика», 1- 02.05.04- 01 «Физика. Математика», 1- 02.05.04- 03- «Физика. Таълими меҳнат», 1- 02.04.02- «Физика. Информатика», 1- 05.04.04- «Физика. Эҷодиёти техникӣ»). Бинобар ин дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон технологияҳои таҳсилоти кредитӣ қорӣ карда шудааст ва проблемаи нав кардани методикаи таълими физика барои шумораи калони педагогҳо мубрам мебошад, ки физикаро таълим медиҳанд. Аз тарафи мо яке аз ҷабҳаҳои проблемаҳо дида баромада шудаанд (ва маҳз, проблемаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯйи физика) ва тарзҳои ҳалли он пешниҳод карда шудааст.

Мақсади таҳқиқот – ин ошкор ва тасниф (ба гурӯҳҳо чудо) кардани методикаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика дар шароитҳои технологияҳои кредитии таълим, пешниҳод кардани роҳҳои ба тарзи илмӣ асоснок кардани ҳалли онҳо мебошад.

Методи таҳқиқот – ин асоси методологии таҳқиқот мебошад, ки ба такмил додани методикаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи фанни «Физика» барои донишҷӯён бахшида шудааст, ки дар донишгоҳҳо аз рӯи ихтисосҳои педагогӣ таълим мегиранд, ва инчунин ин муносибатҳои шахсӣ-рушдӣбаанда ва мунтазамӣ-фаъолиятнокӣ мебошад.

Барои ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда дар кори мазкур ду гурӯҳи методҳои таҳқиқотӣ истифода бурда шуданд [4, 6]:

- назариявӣ (таҳлили манбаҳои адабиётӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва расмӣ дар соҳаи таҳсилоти олий, барномаҳои таълимӣ аз рӯи фанни физика (бакалавриат) барои ихтисосҳои педагогӣ; коркард кардани маълумотҳои ҳосил кардашуда, синтез, тасниф ва ҷамъбасти кардан, тасвияти ҳулосаҳо);

- эмпирикӣ (таҷрибавӣ) (мушоҳида кардан, саволнома тартиб додан, мусоҳиба гузаронидан, сӯҳбат кардан);

Мазмуни таҳқиқот – ин чӣ тавре ки таҷрибаи корҳо дар мактаби олий нишон медиҳад, алоқамандии таълими физика ҳамчун фанни умумитаълимӣ дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ бо як қатор проблемаҳо мебошад, ва машғулиятҳои амалӣ дар ин ҷо мавриди истисно намебошад.

Мухтасар оид ба нақши машғулиятҳои амалӣ (дарсӣ) аз рӯи физика. Пеш аз ҳама, онҳо барои аз худ кардани мазмуни барномаҳои таълимии фан ба донишҷӯён кӯмак мерасонад. Маҳз хангоми машғулиятҳои амалӣ дар нақши методӣ ба муаллим имконият пайдо мешавад, ки маънидод кардани қисмҳои аз ҳама мураккаби маводро таъмин намояд, донишро мурағаб созад ва онро ҷамъбасти намояд. Дар рафти ҳалли масъала дар донишҷӯён фаҳмиши моҳияти ҳодиса эҷод карда мешавад ва, мафҳумҳо ва қонунҳои физикӣ маъноӣ воқеиро ба даст меоранд, ва имконияти барқарор кардани робитаи сабабият-натича пайдо мешавад.

Мақсади асосии машғулиятҳои амалӣ – ин дар донишҷӯён ташаккул додани маҳорати таҳлил кардани вазъияти масъалавӣ (проблемавӣ) ва ёфтани роҳҳои гуногуни ҳалли он, инчунин рушди муносибати эҷодӣ нисбат ба ҳалли масъала мебошад. Хуб мешавад, агар педагог машғулияти амалиро тавре ташкил намояд, ки вай рушди нутқи шифохӣ, мантиқӣ, хотира, тафаккури танқидии донишҷӯиро ҳамроҳӣ намояд.

Агар оид ба донишҷӯёни ихтисосҳои педагогӣ сухан равад, машғулиятҳои амалӣ боз инчунин, аҳамияти техникӣ ва политихниқиро доро мешаванд. Илова бар ин, масъалаҳо – ин хосияти ҷудонашавандаи дилхоҳ назорат (ҷорӣ, дарӣ, ҷамъбасти) мебошад. Мувофиқи мақсад равона кардани машғулиятҳои амалиро аз рӯи физика барои эҷод кардани шароитҳо барои кор карда баромадани лоихаҳои якҷоя, гузаронидани таҳқиқотҳои хурд ва ғ. аз пеши назар берун намегузорем. Ҳамин тариқ, машғулиятҳои амалӣ функцияҳои зиёдро иҷро мекунанд ва дар умум нақши муҳимтаринро дар таҳсилоти физикии донишҷӯён мебозад.

Қайд кардан зарур аст, ки ба масъалаи нав кардани методикаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ (дарсӣ) аз рӯи физика аз ҳама бештар тавачҷӯҳи дақиқ дода мешавад. Мисол, И.М. Агибова, О.В. Федина ва М.А. Беджанян методикаи гузаронидани машғулиятҳои амалиро бо татбиқ намудани супоришҳои эҷодӣ барои ташаккул додани маҳорати таҳқиқотии донишҷӯён-физикони курсҳои поёнӣ кор карда барои мадад ва тасвиб намудаанд [10]. О.В. Плотникова ва В.К. Суханова имкониятҳои машғулиятҳои амалии физикиро барои ташаккул додани босалоҳиятии калидии донишҷӯён таҳлил намуда, ғояҳои аслии навро аз рӯи нав кардани он тақдим намуданд [3]. Аз тарафи С.А. Смирнов хусусиятҳои ташкил кардани ёрии фосолавии таълими физикаи донишҷӯёни муассисаҳои олии техникӣ бо татбиқ намудани системаҳои таҳсилоти фосолавии Moodle омӯхта шудааст [13]. В.В. Смирнов роҳи ҳалли масъалаҳои ташкил кардани раванди таълимро аз рӯи дар донишҷӯёни донишгоҳҳо ташаккул додани методҳои ҷамъбасти гузаронидани таҳқиқотҳои физикии эксперименталӣ ва ғ. пешниҳод намуд [14]. Лекин таҳқиқотҳои, ки ба методикаи

гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ бахшида шуда буданд, аз тарафи мо ошкор карда нашуд.

Ба натиҷаҳои таҳқиқоти эмпирикӣ (таҷрибавӣ) (мушоҳида кардан, сӯҳбат бо донишҷӯён ва муаллимон, саволнома тартиб додан ва ғ.), таҳлили адабиётҳои махсус, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва расмӣ, барномаҳои таълимӣ аз рӯи физика барои донишҷӯёни ихтисосҳои педагогӣ таъя намуда, проблемаҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика дар муассисаи олии дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ ошкор, таҳлил, ҷамъбаст ва тасниф карда шуданд. Бо мақсади ҷамъоварӣ кардани маълумотҳои эмпирикӣ таҳқиқотҳо гузаронида шуданд, ва дар он 119 донишҷӯёни курсҳои якум ва дуюм иштирок намуданд, ки аз рӯи ихтисосҳои педагогӣ таълим мегирифтанд. Дар рафти таҳқиқот имконияти муттаҳид кардани проблемаҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ дар панҷ гурӯҳ пайдо шуд, ки ҳар яке аз онҳо ба худ номҳои шартиро гирифтанд: дар нақшаи таълимӣ мавҷуд будани (набудани) машғулиятҳои амалии ихтисоси муайяни бакалавриат; таҷҳизотҳои моддӣ-техникии аудиториҳои таълимӣ; таъминоти таълимӣ-методии машғулияти амалӣ; бомуваффақиятӣ (нағз хондан) ва давомоти донишҷӯён; самаранокии машғулияти амалӣ. Дар поён мазмун ва натиҷаҳои корҳо аз рӯи ҳар як гурӯҳи проблемавӣ пешкаш карда мешавад.

Проблемаи 1. Дар нақшаи кори таълимӣ мавҷуд будани (набудани) машғулиятҳои таълимии ихтисосҳои педагогӣ аз рӯи фанни «Физика».

Таҷрибаи корҳо ва таҳлили ҳуҷҷатҳо нишон доданд, ки дар нақшаҳои кори таълимии як қатор ихтисосҳои бакалавриат (1- 02.05.04- 01 «Физика. Математика», 1- 02.05.04- 03- «Физика. Таълими меҳнат», «1- 02.04.02- Физика. Информатика», 1- 05.04.04- «Физика. Эҷодиёти техникӣ») машғулиятҳои амалӣ, инчунин лексия, машғулиятҳои лабораторӣ аз рӯи физика фақат ба таври умумӣ дар як семестр ҷудо карда шудааст, ҳолон ки фанни «Физика» дар умум аз ҳафт қисм («Механика», «Физикаи молекулавӣ ва термодинамика», «Электрик ва магнетизм», «Оптика», «Физикаи квантӣ», «Физика атом», «Ядроӣ атом ва заррачаҳои элементарӣ») иборат аст. Инчунин кори мустақилонаи донишҷӯён (КМД), аз он ҷумла дар зери роҳбарии муаллим (КМДМ) ҳам дида намешавад. Мувофиқ ба ин, муфассал дида баромадани доираи васеи масъалаҳои амалӣ дар дарси аудиторӣ дар муаллимон имконият нест. Инчунин як қатор ихтисосҳои бакалавриат мавҷуд аст, ки дар нақшаҳои таълимии онҳо машғулиятҳои амалӣ фақат барои қисми курси омӯхташудаи физика дар назар дошта шуд, дар боқимонда қисмҳо ҷудо карда нашудааст. Ҳамин тавр, барномаи таълимии намунавии фанни «Физика-1» омӯзиши қисмҳои «Механика», «Физикаи молекулавӣ ва термодинамика», «Электрик ва магнетизм» дарбар мегирад, лекин машғулиятҳои амалии ин қисмҳо фаро гирифта нашудааст, агар бошанд ҳам нокифоя мебошанд. Машғулиятҳои амалӣ аз рӯи фанни «Физика-2» бошад, ҳалли масъалаҳоро аз рӯи қисмҳои «Оптика», «Физикаи квантӣ», «Физикаи атом», «Ядроӣ атом ва заррачаҳои элементарӣ» дар назар дорад, лекин гузаронидани корҳои лабораториро дар назар надорад. Ҳамин тариқ, гурӯҳи якуми проблемаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ бо он алоқаманд мебошад, ки мавзӯҳо ва қисмҳои том, ва баъзан инчунин фанни «Физика» дар умум машғулиятҳои амалиро дарбар намегиранд.

Барои ҳалли ин проблемаҳо мо тарзи нави ташкил кардани корҳои мустақилонаи донишҷӯёнро пешниҳод мекунем. Якум, ҳиссаи корҳои мустақилонаро нисбатан зиёд мекунем ва ба донишҷӯён навъҳои гуногуни супоришҳоро аз рӯи интиҳоб ва ҳал кардани масъала оид ба ягон мавзӯи (қисми) муайяни барномаи таълимӣ пешкаш мекунем. Ба донишҷӯӣ номгӯи адабиётҳои асосӣ ва иловагӣ тақдим карда мешавад, ҳаҷми супориш, санаи ҳимояи он, вақт барои машварат муайян карда мешавад. Илова бар ин ба донишҷӯӣ муяссар мешавад, ки чунин мақсадҳо ба даст оварда шаванд: ӯ манбаҳои гуногуни маълумотҳоро, аз он ҷумла захираҳои Интернетро мустақилона таҳлил мекунанд, адабиётҳои методиро меомӯзад, масъалаҳои махсус интиҳоб кардаи худро тартиб дода ба муаллим пешниҳод менамояд. Тарзҳои дуруст иҷро кардани санҷиши супориш гуногун мебошад: ҳисоботи электронӣ, таҳқиқоти хурд, кори хаттӣ, ҳимояи эҷодии масъалаҳои ҳал кардашуда

(дар шакли дилхоҳи мувофиқ барои донишҷӯӣ ва муаллим), пурсиши шифохӣ, пурсиши фронталӣ (рӯ ба рӯ) дар вақти лексияҳо, ҳалли масъала дар тахтаи синф ва ғ. Роҳи дуҷонибона ҳалли проблемаҳо набудани машғулияти амалӣ ё ин ки номукамал фаро гирифтани мазмуни фанни машғулияти амалӣ – ин ҳамгирии машғулият, «бартараф кардани фарқи» байни онҳо мебошад. Ба назар гирифта мешавад, ки машғулиятҳои лабораториро бо машғулиятҳои амалӣ бомуваффақият ҳамгироӣ кардан мумкин аст, бо вучуди ин байни машғулиятҳои лабораторӣ ва амалӣ гӯё ки фарқиат нест мешавад. Ҳангоми иҷро кардани корҳои лабораторӣ муаллим ягон масъаларо ба донишҷӯён барои ҳал кардан пешниҳод мекунад, ва яке аз имкониятҳои вариантҳои ҳалли онро намоиш медиҳад, ё ин ки баръакс, масъаларо ҳал карда, донишҷӯён дурустии ҳалли онро дар дастгоҳи лабораторӣ месанҷанд. Мисол, ҳангоми иҷро ва ҳимоя кардани кори лаборатории «Коркарди математикии натиҷаҳои ченкунии мустақими бузургҳои физикӣ дар мисоли коркарди маълумоти ченкунии даври лаппиши раққосаки математикӣ» ба донишҷӯӣ як қатор масъалаҳо дар мавзӯи «Лаппишҳои механикӣ» барои ҳал кардан, ва ҳангоми ҳимояи кори «Муайян кардани часпакии моеҳо бо ёрии методи Стокс» – ҳалли масъалаҳо дар мавзӯи «Механикаи муҳитҳои яқлук» тақдим карда мешавад.

Ҳамгирии машғулиятро бо тамоил дар машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика на фақат ҳангоми машғулиятҳои лабораторӣ, балки инчунин ҳангоми лексияҳо ҳам ташкил кардан мумкин аст. Мисол, пеш аз лексияи «Асосҳои кинематикаи нуқтаи материалӣ» мувофиқи мақсад аст, ки ба донишҷӯён супориш дода шавад, ки аз рӯи мавзӯи «Кинематикаи ҳаракати чарҳзананда» масъала ҳал карда шавад. Барои он ки супориш иҷро карда шавад, донишҷӯӣ маҷбур мешавад, ки маводи назариявии мувофиқро омӯзад, ва барои боварӣ ҳосил кардан, ба сифати аз худ кардани маълумоти ҳангоми лексияҳо ба муаллим пурсиши фронталӣ ё ин ки кори санҷишӣ дар шакли тест кӯмак мерасонад. Дар ин ҷо муҳолифат нест, охир технологияҳои таҳсилоти кредитӣ муҳимияти зиёдшавии вақтро барои кори мустақилонаи донишҷӯён, аз он ҷумла барои аз худ кардани маводи назариявӣ дар назар дорад. Ҳамин тариқ, ҳал кардани проблемаи «Дар нақшаи кории таълимӣ мавҷуд будани (набудани) машғулиятҳои таълимӣ ихтисосҳои педагогӣ аз рӯи фанни «Физика»»- ро мумкин аст, барои ин тарзи нави ташкил кардани корҳои мустақилонаи донишҷӯёнро татбиқ намуда, ҳамгирии машғулиятро бо тамоил дар машғулияти амалӣ аз рӯи физика ташкил кардан лозим аст. Лекин дар хотир бояд нигоҳ дошт, ки ин чорабиниҳо муваффақиятҳо ба даст меоранд, агар онҳо мураттаб ва мувофиқи мақсад бошанд, илова бар ин, мақсад ва вазифаи корҳо барои ҳамаи донишҷӯён бояд яқхела фаҳмо, ва аз тарафи онҳо бечуну чаро қабул карда шуда бошанд.

Проблемаи 2. Таҷҳизоти моддӣ-техникии аудиторияи таълимӣ.

Барои гузаронидани машғулияти таълимӣ аз рӯи физика дар сатҳи баланд аудиторияи муносиб зарур аст. Агар аудитория бо воситаҳои техникии таълим (ВТТ) мураттаб ва муназзам таҷҳизонида шуда бошад (тахтаи интерактивӣ, барномаи мушоираткунандаи муосир ва ғ.), он гоҳ фаъолияти муаллим аз рӯи ташкил кардани машғулиятҳои физикии мумтозӣ ба қадри кофӣ самаранок мешавад ва натиҷаҳои ҷашмдошт таъмин карда мешаванд. Барои чунин машғулиятҳо аз тарафи мо се барномаҳо барои МЭҶ – китобҳои электронӣ кор карда шуда барномада буданд, ки ҳангоми машғулиятҳои амалӣ бомуваффақият татбиқ карда мешаванд. Мутаассифона, бештар аз ҳама вазъияти баръакс – қисман ё ин ки пурра набудани воситаҳои техникии таълимро дар аудиторияи таълимӣ вохӯрдан мумкин аст.

Дар ин ҳолат чунин рафтор карданро тақдим мекунем. Яқум: донишҷӯёнро ҳангоми машғулиятҳои амалӣ нисбат ба фаъолони истифода бурдани техникаи компютериӣ шахсӣ ҳавасманд мегардонем. Азбаски чунин вазъият на дар ҳамаи донишҷӯён мавҷуд аст ва имкониятҳои моддӣ донишҷӯён гуногун аст, ба онҳо пешниҳод мекунем, ки ихтиёран интиҳоб намоянд – фардӣ, ҷуфт-ҷуфт ё ин ки дар гурӯҳ кор кунанд, то ки дар оянда иштибоҳ, низоъ ё ин ки ранҷиш пайдо нашаванд. Донишҷӯӣ инчунин метавонад, ки аз чунин тарзи иҷро кардани супориш рӯ гардонад, вай ба ин ҳуқуқ дорад, дар ин ҷо проблема эҷод кардан

лозим нест, бигзор донишчӯӣ супориши фардии худро ичро намояд. Муаллим, аз тарафи худ, бо назардошти хусусиятҳои фардӣ, шавқу рағбат ва имкониятҳои донишчӯён системаи супоришҳои фардиро кор карда мебарояд. Супоришро ба донишчӯён (гурӯҳи донишчӯён) дар оғози семестр додан зарур аст, барои ин мӯҳлати супоридан ва вақтро барои машварат таъин кардан зарур аст. Чӣ қадаре ки супориш шавқовар ва ғоидаовар бошад, чӣ қадаре ки донишчӯӣ ҳангоми ичро кардани он манбаҳои зиёдро омӯзад ва таҳлил кунад, ҳамон қадар маълумоти физикӣ дар умум баланд ва босифат мешавад. Роҳи дуҷуми ҳалли проблемаҳои ғайриқаноатбахши таҷҳизоти моддӣ-техникии аудиторияи таълимӣ дар машғулиятҳои амалӣ – ин хеле ғайриқаноатбахш, татбиқи муносиби воситаҳои техникийи таълим мебошад. Муаллим дар хотир нигоҳ дорад, ки воситаҳои анъанавии таълим – плакатҳо, китобҳо, ҷадвалҳо, маълумотномаҳо, маводҳои дидактикийи тақсимоӣ дар раванди таълим солҳои дароз беғоида истифода бурда нашудаанд, ва боз на якҷанд даҳсолаҳо истифода бурда мешаванд, чунки худ аз худ онҳо манбаҳои ғояҳои эҷодӣ мебошанд. Ва агар плакатҳо, матнҳои таъҷиҳӣ, варақаҳо, маводҳои дидактикиро худамон кор карда бароем, ва бо вучуди ин технологияҳои муосир ва муносибатҳои инноватсионӣ татбиқ карда шаванд, он гоҳ чунин воситаи таълим ҳатман самаранокӣ аз худ кардан ва татбиқ намудани донишҳои навро баланд мебардорад. Ҳамин тавр, бо мақсади ҳал кардани проблемаи ғайриқаноатбахш будани таҷҳизоти моддӣ-техникии аудиторияи таълимӣ дар машғулиятҳои амалӣ, ва бо назардошти дархостҳои ихтисосҳои муайяни бакалавриат ва хусусиятҳои гурӯҳи донишчӯён, аз тарафи мо 30 плакатҳо ва 15 схемаҳои таъҷиҳӣ кор карда баромада шуданд [5]. Маълумотҳои воситаҳои дидактикийи имконият доданд, ки вақт барои тақрир ва мустақам кардани маводи назариявӣ ҳангоми машғулият кӯтоҳ карда шавад.

Ҳамин тариқ, ҳал кардани проблемаи ғайриқаноатбахш будани таҷҳизоти моддӣ-техникии аудиторияи таълимиро мо ин тавр тақдим мекунем: яқум, барои ҳавасманд гардонидан дар машғулиятҳои амалӣ ҳангоми ҳалли системаи супоришҳои махсус аз тарафи донишчӯён техникаи компютери шаҳсӣ истифода бурда шавад; дуҷум, тарзи нав ва муносиби татбиқ намудани воситаҳои анъанавии таълим ҷорӣ карда шавад. Ин ҷорабиниҳо инчунин аз муаллимони физика мураттабӣ ва муносибати эҷодиро талаб мекунад.

Проблемаи 3. Таъминоти таълимӣ-методии машғулияти амалӣ.

Лавозимоти асосие, ки кори босифати донишчӯӣро дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ дар муассисаи олий таъмин мекунад, ин таъминоти таълимӣ – методии фан мебошад. Аз рӯи фанни «Физика» барои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ дар давраи солҳои 2009-2011 аз тарафи мо 6 маҷмааи таълимӣ-методии фаннӣ (МТМФ) кор карда баромада шуда буд, ки барномаи кории таълимӣ, силлабус (барномаи таълимӣ барои донишчӯӣ), маҷмааи лексионӣ, нишондодҳои методӣ (аз рӯи омӯзиши фан, нисбат ба машғулиятҳои лабораторӣ ва амалӣ, аз рӯи ташкил кардани корҳои мустақилонаи донишчӯён), супориши назорати ҷорӣ, даврӣ ва ҷамъбасти, саволҳои билетҳои имтиҳонотӣ ва ғ.-ро дарбар мегирад. Маҷмааи таълимӣ-методии кор карда баромадашуда, ки тасдиқ карда шудааст, дар китобхонаҳо ва дар сайти расмӣ донишгоҳ мавҷуд аст. Дилхоҳ донишчӯӣ нисбат ба дастрас кардани ин маводҳо ҳуқуқ дорад. Гӯё, ки фанни «Физика» дар нақшаи таълимӣ-методӣ дар андозаи пурра таъмин карда шуда бошад. Лекин ҳангоми омодагӣ ва гузаронидани машғулиятҳои амалӣ дар ин ҷо инчунин дигар проблемаҳо пайдо шуданд.

Яқумаш бо он алоқаманд аст, ки адабиёти асосии таълимии муосир (асосан гаронбаҳо мебошад, ва барои ҳамин ба аксарияти донишчӯён дастнорас аст), ки мо ба донишчӯён тавсия медиҳем, махсусан, ҳангоми омодагӣ нисбат ба лексияҳои касбӣ-тамоюлӣ, фақат дар толорҳои хониш мавҷуд аст, ва аз рӯи одат, ба донишчӯён ба муддати дароз дода намешавад. Интишорҳои электронӣ ва захираҳои Интернетӣ бошад, чӣ тавре ки натиҷаҳои саволномаҳои донишчӯён нишон медиҳад, барои аз худ кардани мавзӯи касбӣ-тамоюлӣ ва қисмҳои физика чандон на ҳама вақт татбиқ карда мешавад. Проблемаи дуҷум аз он иборат аст, ки муаллим дар тобеияти худ ташкилдихандаҳои муҳими машғулияти амалиро дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ – супоришҳоро надорад, ки фанни маълумоти

умумии «Физика»- ро бо ихтисоси муайян, касби муайян алоқаманд намояд. Душворӣ дар ин ҷо на фақат дар мавҷуд будани системаҳои чунин супоришҳо, балки инчунин дар мавҷуд будани методикаи ҳалли онҳо меравад.

Мо иқдоми саъю кӯшиши ҳал кардани ин проблемаҳо ро бо ёрии супоришҳои махсус намудем, ки ба донишҷӯён дар оғози семестр дода мешаванд. Ин супоришҳо ба худ масъалаҳои мемуранд, ки имкониятҳои амалии физикаро дар ояндаи фаъолиятҳои касбӣ намоиш медиҳад. Лекин проблемаи нав пайдо шуд – ошкор карда шуд, ки на ҳамаи донишҷӯён чунин супоришро мустақилона ҳал карда метавонанд. На дар ҳамаи донишҷӯён то андозае маҳорати эҷод кардани занҷири мантиқии «назария – қонунҳо, формулаҳо – шарт, қоида – сарҳади татбиқ намудани дониш» ташкил карда шудааст [12]. Намунаҳои чунин занҷирҳои мантиқиро ҳангоми машғулиятҳои амалӣ фақат муаллим намоиш медиҳад, масъалаҳо дар мувофиқа бо муҳимтарин принсипҳои дидактикӣ «аз содда – нисбат ба мураккаб» ҳал мекунад. Лекин машғулиятҳои амалӣ дар нақшаҳои таълимии кории ихтисосҳои бакалаврият, ҷӣ тавре ки аллақай дар боло қайд карда шуда буд, баъзан дар назар гирифта нашудааст.

Дар натиҷаи муҳокимаи ҳолати пайдошуда мо ба ҳулосае омадем, ки на фақат системаи супоришҳои тафриқавиро, балки инчунин нишондодҳои методии тафриқавиро нисбат ба машғулиятҳои амалӣ кор карда баромадан зарур аст. Дар навбати худ, барои ҳалли ин масъала ҳамкориҳои зиҷ бо кафедраҳои хатмкунандаи донишгоҳ, гузаронидани семинарҳои якҷоя, тренингоҳ, мизҳои мудаввар зарур аст. Бо шарофати корҳои иҷро кардашуда, чунин системаҳои супоришҳо ва методикаи корҳо бо онҳо кор карда барои мадда шуданд ва бомуваффақият санҷиро гузаштанд. Ҳамин тавр, барои донишҷӯёне, ки аз рӯи ихтисоси экология таълим мегиранд, системаи супоришҳо аз рӯи физикаи экологӣ кор карда барои мадда шуд; системаи мазкур баъди тафтиш ва ислоҳ кардан асоси барномаҳои муаллифӣ «Физика ва экология»- ро ташкил намуданд [9].

Ҳамин тариқ, ҳалли проблемаи таъминоти таълимӣ-методии машғулияти амалиро мо бо чунин тарз пешниҳод мекунем: дар ҳамкорӣ бо кафедраҳои хатмкунанда, мутахассисони фанҳои омехта кор карда баромадан ва татбиқ намудани системаи супоришҳои махсус зарур аст, ки имкониятҳои амалии физикаро дар фаъолиятҳои ояндаи касбӣ, ва инчунин нишондодҳои методии тафриқавӣ нисбат ба машғулиятҳои амалӣ намоиш медиҳад.

Проблемаи 4. Бомуваффақияти (нағз хондан)-давомоти донишҷӯён.

Он омил шубҳаро ба вучуд намеорад, ки бомуваффақияти донишҷӯён аз рӯи физика дар робитаи зиҷ бо давомоти онҳо дар машғулиятҳо, аз он ҷумла машғулиятҳои амалӣ мебошад. Лекин технологияҳои таҳсилоти кредитӣ, дар тафовут аз анъанавӣ, аз донишҷӯӣ хатман иштирок кардани машғулиятро талаб намекунад, ва донишҷӯӣ ҳудаш ҳал мекунад, ки кадом машғулият ва дар кадом муаллим вай иштирок намояд (махсусан ин ба корҳои мустақилона дар зеро роҳбарии муаллим тааллуқ дорад).

Яке аз афзалияти технологияҳои таҳсилоти кредитӣ аз он иборат аст, ки вай ба донишҷӯӣ имконияти бошитоб, таҳсилоти кӯтоҳро пешниҳод мекунад. Аз рӯи одат, гурӯҳи «бошитобҳо» 2-3 донишҷӯӣ ташкил медиҳад. Чадвали машғулиятҳои таълимӣ барои онҳо тартиб дода намешавад, донишҷӯён фақат аз муаллим ҳангоми машваратҳо барномаи таълимӣ – силлабус, маводҳои лексионӣ, нишондодҳои методӣ ва супоришро барои назорати дониш мегиранд. Проблема дар он аст, ки донишҷӯёни мазкур имконияти омӯхтани ҳал кардани масъалаҳо бевосита аз тарафи муаллимон, ҳангоми гузаронидани онҳо машғулиятҳои амалӣ надоранд. Дар навбати худ, ҳеҷ шакку шубҳа дар набудани малақаҳо ва маҳоратҳои зарурӣ дар донишҷӯён пайдо намешавад, илова бар ин дар онҳо то андозае оид ба рушди муносибати эҷодӣ нисбат ба ҳалли масъала (вазъиятҳои проблемавӣ) ҳарф задан лозим намешавад. Барои ҳалли ин проблемаҳо мо истифода бурдани таҳсилоти фосолавӣ, видео-лексияҳо, почтаи электронӣ, ва бе шакку шубҳа, тарзи махсуси маводҳои омода кардашудаи таълимӣ-методӣ ва нишондодҳои методиро пешниҳод мекунем.

Инчунин проблемаро донишҷӯёни қафмонда ва гурӯҳҳои сустхон эҷод карда метавонанд. Мувофиқи қоидаи ташкил кардани раванди таълим дар муассисаи олий аз рӯи

технологияҳои таҳсилоти кредитӣ донишҷуӣи қафомонда хориҷ карда намешавад, вай дар асосӣ пардохт кардан, ҳуқуқӣ дубора супоридани имтиҳонро дорад. Барои ҳамин ҳал кардани проблемаи донишҷӯёни қафомонда, чӣ тавре ки бошад, ба муаллим лозим мешавад. Дар ин ҳолат ба донишҷӯӣ барои машварат вақти иловагӣ муайян мекунем, варзиш-машқҳои махсус, намунаҳо ва алгоритмҳои ҳалли масъала, супоришҳои тафриқавӣ (сатҳӣ) кор карда мебароем. Иштирок кардани машғулиятҳои таълимӣ аз рӯйи физика ба донишҷӯёни мазкур дар дилхоҳ вақти озод маън карда намешавад. Ба муаллим маслиҳат медиҳем, ки робитаи зичро бо куратори гурӯҳ, маъмурият ва эдвайзери факултет, падару модари донишҷӯёни қафомонда ба роҳ монад ва нигоҳ дорад, ва инчунин усулҳои методии махсусро интихоб намояд ва методикаи махсуси таълимро кор карда барояд.

Ҳамин тариқ, ҳал кардани проблемаи бомуваффақиятӣ-давомоти донишҷӯёнро мо бо ёрии таҳсилоти фосилавӣ, видео-лексияҳо, почтаи электронӣ, тарзи махсуси омода кардашудаи маводҳои таълимӣ-методӣ, ва инчунин чораҳои характерӣ ташкилӣ дошта тақдим мекунем.

Проблемаи 5. Самаранокии машғулиятҳои амалӣ.

Ҳар як муаллим дар қори худ на як маротиба бо вазъиятҳои ғайриқаноатбахшӣ сифат, самаранокии машғулияти гузаронидаи он, аз он ҷумла инчунин машғулияти амалӣ вохӯрдааст. Гурӯҳҳои проблемаҳои, ки мо шартан «Самаранокии машғулияти амалӣ» номидем, ба қадри қифоя доираи васеӣ проблемаҳоро – бепарвоии донишҷӯён нисбат ба мавзӯӣи дида баромадашуда, ғайриқаноатбахш будани сифати аз худ кардани маводи назариявӣ, набудани шавқу рағбати донишҷӯён нисбат ба ҳалли масъалаҳо, давомоти пасти машғулиятҳо ва ғ.-ро ташкил медиҳанд. Чӣ тавре ки дар назари мо менамояд, дар ҳамаи ин проблемаҳо як сабаб – ин набудани методикаи гузаронидани машғулияти амалӣ, аслан омодагии умумии сусти методии муаллим, надонистани хусусиятҳои гурӯҳҳои муайян ва ғ.-ҳо мебошад. Фақат як роҳи баромад аз ин вазъият – ин такмил додани методика ё ин ки кор карда баромадани методҳо ва воситаҳои нави таълим мебошад. Дар натиҷаи мушоҳида, сӯҳбат кардан бо донишҷӯён ва муаллимон, таҳлили ҳуҷҷатҳои қорӣ, ба тартиб даровардани проблемаҳои аз ҳама бештар паҳншудаи нақшаҳои методӣ ошкор карда ва якҷанд роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шуданд [7].

Вазъияти 1. Дар дафтарҳои донишҷӯён дар охири машғулияти амалӣ ҳамааш шуда якҷанд масъала мавҷуд аст, ки аз рӯйи одат, аз тарафи муаллим ҳал карда мешаванд. Дар ин ҳолат ҳал кардани масъалаҳои намунавӣ аз рӯйи намуна, таҳлил кардани алгоритмҳои ҳалли масъала, ба таври васеъ истифода бурдани методҳои интерактивӣ, бозиҳои таълимӣ, мусоҳибаҳо, машқҳо, қорҳои дар назар дошташуда дар гурӯҳҳо, ташкил кардани ҳамқорӣ бо дигар гурӯҳҳои донишҷӯён, баланд бардоштани эътибор ва аҳамияти қори мустақилонаи донишҷӯён ва қори мустақилонаи донишҷӯён дар зери роҳбарии муаллим тақдим карда мешавад.

Вазъияти 2. Донишҷӯён ба машғулият омода намешаванд, масъала ва супоришро, ки дар оғози семестр гирифта буданд, ҳал ва иҷро намеkunанд. Чунин тарзи ҳал, монанди такмил додани системаҳои рейтингӣ, ташкил кардани қорҳо бо куратор, тартиб додани саволнома, сӯҳбат бо донишҷӯёни қафомонда ва сустхон ба проблемаҳо кӯмак расонида метавонад. Дар асоси таҳлили маълумотҳои ҳосилшуда имконияти қор карда баромадани системаи махсуси супоришҳо пайдо мешаванд, ки боиси далел нишон додани донишҷӯён нисбат ба ҳалли масъала мегардад.

Вазъияти 3. Машғулияти амалӣ «суст (ланҷ)» мегузарад, донишҷӯён бе шавқу рағбат нисбат ба мавзӯӣи муайян, қисми физика қор мекунанд. Монанди варианти ҳалли проблемаҳо, ташҳиси мунтазамӣ проблема, даромадан дар машғулиятҳои муаллимони ботаҷриба, муҳокимаи проблемаҳо дар коллективи муаллимон, ва эҷод кардани бонки ғояҳои методӣ, ташкил кардани қори якҷоя бо донишҷӯён, ва дар умум тағйир додани методикаи гузаронидани машғулият бомуваффақият мешаванд.

Вазъияти 4. Барои дида баромадани ҳамаи мисолҳои масъала аз рӯйи мавзӯӣи муайян, қисми физика вақт ноқифоя мебошад. Дар ин ҳолат тарзи санҷидашударо тавсия медиҳем –

масъала пай дар пай ҳал карда нашавад, балки якҷоя бо донишҷӯён сохти дониши илмӣ аз рӯйи мавзӯи муайян ё ин ки қисми физика тартиб дода шавад, илова бар ин инро дар ҳар як лексияҳо иҷро кардан мумкин аст. Он вақт дар машғулиятҳои амалӣ ба донишҷӯён супоришҳои сершумор тақдим кардан мумкин аст, ва онҳоро дар схемаи сохтори муносиб ҷойгир кардан лозим аст. Дар ин ҳолат воситаҳои гуногуни таълим ба таври васеъ истифода бурда шавад, донишҷӯёнро нисбат ба мураттаб сохтан ва коркарди маълумотҳо далел нишон додан лозим аст, системаи супоришҳои махсус кор карда баромада шавад.

Хулоса ва муваффақиятҳои таҳқиқот. Дар асоси таҷрибаи бисёрсолаи таълими физика ҳамчун фанҳои маълумоти умумӣ аз тарафи мо таснифи проблемаҳои асосии гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯйи физика дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ тақдим карда шуд, ва инчунин роҳҳои ҳалли онҳо ошкор ва маъқул дониста шуд. Таҳлили проблемаҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯйи физика дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ дар мисоли таҷрибаи хусусии корҳои имконият доданд, ки чунин хулоса барорем: доираи проблемаи машғулиятҳои амалӣ аз рӯйи физика метавонанд, ки афзоиш ёбанд. Барои ҳамин масъалаи ояндаи муаллимони амсиласозии вазъиятҳо, пешгӯии кардани имкониятҳои мушкilotҳо, кофтуков ва таҷассум ёфтани таҷрибаи воқеии ғояҳои нави аслии дар оянда тақдим додани методикаи таълими физика дар мактаби олии мегардад. Боварӣ дорем, ки тавсияҳои мо ба муаллимони физика судманд мегардад, ва ҳамаи олимони таҷрибадоронро, ки нисбат ба проблемаи методикаи таълими физика майлу рағбат доранд, ба ҳамкорӣ даъват менамоем.

Адабиёт:

1. Байденко В.И., Селезнёва Н.А. Оптика взгляда на будущее (статья 3) // Высшее образование в России. 2017. № 12 (218). С. 120–132.
2. Байлук В. В. Формирование готовности будущих специалистов в вузе к профессиональной самореализации : монография / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2016. – 464 с.
3. Беловалова С.П., Орлова Р.А. Готовность учителя к профессиональной педагогической деятельности как качество личности // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – № 14. – С. 140-157.
4. Болонский процесс. Середина пути / Под науч. ред. В.И. Байденко. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. Российский новый университет, 2005. С. 110–150.
5. Болонский процесс: поиск общности европейских систем высшего образования (проект TUNING / Под науч. ред. В.И. Байденко. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. 211 с.
6. Болонский процесс: нарастающая динамика и многообразие (документы международных форумов и многих европейских экспертов) / Под науч. ред. В.И. Байденко. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. 408 с.
7. Витицкая С. С. Структура и критерии готовности магистров образования к педагогической деятельности // Вектор науки Тольяттинского гос. ун-та. Серия психологии и педагогики. – 2013. – № 2 (3). – С. 59-63.
8. Жукова В.Ф. Психолого-педагогический анализ категории «психологическая готовность» // Известия Томского политехнического университета. – 2012. – № 6. – С. 118-121.
9. Иванова Т.Н. К вопросу о готовности выпускников вузов к профессиональной деятельности // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – 2014. – № 4. – С. 60-63.
10. Лосев В.В., Корчагина М.В. Психолого-педагогический анализ понятия «готовность к научно-исследовательской деятельности будущих педагогов» // Вестник Костромского гос. ун-та им. Н.А. Некрасова. – 2011. – № 1. – С. 64-68.

11. Миронова Л.И. Подготовка бакалавров к разработке и использованию информационно-методического обеспечения на базе процессного подхода системы менеджмента качества (на примере направления «Математическое обеспечение и администрирование информационных систем»): дис. ... д-ра пед. наук : 13. 00.08. – М., 2018. – 325 с.
12. Основные тенденции развития высшего образования: глобальные и болонские измерения / Под науч. ред. В.И. Байденко. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. 352 с.
13. Плахина Л.Н., Дианова Ю.А. Методика создания электронного портфолио в системе подготовки студента к будущей педагогической деятельности // Вектор науки Тольяттинского гос. ун-та. Серия Педагогика, Психология. – 2013. – № 4 (19). – С. 198-240.
14. Пономаренко Е.В., Тасыбаева Ш.Б. Проблемы проведения практических занятий по физике в условиях кредитной технологии обучения и пути их решения // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10-2. – С. 201-206.
15. Тионулова Е.В., Синицына А.И. Оценка готовности выпускников к профессиональной деятельности как актуальная проблема развития высшего образования // Вестник Герценовского университета. – 2012. – № 3. – С. 36-42.
16. Трубина И.М. Мониторинг качества образования: Проблемы и подходы // Информатизация образования. – 2005. – № 5. – С. 35-44.

ПРОБЛЕМАҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ МАШҒУЛИЯТҲОИ АМАЛӢ АЗ ФАННИ ФИЗИКА ДАР ШАРОИТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КРЕДИТИИ ТАЪЛИМ ВА РОҶҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО

Дар мақолаи мазкур методикаи таълими физика дар мактаби олий, аз он ҷумла методикаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ таҳқиқ карда шудааст, инчунин яке аз ҷабҳаҳои проблемаҳо (маҳз проблемаи гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика) дида баромада шуда, тарзҳои ҳалли он пешкаш карда шудааст. Барои ноил гардидан ба мақсадҳо ва методҳои таҳқиқот ду гурӯҳи методҳои таҳқиқот истифода бурда шуданд. Чӣ тавре ки таҷрибаи корҳо дар мактаби олий нишон доданд, таълими физика ҳамчун фанни умумитаҳсилотӣ дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ бо як қатор проблемаҳо пайваست мебошад, аз ин рӯй дар рафти таҳқиқот имкониятҳои муттаҳид кардани проблемаҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ дар панҷ гурӯҳ пайдо шуданд, ки ҳар кадоме аз онҳо номи шартии худро доро мебошанд.

Таҳлили проблемаҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика дар шароитҳои технологияҳои таҳсилоти кредитӣ дар мисоли таҷрибаи хусусии корҳо имконият доданд, ки чунин хулоса барорем: доираи проблемаи машғулиятҳои амалӣ аз рӯи физика метавонанд, ки афзоиш ёбанд. Барои ҳамин масъалаи ояндаи муаллимон ин амсиласозии вазъиятҳо, пешгӯии кардани имкониятҳои мушкилотҳо, кофтуков ва таҷассум ёфтани дар таҷрибаи воқеии ғояҳои нави аслии дар оянда такмил додани методикаи таълими физика дар мактаби олий мебошад.

Калимаҳои калидӣ: методикаи таълими физика, технологияҳои таҳсилоти кредитӣ, гузаронидани машғулиятҳои амалӣ, практикуми физика, кори мутақилонаи донишҷӯӣ, раванди таълим.

ПРОБЛЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ ПО ПРЕДМЕТУ ФИЗИКЕ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В данной работе исследовано совершенствование методики преподавания физики в высшей школе, в том числе методики проведения практикумов по физике в условиях кредитной технологии обучения, а также рассмотрен один из аспектов проблемы (а именно, проблема проведения практических занятий по физике) и предложены способы ее решения. Для достижения поставленной цели и методы исследования использовались две группы методов исследования. Как показывает опыт работы в высшей школе, преподавание физики как общеобразовательной дисциплины в условиях кредитной технологии обучения сопряжено с рядом проблем, который, в ходе исследования появилась возможность объединить проблемы проведения практических занятий в пять групп, каждая из которых получила свое условное название.

Анализ проблемы проведения практических занятий по физике в условиях кредитной технологии обучения на примере собственного опыта работы позволил заключить, что диапазон проблем физических практикумов может расти. Поэтому следующей задачей преподавателя становится моделирование ситуации, прогнозирование возможных трудностей, поиск и воплощение в реальную практику новых оригинальных идей дальнейшего совершенствования методики преподавания физики в высшей школе.

Ключевые слова: Болонский процесс, методика преподавания физики, кредитная технология обучения, проведение практических занятий, физический практикум, самостоятельная работа студента, учебный процесс.

PROBLEMS OF CONDUCTING PRACTICAL CLASSES IN PHYSICS IN THE CONDITIONS OF CREDIT TECHNOLOGY TRAINING AND WAYS TO SOLVE THEM

This work examines the improvement of the methodology of teaching physics in higher education, including the methodology of conducting practical classes in physics in the conditions of credit technology of education, and also considers one of the aspects of the problem (namely, the problem of conducting practical classes in physics) and suggests ways to solve it. To achieve the stated goal and research methods, two groups of research methods were used. As experience in higher education shows, teaching physics as a general educational discipline in the conditions of credit technology of education is associated with a number of problems, which, in the course of the study, it became possible to combine the problems of conducting practical classes into five groups, each of which received its own conditional name.

An analysis of the problem of conducting practical classes in physics in the conditions of credit technology of education using the example of my own work experience allowed me to conclude that the range of problems of physics practical classes can grow. Therefore, the next task of the teacher is to model the situation, predict possible difficulties, search for and implement in real practice new original ideas for further improvement of the methodology of teaching physics in higher education.

Key words: Bologna process, methods of teaching physics, credit technology of education, conducting practical classes, physics workshop, independent work of a student, educational process.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирова Дилафруз Толибовна – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими физика ва технологияи материалҳои Донишгоҳи давлати Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: (+992) 988455147.

Тошматов Абдунаби Давлатович - номзоди илмҳои физика ва математика, дотсенти кафедраи физикаи умумӣ ва назарияи Донишгоҳи давлати Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: (+992) 907717244.

Сведения об авторах: Кадирова Дилафруз Толибовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания физики и технологии материалов Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 988455147.

Тошматов Абдунаби Давлатович – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры общей и теоретической физики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: (+992) 907717244.

Information about the authors: Kadirova Dilafruz Tolibovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Physics and Materials Technology at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarova st.-16. Tel.: (+992) 988455147.

Toshmatov Abdunabi Davlatovich - candidate of physical and mathematical sciences, associate professor of the department of general and theoretical physics of Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarova st.-16. Tel.: (+992) 907717244.

ТДУ:37.0+530.1 (075.8)

Г-81

ШАРҲИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ ДАР “ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОӢ”- И ИСМОИЛИ ҚУРҚОНӢ

Гулов А.А., н.и.ф., Холов А.А., н.и.п.,
Гулов Р.А., ассистент, Шералиев Б.Р., ассистент
Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

Ў (И.Қ) бо тасонифи худ илми тиб ва соири улумро эҳё кард.

Байҳақӣ

Зимни ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020 - 2040 - ро **“Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”** эълон намуданд [6].

Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба ин бистсола изҳор намуданд, ки бояд «назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонида, наврасону ҷавононро ба мутолиаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваччуҳи бештар зоҳир намоянд». [6]

Мусаллам аст, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи фанҳои дақиқ асоси пешрафти ҳар як ҷомеа маҳсуб меёбад, чунки бе ихтирову кашфиёт наметавон, аз як тараф, кишварро дар арсаи ҷаҳон муаррифӣ кард, аз ҷониби дигар, ба пешрафти иқтисодиёт мусоидат намуд. Ҷаноби Олӣ дар суҳанронии худ бо ғаёлон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар қайд намуданд, ки “дар ҳазораи сеюм танҳо давлату миллатҳои ҳастии худро ҳифз карда, пешрафта метавонанд, ки илму дониши пешрафта ва техникаву технологияҳои замонавӣ дошта бошанд”. [9, с. 59]

Дастури мазкур ба ҳадафи чоруми миллӣ - саноатикунони босуръати кишвар ҳамбастагии амиқ дорад.

Ҷаноби Олӣ ба ҷавонони ояндасоз таъя намуда, бо як меҳру муҳаббати падарона таъкид менамоянд, ки барои ояндаро сохтан гузаштаро доништан зарур аст ва мегӯяд, ки “Ҳар касе ки нисбати гузаштагон арҷгузори наменамояд, ӯ инсонии комил нест ва дар ҷамъият ҳуқуқи зистанро надорад”. Шоири зиндаёд Лоиқ Шералӣ менависад, ки

**Бузургон бузургонро зинда медоранд,
Бузургонро бузургони дигар.**

Бинобар ин Ҷаноби Олӣ таъкид менамоянд, ки мо бояд бузургони миллатро зинда намоем ва ба оламиён нишон диҳем, ки мо тоҷикон фарҳанги бою қадим дорем ва пешиниёни мо бунёдгузори илми муосиранд. Мо низ дар пайравии Ҷаноби Олӣ хостаем яке аз бузургони Аҷам-Исмоили Ҷурҷониро ба қадри имкон зиндаёд намоем, чун Байҳақӣ ўро (И.Ҷ.) на танҳо табиби бузург, балки эҳёгари тамоми илмҳо номидааст. [5, с. 124]

Ал-Амиру-с-Сайиди-л-Имом Зайнуддин Исмоил ибнул-л- Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ал - Ҳусайнӣ машҳур ба Ҷурҷонӣ (1045-1137) ва мулаққаб ба **ал-Мутатаббӣб** аз табибони ҳозиқ ва аз шогирдони Абулқосим Абдурраҳмон ибни Алии маъруф ба Ибни Абусодиқи Нишопурӣ, бо таҳалуси **“Букротӣ сонӣ”** буд. [5, с. 124] Ў дар Ҷурҷон таваллуд шуд ва назди Имом Абулқосими Кушайрӣ илми ҳадисро омӯхт. Таснифоте, ки ба Ҷурҷонӣ нисбат дода мешавад, иборат аз 16 китобу рисолаи гуногун буда, дар мавзуоти пизишкию дорушиносӣ (**11 асар**), фалсафаю ахлоқ (**4 асар**) ва рисолаҳои мавсум ба васиятнома навишта шудаанд. Бузургтарин асари ў, ки дар илми тиб навишта шудааст, ин **“Захираи Хоразмшоҳӣ”** мебошад, ки иддае ин асарро аз китоби **“ал Ҳовӣ”**- и Закариёи Розӣ ва **“ал Қонун”**- и Ибни Сино бартару бузургтар донистаанд.

Дар бобати офаридани асар муаллиф менависад: ”тақдир чунон буд, ки чамъкунандаи ин китоб Исмоил ибни Ҳасан ибни Муҳаммад ибни Аҳмади Ҳусайнӣ Ҷурҷонӣ андар соли понсаду чаҳор аз ҳичрат ва хушии ҳаво ва оби вилояти Хоразм бидид ва он ҷо мақом ихтиёр кард ва вочиб донист самараи илме, ки муддати дароз аз умри хеш гузаронидааст, андар ин вилоят нашр кардан, бад-ин ният ин китоб чамъ кард...” [2, с. 213]. Аз ин суханони муаллиф дида мешавад, ки ин асари машҳури худро маҳз барои беҳтар кардани аҳволи мардуми вилояти Хоразм (ва умуман Осиёи Марказӣ) таълиф карда, ба хоҳири манфиати умум онро ба забони ба халқ дастраси тоҷикӣ навиштааст.

Сабаби **“Захираи Хоразмшоҳӣ”** ном гузоштани ин асарро худи муаллиф (И.Ҷ.) чунин шарҳ додааст: **“Ҳангоме ки қасди сафар ба Хоразм намудам, Қутбиддин Муҳаммад ибни Ануштегини Хоразмшоҳ маро бо оғуши боз пазиро шуд ва бо адлу сиёсат ва сирати нақӯи хеш шароите муҳайё намуд ва эҳтиромам гузошт. Ман (И.Ҷ.) низ ба хоҳири ҳаққи неъматгузори Қутбиддин китоберо ба номи вай навиштам, то номи неки ў дар чаҳон боқӣ бимонад [2, с. 50].** **“Захираи Хоразмшоҳӣ”** инкишофи илму маърифати халқҳои Осиёи Марказиро дар давраи ҳукмронии сулолаи Сомониён ва Хоразмшоҳон инъикос мекунад.

Бо боварии комил бояд, Исмоили Ҷурҷониро аз бузургтарин чеҳраҳои илму адаб ва фарҳангу фалсафаи тоҷик донист. Ба форсӣ навиштани ин китоби илмӣ дар он давра ҳамчун як ҳаракати инқилобӣ барои дигар кардани забони илм, забони арабӣ буда, афзалияту бартариятро ба забони форсӣ бозгардон будааст. Таҳқиқ дар бораи (рӯзгору осор) Исмоили Ҷурҷонӣ на танҳо аз ин ҷиҳат қолиб аст, ки ў бузургтарин табиби тоҷик аст, балки аз ин ҷиҳат, ки ҳеҷ масъалае аз масоили ҳаёти фалсафиву пизишкӣ нест, ки вай бад-он напардохта бошад. Таҳқиқ дар бораи Ҷурҷонӣ таҳқиқ дар бораи беҳтарин дастовардҳои ҳаёти фалсафиву илмӣ мардуми форсзабон дар асрҳои миёна аст. Барои исботи ин ақида, ки **“Захираи Хоразмшоҳӣ”** на фақат донишномаи тиббист, балки қомуси соири улум аст, мо хостем чанд нуктае аз илми физика (табиӣёт) барои намуна ба хонандаи гиромӣ пешкаш намоем.

Аз заррачаҳо (атом) таркиб ёфтани модаҳоро бори аввал мутафаккири Юнони Қадим Демокрит пешниҳод намуда буд. Илми муосир (аллақай дар ибтидои асри XIX) ин ақидаро ҷонибдорӣ намуда бори дигар исбот (олими рус Ломоносов М.В., физики немис Р.Ю. Клаузиус, физики англис Ҷ.К. Максвелл ва физики австриягӣ Л. Болсман-олимонии шинохтаи соҳаи физикаи молекулавӣ) намуданд, ки тамоми модаҳои дар табиат мавҷудбуда, дар қадом ҳолати агрегативе, ки набошанд, ё сахтӣ, ё моеъгӣ ва ё газӣ аз заррачаҳои хурд (атому молекулаҳо) таркиб ёфтаанд. Ва албатта гарчанде ки далелҳо бисёранд, аммо яке аз чунин истидлолҳо ин **ҳаракати броунӣ** (с.1827. Р.Броун) ва дигаре ҳодисаи **диффузия** мебошанд. *Диффузия - ин ҳаракати зарраҳои таркиби муҳит ба самти кам шудани консентратсияи онҳоро меноманд [8, с. 115].* Ҳодисаи диффузия аз ҳарорат вобастагӣ дорад, яъне бо зиёд шудани ҳарорат суръати ҳаракати заррачаҳо меафзояд. Дар **“Захираи Хоразмшоҳӣ”** Исмоили Ҷурҷонӣ, аллақай дар асрҳои миёна (а.ХІ) ҳодисаи диффузияро чунин шарҳ додааст:

“Сабаби дарёфти бӯю ганд он аст, ки аҷзои латиф аз чизҳои бӯинок бо ҳаво ҳамеомезад ва мардум он ҳаворо андар дам задан андар кашанд ва он аҷзо, ки бо ҳаво омехтааст ба димоғи ӯ расаду бӯи чизҳои гарм зудтар расад аз баҳри он ки гармӣ баршаванда асту бо ҳаво омезандатар аст” [2]. Мутафаккир зери мафҳуми “аҷзои латиф” заррачаҳоро дар назар дорад, ки таркиби ҳаво (газ) аз ин заррачаҳо иборат буда, онҳо тавассути ҳаракати худ ба атроф паҳн мешаванд ва албатта зудии паҳншавии ин заррачаҳо аз гармӣ (ҳарорат) вобастагӣ дорад.

Ва масъалаи дигаре, ки мехостем ёдрас намоем, ин шарҳи хосияти ҷисмҳост. Дар китоби “Захираи Хоразмшоҳӣ” омадааст, ки тани мардум ва дигар ҷонварон омехта ва сириштаи чор аносиранд: **оташу ҳаво ва обу хок**. Фарқият дар байни ҳама чизҳо аз камобешии онҳо вобастагӣ дорад. Аз ин чор унсур ду сабук асту (оташу ҳаво) ду гарон (обу хок). Мутафаккир қайд менамояд, ки **замин** ҷисмест яксон, ҷойгоҳи ӯ фуруди ҳама аст, агар поре аз вай аз ҷойи хеш ба зӯр ё чизеро аз ӯ берун оранд боз ба ҷойи хеш баргардад. Аз мазмуни ин ақидаи Ҷурҷонӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мутафаккир ин ҷо мавҷудияти қувваи вазниниро дар табиат дар назар дорад, яъне ҳаргуна ҷисме, ки аз сатҳи замин ба ягон баландӣ бардошта мешавад, бо таъсири қувваи вазнинӣ ва ҷозибаи замин ба сӯи он бозмегардад. Дар бораи замин қайд менамояд, ки “ва бар он ниҳод, ки биниҳанд, ба ҳамон шакл бимонад”, яъне мувофиқи таълимоти илми табиӣти муосир он (замин ва ҷисмҳои саҳт) шакл ва ҳаҷми худро нигоҳ медорад.

Унсуре дигар аз чор аркони табиат ин **об** аст, ки мардум ва ҷонваронро ба хӯрдани он ҳоҷат аст, на аз баҳри он ки об ғизост, ки ҳеҷ ҷисме басит (содда) ғизоро нашояду ғизо нагардад ва хосияти ӯ он аст, ки ӯро осон аз ҳам пароканда тавон кард ва осон ба якҷой гирд тавон кард ва ҳама нигорҳову ҳама ниҳодҳо ба осонӣ пазирад [2]. Дар илми муосир оиди моеъҳо чунин назария мавҷуд аст: “молекулаҳои таркиби моеъ нисбати якдигар имконияти кӯчидан доранд, бинобар ин ба моеъҳо хосияти ҷоришавӣ хос аст. Моеъ шакли доимӣ надорад ва фақат шакли он зарферо мегирад, ки дар он ҷойгир аст” [8, с. 123]. Агар ин ду назария ё ақидаро ба якдигар муқоиса намоем, қариб ки ягон фарқият вучуд надорад. Ҷисми басит, яъне соддатарин пайвастагии химиявии гидрогену (11,2 %) оксиген (88,8 %) мебошад. Мақсад аз нигораҳову ниҳодҳо, ҳамон сурату нақш ва қолабро дорад ва мутафаккир қайд мекунад, ки “об ғизо нест ва ғизо нагардад”, албатта ин ақида низ дуруст аст, чунки илми имрӯза исбот намудааст, ки “об ғизо шудан наметавонад, чунки калория (равған ва холестерин) надорад” [3, с. 16]. Ҷурҷонӣ мавзуи обро аз ҷиҳати илмӣ мавриди баррасӣ қарор дода, шонздаҳ (16) навъи об ва панҷ (5) тарзи софу пок кардани онро нишон додааст [2, с. 60], чунки об ҳамеша муҳимтарин омили паҳнкунандаи як қатор бемориҳои гузаранда, масалан амрози сироятии рӯда, бемориҳои сироятии вирусӣ (зарпарвин), зоонозо (лептоспироз, туляремия) ва гиччакасало (аскардиоз, шистосоноз, дракулёз) ва ғайра ба шумор меравад [1, с. 32].

Ҳаво унсурест, ки ҳамаи махлуқ ба ӯ ниёз доранд. Инсон, ки ҳамчун шарифтарини махлуқот шинохта мешавад бо ҳаво мулозимтар ва андар ӯ асаркунандатар ва тани инсон бад-ӯ муҳтоҷтару ба он хӯкардатар. Ва моддати руҳ ҳавост ва он тавассути нафас дохили бадани одам мешавад. Рухро аз ҳаво манфиати бузург аст ва ин манфиат аз ҳавои тоза аст. Ҳаво ҳам асаркунанда аст ва ҳам асарпазиранда. Ва ҳавои нек ҳавои софе бошад, ки ҳеҷ чизи ғализ бо вай омехта набошад ва бояд роҳи ӯ аз сӯи шимол бошад, ки ин ҳаво нек бошаду сабаби тандурустӣ бошад ва ҳарчи бар хилофи ин бошад, сабаби бемориҳо бошад. Хосияти асосии **ҳаво** дар он аст, ки ҳарчи сӯхтану афрӯхтанро шояд ба сабаби кушодагии ҷузвҳои ӯ зуд барафрӯзад, яъне чун таркиби ҳаво аз оксиген (O₂) бой аст (21 %), бинобар ин барои афрӯхтан сабаб мешавад. Хосияти асосии ҳаво он аст, ки шакл ва ҳаҷми худро нигоҳ намедорад.

Ҷисми инсон дар ихотаи ҳавои атроф албатта зери таъсири омилҳои табиӣ қарор мегирад. Афканишоти офтоб, ҳарорати ҳаво, рутубат ва суръати ҳаракати ҳаво, инчунин фишори барометрӣ, қувваи барқи атмосфера, вазъияти акустикӣ, ҳавои атроф ва монанди инҳо низ ба табиати инсон бетаъсир наменанд. Ба ҳамин хотир Исмоили Ҷурҷонӣ дар

“Захираи Хоразмшоҳӣ” таъкид мекунад, ки муҳити атроф ба инсон таъсир менамояд ва саломатию беморӣ аз он вобастагӣ дорад, бо вучуди ин дар миёни аносири табиат алоқамандиро пай бурда, таъкид менамояд, ки инсон чузъе аз табиат аст,

Албатта ин силсилаи баҳсхоро давом додан мумкин аст, чунки “Захираи Хоразмшоҳӣ” баҳрест, ки ба нӯшидану чашидан тамом намешавад. Ба қавли Мавлоно:

Оби дарёро агар натавон кашид,

Пас ба қадри ташнагӣ бояд чашид.

Хулоса, муҳимияти “Захираи Хоразмшоҳӣ” барои хонандаи тоҷик ин аст, ки дар саҳифаҳои он аз пешрафти гузаштаи пурифтихори тамаддуну фарҳанги форсу тоҷик ёд карда мешавад. Ин асар бо ҳамроҳӣ бо осори дигар мутафаккирони ҳирфаии пизишкию фалсафӣ саҳми мутафаккирони тоҷику форсро дар рушду такомули тамаддуни башарӣ ба намоиш мегузорад. Албатта аз ҷониби шахсиятҳои гуногунмиллату гуногунфарҳанг баҳогузорӣ шудани саҳми ҷаҳонгири таърихии миллати тоҷик боиси ифтихори ҳар фарди тоҷик аст, ва албатта омӯхтану нигаристан ба шукӯху шаҳомати гузаштаи миллати худ моро водор месозад, ки дар бораи имрӯзу ояндаи пешрафту тараққии дигарбори маънавиёти волои худ огоҳона андеша кунем ва дар роҳи таъйину таъмини ҷойгоҳи пуршарафи дигарбори худ дар арсаи байналмилалӣ гомҳои устувори умедворкунанда гузорем.

Адабиёт:

1. Б.Бобоев., М.Б. Ниёзмухаммадова. Бехдошт. Душанбе.1995.
2. Исмоили Ҷурҷонӣ. Захираи Хоразмшоҳӣ. Душанбе. 2023.
3. Маҷаллаи “Пробудитесь”. 2003.
4. Муҳаммадризо Муҳаррирӣ. Ҳаким Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ. Захираи Хоразмшоҳӣ. Фарҳангистони улуми пизишкӣи Ҷумҳурии исломии Эрон. - Шероз.1384.
5. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих.к.3. Душанбе. Ирфон.2013.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҚТ.с.2020
7. Энциклопедияи мухтасари тиб.қ.2. Душанбе. 2011.
8. С.Қодирӣ.Луғати русӣ-тоҷикӣ истилоҳоти физика.Маориф.Душанбе.1985.
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаёлон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. ш.Душанбе.Кохи Ваҳдат. 9 март соли 2024.

ШАРҲИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ ДАР “ЗАХИРАИ ХОРАЗМШОҲӢ”- И ИСМОИЛИ ҶУРҶОНӢ

Маълум аст, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи фанҳои дақиқ асоси пешрафти ҳаргуна ҷомеа ба ҳисоб меравад, чунки бе ихтирову кашфиёт кишвар ва умуман ҷамъияти инсонӣ наметавонад рушд ва тараққӣ кунад. Бинобар ин Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020 – 2040 - ро **“Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”** эълон намуданд. Бинобар ин муаллифон кӯшиш намудаанд, ки дар мақолаи худ саҳми мутафаккирони форсу тоҷикро дар пешрафти илми муосир ба таври фишурда, пешкаши хонанда намоянд. Муаллифони мақолаи мазкур кӯшиш намудаанд, то ба қадри имкон дар бораи яке аз мутафаккирони шинохтаи форсу тоҷик Сайид Исмоили Ҷурҷонӣ маълумот диҳанд. Дар мақола муаллифон қайд менамоянд, ки гарчанде, ки Исмоили Ҷурҷонӣ дар таърихи илм ба ҳайси як табиби шинохта ва дар шумори яке аз панҷ аркони ҳирфати пизишкӣ, (Зайнии Табарӣю Закариёи Розӣ, Аҳвозию Ибни Сино) шинохта мешавад, аммо дар асари безаволи ӯ **“Захираи Хоразмшоҳӣ”** дар бораи тамоми илмҳо ба қадри зарурӣ маълумот пайдо намудан мумкин аст, ки далели он сухани Байҳақӣ шуда метавонад, ки гуфта буд: “Ӯ (И.Ҷ) бо таснифоти худ илми тиб ва қулли илмхоро эҳё кард”. Муаллифон қайд менамоянд, ки бузургии ин асар дар он аст, ки дар он замон, ки забони илму давлат забони арабӣ буд, ба забони тозаи форсӣ-тоҷикӣ навишта шудааст, ки ин албатта эҳтиром ва арҷгузори мутафаккиро нисбати забони модарии ӯ ифода менамояд. Муаллифон бар он ақидаанд, ки гузаштаро надониста, мо

ояндаро сохтан наметавонем, бинобар ин бояд насли наврас аз таърих ва фарҳанги гузаштаи миллат огоҳ бошад ва онро пос дорад. Зарурат ба қайд аст, ки китоби **“Захираи Хоразмшоҳӣ”**- метавонад, ҳамчун як сарчашма ё маводи олий барои навиштани рисолаҳои илмӣ хидмат намояд.

Калидвожаҳо: об, таҷрибагаро, ҳаво, замин, оташ, рисола, лоятачаззо, диффузия, шимол, хирфат. ҳаракат, концентратсия, ҳаракати броунӣ.

ОБЪЯСНЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ФИЗИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В «ЗАХИРАИ ХОРЕЗМШОХИ» ИСМАИЛА ДЖУРДЖОНИ

Известно, что всестороннее изучение точных предметов считается основой прогресса любого общества, ведь без изобретений и открытий страна и человеческое общество в целом не могут расти и развиваться. Поэтому Лидер нации, Президент страны Уважаемый Эмомали Рахмон объявил «Двадцатилетие обучения и развития естественных, точных и математических наук 2020-2040 годы». Поэтому авторы в своей статье постарались представить читателю вклад персидских и таджикских мыслителей в прогрессе современной науки. Авторы данной статьи постарались предоставить как можно больше информации об одном из известных персидско-таджикских мыслителей Сайиде Исмаиле Джурджани. В статье авторы отмечают что, хотя Исмаил Джурджани известен в истории науки как известный врач и один из пяти столпов медицинской профессии (Зайни Табари и аль Рази, Ахвази и Ибн Сино), но в его выдающемся труде «Захираи Хорезмшахи» можно найти столько информации, сколько необходимо обо всех науках, что можно доказать словами Байхаки, который сказал: «Он (И.Дж.) своим сочинением возродил медицинскую науку и все науки». Авторы отмечают, что величие данного произведения заключается в том, что оно было написано на чистом персидско-таджикском языке в то время, когда языком науки и управления был арабский, что, безусловно, свидетельствует об уважении и почитании мыслителя своего родного языка. Авторы придерживаются мнения, что, не зная прошлого, мы не можем построить будущее, поэтому молодое поколение должно знать историю и культуру своей нации и сохранять её. Следует отметить, что книга «Захираи Хорезмшахи» может служить отличным источником или материалом для написания научных работ.

Ключевые слова: вода, опыт, воздух, земля, огонь, трактат, неделимая частица (атом), диффузия, север, профессия, движение, концентрация, броуновское движение.

EXPLANATION OF SOME PHYSICAL PROBLEMS IN THE “ZAHIRA KHOREZMSHANI” BY ISMAIL JURJONI

It is known that a comprehensive study of precise subjects is considered the basis for the progress of any society, because without inventions and discoveries, a country and human society as a whole cannot grow and develop. Therefore, the great leader of the nation, the President of the country, the Honorable Emomali Rahmon, declared 2020-2040 “Twenty years of study and development of natural sciences, precision and mathematics in the field of science and education.” Therefore, the authors in their article tried to present to the reader the contribution of Persian and Tajik thinkers to the progress of modern science. The authors of this article tried to provide as much information as possible about one of the famous Persian-Tajik thinkers, Sayyid Ismail Jurjani. In the article, the authors note that although Ismail Jurjani is known in the history of science as a famous doctor and one of the five pillars of the medical profession (Zaini Tabari and Zakariai Razi, Ahwazi and Ibn Sina), but in his outstanding work “Zahirai Khorezmshahi” one can find so much information, how much is needed about all the sciences, which can be proven by the words of Bayhaki, who said: “He (I.J.) revived medical science and all sciences with his classification.” The authors note that the greatness of this work lies in the fact that it was written in pure Persian-Tajik language at a time when the language of science and management was Arabic, which certainly indicates the respect and veneration of the thinker for his mother. language. The authors are of the opinion that without knowing the past, we cannot build the future, so the younger generation must know the history and culture of the nation’s past and preserve it. It should be noted that the book

“Zahira Khorezmshahi” can serve as an excellent source or resource for writing scientific dissertations.

Key words: water, experience, air, earth, fire, dissertation, layer, diffusion, north, skill, movement, concentration, Brownian motion.

Маълумот дар бораи муаллифон: Гулов Асламшо Амирназарович, номзади илмҳои фалсафа, мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. **Суроға:** Тоҷикистон.735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Исмаи Шарифов-3.Тел.:(+992) 100 78 67 86.

Холов Абдурахмон Абдуғаффорович, номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи физикаи тиббӣ ва информатика ба номи С.Ситамоваи Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. **Суроға:** Тоҷикистон.735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Исмаи Шарифов-3.Тел.:(+992) 918 73 74 44.

Шералиев Бехрӯз Раҳмоналиевич, омӯзгори кафедраи фанҳои ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. **Суроға:** Тоҷикистон.735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, маҳалаи 7-ум.Тел.:(+992) 100666615.

Гулов Рамзӣ Асламшоевич, омӯзгори кафедраи гигиена ва эпидемиологияи Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. **Суроға:** Тоҷикистон.735320, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Исмаи Шарифов-3.Тел.:(+992) 109777709.

Сведения об авторах: Гулов Асламшо Амирназарович, кандидат философских наук, заведующий кафедрой общественных дисциплин Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, улица Исмата Шарифова-3. Тел.: (+992) 100 786 786.

Холов Абдурахмон Абдуғаффорович, кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой медицинской физики и информатики им. С. Ситамова Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, улица Исмата Шарифова-3. Тел.: (+992) 918 73 74 44.

Шералиев Бехрӯз Раҳмоналиевич, преподаватель кафедры общественных дисциплин Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, 7-ой микрорайон. Телефон: (+992) 100666615.

Гулов Рамзи Асламшоевич, преподаватель кафедры гигиены и эпидемиологии Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, улица Исмата Шарифова-3. Тел.: (+992) 109777709.

Information about the authors: Gulov Aslamsho Amirnazarovich, candidate of philosophical sciences, head of the department of social disciplines, Khatlon State Medical University. **Address:** Tajikistan 735320, Khatlon region, Dangara district, Ismat Sharifov street-3. **Phone:** (+992) 100 786 786.

Kholov Abdurrahmon Abdugafforovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Medical Physics and Informatics named after. S. Sitamova Khatlon State Medical University. **Address:** Tajikistan 735320, Khatlon region, Dangara district, Ismat Sharifov street-3. **Phone:** (+992) 918 73 74 44.

Sheraliev Bekhruz Rakhmonalievich, teacher of the Department of Social Sciences, Khatlon State Medical University. **Address:** Tajikistan 735320, Khatlon region, Dangara district, 7th microdistrict. Phone: (+992) 100666615.

Gulov Ramzi Aslamshoevich, teacher at the Department of Hygiene and Epidemiology, Khatlon State Medical University. **Address:** Tajikistan 735320, Khatlon region, Dangara district, Ismat Sharifov street-3. **Phone:** (+992) 109777709.

НАҚШИ МУСТАҚИЛИЯТ ДАР ЧАРАЁНИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ХИМИЯ

Бобоев Б.Ч., н.и.п., муаллими калон, Уроқов М.Д., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Назаров А.Ч., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дарксозии мустақил ва фаългардониро мо ҳамчунин дар ягонагии диалектикӣ, дар муайянкунонии фаъолияти маърифатии хонандагон дида мебароем. Сатҳи баланди ташаккулёбии фаъолияти маърифатӣ ва мустақил баланд бардоштани сатҳи фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ ва тарбияи шахсиятро мефаҳмонад.

Дар таҳқиқоти олимон дарксозии мустақилона ҳамчун раванди таъсир намудани ҷаҳонбинии диалектикии хонандагон ба объекти даркнамоӣ фаҳмида мешавад, ки барои аз худ кардани таҷрибаи сохтори иҷтимоӣ ва васеъ намудани системаи арзишҳои инсонӣ равона карда шудааст. Баъзан, мафҳуми «дарксозии мустақилона», ҳамчун ҳолати эҷодии шахсият дар таълим ва шароити педагогӣ, муайянкунандаи ҳолати зерин баррасӣ мешавад. Муқаррар кардан мумкин аст, ки ба ақидаи педагогҳо ва психологҳои зиёд, дарксозии мустақилона тавассути фаъолият мавриди баррасӣ қарор мегирад ва онҳо қайд менамоянд, ки он бидуни фаъолият, мустақил вучуд дошта наметавонад.

Доир ба масъалаи гурӯҳбандии кори мустақилонаи хонандагон дар диалектика ҳамчунин ҷавоби ягона низ вучуд надорад. Б.И. Есипов (чунин гурӯҳбандии кори мустақилонаро пешниҳод менамояд, ки асоси вайро мақсади диалектикӣ ташкил менамояд. Вай аломатҳои зерини кори мустақилонаро нишон медиҳад. [4, с. 96]

1. Кори мустақилонае, ки бо мақсади аз худ намудани донишҳои нав истифода карда мешавад, аз ду намуд иборат аст:

2. Кори мустақилона аз рӯйи маводи китобҳои таълимӣ иҷрогардида (хондани китоби дарсӣ ва аз матн ёфтани ҷавобҳо ба саволҳои гузошташуда, нишон додани аломатҳо дар маводи омӯхташуда, тартиб додани нақшаи боб ва мақолаҳои хондашуда ва ғ).

3. Аз худ намудани донишҳои нав бе пешакӣ фаҳмондани омӯзгор (масалан, ҷавоб ба саволҳо баъди тамошо кардани кинофилмҳои таълимӣ, озмоишӣ ва мушоҳидаи натиҷаи корҳои ба сомон расонидашуда).

4. Кори мустақилонаи донишҷӯён бо истифодаи донишҳои гирифташуда (навиштани рефератҳо, иншо, ҳал намудани вазифаҳои даркшаванда, баромад намудан доир ба мавзӯҳои додашуда, гузаронидани дарс бо мақсади аз худ намудани қобилиятҳо ва малакаҳо).

5. Кори мустақилона бо мақсади такрор ва аз худ намудани донишҳо, қобилият ва малакаҳо (ҷадвали умумикунонӣ, иншо, кори контролӣ, диктант ва ғ).

Фаъолияти таълимӣ барои донишҷӯён фаъолияти муҳим мебошад. Дар раванди фаъолияти таълимӣ ва маҳз тавассути вай мақсади асосии омодакунонии мутахассисон ба роҳ монда мешавад. Фаъолият нисбатан пурра метавонад ба рушди ҷараёнҳои психологӣ ва хусусиятҳои донишҷӯён дар азхудкунонии донишҳо ба даст овардани қобилиятҳо ва малакаҳои касбӣ таъсир расонад.

Дар ҳолати истифодабарии фаълнокии иҷрокунанда омӯзгор метавонад аз додани иттилоот аз ҷониби донишҷӯён, ба онҳо додани мавод барои иҷрои кор, нишон додани тарзҳои ҳалли вазифаҳо қаноатманд бошад ва ҳамин тарик, азхудкунонӣ ва нигоҳ доштани маводи таълим, формулаҳо, супоришҳо, вазифаҳо, тарзҳо ва усули ҳалли вазифаҳо ва ғайраҳо дар хотираи донишҷӯён ба даст оварда шавад.

Сатҳи баландтарини фаъолият ин фаъолияти эҷодӣ аст. Ин нисбатан сатҳи баланди рушди шахсият мебошад. Фаълнокии эҷодии донишҷӯён дар таълим – ин саъю кӯшиши баланд доир ба фаҳмиши моҳияти моддаҳои химиявӣ, мавҷудоти омӯхташудаи доир ба истифодабарии усули нави бартарафкунонии мушкilot, қобилият ҳарчи тезтар қабул намудани навоариҳо ва тарзҳои иҷро намудани вазифаҳо мебошад.

Муаллиф, зарурияти гузаронидани дарсҳоро, ки ба мустақилона омӯхтани маводи таълимӣ аз ҷониби хонандагон равона карда шудааст, дар замони муосир бисёр муҳим арзёбӣ менамояд.

А.В. Усова кори мустақилонаро вобаста ба амсилаҳои гуногун гурӯҳбандӣ менамояд:

- а) дар самти ташкилҳои мафҳумҳо;
- б) доир ба дараҷаи мустақилият;
- в) вобаста ба мазмуну мундариҷа;
- г) вобаста ба хусусияти фаъолияти то таълимӣ;
- д) вобаста ба мақсадҳои дидактикӣ.

Раванди таълим дар замони муосир бо тарзҳои гуногун гузаронида мешавад, ки асоси онҳоро рушди фаъолияти маънавии хонандагон ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, гурӯҳбандӣ корҳои мустақилона вобаста ба сарчашмаҳои донишазхудкунӣ инъикоси худро дар кори В.П. Стрезикозин, И.Э. Унт ва дигарон ёфтааст [14, с. 145].

В.П. Стрезикозин шаклҳои зерини корҳоро нишон медиҳад:

- 1) кор бо китобҳои дарсӣ;
- 2) кор бо адабиёти ёридиханда;
- 3) кор бо маводи проблемавӣ;
- 4) иншо ва расмҳо;
- 5) мушоҳида ва таҳлил;
- 6) корҳои лабораторӣ;
- 7) корҳои нақшавӣ (ҷадвалӣ).

Ташаккулҳои фаъолияти таълимӣ – маънавии донишҷӯён, рушди фаългардонии мустақилиятнокии онҳоро дида баромада, мо доимо дар бораи фаъолияти эҷодӣ, ҳамчун дараҷаи баланди рушди ин мафҳум сухан мегӯем. Бинобар ин, зарурияти дар маҷмуъ дида баромадани мафҳумҳои «эҷодиёт», «фаъолияти эҷодӣ» ва «сатҳи фаъолияти эҷодӣ» пайдо мешавад.

Б.И. Коротяев чунин мешуморад, ки мафҳумҳои ақлӣ – зеҳнӣ ва эҷодӣ ҳодисот, воқеиятҳои як тартибот мебошанд. Онҳо байни ҳамдигар баробармаъно (ягона) мебошанд. Якумаш ин ки ягонаанд, ҳамчунин, ду қисми мустақили умумӣ буда, дар қисми якум ҳамчун омодакунонӣ ва эҷодкорӣ баромад менамояд, дуҷумаш ин ки онҳо ҳамчун маҷмуи аломатҳои қисми умумӣ ба сифати маҷмуи элементҳо, маҳсулноки баромад мекунанд, сеҷумаш ин ки ин мафҳумҳо бо ҳамдигар аз ҷиҳати диалектикӣ алоқаманд мебошанд. [6, с. 158]

Мақсади таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии дар замони муосир омодакунонии мутахассисони баландихтисос, мутахассисони эҷодкор мебошад. Дар алоқамандӣ ба ин, дар таҷрибаи омӯзгорӣ ва назария мушкilotи фаъолияти эҷодии хонандагон зерини таваҷҷуҳи хос қарор дорад ва бисёр муҳим буда, ҷиҳати дарёфти роҳҳои мувофиқаткунанда доир ба самарабахшкунии фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ дар донишҷӯён мусоидат менамояд.

Зерини мафҳуми рушддиҳии фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён фаъолияти мақсадноки омӯзгор, навкунонии тарзҳо ва воситаҳо, мазмуну мундариҷа, шаклҳо ва усули таълим фаҳмида мешавад, ки мақсади вай рушди таваҷҷуҳ, майлу рағбат ба таълим, баланд бардоштани фаъолияти донишҷӯён, рушди маҳорату малакаҳои мустақилу эҷодии онҳо, қобилияти истифодабарии онҳо дар амал ва таҷриба мебошад. Фаългардони фаъолияти донишҷӯён ба ҷустуҷӯ қардан ва такмил додани донишҳои нав равона карда шудаанд. Барои донишҷӯён фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ чараҳои мушкilot мебошад, ки ба он омӯзгор ва хонанда ҷалб карда мешаванд, аммо ба фикри мо, маълумот дар бораи ҳамкорӣ ва

муносибатҳои байниҳамдигарӣ, вақте ки омӯзгор ба сифати роҳнамои устувор баромад мекунад, ба ҳақиқат мувофиқ нест, вай танҳо муносибатҳои таълимро инъикос менамояд.

Педагогҳо – таҳқиқгарон эҷодиётро, ҳамчун фаъолияти инсон баррасӣ мекунанд, ки бо ёрии онҳо маводи муҳимми ҷамъияти ва арзишҳои маърифати баҳри рушди инсоният сохта мешаванд.

А.С. Виготский қоидаи (таърифи) эҷодиётро ин тавр пешкаш менамояд: ин фаъолияти инсон доир ба сохтани чизи навест, новобаста аз он ки фаъолияти эҷодӣ ин тавачҷуҳ ё ин ки фикр, ҳиссиёт мебошад, ки танҳо хоси шахсият мебошад. [3, с. 133]

Вай фарқ намудани тафаккури тазаккуриро аз эҷодӣ зарур мешуморад, чунончи дар натиҷаи тафаккури тазаккурӣ нусхаи (намунаи) донишҳои азхудкардашуда пайдо мешавад, аммо дар натиҷаи тафаккури эҷодӣ эҷодкунони чизи навест, ё ин ки сохтани чизи навест ба вуҷуъ мепайвандад.

Мо метавонем эҷодиётро ба сифати шаклҳои фаъолият баррасӣ кунем, ки ба ташаккулёбии сифатан арзишҳои нави зарурӣ барои инсон ва ҷомеа дар маҷмуъ равона карда шудааст. Маҳз дар ҷараёни ин фаъолият сифатҳои иҷтимоӣ ташаккул меёбанд, ки барои ҳар як инсон муҳимманд, яъне мо метавонем эҷодиётро аз нуқтаи назари гуногун дида бароем: масалан, масъулияти эҷодӣ ки дар ҷараёни фаъолияти мустақил ба вуҷуд меояд, раванди омодашавӣ ба эҷодиёт ба шумор мераванд.

Фаъолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён падидаи муҳим мебошад. Чӣ тавре психологҳо муайян карданд (Д.Б. Элқонин, В.В. Давидов ва дигарон), асосӣ аз ҳама дар ин фаъолият ҳалли вазифаҳо ва ташкил намудани фаъолияти таълимӣ, ҳамчунин раванди худназораткунонӣ, худбаҳогузорӣ ба натиҷаҳои гирифташуда мебошад. Вай аз гузаштани мақсад, муайянкунони сабабу далелҳо оғоз мегардад, сипас, ҷараёни дарксоӣ, дарёфти иттилоот меоянд ва бо ҳосил кардани равандҳои мураккаби эҷодӣ, пайдоиши ҳолатҳои гуногуни ҳиссиётӣ ва ғайраҳо ба охир мерасад. Агар таълим ба эҷодиёт мубаддал гардад, вай метавонад ба таври мусбат ба ҳолати ҳиссиётии донишҷӯён таъсир расонад, диққат ва хотироти онҳоро мустақкам созад, дар донишҷӯён бошад, ҳисси қаноатмандӣ пайдо мешавад, ки тавачҷуҳи онҳоро ба донишҳо ва ҳавасмандиашонро ба таълим баланд мебардорад.

Фикрҳои Л. Ньюэлла, Ч. Шоу ва Г.А. Саймона хеле қобили тавачҷуҳанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки барои ҳал намудани масъалаҳо аз нуқтаи назари эҷодӣ кӯшиш бояд намуд, агар ба шарте, ки онҳо яке аз шароити зеринро қаноатманд намоянд. [10, с. 84]

- Маҳсулоти фаъолияти ақлию – зеҳнӣ бояд нав ва арзишманд бошад;
- Раванди ақлию – зеҳнӣ бо навовариҳо дигаргуниҳои ақидаҳои аввала ё ин ки даст кашиданро аз онҳо талаб менамояд;
- Дар раванди ақлию – зеҳнӣ бояд сабабнокӣ ва далелнокии устувор иштирок намояд, ки мутаносибан дар вақти дуру дароз ба вуҷуъ мепайвандад (доимо ё ин ки давравӣ) ё ин ки бо суръати баланд;
- Проблема дар оғоз нодуруст гузошта шуда буд ва танҳо баъди ягон вақт муайян шуд, ки ҳалли вай навоариҳоро талаб менамояд.

Психологҳо чунин фикр доранд, ки фаъолияти эҷодӣ дорои чунин қобилиятҳои ақлий – зеҳнӣ мебошанд:

- ❖ дидани моҳияти алоқаҳои байниҳамдигарӣ, ки хоси проблема мебошанд;
- ❖ дидани имкониятҳои дигаркунониҳои аломатҳо барои маводи нав;
- ❖ ҷалб намудани амалҳои меъёрнадошта ба объекти нав, ки пештар истифода шудаанд;
- ❖ равшану возеҳ дидани якҷанд роҳи ҳалли проблемаҳо ва имконоти нишон додани роҳи беҳтари ҳал намудани проблема;
- ❖ ба роҳҳои муайянкунони воситаҳои ҳалли масъала; мушоҳидакориҳо ва таҷрибаи маҳсус ва умумикунони онҳо дар шакли хулосабарориҳо ва фарзиякунониҳо, системакунони (батартибдарории) ақидаҳои нав дар натиҷаи сохтани ҷадвалҳо ва нақшаҳо; санҷиши маҳсуси натиҷаҳои гирифташудаи эҷодӣ.

Ин пахлуҳои раванди эҷодӣ на ҳамавақт низоми давраҳои эҷодиётро нишон медиҳанд. Онҳо байни ҳамдигар зич алоқаманданд ва дар як вақт истифода бурда мешаванд. Онҳо дар як дараҷаи муайян нишондоди ҳақиқии раванди эҷодӣ мебошанд, гарчанде ки моҳияти психологӣ онро равшану возеҳ намекунад.

Таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ дар чараёни фаъолияти таълимӣ ба даст оварда мешавад, ки дар он ҷо вай ҳамчун шакли баланди фаъолияти самараноку мустақил ба эътибор гирифта мешавад. П.И. Пидкасистий ду аломати асосиро қайд менамояд, ки ба сифати меъёри хусусияти тазаккурӣ ва эҷодиёти фаъолияти мустақили донишҷӯён хизмат мерасонад. [11, с 184]

Эҷодиёт мушоҳидаи нозуки воқеиятро дар бар мегирад, баъзеи онҳо дар хотира нақш мебандад, инсон ҳама вақт суол медиҳад ва посухи онро меғӯяд, ворида ҳиссиёт мегардад, ва руҳбаланд мешавад. Ҷойи махсусро дар эҷодиёт раванди эҷодии фаъолияти ақлӣ – зеҳнии субъект ишғол менамояд, ки ба тафаккури таҳлилгаро асоснок шудааст

Дар эҷодиёт баромадан аз системаи донишҳои ба таври стандартӣ азхудшаванда, дидани воқеият ба таври дигар, ҷалб намудани системаҳои донишҳо, малакаҳо доир ба ҷустуҷӯ намудани монандиҳо байни ҳодисаҳои гуногун рӯй медиҳад. Бинобар ин, барои эҷодиёт, пеш аз ҳама мураттабии фаъолияти психологӣ зарур мебошад.

Танзим ба тақсимои иттилооти умумӣ бо принципҳои гуногун мусоидат менамояд, дар ин ҳолат фаъолият оҳиста–оҳиста шакли худро дигар мекунад, мавҷудоту ҳодисотро алоқаманд мегардонад, ки онҳо бо ҳамдигар алоқаманд набуданд. Ҳамаи ин ба гирифтани донишҳои нав мусоидат менамояд, ҳамчунин дар дида баромадани нуқтаҳои назари гуногун, ҷамъовариҳои далелҳо ёрӣ мерасонад ва ҷалби мафҳумҳои нав ва умумикунони назариявии онҳоро талаб менамояд.

Дар чараёни таълим як қатор олимони таърифи зерини эҷодиётро доданд: ин шакли фаъолияти инсонист, ки ба рушди сифатҳои нави арзишмандӣ равона карда шудаанд ва дорони аҳаммияти муҳимми иҷтимоӣ мебошад, яъне фаъолияти субъекти ҷомеа буда ба ташаккулёбии шахсият равона шудааст. Бинобар ин, «эҷодиёт барои дигарон метавонад муайянсозӣ, ихтироъкорӣ бошад» ва «муайянсозӣ, ихтироъкунӣ барои ҳама» мебошад.

Р.А. Низамов хусусиятҳои хоси донишҷӯёнро баррасӣ намуда, чунин мешуморад, ки дар раванди таълим эҷодиёти объективӣ ва субъективӣ аз фанҳои таълимии раванди таълим вобаста аст (азхудкунони далелҳо ва омилҳои илмие, ки аллакай ба кулли ҷомеа маълум аст). [9, с. 214]

Ҳангоми иҷро намудани корҳои курсӣ ва корҳои дипломии донишҷӯён эҷодиёт дорони аҳаммияти субъективӣ ва объективӣ мегардад. Мутаносибан фоизи эҷодиёти субъективӣ ва объективӣ донишҷӯёни алоҳида гуногун мебошад.

Бисёр мутахассисон–психологҳо фаъолияти эҷодӣ ва тазаккуриро нишон медиҳанд, аммо муқоисакунони онҳоро нодуруст мешуморанд. Ин ду шакли фаъолият мебошанд, гарчанде, ки онҳо ба ҳамдигар наздиканд. Аломатҳои тафаккури мустақил дар вақти фаъолияти тазаккурӣ, дар раванди аз худ намудани донишҳо мушоҳида мешаванд.

Хусусиятҳои муайяни фаъолияти тазаккурӣ ва эҷодии хонандагон дар дарсҳо дар корҳои олимони – педагогҳо (М.Н. Скаткин, П.И. Пидкасистий, И.Т. Огородникова, И.Я. Лернер ва ғ.) дида баромада шуданд.

Дар асоси тақсимои шаклҳои тазаккуротӣ ва эҷодии фаъолият дараҷаи тафаккури мустақилонаи донишҷӯён нишон дода мешавад, ки асоси фаъолияти ақлӣ – зеҳнӣ мебошад, ҷунки фаъолияти эҷодӣ, шакли баланди мустақилият мебошад.

Мо метавонем фаъолияти эҷодиро ташкил намоем, аз ҷумла, фаъолияти маърифатиро, дар он ҳолате, ки агар шахсият ба эҷодиёт омода бошад, яъне аз усули муайяни ҷустуҷӯӣ бохабар бошад, ки бе онҳо натиҷагирии ягон таҳқиқот имконпазир нест.

Ба ақидаи Б.И. Пидкасистий, ягонагии диалектикаи фаъолияти эҷодӣ ва тазаккурии донишҷӯён дар он ифода меёбад, ки аломатҳои гуногуни тазаккуротчигӣ ҳама вақт дар мавриди корҳои эҷодии хонандагон пайдо мешаванд; корҳои хусусияти тазаккуридоштаро

ичро намуда, омӯзгор тавассути усули махсус хонандагонро ба он равона месозад, то тавонанд иқтидори эҷодии худро истифода баранд. [12, с 240]

Таҳлили адабиёти фалсафӣ, психологӣ – педагогӣ ва методӣ, ки онҳо хусусиятҳои фарқкунандаи фаъолияти эҷодӣ ва мустақилиятнокиро равшану возеҳ мекунанд, аҳамияти проблемаи ҷалб намудани хонандагонро ба фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ, эҷодӣ ва мустақилият исбот менамояд, зеро фаъолият дар рушди шахсияти хонанда нақши калон мебозад. Онҳо донишхоро дар шакли тайёр қабул намеkunанд, онҳоро барои худ равшану возеҳ менамоянд ва дар донишҷӯён қобилияти таҳқиқӣ барои ҳал намудани мушкилоти гуногун ташаккул меёбад.

Мо чунин мешуморем, ки тарзи муҳимми ҷалб намудани донишҷӯён ба фаъолияти мустақил ва эҷодию таълимӣ – маърифатӣ омӯзиши илмҳои химиявӣ қорҳои мустақилию таълимӣ ва иҷрои супоришу вазифаҳои эҷодӣ мебошанд. Ҷанбаҳои фаъолияти таълимӣ – маърифатӣ (қори мустақилона, фаъолияти эҷодии донишҷӯён, воқеиятҳои объективӣ ҳодисоту мавҷудот, ашё ба сифати объект баромад мекунанд. Миёни субъект ва объект, ки дар охир дараҷаи мустақилият ва фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро муайян месозанд, алоқа мавҷуд мебошад, ки тавассути вазифаҳои даркшаванда ё ин ки проблемаҳои таълимӣ ба миён оварда мешавад. Ин истифодабарӣ ё ин ки ҷустуҷӯи донишҳои нав дар асоси усули маълум мебошад, ки ба вучуд овардани тарзҳои нав ва имконоти хубро талаб менамоянд. Вазифахоро муайян намуда, омӯзгор сари вақт метавонад сатҳи ҷараёнҳои ақлию зеҳнӣ ва характери фаъолияти дарксозии донишҷӯёнро муайян кунад, яъне метавонад ҷараёни дарксозиро идора намояд.

Фаъолияти тазаққурӣ ва тақлидию – маҳсулноқӣ дар бораи сифати мустақилиятнокӣ шаҳодат медиҳанд. Азнавташкилёбии фаъолият (харчи қувва ва саъю кӯшиш қардан ҳангоми донишандӯзӣ ва интиҳоби тарзи фаъолсозӣ), зарур аст, ки ҳангоми ҳал намудани вазифаҳои нав дар бораи рушд ёфтани мустақилият сатҳи миёна шаҳодат медиҳад. Фаъолияти эҷодӣ (истифодабарии тарзҳо ва амаликунони нав дар мавриди аз худ намудани мавод) нишондоди сатҳи баланди мустақилона дарк намудани донишҳо мебошад. Ҷӣ тавре ки гуфта шуда буд, фаъолгардонӣ ва мустақилияти дарксозӣ дар ягонагии диалектикӣ қарор доранд.

Адабиёт:

1. Ананьев, Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. / Б.Г. Ананьев / Под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. - М.: Педагогика, 1980.
2. Беликов, В.А. Дидактические основы организации учебно-познавательной деятельности школьников: 13.00.01 - общая педагогика: дис. ... д-ра пед. наук / В.А. Беликов. - Челябинск, 1995.
3. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский / Под редакцией В.В. Давыдова. - М.: Педагогика, 1991. - 133 с.
4. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения. Взгляды выдающихся представителей педагогической мысли по вопросу о самостоятельности учащихся в процессе обучения / Б.П. Есипов. -М: Изд-во АПН РСФСР, 1961. -96 с.
5. Зубайдов, У. Методика обучения химии: Учебное пособие для вузов / У. Зубайдов, С. Холназаров. -Душанбе, 2011.
6. Коротяев, Б.И. Учение - процесс творческий: Книга для учителя. Из опыта работы. 2-ое издание / Б.И. Коротяев. -М.: Просвещение, 1989. -158 с.
7. Кузьмина, Н.В. Основы вузовской педагогики: Учебное пособие для студентов университета / Н.В. Кузьмина. -Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1972.
8. Махмутов, М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории / М.И. Махмутов. -М.: Педагогика, 1975.
9. Низамов, Р.А. Дидактические основы активизации учебной деятельности студентов / Р.А. Низамов. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1975. -214с.
10. Ньюэл, А. Процессы творческого мышления: Сб. Психология мышления / А. Ньюэл, Дж. Шоу, Г.А. Саймон. -М.: Прогресс, 1965. –84 с.

11. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная деятельность учащихся. / П.И. Пидкасистый. - М.: Педагогика, 1972. -184 с.
12. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Теоретико-экспериментальное исследование. / П.И. Пидкасистый. -М.: Педагогика, 1980. -240 с.
13. Рахматуллина, Ф.М. Мотивы учебной деятельности в мотивационной сфере личности: В кн.: Прикладная психология высшей школы / Ф.М. Рахматуллина. - Казань: Изд-во КГУ, 1979.
14. Стрезикозин, В.П. Организация процесса обучения в школе / В.П. Стрезикозин. - М.: Просвещение, 1968. -145 с.
15. Усова, А.В. Влияние системы самостоятельных работ на формирование у учащихся научных понятий: дис. ... д-ра пед. наук / А.В. Усова. -Челябинск, 1969.
16. Холназаров, С. Основы методики преподавания химии: Методическое пособие. - Ч.2 / С. Холназаров, О. Хакимов. - Душанбе: Авесто, 2012.
17. Шарифов, Дж. Дидактические основы формирования умений самостоятельной работы студентов в процессе обучения / Дж. Шарифов. -Душанбе: Ирфон, 2014.

НАҚШИ МУСТАҚИЛИЯТ ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ХИМИЯ

Дар мақола муаллифон нақши мустақилиятро дар раванди таълими фанни химия мавриди баррасӣ қарор дода, мустақилиятро ҳамчун манбаи боэътимоди дониш баҳо додаанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки дарксозии мустақилона ҳамчун раванди таъсир намудани ҷаҳонбинии диалектикий донишҷӯён ба объекти даркнамоӣ фаҳмида мешавад.

Боиси зикр аст, ки дар илми педагогика нақши мустақилият барои бедор сохтани шавку завқи донишҷӯён саҳми босазо гузошта, омӯзгоронро мебоҷад баҳри дар амал татбиқ намудани усулҳои гуногун дар раванди таълим истифода намоянд. Аз ин хотир қайд кардан мумкин аст, ки мақсади вай рушди тавачҷух, майлу рағбат ба таълим, баланд бардоштани фаъолияти донишҷӯён, рушди маҳорату малакаҳо мустақилу эҷодии онҳо, қобилияти истифодабарии онҳо дар амал маҳсуб меёбад.

Вобаста ба ин муаллифони мақола дарксозии мустақилонаро ҳамчун раванди таъсир намудани ҷаҳонбинии диалектикий донишҷӯён доништа кӯшиш намудаанд, ки фаъолгардонии фаъолияти донишҷӯён ба ҷустуҷӯ кардан ва такмил додани донишҳои нав равона карда шудаанд. Аз рӯи таҷрибаи педагогҳои машҳур Виготский Л.С., Есипов Б.П., Ньюэл А., Пидкасистый П.И., Стрезикозин В.П., Низамов Р.А. ва дигар олимони соҳаи педагогика бармеояд, ки дар ҳама намуди фаъолияти таълим омӯзгорро мебоҷад маҳорат, малака, сатҳи дониш ва қобилияти иҷроӣ амалии донишҷӯёнро ба назар гирифта мустақилиятро ба роҳ монанд.

Ба андешаи муаллифон нақши мустақилият бо назардошти раванди фаъолияти таълимӣ ва маҳз тавассути вай мақсади асосии омодакунонии мутахассисон ба роҳ монда мешавад. Дар маҷмӯъ, омӯзгорро мебоҷад фаъолияти касбии худро пурра баҳри бедор намудани шавку завқ ва мустақилияти донишҷӯён барои дарк намудани фанни таълимӣ равона намояд.

Калидвожа: мустақилият, маърифат, фаъолият, иҷро, таълим, педагогика, химия, фаҳмиш, нутқ, омӯзгор, аҳаммият, субект, кӯшиш, муаррифӣ.

РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ХИМИИ

В статье авторы обсудили роль самостоятельности в процессе обучения химии и оценили самостоятельность как надежный источник знаний. Они считают, что самостоятельное восприятие понимается как процесс воздействия диалектического мировоззрения учащихся на объект восприятия.

Стоит отметить, что в педагогической науке роль самостоятельности внесла значительный вклад в пробуждение интереса учащихся, и учителя должны использовать практику применения разных методов в учебном процессе. Поэтому можно отметить, что ее

целью является развитие внимания, интереса к учебе, повышение активности учащихся, развитие их самостоятельных и творческих способностей, умения использовать их на практике.

В связи с этим авторы статьи попытались рассматривать самостоятельное восприятие как процесс воздействия на диалектическое мировоззрение учащихся, а активизация деятельности учащихся направлена на поиск и совершенствование новых знаний. Из опыта известных педагогов Выготского Л.С., Есипова Б.П., Ньюэлла А., Пидкасистого П.И., Стрезикозина В.П., Низамова Р.А. и других ученых в области педагогики выходит, что во всех видах учебной деятельности учитель должен учитывать умения, знания, уровень знаний и практическую работоспособность учащихся и руководить самостоятельностью.

По мнению авторов, роль самостоятельности реализуется с учетом процесса образовательной деятельности и именно через него осуществляется основная цель в подготовке специалистов. В целом, учитель должен напавить свою профессиональную деятельность на пробуждении интереса и самостоятельности учащихся для восприятия учебного предмета.

Ключевые слова: самостоятельность, знания, деятельность, успеваемость, образование, педагогика, химия, понимание, речь, учитель, значимость, предмет, усилие, изложение.

THE ROLE OF INDEPENDENCE IN THE PROCESS OF TEACHING CHEMISTRY

In the article, the authors discussed the role of independence in the chemistry learning process and assessed independence as a reliable source of knowledge. They believe that independent perception is understood as the process of the influence of students' dialectical worldview on the object of perception.

It is worth noting that in educational science, the role of autonomy has made a significant contribution to arousing students' interest, and teachers should practice using different methods in the teaching process. Therefore, it can be noted that its goal is to develop attention, interest in learning, increase the activity of students, develop their independent and creative abilities, and the ability to use them in practice.

In this regard, the authors of the article tried to consider independent perception as a process of influencing the dialectical worldview of students, and the activation of students' activities is aimed at searching for and improving new knowledge. Based on the experience of famous teachers, Vygotsky L.S., Esipov B.P., Newell A., Pidkasisty P.I., Strezikozin V.P., Nizamov R.A. and other scientists in the field of pedagogy argue that in all types of educational activities, the teacher must take into account the skills, knowledge, level of knowledge and practical performance of students and guide independence.

According to the authors, the role of independence is realized taking into account the process of educational activity and through it the main goal of training specialists. In general, a teacher should focus his professional activities on awakening students' interest and independence in studying the subject.

Key words: independence, knowledge, activity, academic performance, education, pedagogy, chemistry, understanding, speech, teacher, significance, subject, effort, presentation.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобоев Бахтиёр Цангиевич, номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел:(+992) 985078468

Уроқов Мирзомурод Давлатмуродович, номзади илмҳои педагогӣ муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел:(+992) 987909008.

Назаров Абдузоир Чуманазарович муаллими калони кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67.

Сведения об авторах: Бобоев Бахтиёр Джангиевич, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 985078468

Уроков Мирзомурод Давлатмуродович, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 987909008.

Назаров Абдузоир Джуманазарович, старший преподаватель кафедры методики преподавания естествознания Бохтарского государственного университета имени Насири Хусрава, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Аины, 67.

Information about the authors: Boboev Bakhtiyor Dzhangievich, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of chemistry and methods of teaching it, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street, 16. Tel: (+992) 985078468

Urokov Mirzomurod Davlatmurodovich, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of chemistry and methods of teaching it, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street, 16. Tel: (+992) 987909008.

Nazarov Abduzoir Jumanazarovich, senior lecturer of the department of methods of teaching natural science, Bokhtar State University named after Nasiri Khusrav, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Ainy street, 67.

ТДУ-37.0+546.547(075.8)

ТКТ-24(2-точ)

У-58

ОМУЪЗОНИДАН ВА ТАШКИЛУ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҶРИБАҶО ВА МАШҒУЛИЯТҶОИ ШАВҚОВАР ЯКЕ АЗ ВАСИЛАҶОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Уроков М.Д., н.и.п., Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ
С. Холназаров, д.и.п., профессор Назаров А.Ҷ., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав

Таҷриба ва ташкили он дар таълими фанни химия мавқеи басо муҳим дорад. Дар вақти иҷро намудани корҳои лабораторӣ хонандагон дониш ва қонунҳои назариявиро хубтар аз худ намуда, ҳал намудани масъалаҳоро меомӯзанд, муодилаҳои реаксияҳои химиявиро дар асоси таҷриба тартиб дода, ҳулосаҳои даркориро бароварда метавонанд. Дар вақти омӯختани аксарияти мавзӯҳои фанни химия ба роҳ мондани таҷриба имконпазир аст. Машғулиятҳои озмоишӣ (лабораторӣ) асоси ташаккули малакаю маҳорат ва фаъолияти мустақилонаи хонандагон ба шумор меравад. Таҷриба ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо иловаи фарогирии маълумоти нав донишҳои қаблан ба даст овардаашонро мустақкам намоянд.

Истифодаи имкониятҳои дидактикии методҳои таълим дар дарсҳои химия, аз ҷумла (методи таълими) тафриқавӣ тавсия карда мешавад. Омӯзонидан ва машқ кардан барои ташаккули воситаҳои мустақками рафтори хонандагон ёрӣ мерасонанд. Гурӯҳи методҳои ташкили фаъолият ва ташаккули таҷрибаи рафтор, методҳои анъанавиро ба монанди омӯзонидан ва машқҳо ҷалб (дохил) менамояд. Омӯзонидан дар ҳама давраҳои омӯзиши химия самаранок аст.

Тарбияи покизагорӣ (боинтизомӣ), ташкилотчигӣ, масъулиятшиносӣ аз натиҷаи меҳнати худ, дар вақти гузаронидани кори амалӣ аз фанни химия дар синфҳои 8 ва 9, дар як вақт ба омӯзиши малакаҳои кор бо таҷҳизоти химиявӣ мебошад. Методика аз хонандагон фаҳмонидани «чӣ тавр ва барои чӣ ин корро иҷро менамоем»-ро талаб менамояд.

Бисёр такрор кардан дар вазъиятҳои гуногун, омӯзонидани покизагорӣ дар ҷойи кор, дар вақти иҷрои таҷрибаҳои лабораторӣ, кори ҳаттӣ, кор бо китоб натавон ба сифат, балки ба ташкили раванди таълиму тарбия дар оянда таъсири мусбӣ мерасонад. Омӯзонидан, санҷиши амалиёти иҷронамударо талаб менамояд. Дар ин ҷо, натиҷаҳои мусбӣи раванди тарбиявӣ, аз худ кардани малака ва маҳоратро қайд кардан бисёр муҳим аст.

Аз таҷриба як мисол меорем. Дар дарси химия, дар синфи ҳаштум панҷ хонандаи синфро даъват намудем, ки озмоиши таҷриба гузаронанд. Хонандагони синфи 8 таҷрибаи оддӣ “ҷӯшондани об дар найча (пробирка)”-ро иҷро менамоянд. Алгоритми иҷрои озмоиш пешакӣ таҳлил карда шуда, дар варақаи ёрирасон навишта шудааст:

1. Найчаро (пробирка) гиред.
2. Ба найча 2-3 мл об резед (ин 2-3 см бо баландии найча).
3. Спиртовкаро (оташонро) даргиронед.
4. Найчаро мустаҳкам ҷойгир кунед.
5. Найчаро дар шуълаи спиртовка гарм кунед.
6. Оби ҷӯшидаистодаро оҳиста чунбонед.
7. Найчаро дар штатив ҷойгир кунед.
8. Спиртовкаро хомӯш кунед.

Хонандагони синфи 8 аз болои кори хонандагони синфи 9 мушоҳида менамоянд, покизагорӣ, пайдарпай, дуруст иҷро намудани амалиётро таҳлил намуда, ба он баҳогузори мекунад. Таъсири тарбиявӣи ин усул ба андозае баланд аст, ки дар оянда хонандаи аз ҳама танбал кӯшиш менамояд, ки дар чунин озмоиш иштирок намояд то ин ки аз рафиқони синфҳои болоии худ таҳсину офарин шунавад.

Истифодаи методи дигар яъне машқро ҳангоми омӯзиши фанни химия, инчунин ташкили корро мо тавассути хонанда-мушовир тавсия медиҳем. Дар аксар маврид ин метод ҳамчун мусобиқа истифода бурда мешавад, ки асоси онро ҷалби кӯдакон ба бозӣ ва муҳориба ташкил медиҳад. Мусобиқаро метавонем дар ҳамаи лаҳзаҳои дарс истифода намоем ва метавонем дарси пурраи химияро дар намуди мусобиқа (санҷишӣ азхудкунии мавзуи мушаххас) гузаронем.

Муаллимони фанни химия дар вақти гузаронидани ҷамъбасти мавзуи синфҳои пайваस्ताгҳои ғайриорганикӣ синфро ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, супоришҳоеро истифода мебаранд, ки ҳангоми иҷрои онҳо мусобиқа ташкил кардан мумкин аст.

1. Аз рӯйи формулаҳои додашуда моддаҳоро тасниф намуда, ба се гурӯҳ ҷудо кунед: SO_3 , H_2SO_4 , NaOH , CuO , CuSO_4 , H_3PO_4 , KOH , P_2O_5 ва ғайраҳо.

2. Муайян намоед дар кадоми ин се зарф маҳлули ишқор мавҷуд аст.

Иҷро намудани чунин супоришҳо на танҳо донишу маҳоратро аз фанни химия мустаҳкам мекунад, инчунин барои тарбия, покизагӣ, вазифашиносӣ, кумаки ҳамдигарӣ ва ғайра ёрӣ мерасонад.

Аммо муаллим бештар имкониятҳои дидактикии ин методро мебинад ва онҳоро истифода мебарад. Ҳавасмандгардонӣ, ҳамчун қоида дар якҷоягӣ бо методи дигари таълим, ҷазо истифода бурда мешавад. Ҳавасмандгардонӣ яъне ҳисси қаноатмандӣ, боварӣ ба қувваи худ ва баҳои мусбӣ гирифтани хонандаро ҳавасманд карда, рафтори онро хуб намуда, талаботи хонандаро ба фанни мазкур зиёд менамояд.

Дар литсейи “Сомонӣ”-и шаҳри Кӯлоб ҳар сол ба таври анъанавӣ “Дақиқаҳои ахбори Менделеевӣ” гузаронида мешавад. Дар рӯзи таваллуди олими рус Д.И. Менделеев, дар ҳамаи синфҳо соати якум 10 дақиқа ҳамаи хонандагонро бо шарҳи ҳол ва фаъолияти олими бузург шинос менамоянд, ки ин метод бо тайёрии пешакӣ аз рӯйи барномаи махсус гузаронида мешавад. Дар аввали ин кор, хонандагон нисбатан мушкилӣ мекашиданд. Баъдан ин гуна мушкилиҳо паси сар шуданд, чунки маърузаҷӣ метавонад ҳар як хонанда шавад. Аъзоёни

гурӯҳ натанҳо худашон ҳаёт ва фаёлияти Д.И. Менделеевро ба таври пурра меомӯзанд, балки ин гуна донишҳо дар байни хонандагони литсей васеъ паҳн мешаванд.

Равоншинос С.Л. Рубинштейн. чунин ақида дошт, ки аксар вақт суханони калонсолон барои бартарӣ гардонидани камбудии кӯдакон таъсирбахш мебошад. Барои ҳамин бештари муаллимон (педагогҳо) бо як эҳтиёти махсус методи талқинро истифода мебаранд. [9, с.94]

Методи чазодиҳӣ ҳаракатҳои фикркардашударо талаб менамояд. Таҳлили сабаби зоҳир намудани чунин кирдор (амал) ва интиҳоби ин шакли метод қадру қиммат (эътибор)-и шахсиятро паст намекунад. Дар амалияи таълими химия чунин намуди чазодиҳиро дидан мумкин аст.

Риоя накардани қоидаҳои бехатарӣ дар иҷрои таҷрибаи лабораторӣ, ки дарҳол аз иҷрои ин озмоиш дур карда мешавад. Хонанда иҷрои ин таҷриба ва ё қори амалии аз тарафи рафиқонаш мегузaronидаро мушоҳида мекунад. Дар назари аввал чазо аз рӯйи ҳосил кардани маҳорат ва малакаҳо нодуруст аст, лекин таҷриба нишон медиҳад: як ҳолат басандааст, ки хонанда кӯшиш менамояд, маротибаи дигар қоидаҳои техникаи бехатариро вайрон накунад. Умуман, чазоро мо ҳам чун методи ёрирасон дида мебароем: бояд тарбияро тарзе ташкил кард, ки ба амалиёти минималии чазодиҳӣ зарурат набошад.

Методҳои ғайрианъанавии тарбияро таҳлил намуда, боз такрор менамоем, ки ба ин гурӯҳ мувоҳида, боварикунонӣ, маъруза, фикри ҷамъиятӣ, вазъияти тарбиявӣ дохил карда шудааст. Кӯшиш мекунем, ки имкониятҳои дидактикии баъзеи онҳоро дар таълими фанни химия дида бароем.

Ба гурӯҳи методҳои ташкили фаёлият ва ташаккули таҷрибаи рафтор фикри ҷамъиятӣ ва вазъияти тарбиявӣ дохил карда шудааст.

Андешаи афкори умумӣ ин изҳори талаботи гурӯҳ мебошад. Ба андешаи С.А. Днепров афкори умумӣ солимиро ташаккул дода, хонандагонро бо баҳои фаёлияти онҳо ҳавасманд мегардонад. Ҷавоби хонандагонро дар дарсҳои химия бо қалам ва дафтар дар даст гӯш медиҳем. Ба ҳисоб гирифтани ҷавоби хонандаи дигар қобили қабул нест, аммо баён намудани фикри худ, камбудиро ошкор намудан, таҳлили ҷавоб ҳама вақт мумкин аст. Дар натиҷа маводи омӯзишӣ аз рӯйи фаҳмиш пурра дида баромада мешавад ва хуб аз худ карда мешавад [8, с. 71].

Таъсири вазъияти тарбиявӣ низ хуб аст. Ҳолати рафъи мушкилӣ, интиҳоб, намудан ва тақон додан ба ҳаракатро метавонад муаллим махсусан ташкил намояд. Аз таҷриба як мисол меорем.

Бояд гуфт, ки ҳангоми гузаронидани санҷиши даҳонӣ (шифоҳӣ) доир ба мавзӯи “Назарияи сохти химиявии моддаҳои органикӣ” муайян карда шуд, ки ду хонандаи синфи даҳ бесабаб, барои он, ки тайёрӣ надидаанд ба санҷиши даҳонӣ наомаданд. Санҷиши даҳонӣ вақти дигар (берун аз синф) гузаронида шуд, дар ин ҷо ҳамаи хонандагон аз санҷиш озод карда шуда, аз санҷиши ҳукукии худ маҳрум шуданд. Санҷишро дар вақти муайянкардашуда мегузaronем ва онро аз хонандагоне, ки ба ҷавоб додан тайёр нестанд, дар дарс аз интизорӣ монда шуда, бе пурсиш санҷишро супорида ҳисоб мекунем ва яққоя аз рӯйи “одати Менделеев, чой менӯшем”. Вазифаи таълимӣ иҷро шуд, аз болои азхудкунии мавод назорат карда шуд, лекин ин дохил аз ҳама муҳим аст. Ҳолате, ки ягон нафар синфро ҳурмат накунад такрор нашуд, баъди ду сол дар вақти имтиҳон хонандагон дар бораи санҷиши ғайриоддӣ бо таассуф ёдовар шудаанд.

Аз нуқтаи назари Н.Г. Одиетс методи дигар талқин (гипноз) (сугестия) аст, ки бинобар сабаби он ки ин мафҳум аз соҳаи равоншиносӣ мебошад, ҳамчун методи педагогӣ дар дастурҳои методӣ кам инъикоси худро меёбад [6, с. 23-25]

Талқин-ин таъсир ба шахсият бо ёрии усулҳои эҳсосотӣ, ирратсионалӣ, ҳангоми паст кардани шахсият, бо боварӣ ба талқиншаванда мебошад. Назария ва амалияи сугестия дар раванди таълим қор карда шуда истодааст.

Химия ба андешаи қисми зиёди хонандагон фанни мушкил аст. Дар аксар мавридҳо нобовариҳо дар таълими фанни химия аз рӯйи тарси дохилӣ, нобоварӣ ба қувваи худ ба

вучуд меояд. Ба ин гурӯҳи хонандагон имконият додан лозим аст, ҳис кунанд, ки маводи таълимиро аз худ карда метавонанд, онҳоро талқин кардан ба муваффақият амалӣ намудани методи боварӣ, метавонад ба чунин хатогӣ, яъне инкор кардани фаъолияти кӯдак алоқаманд бошад.

Он аз давраҳои Сукрот маълум буд, лекин то ҳол дар амалияи педагогӣ ҳамаҷониба истифодаи аслии худро намеёбад. Ҳангоми дида баромадани мавзуи “Ҳаёт ва фаъолияти Д.И. Менделеев” метавонем ба хонандагон мувоҳисаи гуфтаҳои химик-органик В.С. Безруковро пешниҳод намоем, ки гуфтааст: “Ман ягон химикро тасаввур карда наметавонам, ки ба назми баланд, мусиқии нағз, мусаввараи зинданигорӣ шинос набошад ва тавонад ягон чизи беҳтарро дар соҳаи худ офарад” [1, с. 236].

Хонандагон ба ин нуктаи назар розӣ мешаванд, аз гуфтаҳои олимони машҳур мисолҳо меоранд. Масалан, геохимики машҳур, академик А.Е. Ферсман дар факултети таъриху филология мехонд, ба адабиёт ва санъат таваҷҷуҳ дошт. А.М. Бутлеров зинданигорӣ, мусиқии вокалиро хеле дӯст медошт. А.П. Бородин, профессор, химик, бастакори машҳур буд, операи “Князь Игорь”, симфонияю романс ва шеърҳо навиштааст.

Чамъбасти иҷрои имкониятҳои дидактикии анъанавӣ ва ғайрианъанавии методҳои тарбия дар вақти омӯхтани химия мебошад, ки дар асоси таҷрибаи шахсӣ ва чамъбасти таҷрибаи муаллимони фанни химия дар анкетагузаронӣ барои муайян кардани методҳои анъанавӣ гузаронида шуданд.

Имкониятҳои дидактикии методҳои анъанавӣ ва ғайрианъанавии методҳои тарбияро дида баромада, мо муҳимияти мушкilotи интихоби методҳоро қайд намудем. Дар назарияи педагогика ин мушкilot дида баромада шуда, ба асоснокии пурра соҳиб шудааст. Дар амалия вазифаи муътадили интихоби методҳо (маҷмуи методҳо) тарбия, ҷустуҷӯи роҳҳои нисбатан муваффақиятноки якҷояшавии онҳо ҳам сари вақт ҳалли мусбии худро меёбанд.

И.М. Титов қайд мекунад, ки раванди таълиму тарбия ҳамон вақт муътадил ташкил карда мешавад, ки хонандаро тарбия намекунанд, балки барои тарбия ёфтани он шароит муҳайё мекунанд, намеомӯзонанд, балки чунин шароит муҳайё месозанд, ки ӯ хонад аз ин ҷо ташкили чунин шароит дар таълими химия бо мушкilotи интихоб ва якҷояшавии методҳои таълим ва тарбия зич алоқаманд мебошад. [3, с. 58-65]

Гуфтан ба маврид аст, ки суҳбати ахлоқӣ бо одоб ба методҳои ташаккули шуурноки шахсият дохил мешавад. На ҳамаи муаллимони фанни химия кӯшиш мекунанд, ки вақти таълими дарсро ба суҳбати ахлоқу одоб бахшанд. Саволу ҷавоб тарзи ҷалби хонандагон ба муҳокима, таҳлили рафтор ва қор кардани баҳои ахлоқ мебошад, бисёр хуб, ҳангоми ташаккули “ман”-нуктаи назар, лекин баъд ба доираи вақти ками дарси химия дохил карда мешавад ва ба ин нигоҳ накарда суҳбати ахлоқу одоб вақтро мегирад, дар дарсҳои химия онро истифода бурдан лозим аст зеро, ки онҳо таъсири мусбиро дар ҳалли вазифаҳои тарбия ва таълим мерасонанд.

Масалан, ҳангоми омӯхтани қонуни нигоҳдории массаи моддаҳо, далели таърихӣ дида баромада шуд, ки дар вақти гузаронидани таҷриба ҳангоми маъруза М.В. Ломоносов қисми боло (бинӣ)-и ретораторро шикаст ва бо ин тозагии таҷрибаро вайрон кард. Суҳбати ахлоқу одобӣ дар бораи он ки дар ин вазъият олим чи тавр рафтор кард, ки бо хусусияти мураккаби худ фарқ мекард, хонандагон ба ин рафтори ӯ чӣ тавр баҳо доданд, муаллим фақат кӯтоҳ дар бораи қонуни баҳои массаи моддаҳо ба таври кӯтоҳ маълумот дод ва ҳамаи ин вақти ниҳоят зиёдро гирифт. Мисол дида баромада ва дарс мустаҳкам карда шуд. Дар дарси оянда хонандагон натавонанд қонунро фаҳмидаанд ва таъриф намуданд, инчунин онҳо мисолҳо оварда, суҳбатро такрор карданд ва хулосаҳои дуруст бароварданд.

Ҳамин тариқ, агар ҳар як шакли таҷрибаи химиявӣ дар алоқамандии зич ва бамаврид истифода гардад, вай ҳамчун усули пешқадам татбиқ карда мешавад. Дар натиҷаи гузаронидани таҷрибаҳо савияи дониши хонандагон боз ҳам баландтар шуда, фанни химияро хубтар аз худ менамоянд. Қорҳои таҷрибавӣ, мустақилона, амалӣ ба ташаккули равияи илмӣ-назариявӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон таъсири мусбат мерасонад. Ба хонандагон ва

муаллимон лозим аст, ки аз рӯи барномаи таълимии химияи мактабӣ ба таҷрибаҳои намоишӣ, корҳои лабораторию амалӣ шинос шуда, тарзи кор бо асбобу таҷҳизотро аз худ карда, қаблан худро барои гузаронидани онҳо тайёр намоянд, то ин ки донишу маҳорат ва малакаҳои худро ба маълумотгирандагон ба пуррагӣ расонида тавонад.

Адабиёт:

1. В.С. Безрукова. Настольная книга педагога-исследователя. - Екатеринбург: Издательство Дома учителя. 2000, с.236
2. В.П. Лукьяненко Физическая культура основы знаний: Учебное пособие. М.: Советский спорт.- 2003,
3. И.М. Титова. Совершенствование содержания и методов обучения химии в средней школе. С.-Пб.: РГПУ, 1991, с.58-65.
4. И.Я. Лернер. Каким должно быть воспитывающее обучение // Химия в школе. 1995.
5. Н.Е. Кузнецов. Методика преподавания химии: учебное пособие для студентов пед. ин-тов по хим. и биол. спец. / под ред. Н.Е. Кузнецов. – М. : Просвещение, 1984.
6. Н.Г. Одинец, Дзятковская Е.Н., Шленова В.М. и др. Психологические механизмы экологического образования // Образование в современной школе. 2002, с.23-25
7. Р.Г. Иванова. Проблема взаимосвязи содержания и методов обучения химии. Повышение эффективности методов обучения химии в средней школе 1982,
8. С.А. Днепров Педагогическое сознание: теории и технологии формирования у будущих учителей. Екатеринбург. 1998, с.71
9. С.Л. Рубинштейн. Основы обучения психология М: учпедгиз. 1986, с.94
10. Т.В. Луганов. Методические подходы к обучению химия в сред учебно заведени. Новгород. 2000
11. Э.Ф. Матвеева. К методике обучения решению расчетных задач / Э.Ф. Матвеева // Химия в школе. – 2011
12. Э.Г. Злотников. Тесты на практических занятиях // Химия в школе. 2000,
13. Ю.К. Бабанского. Выбор методов обучения в средней школе. под.ред. педагогика 1981

ОМЎЗОНИДАН ВА ТАШКИЛУ ГУЗАРОНИДАНИ ТАҶРИБАҶО ВА МАШҒУЛИЯТҶОИ ШАВҚОВАР ЯКЕ АЗ ВАСИЛАҶОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМИ ХИМИЯ

Дар маводи мазкур роҳҳои омӯзонидан, ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои шавқовар, ки яке аз василаҳои асосии ташаккули самаранокии таълими химия ба ҳисоб меравад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар мақолаи мазкур вобаста ба тарзи дуруст истифода намудани таҷрибаҳо сухан меравад. Методикаи таълими химия, объекти таҳқиқот, раванд, мақсад, вазифаҳо, фарқиятҳо ва мушкилоти таҳқиқотро дар бар мегирад.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар усулҳои таълими химия метавон аз маводҳои химиявӣ пурра истифода бурд. Воҳидҳои асосии дидактикӣ, гузаронидани машғулиятҳои лабораторӣ яке аз вазифаҳои асосӣ ва амалии қоидаҳои таълими химия мебошад. Истифодаи самаранокии методҳои таълим вобаста ба ҷанбаҳои шавқу завқи касбомӯзии хонандагон ва донишҷӯён ба роҳу усулҳои интихоби методҳои таълим ва баррасии онҳо дар раванди таълими химия, шарҳу баёни мавзӯҳои барномавӣ бо истифодаи асбобҳои таълимӣ вобаста ба маводҳои лабораторӣ (пробиркаҳо, скалиянка, штатив, спиртофка, реактивҳои химиявӣ) ба роҳ монда мешавад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф машғулиятҳои озмоиширо дар раванди омузиши фанни химия бисёр муҳим арзёбӣ менамояд. Машғулиятҳои озмоишӣ (лабораторӣ) асоси ташаккули малакаю маҳорат ва ҷаҳолияти мустақилонаи хонандагон ба шумор меравад. Таҷриба ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо иловаи фарогирии маълумоти нав донишҳои қаблан ба даст овардаашонро мустақкам намоянд.

Калидвожаҳо: омӯзиш, метод, озмоиш, натиҷа, таълим, мушоҳида, омузгор, дарс, химия, тарбия, таҷриба.

ПРЕПОДАВАНИЕ, ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ИНТЕРЕСНЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ И МЕРОПРИЯТИЙ ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данном материале рассматриваются способы преподавания, организации и проведения интересной деятельности, которая считается одним из основных средств повышения эффективности химического образования. В этой статье речь пойдет о правильном использовании экспериментов. Методика преподавания химии включает в себя объект исследования, процесс, цель, задачи, отличия и проблемы исследования.

Авторы отмечают, что химические материалы могут быть полноценно использованы в методике преподавания химии. Основные дидактические единицы, проведение лабораторных занятий являются одним из основных задач и практических правил обучения химии. Эффективное использование методов обучения осуществляется с учетом аспектов профессионального интереса учащихся и студентов, выбором путей и методов обучения и рассмотрением их в процессе обучения химии, объяснения и пояснения программных тем с использованием средств обучения, связанных с лабораторными материалами (пробирки, весы, штативы, спиртовки, химические реактивы).

В данной статье автор оценивает значение экспериментальных занятий в процессе изучения химии. Экспериментальные (лабораторные) упражнения являются основой формирования умений и самостоятельной деятельности учащихся. Опыт позволяет учащимся закрепить ранее полученные знания, добавив новую информацию.

Ключевые слова: исследование, метод, испытание, результат, обучение, наблюдение, учитель, урок, химия, образование, опыт.

TEACHING, ORGANIZING AND CONDUCTING INTERESTING EXPERIMENTS AND ACTIVITIES IS ONE OF THE MAIN MEANS OF INCREASING THE EFFECTIVENESS OF CHEMICAL EDUCATION

This material discusses ways to teach, organize and conduct interesting activities, which are considered one of the main means of increasing the effectiveness of chemical education. This article will discuss the proper use of experiments. The methodology for teaching chemistry includes the object of study, process, purpose, objectives, differences and problems of the study.

The author notes that chemical materials can be fully used in the teaching of chemistry. The main didactic units, conducting laboratory classes is one of the main and practical tasks of the rules of chemical education. Effective use of teaching methods taking into account aspects of professional interest of students, methods for selecting teaching methods and their review in the process of teaching chemistry, explanation and clarification of program topics using teaching aids related to laboratory materials (test tubes, scales, racks, alcohol lamps, chemical reagents).

In this article, the author evaluates the importance of experimental classes in the process of studying chemistry and notes the following. Experimental (laboratory) exercises are the basis for the formation of skills and independent activity of students. The experience allows students to consolidate prior knowledge by adding new information.

Key words: research, method, test, result, training, observation, teacher, lesson, chemistry, education, experience

Маълумот дар бораи муаллиф Уроқов Мирзомурад Давлатмуродович, номзади илмҳои педагогӣ муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими он, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16. Тел:(+992) 987909008.

Холназаров Санг, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел(+992)917060208

Назаров Абдузоир Ҷуманазарович муаллими калони кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67.

Сведения об авторах: Уроков Мирзомурод Давлатмуродович, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 987909008.

Холназаров Санг, доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания естественнонаучных предметов Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел:(+992)917060208.

Назаров Абдузоир Джуманазарович, старший преподаватель кафедры методики преподавания естественных наук Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Республика Таджикистан, г. Бохтар, улица Айнӣ, 67.

Information about the authors: Urokov Mirzomurod Davlatmurodovich, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of chemistry and methods of teaching it, Kulob State University named after Abuabduulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street, 16. Tel: (+992) 987909008.

Kholnazarov Sang doctor of pedagogical sciences, professor of the department of method of teaching natural sciences of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Tel (992)917060208

Nazarov Abduzair Jumanazarovich, senior lecturer of the department of methods of teaching natural science, Bokhtar State University named after Nasiri Khusrav, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Ainy street, 67.

ТДУ: 37, 0 +378 (075,8)

ТКТ: 74, 5 (2 тоҷ)

Д-14

КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА БЕРУНАЗМАКТАБӢ ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ НАВРАСОН

Давлатова Н.Х., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Имрӯз вазифаи муҳимми соҳаи маориф аз он иборат аст, ки дар баробари инкишофи илмҳои гуманитарӣ, тамоми қувват ва имкониятро ба рушди илмҳои техникӣ ва дақиқ, тақмили тафаккури техникӣ ва иқтисодии ҷомеа, ташаккули қобилияти эҷодии ҷавонон равона созад.

Эмомалӣ Раҳмон

Дар замони муосир талабот ба мутахассисони наовару эҷодкор рӯз ба рӯз меафзояд. Аз ин лиҳоз, вазифаи асосии мактабҳои таҳсилоти умумӣ-балидбардорӣ маърифатии толибилмон, ташаккули қобилияти фикрӣ ва эҷодии онҳо мебошад. Масъалаи ташаккули қобилияти эҷодии хонандагони синфҳои ибтидоӣ яке аз масъалаҳои ҳалталаб ва замонавист, зеро яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва нишондиҳандаи шукуфоии миллат маҳз ташаккули қобилияти эҷодии шахс буда, бештар дар қорҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ ташаккул меёбад.

Дар шароити кунунӣ, ки Тоҷикистон истиқлолият ба даст овард, дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла, дар соҳаи маориф дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Вобаста ба тағйироти нави сиёсӣ иҷтимоӣ фаъолияти мактабу маорифи комилан ба таври нав ҷараён гирифт. Дар таълиму тарбия

оида ва мактаб бояд роҳҳои тозаю судмандро пеш гиранд. Раванди таълиму тарбияро тавре ба роҳ мондан лозим аст, ки фарзандони мо нафақат таълиму дониш гиранд, балки баробари омӯзиши асосҳои илм беҳтарин сифатҳои инсониро низ доранд бошанд, шаҳрвандони аз ҷиҳати маънавий комил, ҳештаншинос инсони эҷодкору сарбаланд тарбия ёбанд. Дар мактаб пеш аз ҳама бояд шахсият, инсони мустақил, инсони озоду эҷодкор ва соҳибхитӣ ба камол расад. Дар Консепсияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки роҳнамои асосии омӯзгорон дар соҳаи тарбияи насли наврас мебошад ин нукта ба таври зайл таъкид шудааст: «Умдатарин вазифаи мактаб ба инсон рӯ овардан аст, ки дар мафҳумҳои таълиму тарбия, инкишофи малакаву маҳорат, қобилияту истеъдоди инсони соҳибмаърифату ғаъол, сихатию саломатии ӯ ташаккули шахс муносибати инсон ба табиату ҷамъият, сарфарозии ӯ аз мавҷудияти худ таҷассум меёбад» [2, с. 16].

Тарбия ва ташаккули инсон шахсият масъалаи хеле мураккабу бисёртарафа аст. Гарчанде ҷараёни таълим дар ҳалли ин масъала ҷойи намоёнро ишғол намояд ҳам, вобаста ба сабабҳои гуногун дар раванди он ҳамаи паҳлуҳои тарбияю ташаккули инсон шахсияти хонандагонро ҳал кардан имконнопазир мебошад. Аз ин лиҳоз, зарурати ба таври мунтазам гузаронидани корҳои беруназсинфӣ ва берунамактабӣ ба миён меояд. Корҳои беруназсинфӣ воситаи тавоноии тарбияи хонандагон ба ҳисоб рафта, машғулиятҳои муташаккилонаю мақсаднокест, ки аз тарафи мактаб дар вақтҳои беруназдарсӣ бо хонандагон гузаронида мешаванд. Вазифаҳои асосии корҳои беруназсинфӣ ин ҳаматарафа инкишоф додани қобилияту истеъдоди хонандагон, дар онҳо ташаккул додани ҳисси маърифатӣ нисбат ба соҳаҳои гуногуни фаъолиятҳои ҷамъиятӣ, дониш, майлу рағбат ба касбу меҳнат ва дар вақтҳои беруназдарсӣ мунтазам ташаккул додани сифатҳои шахси ҳаматарафа тараққикарда мебошад.

Корҳои беруназсинфиро дар синфҳои ибтидоӣ худӣ муаллим мегузаронад. Роҳбари синф, шахси бонамӯро кордон, маҳорати баланди педагогидошта ба ҳисоб меравад. Ӯ раваншиноси нозук ва педагоги кордон аст. Роҳбари синф дорони донишҳои назариявӣ амалӣ ва фаҳмишҳои хуби педагогӣ буда, бо осонӣ ба хонандагон, ҳамкасбон, падару модарони шогирдон робитаю ҳамкорӣ барқарор менамояд, моҳирона фаъолияти бавосита ё бевосита идора кардани фикр, ҳиссиёт ва иродаи мактаббачагон мебошад. Ин сифатҳо ба ӯ имконият медиҳанд, ки нақшаи мукаммалу бофикронаи корҳои беруназсинфиро бо шогирдон тартиб диҳад то ин ки мақсаду вазифаҳои системаи тарбияи хонандагонро, ки асоси онро тарбияи ҳаматарафаи шогирдон ташкил медиҳад, созад. [12, с. 48].

Аҳаммияти корҳои беруназсинфӣ аз он иборат аст, ки дар вай мақсади умумии системаи тарбияи хонандагон татбиқ мегардад, барои ба таври оммавӣ ба намӯдҳои гуногуни фаъолият ҷалб намудани хонандагон шароити имкониятҳои зарурӣ пайдо мешавад. Ҳар як хонанда барои тараққӣ додани истеъдоду қобилиятҳои худ имконият пайдо мекунад. Корҳои беруназсинфӣ инчунин, барои мукаммал гардидани дониши хонандагон ёрӣ дода, ба онҳо таъсири баланди тарбиявӣ мерасонанд. Самтҳои асосии корҳои беруназсинфӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ инҳо мебошанд: фаъолияти маърифатӣ, фаъолияти эстетикӣ, фаъолияти меҳнатӣ, бозӣ ва фаъолияти варзишӣ. Арзандагии фаъолияти маърифатӣ аз он иборат аст, ки ба воситаи вай ҳаваси фардӣ хонандагон ба соҳаҳои гуногуни дониш қонеъ мегардад, қобилияти эҷодӣ тараққӣ мекунад, дар хонандагон мушоҳидакорию донишдӯстӣ тарбия меёбад ва қобилияти фикрии онҳо инкишоф меёбад.

Дар фаъолияти маърифатии беруназдарсӣ он масъалаҳо ба миён гузоштан ғоиданок аст, ки ба васеъ гардонидани ҳаҷми донишҳои дар дарс гирифтаи хонандагон кӯмак расонида, ҳаваси онҳоро нисбат ба фаҳмидани ҳаёти гирду атроф тараққӣ диҳад. Шаклҳои фаъолияти маърифатӣ - коллективӣ ва фардӣ шуданаш мумкин аст. Дар фаъолияти маърифатии коллективӣ беруназсинфӣ дар назди гурӯҳи хонандагон супоришҳои умумӣ гузошта мешавад. Дар амалҳои коллективӣ хонандагон иштирок намуда, дар онҳо муносибатҳои иттиҳодӣ, масъулиятнокӣ, дастӣ ёрӣ дароз кардан, яъне ёрии ҳамдигарӣ ташаккул меёбад. Шаклҳои фаъолияти маърифатии беруназдарсии хонандагон назар ба корҳои таълимиашон гуногунранг мебошанд. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар гузаронидани озмунҳо, викторинаҳо, бозиҳои дидактикӣ иштирок мекунанд, оид ба илму техника суҳбатҳо мешунаванд, китобҳои бачагонаи хондашонро, кинофилмҳои тамошо кардашонро муҳокима мекунанд ва ғайраҳо.

Дар фаъолияти меҳнатӣ бошад, хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар мактаб бо намудҳои гуногуни меҳнат шинос мешаванд. Онҳо маҳорати иҷро намудани лаҳзаҳои оддитарини масолехро аз худ менамоянд, ашёҳои таълимиро таъмин мекунанд, барои мактабу боғча предметҳои зарурӣ тайёр мекунанд. [5, с. 28]. Ахбороти сиёсӣ низ яке аз шаклҳои оммавии қорҳои беруназсинфӣ ба ҳисоб рафта, бо хонандагони синфҳои 3-4 гузаронидани он ба мақсад мувофиқ аст. Ин шакли қор бо мақсади ташаккул додани фаҳмишу ақидаҳои сиёсӣ ва фаъолиятнокии ҷамъиятии хонандагон гузаронида мешавад. Ахбороти сиёсӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба тарзи суҳбат, хондани мақолаҳо аз рӯзномаю маҷаллаҳо, ахбороти муаллим гузаронида мешавад. Дар ахбороти сиёсӣ бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ оид ба Парчам, Нишони давлатӣ, Суруди миллӣ, Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, воқеаҳои асосие, ки дар ҳаёти кишварамон ва берун аз он ба амал меояд, мувофиқ ба синну соли онҳо маълумот дода мешавад [9, с. 28].

Мушоҳидаҳои мо нишон доданд, ки асосан хонандагони синфҳои ибтидоӣ кунҷқоб мебошанд. Диққати онҳоро ҳатто оддитарин амал низ ба худ ҷалб мекунанд. Аз ин рӯ, онҳо ба падару модар, омӯзгорон бисёр саволҳои гуногун медиҳанд. Барои чунин ҳислати ин гурӯҳи хонандагон хуб мешавад, ки дар мактаб як маҳфили «Барои чӣ?» таъсис карда шавад. Мақсади асосии ин маҳфил тараққӣ додани майлу рағбати хонандагон нисбати масъалаҳои диққатҷалбкунандае, ки онҳоро ба фикркунӣ маҷбур месозад ва дар онҳо ҳисси кунҷқобиро бедор менамояд мебошад. Бо мақсади тарбияи Ватандӯстӣ ва меҳру муҳаббат ба Артиши миллии Тоҷикистон дар мактабҳои шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташкил намудани маҳфили «Муҳофизони содиқи Ватан» зарур аст.

Яке аз шаклҳои қорҳои беруназсинфӣ ин суҳбатҳои ахлоқӣ мебошанд. Суҳбатҳои ахлоқӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба масъалаҳои ватандӯстӣ, инсондӯстӣ, дӯстию рафиқӣ, масъулиятшиносӣ, рафтору одоб, тарбияи эстетикӣ, меҳнатӣ, ғоявӣ - сиёсӣ, ҷисмонӣ низ васеъ истифода бурда мешавад.

Тарбияи маънавӣ ва ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз ба таври умумӣ ба онҳо дар бораи қоидаҳои мафҳумҳои ба синну соли онҳо мувофиқ буда оғоз меёбад. Чӣ тавре, ки таҳқиқот нишон дод, ба ташаккулёбии сифатҳои ахлоқии хонандагон гузаронидани суҳбатҳои ахлоқӣ ёрии калон мерасонад. Дар рафти суҳбатҳои ахлоқӣ хело зарур аст, ки худӣ хонандагон дар муҳокимаи масъалаҳои ахлоқӣ фаъолона иштирок намуда, ҳулосаҳои дарқорӣ бароранд, фикру андешаҳои худро истодагарӣ намоянд ва рафиқонашонро бовар кунонанд.

Суҳбатҳои ахлоқӣ ба дили хонандагон наздик будани муаллихро талаб мекунанд. Хонандагон бояд муаллихро бовар кунонанд, ки ӯро дӯст медоранд. Танҳо дар чунин ҳолат дар мактаббачагон майлу хоҳиш ба мубодилаи фикрҳо пайдо мегардад. Дар раванди суҳбат муаллим бояд олами ботинии кӯдаконро ҳурмат кунад, ба якравию дағали роҳ надихад.

Таҷриба собит намуд, ки бомуваффақиятии суҳбати ахлоқӣ аз муносибати хонандагон ба мавзӯи ба муҳокимаи онҳо пешниҳодгардида аз майлу хоҳиши хонандагон дар муҳокимаи масъалаҳо иштирок кардан, аз истифодабарии далелҳо аз ҳаёти синфу инсонҳои намоён гирифташуда, вобаста мебошад. [14, с. 84].

Бо маслиҳати мо муаллимони синфҳои озмоишӣ сараввал дар синфҳои як дар мавзӯи «Хуб чисту бад чист?» суҳбат гузарониданд.

Суҳбат дар асоси принсипи индуктивӣ бо чунин тарз гузаронида шуд.

Дар аввал ба хонандагон бо чунин савол мурочиат карда шуд: бачаҳо шумоён медонед, ки хуб чисту бад чист? Хонандагон баъзе ҳолатҳоро номбар карданд. Вале маълум гардид, ки ҳоло фаҳмишу тасаввуроти онҳо дар бораи мафҳумҳои ахлоқии «хуб чисту бад чист?» аниқу мушаххас нест.

Сипас саволу ҷавоби байни муаллимону хонандагон бо тартиби муайян давом ёфтанд.

Савол: бачаҳо! Самад нопурсида аз ҷузвони ҳамсинфаш Акрам хомашро гирифт. Ин кори хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин бад аст.

Савол: Шариф Зарифро таъкид кард, ки дар болои миз хат накашад. Ин хуб аст, ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин хуб аст.

Савол: Мирзо бо ҳамсинфонанаш бозӣ кардан намехоҳад. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин бад аст.

Савол: Шодӣ аз ҳамсинфонаш хоҳиш намуд, ки якҷоя футбол бозӣ кунанд. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин хуб аст.

Савол: Нодира аз мактаб омаду ба модараш гуфт, ки ман имрӯз се баҳои аъло гирифтаам. Вақто ки модараш фаҳмид ӯ се баҳои 3 гирифтааст. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин бад аст. Мо бояд падару модарамонро фиреб надихем.

Савол: Муҳаммад давиду афтид ва либосҳояш хоқолуд шуд. Шукрона тез ӯро аз замин бардошту либосҳояшро афшонда, тоза кард. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин хуб аст.

Савол: Модараш аз Малоҳат пурсид, ки чаро либосҳояшро ба тартиб намегузорад. Ӯ ҷавоб дод: гулӯям дард мекунад. Модар фаҳмид, ки Малоҳат дурӯғ гуфта аст. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин бад аст.

Савол: мӯйсафед дар дасташ бор дошт, монда шуда буд ва мунтазири ёрӣ буд. Умару Самир ба мӯйсафед салом доданду борашро бардошта бурданд. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин хуб аст.

Савол: дар деҳа кампире зиндагӣ мекардасту ёрдамчӣ надоштаст. Аз кӯдакони ҳамсоя илтимос кардааст, ки барояш аз чашма об биёранд. Вале онҳо хоҳиши кампирро рад карданд. Ин хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин бад аст?

Савол: бачаҳо баъзе одамони калонсол ҳамдигарро дашном медиханд, фиребгарӣ мекунанд, дурӯғгӯӣ мекунанд. Рафтори инҳо ба шумо маъқул аст?

Ҷавоби бачаҳо: ин хел рафтор кардан бад аст.

Савол: бачаҳо, медонед дирӯз чор писарбача аз бозор харбуза дуздиданд. Савдогар онҳоро дастгир кард. Ин хуб аст ё бад!

Ҷавоби бачаҳо: ин бад аст.

Савол: дар кӯчаи ба номи Сомонии шаҳр се нафар одамони маъюбу бекас зиндагӣ мекунанд. Хонандагони ҳамин кӯча бо навбат ба онҳо ёрӣ мерасонанд. Ин кори онҳо хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин кори онҳо хуб аст.

Савол: бачаҳо шумо мебинед, ки бисёр одамон ба ҳамдигар салом медиханд, якдигарро оғӯш мекунанд, аҳволпурсӣ мекунанд. Ин кори онҳо хуб аст ё бад?

Ҷавоби бачаҳо: ин кори онҳо хуб аст.

Савол: Панҷ нафар хонанда бо мақсади дуздидани мева ба бозор рафтанд. Яке аз онҳо гуфт: ин кори хуб нест, намедузем пул дорем мехарем, дигарҳо розӣ шуданд. Таклифи ин хонандаро қабул кардани дигарон хуб аст ё бад!

Ҷавоби бачаҳо: хуб аст.

Ҳамин тавр саволу ҷавоб боз давом кардан гирифт. Дар охир дар асоси ҳамкориҳои тарафайн ва муҳокимаронии мустақилона хонандагон ба чунин хулосаҳои ҷамъбасти омаданд: таъкид дар болои миз хат нақшидан, хоҳиши якҷоя бозӣ кардан, либосҳои хоқолуди Муҳаммадро тоза кардани Шукрона, ба мӯйсафед салом додану ба ӯ ёрӣ расонидани Умару Самир, ёрӣ расонидан ба одамони маъюбу бекас, ба ҳамдигар салом додан, оғӯш кардан, аҳволпурсӣ кардан, таклифи хуби ҳамроҳояшонро қабул кардани ҳамсинфон, надуздидан. Ҳамаи ин хислатҳо хуб мебошанд. Нопурсида гирифтани, бо рафиқон, ҳамсинфон хоҳиши бозӣ накардан, ба модар дурӯғ гуфтани Нодира, модарро фиреб кардани Малоҳат, ба кампир ёрӣ нарасонидан, ҳамдигарро дашном додан, фиребгарӣ кардан, дуруғгӯӣ, дуздиданро хонандагон хислатҳои бад номиданд.

Ҳамин тавр, аз рӯи ин суҳбат дар хонандагон оид ба сифатҳои хуби рафтор ва хислатҳои бади инсонӣ фаҳмишу тасаввуроти дуруст пайдо гардид. Ин суҳбат барои минбаъд ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон таҳкурсии мегузорад.

Дар нақшаи корҳои тарбиявии берунасинфии роҳбари синф тарбияи шаҳрвандию

ахлокии хонандагон бояд дар ҷойи аввал гузошта шавад ва ҷорабиниҳои мушаххас, шаклҳои методҳои гузаронидани онҳо аниқ муайян бошад.

Дар қорҳои беруназсинфии хонандагон чи тавре, ки таҳқиқот нишон дод ҳамаи методҳои шаклҳои тарбияро аз ҷумла, суҳбат, ҳикоя, лексия, мисол, ҳавасмандгардонӣ, мувоҳида, воҳӯриҳо ва ғайраро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Таҳқиқот ва мушоҳидаҳои мо собит намуд, ки дар ташаккулёбии сифатҳои ахлокии хонандагон ҷараёни таълим мавқеи басо муҳим мебошад. Вале бо сабабҳои воқеии субъективӣ, аз ҷумла маҳдуд будани вақт сифатҳои ахлокии хонандагонро дар ҷараёни таълим пурра ташаккул додан аз имкон берун аст. Аз ин рӯ, ба таври воқеӣ талаботи дар ҷараёни тарбия истифодабарии қорҳои беруназдарсӣ ба миён меояд.

Ба мақоми тарбия дар тараққиёту ташаккулёбии шахсият, ки сифатҳои ахлоқӣ ҷузъи ҷудонашаванда ва муҳити шахсият аст, баҳо дода А.С. Макаренко гуфтааст: «Ман ба бузургии таъсири бифосилагии тарбия боварии комил дорам. Ман боварӣ дорам, ки агар одам нодуруст тарбия гирифта бошад, дар ин бечуну чаро мураббӣ гунаҳкоранд. Агар кӯдак дуруст тарбия ёфта бошад, ин ҳам ба шарофати тарбияю кӯмаки худӣ ӯ вобаста аст» [1, с. 26].

Педагогикаи ҳозиразамон аз он нуқтаи назар баҳо медиҳад, ки мафҳуми ҷараёни тарбия на таъсиррасонии рӯйро, балки ҳамкориҳои махсуси педагогу тарбиягирандаро, муносибатҳои тараққиёфтаистодаи онҳоро инъикос менамояд. Он мақсадҳое, ки педагог дар наздаш мегузорад, онҳо ҳамчун намудҳои маҳсули фаъолияти хонанда баромад мекунад. Ҷараёни ба даст овардани ин мақсадҳо низ ба воситаи ташкилии фаъолияти хонандагон ба даст меояд. Баҳо додан ба муваффақиятҳои кори педагог низ дар асоси ҷиғунагии сифатан пешравӣ дар шууру рафтори хонандагон мегузорад.

Мо дар ҷараёни таҳқиқот он қонуниятро ба асос гирифтаем, ки ҳамагуна ҷараён маҷмуи амалиёти мунтазам ва ба анҷомрасида буда, ба ноил гардидан ба натиҷаҳои хубу муайян равона карда шудааст.

Аз ин рӯ, ҳамаи ҷорабиниҳои беруназдарсӣ бо мақсади ба даст овардани муваффақиятҳо дар ташаккулёбии сифатҳои ахлокии хонандагони синфҳои ибтидоӣ равона карда шудааст.

Адабиёт

1. А. С. Макаренко. Книга для родителей. Соч: в 7 т. Т. II. –М., 1957.
2. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар воҳӯрӣ бо зиёиёни кишвар аз санаи 20.03. 2013 [манбаи электронӣ].
3. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А. Бодалев. - М.: Просвещение, 1989. - 196 с.
4. Вулфов Б.З., Поташник М.М. Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы / Б.З. Вулфов –М. 1981.
5. Гулмадов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол: Монография / Ф. Гулмадов. –Душанбе «Ирфон», 2014. -206 с.
6. Горелова Г.Г. Профессионально-личностная реадaptация в условиях кризиса: Диссертация... д.и.п.: 19.00.03 / Г.Г. Горелова. - Челябинск, 2002. - 398 с.
7. Кутъев В.О. Внеклассная деятельность школьников / В.О. Кутъев –М., 1983. – С. 84.
8. Л.М. Николаевой. Воспитательные работы с учащимся вне школы / Николаевой Л.М. –М. 1981. –С. 68.
9. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2006.
10. Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат. / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 1994.
11. Л. М. Николаевой. Воспитательные работы с учащимся вне школы / Л. М. Николаевой. Москва, 1981.
12. Нуров А., Раҳимов Х. Методикаи қорҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ / Раҳимов Х., Нуров А. Душанбе, 2005. –С. 88.
13. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. - Кн. 2. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 328 с.

14. Шаропов Ш.А. Муошират ва худшиносӣ / Ш.А. Шаропов. -Хучанд, 2012. - 303 с.
15. Шуркова Н. Вы стали классным руководителем / Н. Шуркова. Москва, 1986. –С.74.

КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ВА БЕРУНАЗМАКТАБӢ ОМИЛИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ НАВРАСОН

Мақолаи мазкур ба проблемаи корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ, ки омилҳои асосии ташаккул додани қобилияти эҷодии наврасон мебошад, бахшида шудааст.

Муаллиф баъзе роҳҳои ташаккул додани қобилияти эҷодии хонандагонро дар корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ ошкор намудааст.

Ба ақидаи муаллиф яке самтҳои асосии корҳои беруназсинфӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ инҳо мебошанд: фаъолияти маърифатӣ, фаъолияти эстетикӣ, фаъолияти меҳнатӣ, бозӣ ва фаъолияти варзишӣ мебошад. Арзандагии фаъолияти маърифатӣ аз он иборат аст, ки ба воситаи вай ҳаваси фардӣ хонандагон ба соҳаҳои гуногуни дониш қонеъ мегардад, қобилияти эҷодиаш тараққӣ мекунад. Барои дар хонандагон ташаккул додани қобилиятҳои эҷодӣ аз усулҳои махсуси ташаккули тафаккури эҷодии пурмаҳсул истифода мебаранд. Оиди раванди эҷодиёт ва раванди таҳсил сухан ронда, муҳайё сохтани шароитҳои, ки барои ташаккули хусусиятҳои дар боло зикршуда мусоидат менамоянд, набояд фаромӯш кард. Агар оиди эҷодиёт дар раванди корҳои беруназсинфӣ ва беруназмактабӣ сухан ронем, бояд эҷодиёти ҳам омӯзгор ва ҳам хонандагонро ба инобат гирем. Дар қисмати аввал омӯзгор бояд пеш аз ҳама ба он кӯшиш намояд, ки ҳаёлотҳои шогирдон ғайб гардад, ҷаҳонбинияшон васеъ, тафаккури эҷодии онҳо ташаккул дода шавад ва доираи тасаввуроти шогирдон васеъ гардад.

Маҳаки ин кор пеш аз ҳама муносибати хайрхоҳона ба шогирдон, хоҳиши ёрӣ додан, шавқу рағбат ва ташаккул додани қобилиятҳои эҷодӣ мебошад.

Калидвожаҳо: корҳои беруназсинфӣ, тарбия, таълим, мақсад, касб, тараққиёт, фаъолиятҳои гуногун, принципҳои педагогӣ.

ВНЕКЛАССНАЯ И ВНЕШКОЛЬНАЯ РАБОТА – ОСНОВНОЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ

Данная статья посвящена проблеме внеклассной и внешкольной работе, который является главным фактором формирования творческих способностей учащихся.

Автор раскрывает некоторые пути формирования творческих способностей учащихся посредством внеклассной и внешкольной работы.

По мнению автора, одним из основных направлений внеклассной работы в начальных классах является: познавательная деятельность, этическая деятельность, трудовая деятельность, игра и спортивная деятельность. Ценность познавательной деятельности заключается в том, что через нее удовлетворяется индивидуальная мотивация учащихся к различным областям знаний, развивается их творческие способности. Для формирования творческих способностей учащихся использовали специальные методы формирования продуктивного творческого мышления. Размышляя о процессе творчества и процессе учебы, создания условий, нельзя забывать, о тех особенностях формирования, о которых напоминали выше. Если речь идет о творчестве в процессе внеклассной и внешкольной работе, необходимо учесть и творчество педагога и учащихся. В первую очередь учитель должен стараться обогатить представление учащихся, расширить мировоззрение, развивать, формировать творческое мышление, расширить кругозор воспитанников.

Маяком в работе служит прежде всего доброжелательное отношение учителя со школьниками, интерес, увлечение и формирование творческих способностей.

Ключевые слова: внеклассная работа, образование, обучение, цель, профессия, развитие, различные виды деятельности, педагогические принципы.

EXTRA-CURRICULAR AND EXTRA-SCHOOL WORK – THE MAIN FACTOR IN THE FORMATION OF CREATIVE ABILITIES OF TEENAGERS

This article is devoted to the problem of extracurricular and extracurricular work, which is the main factor in the formation of creative abilities of students.

The author reveals some ways of forming students' creative abilities through extracurricular and extracurricular activities.

According to the author, one of the main directions of extracurricular activities in primary schools is: cognitive activity, ethical activity, work activity, play and sports activities. The value of cognitive activity lies in the fact that through it the individual motivation of students for various fields of knowledge is satisfied, their creative abilities are developed. To form the creative abilities of students, special methods of forming productive creative thinking were used. Reflecting on the process of creativity and the process of learning, creating conditions, we must not forget about those features of formation, which were recalled above. If we are talking about creativity in the process of extracurricular and extracurricular activities, it is necessary to take into account the creativity of the teacher and students. First of all, the teacher should try to enrich the students' understanding, expand their worldview, develop, form creative thinking, and broaden the horizons of pupils.

The beacon in the work is primarily the friendly attitude of the teacher with students, interest, passion and the formation of creative abilities.

Keywords: extracurricular activities, education, training, goals, professions, development, various activities, pedagogical principles

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Ниёзбӣ Ҳабибуллоевна – номзади илмҳои педагогӣ., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16. Тел: (+992) 985 40 22 02

Сведения об авторе: Давлатова Ниязби Хабибуллоевна – кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: (+992) 985 40 22 02

About the author: Davlatova Niyazbi Khabibulloevna – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the general university department of pedagogy of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street 16. Tel: (+992) 985 40 22 02

ТДУ:37.0 (075.8)

ТКТ:74.57 (2-точ)

Н-19

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ АХЛОҚӢ ДАР ОСОРИ ШОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲИ ВАЛӢ

Назаров Ҳ.С., н.и.п., дотсент, Иброҳимов Г., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

**Сухани ёр бишунав аз ёрӣ,
Тухми некӣ бикор, агар корӣ.
Бад макун эй азизу нек андеш,
То наёбӣ чазои худ хаворӣ. [1, с. 473]**

Гузаштагони мо пайваста таъкид мекарданд, ки инсон падидаи тарбиятӣ ба ҳисоб рафта, ба воситаи тарбият ва меҳнат ба камоли инсонӣ хоҳад расид. Адабиёти пурғановати классикии тоҷикӣ форс аз устод Рӯдакӣ то имрӯз мавзӯ ва мароми ҷавонмардонро ҳамчун воситае барои парваридани замири инсон, ҷиҳатҳои башардӯстӣ ва ахлоқи неки инсонӣ

истифода бурда, хамаи ҳадафҳои иҷтимоӣ-ахлоқии онро ба таври бадеӣ дар осорашон истифода бурданд. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ низ яке аз он шахсиятҳои ба ҳисоб меравад, ки дар илми ахлоқ аз худ ашъори талимию тарбиявӣ ва ахлоқӣ ба ёдгори мондааст. Ӯ дар боби ахлоқ ва сирри он чунин гуфтааст:

**Хусни хулқу хулқ медонам зи Ҳақ,
Орифон донанд сирри хулқ, хулқ. [1, с. 702]**

Таълимоти ахлоқии Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ собит менамояд, ки одоби ахлоқ ҳамчун муъҷизаи илоҳӣ ва табиӣ дар тарбияи инсонӣ комил аз таваллуд то марг истифода бурда мешаванд. Агарчӣ Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ тарафдори ахлоқи фитратӣ набошад ҳам, бо вучуди он аз эҷодиёташ баръало ҳис карда мешавад, ки ахлоқ ин тоҷе аз нури илоҳӣ буда, дар рушду инкишофи он омилҳои муҳит ва таълиму тарбия низ таъсири ниҳоят муҳим мерасонанд.

Ахлоқ ҳамчун мафҳуми фалсафӣ ва педагогӣ тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ба ду гурӯҳ чудо мешуданд: неқӣ ва бадӣ. Ин ақидаро Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар осори худ низ фаровон истифода бурда, рафтору кирдори одамонро ба ду гурӯҳ тақсим менамояд: фазилатҳои инсон (рафтор, гуфтор, кирдори неқ) ва разилатҳои инсон (амалҳои бад: зишти, бевичдонӣ, дурӯғгӯӣ, худситоӣ, кибр, ғурур, ҳарисӣ, чоҳилӣ, бераҳмӣ) ва ғайра мебошад.

Фазилат мафҳуми шуури ахлоқӣ буда, шакли умумии хислатҳои неқи инсониро баён месозад. Мафҳуми фазилат маъноӣ «бартарӣ», «болотарӣ», «афзалият», «хубӣ» ва «некиро» дошта, бартариӣ инсонро дар фазл, дониш, маърифат ва камол нишон медиҳад. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ худ шахси бофазилат ва фозили замони худ буда, нисбат ба олимон, донишмандон, шахсон бофазлу камол эҳтироми зиёд дошт. Дар суҳбату маҷлисҳои онон ширкат меварзид ва бо сифатҳои наҷиби ахлоқии худ аз ашъораш ба монанди ин байт:

**Ҳар ки тухми муҳаббате корад,
Ба яқинам, ки бидаравад нозук» [1, с. 318]**

месуруду замзама менамуд ва ба нишастагони он маҷлис суҳбатҳои илмӣ меоростанду бо ҳамдигар фазилатҳои неқи инсониро васф мекарданд, бо чунин мисраҳои назмӣ ва суханони боарзиши ахлоқӣ «Гар бозорад маро мӯре, наёзорам варо» [7, с. 9] наслҳои ҷавонро тарбия менамуду сифатҳои зишти ахлоқии инсониро зерӣ танқид қарор медоду чунин мегуфт:

**Ҳирсу ҳасаду бӯғзу риёву кина,
Авсофи башар табиати дерина.
Ҳаққо, ки ба гарди ҳеч марде нарасӣ,
То пок нагардадат аз инҳо сина. [8, с. 44]**

Ҳикмат фазилати беҳтарини нафси нотика буда, ба ҷиҳатҳои ақлонии ахлоқии инсон алоқа дорад. Самараи ҳикмат аз он иборат аст, ки кадом кор бояд иҷро карда шавад ва аз кадом кор бояд даст кашид. Ин фазилат бо имтиёзи қувваи нотика ва ҳосияти беҳтарини худ аз дигар фазилатҳо фарқ дорад. Он риоя кардани қоидаҳои дурусти фаёли моро муайян мекунад. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ ҳамчун шахси ҳикматпараст, ҳикматпеша ва ҳикматдӯст бо сурудани ашъори панду ахлоқиаш одамон, хусусан ҷавононро панд медоду ба омӯзиши илм даъват менамуд. Чи тавре ки дар ин байти ҳеш ҳикмати илм ва донишро ба меъваи себ, ашъор ва осорашро ба бустону гулистон маънидод намуда, хонандаро ба чиндани себ ба он боғу бустон даъват намудааст.

**Ҳар кучо себест беосеб нест,
Себи беосеб дар бустони мост.[1, с. 46]**

Ё ин ки:

**Кишти мо аз хушксолӣ эмин аст,
Раҳматаш пайваста меборад ба мо. [5, с. 39]**

Чи тавре ки дар боло зикр кардем, осор ва сурудаҳои Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дорони ҳикмати баланд буда, мебинем, ки шоир илм ва донишро ба меваи себ маънидод намуда, фармудааст ҳар илму донишро осеб ва нуқсест, аммо бо бовариӣ комил мегӯяд, ки

илму дониши моро ягон гуна осеб, нукс таҳдид намекунад. Чунки кишти мо раҳматест аз ҷониби Парвардигор он чи Худованд ба ман додааст, онро гуфтаам. Ҳамзамон, шоир ҷойи дигар мефармояд: «То зи ман ёбанд мардум баҳраҳо, чун дарахти мева афшонанд маро» [4, с. 8]. Мутафаккир мафҳуми ҳикматро чунин маънидод намуда, ба навъ ва шоҳаҳои гуногун ҷудо кардааст, ки як шоҳа бе шоҳаи дигар буда наметавонад.

Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар ашъори ахлоқии худ ба ҳикмат баҳои баланд дода, дар шеърҳои онҳоро ба монанди **заковат, суръати фаҳм, покии зеҳн, илмомӯзӣ, хушидроқӣ, ҳифз кардан, хотиррасонӣ** ва сифатҳои наҷиби инсонӣ баён намудааст.

Заковат аз зиёдии таҷриба ҳосил шуда, дар коре қаблан натиҷаи он хулоса мебарорад. Мутафаккир ба заковат, покӣ ва хушманд будани инсон боварии комил дошт. Ӯ солҳои зиёди умри хешро дар роҳи илму омӯхтани он мегузаронад, таҷриба касб мекунад ва ба заковату покии қалби худ соҳиби чунин мақому манзалат, хату савод шуда, шогирдони зиёдеро тарбия намуда, ба роҳи рост ҳидоят намудааст. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ камолу инкишофи ҳар шахсро дар зиракию хушёрӣ ӯ медонист. Шоир дар ин мавзӯ дар ашъораш чунин мегӯяд:

**Қобили комил аст то донӣ,
Ҳарки дорад камоли инсонӣ [3, с. 101]**

Ё ин ки:

**Дар ҳар нафасе касби камоле мекун,
Бар лавҳи дилат нақши ҳаёле мекун. [1, с. 655]**

Аз ин мисраҳои шеърӣ маълум аст, ки шоир инсонии комил ва бозаковат он шахсро ҳисобидааст, ки ӯ қобил ва зирак аст ва ҳамеша дар ҷустуҷӯи илм мебошад. Илми педагогика ҳам тараққиёту ташаккули фаҳмиши ҳар шахсро дар омӯхтани илм ва ҷустуҷӯ намудани он тавсия намудааст. Албатта, шахсияте, ки қобилу ҷаҳил, зираку хушёр ва толиби илму маърифат бошад, ӯ ба ҳамаи он фазилатҳои инсонӣ ки ҷавҳари инсонро фаро мегиранд, мерасад.

Суръати фаҳмиш нафси инсонро ба ҳаракат дароварда, аз ҷиҳати даркорӣ малака ҳосил менамояд. Суръати фаҳмиш низ яке зермафҳумҳои ҳикмат буда, ба заковату хушмандии шахс вобаста аст. Суръати фаҳмиши ҳар кас ба омӯзишу таҷрибаи зиёди илмӣ вобастагӣ дорад. Ҳарчанд, ки Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ чандин устодро хизмат карда, илм омӯхта бошад ҳам, суръати фаҳмиши худро табиӣ, яъне илоҳӣ шуморида, чунин гуфтааст:

**Нонавишта ҳарф мехонем мо,
Ин китобат нек медонем мо [1, с. 7]**

Покии зеҳн нафси инсон истеъдоди хуш, ҳаяҷон ва ташвише, ки бар вай рӯй медиҳад, нигоҳ накарда, натиҷаи ниҳони мақсади хешро муайян месозад. Нафсро барои берун сохтани чизи матлуб маҷбур месозад. Покии зеҳн низ дар ашъори Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ яке аз мафҳумҳои ахлоқ буда, фаҳмишу хушмандии шахсиятро ифода мекунад. Шоир мегӯяд инсон бо покии зеҳн нафси саркашро идора менамояд. Ӯ дар бораи зеҳн чунин гуфтааст:

**Зеҳни тирандози мо ба ҳар нишон,
Мешикофад мӯву бар мӯ мезанад. [6, с. 80]**

Шоир дар ин байт покии зеҳн, фаҳмиши баланд ва боҳушии худро васф намуда, ҷавонро ба он даъват намудааст, ки боҳушу зирак бошанд ва зеҳни худро ба ҳар чизи нолозим, ки дар ахлоқашон таъсири бад мерасонад, машғул насозанд. Оре, ин мавзӯ, яъне покии зеҳн, хушёрӣ фаҳм ва инсонии комили ҷамъият будан яке аз мавзӯҳои аввалиндараҷаи ҳар давраи замон ва давлату миллат буд ва мемонад.

Илмомӯзӣ он аст, ки нафс равшанӣ дар назар ҳосил намуда, бидуни мамоният таваҷҷуҳи хотирӣ ва андешаи парешонро ба ҷониби мақсад равона намояд. Илмомӯзиро мутафаккир яке сифатҳои хуби инсон шуморида, гуфтааст, ки илму дониш инсонро аз ҳар гуна сифатҳои паст ба монанди: бадӣ, зиштӣ, ҷоҳилию нодонӣ, парешонӣ ва нестӣ нигоҳ дошта, ӯро ба сӯи ҳаёт-зиндагонӣ ва кӯҳи мурод-хушбахтӣ мерасонад. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар эҷодиёти панду ахлоқии худ дар бораи омӯзиши илм ва қадри он чунин фармудааст:

**Он дил, ки ба чаҳл бувад мурда,
Кардем ба нури илм зинда» [3, с. 35]**

Тавре аз ин байт маълум мегардад, шоир шахсонеро, ки нодону чоҳил ва камфитратанд ба мурда баробар дониста, илмро ҳамчун ҷон, ки мурдари зинда мегардонад, маънидод намудааст.

Хушидроқӣ дар баҳсу таҳқиқот аз ҳар ҳақиқат миқдори заруриро нигоҳ дошта, на ба бепарвогии зиёд роҳ медиҳад ва на ба боварии зиёд. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ дар сафарҳои чандинсолаи худ ва ҳамнишин шудан бо донишмандон, соҳибдилон ва боду ҳавои он сарзаминҳо ошноӣ пайдо намуда, натиҷаи онро идрок менамуд ва ақлу заковати хешро тараққӣ меод. Шоир ба заковат, истеъдод ва фаҳмиши инсон боварии комил дошта, дар ашъори педагогӣ-ахлоқии худ зикрашро чунин баён намудааст:

**Ҳарчи хоҳӣ ба қадри истеъдод,
Ҳазрати он карим хоҳад дод.
В-ин атояш ба мо буд доим,
Хоҳ дар Мисру хоҳ дар Бағдод. [3, с. 193]**

Ин мисраҳои панду ахлоқиро хулоса он аст, ки хушидроқии ҳар шахс ба худӣ ӯ вобаста аст, на ба ҳар ҷову макон. Чи тавре ки маълум аст мутафаккир ба он зарбулмасали халқӣ: «Аз ту ҳаракат ва аз Худо баракат» таъя намудааст.

Ҳифз кардан ақсу суратҳоеро, ки ақл ва ё тасаввур ва қувваи тафаккур ва ё тахайюл мухтасар гардонида бошад, ба тариқи бояду шояд дар ёд нақш мебаронад. Ҳифз кардан ба покии зеҳн, суръати фаҳмиш, хушидроқию шуурноқии шахс вобаста буда, баробари омӯхтан ва дидани ҳар чиз онро ҳифз намуда, дар хотир нигоҳ доштан аст. Тибқи талаботи психологӣ «ҳифз кардан» аввал дар майна инъикос гардида, ба воситаи шуур қор карда шуда, сипас дар доираи амал қарор мегирад. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ аз овони кӯдакӣ дар худ чунин амалро парварида буд, ҳар чизро ки меомӯхт, онро бо қувваи ҳофиза ҳифз менамуд ва ҳамин буд, ки ин мутафаккир аз худ чунин осори гаронбаҳои пандуахлоқӣ ба наслҳои имрӯза боқӣ гузоштааст. Бузургӣ ва инсондӯст будани шоир дар он аст, ки ӯ дорои чунин ҳикмату фазилати инсонӣ буда, аммо худро ҳеч дониста, мегӯяд:

**Ман он донои нодонам, ки мебинам намебинам,
Аз он мегӯям аз ҳайрат, ки сим аз зар намедонам.
Зи ҳар бобе, ки мехоҳӣ бихон аз лавҳи маҳфузам,
Ки ҳастам ҳофизи Қуръон, вале дафтар намедонам. [1, с. 350]**

Хотиррасонӣ ба ҳар вақте ки нафс фикру андешаи ақсои нақшбастаро дар ёд хоҳад орад, ба осонӣ чӣ хеле ки касб намуда буд, ҳамон хел ба ёд меорад, хотиррасонӣ мебошад. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ хотиррасониро яке аз мафҳумҳои шуури инсон шуморида, дар ашъораш овардааст: «Рафт соҳибдиле аз ин олам, асаре хуш аз он камолаш монд». [1, с. 199]

Хулоса, ин омӯзгор илмро бо амалаш пешниҳод намуда, мардумро, хусусан насли ҷавонро ба илмомӯзӣ, некӣ ва накукорӣ даъват намудааст. Чунки инсон баъд аз сари худ чизро боқӣ мегузорад, ки кишта бошад ва ана ҳамон кишт дар хотираи мардум нақш баста, ӯро ба қадри он кишт ёд хоҳанд кард.

Адабиёт:

1. Сайид Нафисӣ. «Девони Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ», чопи аввал, Техрон 1374. 735 саҳ.
2. Доктор Чаводи Нурбахш «Рисолаҳои илмии Сайид Нуриддини Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ», ҷилди якум. Техрон. моҳи 2535. 475 саҳ.
3. Доктор Чаводи Нурбахш «Рисолаҳои илмии Сайид Нуриддини Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ», ҷилди дуюм. Техрон. моҳи 2536. 506 саҳ.
4. Муҳаммади Шоҳ. «Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ». Душанбе 2007. 35 саҳ.
5. Исфандиёр. Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ «Ҷоми гетинамо». «Ирфон»-2006. 112 саҳ.
6. Назаров Ҳ.С. «Гулчини ашъори Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ». Кӯлоб 2024. 95 саҳ.

7. Муҳаммади Шох. Шох Неъматуллоҳи Валӣ «Саду як ғазал». Душанбе 2011. 103 с.
8. Муҳаммади Шох. Шох Неъматуллоҳи Валӣ «Рубоӣҳо». Душанбе 2017. 48 сах.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ АХЛОҚӢ ДАР ОСОРИ ШОҲ НЕЪМАТУЛЛОҲИ ВАЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқу баррасии масоили ахлоқӣ дар осори Шох Неъматуллои Валӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар мақолааш паҳлуҳои гуногуни осори пурғановати ин мутафаккири бузургро мавриди пажӯҳиш қарор дода, дар ҳамин зимн дар асоси навиштаҳои Шох Неъматуллои Валӣ ташаккулёбии ҳар шахсро дар омӯхтани илм ва ҷустуҷӯ намудани он доништааст.

Муҳаққиқ қайд менамояд, ки осори Шох Неъматуллоҳи Валӣ дорои ҳикмати баланд буда, мавсуф дар эҷодиёташ мавзӯ ва мароми ҷавонмардонро ҳамчун воситае барои парваридани замири инсон, ҷиҳатҳои башардӯстӣ ва ахлоқи неки инсонӣ дар ҷои аввал қарор дода, ҳамаи ҳадафҳои иҷтимоӣ-ахлоқии онро ба таври бадеӣ дар осораш инъикос намудааст.

Дар ҳулоса, муаллиф овардааст, ки мутафаккири мазкур дар осори хеш илмро бо амалаш пешниҳод намуда, мардумро, хусусан насли ҷавонро ба илмомӯзӣ, неки ва нақӯкорӣ даъват намудааст.

Калидвожаҳо: инсон, мутафаккир, эҷодиёт, мақсад, ахлоқ, макон, суръат, фаҳмиш, неки, восита, мафҳум, шуур, ҷавон.

ОТРАЖЕНИЕ МОРАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В ТВОРЧЕСТВЕ ШАХ НЕМАТУЛЛОХИ ВАЛИ

Данная статья посвящена исследованию и обсуждению моральных вопросов в творчестве Шах Нематуллохи Вали. В своей статье авторы изучили различные аспекты богатых трудов этого великого мыслителя и на основе сочинений Шах Нематуллохи Вали рассмотрели становление каждого человека в познании науки и ее поиске.

Исследователи указали, что произведения Шаха Нематуллохи Вали обладают высокой мудростью, и в своих творениях автор отдает приоритет теме и идеалам юноши как средству воспитания человеческой совести, гуманных качеств и доброй морали, а также всех ее социальных и нравственных качеств, цели в художественном плане отражались в его произведениях.

В заключении авторы констатировали, что этот мыслитель в своих произведениях представил науку своими действиями и призвал людей, особенно молодое поколение, к изучению науки, добра и доброжелательности.

Ключевые слова: человек, мыслитель, творчество, цель, мораль, место, скорость, понимание, добро, средство, понятие, сознание, молодость.

REFLECTION OF MORAL ISSUES IN THE WORKS OF SHAH NEMATULLAH WALI

This article is devoted to the study and discussion of moral issues in the works of Shah Nematullah Wali. In his article, the author studied various aspects of the rich works of this great thinker and, based on the writings of Shah Nematullah Wali, considered the development of each person in the knowledge of science and its search.

The researcher points out that the works of Shah Nematullah Wali possess high wisdom, and in his works the author gives priority to the theme and ideals of the youth as a means of educating human conscience, humane qualities and good morals, as well as all its social and moral qualities. moral goals in artistic terms were reflected in his works.

In conclusion, the author stated that this thinker in his works presented science through his actions and called on people, especially the younger generation, to study science, goodness and benevolence.

Key words: man, thinker, creativity, goal, morality, place, speed, understanding, good, means, concept, consciousness, youth.

Маълумот дар бораи муаллиф. Назаров Ҳотам Сарфарозович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16.Тел: [992] 981-058386

Сведения об авторе: Назаров Хатам Сарфарозович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16. Тел: [992] 981-058386

Information about the author: Nazarov Khatam Sarfarozovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street 16. Tel: [992] 981-058386

ТДУ:373+81'36 (075.8)

ТКТ:74.21+81 (2-точ)

А-51

МУЛОҲИЗАҶО ДАР БОРАИ НУТҚИ ХОНАНДАГОН

Алиева Б.А., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоббаноми Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон таҳаввулотӣ чидди ро, ки дар ҷомеа рӯй медиҳанд, таъкид карда, ҷунин зикр карданд: «Оид ба тарбияи насли наврас суҳан карда набояд фаромӯш кард, ки онҳо бояд дар мактабҳои таҳсил кунанд, ки бо таҷҳизоти муосир, аз ҷумла, компютерҳои, муҷаҳҳаз бошанд» [3].

Нутқ се функсия дорад: сигнификативӣ (ифоданамоӣ), ҷамъбасткунӣ, коммуникативӣ (расонидани дониш муносиби ҳиссиёт). Барои он, ки калима ягон ҷизро хабар диҳад, бояд он предмет, амал ё ҳолатҳои соддаю номбар кунанд. Ин функсияи коммуникатсионии нутқ мебошад. Калима дар инсон тасавури дар бораи предмету ҳодисаҳо ба вучуд меоварад. Функсияи нутқ ҷамъбасткуниро ташкил медиҳад. Калима дар он на танҳо предмети алоҳида, балки гурӯҳи предметҳои ба ҳам алоқаманд ва монандро ифода мекунад ва ҳамеша таҷассумгари аломатҳои муҳимтарини он ба шумор меравад. Функсияи синификативӣ калима бо тафаккур зич алоқаманд аст, агар ин функсия алоқаи калимаро бо образҳои шуур муқаррар намояд, он гоҳ ҷамъбасткунӣ алоқаи зичи нутқро бо тафаккур ифода мекунад.

Нутқ шакли мавҷудияти фикр ба шумор меравад. Коммуникатсия функсияи сеюми нутқ аст, ки ахборот додан ва ҳолату амалро ифода менамояд. Ин функсияи фаъолияти беруни нутқ шахсро дар бар гирифта бо се ҷиҳат тавсиф дода мешавад: ахборотдиҳӣ, ифоданокӣ ва изҳори ирода. Тарафи ахбори нутқ дар додани донишҳои зоҳир мешавад ва бо функсияи яқум ва дуом зич алоқаманд аст. Ин ба гӯянда имкон медиҳад, ки калимаи ба фикраш мувофиқро ёбад ва тавонад дар шахси идоракунандаи нутқ ҳамин ҳол фикру тасаввуротро ба вучуд оварад.

Ифоданокии нутқ бо зухуроти ҳиссиёт ва муносибати гӯянда ба предмети ахбор ёрӣ мерасонад. Масалан: овози инсон дар суҳбати шахсӣ як асту дар суҳбати расмӣ дигар. Аз рӯйи овоз ором ё дар изтироб будан, маъносӣ ё руҳбаландии одам муайян карда мешавад.

Муаллим туфайли нутқ муносибаташро ба рафтору кирдори шогирдон ва донишҳои онҳо равшан мекунад. Шогирдон бепарвоии устодашонро аз рӯйи фаъолияти нутқаш пай бурда метавонанд. Изҳори ирода ҳамчун ҷиҳати дигари нутқ дар татбиқ намудани шунаванда ба фикру андешаи гӯянда ифода меёбад.

Педагоги машҳури рус А.С. Макаренко навишта буд, ки танҳо баъди моҳирона талаффуз карда тавоништан иборати «Ин ҷо биё» бо 22 тобишаш ӯ худро ҷун устоди моҳир

дарк кардааст.

Муҳаққиқи тоҷик, профессор Ҷумъахон Алимӣ оид ба таълиму тарбия мулоҳиза ронда, андешаҳои худро чунин баён мекунад: «Педагогикаи инноватсионӣ, бахшу қисмати илму таълимоти педагогика аст, ки қонунмандии таълим, тарбия, маълумоти маърифат ва худомӯзии шахсони болиғро дар шаклҳои ташкилии гуногун фаро мегирад, ки дар маҷмуъ фаъолияти педагогии ҳадафмандона ҳисоб мешавад.» [1, с. 17].

Дар психология ду намуди асосии нутқро фарқ мекунанд: берунӣ ва дохилӣ. Ба нутқи берунӣ нутқи даҳонӣ (диалог ва монолог) ва хаттӣ дохил мешавад. Бояд зикр кард, ки ҳар як намуди нутқ хусусиятҳои ба худ хоси психологиро дорад ва онҳоро дар рафти фаъолияти касбӣ ба инобат гирифтани зарур аст.

Роҳҳои ташаккули маҳорати хушу гуворо гуфта тавоништан дар донишомӯзон. Дар ҷараёни фаъолияти касбӣ нақши фаъолияти нутқӣ ниҳоят бузург аст. Қормандони дастаҳои меҳнатӣ бояд байни худ муносибатҳои нутқӣ намоянд, ба ҳамдигар дониш, маҳорат ва малакаи кори худашонро медиҳанд. Ҳар қадар, ки нутқи рушдёфта дошта бошанд, ҳамон қадар мубодилаи таҷрибаи одамон байни худ беҳтар ва самарабахштар сурат мегирад. Мутаассифона, на ҳамаи одамон чунин маҳорати нутқиро соҳибанд.

Бояд зикр кард, ки нутқи фаҳмо ва солим аз захираи таркиби луғавии шахс вобаста аст, ҳамчунин вобаста аз ин аст, ки чӣ тавр шахс аз овони кӯдакӣ нутқашро рушд додааст.

Ба мо маълум аст, ки то синни мактабӣ ва сипас дар даврони мактабӣ давраҳои сензитивии рушди нутқ вучуд дорад. Агар мураббӣён, муаллимон ва волидайн ин давраҳои сензитивиро ба ҳисоб гиранд ва барномаҳои махсуси рушддиҳии нутқро тартиб дода, аз рӯи онҳо рушддиҳии нутқро ба роҳ монанд, он гоҳ ин метавонад ба васеъшавии фонди луғавӣ мусоидат кунад ба ташаккули маҳорати нутқӣ ёрӣ расонад. Мо бояд ҳангоми муошират бо кӯдакон аз калима, мафҳум ва ибораҳои солим истифода барем, то ки захираи луғавии онҳо маҳз бо чунин «калимаҳои сеҳрангез» пурра гардад. Ҳамчунин, «калимаҳои сеҳрангез» нутқи инсонро хушу гуворо мекунад.

Дар мактаби олий низ ба ихтисосмандони оянда тафаккури касбиро ташаккул додан зарур аст, балки ҳосилшавии донишҳои касбӣ чунин мафҳум ва истилоҳоти зиёди касбиро истифода бурдан зарур аст, ки дониш бо онҳо муссалаҳ шавад. Ӯ метавонад таҳлилу таҷзиия илмиро муқоиса намуда, хулосабарорӣ намояд ва ин таҷрибаро ба дигарон диҳад.

Дар назарияи забоншиносӣ мафҳуми нутқу гуфторро бо мафҳуми абстраксии забон, ки низоми воситаҳои ифодаи дар ҷомеаи мушаххаси забонӣ қабул шуда аст ва бо мафҳуми хоси то андозае умумии забон, ки яке аз забонҳост, муқоиса мекунанд ва маҳсустарин зуҳуроти мавҷудияти ҷамъиятӣ (ҳаётӣ) аст.

Барои таъсир расонидан ба рафтор ва фаъолияти дигарон сухани аслий (сухани беруна), яъне нутқ, ки барои расонидани иттилоот ва паём ба онҳо хидмат мекунад, дар шакли ифодаи аломатҳои забонӣ, ки аз ҷониби узвҳои шунавоӣ дарк мешавад (қайд карда мешавад ва такрор мешавад, ёрии асбобҳои сабти овоз) ё дар шакли инъикоси шартии ин нишонаҳо дар хат пайдо мешавад. Ду шакли нутқ вучуд дорад: сухани шифохӣ ва хаттӣ. Сухани шифохӣ суханест, ки дар ҷараёни гуфтор баён мешавад; Шакли асосии истифодаи забони табиӣ дар фаъолияти нутқ. Шакли шифохӣ барои услуби гуфтугӯии забони бадеӣ асосист, услуби китобӣ ҳам дар шакли хаттӣ ва ҳам дар шакли шифохӣ қор мекунад (мақолаи илмӣ ва лексияи шифохӣ илмӣ, суханронӣ дар маҷлис бидуни матни омодашуда ва сабти ин суханронӣ дар суратҷаласа, сабти вохӯрӣ). Гуфтор намуди зоҳирии матни эҷодкардаи гӯянда ё нависанда буда, онро на танҳо як падидаи забонӣ, балки падидаи маънавий ва нақшкорӣ низ мебинанд. Аз ин рӯ, сухани хуб маъноӣ онро дорад, ки мақсади пешбинишуда ба шунаванда ва хонанда мерасад ва ба онҳо таъсири муайян мерасонад. Биноан, пеш аз нутқ талабҳои муайян гузошта мешаванд. Ин талабҳо аз он иборатанд, ки нутқ бояд аз ҷиҳати мантиқӣ дуруст, равшан, зебо, озод, ба мақсад мувофиқ бошад. Ин нишонаҳо сифатҳо ва хусусиятҳои асосии нутқ ҳисобида мешаванд. Ҳар як забони миллий дорои захираи кофии луғат аст, ки намояндагони он миллат озодона ва мустақилона андеша кунанд. Нутқе, ки ба як забон тааллуқ дорад, аз гӯйишҳои дигари ин гурӯҳи забон фарқ

мекунад ва забони гуфторӣ аз рӯйи миқдор, хусусият, шакл ва ҳатто маъноӣ вожаҳои дар забони адабӣ корбастида фарқ мекунад. Ин хусусият дар забони адабӣ ва гӯйишҳо, дар забони адабӣ ва дар забони зиндаи гуфтугӯӣ низ мушоҳида мешавад. Пас, дар забони адабӣ на ҳама вожаҳои забон истифода мешаванд.

Рушд ва инкишофи нутқ дар мактаб ва умуман муассисаҳои таълимӣ як раванди педагогӣ, маҷмуи усулҳо ва шеваҳои таълим ва машқҳо буда, ҳадафи ташаккул ва такмили маҳорати дурусти нутқи баёнии шифоҳӣ ва хаттии хонандагон дар ягонагӣ бо рушди мантиқии онҳо мебошад.

Фикр қардан яке аз муҳимтарин усулҳои методи принципҳои таълими забони модарӣ барои мактаббачагон мебошад. Масъалаи рушду такмили нутқ қайҳо боз мавриди таваҷҷуҳи муаллимон ва методистони пешқадам буданд. Хониши пурмазмунӣ матн, ёд додани хониши баён, такрори эҷодӣ ва иншо, машқҳои гуногуни нутқ аз тарафи онҳо ба сифати асосӣ ба миён гузошта шудаанд.

Нутқ ва сухани равшан ба равшаниӣ фикр мусоидат мекунад ва тафаккури ташаккулёфта ба суханронии равшан ва мантиқан дуруст ёрӣ мерасонад. Вайрон қардани чунин мукотиба ё забонбандӣ ё сухани хушқу бемаънӣ ба вучуд меояд. Тафаккур ва нутқи кӯдак дар зерӣ таъсири омилҳои зиёд рушд меёбад: оила, муҳити зист, мактаб, китобхона, радио, телевизион, кино, театр. Дар рушди нутқ барои мактаббачагон таълиму тарбия махсусан нақши калон мебошад. Асосан вазифаҳои рушди нутқ дар мактаб иборатанд аз: ғайр гардондани захираи луғавии талаба, азхуд намудани қоидаҳои сохтани ибора ва ҷумлаҳо, азхуд намудани малакаи нутқи мураттаб дар шаклҳои даҳонӣ ва хаттии он, ҳамчунин меъёрҳои талаффузи адабӣ ва ифоданокӣ, малакаи хониш (интонация).

Асоси кор оид ба рушди нутқ ба принципҳои зерин асос ёфтааст: ягонагии рушди тафаккур ва нутқ; шавқу ҳаваси талаба ба мазмун ва шакли нутқ; комбинатсияи педагогӣ ва маҳорати суханронии омӯзгор бо донишомӯзони эҷодӣ таълими суханронии мустақил; ба ғайр аз забону адабиёт, театр, кино, баёни адабӣ ва санъати тасвирӣ.

Ҳама ҷанҳои барномаи таълимии мактаб, бидуни истисно, ба баланд бардоштани фарҳанги нутқи хонандагон мусоидат мекунанд, ҳангоми азхудкунии онҳо ташкили дурусти амалияи нутқ амалӣ қарда мешавад: хонандагон мунтазам монологҳоро машқ мекунанд; диққати талаба ба сухан, баёни даҳонӣ ва хаттии фикр дар ҳамаи дарсҳо рушд меёбад; муносибати оштинопазирона нисбат ба вайрон қардани меъёрҳои адабии забоне, ки бо риояи речай ягонаи мактабии хаттӣ салоҳиятдор ва фарҳанги нутқ мусоидат мекунад. Нақши асосӣ дар рушди нутқи хонандагон ба дарси забон ва адабиёт хос мебошад.

Намунаи суханронии ифоданок ва образнок барои талабагон сухани муаллим, гуфтори андешамандона, пурмазмун, мантиқӣ ва эҳсосии ӯ мебошад. На танҳо хонандагони синфҳои ибтидоӣ, балки хонандагони синфҳои болоӣ низ сабӣ мекунанд, ки ба сухани муаллим, тарзи баёни андеша ва хусусиятҳои хоси нутқи ӯ тақлид кунанд. Сухани қушодӣ муаллим, сухбат, ҳикоя, маъруза (лексия) на танҳо аз ҷиҳати мазмун шавқовар, балки аз ҷиҳати шакл ҳам бояд дуруст бошад.

Аллақай дар давраи ёд гирифтани хондан ва навиштан дар синфи якум кӯдакон ба саволҳои муаллим ҷавоб додан, пурсидан, баён қардани фикр, дар бораи ҷизҳои хондашон нақл қарданро ёд мегиранд, шунавоии нутқ, қобилияти суханронӣ дар назди хонандагон рушд меёбад. Захираи луғавӣ ва умуман нутқи онҳо ғайр мешавад. Дар дарсҳо хониши баёнро хонандагон оғоз мекунанд. Дар синфҳо малакаи хониши бошуурона ва ифоданокро пайдо мекунанд, фаҳмонда додани маъноӣ калимаҳоро меомӯзанд, синонимҳо ва антонимҳоро интихоб мекунанд, калимаҳои образнокро аз матн пайдо мекунанд, фикрҳои асосии матни хондашударо дуруст баён мекунанд, нақшаи онро тартиб медиҳанд, муфассал ва мухтасар нақл мекунанд.

Дар аввал. Мактаббачагон аллақай медонанд, ки ҳикояи мухтасари соддатаринро (аз рӯйи расм, лаҳза аз филм, сахнаӣ пйесаи бачагона, аз рӯйи мушоҳидаҳо) тартиб диҳанд. Дар дарси грамматика ва имло мактаббачагони хурдсол маҳорат ва қобилияти адабии худро рушд медиҳанд. Гуфтор, муносибати пурмазмун ба овоз, калима, ҷумла ташаккул меёбад. Агар

хангоми дарси хониш барои рушди нутқро истифода мебаранд. Машқҳои шифоҳӣ (аз қабилӣ нақлӣ ва ҳикояҳо), чун қоида, бо мазмуни асарҳои хондашаванда алоқаманданд, пас дар дарсҳои грамматика ва имло бо ин мақсад машқҳои гуногуни хаттӣ - лексика, синтаксисӣ, таркибӣ истифода мешаванд (ба низоми умумии синфҳои забон дохил карда шудаанд).

Машқҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ тадриҷан мураккабтар мешаванд. Масалан, агар дар синфи 1 кӯдакон калимаҳои ифодакунандаи предмет, аломат, амалро гурӯҳбандӣ кунанд, нутқро ба ҷумлаҳо тақсим кунанд, аз рӯйи расмҳои сюжетӣ ҷумлаҳо созанд, пас дар синфи 2 онҳо аллақай ибораҳоро дар ҷумла муайян мекунанд, калимаҳоро бо аломатҳо месозанд, бо ёрии пешоянду суффиксҳо якҷанд достони хурд сохта метавонанд, расмҳо дар бораи сайру гашт, бозӣ ва ғайра истифода мебаранд.

Аз рӯйи қоида, машқҳои хаттӣ бо роҳбарии муаллим пеш аз кори даҳонӣ гузаронда мешаванд, ки дар рафти онҳо талабагон ба малакаҳои нутқ ва имло тайёр карда мешаванд (дар бораи иҷрои супориши хаттӣ). Дарсҳои грамматика ва имло ба талабагон донишҳои медиҳанд, ки барои фаҳмидани таркиб ва сохти забони тоҷикӣ заруранд.

Шинос шудан дар дарсҳои забони модарӣ бо сохтори грамматикӣ, таърифҳо, қоидаҳои грамматика, имло ва аломатҳои китобат, бо роҳи муқоиса кардани категорияҳои забонҳои омӯхташаванда, азхуд намудани қобилияти тасниф ва гурӯҳбандии далелҳои забон, аз ҷониби мактаббачагон дуруст, мурағаб ва моҳирона баён кардани фикру зикри худро ёд мегиранд.

Дарси адабиёт диққати хонандагонро ба эстетика мепарварад, паҳлуи сухан дарк ва эҳсос кардани осори адабиёти бадеиро ҳамчун калимаҳои бадеӣ меомӯзонанд, бо воситаҳои тасвирии забони нависанда, хусусиятҳои услубӣ ӯ шинос мешаванд, тафаккури образнок ва концептуалии мактаббачагонро рушд медиҳанд.

Дар барномаҳои таълимӣ номгӯйи муҳимтарин маҳорату малакаҳои истифодаи нутқи мурағаб дар шаклҳои даҳонӣ ва хаттӣ он, ҳамчунин низоми машқҳо ва дигар намудҳои кор, ки ташаккули ин малакаҳоро дар хонандагон таъмин менамоянд, оварда шудааст. Дар дарсу машғулиятҳои махсус барои рушди нутқ, дар муаррифӣ ва иншои худ ғояи асосиро ошкор намудан, ҷамъоварии мавод ва ба низом овардан, дар жанрҳои гуногун иншо навиштан ва асарҳои навиштаро такмил додан. Дар ин дарсҳо ба азхуд намудани қоидаҳои амалӣ ва услубӣ диққати калон дода мешавад. Дар барнома нишон дода мешавад, ки дар кадом марҳилаи таълим ташаккули маҳорати муайян оғоз мешавад ва барои ин амал кадом кор истифода мешавад. Намудҳои кор аз синф ба синф мураккабтар мешаванд.

Ҳамин тавр, дар синфи 4 хонандагон асосан матнҳои хусусияти нақлиро такрор мекунанд, дар синфи 5-ум бо унсурҳои тавсиф, дар синфи 6-ум матни нақли дорои хусусиятҳои персонажро муфассал пешкаш мекунанд, дар синфи 7-ум мулоҳизаро ташаккул медиҳанд. Дар мавзӯҳои вобаста ба асарҳои омӯхташаванда тавсифи муқоисавӣ ва гурӯҳии персонажҳоро медиҳанд, дар синфҳои 8-10 бо забони модарӣ иншо менависанд. Мавзӯҳои хусусияти проблемавӣ ва умумикунонӣ, очеркҳо, ки ба масъалаҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ бахшида шудаанд, навиштани тезисҳоро ёд мегиранд.

Дар синфи 5 хонандагон дар бораи чизҳои дида ё шунидаашон, дар синфи 6 дар асоси сюжети додашуда, дар синфи 7-ум дар мавзӯи додашуда, дар синфи 8-ум аз рӯйи мавзӯи мустақилона интихобшуда ҳикоя менависанд. Дар синфҳои 5-6 хонандагон расмҳои тасвири дохилӣ ва манзараро тасвир мекунанд, дар синфи 8 дар бораи якҷанд расмҳои як рассом ё дар бораи расмҳои аз рӯи мавзӯ, жанр ва ғайра муттаҳидшудаи рассомони гуногун иншо менависанд.

Хонандагон презентатсияҳо ва иншоҳои шифоҳӣ ва хаттӣ, аз ҷумла дорои хусусияти арзёбӣ омода мекунанд. Таҷҳизоти сабти овоз имкон медиҳад, ки мушоҳидаҳоро дар синфхона дар тарафи садодиҳии нутқ ташкил кунед, намунаҳои сохт, талаффуз ва услубро нишон диҳед (рангҳои нутқи пурмазмуни устодони санъат. суханон, суханварон, нависандагон). Шунавонидан (баъд аз муҳокима дар синф) нутқҳои дар лента сабтшуда ба рушди диққати хонандагон нисбати нутқи худ ёрӣ мерасонад.

Ба мақсадҳои рушди нутқ омӯзиши махсус истифода бурдан мумкин аст. Таълими

солим дастурҳои оид ба адабиёт ва забон, аз кабили фонограф, ҳамчунин сабти садои баромадҳои олимони адабиётшинос дар бораи забон ва услуби нависандагон, ҳикояҳои устодони каломи бадеъ дар бораи он ки чи тавр интонатсияи нутқи онҳо мақсади асарро ифода мекунад, муаллиф. зерматн, асолати забон ва услуб ва кадом воситаҳои нутқ барои сохтани тавсифи персонажҳо истифода мешаванд ва ғайра.

Аллакай дар синфҳои ибтидоӣ дар қори рушди нутқи хонандагон санъати тасвирӣ, махсусан репродуксияи расмҳои тоҷикиро истифода мебаранд. Тасвир ҳар қадар равшантар ва ҷолибтар бошад, ҳамон қадар кӯдакон дар бораи ҷизҳои дидашон суҳбат кардан меҳоянд. Комбинатсияи фӯрӯзон, матнҳо ва репродуксияҳои бадеъ ба ташаккули маҳорати хонандагон дар нақл кардани ҳикояҳои мукамал, пайваста ва ифоданок дар асоси расм мусоидат мекунад.

Аҳамияти калон барои рушди нутқи хонандагон аз забон ва адабиёт қори беруназсинфӣ дорад. Мактаббачагон нутқи худро аз фанни забон такмил медиҳанд (маҳфилҳо, маҳфилҳои ҳаваскорони бадеъ, иштирок кардан дар конференсияҳои хонандагон, муҳоҷисаҳо, озмунҳои адабӣ ва ғайра).

Адабиёт:

1. Алимӣ, Ҷ. Мушкилоти педагогӣ (дидактика) /Ҷ. Алимӣ.-Д., «Эр-граф», 2014.-220 с.
2. Алимӣ, Ҷ. Табиат ва моҳияти мушкилоти педагогӣ /Ҷ. Алимӣ.- «Паём»-и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.-Душанбе, «Пром-экспо».-С.159-162
3. Раҳмон, Э. Ответственность за будущее нации. Послание Маджлиси Оли Таджикистан/Э. Раҳмон.-«Азия Плюс»:2012.
4. Раҳмон, Э.Послание президента РТ Маджлиси Оли.- «Азия Плюс»,2003.
5. Раҳмонов, Г.Р.Педагогические основы формирования познавательного интереса к иностранному (английскому) языку у студентов (на материале вузов Республики Таджикистан): автореф. дисс....канд.пед.наук/Г.Р.Раҳмонов [Текст].-Душанбе, 2002.-24 с.
6. Раҳимов, Х. Педагогика (китоби дарсӣ барои донишҷӯён мактабҳои олии педагогӣ)/Х.Раҳимов, А.Нуров [Матн].-Душанбе, Ҳумо,2007.-447с.
7. Раҳмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии Тоҷикистон/Э.Раҳмон [Матн].-«Азия Плюс»:2012.
8. Раҳмон, Э. Паёми президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ/Э.Раҳмон[Матн].- «Азия Плюс», 2003.
9. Эль-Амин Мухаммед Абдалла Халафалла. Педагогические условия формирования готовности будущего учителя к компьютеризации учебно-воспитательного процесса: Автореф. дис. канд. пед. Наук/М.А.Х.Эль-Амин.- Ходжент, 2007.
10. Юганова, Н.А., Тамарова, З.Б., Котельникова, В.И. Формирование готовности учителя технологии использовать информационно-коммуникационные технологии в своей профессиональной деятельности. Информационно-коммуникационные технологии в подготовке учителя технологии и учителя физики: в 3-х ч. Ч. 3/Н.А.Юганова, З.Б.Тамарова, В.И.Котельникова//Сборник материалов научно-практической конференции//Отв. ред. А.А.Богуславский - Коломна: Коломенский гос. пед. институт, 2008. - 72 с.
11. Якиманская, И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе/И.С.Якиманская. -М. : Сентябрь, 1996. -96 с.
12. Якушина, Е.В. Методика обучения работе с информационными ресурсами на основе действующей модели Интернета: Автореф. дис. канд. пед. Наук/Е.В.Якушина.- М., 2002. - 22 с.
13. Ямалдинова, З.Н. Использование Информационных и коммуникационных технологий в учебном процессе школы/З.Н. Ямалдинова//Новые знания.-2007. -№1.-С.27-22.
14. Ястребов, Л.И. Определение уровня базовой ИКТ –компетентности /Л.И. Ястребов// Вопросы интернет-образования.-№52.

МУЛОҲИЗАҶО ДАР БОРАИ НУТҚИ ХОНАНДАҶОН

Мақола тавсифу баррасии масъалаҳои вобаста ба рушди нутқи хонандагори фаро мегирад.

Ба андешаи муаллиф, нутқ се функсия дорад: сигнификативӣ (ифоданамоӣ), чамъбасткунӣ, коммуникативӣ (расонидани дониш муносиби ҳиссиёт). Барои он, ки калима ягон чизро хабар диҳад, бояд он предмет, амал ё ҳолатҳоро соддаю номбар кунад. Ин функсияи коммуникатсионии нутқ мебошад. Калима дар инсон тасаввури дар бораи предмету ҳодисаҳоро ба вучуд меоварад. Функсияи нутқ чамъбасткуниро ташкил медиҳад. Калима дар он на танҳо предмети алоҳида, балки гурӯҳи предметҳои ба ҳам алоқаманд ва монандро ифода мекунад ва ҳамеша таҷассумгари аломатҳои муҳимтарини он ба шумор меравад. Функсияи синификативӣ калима бо тафаккур зич алоқаманд аст, агар ин функсия алоқаи калимаро бо ҳам образҳои шуур муқаррар намояд, он гоҳ чамъбасткунӣ алоқаи зичи нутқро бо тафаккур ифода мекунад.

Калидвожаҳо: рушд, нутқ, мулоҳизаҳо, хусусиятҳо, забони тоҷикӣ, забони модарӣ, тавсиф, баррасӣ, сохтори грамматикӣ, мубоҳисаҳо, аҳамият, конфронс, таърифҳо, қоидаҳои грамматикӣ, гурӯҳбандӣ, адабиёт, корҳои берунасинфӣ, хонандагон.

РАССУЖДЕНИЯ О РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

В статье освещаются описание и обсуждение вопросов, связанных с развитием речи учащихся.

По мнению автора, речь имеет три функции: содержательную (выразительную), обобщающую, коммуникативную (передачу знаний органами чувств). Чтобы слово что-то передало, оно должно просто назвать предмет, действие или ситуацию. Это коммуникативная функция речи. Слово создает у человека представление о предметах и событиях. Функция речи - обобщать. Слово в нем представляет не только отдельный предмет, но и группу родственных и сходных предметов и всегда считается воплощением его важнейших признаков. Смысловая функция слова тесно связана с мышлением, если эта функция устанавливает связь слова с образами сознания, то краткое содержание представляет собой тесную связь речи с мышлением.

Ключевые слова: развитие, речь, мнения, особенности, таджикский язык, родной язык, описание, обзор, грамматическая структура, дискуссия, значимость, конференция, определения, грамматические правила, группировка, литература, внеклассная деятельность, учащиеся.

REASONING ABOUT STUDENTS' SPEECH

The article covers a description and discussion of issues related to the development of students' speech.

According to the author, speech has three functions: meaningful (expressive), generalizing, communicative (transfer of knowledge through the senses). For a word to convey something, it must simply name an object, action or situation. This is the communicative function of speech. The word creates a person's idea of objects and events. The function of speech is to generalize. The word in it represents not only a separate object, but also a group of related and similar objects and is always considered the embodiment of its most important features. The semantic function of a word is closely connected with thinking; if this function establishes a connection between the word and images of consciousness, then the summary represents a close connection between speech and thinking.

Key words: development, speech, opinions, features, Tajik language, native language, description, review, grammatical structure, discussions, significance, conference, definitions, grammatical rules, grouping, literature, extracurricular activities, students.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиева Бахтинисо Аҳмадовна – муаллими калони кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.Тел.: 988683161.

Сведения об авторе: Алиева Бахтинисо Ахмадовна –старший преподаватель кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16.Тел.: 988683161

Information about the author: Aliyeva Bakhtiniso Akhmadovna is a senior lecturer at the Department of Linguistics and History of Language at Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova-16. Tel.: 988683161.

ТДУ:37.0+373+075.8

А-90

МАСЪАЛАИ РУШДИ МАЛАКАИ МУОШИРАТ ВА ТАСНИФОТИ МАТНҲО ДАР ФАЪОЛИЯТИ СУХАНВАРИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5-9

Атоева Ш.Б., унвончӯ

Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар ташаккули самараноки рушди малакаи муошират ва таснифоти матнҳо дар фаъолияти суханварии хонандагони синфҳои 5-9 зимни таълими дарсҳои адабиёти тоҷик барнома ва китобҳои адабиёти тоҷик низ нақши муҳим мебозанд. Асосҳои назариявӣ-методологии таҳқиқи масъалаи рушди малакаи муошират ва таснифоти матнҳо дар фаъолияти суханварии хонандагони синфҳои 5-9, ғояи ташаккули малакаи муошират ва суханварӣ дар осори педагогии мутафаккирони тоҷик ва татбиқи онҳо дар шароити имрӯза аз масъалаҳои мубрами забон ва адабиёти тоҷик ба шумор мераванд. Таълиму тарбия ва мавзӯи ташаккули малакаи муошират ва суханварӣ дар эҷодиёти гурӯҳе аз адибон ҳамчун дастоварди мустақил набуда, дар таркиби асарҳои адабӣ омехта, бо афкори сиёсӣ иҷтимоӣ интишор ёфта, ба наслҳои оянда пешниҳод гардидаанд. Дар ҳамин раванд асарҳои олимони мутафаккирони форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абушақри Балхӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абулқосим Фирдавӣ, Асадии Тӯсӣ, Умари Хайём, Саъдиву Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ ва дигаронро қайд намудан лозим аст. Таҳлил ва баррасии ақидаҳои олимони муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки малакаи муошират ва суханварии наврасон ва ҷавонон мавриди таҳқиқот ва пажухиши муҳаққиқони зиёди ватанӣ ва хориҷӣ қарор гирифтааст. Вале малакаи муошират ва суханварии хонандагони синфҳои 5-9 дар раванди таълими дарсҳои адабиёти тоҷик ба таври мукамал таҳқиқ нагардидааст. Маънидоди мафҳуми малакаи муошират ва суханварии хонандагон дидгоҳҳои гуногун дорад. Ин назарияҳоро ҷамъбаст намуда, гуфтан мукин аст, ки инъикоси субъективии омилҳои маънавӣ ба таври объективӣ дар ҷомеа вучуддошта, шинохт ва риояи рафтори хуби маънавӣ-ахлоқӣ мебошад. Ҳангоми ҳалли вазифаҳои дар ин самт гузошташуда аз усулҳо ва воситаҳои гуногун истифода бурдан ба манфиати қор аст: таҳлили назариявии маъхазҳои адабӣ; омӯختан ва ҷамъбаст намудани таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорон; мушоҳидаи мунтазам ва дарозмуддати раванди ташаккули арзишҳои ахлоқию маънавии хонандагони синфҳои 5-9 дар дарсҳои адабиёти тоҷик, мусоҳиба бо омӯзгорон, волидон; суҳбатҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ бо хонандагон; муколамаҳо; китобхонаи муассисаҳо ва раванди кори самараноки муовинони директор оид ба тарбия. Инчунин, методҳои хусусиятҳои мустақили характер, сотсиометрия, таҳлили қори эҷодии хонандагон ва таҳлили ҳуҷҷатҳои мактабӣ низ имкон хоҳад дод, то омилҳои рушди малакаи муошират ва суханварии хонандагони синфҳои 5-9 тавассути китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷик муайян карда шаванд.

Дар ҷараёни таҳқиқоти мазкур ҳамзамон, таҳлили ретроспективии фаъолияти шахсии педагогии муҳаққиқ ҳамчун омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик татбиқ намуда шуд. Бо омӯзгорони муассисаҳои озмоишӣ масъалаи мавқеи мавзӯҳои хусусияти рушди малакаи муошират ва суханваридоштаи китобҳои адабиёти тоҷики синфҳои 5-9 баррасӣ гардида, хулосагирӣ намуда шуд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар китобҳои дарсии қорӣ

дараҷа ва сатҳи малакаи муошират ва суханварии хонандагони синфҳои 5-9 қонеъқунанда нест. Маълумоти назариявии адабиётшиносӣ, тарҷумаи ҳоли шоир ва ба ҳамин монанд мавзӯҳоро омӯзгорон қайд намуданд, ки баъзеашон бевосита ба ташаккули малакаи муошират ва суханварии хонанда нигаронида нашудаанд. Қиҳати ташаккули малакаи муошират ва суханварии хонандагон рушди ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии хонандагон низ муҳим аст. Дар машқ ва матнҳое, ки дар китоби дарсӣ ҷой дода мешаванд, ин хусусиятро ба эътибор гирифтани сабаби ҳалли масъала ғашта метавонад. Дар раванди таҳлили китоби дарсии «Забони тоҷикӣ» барои синфи 5 (нашри соли 2018) чунин натиҷагирӣ ба назар расид: салоҳиятҳои коммуникативӣ вобаста ба дарки матн ҳаттӣ 30% ва шифоҳӣ 54% салоҳияти коммуникативии арзёбӣ ҳаттӣ 6% ва шифоҳӣ 36% таҳрири матн ҳаттӣ 6%, шифоҳӣ 30%, таҳияи матн дар ин китоб ҳаттӣ 20% ва шифоҳӣ 11%-ро ташкил медиҳад. Омӯзгори забон ва адабиёти тоҷикӣ синфҳои 5 – 9 қорбарии ғаёли методӣ дорад, инчунин қиҳати таълим, тарбия ва ташаккули тафаккури хонандагон дар идораи синф, муассиса ва дигар қорабиниҳои ғаёлияти амалии педагогиро ба роҳ мемонад. Ҳамзамон, илова қардан лозим аст, ки ба ғаёлият ва натиҷаи қори ҳар як омӯзгор қарактер, рафтор, типӣ шахсият ва технологияи интиҳобнамудаи ӯ таъсир расонида метавонад. Қобилияти коммуникативӣ ва тайёрии методӣ барои таълиму тарбия ва ғаёлияти педагогии муваффақона қифоя нест. Омӯзгорӣ аз дигар қасбҳои дида бештар талабот ба маҳорати ба роҳ мондани тартибу низом ва идора намуданро дорад. Ин самти қорбарӣ бо хонандагон се намуд малакаи қорбариро дорад: маҳорати муошират бо одамон, қобилияти ба роҳ мондани ғаёлияти қоллективӣ ва мавриди таваҷҷуҳ будан. Масалан, дар таълими «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ тамоми қисматҳои илми педагогикаро мушоҳида намудан мумкин аст: ҳам таълим, ҳам тарбия ва ҳам рушди мунтазам. Аммо қайд намудан лозим аст, ки тарбия дар «Шоҳнома» муқаддам аст:

- маҳз тарбия аст, ки аз қили ноҳелида инсон месозад;
- аз рӯзи таваллуд то ғавт тарбия бо инсон аст;
- инсонро бо роҳи дурусту рост ҳидоят менамояд;
- зиндагии инсонро ба тартиб меорад;
- тарзу роҳҳои истифодаи донишҳои омӯхтаре дар амал татбиқ меқардонад;
- тарбия инсонро водор месозад, ки неқро аз бад, сафедро аз сиёҳ, равшаниро аз торикӣ, дӯстро аз душман, пухтаре аз қом фарқ намояд;
- тарбия аст, ки назди инсон мақсаду вазиға гузошта, масъулияташро қаланд мебардорад. «Он қи ки шоир оид ба донишу омӯхтану худомӯзӣ гуфтааст, пеш аз ҳама, ба шахси омӯзгор тааллуқ дорад. Муаллимро зарур аст, ки мунтазам омӯзад, ба худомӯзӣ машғул шавад. Дар акси ҳол донишҳои ҳосилқардааш қўҳна мешаванд, худӣ муаллим аз зиндагӣ ақиб мемонад, ки ин дар шаъни омӯзгор айб аст» [2, с. 50].

Қӣ тавре, ки қайласуфи англис Фрэнсис Бекон гуфтааст: «Маорифро сабуққикрӣ, қиддӣ набудан ва болоназарӣ меқушад, бо он, ки қарои дар хотир нигоҳ доштани қатарҳои душворҳои мавҷудбуда водор месозад» [9, с. 25]. Омӯзгор бояд ойинаи ҳоксорӣ дар пӯшидани либос, қаноат ва маҳоратнокӣ дар рафтор, суханронӣ ва қомӯшӣ дар гуфтор, фарзонагии донишмандӣ дар ҳаёти шахсӣ ва қамъиятӣ бошад. Фаромӯш қардан лозим нест, ки агар хонандагон дар сифати ахлоқӣ - маънавии омӯзгор шубҳа пайдо қунанд, суханҳои ӯро боқар нақунанд, агар ба бевидқонии ӯ гумонбар шавад, ҳеч қоҳ он омӯзгор қарои онҳо обрӯю эътибор нақоҳад дошт. Матнҳои аз қиҳати маъно се навъ мешаванд: ҳикоягӣ, тавсифӣ ва муқоқимавӣ. Дар асарҳои илмиву педагогие, ки пештар нашр шудаанд, жанри иншо шарҳ ёфтааст ва дар шакли иншо – ҳикоя, иншо - тавсиф ва иншо – муқоқима оварда шудааст. Бо мурури қамон, вақте дар назарияи матн таҳқиқоти тоза анқом дода шуд, олиқону методистони рус он мафҳумҳоро дар ду шакл истифода меқурдагӣ шуданд. Масалан, Е.И. Никитина ва дигарон мафҳуми «навҳои матн», М.Баранов ва тарафдорони ӯ «навҳои нутқ»-ро мавриди истифода қарор доданд. Аз ин лиҳоз, таснифоти анқомдодаи олиқон, ки дар аввал оварда шудааст, қомилан ғалат аст.

Таълими матн, навъ ва баъзе хусусиятҳои он вобаста ба синну сол аз синфҳои ибтидоӣ оғоз ёфта, то хатми мактаб идома меёбад. Ин масъала дар барномаҳои забони тоҷикӣ пешин ва кунунӣ синфҳои 5 – 9 ба ҳисоб гирифта шудааст. Мо дар ин ҷо бо зикри басо мухтасари баъзе хусусиятҳои асосии ҳар се навъи матн мақоларо хотима мебахшем.

Матни тавсифӣ яке аз навъҳои матн буда, асоси онро тавсиф – номгӯи аломатҳои яквақта ва доимии ашё ва ҳодисаҳо ташкил мекунад. Масалан, агар хонаро тавсиф карданӣ шавем, асоси онро ашёи дар хона мавҷудбуда ташкил менамояд: кадом чизҳо дар хона мавҷуданд, дар кучои хона қарор доранд. Дар ин гуна матнҳо на танҳо дар бораи ашё, балки оид ба рангу шакли онҳо низ маълумот дода мешавад. Дар матнҳои тавсифӣ шахсони амалкунанда мавҷуданд ва байни онҳо муколама доир мегардад. Барои ҳамин дар чунин матнҳо исму феълҳо бештар истифода мегарданд. Матнҳои тавсифӣ дар ҳамаи шаклҳои услуб таҳия карда мешаванд.

Матнҳои ҳикоягӣ махсусиятҳои забонӣ, сохторӣ ва мухтавоӣ доранд. Дар матнҳои ҳикоягӣ ҳодисаю падидаҳо пай дар пай ва мурабта баён мегарданд ва дорои сюжет мебошанд. Аз ин лиҳоз, ин матнҳо ба ҳикоя монандӣ доранд. Ин гуна матнҳо ҳам дар шакли шифоҳӣ ва ҳам хаттӣ буда метавонанд ва аз рӯйи чунин нақша таълиф карда мешаванд: ибтидо, гиреҳбандӣ, рабт, инкишофи фаъолият, нуктаи олии суҷа, гиреҳкушоӣ ва хотима. Дар матнҳои ҳикоягӣ симоҳои амалкунанда мавҷуданд, ки байни онҳо муколама ба вуҷуд меояд. Дар онҳо диққати асосӣ ба далелу ҳодисаҳо нигаронида мешавад. Аз ин рӯ, дар чунин матнҳо аз исму феълҳо бештар кор гирифта мешавад. Матнҳои ҳикоягӣ ба хонандагон нисбатан дастрас ҳисоб меёбанд. Аз рӯйи саволгузорӣ метавон навъи матнро муайян кард: ба матнҳои ҳикоягӣ чунин саволҳо гузошта мешаванд: чӣ ҳодиса рух дод? (Барои тавсиф – чӣ тавр? Барои муҳокима – чаро?). Дар суҳбат набояд мазмуни матн нақл гардад, балки тавассути саволҳо фикру хаёли хонандагон ба мавзӯ наздик ва ҷалб карда шавад. Дар марҳилаи дуюм дар хотир гирифтани мазмуни матн, албатта, таъкид мегардад, ки ин хеле муҳим аст. Дар марҳилаи сеюм ба эътибор гирифтани калимаҳои душворфаҳм (агар мавҷуд бошанд) гӯшрас мешаванд. Дар марҳилаи чорум муқаддимаи асар (мавзӯ), мазмуни асосӣ (иштирокчиён) ва хулосаю хотима ёдрас мегарданд, ки хеле муҳим ва судманданд. Дар марҳилаи охирин ба кадом жанри бадеӣ (ривоят, масал, ҳикоя, шеър, чистон, мақола...) нисбат доштани асарро омӯзгор ба шогирдон гӯшрас менамояд, ки бисёр зарур аст [8, с. 21].

Матнҳои муҳокимагӣ чунин матнҳоеанд, ки дар онҳо барои далели исботи кадом як андеша муҳокима истифода мегарданд, мисолҳо оварда, муқоиса ва хулосабарорӣ карда мешавад, ё далелҳо оварда, аз натиҷаҳои аввала даст мекашанд. Дар шакли муҳокима мақолаҳои илмӣ, ҳисобот иншо навишта мешаванд. Дар синфҳои поёнӣ танҳо унсурҳои муҳокима воমেҳуранд. Хонандагони синфҳои поёнӣ муқоиса мекунад, андоза мегиранд. Яъне дар ин гуна матнҳо падидаю далелҳо ва ё мафҳуме тасдиқ ё инкор карда мешавад. Як нуқтаро зикр кардан лозим аст, ки баъзан дар матнҳои ҳаҷман калон унсурҳои ҳар се навъи матнро дидан мумкин аст.

Такроран зикр мекунем, ки ҳадафи мо танҳо шарҳ додани вожаи «Матн» буд. Барои маълумоти васеътар гирифтани баъзе хусусиятҳои матнро зикр карда, махсусиятҳои фарқкунандаи ҳар як навъи онро мухтасар, бидуни овардани намунаи матнҳо шарҳ додем. Ҳар як навъи матн бо овардани намунаи матнҳо аз асарҳои бадеӣ мақолаҳои ҷудоғонаро талаб менамояд [2, с. 19].

1.2. Хониши матн дар назарияи муошират ва назарияи фаъолияти суҳанварӣ

Таҳқиқот собит мекунад, ки дарси хониш ҳамон вақт таъсирбахш мебошад, ки аз хондану шунидани ҳодисаю воқеаҳои асар бачаҳо ҳама чизро фаромӯш кунанд, ба вачд оянд ва диққаташон танҳо ба чӣ тавр анҷом ёфтани корнамоии иштирокчиёни воқеаю ҳодисаҳои асари бадеӣ ҷалб гардад. Дар кушодани банду гиреҳи ҳодисаю воқеаҳо ва персонажҳои асар нақши суҳбат хеле калон аст ва дарси хонишро бе суҳбат тасаввур кардан номумкин аст, зеро фақат тавассути суҳбат метавон мазмуни асари бадеиро ба самъи хонанда расонд. Ҳамин тавр, марҳилаи аввали шинос намудани хонандагон бо матн оғоз мегардад. Унвони мавзӯро

дар тахтаи синф навишта, пеш аз ҳама ба онҳо ба кадом жанри бадеӣ тааллуқ доштани матн таъкид мегардад.

Ҳангоми кор аз рӯи матн пайдарҳамии воқеиятро дар матн муайян кардан, матнро ба қисмҳо ҷудо кардан, мазмуни қисмҳо ва мазмуни умумии ҳикояро муайян кардан, бо ёрии омӯзгор мазмуни ғоявии матнро муайян сохтан, баҳо додан ба қаҳрамонҳои асосии асар, ба тариқи мухтасар ҳикоя кардани мазмуни матни хондашуда, мухтасар нақл карда тавонистани мувофиқати расмҳо бо асар (агар расм мавҷуд бошад), мазмуни қисмҳои матн, воқеа, аз матн бо ёрии омӯзгор ёфтани калима ва ибораҳои шарҳдиҳандаи хусусияти қаҳрамонон ва тасвири табиат, аз ҷиҳати маъно муқоиса кардани калимаҳо, хондани афсона, ҳикоя, суруд ва ғайра ба бачаҳо ёдрас мешаванд. Ҳамин тавр, шинос намудани хонандагон бо матн ва мазмуни он аз омӯзгор заҳмати зиёдро тақозо мекунад ва агар ба қоидаҳои дар боло номбаршуда қисман ҳам бошад, риоя кунад, метавонад ба мақсад расад. Муҳимтарин вазифаи дарсҳои забони тоҷикӣ инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, таъмини маҳорати баёни мустақилонаи фикр ва тарбияи маънавии хонандагон мебошад. Бо ин мақсад инкишоф додани нутқи мураттаби хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ мавқеи хосаро дорост. Аз ин рӯ, маводҳое, ки дар китобҳои дарсии забони тоҷикӣ дода шудаанд, имконият медиҳанд, ки омӯзгор дар дарс илова ба хониши эзоҳӣ ва хониши равон боз машғулияти фонетикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ гузаронад.

Ҳамин тавр, ба эътибор гирифтани салоҳиятҳои коммуникативии дурусти дарки матн дар китоби дарсӣ, баланд бардоштани дараҷаи мавзӯҳои хусусияти ташаккули малакаи муошират ва суҳанваридошта ва фаъолияти маҳорати касбии омӯзгор, ғайр аз ин дар барнома ва китобҳои дарсӣ бештар ҷой додани панду андарзҳо ва гуфтаҳои пайғамбарону бузургонамон, омилҳоеанд, ки ҷомеаро имкон медиҳад ба тарбияи маънавий-ахлоқии насли наврас ва ҷавон муваффақ гардад.

Адабиёт:

1. Абрамова Н. Формирование нравственных знаний у учащихся 4-5 классов при изучении художественной литературы / Абрамова Н. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук - Ленинград, -1978. - 28с.

2. Аминов С. Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка. 13.00.02 - методика обучения родного языка: Дисс.... канд. пед. наук. – Душанбе, 1995. -164 с.

3. Байзоев А. Китоби дарсӣ ё матн худ ба худ босалоҳият ё босалоҳият намешавад. – Душанбе: «Омӯзгор», №21, 20.05.2018. – С.7.

4. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи аҷам. – Душанбе, 1997. – 148с.

5. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ / С. Шербоев. Душанбе, Шучоиён, -2009. - 456с.

6. Каримова И.Х. Обучение фразеологии в школе и её роль в развитии речи учащихся. Специальность 13.00.02 - методика преподавания родного языка: автореф. дис...канд. пед. наук. - Душанбе, 2000. - 18 с.

7. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников // [Электронный ресурс].-М.:Просвещение,-1976г.

8. Ҳамроев Ҳ. Ҷанбаҳои педагогикаи ташаккули малақаҳои кор бо матн, дарки маъно ва хониши бошуурона дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ / Ҳ. Ҳамроев, автореф. дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н. и. педагог. 13.00.01. – 2022, - 60с.

9. Bacon F. *Meditationes Sacrae* / F. Bacon, - ISBN 9781564596413, - 1996, - 112p.

МАСЪАЛАИ РУШДИ МАЛАКАИ МУОШИРАТ ВА ТАСНИФОТИ МАТНҲО ДАР ФАЪОЛИЯТИ СУҲАНВАРИИ ХОНАНДАГони СИНФҳои 5-9

Дар мақола масъалаи омилҳои рушди тарбияи арзишҳои маънавий - ахлоқии хонандагони синфҳои 5-9 тавассути китобҳои дарсии забон ва адабиёти тоҷик мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Категорияҳои вожаҳои ахлоқӣ-маънавию дарк намудан барои тарбияи насли наврас

бениҳоят муҳим аст, чунки барои ташаккули неруи дохилии инсон мусоидат менамояд. Инчунин, дар мақола қайд гардидааст, ки воситаи мантиқии дастрас намудани донишҳои назариявӣ - ин тафаккурро бо амалиёти озмоишӣ чамбаст намудан аст. Аз натиҷаи чунин муҳокимаҳо хулосаҳои нав қабул гардидан мегиранд, ки дар як доираи муайян чихати рушди тарбияи арзишҳои маънавӣ - ахлоқии хонандагони синфҳои 5-9 мусоидат мекунад.

Муаллиф дар мақола оиди матнҳо ва навъҳои онҳо суҳан ронда, қайд менамояд, ки матнҳо се нав мешаванд, ҳикоягӣ, тавсифӣ ва муҳокимавӣ.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, маънавӣ – ахлоқӣ, омӯзгор, матн, фаъолият, маҳорат, мавзӯ, касб, арзиш, китоб, восита, хулоса, мазмун, асар, ташаккул.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ И КЛАССИФИКАЦИИ ТЕКСТОВ В РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5-9 КЛАССОВ

В статье рассматриваются факторы развития духовно-нравственных ценностей учащихся 5-9 классов посредством учебников таджикского языка и литературы. Понимание категорий нравственно-духовных слов чрезвычайно важно для воспитания подрастающего поколения, поскольку способствует формированию внутренней силы человека. Также в статье отмечается, что логическим средством получения теоретических знаний является обобщение этого мышления экспериментальными способами. По результатам таких дискуссий можно сделать новые выводы, что в определенной степени способствует развитию духовно-нравственных ценностей учащихся 5-9 классов.

Автор, говоря в статье о текстах и их видах отмечает, что существует три типа текстов: повествовательные, описательные и дискуссионные.

Ключевые слова: образование, обучение, духовно-нравственный, учитель, текст, деятельность, умение, тема, профессия, значение, книга, инструмент, вывод, содержание, работа, формирование.

THE PROBLEM OF DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS AND CLASSIFYING TEXTS IN THE SPEECH ACTIVITY OF STUDENTS OF 5-9th GRADES

The article discusses factors in the development of spiritual and moral values of students in grades 5-9 through textbooks of the Tajik language and literature. Understanding the categories of moral and spiritual words is extremely important for the education of the younger generation, since it contributes to the formation of a person's inner strength. The article also notes that the logical means of obtaining theoretical knowledge is to generalize this thinking through experimental operations. As a result of such discussions, new conclusions can be drawn, which to a certain extent contributes to the development of spiritual and moral values of students in grades 5-9.

Speaking in the article about texts and their types, the author notes that there are three types of texts: narrative, descriptive and discursive.

Key words: education, training, spiritual and moral, teacher, text, activity, skill, topic, profession, meaning, book, tool, conclusion, content, work, formation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Атоева Шукрона Бозоралиевна – унвонҷӯи Пажӯхишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, муовини директор оид ба таълими муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 16 – и ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе.

Сведения об авторе: Атоева Шукрона Бозоралиевна - соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, заместитель директора по учебной части общеобразовательного учреждения №16 Шохмансурского района города Душанбе.

Information about the author: Atoeva Shukrona Bozoraliyeva - applicant for the Institute for the Development of Education. Abdurrahman Jami Academy of Education of Tajikistan, deputy director of education the secondary school N 16 of the Shokhmansur district of Dushanbe.

**РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНТИЛООТӢ ДАР ТАШАККУЛИ
ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИЮ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢӢН**

Афизов С.Х., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар даврони Истиклолияти давлатӣ дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат вазифаи тайёр кардани мутахассисони рақобатпазир, баландихтисос, инчунин шаҳрвандони аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ солим ва обутобёфта, ба меҳнати босамар ва ҳимояи Ватан қодир истодааст. Саломати қавӣ ва тайёрии хуби ҷисмонии ҷавонон яке аз меъёрҳои муҳимтарини рушди ҷомеаи муосир ва нишондиҳандаҳои ташаккулёфаи симои фарҳангии шахсият маҳсуб меёбанд.

Сохтори фаъолияти инсон ҳамеша аз ҷониби мутахассисон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифта, муҳимияти мавҷудияти унсурҳои ҳавасмандгардонӣ дар он муқаррар карда мешавад. Дар ин бобат ҳар як фаъолияти шахс дар сурате самарабахш ва натиҷабарор ҳисобида мешавад, ки агар ӯ барои татбиқи мақсади худ дорои ангеҷаҳои қавӣ ва корсозе бошад, ки боиси зарурати фаъол будан, тамоми қувваи худро бахшидан, рафъи душвориҳо ва унсурҳои номусоид мусоидат карда тавонад. Ин нуқта ба раванди таълим, ки метавонад, дорои натиҷаҳои гуногун бошад, низ дахл дорад: ба шарте ки, агар дар донишҷӯён муносибати мусбат ба таҳсил инкишоф ёфта бошад; дар он ҳолате ки, агар дар раванди он (таълим) дар онҳо шавку ҳавас бобати ба даст овардани донишҳо ва маҳоратҳои нав вучуд дошта бошанд ва ниҳоят, агар дар онҳо ҳисси қарз ва масъулият вуҷуд ёфта бошад [8, с. 378].

Стратегияи муосири рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар концепсияи нуруи ҳамаҷонибаи фарҳангӣ, зехнӣ, касбӣ ва ҷисмонии шахсият асос ёфтааст. Аз ин лиҳоз, тамоюлҳо ва мушкилоти таҳсилоти муосир дар давраи гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ бо талаботи торафт афзоянда ба эҷоди низомии таҳсилоте тавсиф меёбад, ки барои ташаккули шахсияти эҷодкори дорои тафаккури табдилдиҳанда шароит фароҳам меорад. Фарҳанги нави тафаккурро танҳо дар заминаи таҳсилоти инноватсионӣ дар асоси воситаҳои нав ва мазмуни нав бо истифодаи васеи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ ташаккул додан мумкин аст. Аммо, таҳлили вазъи масъала нишон медиҳад, ки бо вучуди имкониятҳои назарраси эҳтимоли, воситаҳои технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар низомии таҳсилоти олии касбии ҷисмонӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ба таври лозима ва самаранок истифода намешаванд. Сабаби асосии ба амал омадани чунин вазъ, ба андешаи мо, мавҷуд набудани муносибати ягона ба татбиқи имкониятҳои технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ дар фанҳои таълимӣ мебошад, ки гузаронидани таҳқиқоти пешравандаи назариявӣ ва озмоишӣ ва таҳияи асосҳои илмӣ-методиҳои эҷод ва истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсиониро дар ихтисосҳо ва фанҳои гуногун талаб мекунад [9, с. 29].

Низомии маориф имрӯзҳо дар шароите қарор дорад, ки фарҳанги ҷомеа дар маҷмуъ ва гурӯҳҳои алоҳидаи он аз бисёр ҷиҳат бо дараҷаи фарҳанги иттилотӣ муайян карда мешавад.

Фарҳанги иттилоотӣ мафҳуми хеле гуногунҷанба буда, шомили мавридҳои зерин мебошад: дарки имконоти технологияҳои иттилоотии муосир; донишҷӯи раҳовард ва муносибатҳои асосӣ, принципҳо ва талабот нисбат ба таҳия, инчунин, маҳорати истифодаи воситаҳои компютери омодагӣ, коркард ва интиқоли иттилоот (саводи компютерӣ), маҳорати кор бо дилхоҳ иттилоот, дониш ва ташаккули малакаҳои воқеии истифодаи захираҳои тақсимшудаи иттилоотӣ; истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои компютерӣ барои ҳалли масъалаҳои истехсолӣ; дарку фаҳми технологияи сохтан ва истифодаи воситаҳои муосири компютери таълим, мавҷуд будани малакаҳои муташаккили ҷустуҷӯ, таҳлил ва интихоби захираҳои тақсимшудаи иттилоотӣ; малакаҳои муташаккили аз

худ намудани воситаҳои муосири иртиботии муоширати дутарафа ва амсол ба инҳо [6, с. 101].

Афанасева Н.А., дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки истифодаи технологияи иттилоотӣ барои самаранокии таълим ва ташаккули салоҳияти иттилоотии донишҷӯён аҳаммияти калон дорад [1, с. 127].

Рушди техникаи компютерӣ ва технологияи иттилоотӣ боиси ба вуҷуд омадани мафҳуми ҷомеаи иттилоотӣ, яъне ҷомеае, ки дар асоси чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, интиқол ва истифодаи иттилооти гуногун, тарзҳои коркарди он расондан ва дарёфт кардан сохта шудааст, мебошад. Ба масъалаҳои иттилоотонидани ҷараёни таълим дар марҳилаҳои гуногуни тараққиёти он донишмандони зиёди равоншинос, файласуф ва педагог О.В. Лвова, А.Н. Тихомиров, **Л.В. Лапчик**, И.В. Роберт, А.П. Назаров, Ф.С. Комилийн, А.Р. Мирзоев, Б.Ф. Файзализода, Н.Н. Шоев ва ғайра машғул шудаанд.

Марҳилаҳои таърихӣ қаблӣ рушди геополитикӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон боиси сохтан ва роҳандозӣ карда шудани низоми маорифе гашт, ки ба ин низом хислатҳои зерин хос мебошанд:

- тақсими нобаробари муассисаҳои таълимӣ дар қаламрави мамлакат, тамаркузи иқтидори илмӣ, фарҳангӣ ва таълимӣ маърифатӣ дар як қатор марказҳои калони саноатӣ;
- тамоюли маҳдуди низомҳои таълимӣ манотиқи ҷумҳурӣ ҷиҳати омодагии кадрҳо барои ин ё он соҳаи амалии фаъолият;
- сохтори идоравии омодагӣ ва бозомӯзии мутахассисон;
- сохтори анъанавии қолабҳои кори таълимӣ, ки ба талаботи ҷаҳони муосир ҷавобгӯ намебошад.

Масъалаҳои низоми маориф ба масъалаҳои рушди ҷомеа ва давлат табдил меёбанд, чунки дар ҷаҳони муосири иттилоотӣ барои рушди ҳамаи тарафҳои зиндагии аҳли башар захираҳои зеҳнӣ ва иттилоотӣ аҳаммияти ҳарчи бештар касб мекунад. Бахусус, барои ҳамин ҳам, иттилоотонидани мамлакат, ҳамаи соҳаҳои фаъолияти илм, истехсолот ва низоми маориф ва рушди иқтисодии ҷумҳурӣ, дар маҷмӯъ, ҳоизи аҳаммият гаштааст.

Таҳлили равияҳои ҷорӣ нишон медиҳанд, ки таҷрибаи муосири шомил намудани технологияҳои иттилоотӣ ирбототӣ дар сиёсати таълимӣ ва маърифатии мактаби олий хислати ҳамгирой касб мекунад. Дар ин матн ҳамгирой он далелеро инъикос мекунад, ки вай унсури муҳити таълимӣ маърифатӣ гашта, эҷодгари «пасманзар»-и фаъолияти таълимӣ мегардад. Ғайр аз ин, ҳамгироии ТИК маънои гуногуннавьии зиёди муҳити таълимро дар назар дорад, яъне гузариш аз компютери ягонаи фардӣ дар синфхонаи таълимӣ ба таълим дар речаи on-line. Ҳамгирой ва ҷалби технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба низоми таҳсилоти олий аз баррасии масъалаҳои техникӣ дида, бештар масъалаҳои таҳия, истифода ва верификатсияи технологияҳои педагогии ТИК дар ҷараёни таълимро дар назар дорад [7, с. 3].

ТИК дар мактаби олий бештар дар зери таъсири конструктивизм қарор дорад, ки дар ҳамкориҳои мусбати донишҷӯён бо дигар субъектҳои ҷараёни таълим бо мақсади ба таври самаранок аз худ кардани донишҳо зоҳир мегардад. Дар ин матн инҳирофи назаррас аз принципҳои инструксионализм, ки зимни он донишҷӯён дар ҷараёни интиқоли мустақими донишҳо ва малақаҳо аз омӯзгор ба таълимгирандагон ширкат мекунад, ба мушоҳида мерасад.

Табдилёбии мактаби олий дар зери таъсири ворид шудани ТИК аз тариқи баланд бардоштани самаранокии таълим амалӣ шуда истодааст ва дорои хусусиятҳои вижаи зерин мебошад:

- мавҷуд будани мақсадҳои мушаххаси таълимӣ маърифатӣ ва интиқоли васеи стратегияҳои таълимӣ;
- истифодаи самараноки захираҳои дастрас;
- аз тарафи таълимгирандагон дарк кардани ҷараёни таълим, ки банақшагирӣ, назорат, хударзбӣ, мувофиққунонии ҷараёни таълимро дар назар дорад.

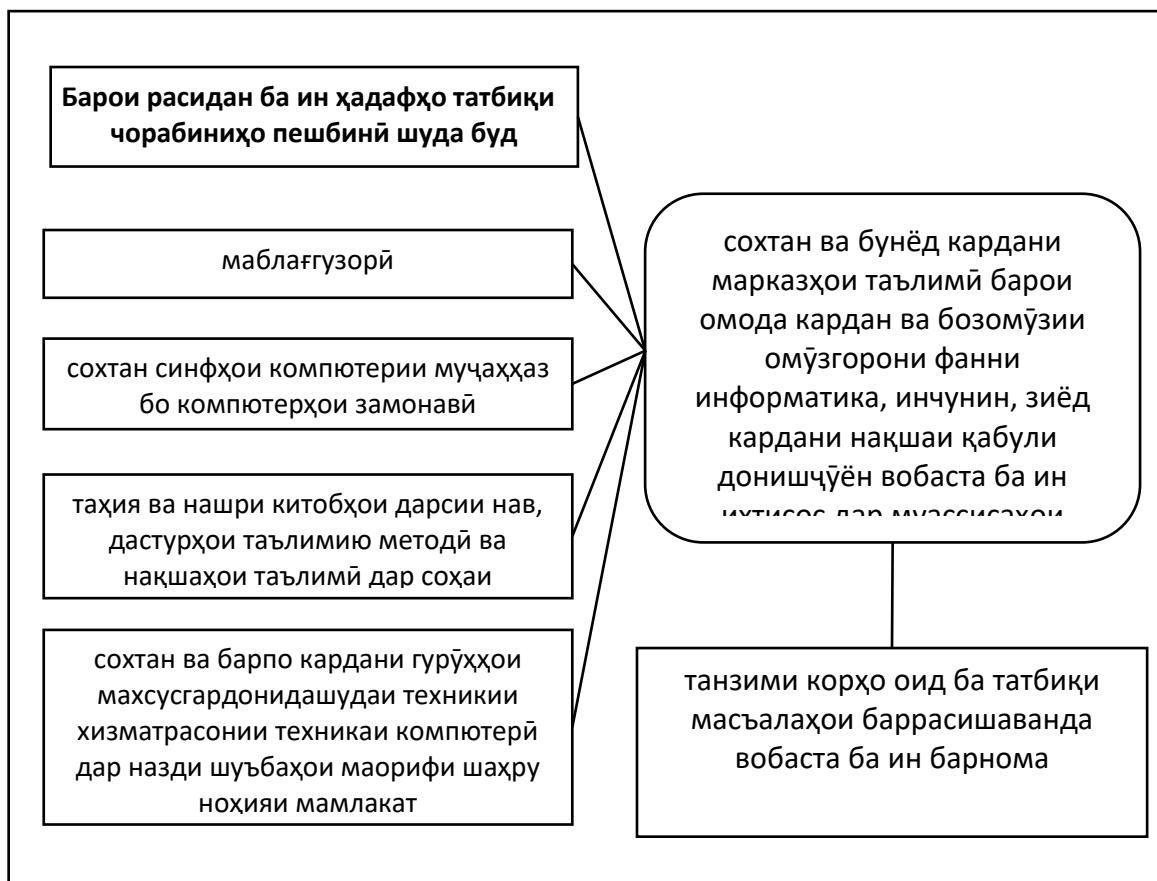
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои иттилоотонидани низоми маориф ва ҷомеа инъикоси худро дар як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва Барномаҳои давлатӣ ёфтааст. Масалан, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №502 аз 31 декабри соли 2002 «Барномаи компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2007» тасдиқ карда шудааст. Мақсади ин Барнома мусаллаҳ гардонидани таълимгирандагон ба дониш, малака ва маҳорати кор бо техникаи ҳисоббарор ва бо ин роҳ мутобиқ гардонидани сатҳи омодагии мутахассисон ба стандартҳои ҷаҳонӣ мебошад.

Ин Барнома аз ҳисоби қарори дуҷуми Ҳукумат (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №77 аз 05.03.2008, солҳои 2008-2012) ва қарори сеҷуми Ҳукумат (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №16 аз 02.09.2010, солҳои 2011-2015) рушди минбаъда ёфт.

Қадами баъдӣ дар роҳи иттилоотонидан ва истифодаи ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти мамлакат тасдиқ намудани Барномаи давлатии стратегияи «Технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар таърихи 05.10.2003 буд. Мақсадҳои ин стратегия аз инҳо иборат мебошад: таҳияи тадбирҳо ва ташаккули механизмҳои таъминкунандаи мусоидат ба истиқрори ҷомеаи иттилоотӣ дар Тоҷикистон; таҷдид ва рушди васеи соҳаҳои гуногун дар заминаи истифодаи васеи ТИК дар ҷумҳурӣ; мусоидат ба татбиқи стратегияи коҳиш додани камбизоатӣ; бунёд намудани теъдоди хеле назарраси ҷойҳои корӣ; баланд бардоштани самаранокии меҳнат.

Мутобиқ ба стратегияи баррасишаванда самтҳои асосии фаъолияти давлат дар соҳаи ТИК инҳо мебошанд: такмили қонунгузорӣ ва пойгоҳи меъёрию техникӣ (меъёрҳои техникӣ); рушди инфрасохтори иттилоотӣю иртиботӣ; таҳия ва татбиқи замимаҳои нави ТИК; ҷанбаҳои амнияти иттилоотӣ. Ба ҳайси афзалият ҳангоми таҳия ва татбиқи замимаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои зерин аз қабилҳои ҳукумати электронӣ, низоми таҳсилоти фосолавӣ ва таҳқиқоти илмӣ, тиббӣ, телевизионӣ, низоми фуроши электронӣ, марказҳои иттилоотӣю бозоршиносӣ, бақайдгирии электронии шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ муайян карда шуданд.

Мутобиқ ба Стратегияи қабулшуда аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 3 декабри соли 2004 Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои давраи солҳои 2005-2008 пешбинӣ шуда буд, таҳия ва тасдиқ карда шуд. Мақсади асосии ин Барнома сохтани шароит барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодии мамлакат, мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ аз ҳисоби татбиқ ва тавзеи ҳамаҷонибаи ТИК буда, дар таърихи 6 июни соли 2015 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №188 «Дар бораи тасдиқи Барномаи истифода ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ба забони тоҷикӣ», самти интенсификатсияи истифодаи забони тоҷикӣ дар технологияҳои иттилоотӣ рӯйи кор омад [4, с. 22].



Расми 1. – Амсилаи ҳадаф, татбиқ ва бунёд кардани марказҳои таълимӣ

Ин ҳуҷҷатҳо тағйирёбӣ дар низоми таҳсилоти миёнаи умумиро фаро гирифта, амалан, низоми таҳсилоти олии касбиро фаро нагирифт. Аз ин рӯ, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2006 № 184 Консепсияи рушди таҳсилоти олии қабул карда шуд, ки дар он масъалаи таҷдид ва модернизатсияи барномаҳои таълимӣ, методҳо ва шаклҳои таълим, татбиқи технологияҳои муосир, қабл аз ҳама иттилоотию коммуникатсионӣ қайд карда шудааст. Бобати рушди ҳуҷҷати дар боло зикршуда дар таърихи 2 ноябри соли 2007 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №530 «Дар бораи консепсияи низоми иттилоотии идоракунии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расид. Дар асоси ин қарор корҳо оид ба таҳия ва татбиқи Низоми иттилоотӣ дар Вазорати маориф ва илми ҚТ, шомили Портали вазорат, ки ахборот ва иттилоотро дар бораи сатҳи истифодаи низоми иттилоотӣ, хабардор будани ҷомеа, нишондиҳандаҳои омории истифодаи барномаҳои компютерӣ дар чараёни таҳсилот, мутамарказ менамояд, оғоз карда шуданд.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 2 ноябри соли 2007 № 529 Барномаи давлатии рушди таҳсилоти олии касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015 ба тасвиб расид. Сипас, ин Барнома бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 29 апрели соли 2009 такмил ва васеъ карда шуд, ки тавассути он Барномаи давлатии рушди таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015 тасдиқ карда шуд [5, с. 25].

Ҳар кадоме аз вазифаҳои ин Барнома хислати маҷмӯӣ дошта, ба татбиқи якҷанд самти афзалиятноки рушди низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз он ҷумла, ба кори омодагии мутахассисони баландихтисосе, ки қодир ба ҳалли фасли вазифаҳои касбӣ дар шароити иттилоотонии ҷомеа ва татбиқи технологияҳои нави илмӣ мебошанд равона карда шудаанд. Дар мувофиқат бо ин ҳуҷҷатҳо тасмим гирифта шудааст, ки Қонунҳо «Дар бораи маорифи Тоҷикистон», «Дар бораи таҳсилот ва таҳсилоти касбии баъди хатми донишгоҳӣ», бо мақолаҳои дар бораи имконоти истифодаи ТИК муосир (гардиши электронии ҳуҷҷатҳо ва баланд бардоштани масъулият бобати иттилооти ироашаванда дар шакли электронӣ) такмил

карда шаванд. Ғайр аз ин, мақсадҳои аввалиндараҷаи ташаккули муҳити ягонаи иттилоотии таҳсилоти касбӣ; такмили қорҳои илмӣ-таълимӣ ва методӣ дар соҳаи таҳсилоти касбӣ ва татбиқи технологияҳои нав (ТИК дар ҷааёни таълим) эълон карда мешавад.

Дар ҳоли ҳозир аз тарафи Вазорати маориф ва илм ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳури Тоҷикистон вазифаҳои зерин ҳаллу фасл карда шуда истодаанд:

- такмили низоми иттилоотии (НИ) идоракунии маориф ва рушди низоми ҳамгироии иттилоотии идоракунии маориф. Ин низомҳои иттилоотии маориф бояд омор дар соҳаи маориф ва маълумот дар бораи идора ва вазоратхонаҳои ҳампоя дошта бошанд;

- таҳияи низомҳои автоматии иттилоотии идоракунии муассисаҳои таълимӣ;

- такмили меъёрҳои пойгоҳӣ доир ба шомил намудани ТИК ба ҷараёни таълим дар ҳамаи сатҳҳои низоми маориф;

- сохтани маркази захираҳои таълимии иттилоотӣ дар манотик ва портали таълимии Вазорати маориф ва илми ҚТ;

- компютерикунонии минбаъдаи муассисаҳои таҳсилоти миёна барои ба даст овардани нишондиҳандаҳои умумичаҳонии таъмин будан ба техникаи компютерӣ;

- васли муассисаҳои таълимӣ ба шабакаи Интернет;

- таҳия ва татбиқи технологияи таълими фосолавӣ дар ҳамаи сатҳҳои таҳсилот;

Дар натиҷаи дар амал татбиқ кардани мавридҳои дар боло зикршуда интизориҳои зерин дар назар аст:

- баланд шудани сифати таҳсилот аз ҳисоби ТИК дар ҷараёни таҳсилот;

- баланд шудани сифати тасмимҳои идоракунӣ дар асоси таҳлили вазъият ва истифодаи маълумоти аниқи мониторинги низоми маориф;

- теъдоди компютерҳо дар муассисаҳои таълимии равияи техникӣ ва касбидошта то ба як компютер барои 15 нафар расонида мешавад. [2, с. 16]

Ба васли муассисаҳои таълимӣ ба шабакаи Интернет таваҷҷуҳи қалон зоҳир карда мешавад, ин иқдом барои муассисаҳои таълимӣ дурнамои васееро мекушояд. Ба шарофати ин шабакаи глобалӣ имконияти нави омода намудан, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси мутахассисон рӯйи қор омадааст. Муассисаҳои таълимие, ки ба таври пурра имконияти Интернетро мавриди истифода қарор медиҳанд, аллақай ба тағйир додани методҳои таълим ва мутобиқ гардонидани онҳо ба талаботи ҷомеа дар соҳаи маориф оғоз кардаанд. Суръати рушду инкишофи таҳсилот дар ҷумҳурӣ афзоиш меёбад ва сабабаш мавридҳои зерин мебошанд:

- истифодаи ТИК барои ҳаллу фасли вазифаҳои таълим ва идоракунии ҷараёни таълим дар ҳамаи сатҳҳои низоми таҳсилот;

- ҳаллу фасли вазифаҳои саводнокии дастаҷамъонаи компютерӣ аз ҳисоби дар донишҷӯён ва омӯзгорон ташаккул додани салоҳиятҳои пойгоҳии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникаи ҳисоббарор;

- мавҷуд будани супориши иҷтимоӣ аз тарафи ҷомеа, ки ба таври назар васеъ намудани ҳаҷм ва рушди сифати омодагии мутахассисони варзидаро, ки кодиранд дар сатҳи лозима ТИК-ро дар фаъолияти касбии хеш мавриди истифода қарор диҳанд, асоснок мекунад. [3, с. 26].

Барои татбиқи иттилоотонидани таҳсилоти олии касбии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд иқдоми зерин амалӣ карда шаванд:

- гузариш ба омодагии бисёрзинагии мутахассисон, таълими модуль ва тадриси курсҳои байнифаннӣ;

- ба роҳ модани истифодаи ҳар чи бештари компютерҳо;

- сохтани бонқҳои компютерӣ, маълумот ва шабақаҳои иттилоотӣ;

- автоматизатсияи идоракунии ҷараёни таълим, назорат ва санҷиши дониши донишҷӯён тавассути компютерҳо;

- татбиқи технологияҳои нав ва иттилоотӣ дар ҷараёни таълим;

- таҳия ва аз худ кардани технологияҳои иттилоотию иртиботии муносиб: тести

компютерӣ, низомҳои таълимии автоматикунонидашуда, маҷмуаҳои таълимию методӣ.

Иттилоотонидани таҳсилот имрӯзҳо ҳамчун бахши ҷудонашавандаи ҷараёни иттилоотонидани ҷомеа, дар маҷмуъ ва ҳамчун яке аз омилҳои шартии интиқол ба шакли хеле баланди муташаккили мавҷудияти тамаддун мавриди баррасӣ қарор гирифта истодааст, чунки дар баробари рушди сохторҳои иттилоотӣ технологизатсияи тамоми паҳлуҳои ҳаёту фаъолияти инсон сурат гирифта истодааст. Пайдо шудани ҳар гуна захираҳои электронии самти таълимидошта, фазои гуногунҷанбаи иттилоотиро дар шакли тасвирҳои графикӣ, аудиовизуалӣ, овозӣ, матнӣ ва монанди инҳо, ахбор ҳамчун муҳити вижаи инсон ба вуҷуд меорад [10, с. 97].

Амалан, дар шароити иттилоотонидани ҷомеа, вақте ки таркиб ва ҳаҷми захираи самти таълимидошта тағйир меёбад ва дар соҳаи омодагии мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тақсимбандии дархост барои хизматрасонӣ ба амал меояд, дар ҷараёни қабули тасмимҳо талаботи иттилоотӣ дар сатҳҳои гуногун меафзоянд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар ҷаҳони имрӯза ҷараёни такмили низоми маориф, татбиқ ва ҷустуҷӯи методҳои оптималӣ, шакл ва воситаҳои таълиме, ки ба талаботи амалии ҷомеа посухгӯ мебошанд, рафта истодааст. Дар соҳаҳои асосии фаъолият ҳарчи бештар мутахассисони баландхаттос ва мутахассисоне, ки диплом ва касби мавриди назарро пас аз омодагии махсус дар муассисаҳои таълимии касбии иловагӣ ва таҳсилоти олии худ мекунанд, талаб карда шуда ва арзишманд махсуб мешаванд. Нақши махсуси ТИК дар рушду нумуи илмию техникаи ҷомеа ва таҳсилот аз он иборат аст, ки онҳо ҷараёни аз худ намудани донишҳо, инчунин, пахшу паҳн шудан ва омезиш ёфтани онҳоро дар ҷомеа метезонанд. Баланд шудани сифати интеллекти иҷтимоии ҷомеа ва захираҳои инсонии он аз ин тариқ сурат мегирад.

Ҳамчунин, дар адабиёти педагогӣ бо мақсади баланд бардоштани шавқ ва ё ҳавасмандгардонии донишҷӯён дар иртибот ба фаъолияти таълимию маърифатиашон як идда нуқтаҳо баррасӣ шудаанд, ки амалӣ шуданашон боиси бештар ба омӯзиши фаъолияти касбӣ рӯ овардани онҳо хоҳанд гашт:

– рушд додани маҳорат ва хоҳиши инкишофи қобилиятҳо оид ба азхудкунии фаъолонаи дониш тавассути зоҳир кардани саъю кӯшишҳои устувор ва мунтазами иродавӣ дар раванди низоми кредитии таҳсилот;

– рушд додани инкишофи муносибати дигаргунсозандаи субъект ба объектҳо ва падидаҳои таҳқиқшаванда;

– рушд додани амалиёти иродавӣ ва инкишофи мавқеи фаъол, ки фаъолияти фаъоли шахсиятро дар соҳаи баланд бардоштани маърифат муайян мекунанд;

– истифодаи маҷмуи хосиятҳои, ки зарурати афзоиш ёфтани неруҳои ҳаётии таълимгирандаро таъмин мекунанд;

– эътибор додан ба тарзу сифати тайёрии таълимгиранда, ки дар он фардият ва маҷмуи ақидаҳои ахлоқию иродавии ӯ инъикос меёбад, барои баланд бардоштани савияи донишу маҳоратҳои ноил шудан ба мақсадҳои таълимию маърифатӣ зарурат доранд.

Илова ба гуфтаҳои боло дар шароити кунунӣ барои аз тамоми навигариҳо боҳабар шудан мутахассиси замонавиро, аз ҷумла, донишҷӯёнро лозим меояд, ки дониши худро ҳамеша ва муттаассил ғанӣ намоянд, зеро илм ва техника бо суръати баланд рӯ ба тараққӣ ва инкишоф мебошад. Аз ин рӯ, барои омода кардани донишҷӯён мутобиқи талаботи замон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҷараёни ҳавасмандгардониро дар сатҳи зарурӣ рушд ва ташкил намудан ба мақсад мувофиқ мебошад, бахусус, дар ин раванд истифодаи технологияи иттилоотиро дар сатҳи баланди замонавӣ ташкил кардан зарурат дорад. Барои ҳамин ҳам, дар ҷодаи баланд бардоштани сифати тайёркунии донишҷӯёни замони муосир, дар сатҳи баланд ташкил кардани ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимию маърифатии онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба мақсад басо мувофиқ мебошад.

Адабиёт:

1. Афанасьева, Н.А. Ситуативные задачи как средство формирования информационной компетентности будущих педагогов профессионального обучения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 [Текст] / Н.А. Афанасьева – Брянск, 2012. – 157 с.
2. Барномаи давлатии компютерикунонии муассисаҳои таҳсилоти олии барои солҳои 2011-2015. – Душанбе, 2010. – 42 с.
3. Барномаи давлатии рушд ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз декабри соли 2004, № 468 тасдиқ шудааст.
4. Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015. Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2008, № 254 тасдиқ шудааст.
5. Барномаи давлатии ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои солҳои 2018-2022. – Душанбе, 2018.
6. Комилов, Ф.С. Асосҳои техникаи компютерӣ: Воситаҳои таълимӣ [Матн] / Ф.С. Комилов, Д.С. Шарапов – Душанбе, 2004. – 201 с.
7. Файзализода, Б.Ф. Теоретическая обоснованность методической организации дистанционного обучения в современных условиях подготовки компетентных специалистов в вузах Таджикистана: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 [Текст] / Б.Ф. Файзализода. – Бохтар, 2021. – 60 с.
8. Шарипов, Ф.Ф. Системный подход к информатизации педагогического процесса в вузе – доминанта формирования профессиональных компетентностей студентов: дис. ... д-ра пед. наук: [Текст] / Ф.Ф. Шарипов – Душанбе: «РТСУ», 2013. – 409 с.
9. Шарифзода, Ф. Технологияи иттилоотӣ дар раванди таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф. Шарифзода – Душанбе, 2008. – 69 с.
10. Шокиров, Ф. Асосҳои технологияҳои иттилоотӣ муосир: Васоити таълимӣ [Матн] / Ф. Шокиров, А. Шамсиев, М. Самеев – Хучанд: «Маориф», 2005. – 127 с.

РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИЮ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢЁН

Муаллиф дар мақола дар бораи рушди технологияи иттилоотӣ дар ташаккули фаъолияти таълимӣ маърифатии донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ сухан рондааст.

Қайд гардидааст, ки барои аз тамоми навгониҳо бохабар шудан мутахассиси замонро лозим меояд, ки дониши худро пурра карда тавонад, зеро илм ва техника бо суръати ниҳоят баланд тараққӣ карда истодааст. Муаллиф қайд мекунад, ки барои рушди бомуваффақияти тайёр кардани донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ онҳоро ба ҷараёни душвори камолоти касбӣ мутобиқ кардан лозим аст.

Дар мақола муаллиф бештар ба асарҳои олимони тоҷик ва хориҷӣ така намуда, ҳамзамон, фикру ақидаҳои худро доир ба ташаккули фаъолияти таълимӣ маърифатии донишчӯён баён намудааст.

Қайд карда шудааст, ки барои омода кардани донишчӯён мутобиқи талаботи замон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҷараёни ҳавасмандгардониро дар сатҳи зарурӣ рушд ва ташкил намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Инчунин, муаллиф дар бораи барномаҳо ва стратегияҳои давлатӣ доир ба компютерикунонии раванди таълим маълумот додааст.

Калидвожаҳо: ҳавасмандгардонӣ, фаъолият, таълим, маърифат, фаъолияти маърифатӣ, технология, иттилоот, дониш, технологияҳои иттилоотӣ.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье автор рассказал о развитии информационной технологии в формировании учебно-познавательной деятельности студентов учреждений высшего профессионального образования.

Отмечается, что для того, чтобы быть в курсе всех новостей, необходимо современному специалисту, дополнить свои знания, ведь наука и техника развиваются очень высокими темпами. Автор отмечает, что для успешного развития обучения студентов в учреждениях высшего профессионального образования необходимо адаптировать их к сложному процессу профессиональной зрелости.

В статье автор преимущественно опирался на работы таджикских и зарубежных ученых и в то же время высказывает свое мнение по организации учебно-познавательной деятельности студентов.

Отмечается, что для подготовки студентов в соответствии с требованиями времени целесообразно разработать и организовать на необходимом уровне процесс мотивации в учреждениях высшего профессионального образования.

Также автор предоставил информацию о государственных программах и стратегиях по компьютеризации образовательного процесса.

Ключевые слова: мотивация, деятельность, познаватель, познавательная деятельность, технология, информация, знания, информационные технологии, модел.

DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITIES OF STUDENTS

In the article, the author talked about the development of information technologies in the formation of educational and educational activities of students in institutions of higher professional education.

It is noted that in order to keep abreast of all the news, you need a specialist of that time who can supplement his knowledge, because science and technology are developing at a very high pace. The author notes that for the successful development of student learning in institutions of higher professional education, it is necessary to adapt them to the complex process of professional maturity.

In the article, the author mainly relied on the works of Tajik and foreign scientists and at the same time expressed his opinion on the organization of educational and cognitive activities of students.

It is noted that in order to prepare students in accordance with the requirements of the time, it is advisable to develop and organize at the required level a motivation process in institutions of higher professional education.

The author also provided information about government programs and strategies for computerizing the educational process.

Keywords: motivation, activity, cognizer, cognitive activity, technology, information, knowledge, information technology, model.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Афизов Сухроб Хурсандович**- унвонҷуи кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ,. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Қӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Тел: (+992) 918532101.

Сведения об авторе: **Афизов Сухроб Хурсандович**– соискатель кафедры методики преподавания информатики Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Тел: (+992) 918532101.

Information about the author: **Afizov Sukhrob Khursandovich**- applicant for the Department of Informatics Teaching Methods Kulob State University named after A. Rudaki. **Address:** 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, st. S. Safarov, 16. Tel: (+992) 918532101.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Исоева Д.С., к.п.н., доцент

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Еще в первые годы независимости Правительство Таджикистана приняло ряд постановлений для развития малого бизнеса и частного сектора. Основной целью таких решений было улучшение благосостояния граждан и превращение Таджикистана в динамично развивающую страну. Но жизнь показала, что намеченную цель можно достичь поэтапно на основе формирования и воспитания у граждан предприимчивости.

Реформирования и модернизация экономики в Таджикистане привели к переосмыслению отношения работников к результатам своего труда [12, с. 54]. Происходили изменения отношений к формам собственности на средства производства и это вызвало ломку устоявшихся производственных отношений. Экономические проблемы обсуждаются во многих семьях присутствие детей, которые сложившуюся ситуацию в стране осмысливают по-своему. Сложившаяся ситуация как перед родителями, так и перед учащимся, поставил ряд вопросов о необходимости новых ориентиров, которые позволили бы человеку успешно реагировать на часто меняющиеся условия экономической жизни [4, с. 143].

Трудовое воспитание формирует у учащихся экономическое сознание, умение анализировать результаты своего труда и повысить его производительность. Трудовое воспитание способствует вовлечению молодёжи, начинающих свою трудовую деятельность, в управлении общественным производством [3, с. 91].

Следует отметить, что основу экономической подготовки учащихся, составляют трудовое обучение и воспитание необходимой для их подготовки к трудовой деятельности. Экономическая подготовка рассматривается как залог высокопроизводительного труда выпускников общеобразовательных школ в избранной ими профессии, в будущем и как составная часть работы, связанной с формированием у них экономически значимых качеств, пониманием сути экономической политики государства, а также экономических основ развития современного производства.

Трудовое воспитание связано с решением триединой задачи построения общества. Во-первых, главная экономическая задача является создание технической базы общества, во вторых, формирование новых общественных отношений и, в-третьих, воспитание экономической сознательности.

Необходимо отметить, что первая задача не может быть решена без повышения эффективности производства. Потому, что каждый человек и каждый трудовой коллектив должны стремиться к достижению высоких результатов при наименьших затратах, добиваться рационального использования машин и оборудования, материальных и финансовых ресурсов, экономии рабочего времени, сырья, топлива и энергии, об улучшении показателей деятельности предприятия.

Формирование новых общественных отношений также требует необходимость экономической подготовки учащихся. Развитие рыночной экономики и связанных с ней отношений собственности и отношений коллективности, происходит в результате совершенствования производства, обмена, распределения и употребления. Экономическое сознание в условиях рыночной экономики приобретает глубокое значение, так как сознательное ведение хозяйства становится закономерной необходимостью.

Воспитание экономической сознательности в нынешних условиях предусматривает формирование мировоззрения на основе системы философских, экономических и социально-политических взглядов, что обязательно предполагает выработку экономического сознания

учащихся. Экономическая подготовка требует от выпускников школ сознательного отношения к труду и собственности, которые становятся возможными при овладении экономикой и организацией производства [14, с. 67].

Сегодня основными задачами экономической подготовки учащихся являются:

- вооружение учащихся знаниями, умениями и навыками о роли труда в жизни человека;
- воспитание навыков эффективной организации и использования бюджета времени;
- формирование экономических качеств в семье;
- формирование умения жить в современных социально-экономических условиях;
- умение экономного, сознательного отношения к результатам труда и материальным ценностям;
- умения соизмерять потребности с экономическими возможностями их удовлетворения;
- соответствия профессиональных намерений потребностям экономики республики;
- обеспечение возможности реальной экономической деятельности;
- воспитание экономически значимых качеств у учащихся.

В учебном плане общеобразовательной школы нет специального предмета, дающего комплекс экономических знаний. Поэтому для решения этой задачи, необходимо вести работу по следующим направлениям:

- а) формирование трудовых умений и навыков в учебном процессе;
- б) повышение уровня экономических знаний за счет улучшения межпредметных связей.

Основной задачей трудового воспитания учащихся это потребности и умения жить и трудиться в условиях рыночной экономики. Поэтому воспитание бережливости, предприимчивости, формирование убеждений, деловитости невозможно без включения учащихся в процесс производительной деятельности, так как коллективное выполнение тех или иных заданий повышает чувства ответственности и долга, позволяет повысить производительность труда.

Другой важной задачей трудовой подготовки является вовлечение учащихся в техническое творчество, так как техническое творчество включает учащихся в различного рода расчеты, и, анализ технического творчества учащихся дает возможность понимать понятия затрат времени, материалов, трудовых усилий и электроэнергии.

Суть закона экономии времени заключается в том, чтобы сократить рабочее время на производство продукции. Экономия рабочего времени складывается из экономии и живого, и овеществленного труда. Под понятием живым понимается труд, затраченный на производство продукции, под овеществленным – труд, затраченный в прошлом.

Следует отметить, что сбережение рабочего времени увеличивает долю свободного времени, необходимого для развития личности. Поэтому, сбережение времени способствует не только росту общественного производства, но и создает более широкие возможности для всестороннего развития личности. В этом законе отражается связь, которая существует между производительностью труда, развитием личности и обществом [11, с. 1].

Неумение использовать свое свободное время общественно полезной деятельностью рано или поздно приводит к недисциплинированности, неорганизованности и к правонарушениям. К.Д. Ушинский в свое время решительно осуждал такое «препровождение времени, когда человек остается без работы в руках, без мысли в голове, потому что в эти минуты портится голова, сердце и нравственность [15, с. 17].

Неудовлетворенность избранной профессией приводит к снижению производительности труда, является одной из серьезных причин текучести кадров, повышает затраты государства на переучивание людей. Поэтому профориентационную работу в школе можно считать одним из основных направлений трудовой подготовки учащихся [13, с. 40]. Для воспитания разумных потребностей, необходимо знать и учитывать интересы, стимулы и ценностные мотивы и привычки молодых людей. Поэтому важно научить учащихся

измерять личные интересы со своим трудовым вкладом и реальными важностями общества. Необходимо для учащихся создавать такие условия, где они могли трудиться и оценить стоимость трудовых усилий, затраченных на ее производство.

Главным условием формирования экономического сознания является развитие экономического мышления, которое выступает в двух взаимосвязанных уровнях: теоретическом и эмпирическом [10, с. 127].

Теоретическое экономическое мышление – это воспроизводство сознанием людей их экономических отношений в форме экономических идей, категорий теорий, понятий. Эмпирическое осмысление и усвоение учащимся экономических знаний – это переработка экономической информации и критическое применение их в реализации конкретных экономических задач. Эти два уровня в единстве создают предпосылки для возникновения у личности чувства хозяина процесса производства, которому чужда расточительность и бесхозяйственность.

Экономическое мышление предполагает в труде высокую ответственность, предприимчивость, творческий поиск путей, ведущих к наилучшему результату при наименьших затратах. Важнейшей чертой экономического мышления является деловитость. Личность может достичь такого уровня мышления тогда, когда научится мыслить категориями экономической науки, отражающими процессы и явления в экономике (т.е. производство товаров, сфере услуг и т.д.) и когда у личности будут сформированы потребность, желание, убеждение в необходимости применять полученные знания на практике.

Решая вопрос - включение учащихся в настоящий производственный процесс, необходимо включить учащихся всех возрастов в реальную экономическую деятельность. В связи с этим Нисимчук отмечает, что «Экономическая деятельность учащихся - это сознательное применение на практике сформированных экономических знаний, умений и навыков и проявление экономически значимых качеств личности. Она имеет большое значение в формировании экономического мышления» [10, с. 127].

О воспитании у учащихся предпринимательских качеств он далее пишет что: «Под формированием экономически значимых качеств личности понимают трудовую и общественную деятельность по повседневному использованию на практике усвоенных экономических знаний и убеждений. Методика контроля сформированности экономических качеств основана на системе проверочных работ, включающих задания, сознательно организованных бесед, опросов и экономические наблюдения.

Процесс экономического воспитания должен осуществляться не только с учетом общепедагогических принципов, но и на основе специфических, присущих ему принципов, которые бы отражали цель трудового воспитания и определяли главные его направления. Эти принципы вытекают из закона затраты времени, который тесно связан со всей системой экономических законов, действующих в стране. Отсюда берут свое начало следующее специфические принципы трудового воспитания [6, с. 62]:

- принцип экономии рабочего (учебного) времени;
- принцип экономии труда;
- принцип экономии вне рабочего (учебного) времени;
- принцип экономии результатов труда и природных богатств.

Экономия рабочего (учебного) времени есть нечто иное, как экономия труда.

В настоящее время воспитательная система образовательных учреждений направлена на организацию целей воспитания учащихся в новых экономических условиях. К классификации элементов воспитательного процесса существует различный подход:

- определяющие направления, способствующие формированию основных общественно значимых качеств личности (экономическое, трудовое, нравственное и др.);
- выделяющие в структуре формирования личности духовное (умственное) и физическое развитие;

- раскрывающие основные формы воспитательного процесса, такие, как семейное, дошкольное, школьное (вузовские), трудовое и другие.

Трудовое воспитание учащихся связано с другими составными частями воспитательной системы. Каждая составная часть воспитания, непосредственно способствуя развитию одних экономических качеств влияет на формирование более значимых. Например, нравственное и идейное воспитание также в должной степени формируют экономически значимые качества трудового воспитания. В идейном и экономическом воспитании используются и идеологические и экономические средства воздействия на личности. Экономическое воспитание предполагает овладение экономическими знаниями и научной организации труда. Оно способствует формированию конкретных экономических знаний о содержании и принципах организации экономической жизни и о экономической политике государства. В результате экономического воспитания у учащихся расширяется система понятий экономических взглядов, суждений и выводов, на основе которых вырабатывается основные идейные убеждения. Учитель, осуществляя экономическую [1, с. 298] подготовку, готовит их к трудовой, экономической и общественно-политической деятельности и участия в укреплении и развитии экономики страны.

В основе потребностей трудового воспитания лежат экономические стимулы. Труд является первой жизненной необходимостью человека, и в процессе труда удовлетворяет материальные и духовные потребности. Трудовая подготовка формирует материальные и духовные потребности, приводя их в соответствие с экономическими возможностями.

Сегодня в общеобразовательной школе сложилась определенная система трудового воспитания школьников, которая считает [2, с. 175]:

- трудовое воспитание в процессе урока технологии, общественно полезного и производительного труда;
- трудовое воспитание в процессе внеклассной и внешкольной воспитательной работы с учащимися;
- трудовое воспитание в процессе общего политехнического обучения;
- трудовое воспитание на факультативных занятиях и во внеклассной работе;
- трудовое воспитание в семье.

Совершенствование экономического образования и воспитания в семье, с одной стороны, требует улучшения экономической подготовки родителей, а с другой укрепления связи школы, семьи и производственных коллективов.

Современные проблемы экономического воспитания тесно связаны с его историей.

По убеждению К.Д. Ушинского воспитание должно быть способным определить свое положение в хозяйственной сфере. Отсюда он призывает овладевать наукой хозяйствования, где действуют законы политэкономии, потому, что она как «наука хозяйства должна вывести обыкновенного человека на ту высоту, с которой, прежде всего только один гений угадывал хозяйственные потребности народа и возможности их удовлетворения» [15, с. 656].

Педагогическая система К.Д. Ушинского, основывается на связи педагогики с другими науками: анатомией, физиологией, психологией, логикой, географией, статистикой, политэкономией, историей. «Во всех этих науках излагаются, считаются и группируются факты и те соотношения фактов, в которых обнаруживаются свойства предмета воспитания, т.е. человека» [15, с. 349]. Здесь речь идёт о системе знаний, которую обязан усвоить педагог, во избежание односторонней в воспитании. В эту основу учитель непременно включает экономические знания.

По мнению Н.К. Крупской школа должна быть связана с экономической жизнью страны и местности в частности. В связи с этим она пишет: «Политехнизм – это целая система сюда входит и изучение географической основы экономических отношений, влияние способов добывания и обработки на общественные формы труда и влияние последних на весь общественный уклад» [7, с. 559]. Главной задачей школы она считает понимание

учащимися элементов производства и механизмов взаимоотношений одной сферы производства с другим.

Политехническое образование связывает со знанием экономических законов и организации производства.

Н.К. Крупская уделяет пристальное внимание воспитанию бережного отношения к собственности, изучению основ научной организации труда и проблемам выбора профессии.

Педагогическое наследие А.С. Макаренко большое значение имеет для научного осмысления проблемы экономического образования и воспитания. Представляя цель воспитания как конкретную программу личности, А.С. Макаренко отводит большое место воспитанию сознательного хозяина страны: «У нас каждому человеку предстоит в жизни обязательно участвовать в общем государственном хозяйстве, и чем лучше он будет подготовлен к этому делу, тем больше он принесёт пользы и всему обществу и самому себе» [9, с. 511].

Положение А.С. Макаренко о воспитании как процессе, имеющим социально – экономические предпосылки является методологическим: «Со всем сложным миром окружающей действительности ребёнок входит в бесконечное число отношений, каждое из которых неизменно развивается, переплетается с другими отношениями, усложняется физическим и нравственным ростом самого ребёнка».

Рассматривая, экономическую и педагогическую эффективность труда А.С. Макаренко отмечает, что труд, не создающий материальные ценности, не оказывает положительного влияния на воспитание. С другой стороны он подчеркивает, что необходимо труд организовать педагогически. Он отмечает экономическое и педагогическое значение хозрасчёта, называя его замечательным педагогом.

Благодаря нему воспитанники ощущали реальные результаты труда, хозяйственные заботы, учились хозяйствовать. «Сделав Хозяйственную заботу отправной точкой в процессе воспитания, мы в полной мере с теорией исторического материализма, все формы нашей жизни и формации вывели из хозяйства и хозяйствования» [8, с. 511].

В работах А.С. Макаренко главное внимание уделяет вопросам бережного отношения к материальным ценностям. На этой основе формируется сознательное отношение к собственности.

Все формы организации жизнедеятельности детей заключены в единую систему режим жизнедеятельности коллектива, который учит точности, аккуратности, экономии времени. Режим понимается как средство воспитания, он в значительной мере способствует воспитанию осознанной дисциплины. Большую роль в осуществлении режима играет самоуправление. Его организация является важным резервом экономического воспитания.

По мнению А.С. Макаренко, в семье в процессе выполнения хозяйственных работ ребёнок, проявляет заботу не только о личных вещах, но и коллективного пользования, участвует в эффективном расходовании семейного бюджета, учится обращаться с деньгами.

Таким образом, немаловажную роль в формировании у учащихся трудовых навыков играют родители и старшие в семье [5, с. 134]. Они должны помочь детям выбрать правильный путь, который бы соответствовал требованиям общества, а также склонностям и возможностям детей, при выборе профессии. Но не всегда учитывается желание ребенка, его способности.

Литература:

1. Бабанский, Ю.К. Оптимизация процесса обучения \ Ю.К. Бабанский - М.: Просвещение, 1982. - 298 с.
2. Государственная программа по обеспечению образовательных учреждений республики предметными кабинетами, оснащенными образовательными и научно-исследовательскими лабораториями. Душанбе, 2010. - 175 с.
3. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». - Душанбе: Шарқи озода 2004. - 91 с.

4. Исоев С. Опыт и народные традиции в трудовом воспитании детей в семье: дис.канд.пед.наук\Исоев Саидахмад.-1983.-143с.
5. Кадыров, К. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе\ К. Кадыров.-Душанбе:2006.-134.
6. Конституция Республики Таджикистан.- Душанбе, 2003.-62 с.
7. Крупская, Н.К. Педагогические сочинения: в 6т.Т.3\Н.К.Крупская;под ред. А.М. Арсеньева и др.-М.:педагогика.-559с.
8. Макаренко, А.С. Сочинения: В7т. Т.5\А.С.Макаренко.2-е изд.-М.,1957.-511с.
9. Макаренко, А.С. Сочинения: В7т. Т.4\А.С.Макаренко.2-е изд.-М.,1957.-552с.
10. Нисимчук, А.С. Экономическое образование школьников\А.С. Нисимчук- М.: Просвещение, 1991.-127с.
11. Рахмон, Э. О социально-экономической жизни страны, науке, образовании, реализации стратегических целей Таджикистана: Послание Президента Правительству страны 20 апр. 2011г. //Нар.газ.- 2011-.27апр.
12. Стратегия Республики Таджикистан в области науки и технологии на 2011-2015 годы.-Д.:2011.-54с.
13. Усова, А.В. Формирование у учащихся обобщенных умений и навыков при осуществлении межпредметных связей/А.В. Усова // Межпредметные связи естественно-математических дисциплин: сб. ст. / под ред. В.Н. Федоровой. – М.; 1980 .- с. 40-54.
14. Учебные планы общеобразовательных школ Таджикистана на 2009-2010 гг.- Душанбе, 2009.-67 с.
15. Ушинский, К.Д. Собраний сочинений. Т.2: Педагогические статьи.-М.;Л.-Изд-во Акад. пед. наук РСФСР,1948.-656с.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ТРУДОВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Автор в статье рассматривает экономическую подготовку учащихся средних общеобразовательных школ.

Трудовое воспитание учащихся связано с другими составными частями воспитательной системы. Каждая составная часть воспитания, непосредственно способствуя развитию одних экономических качеств влияет на формирование более значимых. Например, нравственное и идейное воспитание также в должной степени формируют экономически значимые качества трудового воспитания.

Главными факторами трудового воспитания в учебно-воспитательном процессе являются содержание форм и методов организации учебного процесса. Общеобразовательная школа, вооружая учащихся знаниями о природе, человеческом обществе и мышлении дает учащимся общее представление об экономике, производстве, законах рыночной экономики, развитии экономики страны и методах экономической науки.

Ключевые слова: трудовое воспитание, экономическое воспитание, нравственность, труд, время, производства, учащихся, фактор, формирование, развитие.

ТАЙЁРИИ ИҚТИСОДӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ МЕҲНАТИИ ХОНАНДАҒОН

Муаллиф дар мақола тайёрии иқтисодӣ ҳамчун омили ташаккули тарбияи меҳнатии хонандагонро мавриди муҳокима қарор додааст.

Тарбияи меҳнатии хонандагон бо шаклҳои гуногуни системаи тарбиявӣ вобастагӣ дорад. Ҳар як шакли тарбия бечунучаро ба инкишофи ҷиҳатҳои иқтисодӣ ва ба рушди сифатҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад. Барои мисол, тарбияи ахлоқӣ ё тарбияи ғоявӣ дар сатҳи муайян ба ташаккули тарбияи иқтисодӣ мусоидат менамоянд.

Дар раванди таълиму тарбия омили асосии тарбияи меҳнатӣ ин ташкил намудани мазмуни шаклҳо ва усулҳои қараёни таълимӣ мебошад. Муассисаҳои таълимӣ хонандагонро бо донишҳо дар бораи табиат мусаллаҳ намуда, ҷамъияти одамон ва тафаккур онҳоро водор

сохта, ки дар бораи иқтисодиёт, истеҳсолот, қонунҳои бозори иқтисодӣ, рушди иқтисодиёти кишвар ва шаклҳои илми иқтисодӣ маълумот пайдо намоянд.

Калидвожаҳо: тарбияи меҳнатӣ, тарбияи иқтисодӣ, ахлоқ, меҳнат, вақт, истеҳсолот, хонандагон, омил, ташаккул, рушд.

ECONOMIC TRAINING AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' LABOR EDUCATION

The author of the article examines the economic training of students in secondary comprehensive schools.

The labor education of students is connected with other components of the educational system. Each component of education, directly contributing to the development of some economic qualities, influences the formation of more significant ones. For example, moral and ideological education also form economically significant qualities of labor education to a due degree.

The main factors of labor education in the educational process are the content of the forms and methods of organizing the educational process. The comprehensive school, arming students with knowledge of nature, human society and thinking, gives students a general idea of the economy, production, the laws of the market economy, the development of the country's economy and the methods of economic science.

Key words: labor education, economic education, morality, labor, time, production, students, factor, formation, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исоева Д.С. номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров, 16. Тел: (992)985-03-25-10

Сведения об авторе: Исоева Д.С., кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992)985-03-25-10

About the author: Isoeva D.S., candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the psychology department of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street, 16. Tel: (992)985-03-25-10

**ТДУ:37.0+376 (075.8)
М-65**

ДАРСҲОИ ҒАЙРИАНЪАНАВИИ ХОНАНДАГОНИ ТАҲСИЛОТИ МАҲСУС ҲАМЧУН МЕЪЁРИ МУОСИРИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ

Мирзоева С., Рамазонова Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Тараққиёти босуръат ва тағйирот дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа аз хонандагони ақлан ақибмондаи дараҷаи сабук маҳорати тез мутобиқшавӣ ба шароити мактабҳои маҳсус, дарёфти роҳи эҷодкоронаи ҳалли масъалаҳо, худидоракунии дар лаҳзаҳои вазнин, муносибати маҳсулноқ бо омӯзгорони гуногун ва дар вақт ҳамчун баробархукукиро боқӣ монданро талаб мекунад. Вазифаи асосии мактабҳои маҳсуси муосир - омода кардани хонандагон ба ҳаёт инкишоф додани маҳорати ҳар як хонанда, тарбияи шахсияти ба ҳаёти мутараққӣ мутобиқ маҳсуб меёбад.

Усулҳои анъанавии таълим, тобеяти пассифонаи хонандагони ақлан ақибмонда ин масъаларо дигар ҳал карда наметавонад. Барои ҳалли масъалаи мазкур технологияи муосири

педагогӣ, шаклҳои пурмаҳсули ташкили чараёни таълим ва истифодаи усулҳои фаёли таълим лозим аст.

Дарсҳои ғайрианъанавӣ системаи методҳои мебошад, ки фаёлноки ва фаёлияти амалии хонандагонро дар чараёни азхудкунии маводи таълим таъмин мекунад.

Муносибати хонандагон ба дарсҳои ғайрианъанавӣ як самти афзалиятнок ба ҳадафҳои таълим аст, аз қабилӣ, омӯзиш, худмуайянкунӣ, худтаъминкунӣ, иҷтимоӣ ва рушди хонандагони ақлан ақибмонда ба ҳисоб меравад. Дар марҳалаи ҳозираи ҷустуҷӯи истифодаи самарабахши захираҳои инсонӣ қариб дар ҳамаи соҳаҳои фаёлият ба муносибати дарсҳои ғайрианъанавӣ бештар диққат дода мешавад. Муносибати нав ба тарбияи касбии шахсе, ки ба амалҳои фаёл ва созанда омода шудааст, имрӯз аз таҳияи равиши дарсҳои ғайрианъанавӣ дар ташаккули системаҳои таълим иборат аст. Ин тамоюли бозсозии методҳои таълимӣ ҳанӯз пеш аз созишномаҳои Болония ба вучуд омада, характери объективӣ - хусусияти мушкилоте дорад, ки дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ дар назди системаи маориф мегузорад. Баъдтар, дар раванди Болония, версияҳои гуногуни чунин меъёрҳо фаёлона таҳия карда шуданд ва ин методологияи нав равиши салоҳиятнок номида шуд [4, с. 308].

Таҳияи масъала, аҳаммияти он ва зиддиятҳои зикршуда интихоби мавзӯи дастури таълимиро муайян намуд: Дарсҳои ғайрианъанавӣ хонандагони муассисаҳои махсус ҳамчун меъёри муосири самаранокии таълим ба ҳисоб меравад.

Дарсҳои ғайрианъанавии таълим, ки дар сатҳи байналҳалқӣ эътироф гаштаанд, барои гузаронидани семинару тренингиҳо ва умуман машғулиятҳои таълимӣ омӯзишӣ вақти камро талабкунанда истифода мегарданд.

Дарсҳои ғайрианъанавии таълим аз чунин принципҳои иборат мебошанд:

- ҷалби диққати иштирокчиён ва дар муддати кӯтоҳ ба мақсад ноил гаштани онҳо;
- иштироки озодона, фаёл ва тамоюлноқ;
- иштироки на зиёда аз 20 нафар иштирокчиён дар машғулият;
- пешниҳод ва қабули мустақилонаи қоида ва тартиби рафтори иштирокчиён мавриди ташкили машғулият;
- иштироки бевоситаи иштирокчиён дар раванди машғулият

Фасилитатор на ҳамчун муаллим нисбат ба хонанда, балки ҳамчун маълумотдиҳанда ва маслиҳатчи нисбат ба иштирокчиёни машғулият муносибат мекунад.

Мақсади асосии истифодаи дарсҳои ғайрианъанавӣ, ин ба тезӣ ва дар муддати кӯтоҳтарин, аз худ кардани (омӯзонидани) маълумоти зарурӣ, баланд бардоштани сатҳи дониш ва малақаҳои ҳаётӣ мебошад, ки он ба таҳкими қобилият ва маҳорати ровигию шунавандагӣ, рушди малақаҳои сарварию ташкили гурӯҳ, бедор кардани ҳисси инсондӯстӣ ва ғайра дар хонандагони ақлан ақибмонда мусоидат менамояд.

Хусусиятҳои асосии рушди дарсҳои ғайрианъанавии асосӣ ҳамчун меъёри муосири самаранокии таълим яке аз фаёлиятҳои хонандагони ақлан ақибмонда ба ҳисоб меравад. дарсҳои ғайрианъанавӣ пеш аз ҳама бо хусусияти мутобиқкунияш машҳуру маъруф гаштааст, яъне дилхоҳ хонандаи ақлан ақибмонда бо якдигар фикру ақидаи худро пешниҳод мекунад, ҳуқуқи андешаронӣ қарданро доранд, бо якдигар муносибат мекунад ва соҳибзаковат хоҳ ноҳақ ба ин ва ё он самтҳои афзалиятнок мутобиқ мегарданд.

Аз ин рӯ, мавриди ҷалби хонандагони ақлан ақибмонда зарур аст, ки аз рӯи принципҳои интихобӣ амал намуд, яъне барои амалӣ гаштани мақсадҳои машғулият ва бомуваффақият анҷом ёфтани он мебошад, ашхоси нисбатан фаёли ҷомеа ва нисбат ба ҷавонон бошад, бештар аз хонандагон, ки қудрати аз худ кардани бемамониати дилхоҳ маводи таълимиро доранд, интихоб намуд.

Ҳангоми ташкили машғулият дар бисёр ҳолатҳо воситаҳои айёни ба монанди: қоғазу каламҳои гуногуни ранга, маводҳои тақсимотӣ, видеофилмҳо ва ғайра истифода мегарданд, ки ба дучанд аз худ кардани маълумот ба хонандагони ақлан ақибмонда мусоидат менамояд.

Мавриди гузаронидани машғулият аз рӯи дарсҳои ғайрианъанавӣ ба монанди: ҳуҷуми фикрҳо, ки малакаи суҳанронии шахс хонандагонро устувор мегардонад, бозӣ дар нақшҳо, барои худро озод ҳис кардану ба синфҳои мутобиқ шудан шароит фароҳам меорад,

кор дар гурӯҳчаҳо, ки ба хонанда шароит фароҳам меорад то мустақилона кор кунад, ақида ва нуқтаи назари худро мустақилона таҳия намояд ва бо руҳбаландӣ дар рафти машғулият ширкат варзад, истифода мегарданд.

Бартари таълими дарсҳои ғайрианъанавӣ дар он аст, ки шахси хонанда дар равиши он, яъне дар гузаронидани машғулият бевосита иштирок мекунад. Дар он шахси хонанда озодона савол медиҳад, баҳсу мунозира мекунад, ақидаи худро озодона изҳор менамояд, тартибу қоидаҳои дилхоҳи машғулиятро дар якҷоягӣ бо ҳамсабақон пешниҳод ва интихобу қабул менамояд. Мавриди истифодаи усулҳои муқаррарии таълим бошад, хонанда аз ин гуна имкониятҳо маҳрум аст [10, с. 310].

Дарсҳои ғайрианъанавӣ ҳамчун меъёри муосири самаранокии таълим талаб мекунад, то хонандагони таҳсилоти ибтидоӣ дар чараёни амалигардии он фаъолона иштирок намуда, ақидаҳои худро озодона ва бемамониат изҳор намояд.

Исботи ин тасдиқотро бо баъзе нуқтаи назар ва ибрази ақидаи иштирокчиёни машғулиятҳои бо ҳамин усули таълимӣ гузаронидашуда тақвият медиҳем, ки зикр кардаанд: “Хуб мешуд, ки чунин машғулиятҳо дар мактабҳои ёрирасон низ ҳангоми дарсҳои ҳаррӯза гузаронида мешуд”, яъне онҳо хоҳиш доранд, ки дарсҳои ҳамарӯзаи онҳо бо ҳамин гуна усулҳои таълимӣ ташкил карда шаванд.

Ба саволи “Чаро Шумо мехоҳед, ки дар мактаб маҳз аз рӯи дарсҳои ғайрианъанавӣ машғулиятҳо ташкил карда шаванд?” ҷавоб доданд, “Чунки дар ин машғулиятҳо бо мо ҳар гуна бозиҳо мекунанд, ба ягон ҳаракатҳо маҷбур намекунанд, ба суханҳоямон гӯш мекунанд, мо худамон мустақилона кор мекунем, худро озод ҳис мекунем, сухани якдигарро намебурем, мавзӯҳо осонфаҳм мебошанд”.

Муносибат, барои шахс силоҳест, ки ўро дар майдони обрӯй, нуфуз ва эҳтиром аз ҳама гуна фишороварӣ, нафрат ва тухмату таҳқири атрофиён эмин медорад.

Дар ҳаёти хонандагони ақлан ақибмонда бошад, махсусан дар ташаккулёбии ҳаёти онҳо маҳорат ва қобилияти муошират ва муносибати хуб доштан, аз ҳама неъматӣ бехтарин ва бебаҳо ба шумор меравад, ки он ба муваффақиятҳои комил дар фаъолияти корӣ, ҳамчунин оиладорӣ метавонад боис гардад.

Доштани муносибати хуб нисбат ба ҳамсолони худ, аз ҷумла хонандагони ақлан ақибмонда: хонандагони ақлан ақибмондари мавриди ташкили чорабиниҳои иттилоотӣ маърифатӣ ба бехтарин дастовардҳо метавонанд ноил гардонад. Воқеист, ки мавриди баромад кардан, сухан гуфтан хонандагон ба тамоми ҳаракатҳои ровӣ назар мекунанд. Ҳар як ҳаракати ўро - тарзи суханронӣ, баланду пастии овоз, шавқи зоҳирӣ, сират, тартиби қадамзанӣ, назар, чехра ва ғайра, ки хусусиятҳои барандари дарбар мегиранд, мушоҳида мекунанд, баҳо медиҳанд ва мавқеъ ва муносибати худро нисбат ба шахси ровӣ муайян мекунанд.

Дарачаи азхудкунии маълумот ва ё иттилоот аз тарафи шунавандагон аз муносибат, муомила ва муоширати бевоситаи баранда вобастагӣ дорад. Набояд фаромӯш кард, ки мақсади асосӣ мавриди ташкили чорабиниҳои иттилоотӣ маълумотнок гардонидани хонандагон мебошад ва зарур аст кӯшиш ба ҳарч диҳем, то маълумоти иброзгашта, аз тарафи шунавандагон қабул ва барои беҳ шудани шароити зист истифода гардад. Вале мутаассифона, бисёр мавридҳои мешавад, мо фаромӯш мекунем, ки шунаванда вазифадор нест, то суханони изҳоркардаи моро қадр ва қабул кунад ва ё вобаста ба суханони мо муносибатҳои худро мутобиқ гардонад [13, с. 175].

Аз ҷумла, хонандагони ақлан ақибмонда дар ҳама маврид озод ҳастанд ва ин озодиро вобаста ба чорҷӯбаи муайяни муоширату муносибатҳои инсонӣ ва махсус муайянгашта амалӣ менамоянд. Чорҷӯбаи махсус муайянгаштаро дилхоҳ барандаи дилхоҳ чорабинӣ нисбат ба иштирокчиён муайян менамояд. Баранда вазифадор аст пеш аз ҳама шунавандари нисбат ба маълумотнокӣ ҷалб намояд, бо ҳаракатҳои муомила ва муоширати эҳтиромонаи худ дилгарм намояд, то шунаванда сабру тоқат ва таҳаммулнокиро пеша карда, маълумот ва иттилооти аз тарафи баранда иброз гаштаро қабул ва азхуд кунад. Ҳамчунин, мавриди баромад барандари психологи хуб шуданаш лозим меояд. Чунки ҳар як шунаванда ба худ

хошиши шахсӣ ва хислати ба худ хосро соҳиб аст. Барои он ки шунаванда изҳороти барандаро дарк ва аз худ намояд, лозим аст, ки хошиш ва нуқтаи назари шунаванда, қобилият ва маҳорати ӯро низ дарк намояд ва вобаста ба иқтидорнокии ӯ муносибати худро чиҳати расонидани иттилоот амалӣ гардонад. Танҳо баъди гузоштани ҳамин қадамҳои муносибат ва баҳодихӣ шахси баранда ва ё ровӣ метавонад бомуваффақият маълумоти заруриро ба шунаванда расонад.

Барои муносибати беҳтарин доштан ва ба мақсади худ ноил гаштан мебояд чунин салоҳиятҳоро донист:

- ҳамеша дар муносибат ва муоширати байниҳамӣ нисбат ба ҳамсол, калонсол ва ё хурдсол бо сабру тоқат, таҳаммулнок ва гӯяндаю шунавандаи хуб будан лозим;

- аз оне ки нисбат ба ҳамсоли худ чизе бештар медонӣ набояд фахр кард, ҳатто мебояд зоҳиран нишон дод, ки сатҳи дониш ва маълумотнокии ту низ баробари маълумотнокии ӯст, танҳо фарқ дар он аст, ки оид ба мавзуи ҷорӣ каме маълумот бештар дорӣ;

- муносибат ва муоширати баранда нисбат ба шунаванда ҳамеша бояд намуна бошад;

- дар хотир бояд дошт, танҳо байни хонандагони солим иштирокчиёне ҳастанд, ки сатҳи донишашон нисбат ба сатҳи дониш ва маълумотнокии баранда зиёд аст, фарқ танҳо дар он аст, ки шахси баранда оид ба мавзуи ҷорӣ бештар маълумот дорад, лекин ин дар байни хонандагони ақлан ақибмонда аз сабаби осеб дидани майнаи сар маълумоти камтарро соҳиб ҳастанд. Аз ин лиҳоз, дарс, машғулиятҳо дар хонандагони ақлан ақибмонда гузаронидани дарсҳои ғайрианъанавӣ ҳатмист, зеро танҳо дар дарсҳои ғайрианъанавӣ хонандагони ақлан ақибмонда моликанд, ки фикру ақидаи худро озод пешниҳод намоянд. Инчунин, хонандагони ақлан ақибмондаро вохӯрдан мумкин аст, ки нисбат ба мавзуи ровӣ баромад дошта, маълумоти кофӣ низ доранд. Бинобар ин, барандаро зарур аст, ки мавриди баромад ин гуна бартарихоро дар ёд дошт ва ҳамеша нисбат ба шунавандагон бо эҳтиром, нарму таҳаммулнок муносибат кард;

- хурмату эҳтиромро нисбат ба муносибати байниҳамӣ ҷой додан лозим, фикру ақидаи хонандагони ақлан ақибмондаро ҳамеша бояд эҳтиром ва қадр кард;

- сараввал, бодикқат суханони хонандагони ақлан ақибмондаро мебояд гӯш кард, сипас хулоса карда, сухан мебояд гуфт;

- дар муносибат ва рафтор нисбат ба хонандагони ақлан ақибмонда бо тамкин ва намуна мебояд буд;

- мавриди сухан гуфтан ровӣ ва ё гӯш кардани хонандагони ақлан ақибмонда, чеҳраи хуш, сирати зебо ва рафтори хубро мебояд нишон дод, то ки ин чеҳраҳоро хонандагони ақлан ақибмонда омӯзанд, баробарҳукукии худро дарк кунанд ва арзиши қадри худро аз дигарон кам надонанд [7, с. 13].

Ба хонандагони ақлан ақибмонда аз хурдсолӣ аслан на сухан гуфтани ҳарф задан ва муоширати хушу ҳаловатбахш, балки ба озод будан, муошират кардан, якдигарро гӯш карданро омӯзонидан лозим аст. Бинобар ин, лозим аст, ки ҳар яки мо мавриди муносибат кардан бо назардошти нуқтаи назари хонандагони ақлан ақибмонда усулҳои беҳтарини суханрониро истифода барем, то ин ки диққати ӯро ба суханронии худ ҷалб намоем.

Чи тавре дар боло иброз кардем, мавриди ташкили машғулият фасилитатор (ровӣ, гӯянда) шахси аллақай оид ба мавзуи дахлдор омӯзонидашуда мебошад ва иштирокчӣ (хонандагони ақлан ақибмонда) шахси оид ба ҳамин мавзӯ маълумоти кофӣ ва ё тамоман маълумот надошта мебошад.

Инчунин, фасилитатор бояд чунин маҳоратҳои идоракунии синфхона ва нишондиҳандаҳои (хислатҳои) қонегардонии талаботи шунавандагонро дошта бошад:

Фаъолияти фасилитатор аз ҷӣ бояд иборат бошад:

- таҳияи речаи рӯз (рӯзнома);

- маълумоти муҳтасар оид ба мавзӯ;

- фаҳмонидани мавқеҳои нофаҳмо;

- дастгирӣ ва руҳбаланд намудани хонандани ақлан ақибмонда;

- қабул, таҳлил ва муҳокимаи ҳамагуна фикру ақидаҳои хонандагони ақлан ақибмонда;

- ба ҳар як хонандагони ақлан ақибмонда иштирокчи чихати иштироки фаъол шароити мусоид фароҳам овардан;

- ба чараёни қор дар гурӯҳ бо иштироки бевоситаи хонандагони ақлан ақибмонда қабул намудан қарор ва қоидаҳо дар фаъолияти;

- дар чараёни баҳсу мунозираи хонандагони ақлан ақибмонда бетараф будан ва қарори умумӣ қабул кардан;

- қоидаҳои қабулкардаи гурӯҳро мутобиқ намудан ва ба тартиб даровардан;

- аз рӯи қоидаҳои қабулкардаи гурӯҳ назорат бурдан;

- вобаста ба мақсади машғулият назари гурӯҳро равона сохтан (мутобиқ намудан).

Вазифаи фасилитатор - мусоидат ба қабули қарорҳои дуруст ва ҳақиқатпазири гурӯҳ ва бадастории натиҷаҳои мувофиқ ба мақсади машғулият.

Фасилитатор - ташкилкунандаи чараёни муносибат ва муоширати аъзои гурӯҳ барои мубодилаи (ба якдигар расонидани) маълумот байни ҳамдигарӣ мебошад.

Фасилитатор - ба муваффақият ва ба мақсад ноил гаштани аъзоёни гурӯҳ масъул мебошад.

Фасилитатор - дар дилхоҳ муҳокимаронӣ бетараф мемонад, нуқтаи назари худро пеш намегузорад [9, с. 288].

Моҳияти фаъолияти фасилитатор - ин бо мақсади амалигардонии вазифаҳои мушаххаси машғулият, ба роҳ мондани ҳамкорӣ ва мубодилаи афкор миёни аъзоёни гурӯҳ мебошад.

Маслиҳатҳои муфид:

- Боварӣ доштан ба комёбӣ дар амалӣ гаштани вазифаҳои машғулият ва аз ҷониби хонандагони ақлан ақибмонда бо хоҳиши самимӣ қабул кардани он;

- Мебояд донист, ки ҳар як шахс бо худ, ба машғулият чизи муҳимме меорад;

- Боварӣ доштан ба он ки гурӯҳ иқтидори ҳал кардани масъалаҳои худро дорад;

- Эҳтиром нисбат ба эҳтиётот, талабот ва манфиатҳои ҳамаи хонандагони ақлан ақибмонда;

- Боварӣ доштан ба он, ки ташкили машғулият муҳим аст ва аз натиҷаи он дар ҷомеа саҳми босазое мегузored.

- Рафторҳои нохуб: (Набояд ин гуна рафтор кард!)

- Танқиди иштирокчиёни машғулият ва рад кардани нуқтаи назари онҳо;

- Қабули қарор бе иштироки аъзои гурӯҳ;

- Маҷбур кардани гурӯҳ ба фаъолияти ғайри хоҳиши онҳо;

- Сухани бисёр гуфтан;

- Маҷбур кардани гурӯҳ ба қабули қарори номуносиб;

- Фасилитатор чиро бояд донад:

- Гӯш кунад ва сабри гӯш кардан дошта бошад;

- Ба эҳсосот дода нашавад;

- Дикқати гурӯҳро ҷалб кунад;

- Гурӯҳро барои ноил гаштан ба мақсади машғулият равона созад.

Дар чараёни мусоҳиба фасилитатор бояд:

- Масъаларо атрофи мавзӯ муҳокима намояд, мавқеъҳои нофаҳморо фаҳмонад;

- Ба ҳар як хонандаи ақлан ақибмонда шахс барои ширкати фаъолна, имкониятҳо фароҳам орад;

- Дар чараёни фаҳмондадиҳӣ мисолҳои гуногун орад [14, с. 63].

Хулоса доштани маҳорати ровигӣ ва муносибати хуб мавриди гузаронидани машғулиятҳо бо усули ғайрианъанавӣ барои хонандагони ақлан ақибмонда бисёр бармаҳал аст. Яке аз принципҳои асосии ташкили машғулиятҳо бо усули ғайрианъанавӣ муносибат ва

муоширати байни хонандагони ақлан ақибмонда доштанро ба фасилитатор талаб мекунад, бо ин восита захираи луғавии хонандагон бой ва инкишоф хоҳад ёфт.

Адабиёт

1. Алиев А.Б., Зиёев М.Н., Олимова Ф.К., Эрматова У.С., Зоолишоева Б.Ф., Ниёзов Ф.М. Ташкили чараёни таълим дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълимӣ барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ. - Душанбе, 2009. - 64с.

2. Асмолова А.Г. Психологическая стратегия воспитания личности - альфа и омега социальной компетентности педагога. -М.,2008

3. Аминова И.Қ. Асосҳои дидактикии фаъолгардонии шакл ва воситаҳои таълими босифат дар фаъолияти маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. Душанбе- 2012

4. Гретченко А.И., Гретченко А.А. Болонский процесс. Интеграция России в европейское и мировое образовательное пространство.- М 2009.

5. Давыдов Л.Д. Модернизация содержания среднего профессионального образования на основе компетентностной модели специалиста: - М. 2011.

6. Зиёев М.Н. Мирзоматов Н. Бадалова М. Роҳнамои муаллимони синфҳои ибтидоӣ оид ба истифодаи барномаҳои нави таълими забони модарӣ ва математика.- Душанбе, 2008. - 78с.

7. Роҳнамои муаллимони синфҳои ибтидоӣ оид ба истифодаи барномаҳои нави таълим. - Душанбе, 2008. - 48с.

8. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Г.К. Селевко 2007 г.

9. Стандартҳои таҳсилоти ибтидоӣ. - Душанбе, 2009. - 54с.

10. Файзулло Шарифзода ва дигарон. Методикаи таълими забони модарӣ дар синфи 2. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 356 с.

11. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно.

12. Чудковский В.Э. Профессиональное становление и профессиональный смысл жизни учителя. - М.: ГОУ Педагогическая академия. 2008.

13. Шарифзода Ф. Педагогикаи ҳамгиро. -Душанбе: Ирфон, 2012. - 402с.

14. Шарифов Э., Зоҳидов А. Алифбо, бозӣ ва инкишофи нутқ. - Хучанд, 1996. - 179с.

15. Шарипов М. Асосҳои назариявии истифодаи технологияи интерактивӣ дар таълими таърихи халқи тоҷик дар мактаби маълумоти умумӣ –Душанбе 2014.

ДАРСҲОИ ҒАЙРИАНЪАНАВИИ ХОНАНДАГОНИ ТАҲСИЛОТИ МАХСУС ҲАМЧУН МЕЪЁРИ МУОСИРИ САМАРАНОКИИ ТАЪЛИМ

Дарсҳои ғайрианъанавӣ дар ибтидои асри ХХI ҳамчун дар робита барои мувоҳидаҳо дар бораи роҳҳои навсозӣ ва мушкilotи соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васеъ паҳн шуд.

Муҳаққиқ дар мақола ибрози ақида намудааст, ки муносибати дарсҳои ғайрианъанавӣ аввалин маротиба дар Русия таърихи «пеш аз Болония» дорад ва дар мактабҳои ёрирасон ба ақидаи аксари коршиносон, истифода бурдани ин восита яке аз роҳҳои инкишоф додани захираи луғавии хонандагони ақлан ақибмонда мебошад.

Дарсҳои ғайрианъанавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар дар муассисаҳои миёнаи умумӣ аз рӯи салоҳиятнокии истифода бурда мешавад. Дар мақолаи илмӣ мавзӯро муҳаққиқ на танҳо дар мактабҳои ҳамагонӣ, балки дар муассисаи махсуси таҳсилоти ҳатмӣ мешуморад, зеро танҳо бо воситаи дарсҳои ғайрианъанавӣ хонандагони ақлан ақибмонда муошират барпо мекунад, дараҷаи саводнокии худро тақмил медиҳанд ва барои оянда худхизматрасон мешаванд.

Калидвожаҳо: дарс, ғайрианъанавӣ, хонанда, таҳсилот, умумӣ, махсус, меъёр, муосир, тарбия, самара, таълим

НЕТРАДИЦИОННЫЕ ЗАНЯТИЯ УЧАЩИХСЯ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК СОВРЕМЕННАЯ НОРМА ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ

Нетрадиционные уроки в начале XXI века получили широкое распространение как подключение к дискуссиям о путях модернизации и проблемах в сфере образования Республики Таджикистан.

Исследователь высказал в статье мнение, что подход к нетрадиционным урокам впервые в России имел «доболонскую» историю, и по мнению большинства экспертов, использование этого инструмента в вспомогательных школах является одним из путей развития словарного запаса умственно отсталых учащихся.

Нетрадиционные уроки в Республике Таджикистан используются больше в общеобразовательных учреждениях по компетенции. В научной статье исследователь считает предмет обязательным не только в государственных школах, но и в специальных учебных заведениях, поскольку только с помощью нетрадиционных уроков умственно отсталые учащиеся могут наладить общение, повысить свой уровень грамотности и в будущем стать самообслуживанием корыстным ради.

Ключевые слова: урок, нетрадиционный, ученик, образование, общее, специальное, культура, современное, воспитание, эффект, образование.

NON-TRADITIONAL SPECIAL EDUCATION CLASSES AS MODERN STANDARDS TRAINING EFFECTIVENESS

Non-traditional lessons at the beginning of the 21st century became widespread as a connection to discussions about ways of modernization and problems in the field of education of the Republic of Tajikistan.

The researcher expressed the opinion in the article that the approach to non-traditional lessons for the first time in Russia has a “pre-Bologna” history, and, according to most experts, the use of this tool in auxiliary schools is one of the ways to develop the vocabulary of mentally retarded students.

Non-traditional lessons in the Republic of Tajikistan are used more in general education institutions according to their competence. In the scientific article, the researcher considers the subject compulsory not only in public schools, but also in special educational institutions, since only through non-traditional lessons can mentally retarded students establish communication, improve their literacy level and become self-interested for the sake of the future.

Key words: lesson, non-traditional, student, education, general, special, culture, modern, upbringing, effect, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Савригул Давлаткадамовна омузгори кафедраи педагогикаи махсус ва тахсилоти фароғири донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121; Тел . 935 88 06 15

Рамазонова Раджабгул Сулаймоновна дотсенти кафедраи педагогикаи махсус ва тахсилоти фароғири донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121; Тел: 918230146

Сведения об авторах: Мирзоева Савригул Давлаткадамовна, преподаватель кафедры специальной педагогики и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121; Тел. 935 88 06 15

Рамазонова Раджабгул Сулаймоновна, доцент кафедры специальной педагогики и комплексного образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121; Телефон: 918230146

About the authors: Mirzoeva Savrigul Davlatkadamovna, teacher of the Department of Special Pedagogy and Inclusive Education of the Tajik State Pedagogical University named after

Sadriddin Ayni. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121; Tel. 935 88 06 15

Ramazonova Rajabgul Sulaimonovna, associate professor of the Department of Special Pedagogy and Comprehensive Education of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121; Tel.: 918230146

ТДУ: 37.0+371.4 (075.8)

Н-19

АСОСҶОИ ТАШКИЛИВУ ПЕДАГОГИИ НИЗОМИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ- ВАТАНДӢСТӢИ ДОНИШӢУӢН ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Назаров Ф.Л., Оймаҳмадов М.Н., Абдуллоев Ш.С.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Мазмуну мундариҷа ва самтнокии ватандӯстӣ, пеш аз ҳама, бо фазои маънавӣ ва ахлоқии ҷомеа ва решаҳои таърихӣ он, ки ҳаёти ҷамъиятиро таъмин менамояд, муайян карда мешавад. Нақш ва аҳаммияти ватандӯстӣ дар ҳолатҳои номуқаррарии таърих, вақте ки самтҳои объективии рушди ҷомеа бо афзоиши шиддатнокии нерӯҳо ва шахрвандони он ҳамроҳӣ карда мешаванд, баланд мегардад. Зухуроти ватандӯстӣ дар чунин марҳилаҳо сатҳи баланди авҷи нақӯкорӣ, қурбонии махсус барои халқу миллати худ ва Ватани худро касб менамояд, ки дар асоси чунин ҳолат метавон оид ба ватандӯстӣ ҳамчун падидаи мураккаб ва бешубҳа мухталиф суҳан ронд.

Таҳлилҳои давлатдорӣ халқҳои олам собит менамояд, ки ҳастии ҳар давлату ҷомеа ва рушди озодонаи ҳар як фарди он маҳз ба ҳисси миллии ватандӯстӣ кафолати муҳимтарини бақои миллату давлат вобастагии мустақим дорад. Мо бояд фаромӯш насозем, ки мардуми Тоҷикистон масъулияти ҳифзи манфиатҳои миллий, таҳкими пояҳои давлатдорӣ, таъмини амнияти суботи кишвар ва ободиву пешрафти мамлакатро ба зиммаи мову шумо вогузор намудааст. [1, с. 4-6]

Ҳарчанд худшиносии миллий аз гузаштагонанон ба мо мерос монда бошад ҳам, баъди соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи нави худшиносии миллий оғоз гардид. Дар ин давра дар Тоҷикистон вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дигар гардида, арзишҳои моддиву маънавӣ ҳам иваз шуданд. [2, с. 1-4]

Чи тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунанд: «Ҷавҳари худшиносии миллий аз дӯст доштани Ватан, модар, забон, таърих ва арзишҳои таърихиву фарҳангӣ сарчашма гирифта, ба ташаккули шахсиятҳои дорои ҷаҳонбинии солиму пешрафта боис мегардад». [3, с. 37]

Худшиносӣ василаи асосии ба маънавият расидани инсону ҷомеа мебошад. Худшиносии миллий ин решаи миллат аст, агар мактаби миллий заиф бошад, миллат пароканда ва нопадид мегардад. Бинобар ин, бояд баҳри мустақкам гардонидани мактаби миллий, ки ҷузъҳои асосии он ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ ва худшиносӣ мебошад, чораҳои зарурӣ андешид.

Дар ҳақиқат, ҳар як инсони боимону оқил бояд ифтихор намояд, ки дар тури солҳои Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарварии Пешвои миллат чи қадар дигаргуниҳои кулӣ бобати ба эътидол овардани вазъи сиёсӣ иқтисодии мамлакат, дарёфт намудани роҳи рушди босуботи иқтисодӣ иҷтимоии кишвар ва дар ин асос баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ба амал омадааст. Ҳарчанд, ки роҳи тайнамудаи Тоҷикистон дар ҷодаи ваҳдату якпорчагӣ ҳамвору яқсон набуд, вале мардуми шарафманди мо ба хоҳири таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллий, ҳифзи марзу буми аҷдодӣ, сарҷамъии миллат, густариши фазои сулҳу оромӣ ва тақвияти худшиносии миллий саъю талошҳои

бесобиқа анҷом доданд ва итминони комил дорем, ки наслҳои оянда аз онҳо ҳамчун намунаи ватандориву ватандӯстӣ ёд хоҳанд кард. Ҳар як фарди бонангу номус ва худогоҳи ҷомеа бояд ҳамеша дар хотир дошта бошад, ки танҳо истиқлолияти озодӣ омили муҳимтарини пойдеории давлат ва бақои миллат мебошад ва вазифаи ҳамаи мост, ки ба хотири ҳифзу тақвияти ин муқаддасоти миллӣ пайгири намоём.

Бо мақсади таҳкими боз ҳам бештари ин дастовард зарур аст, ки мафҳумҳои истиқлолияти озодӣ ва ваҳдати миллӣ ба ғояи ҳамешагии созанда ва муттаҳидкунандаи ҷомеаи Тоҷикистони демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявӣ табдил дода шаванд. [4]

Зеро ин мафҳумҳо дар қалбу шуури шаҳрвандони кишвар ҳисси эҳтиром ба Тоҷикистони азиз ва муқаддасоти Ватанро устувор сохтанд ва ба онҳо эҳтимол бахшиданд, ки миллати куҳанбунёди тоҷик метавонад, танҳо бо ҳамин ғояҳои наҷотбахш қорҳои бузурги ободкориву созандагиро ба анҷом расонад ва барои наслҳои оянда як кишвари ободу зеборо ба мерос гузорад. Марҳалаи начандон тулонии таърих собит сохт, ки тоҷикон дар ҳақиқат миллати соҳибмаърифату тамаддунсоз, ватандӯсту ватанпарвар ва сулҳпарвару таҳаммулгаро буда, метавонанд бо ваҳдату сарҷамъии худ ҷомеаи пешрафтаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро бунёд намоянд.

Шукрона аз он бояд кард, ки имрӯз давлати моро дар арсаи ҷаҳонӣ бо фарҳангу тамаддуни бояш эътироф намуда, миллати тоҷикро ҳамчун миллати куҳанбунёд ва бофарҳангу соҳибтамаддун мешиносанд. Яке аз рӯкҳои худшиносии миллӣ ин донишҳои таърих, фарҳанг, забон, расму оин ва дарк намудани вазъии имрӯзаи миллат мебошад.

Тоҷикистон дар тури таърих ба дастовардҳои моддию маънавӣ, фитрати фарҳангофарин ва маърифатбунёди худ дар ҷаҳони муосир бо дарёфти мақому манзалат ифтихорангез ноил гардидаанд. Ифтихор аз таърихи куҳанбунёди хеш вақте пайдо мешавад, ки аз он огоҳ бошӣ, онро мояи омӯзиш, ибрат ва шукуҳмандӣ бидонӣ, зеро ки надонишҳои таърихи фарҳангу тамаддун, забон, адаб, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ дар пешғаҳи қавми ноогоҳ ҳукми мурдари дорад. Саҳифаи пурмуҳтавою рангин ва рӯзгори равшани миллати мо дар тури таърих бо талошу муборизаҳои ҷавонмардони шӯҷои миллат, сарлашқарон ва садҳо зиёӣёну сиёсатмадорони шарафманди дигар тавҷам буд.

Ҳар як шаҳрванди кишвар бояд ҳисси миллӣ дошта, аз зинаҳои ташаккулёбӣ ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огоҳ бошад, ки ин яке аз самти асосии тарбия намудани ҷавонон ба ҳештаншиносӣ ва ватандӯстӣ, мебошад. [5, с. 81]

Таъмини иттилоотӣ-фаҳмондадихӣ – ташаккули ватандӯстӣ, қарзи конститутсионӣ, омода будан ба хизмати шоиста ба Ватан, ҳамчун муҳимтарин арзишҳо дар тафаккур ва ҳиссиёти ҷавонон, махсусан дар робита бо манфиатҳои давлат ва ҷомеа; истифодаи фаъол, ба ин мақсадҳо истифода бурдани воситаҳои ахбороти оммавӣ, хусусан матбуоти даврии ҳарбӣ дар баробари баргараф намудани қолабҳо ва комплексҳои мавҷудаи манфӣ зарур аст. Яъне, ба хотири бедор намудани ҳисси ҳарбӣ-ватандӯстӣ зарур аст, ки нисбат ба фаъолияти ҳимояи давлат ва манфиатҳои миллӣ иттилооти зарурӣ дар байни ҷавонон паҳн карда шавад.

Дар шароити Тоҷикистон, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори муайяни ҷавонон хоҳиши хизмат ба Ватанро надоранд. Аз ин хотир, таъминоти иттилоотӣ бояд дар байни ҷавонон васеъ гардонида шавад. Маҳз тариқи фаҳмондадихӣ, аз худ намудани донишҳои муайяни илмӣ метавонад, ки ҷавонро ба хизмати Ватан ҷалб намояд. [6, с. 128]

Таъмини илмӣ-назариявӣ — хеле пурзӯр намудани таҳқиқот дар соҳаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон, дар фаъолияти амалӣ истифода бурдани натиҷаҳои кашфиёт бо мақсади ба кулӣ беҳтар намудани он дар шароити дигаргуниҳои дар ҷамъият ба амаломеда. Асоснок кардан ва ғайр гардондани мазмуни қори тарбиявӣ бо роҳи ба он дохил намудани ҷузъҳои фарҳангӣ-таърихӣ, маънавӣ-ахлоқӣ ва ғайра, муҳимтарин қомебиҳои соҳаи илмҳои ҷамъиятию гуманитарӣ, инчунин афкори ҳозираи ҳарбӣ зарур ва ҳатмӣ арзёбӣ карда мешавад. [7, с. 283]

Таъминоти педагогӣ ва методӣ – таҳияи бунёдии маҷмуи барномаҳо ва усулҳои таълимию махсуси таълимӣ ва махсуси ташкил ва гузаронидани қорҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ дар шаклҳои гуногуни он, истифодаи тамоми шаклу воситаҳои педагогӣ бо назардошти

хусусиятҳои категорияи алоҳидаи ҷавонон: инкишоф додан ва такмил додани шаклу усулҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ; нашри мунтазами адабиёти дахлдор, ки ин самти фаъолиятро дар бар мегирад, бо дарназардошти навовариҳо, таҷрибаи пешқадами таълимӣ; комиссияҳои байниидоравӣ ва байниминтақавӣ оид ба амалӣ намудани ҳадафу вазифаҳо оид ба ташаккули шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ дар байни ҷавонон ба хизмати шоиста ба Ватан; таҳияи модели татбиқи ҷорабиниҳои асосии таълими ҷавонон дар минтақаҳо;

Тадбирҳои ташкилӣ - ташкили сохторҳои махсуси ҳам идоравӣ ва ҳам махсусан байниидоравӣ барои амалӣ намудани тадбирҳо оид ба баланд бардоштани ин соҳаи маориф дар ҳама сатҳҳои ин фаъолият бо назардошти таъмини ҳамохангӣ ва ҳамкории субъектҳои он дар принсипҳои ҳамкории мутақобилан манфиатдор; баланд бардоштани дараҷаи муташаккилӣ, такмил додани кори унсурҳои алоҳидаи низом; алоқа ва ҳамкории онҳо бо низоми маориф, маданият, воситаҳои ахбори оммавӣ, ташкилоти ҳарбии ҷамъият, дигар унсурҳои сохти давлатӣ ва институтҳои ҷамъиятии он таъмин менамояд; ташкили системаи идоракунии раванди таълим бо мақсади ташаккул ва татбиқи стратегияи ягона дар ин самти фаъолият, муттаҳид намудани саъю кӯшиши ташкилотҳо, вазорату идораҳои гуногун, инчунин расонидани кумак ва дастгирии онҳо; бо кадрҳо — ташкили низоми тайёр кардани мутахассисоне, ки кодиранд, масъалаҳои тарбияи ватандӯстии баланди ҷавонон, ба хизмати шоиста ба Ватан ба таври самарабахш, дар сатҳи талаботи замон ҳал карда шаванд. [8, с. 256]

Татбиқи ин самтҳо ва фароҳам овардани шароити зарурӣ ҳамчун яке аз қадамҳои аввалин ҷустуҷӯ ва таҳияи равишҳои принсипан навро дар бар мегирад, ки ҷорӣ намудани онҳо ба фароҳам овардани заминаҳои сифатан гуногун барои тарбияи ватандӯстӣ, омодагӣ барои хизмати шоиста дар назди Ватан. Ба маънои конкретӣ, сухан дар бораи зарурияти қабул кардани концепсияи нави тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ ва барномаи дарозмуддати комплексии мақсаднок меравад, ки ба татбиқи амалии нуқтаҳои асосии ин концепсия нигаронида шудааст.

Ин нуқтаҳо даъвои ҳалли пурра ва ҳаматарафаи масъалаҳои тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон дар шароити ҳозираро надоранд. Онҳо ба бознигарӣ ва аз нав дида баромадани як қатор ақидаҳои анъанавӣ, таърифҳо дар яке аз соҳаҳои муҳимтарини таълим ва аз ин рӯ, ба муҳайё намудани шароит барои тағйирот дар ташкил, шаклу усулҳои фаъолияти амалии ҷамъиятҳои дахлдор нигаронида шудаанд.

Муқаррароти зикршуда барои ҳалли муҳимтарин вазифаҳои тарбияи ҷавонони имрӯза, такмил додани ҳислатҳои сифатии он, баланд бардоштани тайёрии он ба иҷрои вазифаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳаммияти иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷамъият ба манфиати бомуваффақият ислоҳот ва мустаҳкам намудани он тақлифҳои мушаххас мебошанд. [9, с. 463]

Дар шароити имрӯза системаи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон дар ҷумҳурии мо ба як қатор мушкилот дучор шудааст, аз ҷумла:

- мавҷуд набудани заминаи меъёрҳои баҳодихии сифати тарбияи ватандӯстӣ ва ҳисси ватандӯстӣ дар ҷомеа;

-бо набудани ташкили назорати давлатӣ ба инкишофи ҳаракатҳои ҷавонон ва ташкилотҳои бардурӯғи ватандӯстӣ;

- бо ташкили назорати давлатӣ аз болои маводи ВАО, шабақаҳои иҷтимоӣ, ҷомеаҳои интернетии байни ҷавонон паҳншаванда;

-бо набудани ҳамкории муътадил байни субъектҳои тарбияи ватандӯстӣ ва мақомоти давлатӣ;

-бо тайёрии заифи методии мутахассисони соҳаи тарбияи ватандӯстӣ;

-бо нигилизми гражданин (бепарвоӣ) нисбат ба проблемаҳои тарбияи ватандӯстӣ;

-бо нокифоя будани (аксар вақт) маблағгузори соҳаи тарбияи ватандӯстӣ.

Мушкилоти ошкоршуда бо таҳдиди ифротгароӣ ва терроризм дар байни ҷавонон бештар мешавад. Ба шарофати технологияҳои интернетӣ ҷаҳонбинии як ҷавони муосир ба таври қобили мулоҳиза тавсеа ёфт, вале дар баробари ин остонаи дарки интиқодӣ коҳиш ёфт, ки дар натиҷа теъдоди фирқаҳои гуногуни харобиовар ва таълимот ва мазҳабҳои динии

ғайрианъанавӣ ба таври назаррас афзоиш ёфт. Асоси идеологии аксари онҳо аз беинсофона ва ошкоро таҳқири динҳои суннатӣ, робитаи зич бо сохторҳои ҷиноӣ, душманӣ нисбат ба ниҳодҳои давлатӣ хос аст. Ҳамаи онҳое, ки дар зиндагӣ душвориҳои муайяно аз сар мегузaronанд, худро дар хавфу хатар ҳис мекунанд. [10, с. 121]

Ғайр аз ин, дар натиҷаи аз даст додани собиқ дастурҳои идеологӣ, дараҷаи ҳашмигинӣ дар ҷамъият баланд шуд, характери алоқаи байни одамон тағйир ёфт, ки ин бо аз байн рафтани анъанаҳои коллективизм, ёрии ҳамдигарӣ алоқаманд буд. Бегона шудани ҷавонон аз арзишҳои ҷамъиятӣ, мактабу оилаҳои расман таълиғшуда ҳарчи бештар зоҳир мешуд. Фурупошии системаи кӯхнаи маориф ба он оварда расонд, ки насли наврас дар арзишҳои шадиди шахспарастӣ ва худхоҳӣ ташаккул ёфт.

Вазъияти имрӯза заминаи мусоид барои таълиғи ифротгарой ва терроризм шуда истодааст, ки бо роҳи терроризми бераҳмона ва аз байн бурдани низоми мавҷудаи ҷамъиятию сиёсии кишвар имконоти содда ва зудӣ раҳой аз вазъи кунунро пешниҳод мекунанд. Аз ин рӯ, ҷавонони зудбовар ва соддалавҳона ба роҳи ғайриқонунӣ даромада, ба осонӣ ба рафтори худ далели маънавий пайдо мекунанд. Ба ин ҳама мушкilotи фанновариҳои иттилоотӣ зам шудааст, ки бо истифода аз он тақрибан ҳамаи созмонҳои террористӣ фаъолиятҳои худро анҷом дода, кӯшиш мекунанд, ки зехни ҷавоноро ба худ ҷалб кунанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ имрӯз ба як абзори пурқудрати тафаккур ва рафтори ҷавонон табдил ёфта, қодир ба таъсири муассир ба афкори ҷомеа шудаанд. Вобаста ба ин, муҳимтарин вазифаҳое, ки дар назди системаи маорифи муосир истодаанд, чунинанд:

- ташаккули асосҳои фалсафӣ ва идеологии мавҷудият ва рушди инсоният;
- ташаккули шуури ҳуқуқии ҷавонон;
- тарбияи ҷавонон дар бораи моҳияти он равандҳои бениҳоят мураккаб, ки бо гузариши қисми таъсирбахши башарият аз як тафаккури тамаддун ба дигараш ва дар натиҷа аз байн рафтани анъана ва расму оинҳои муқарраршуда дар байни қисми муҳими этникӣ алоқаманданд;
- тарбияи ҷавонон дар заминаи мавҷудияти сиёсии давлату созмонҳои муосир дар доираи майдони ҳуқуқии фаъолияти сиёсии онҳо. [11, с. 105]

Дар баробари ин, агар дар сатҳи муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, иловагӣ ва касбӣ бо мақсади минбаъд пешгирии онҳо системаи самараноки мониторинги шаклҳои рафтори манфии девиантии кӯдакон ва ҷавонон ташкил карда нашавад, он гоҳ дар самти пешгирӣ намудани онҳо дар сатҳи муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, иловагӣ ва касбӣ системаи муассир ташкил карда нашавад, дар он сурат дар самти пешгирӣ намудани онҳо дар сатҳи муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ, иловагӣ ва касбӣ низоми муассир ташкил карда нашавад, он гоҳ дар самти пешгирии ин гуна рафтори шаҳрвандӣ қор бурда мешавад. - тарбияи ватандӯстии насли наврас стихиявӣ ва номуташаккилона сурат мегирад.

Омӯзгорони низоми таҳсилоти олий бо назардошти мушкilotи муайянгардидаи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон бояд дар назди худ вазифаҳои зеринро бобати тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ гузоранд:

- таҳия ва татбиқ намудани усулу шаклҳои самарабахши қор, ки ба тарбияи шаҳрвандӣ, ташаккули ватандӯстӣ тавассути фаъолияти бисёрҷониба, амалӣ ва фаъол мусоидат мекунанд;
- раванди таълимро дар асоси манфиатҳои шахсан муҳими донишҷӯ бо дарназардошти ҳадди аксар қобилият, талабот ва манфиатҳои ӯ ташкил менамояд;
- фароҳам овардани имконият ба донишҷӯён барои омӯхтани интиҳоби шахсӣ, интиҳоби калиди кашфи худ, андӯхтани таҷриба дар фаъолияти руҳонӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ, дарки ҳадафҳои дурнамои зиндагии худ;
- ташаккул додани мавқеи шахсии зиддитеррористӣ, зиддиэкстремистии ҷавонон;
- ташкили низоми мониторинги шаклҳои рафтори номатлуби ҷавонон бо мақсади минбаъд пешгирии онҳо.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии равандҳои тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ дар низоми таҳсилоти олий таъсис додани марказҳои захиравӣ ба

мақсад мувофиқ аст, ки вақтҳои охир намунаи инноватсионии дастгирии ташаббусҳои иҷтимоии ҷавонон гардидаанд. Рисолати маркази захиравӣ аз таъсиси фазаи ягонаи таълимӣ, ташаккули муҳити ғании иттилоотӣ барои тарҳрезии иҷтимоӣ нигаронидашуда, аз ҷумла тавассути такмили фаъолияти марказҳои китобхонавӣ ва иттилоотии ташкилотҳои таълимии касбӣ мебошад. Мақсад аз таъсиси маркази захиравӣ муайян, ҷамъоварӣ, таҳлил ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадам дар соҳаи дастгирии ташаббусҳои иҷтимоии ҷавонон, дастгирии иттилоотию методии фаъолияти шӯбаи лоиҳаҳо ва ташаббусҳои иҷтимоии ҷавонон, кори мунтазам оид ба иттилоот ва таъминоти методии ташкилотҳои таълимӣ мебошад. [12, с. 672]

Тарбияи граждани-ватандӯстӣ бо шиддатнокии баланди муошират, мубодилаи дониш, афкор, усулҳои фаъолият, саҳми махсуси инфиродии ҳар яки онҳо, гуногунии фаъолият, инъикоси мақсаднок аз тарафи иштирокчиёни фаъолияти онҳо, робитаи мутақобила хос аст. Ин хусусиятҳо истифодаи технологияҳои интерактивии таълимро тақозо мекунанд, ки маҷмуи усулҳои ҳамкориҳои мутақобилаи мақсадноки мукаммали байнисубъективии омӯзгор ва донишҷӯён мебошанд, ки татбиқи пайгиронаи онҳо барои рушди онҳо шароити оптималӣ фароҳам меорад. [13, с. 744]

Технологияҳои интерактивӣ, ки шуури шаҳрвандони ҷавонро самараноктар ташаккул медиҳанд, инҳоро дар бар мегиранд:

- «бозиҳои нақшӣ» - онҳо тактикаи амалҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок, иҷрои вазифаҳои шахси мушаххасро қор мекунанд. Барои татбиқи онҳо модели бозии вазият таҳия карда мешавад, дар байни иштирокчиён нақшҳо бо «муҳтавои ҳатмӣ» тақсим карда мешаванд. Дар рафти бозии нақшбозӣ ҷавонон таҷрибаи фарҳангиро дарк мекунанд; иштирокчиён рафтор, муносибат, эътиқоди худро бо намунаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим муқоиса мекунанд;

- «омӯзиши иҷтимоӣ-психологӣ» - шакли муоширати махсус ташкилшуда, ки таъсири равонии он ба усулҳои фаъоли кори гурӯҳӣ асос ёфтааст;

- бозии нақшбозие, ки тарбиятгирандаро дар ҳолати интихоби шахсӣ қарор медиҳад, ба рушди худшиносӣ мусоидат мекунанд, дар фаҳмидани мушкilot ва ҳодисаҳои мушаххас мусоидат мекунанд.

- «форуи шаҳрвандӣ» - технологияи интерактивӣ, ки ба омӯзгорон барои пешбурди хонандагон тавассути марҳилаҳои иштироки шаҳрвандӣ, ҷалби онҳо ба раванди сиёсӣ кумак мерасонад; дар шуури ҷавонон бепарвоиро нисбат ба он равандҳои ҷамъиятӣ, ки ба ҳаёти ҳар як одам таъсир мерасонанд, баргараф намояд, қобилияти гузарондани гуфтушуниди мутаносиб, аз нуқтаи назари манфиати тамоми ҷамъият фикр кардан, таҳлил кардан, бартарӣ ва камбудии ин ё он муносибатро муайян карданро инкишоф диҳанд. [14, с. 243]

Хулоса, масоили дар боло зикргардида, ҳар як шахсро хушдор медиҳад, ки худшиносии миллӣ ва ватанпарастиро шиори доимии хеш қарор дода, баҳри ободию устувории давлати соҳибистиклоламон саҳми арзандаи хешро гузорад. Нагузорад, ки ягон қувваи носолиму ғаразнок теша ба решаи пайдории ваҳдати миллию рушди иқтисодии давлати мо зананд.

Адабиёт:

1. Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Ватандӯстӣ арзи садоқат ба Ватан, миллат ва давлат аст». Нашрият «Садои мардум» соли 2014. с 4-6.
2. Шамсов И. «Эй қаҳрамони миллат» соли 2017, с. 1-4.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст. – Душанбе. Матбуот- 2001.-37с.
4. Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат-Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2015.
5. Кувшинов П. С. Военно-патриотическое воспитание студенческой молодежи / П.С. Кувшинов. - Киев, 1985. 81 с.
6. Лутовин В. И. Методические рекомендации по организации патриотического (военнопатриотического) воспитания. Под общей редакцией Н. В. Стаськова, доктора политических наук. – М.: АНО СПО «СОТИС», 2018. – 128 с.

7. Лутовинов В.И. Патриотическое воспитание молодежи в современных условиях: проблемы и направления их решения / В.И. Лутовинов. -М.: ВУ. 1995. 283 с.
8. Миловидов А.С., Сапегин П.Е., Симонов А.Л. Патриотическое сознание: сущность и формирование / А.С. Миловидов, П.Е. Сапегин, А.Л. Симонов. -Новосибирск: Наука, 1985. 256 с.
9. Патриотическое воспитание сегодня. Анализ, проблемы, перспективы / Авт.-сост. Бондаренко Е.А., Петрова О.Г. -М., 2009. 463с.
10. Подготовка студентов к патриотическому воспитанию школьников: Межвузовский сборник научных трудов. Смоленск, 1986. - 121 с.
11. Даринская Л. А. V Международная конференция по образованию и психологии образования (22– 25 октября 2014 г., Кирения, Кипр): проблемы, решения, перспективы / Л. А. Даринская, Н. Л. Москвичева // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. 16: Психология. Педагогика. – 2015. – № 1. – С. 98–105.
12. Зайцев М. В. Патриотизм / М.В. Зайцев // Советская военная энциклопедия: в 8-ми т. Т. 6. -М.: Воениздат, 1978. 672 с.
13. Канторович Э. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Пер. с англ. М.А. Бойцова и А.Ю. Серединой. М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. 744 с.
14. Гражданское образование / Под ред. Н. Воскресенской, И. Фрумина. Совет Европы. [Текст]. -М., 2000. 243 с.

АСОСҶОИ ТАШКИЛИВУ ПЕДАГОГИИ НИЗОМИ ТАРБИЯИ ҲАРБӢ- ВАТАНДӢСТӢИ ДОНИШҚУӢН ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Дар даҳсолаҳои охир масъалаи ватандӯстӣ дар доираи амнияти миллии баррасӣ мегардад ва ба эҳёи арзишҳои миллии ватандӯстӣ, афзоиши масъулиятшиносии иҷтимоии шахрвандон, бартараф намудани падидаҳои манфӣ дар ҷомеаи равонаи карда шудааст.

Ҷояҳои ватандӯстӣ дар эҷодиёти аксарияти маорифпарварон, нависандагон, таҳқиқоти файласуфон, фаълони ҷамъиятӣ, омӯзгорони машҳур мавқеи хоса пайдо намудаанд. Дар таҳқиқоти педагогӣ ватандӯстӣ дар шакли сифати ҳамгирии маънави-ахлоқӣ дар сохтори шахсият баррасӣ мегардад, ки дар он чунин хиссиёти ахлоқӣ, ба монанди масъулиятшиносӣ дар назди Ватан мавқеи аввалиндарачаро ишғол менамояд.

Дар фаҳми масъалаҳои мухталифи ҷояҳои ватандӯстӣ адабиёти илмӣ-таҳқиқотии даҳсолаҳои охир аҳамияти бузург дорад. Ин марҳила ба оғоз ва рушди назарраси таҷдид дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Дигаргуниҳои назаррас на танҳо дар заминаҳои бевоситаи ҳастӣ, балки арзишҳои олӣ, ки дар қатори онҳо ватандӯстӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд, мушоҳидаи карда мешаванд.

Калидвожаҳо: ғоя, эҷодиёт, масъала, даҳсола, амният, таҳқиқот, миллат, ҷомеа, сифат, мавқеъ, илм, махсус, омӯзиш, фарҳанг, эътиқод, ҷавон, қобилият, шахрванд.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В последние десятилетия проблема патриотизма обсуждается в рамках национальной безопасности и направлена на возрождение национальных ценностей патриотизма, повышение социальной ответственности граждан, устранение негативных явлений в обществе.

Патриотические идеи нашли особое место в трудах большинства просветителей, писателей, исследованиях философов, общественных деятелей, известных педагогов. В педагогических исследованиях патриотизм рассматривается как качество духовно-нравственной интеграции в структуре личности, где первое место занимают такие нравственные чувства, как ответственность за Родину.

Научно-исследовательская литература последних десятилетий имеет большое значение в осмыслении различных вопросов патриотических идей. Этот этап связан с началом и значительным развитием обновления во всех сферах общественной жизни. Значительные изменения наблюдаются не только в ближайшем контексте существования, но и в высших ценностях, среди которых особое место занимает патриотизм.

Ключевые слова: идея, творчество, проблема, десятилетие, безопасность, исследование, нация, сообщество, качество, положение, наука, специальность, подготовка, культура, вера, молодой, способность, гражданин

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE SYSTEM OF MILITARY-PATRIOTIC TRAINING OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In recent decades, the problem of patriotism has been discussed within the framework of national security and is aimed at reviving the national values of patriotism, increasing the social responsibility of citizens, and eliminating negative phenomena in society.

Patriotic ideas have found a special place in the works of most educators, writers, studies of philosophers, public figures, and famous teachers. In pedagogical studies, patriotism is considered as a quality of spiritual and moral integration in the structure of personality, where the first place is occupied by such moral feelings as responsibility for the Motherland.

The scientific research literature of the last decades is of great importance in understanding various issues of patriotic ideas. This stage is connected with the beginning and significant development of renewal in all spheres of public life. Significant changes are observed not only in the immediate context of existence, but also in the highest values, among which patriotism occupies a special place.

Key words: idea, creativity, problem, decade, security, research, nation, community, quality, position, science, specialty, training, culture, faith, young, abilities, citizen.

Маълумот дар бораи муаллифон: Назаров Фирузҷон Латипович- Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждони. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 904466256

Оймаҳмадов Муҳаммад Нуралиевич- Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждони. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 007888100

Абдуллоев Шарафҷон Сатторович- Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи граждони. Суроға: 735320, ноҳияи Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: 905850707

Сведения об авторах: Назаров Фируз Латипович – Дангаринский государственный университет, кафедра физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: 735320, Дангаринский район, Республика Таджикистан, улица Центральная, 25. Телефон: 904466256

Оймахмадов Мухаммад Нуралиевич – Дангаринский государственный университет, кафедра физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: 735320, Дангаринский район, Республика Таджикистан, улица Центральная, 25. Телефон: 007888100

Абдуллоев Шарафджон Сатторович – Дангаринский государственный университет, кафедра физического воспитания и гражданской обороны. Адрес: 735320, Дангаринский район, Республика Таджикистан, улица Центральная, 25. Телефон: 905850707

Information about the authors: Nazarov Firuzjon Latipovich - Dangara State University, Department of Physical Education and Civil Defense. Address: 735320, Dangara district, Republic of Tajikistan, Central street, 25. Phone: 904466256

Oymahmadov Muhammad Nuralievich - Dangara State University, Department of Physical Education and Civil Defense. Address: 735320, Dangara district, Republic of Tajikistan, Central street, 25. Phone: 007888100

Abdullov Sharafjon Sattorovich - Dangara State University, Department of Physical Education and Civil Defense. Address: 735320, Dangara district, Republic of Tajikistan, Central street, 25. Phone: 905850707

ТДУ: 37.0+930 (075.8)

II-21

РОҶ ВА УСУЛҶОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ ФАНИИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Палавонов А.М.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Имрӯз дар ҷомеаи муосир ҷаҳонишавии босуръат ба амал омада, дигаргуниҳои ҷиддӣ соҳаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро гирифта истодааст. Онҳо инчунин соҳаи маорифро бетағйир намегузоранд ва он бояд ба талаботи ҷомеаи демократии рушдбанда мутобиқ карда шавад. Мақсади таҳсилоти умумӣ дар асоси стандартҳои таълимӣ ва бо дарназардошти хусусиятҳои таҳассусӣ аз он иборат аст, ки кадрҳои баландихтисос ва салоҳиятнок, дорои дониши мустақкам ва амиқ, шахсиятҳои ҷамаҷониба инкишофёфта, қодир ба мутобиқшавии фаъоли иҷтимоӣ дар ҷомеа, ватандӯст, ташаббускор, худшинос ва худогоҳ тарбия ёбанд. Он бояд ба ташаккули механизми татбиқи дониши назариявӣ дар амал, таъмини раванди ташаккули шахсӣ, мутобиқ гардидан ба шароити нав, инкишофи худмуҳофизаткунӣ, худтарбиядиҳӣ, худтакмилдиҳӣ ва боло бардоштани маҳорати касбӣ, хусусиятҳои дигар нигаронида шавад.

Баланд бардоштани сифати таълим дар ҷамаи зинаҳои таҳсилот масъалаи муҳимму асосии соҳаи маориф маҳсуб мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: «Дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҷамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи қормандони соҳаи илму маориф мебошад».

Бо мақсади таъмини самаранокии тағйироти пешбинишуда ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуданд, ки мақсади онҳо тағйир додани мактаби миллии ҚТ маҳсусан сохтор ва мазмуни таълиму тарбияи насли наврас мебошад. Онҳо бунёдӣ буда, барои қонеъ гардонидани тартиботи иҷтимоии ҷомеа пешбинӣ шудаанд. Ба тарбияи шахрвандии насли наврас дар давлатҳои дорои низомҳои гуногуни сиёсӣ ҳамеша диққати маҳсус дода мешуд ва имрӯз низ ин вазъият муҳим боқӣ мемонад.

Дар ҷомеаи муосир хусусан дар соҳаи педагогика торафт дигаргуниҳои нав ба нав, ки ба таълим обу ранги нави илмӣ медиҳанд, ба вучуд омада истодаанд. Омӯзгори фанни таърих низ аз ин пешравиҳо бояд дар қанор набошад ва қўшиш намояд, то ки дарси худ ва умуман мақому манзалати илми таърихро боло бардорад.

Ислоҳоти соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омӯзиши ҳар як фанни таълимӣ, аз ҷумла, ба фанни таърих бевосита дахл кард ва таърих низ мисли илмҳои дигар пайваста рушд мекунад ва ғанӣ мегардад. Яъне, дар муҳтаво ва равишҳои он дар ҷузъҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ навоарӣ ва тағйирот ба вучуд меояд. Ҷамаи ин боиси он мегардад, ки оиди роҳу усулҳои таълими фанни таърихи халқи тоҷик дар муассисаҳои таълимӣ низ бояд дигаргуниҳо ба амал бароварда шаванд.

Фанни таърих дар баробари фанҳои дигари муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба хонандагон асосҳои дониш бахшад, шахсияти онҳоро мутобиқи арзишҳои инсондӯстона ва демократӣ ташаккул диҳад. Бо дарназардошти талаботи ҷадида, ки дар назди муассисаҳои таълимӣ гузошта шудаанд, ин қорро танҳо бо усулҳои анъанавӣ ба таври самаранок пеш бурдан ғайриимқон аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (соли 2013) омадааст, ки хонанда ҳуқуқи гирифтани тамоми маҷмуи донишхоро аз фанҳои асосӣ дорад. Омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла омӯзгори фанни таърихи халқи тоҷик бояд шаҳрванди дорои таҳсилоти олии, қобилияти мавқеи фаъоли зиндагӣ дошта ва ба низоми муносири арзишҳои ҷомеа дуруст нигаронидашударо тарбия намоянд.

Аз ин бармеояд, ки вазифаи омӯзгорони фанни таърихи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки чунин насли наврасеро тарбия намоянд, ки ба дигаргуниҳои босуръати ҷомеаи Тоҷикистон ва ҷаҳон мутобиқ шуда, ҳамзамон ба дигаргуниҳои ҷорӣ ҷомеа таъсири мусбат расонида тавонад. Ин насл мавқеи фаъоли ҳаёти дошта, аз нуқтаи назари интиқодӣ фикр карда тавонад, одамони дигарро хуб дарк карда, ба ҳамкорӣ омода буда, бо масъулияти шахсӣ барои худомӯзӣ ва такмили худ фарқ кунад.

Проблемаҳои баҳсбарангези вазъи имрӯзаи таълими таърих дар мактаб бо мушкилоти стандартизатсияи таълим ва озодии объективии омӯзгор дар интиҳоби маводи таълимию таърихӣ, таҳияи барномаҳо ва риояи баъзе консепсияҳо ва китобҳои дарсӣ алоқаманданд. Онҳо инчунин, дар натиҷаи ба вуҷуд омадани насли нави китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ ва дар амалияи мактаб мавҷуд будани комплексҳои таълимию методии шинос сабаб шудаанд. Дар ин ҷо ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати сифат ихтилофҳо мавҷуданд. Ниҳоят, онҳоро бо тағйир додани системаи аёнӣ дар таълими таърих ва суҳб мӯҳаххаз будани синфхонаҳои мактабҳо ва мавҷуд будани усулу методҳои кӯҳнашудаи таълимӣ вобаста намудан мумкин аст. Дар ин шароит муаллимиро зарур аст, ки доираи васеи моделҳо, ғояҳо, самтҳои муносири инноватсионии таълимро ҷустуҷӯ намояд ва барои худ мувофиқтаринро интихоб намояд.

Дар ҷараёни «ба даст овардани дониш» ва эҷоди усулҳои нави иҷроӣ амал хонанда дар шакли далелҳои нав натиҷаи мушаххас мегирад. Ҳамин тариқ, хонанда аллакай дар раванди таълим ба зинаҳои нави рушди зеҳнӣ ва шахсият мебарояд. Тарбияи инкишофдиҳанда дар шакли ҷалб намудани хонанда ба намудҳои гуногуни фаъолият, истифодаи бозҳои дидактикӣ, муҳокима дар таълим, инчунин усулҳои таълим ба ғайи гардонидани таҳайюлотӣ эҷодӣ, тафаккур, хотира ва нутқ равона карда мешавад. Омӯзгорро ба фаъолияти таълимӣ, ки ба имкониятҳои потенциалии ӯ нигаронида шудааст, ҷалб намуда, омӯзгор бояд донанд, ки хонандагон дар давраи таълими пештара кадом усулҳои фаъолиятро азхуд кардаанд, психологияи ин раванди азхудкунӣ ва дараҷаи дарки фаъолияти худӣ хонандагон чӣ гуна аст? Муаллим дар асоси маълумоти бадастоварда ба хонандагон таъсири педагогиро ба вуҷуд оварда, онҳоро дар минтақаи инкишофи проксималии кӯдак ҷойгир мекунад.

Масалан, кор бо сарчашмаҳо тавре сохта шудааст, ки дар хонандагон малакаи савол додан, моҳирона ба нақша гирифтани кори худ, бо ҳамдигар маслиҳат кардан, мувоҳида кардан, ҳулосаҳои мустақилона баровардан дар хонандагон ташаккул меёбад. Дар асоси таҳлили маъхазҳо ва маводҳо хонандагон водор карда мешаванд, ки вариантҳои таърихӣ худро эҷод намуда, воқеаҳои таърихиро мустақилона шарҳ диҳанд. Яке аз нуқтаҳои муҳимми методология эҷоди техникаи савол аст. Дар дарси таърих талабагон бояд саволҳои хеле гуногун, вале дар айни замон саволҳои омӯзанд, ки метавонанд соҳаи таҳқиқоти ояндаро муайян кунанд, ҷавоб ба ин саволҳо бояд ҳамчун як қадам ба сӯи ҳулосаи умумӣ хизмат кунанд. Хонандагон даъват карда мешаванд, ки худро дар нақши археологҳо, этнографҳо, тангашиносҳо бисанҷанд ва дар бораи он фикр кунанд, ки ҷаро тангаҳои давлати Кушонӣён шакли номунтазам доштанд. Дар дарсҳои рефлексозӣ, аз рӯи усулҳои «Бо ҷашмони дигар» ва «Тағйир додани нуқта» кор карда, онҳо ба таври эътимодбахш Ҳимоя кардани нуқтаи назари худ ва эҳтиром ба андешаи ҳамсуҳбаташонро меомӯзанд. Маҳорати техникаи «Нуқтаи назар» дар он ифода меёбад, ки дар сарчашмаҳо оид ба як воқеаи муаллифони гуногун фикру ақидаҳои гуногун пайдо карда, дар асоси он назари шахсии худро оид ба воқеаҳои ҷаҳон ташаккул диҳад. Ҳамин тавр, кори хонанда дар мавқеаҳои гуногун ба ӯ имкон медиҳад, ки ба ҳолати қаҳрамонони таърихӣ, ҳодисаҳои таърихӣ «дохил» шавад, воқеияти таърихӣ,

хусусият, натиҷа, пешгӯии ҳодисаҳо ва ғайраро тавсиф намояд. Дар ин гуна корҳо талабагон эҳтиёҷоти эҷодкорӣ - амалӣ ва худшиносиро доранд.

Масъалаи ба миён гузошташударо дида баромада, худи хонандагон нақшаи ҷустуҷӯиро тарҳрезӣ мекунанд, фарзия (гипотеза) месозанд, усули санҷиши онро муайян мекунанд, мушоҳидаҳо мегузаронанд, фактҳоро сабт мекунанд, онҳоро муқоиса мекунанд, тасниф мекунанд, ҷамъбаст мекунанд, исбот мекунанд, хулоса мебароранд ва реферат менависанд [1, с. 9].

Таърихи халқи тоҷик яке аз фанҳои асосии мактабӣ мебошад, ки барои иҷрои вазифаҳои зикрнамудаи профессор Ю.В. Вяземский пешбинӣ шудааст. Вобаста ба ин саволҳо ба миён меоянд: Усулҳои ҳалли самараноки масъалаҳои таълим бояд чӣ гуна бошанд? Қадом усулҳоро метавон истифода бурд, то хонандагоне, ки дар шароити пурборшавии иттилоот ва сарбории баланди таълимӣ зиндагӣ мекунанд, донишҳои таърихиро бо тавачҷуҳ дарк кунанд, фарҳанги миллиро аз худ кунанд ва шаҳрвандони арзандаи Тоҷикистони соҳибистиклол гарданд? Ин кор ба ҳалли ин масъалаҳо бахшида шудааст. Мақсади он: ҷамъбасти таҷрибаи методии андӯхтаи педагогикаи ватанӣ ва хориҷӣ бо мақсади истифода бурдани он дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик. Бисёр таърифҳо мавҷуданд, ки мафҳуми «метод»-ро инъикос мекунанд.

Метод (аз юнонии *metodos* - роҳи таҳқиқот ё дониш) маҷмуи усулҳои нисбатан яхела, амалиёти азхудкунии амалӣ ё назариявии воқеиятест, ки ба ҳалли масъалаи мушаххас равона шудааст. Метод як роҳи ҳамкорӣ байни омӯзгорон ва талабагон мебошад, ки ба ноил шудан ба ҳадафи таълим нигаронида шудааст. Мафҳуми «метод» бо мафҳуми «роҳ» ва «усул» зич алоқаманд аст. Усулҳо амалҳои мебошанд, ки ба ҳалли мушкилоти мушаххас нигаронида шудаанд. Метод аз усулҳо иборат аст ва усулҳо методро паҳн мекунанд. Масалан, усули хаттӣ-графикӣ аз таҳияи нақшаҳо, схемаҳо, ҷадвалҳо, расмҳо иборат аст (намунаҳо дар қоркардҳои даврӣ мавҷуданд). Усули қор бо китоби дарсӣ, усули шифоҳӣ вучуд дорад.

Маҳорат ин азхудкунии бошуурокаи техникаи фаъолият мебошад. Маҳорат қобилиятест, ки ба худмухторӣ сабаб шудааст.

Марҳилаҳои ташаккули малакаҳо: аввал муаллим ҳудаш маҳоратро нишон медиҳад, онро ном мебарад, мегӯяд, ки чаро онро бояд ҳамин тавр қард. Сипас хонандагон ҳудашон методро мувофиқи дастур иҷро мекунанд (ин пайдарҳамии муайяни амалҳоро нишон медиҳад). Сипас, машқҳои таълимиро дар сатҳи табдилдиҳӣ ва эҷодӣ бидуни дастур иҷро мекунанд [2, с. 25].

Усулҳо дар раванди таълим вазифаҳои зеринро иҷро мекунанд: омӯзиш, рушд, тарбия, ҳавасмандкунӣ, назорат ва ислоҳ. Бисёр таснифоти гуногуни усулҳо мавҷуданд, ки аксар вақт ба ҳам монандӣ доранд.

Таснифи усулҳои таълим. Таснифоти гуногуни усулҳои таълим мавҷуданд. Ҳамин тавр, усулҳо аксар вақт тақсим мешаванд:

1. Аз рӯи дараҷаи ҳамкорӣ муаллим ва шогирд (муаррифӣ, суҳбат, қори мустақилона);

2. Вобаста ба вазифаҳои дар дарс ҳалшаванда (омодагӣ ба омӯхтан, шарҳ додан, мустаҳкам қардан);

3. Пайваستшавӣ ё тақсимшавии дониш (таҳлилий, синтетикӣ, муқоисавӣ, умумӣ, таснифотӣ);

4. Аз рӯи хусусияти ҳаракати фикр аз надонистан ва рӯ овардан ба дониш (индуктивӣ аз далелҳо ба назария; дедуктивӣ баръакс);

5. Аз рӯи манбаи дониш (шифоҳӣ ва чопӣ-забонӣ, визуалӣ, амалӣ – кашидани схемаҳо);

6. Аз рӯи хусусияти фаъолияти маърифатии хонандагон (фаҳмондадиҳӣ-иллюстративӣ, репродуктивӣ, истехсолӣ: қисман ҷустуҷӯӣ, мушкилот, таҳқиқотӣ).

Дар доираи таснифоти анъанавӣ Перовский Н.П., Лордкипанидзе Г.А. усулҳои зеринро ҷудо мекунанд:

1. Амалӣ (таҷрибаҳо, машқҳо, таҷрибаи таълимӣ ва ғайра);
2. Намоишӣ (иллюстратсия, намоиш, мушоҳида ва ғайра);
3. Калимаҳо: шарҳ, ҳикоя, суҳбат, дастур, лексия, муҳокима ва ғайра);
4. Кор бо китоб (хондан, навиштан, иқтибос овардан, тартиб додани нақша, мушаххаскунӣ);
5. Методҳои видеоӣ (намоиш, омӯзиш тавассути Интернет, назорат).

Яке аз таснифоти маъруфтгарин таснифоти И.Я. Лернер ва М.Н. Скатнин мебошад. Мувофиқи ин таснифот аз рӯи хусусияти фаъолияти маърифатӣ усулҳои таълим ба таври зерин тақсим карда мешаванд: (эвристикӣ, таҳқиқотӣ; фаҳмондадиҳӣ - иллюстративӣ, мушқилот, репродуктивӣ) [12, с. 5].

Дар усули эвристикӣ таълим муаллим ҷустуҷӯи донишҳои навро бо ёрии: ба хонандагон расонидани вазифа, тақсим кардани вазифа ба қадамҳо, ҷалби хонандагон ба иштирок дар суҳбати эвристикӣ, роҳнамоии хонандагон барои азхудкунии усулҳои амалиёти ҷустуҷӯӣ ташкил мекунад.

Дар усули таҳқиқотӣ муаллим бо хонандагон вазифаеро ташкил мекунад, ки дар он хонандагон усулҳои дониши илмиро аз худ мекунанд. Дар ин ҳолат усулҳо истифода мешаванд: якҷоя бо хонандагон гузоштани вазифаҳои таҳқиқотӣ, ташкили фаъолияти таҳқиқотии хонандагон, равона кардани хонандагон ба ёфтани роҳ ва усулҳои ҳалли вазифаҳо [5, с. 5].

Дар усули фаҳмондадиҳӣ, муаллим ба хонандагон маълумотро дар шакли «тайёр» бо истифода аз воситаҳои гуногуни таълим медиҳад: (шарҳ, паём, ҳикоя).

Бо усули мушқилот, муаллим вазъиятҳои мураккабро дар якҷоягӣ бо хонандагон эҷод ва ҳал мекунад. Муаллим аз маводи таълимӣ масъалаҳоеро ҷудо мекунад, ки метавонанд мавзӯи вазъияти мушқилот бошанд, зиддиятро омода мекунанд, худро ба ҷои хонандагон мегузоранд, барои арзёбии вазъияти бавучудода, роҳҳои ҳалли вазъияти мушқилотро муайян мекунанд.

Дар усули репродуктивӣ муаллим аз хонандагон ёдоварӣ ва такрори минбаъдаи маводи таълимӣ бо истифода аз усулҳои зерин ба даст меорад: (пурсиш оид ба маводи қаблан омӯхташуда, намудҳои гуногуни машқҳо ва нишон додани алгоритмҳои ҳалли онҳо, такрори маводи аз худкардаи хонандагон, иҷрои машқҳои гуногун бо хонандагон).

Аз рӯи мақсадҳои дидактикӣ усулҳои таълим ба якҷанд намуд тақсим мешаванд: усулҳои ба даст овардани донишҳои нав, усулҳои ташаккули малака, маҳорат ва истифодаи дониш дар амал, усулҳои санҷиш ва арзёбии дониш, малака ва маҳорат.

Ба гурӯҳи усулҳои ба даст овардани донишҳои нав инҳо дохил мешаванд: усули фаҳмондадиҳӣ, усулҳои баёни шифохӣ, кор бо китоб, суҳбат, усули таҳқиқотӣ, усули мушқилот, усули эвристикӣ.

Гурӯҳи усулҳои ташаккули маҳорат ва малакаҳо инҳо ташкил медиҳанд: машқҳо, корҳои амалӣ, корҳои лабораторӣ.

Ба гурӯҳи усулҳои санҷиш ва баҳодихии дониш ва малакаҳо инҳо дохил мешаванд: назорати шифохӣ, назорати ҳаттӣ, супоришҳои тестӣ, худтанзимкунӣ, санҷиши мутақобила, баҳогузори, имтиҳон ва ғайра.

Таснифоте, ки Ю.К. Кабанский пешниҳод кардааст, ба муносибати кибернетикӣ ба раванди таълим асос ёфтааст ва се гурӯҳи усулҳоро дар бар мегирад: усулҳои ташкил ва татбиқи фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ; усулҳои ҳавасмандсозӣ ва тақлидкунӣ; усулҳои назорат ва худидоракунӣ.

Таснифоте вучуд дорад, ки ба натиҷаи ҳамкориҳои педагогӣ асос ёфтааст. Ҳамин тавр С.С. Кашлев: усулҳои эҷоди фазои мусоид, ташкили алоқа; усулҳои ташкили мубодилаи фаъолият; усулҳои ташкили фаъолияти равонӣ; усулҳои ташкили маъносозӣ; усулҳои ташкили фаъолияти рефлексивӣ; усулҳои интегративӣ (бозихҳои интерактивӣ).

Таснифоти воситаҳои визуалии таълим мавҷуданд: расмҳои таълимӣ, расмҳои рӯйдодҳо, расмҳои типологӣ, расмҳои фарҳангӣ-таърихӣ, расмҳои портретӣ [12].

Ба андешаи О.С. Анисимов усулҳои анъанавӣ ба нав ва навтарин тақсим карда мешаванд. Усулҳои анъанавӣ вазифаи намоиширо таъмин мекунанд (лексияҳо, семинарҳо, дарсҳои амалӣ); нав (тақлид) – таъмини таҳкими нақши тафаккур ва рушди ҳавасмандии хонандагон; навтарин (бозиҳои инноватсионӣ, бозиҳои ташкилию фаъолият, бозиҳои ташкилию равонӣ) - ташаккули фарҳанги зехнӣ ва фарҳанги рушди худшиносиро таъмин мекунанд [8, с. 52].

Усулҳои ғайрифавол ва фавол низ фарқ мекунанд. Дар ҳолати аввал, ба хонандагон нақши ғайрифавол дода мешавад: кори ӯ гӯш кардан ва дар хотир доштани суҳанони муаллим аст. Дар ҳолати дуюм, хонанда нақши фавол дорад. Имрӯз ба усулҳои фавол афзалият дода мешавад: дар раванди муосири таълим усулҳои фаволи таълим нақши махсус доранд, ки на танҳо ба равандҳои дарк, хотира, диққат, балки пеш аз ҳама ба тафаккури эҷодӣ, рафтор, муошират таъя мекунанд. Усулҳоро фавол меноманд, зеро дар онҳо нақши омӯзанда (ба ҷои нақши иттилоотдиҳанда) ва нақши омӯзандагон (маълумот на ҳадаф, балки воситаи азхудкунии амалиёт ва амалҳо, рушди сифатҳои шахсӣ) ба таври назаррас тағйир меёбад. Усулҳои муосири фаволи таълим аз ҷумла: модели бозӣ, иҷтимоӣ, тақлидӣ, бозиҳои корӣ, таҳлили ҳолатҳои мушаххас (кейсҳо), усули таҳлили фаволи санҷиши иҷтимоӣ ва назорат, ки дар шароити лаборатория воқеияти бархӯрдҳои ҳаётиро инъикос мекунанд.

Аз рӯи аломати барқарор кардани (тақлид) мушаххасгардонии фаъолият, намоиши моделии он дар таълим, ҳамаи усулҳои омӯзиши фавол ба тақлидӣ ва ғайриимитатсионӣ тақсим карда мешаванд. Усулҳои ғайриимитатсионӣ сохтани модели падида, раванд ё фаъолияти омӯхташударо дар назар надоранд. Дар ин ҷо фаволшавӣ тавассути интиҳоби мундариҷаи мушкилии таълим, истифодаи тартиби махсуси ташкили дарсҳо, инчунин воситаҳои техникӣ ва таъмини ҳамкориҳои гуфтугӯии омӯзгор ва хонандагон ба даст оварда мешавад. Намунаи усулҳои тақлидӣ бозии дидактикӣ мебошад.

Ба усулҳои пасивӣ усулҳои репродуктивӣ (тавзеҳӣ-иллюстративӣ) - и таълим дохил мешаванд: истифодаи огоҳкунииҳои таъягоҳӣ бидуни коркарди мустақил ва такрори онҳо аз ҷониби хонандагон; кори мустақил бо китоби дарсӣ бидуни табдили матн; кори мустақил бо маводи дидактикӣ танҳо аз рӯи намуна (тавассути нусхабардории оддии ҷавобҳои тайёр); суҳбати репродуктивӣ, ҳикояи тавзеҳӣ-иллюстративӣ (бидуни эҷоди вазъияти мушкилот); ҳалли репродуктивии вазифаҳо (аз рӯи намуна); намоиши репродуктивӣ (фаҳмондадиҳӣ-иллюстративӣ) ҷавобҳо, воситаҳои намоишдиҳӣ ва дигар воситаҳои визуалӣ; кори лабораторияи репродуктивӣ (бе эҷоди вазъияти мушкилот) ва ғайра.

Бо вучуди ин, ба ақидаи баъзе олимон, тақсимот ба усулҳои фавол ва пасив хеле шартӣ аст: усулҳои таълим мураккаб, бисерфакторӣ, ба ҳамдигар мегузаранд, хатҳои байни онҳо нисбӣ мебошанд, қариб ҳар як усул дорои потенциали фаволкунанда мебошад.

Ҳамин тавр, ба усулҳои фавол метавон дохил кард:

Усулҳои шифоҳӣ: Усули мувоҳиса (оид ба масъалаҳои муаллим ё хонандагоне, ки мулоҳизаро талаб мекунанд, хонандагон озодона баён мекунанд ва андешаи баромадкунандагонро бодикқат гӯш мекунанд); усули мустақилона кор кардан бо китоби дарсӣ (ҳамаи хонандагон мустақилона, бидуни иштироки бевоситаи муаллим, аммо бо супориши ӯ, китоби дарсиро мехонанд ва матнро ба нақша, ҷадвал, схема ва дигар сабтҳо дар дафтарҳо қайд мекунанд); усули мустақилона кор кардан бо маводи дидактикӣ ҳамаи хонандагон мустақилона, бе иштироки бевоситаи муаллим, аммо бо супориши ӯ, вазифаҳои эҷодиро иҷро мекунанд, кроссвордҳо ҳал мекунанд, ребусҳо ҳал мекунанд; усули суҳбати эвристикӣ (ҷустуҷӯӣ) (хонандагон масъалаҳои мушкилотро ҳал мекунанд ва дар ҷараёни мувоҳисаҳо, мулоҳизаҳои дастаҷамъӣ, ҳулосаҳои индуктивӣ ва дедуктивӣ бо таъя ба дониши худ як қисми донишҳои навро ба даст меоранд), усули баёни мушкилот – масъалаҳои мушкилотро ҳуди муаллим ҳал мекунад, бо овози баланд эълон мекунад ва бо ин дар давоми ҳикоя синфро ба тафаккури мантикӣ, иштирок дар ҳалли мушкилот, ба даст овардани донишҳои нав ташвиқ мекунад.

Усулҳои аёнӣ: қисман бо усули намоишӣ-ҷустуҷӯӣ хонандагон масъалаҳои мушкилотро ҳал мекунанд ва тавассути омӯзиши ҳаритаҳо, ҷадвалҳо, схемаҳо ва дигар

воситаҳои тасвирӣ як қисми донишҳои навро ба даст меоранд. Дар ин усул бо дастурҳои экран (тахтаи электронӣ) хонандагон масъалаҳои мушкилотро ҳал мекунанд ва тавассути тамошо ва муҳокимаи филмҳо, диафилмҳо, слайдҳо, ки муаллим бо истифода аз тарҳҳои электронӣ намоиш медиҳад, як қисми донишҳои навро ба даст меоранд, усули огоҳкунииҳои кумақрасон – муаллим плакатро бо огоҳкунииҳои кумақрасон нишон медиҳад, мундариҷаи онҳоро мефаҳмонад, хонандагон огоҳкунииҳоро нусхабардорӣ, коркард ва такрор мекунанд.

Усулҳои амалӣ. Масалан, қисман усули ҷустуҷӯӣ-лабораторӣ (хонандагон масъалаи мушкилотро ҳал мекунанд ва донишҳои навро тавассути иҷрои мустақилона ва муҳокимаи таҷрибаи хонандагон, кор бо манбаъҳои таърихӣ ба даст меоранд. Пеш аз қори лабораторӣ, хонандагон танҳо ҳадафи онро медонанд, аммо натиҷаҳои интизоршударо намедонанд).

А.К. Адилбекова дар бораи усулҳои интерактивии таълим менависад, ки ба он бозииҳои нақшбозӣ, «ҳамлаи зеҳнӣ», баҳсҳо, фаъолияти лоиҳавӣ ва ғайра дохил мешаванд [2, с. 3].

Дар шакли ҳолис усулҳо дар дарс пайдо намешаванд, зеро ҳама гуна амал бисёрҷанба аст; усулҳо ҳамеша ба ҳадафи дарс нигаронида шудаанд; усул на худӣ фаъолият, балки тарзи татбиқи он мебошад, ки муаллим пешакӣ тарҳрезӣ мекунад.

Намудҳо ва шаклҳои дарсҳои таърих. Якҷанд таснифоти намудҳои дарсҳо мавҷуданд: дар баъзеҳо усули пешбар, дар дигарон фаъолияти хонандагон, дар сеюм хусусияти мавод. Аммо аксарияти методистҳо пайвандҳои раванди таълим ва вазифаи асосии таълимии дарсро ҳамчун асоси таснифи дарсҳо мегиранд. Ҳангоми интихоби намуди дарс, муаллим аз ҷои ин дарс дар мавзӯ, вазифаҳо, хусусиятҳои мундариҷаи маводи нав, нияти педагогӣ, синну соли хонандагон, малака ва маҳорати онҳо роҳнамоӣ мекунад; интихоби намуди дарс, инчунин аз воситаҳои таълими дар мактаб мавҷудбуда, омодагии муаллим ва дигар омилҳо вобаста аст.

Таснифи дарсҳо аз рӯи таносуби пайвандҳои сохтори таълим ва вазифаи асосии таълим:

Намудҳои дарсҳо: дарси муқаддимаӣ (барои барқарор кардани дониши курси қаблӣ ва тавсифи умумии курси нав кумақ мекунад), дарси азхудкунии курси нав (ҳангоми омӯзиши мавзӯе, ки бо дарсҳои қаблӣ алоқаманд нест ё мавзӯи хеле мураккаб, ки дар он назарияҳо зиёданд), такрорӣ-ҷамъбасти, дарс-ислоҳ, дарс-ҳисоб, дарси омехта, назоратӣ (дониш дар мавзӯ, бахш бо мақсади муайян кардани камбудииҳои дониш ҷамъбаст карда мешавад), дарси такрорӣ-ҷамъбасти (дар охири соли хониш дар шакли суҳбати таҳлилий-ҷамъбасти), дарси санҷиш ва баҳисобгирии дониш (ба назоратӣ наздик аст, аммо дар он вазифаи ҷамъбасти дониш гузошта намешавад ва танҳо муайян ва арзёбии онҳо), дарс-суҳбат (фронталӣ – бо тамоми синф), дарси такрорӣ (барои мукамалсозии дониш дар охири курс ва эҷоди тасвири яқлухти рӯйдодҳо. дар шакли бозӣ).

Шаклҳои дарсҳо: шаклҳои анъанавӣ (лексия, семинар, практикum, қори лабораторӣ суҳбати таҳлилий-ҷамъбасти, бозӣ, тест, мусоҳиба); шаклҳои ғайрианъанавӣ (видео-дарс, дарс-экскурсия, дарс-концерт, дарс-мусоҳиба). Дарсҳои як намудро бо шаклҳои гуногун гузаронидан мумкин аст: дарси муқаддимаӣ метавонад дар шакли лексия, экскурсия, суҳбат, дарси видеоӣ ва ғайра гузаронида шавад.

Шаклҳои фаъолияти таълимӣ: инфиродӣ (агар маводи мураккаб, ҳар як хонанда вазифаи мушаххас мегирад); гурӯҳӣ (ҳар як гурӯҳ метавонад як вазифаро иҷро кунад, аммо бо усулҳои гуногун; гурӯҳҳо вазифаҳои ҳамдигарро пурра мекунанд; ҳар як гурӯҳ вазифаи худро дорад); коллективӣ [14, с. 125-129].

Методологияи таълими таърих ҳамчун илм. Методикаи таълими таърих соҳаи илми педагогӣ дар бораи вазифаҳо, мундариҷа ва усулҳои омӯзиши таърих, ки қонуниятҳои раванди таълимро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии он меомӯзад, ба саволи: чӣ гуна бояд таърихро таълим дод? Таълим ва фаъолияти таълимии мактаббача, мақсадҳо ва мундариҷаи таълим методикаи таълими таърихро дар бар мегирад.

Ҳадафҳо, мундариҷа, усулҳо, шаклҳои қори таълими таърих, имкониятҳои маърифатии хонандагон омилҳои унсурҳои асосии раванди таълим мебошанд.

Таъсири мутақобилаи омилҳо: ҳадафҳо мундариҷаро муайян мекунад ва танҳо дар асоси мундариҷа амалӣ карда мешаванд; мундариҷа танҳо бо назардошти имкониятҳои маърифатии хонандагон интиҳоб карда мешавад, аммо имкониятҳои маърифатӣ дар чараёни азхудкунии ин мундариҷа инкишоф меёбанд; ҳадафҳо ва мундариҷаи омӯзиш ба интиҳоби усулҳо таъсир мерасонанд; шаклҳои кори таълимӣ бо назардошти имкониятҳои маърифатии хонандагон ташкил карда мешаванд; натиҷаҳои омӯзиш аз ҳама омилҳо вобастаанд, натиҷа баланд хоҳад буд, агар ҳамаи ин омилҳо аз ҷониби муаллим дуруст санҷида шаванд.

Ҳадафҳои таълим: «Чаро таълим додан лозим аст?» (ҳадафҳои таълимӣ, рушд, тарбиявӣ); «Чиро бояд таълим диҳем?» (муаллим бояд муҳтавои маводи таърихи мувофиқи мақсад ва имкониятҳои маърифатии хонандагон интиҳоб намояд); «Чӣ тавр таълим додан?» (муаллим бояд усулҳо, шаклҳо ва воситаҳои таълимро мувофиқи ҳадафҳо, имкониятҳои маърифатии хонандагон ва натиҷаҳои таълим модел созад) [15, с. 105-113].

Вазифаҳои таълим: амалӣ – тарбияи шаҳрванди кишвари худ; назариявӣ – ба саволи «Киро тарбия кардан лозим аст?» ҷавоб медиҳад.

Ба омӯзгорон ба таври муколама суҳбат кардан бо хонандагон хос нест, онҳо бештар майл доранд, ки усулҳои таълимии худро ҷорӣ кунанд. Ҳақ ба ҷониби Л.Н. Толстой аст, ки гуфта буд, ки «омӯзгор ҳамеша беихтиёр кӯшиш мекунад, ки роҳи қулайтарини таълимро интиҳоб кунад. Ҳар қадар усул барои омӯзгор қулай бошад, барои хонандагон ҳамон қадар ноқулайтар мегардад. Танҳо он тарзи таълим дуруст аст, ки аз он хонандагон қаноатманд бошанд. Пас биёед он усулҳои таълимро ҷустуҷӯ ва татбиқ намоем, ки шогирдон аз онҳо қаноатманд бошанд».

Дар Концепсияи таҳсилоти муттасили Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз фароҳам овардани шароит барои ноил шудан ба сифати нави таълим иборат мебошад. Ин бештар аз он вобаста аст, ки навгонӣҳо то чӣ андоза самаранок аз худ карда мешаванд, ки ба тағйироти сифатии фаъолияти муассисаҳои таълимӣ мусоидат кунанд. Имрӯз бисёр муассисаҳои таълимӣ ба соҳаи фаъолияти инноватсионӣ шомиланд. Вақте ки сухан дар бораи ҳолати рушди муассисаҳои таълимӣ меравад, ин маънои онро дорад, ки дар онҳо навгонӣҳо амалӣ шуда истодаанд.

Имрӯз тағйироти инноватсионӣ ба низоми муайян ворид шуда, намудҳои нави муассисаҳои таълимӣ, барномаҳои нави таълимӣ барои таъмини тағйирёбии раванди таълиму тарбия, ки ба шахсияти хонанда ва ниёзҳои ӯ нигаронида шудаанд, таҳия карда мешаванд.

Ҳаёти омӯзгорони ҳар як муассисаи таълимӣ новобаста аз шакли моликиятшон ҳуқуқи ба амал баровардани навгониро доранд. Азбаски хонандагон объекти ҳамагуна ташаббуси педагогӣ мегарданд, коллективи омӯзгорон бояд оид ба тайёр кардан ва ташкили инноватсия уҳдадорҳои муайяно ба дӯш гиранд.

Вақте ки зарурати ҳалли ягон масъала ба миён меояд, вақте ки дар байни хоҳиш ва натиҷаи воқеӣ зиддият ба вучуд меояд, ин тағйирот боиси ба вучуд омадани навгонӣ мегардад. Рушди таҷрибаи қисме аз муассисаҳои таълимӣ ба инкишофи неруи эҷодӣ, навоари тамоми кормандони соҳаи маориф мусоидат мекунад. Дар ин вазъият, махсусан салоҳияти касбӣ муҳим аст, ки дар асоси он сифатҳои шахсӣ ва касбии омӯзгорон ва роҳбарон рушд меёбанд.

Дар айни замон, педагогикаи ватанӣ таҷрибаи бой ва асбобҳои васеи методӣ барои истифода дар дарсҳои таърихи халқи тоҷикро дорад. Бо омезиши ҳамоҳангии усулҳои гуногун, равишҳои анъанавӣ ва ғайримуқаррарӣ ба ташкили дарсҳо, бомуваффақият сохтани кори педагогӣ бо хонандагон, ба онҳо тавачҷуҳ ба таърих ва мусоидат ба ташаккули бомуваффақияти шахсияти ҳар як хонанда имконпазир аст. Ба андешаи ман, дар кор бо хонандагон шумо метавонед ҳамаи усулҳои дар кор тавсифшударо истифода баред, баъзеи онҳоро ман аллақай татбиқ карда истодаам ва онҳоро хеле умедбахш меҳисобам.

Адабиёт:

1. Активные методы обучения. Имитационные и неимитационные технологии. Режим доступа к источнику: https://studopedia.ru/7_170744_aktivnie-metodi-obucheniya-imitatsionnie-i-neimitatsionnie-tehnologii.html

2. Адильбекова А.К. Интерактивные методы обучения и их классификация. Режим доступа к источнику: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2013/Pedagogica/5_138923.doc.htm
3. Березин С.В., Лисецкий К.С. Технология формирования социальных навыков: методическое пособие для психологов и социальных педагогов ИГУ. Самара, 1999.
4. Бахмутова Л.С. Курс лекций по методике преподавания истории. М.2009.
5. Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. Как преподавать историю в современной школе: теория и методика. М., 2006.
6. Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. Как преподавать историю в современной школе: теория и методика. М., 2006. С.8
7. Гудкова Т. В. Педагогические основы организации проектной деятельности школьников на уроках истории // Наука и школа. 2014. № 1. С. 116–119.
8. Короткова М.В., Студеникин М.Т. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях. М., 1999
9. Методы, приёмы, средства обучения. Классификация методов по источникам и уровням познавательной деятельности. – Режим доступа к источнику: <https://mybiblioteka.su/6-46236.html>
10. Никонова А.А. Конспект лекций по курсу «Методика преподавания истории в школе», РГГУ, М., 2016.
11. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе. Калининград. 2000.
12. Петрова О.О, Долганова О.В, Шарохина Е.В. Педагогика. Конспект лекций. М.: Издательство «Эксмо». 2008
13. Сычёва Т. А. Методика преподавания истории и обществознания. Кемерово.2014. С.18.
14. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе. М. Издательство «Владос». 2000. С. 125-129
15. Чернова Н. В. Макарова Н. Н. Наглядные методы обучения и про-ектные методики на уроке истории // Перспективы науки и образования. 2018. № 6(36). С. 105–113.

РОҶ ВА УСУЛҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМИ ФАННИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар ин мақола оиди истифодаи роҳ ва усулҳои гуногуни муосири педагогӣ дар таълими фанни таърихи халқи тоҷик, усулу методҳои фаъоли таълим, зарурати татбиқи онҳо дар системаи таълими муосир, инчунин таъсири онҳо ба самаранокии раванди таълим, таваччуҳи хонандагон ба фанни таърихи халқи тоҷик мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар бораи натиҷаҳои кор оид ба истифодаи роҳ ва усулҳои гуногуни муосири педагогӣ дар таълими фанни таърихи халқи тоҷик хулосаҳо бароварда шудаанд.

Муҳаққиқ қайд менамояд, ки фанни таърих дар баробари фанҳои дигари муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба хонандагон асосҳои дониш бахшад, шахсияти онҳоро мутобиқи арзишҳои инсондӯстона ва демократӣ ташаккул диҳад.

Калидвожаҳо: метод, инноватсия, педагогика, хонанда, муассиса, маориф, таълим, таърих, роҳ ва усулҳои гуногуни муосир, таълими интерактивӣ, усулу методҳои фаъоли таълим.

СОВРЕМЕННЫЕ ПУТИ И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В данной статье рассматривается использование различных современных педагогических методов в преподавании предмета истории таджикского народа, активные методы и пути обучения, необходимость их применения в современной системе образования, а также их влияние на эффективность обучения. В учебном процессе изучено внимание студентов к предмету история таджикского народа.

Сделаны выводы по результатам работы по использованию различных современных педагогических методов в преподавании предмета история таджикского народа.

Исследователь отмечает, что предмет история, наряду с другими предметами среднеобразовательного учреждения, должен давать учащимся основы знаний, формировать их личность в соответствии с гуманистическими и демократическими ценностями.

Ключевые слова: метод, инновация, педагогика, студент, учреждение, образование, воспитание, история, различные современные пути и методы, интерактивное обучение, активные методы обучения

MODERN WAY AND METHODS OF TEACHING THE HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article examines the use of various modern pedagogical methods in teaching the subject of the history of the Tajik people, active methods and teaching methods, the need for their use in the modern education system, as well as their impact on the effectiveness of learning. In the educational process, the attention of students to the subject of the history of the Tajik people was studied.

Conclusions are made based on the results of the work on the use of various modern pedagogical methods in teaching the subject of history of the Tajik people.

The researcher points out that the subject of history, along with other subjects of a general educational institution, should give students the basics of knowledge, form their personality in accordance with humanistic and democratic values.

Key words: method, innovation, pedagogy, student, institution, education, upbringing, history, various modern ways and methods, interactive learning, active teaching methods.

Маълумот дар бораи муаллиф: Палавонов Амоншо Муминович - муаллими калони кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33, тел: (+992) 934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru.

Сведения об авторе: Палавонов Амоншо Муминович - старший преподаватель кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33, тел: (+992) 934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru.

Information about the author: Palavonov Amonsho Muminovich - senior lecturer of the Department of Psychology and Sociology of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nosir, 33, phone: (+992) 934-41-77-92, Email: amonsho.palavonov@mail.ru.

ТДУ: 37.0+370 (075.8)

II-49

ФАРДИКУНОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ ДАР РУШДИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН

Пириева Д.С., ассистент, Холназаров Санг, д.и.п., профессор
Донишгоҳи двлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Таҳқиқот ба мақсад мувофиқ будани чудо кардани сифатҳои интегралӣ, ки хусусиятҳои фардии мактаббачагонро тавсиф мекунанд, нишон доданд. Масалан, дар муносибат ба фаъолияти таълимӣ, навъи маҷмуи талаботи маърифатӣ эҳтиёҷот, ваҷҳҳо,

инчунин, сифатҳои ахлоқӣ, аз қабилӣ вазифа, масъулиятшиносӣ, интизомнокӣ, меҳнатдӯстӣ; рушди доираи зеҳнӣ (дарк, хотира, тафаккур ва ғ.) дар қобилияти ҷамъбасти кардан, мустақилона интиқол додани дониш ва усулҳои амал ба ҳолатҳои нав зоҳир мешавад; соҳаи иродавӣ – нисбат ба маводи омӯхташуда; доираи ихтиёрӣ – дар омодагӣ ва қобилияти баргараф кардани душвориҳо. Сифатҳои интегралӣ ҳамчун асоси фардикунонии фаъолияти таълимӣ ва рушди шавқи маърифатии хонандагон хизмат мекунад. Фардикунонии фаъолияти таълимӣ ба ҷанбаҳои муҳими шахсият (талабот, ваҷҳҳо, манфиатҳо, майлҳо, қобилиятҳо, соҳаҳои эҳсосӣ ва ихтиёрӣ) таъсир расонида, аҳаммияти иҷтимоӣ дорад, зеро он ба ташаккул ва инкишофи шахсияти ҷамаҷониба рушдёфта бевосита таъсир мерасонад [12].

Аз нуқтаи назари проблемаи мо чунин хулосаи Г.И. Шукина дар бораи он ки хонандагони гурӯҳҳои алоҳида ба таъсири фардикунонии педагогӣ эҳтиёҷ доранд, махсусан муҳим аст, ки аксарияти хонандагони синфи VIII шавқҳои аморфӣ ё ин ки васеъ доранд, бинобар ин ташаккуло аз шавқҳои асосии онҳо бояд оғоз намуд.

И.Е. Унт ҳосиятҳои мактаббачагонро таъкид мекунад, ки ҳангоми инфиродикунонӣ ба назар гирифта шаванд:

1) қобилияти омӯзишӣ, яъне қобилияти умумӣ ба омӯзиш ва қобилияти махсус;

2) малакаи кори мустақилона;

3) омӯзиш, ки ҳам аз донишҳои барномавӣ ва ҳам аз донишҳои берунасинфӣ иборат аст;

4) шавқҳои маърифатӣ.

Омӯзиши инфиродӣ нисбат ба ғайриинфиродӣ, барои фаъол гардондани хонандагон шароитҳои зарурӣ дошта, хусусиятҳои психологӣ онҳоро ба назар мегирад. Тарбия ва рушди шавқи завқи маърифатӣ, фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти хонандагон, яке аз вазифаҳои хоси инфиродикунонӣ мебошад [12].

Баъзе олимони мафҳумҳои «таълими тафриқавӣ», «фарқкунонии таълим» - ро бо ташкили синфи мактабҳо бо чуқур омӯхтани фанҳои алоҳида, бо таълими бачагон аз рӯи барномаҳои қисман ё тамоман дигар алоқаманд мекунад.

И.Д. Бутузов дар таҳқиқоти худ шаклҳои фарқкуноиро муайян мекунад: дохилӣ ва берунӣ [2].

Фарқияти дохилӣ ин таълими гуногуни кӯдакон дар як гурӯҳи ба қадри кофӣ калони хонандагон (синфҳо) мебошад, ки аз рӯи меъёрҳои тасодуфӣ интихоб карда мешавад. Ин шакл ба пурратар ба назар гирифтани хусусиятҳои фардии хонандагон асос ёфтааст. Он тағйирпазирии суръати омӯзиши мавод, тафриқавӣ вазифаҳои таълимӣ, интихоби намудҳои гуногуни фаъолият, муайян намудани хусусият ва дараҷаи миқдори кумаки омӯзгорро дар бар мегирад. Дар баробари ин дар дохили синф хонандагонро ба гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст, то ки бо онҳо дар сатҳҳои гуногун ва бо усулҳои гуногун кори тарбиявиро пеш баранд. Гурӯҳҳо метавонанд чандир ва мобилӣ бошанд. Тафриқавӣ дохилиро ҳам дар шакли анъанавӣ ба инобат гирифтани хусусиятҳои фардии хонандагон (муносибати тафриқашуда) ва ҳам дар шакли системаи тафриқавӣ сатҳӣ дар асоси банақшагирии натиҷаҳои таълим гузаронидан мумкин аст. Тафриқавӣ сатҳӣ чунин ташкили таҳсилотро дар назар дорад, ки дар он мактаббачагон аз рӯи як барнома таҳсил мекунад, ҳуқуқ ва имкони омӯзиши онро дар сатҳҳои гуногуни ба нақша гирифташуда доранд, вале на камтар аз сатҳи талаботи ҳатмӣ. Он дар синфҳои равиавӣ низ аҳаммияти ҳидро нигоҳ медорад [2].

Тафриқавӣ беруна дар асоси принципҳои муайян (шавқҳо, майлҳо, қобилиятҳо, натиҷаҳои бадастомада, касби пешбинишуда) таъсиси гурӯҳҳои нисбатан устувор, ки дар онҳо мазмуни таълим ва талаботи таълим ба талабагон фарқ мекунад. Тафриқавӣ беруна метавонад ё дар доираи системаи интихобӣ (интихоби озоди фанҳо барои таҳсил бо назардошти асос) гузаронида шавад (Ҷадвалҳои 1, 2).

Моҳияти тафриқавӣ беруна дар самти таҳассусии таълим дар соҳаи устувории манфиатҳо, майлҳо ва қобилиятҳои мактаббачагон ба мақсади ба ҳадди аксар расонидани рушди онҳо дар самти интихобшуда иборат аст.

Таҳлили адабиёт [1, 2, 5, 11] нишон дод, ки олимони дар бархӯрди асосҳои фарқкунӣ яқдилона нестанд. Таваҷҷуҳи асосии таҳқиқотчиён ба он равона карда шудааст, ки он хусусиятҳои, ки ҳангоми тафрикаи (инфироидикунонии) дохилии қори таълим ба назар гирифта мешаванд. Инак, А.А. Бударний қобилияти омӯзиш ва қобилияти меҳнатиро фарқ мекунад [1].

Қобилияти аксари хонандагон дар давраи наврасӣ ташаккул ёфта, зоҳир мегардад. «Дар наврасӣ қобилиятҳо барои намудҳои муайяни фаъолият ташаккул ёфта, зоҳир мешаванд. Ин мафҳум бо он шарҳ дода мешавад, ки маҳз дар синни наврасӣ шавқу рағбатҳои амиқ, муассир, устувор пайдо мешаванд, муносибати бошуурона ва фаъол ба муҳит ташаккул ёфта, тафаккури эҷодкор рушд меёбад» [1, с. 114].

Е.С. Рабунский чунин хусусиятҳоро ба монанди сатҳи фаъолияти таълимӣ, дараҷаи мустақилияти маърифатӣ, дараҷаи таъсирбахшии шавқу завқ ба омӯзиш асоси тафрика мешуморад [14] (Ҷадвали 3).

Ба андешаи Г.И. Шукина ҳангоми ташкили таълими тафрикавӣ, татбиқи равиши инфиродӣ ҳамчун шартӣ ҳатмӣ барои самаранокии инкишофи таълим, муайян кардани сатҳҳои инкишофи шавқу завқи маърифатии хонандагон, инчунин хусусияти дониш, равонии онҳо малака ва маҳоратҳо барои тақсими хонандагон ба гурӯҳҳои, ки ба ин ё он роҳ роҳнамоӣ ва идоракунии гуногунро талаб мекунанд, асос шуда метавонанд [12].

Ҷадвали 1

Таълими тафрикавӣ Таълими инфиродӣ – ҳадаф Тафрикакунонии таълим – воситаи расидан ба ҳадаф			
Тафрикаи дохилӣ (бе ҷудо намудани гурӯҳҳои доимӣ)		Тафрикаи берунӣ бо ҷудо намудан ба гурӯҳҳои доимӣ	
Муносибати тафрикавӣ ба хонандагон	Тафрикаи сатҳӣ (азхудкунӣ, таълимгирӣ, шавқ ба расидан)	Курсҳои элективӣ Курсҳои интихобӣ Интихоби озоди фан дар асоси гуногунварианти қори беруназсифӣ	селективӣ синфҳои равиавӣ синфҳои омӯзиши чуқури фанҳо

Ҷадвали 2. Шаклҳои таълими тафрика ва принципҳои ташкил кардани гурӯҳҳо

Гурӯҳҳои хонандагон	Принципҳои ташкили гурӯҳҳо	Шаклҳои тафрика
Системаи анъанавии синфҳо	Аз рӯи аломатҳои тасодуфӣ	Тафрикаи сатҳӣ
Машғулиятҳои факултативӣ, маҳфилҳо	Мувофиқи шавқу рағбат ва майл	Фарқияти чандирӣ (интихобӣ) ва сатҳӣ
Дарсҳо бо омӯзиши амиқи фанҳо	Аз рӯи шавқ, майл, касби пешбинишуда ва муваффақиятҳои бадастоварда	Тафрикаи сатҳӣ ва селективӣ
Синфҳои профили	Аз рӯи шавқҳо, майлҳо, касби пешбинишуда	Тафрикаи саҳт (интихобӣ) ва сатҳӣ
Дарсҳои инфиродӣ бо хонандагони лаёқатманд	Аз рӯи ҳавасҳо, қобилиятҳо, дастовардҳо	Фардикунонӣ

Ҷадвали 3. Меъёрҳои ба гурӯҳҳо тақсим кардани хонандагон

Азхудкунӣ (дастовардҳо)	Дараҷаи мустақилияти маърифатӣ (қобилияти омӯзишӣ)	Таваҷҷуҳ ба фан ба хонанда	Гурӯҳ
Баланд	Бе кумаки беруна ҳал	Шавқу рағбати	

	намудани вазифаҳои маърифатии пешомадаи дастрас аст, лекин дар вазъиятҳои нав мушкилӣ мекашад	фаъол, самти устувори маърифатӣ, кунҷковӣ, асоси зарурати мустақилона аз худ кардани дониш, дар хона ҳал намудани мушкилӣ хос аст	I
Миёна	Он бо зуд ва қавӣ азхудкунии амалиёти фаҳмондашуда хос аст; ҳалли бе кумаки берунаи вазифаҳои маъмулӣ, вале дар вазъиятҳои нав дар ҳалли вазифаҳои маърифатӣ мушкилӣ мекашад.	Тавачҷуҳи эҳтимолӣ, муносибати мусбӣ ба омӯзиш, кунҷковӣ, хоҳиш ва баъзан кӯшишҳо барои бартараф кардани мушкилот.	II
Паст	Ба он нотавонӣ дар ҳалли ҳама гуна вазифаҳои маърифатӣ, аз ҷумла вазифаҳои маъмулие, ки аллакай дар синф борҳо ҳал карда шудаанд, хос аст.	Набудани тавачҷуҳ ба фан хос аст.	III

Таҳлили кори муассисаҳо ва натиҷаҳои пурсиш аз омӯзгорон нишон дод, ки ҳозир шаклҳои гуногуни тафриқаҳо ба қор бурда мешаванд. Дар солҳои 60 – уми асри гузашта қорӣ карда шудани синфҳо ва мактабҳо бо чуқур омӯхтани фанҳои алоҳида дар синфҳои болоии мактаби маълумоти умумӣ тафриқа карда мешуданд.

Дарсҳои факултативӣ дар муқоиса бо доираҳо марҳилаи пешрафтаи тафрикаи таълим ба шумор мераванд, зеро хонандагон барои омӯзиши амиқ мавзӯи мавриди тавачҷуҳи онҳоро бо низоми дақиқи дониш, малака ва маҳорат интиҳоб намуда, ба мисли дарсҳои ҳатмӣ дар як пайдарпайии муайян аз худ мекунанд.

Вазифаи асосие, ки дар назди курсҳои интиҳобӣ истодаанд, мустаҳкам ва рушд додани шавқу рағбат ба соҳаи интиҳобкардаи дониш ё бо назардошти дарсҳои амалӣ, ташаккул додани малакаҳои кори мустақилона дар раванди пешниҳоди проблемавӣ ва ҷустуҷӯи мавод, омодагӣ ба дарки ғояҳои илмӣ муосир, амиқ ва тақмили курси мактаб мебошад.

Таҳқиқот нишон доданд, ки курсҳои факултативӣ ба хонандагон имконият медиҳанд, ки мавзӯи омӯзиши амиқро барои худ интиҳоб кунанд, ба омӯзгор имкон медиҳад, ки роҳҳои гуногуни таъсиррасониро ба манфиатҳои хонандагон бо мақсади ташаккул ва рушд додани шавқи онҳо ба як намуди муайян истифода баранд фаъолият аз сабаби он, ки курсҳои факултативӣ нисбат ба фанҳои таълимӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд. Афсӯс, ки дар ҷумҳурии курсҳои факултативӣ аз нақшаи таълимӣ бардошта шудаанд, мо аз курсҳои интиҳобӣ истифода намудем.

Бори аввал дар методикаи таълими биология асосҳои бахшҳои алоҳидаи биология (физиологияи растаниҳо, физиологияи ҳайвонот, физиологияи одам, физиологияи фаъолияти олии асаб бо асосҳои психология, биохимия ва биофизикаи ҳуҷайра) мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. [4, с. 143]

Нақши фанҳои интихобӣ дар раванди таълим, хусусиятҳо, мазмун, усулҳои таълими курсҳои интихобиро Р.С. Алтшуллер, Л.Г. Воронин, П.А. Генкел, И.Д. Зверев, Г.Г. Манке, Р.Д. Маш, дар қорҳои худ амиқ нишон додаанд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қорӣ намудани омӯзиши амиқи фанҳои алоҳида низ ба тафриқаи таълим нигаронида шуда буд.

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии дорои амиқи назариявӣ ва амалии фанҳои таълимӣ бояд ба ҳатмқунандагон ҷиҳати азхудкунии амиқи дониш ва малакаи фанҳои таълимии интихобшуда, ташаккули қобилиятҳои эҷодии мувофиқи шавқу завқ ва ташаккули шуурнокӣ, интихоби касб мусоидат намояд.

Ташкили якҷанд равия дар як муассисаи таълимӣ далели хеле муҳим барои рушди фарқият дар таълим мебошад. Ҳангоми дар як муассисаи таълимӣ ташкил намудани машғулиятҳои самтҳои гуногун қобилияти шумораи зиёди хонандагонро ошкор кардан пайдо мешавад. Коллективи омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ имкон доранд, ки ба талабот ва шавқу ҳаваси талабагон дуруст ҷавоб диҳанд.

Дар муассисаҳои таълимии намуди (типи) нав омӯзиши амиқи назариявӣ ва амалии фанҳои алоҳида ба шакли тафриқавии таълим ба ҷабл шудани равандҳои эҳсосӣ ва ихтиёрии шахсияти ташаккулёбанда, худтаъкидкунии ва муайян кардани шавқҳои маърифатии хонандагон, самти касбии онҳо аҳамияти махсус дода мешавад.

Ҳоло имкониятҳои шакли дигари тафриқа – таълими равиявӣ ҷустуҷӯ карда мешаванд. Консепсияи таҳсилоти махсус таълими васеи тафриқаи биологияро аз синфи VIII дар синфҳои гуногун: табиатшиносӣ, химияю биология, физикаю математика, гуманитарӣ, экологӣ, иқтисодӣ ва ғайра дар назар дорад. Ҳар яке аз ин самтҳо як қисмати фанни биологияро дар бар мегирад, фанҳое, ки ба омӯзиши онҳо 35 – 40 фоизи тамоми вақти таълим дода мешавад. Дар омӯзиши равиявӣ мундариҷа ба таври назаррас аз нав дида баромада мешавад, шакл ва усулҳои омӯзиши курсҳои ғайримуқаррарӣ мувофиқи вазифаҳое, ки ин ё он соҳаи таҳсил ҳал мекунанд. Дар ҳар кадоми ин равияҳо курси биология вобаста ба шавқу ҳавас, майлу эҳтиёҷоти мактаббачагон, спектри баррасии масъалаҳои амалию назариявӣ, хусусияти робитаҳои дохилифанӣ ва байнифанӣ нигаронида шудааст.

Дар айни замон, аз як тараф, дар мамлақати мо муассисаҳои гуногуни маълумоти умумӣ: мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ, гимназияҳо, литсейҳо, муассисаҳои таълимии миёнаи махсус, мактабҳои назди донишгоҳҳо, шахсӣ, мактабҳои муаллифӣ; табиатшиносӣ, биологияю химиявӣ, гуманитарӣ, тиббӣ, физикаю математика ва дигар равияҳо ба амал бароварда мешавад.

Хусусиятҳо ва имкониятҳои ҷудоғонаи тафриқаи таълимро дар навъҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баррасӣ мекунем.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии тафриқавии таълим бо усули фардӣ дар синф, дар рафти қори беруназсинфӣ ва беруназматбаӣ, дар курсҳои махсус ба амал бароварда мешавад. Дар айни замон, имкониятҳои тафриқавии таълим дар навъи муассисаи таълимӣ вобаста ба пешниҳодҳо оид ба тафриқаи васеи таълим, аз ҷумла биология дар синфҳои боло хеле афзуд.

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо амиқии фанҳои таълимӣ ихтисосро дар як соҳаи муайян бо таълими васеи умумӣ пайваст мекунанд. Дар баробари омӯзиши амиқ биология аз дигар фанҳо ҷудо карда мешавад, ки омӯзиши онҳо дар сатҳи муқаррарӣ сурат мегирад. Байни сарбории таълим дар миёни фанҳои пешрафта ва дигар фанҳо фарқият вучуд дорад.

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ, аз ҷумла сикли табиатшиносӣ имкон медиҳанд, ки мазмуни курсҳои биология, химия, физика, география, барҳам додани такрори ҳамдигарии онҳо, амиқ намудани робитаи байни фанҳо, ба амал баровардани ҳамгирии байнифаннӣ вупроблемавӣ, ташаккул додани манзараи ягонаи ҷаҳон, уфуқи васеи табиатшиносии хонандагон, пурратар ба назар гирифтани, шавқу ҳаваси маърифатии мактаббачагон ба назар гирифта шаванд.

Муассисаҳои таълимии бисёрравиявӣ, яъне дорои якчанд равияи таълимӣ, васеъ паҳн шудаанд. Дар як муассисаи таълимӣ ташкил кардани машғулиятҳои самтҳои гуногун хеле ояндадор аст, зеро ин ба раванди худмуайянкунии мактаббачагон, таълими байнисоҳавии онҳо мусоидат мекунад, имкон медиҳад, ки қобилияти талабагон бо назардошти шавқу ҳавас ва майли онҳо пурратар ошкор карда шавад. Дар шароити чунин муассисаи таълимӣ ба тағйир додани самти хонандагон, иваз намудани як намуди таълим бо дигараш, дар сурати хато будани интихоби ибтидоии самти таҳсил мусоидат мекунад. Ин ҳам муҳим аст, ки талабагон бо шавқу ҳавас, майлу имконият, нақшаҳои ҳаётии гуногун таҷрибаи ҳамкориҳои барои машғулиятҳои минбаъда заруриро ба даст оваранд.

Дар гимназияҳо ва литсейҳои муассисаҳои таълимии типи академӣ ба ташаккули маданияти умумии хонандагон ва тайёр кардани хатмкунандагон барои давом додани таҳсил дар мактабҳои олии диққати махсус дода мешавад. Дар айни замон, гимназия ва литсейҳои ҳам фанҳои гуманитарӣ ва ҳам табиатшиносии серсоҳа васеъ паҳн шудаанд.

Дар таҷрибаи ватанӣ литсейҳо ҳамчун гимназияҳои классикии сатҳи баланд ба ҳисоб мерафтанд, ки ба тарбияи элитаи зеҳнӣ нигаронида шудаанд. Дар ҳоли ҳозир бисёртар литсейҳои табиӣ – риёзӣ вучуд доранд.

Дар мактаб – интернатҳои президентӣ, литсейҳои таълими асосиро бо тайёрии мақсаднок барои давом додани таҳсилот дар мактабҳои олии ба ҳам мепайванданд. Онҳо як навъ синтези зинаи мактаби миёна бо шавқу тайёрии оид ба табиатшиносӣ, тиббӣ, техникӣ, гуманитарӣ ва дигар равияҳо мебошанд. Ин системаи таълим имкон медиҳад, ки масъалаи хеле ҷиддии тафриқаи таълим – масъалаи ихтисоси омӯзгорон ҳал карда шавад. Ба синфҳои болоӣ васеъ ҷалб намудани мутахассисон (профессорони мактабҳои олии, аспирантҳо, студентони курсҳои боло) аз ин ё он фанни биология имкон медиҳад, ки тафриқаи васеи таълим ба роҳ монда шуда, дараҷаи баланди таълим ба даст оварда шавад. Муҳим он аст, ки дар чунин литсейҳо раванди таълим васеътар истифода бурдани базаи моддию техникӣ, ба кори илмию амалӣ ҷалб намудани хонандагон дар кафедраҳои донишкадаҳои олии, дар экспедитсияҳо, стансияҳои таҷрибавӣ, дар муассисаҳои таълимӣ имконият медиҳанд.

Аммо имрӯз шакли асоси муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо тафриқаи рушдфӯтаи таълим бо доираи васеи хизматрасониҳои гуногуни таълимӣ боқӣ мемонад, ки ба дарҳост ва эҳтиёҷоти аксарияти хонандагон мувофиқат мекунад.

Азбаски мавзуи омӯзиши мо шавқу завқи маърифатӣ ва рушди он дар шароити тафриқаи таълим аст, мо дар байни хонандагони мактабҳои гуногуни шаҳри Бохтар, Сарбанд, Ҷалололдин Румӣ, Вахш пурсиш гузаронидем. Натиҷаҳои пурсишро ҷамъбасти намуда, мо ба хулосае омадем, ки барои бедор кардани шавқу рағбат ба биология ташкили синфҳои пешазравиявӣ аз фанҳои биологӣ аҳаммияти калон доранд.

Омӯзгорон ба интихоби мазмуни мавод диққати калон дода, аз рӯи мушоҳидаҳои мо аз усулҳои зерин истифода мекунанд:

- хонандагонро бо маълумоти нав шинос кунед, ки нишон дода метавонанд;
- дараҷаи ҳозираи илм ва тараққиёти ояндаи он;
- масъалаи пайдоиши ақидаҳо, таҳқиқоти илмӣ, натиҷаҳои кашфиётро ошкор намояд;
- зиддиятҳои гуногун нишон дода, дарки далелҳои илмиро, ғояҳои омӯзонад;
- зарурати хулосаҳои илмии гирифташударо нишон диҳад;
- натиҷаи таҷрибаи шахсӣ, шарҳ додани падидаҳои ҳаёт;
- ба хонандагон қувваи амалии донишҳои илмиро ошкор намояд;
- имконияти дар фаъолият ва ҳаёти минбаъда татбиқ намудани онҳо ва ғайра;

Барномаҳои муносири тағйирёбанда, китобҳои дарсӣ барои истифодаи ин гуна усулҳои имконияти воқеӣ фароҳам меоранд.

Хулоса, омӯзиши имкониятҳои таҳсилоти муассисаҳои таълимӣ дар таъмини рушди босамари қобилият, шавқу ҳаваси маърифатӣ, амалӣ намудани ҳуқуқи хонанда дар интихоби роҳи инфиродии азхудкунии дониш бояд яке аз самтҳои пешбарандаи фаъолияти педагогӣ ва методӣ доништа шавад.

Адабиёт:

1. Бударный А. А. Индивидуальный подход к учащимся в процессе обучения // Сов. Педагогика. – 1965, №7. – . 38 – 47.
2. Бутузов И. Д. Дифференцированный подход к обучению учащихся на современном уроке: Учебное пособие. – Новгород, 1972. – 72 с.
3. Водзинский Д. И. Воспитание интереса к знаниям у подростков. – М.: Учпедгиз., 1963. – 183 с.
4. Горелова Т. И. Роль биологических факультативов в развитии интереса к биологии и профессиональной ориентации выпускников школы: Автореф. дис.... канд. пед. наук. – Новосибирск, 1980. – 17 с.
5. Дифференцированное обучение по направлениям. Материалы первой научно-практической конференции. – М.: НИИ школ, 1989. – 170 с.
6. Зубайдов У.З. Равияҳо дар таълим-талаби замон. Душанбе рио-статус, 2007.
7. Зубайдов У.З., С Холназаров Методикаи таълими химия, китоби дарсӣ барои мактаби оӣ, 2011. – 382 с.
8. Лазарев В С., Поташник М. М. Как разработать программу развития школы. – М.: Новая школа, 1993. -48 с.
9. Лутфулоев М., Абдурахимов Қ, С., Назарияи таълим (Курси лексияҳо) ҶДММ «Матбаа»-и Қӯрғонтеппа -2016. – 500 с.
10. Лутфулоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. Осори педагогӣ чилди 6 Душанбе -2015.– 704 с.
11. Рабунский Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников. – М.: Педагогика, 1975. – 182 с.
12. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1970. – 221 с.

ФАРДИКУНОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ ДАР РУШДИ ШАВҚИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАҒОН

Дар ин мақола муаллиф дар бораи фардикунонии таълим дар рушди шавқи маърифатии хонандагон ибрози андеша намудааст. Аз он ҷумла ӯ қайд менамояд, ки фардикунонии фаъолияти таълимӣ ба ҷанбаҳои муҳимми шахсият (талабот, вачҳҳо, манфиатҳо, майлҳо, қобилиятҳо, соҳаҳои эҳсосӣ ва ихтиёрӣ) таъсир расонида, аҳамияти иҷтимоӣ дорад, зеро он ба ташаккул ва инкишофи шахсияти ҳамаҷониба рушдҷӯфта бевосита таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: фардикунонии фаъолияти таълимӣ, рушди шавқи маърифатӣ, талабот, вачҳҳо, манфиатҳо, майлҳо, қобилиятҳо, соҳаҳои эҳсосӣ ва ихтиёрӣ.

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ

В данной статье автор рассматривает проблему индивидуализации обучения в развитии познавательного интереса учащихся. Среди них он отмечает, что индивидуализация учебной деятельности оказывает влияние на важные стороны личности (потребности, стороны, интересы, склонности, способности, эмоциональную и произвольную сферы) и имеет социальное значение, поскольку непосредственно влияет на формирование и развитие личности.

Ключевые слова: индивидуализация учебной деятельности, развитие познавательного интереса, потребности, стороны, интересы, склонности, способности, эмоциональная и волевая сферы

PERSONALIZATION OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE INTEREST

In this article, the author examines the problem of personalization of learning in the development of students' cognitive interest. Among them, he notes that the personalization of

educational activities influences important aspects of the individual (needs, aspects, interests, inclinations, abilities, emotional and voluntary spheres) and has social significance, since it directly affects the formation and development of the individual.

Key words: personalization of educational activities, development of cognitive interest, needs, aspects, interests, inclinations, abilities, emotional and volitional spheres.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пириева Дилором Сафаровна – ассистенти кафедраи биологияи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, тел:918549018

Холназаров Санг, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел(+992) 917060208

Сведения об авторах: Пириева Дилором Сафаровна - ассистент кафедры общей биологии Государственного университета имени Носира Хусрава Бохтара, тел: 918549018

Холназаров Санг, доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания естествознания Государственного университета имени Носира Хусрава Бохтара. Тел(+992) 917060208

About the authors: Piriyeva Dilorom Safarovna - assistant of the Department of General Biology of the State University named after Nosir Khusrav Bakhtar, tel: 918549018

Kholnazarov Sang, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Methods of Teaching Natural Science of the State University named after Nosir Khusrav Bakhtar. Tel (+992) 917060208

ТДУ:37.0+796 (075.8)

ТКТ:75.0+75.711.5 (2-точ)

С-20

ФАРҲАНГИ ЧИСМОНӢ, ВАРЗИШ ВА ФАӢОЛИЯТИ КАСБИИ ОМУӢЗГОР

Саидов П.А., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ислоҳоти куллии ҷомеаи Тоҷикистон табиатан бо таҷдиди тамоми институтҳо ва низомҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф ҳамроҳӣ мекунад, ки дар доираи он ҷустуҷӯи амсилаҳои инноватсионии ҳамкориҳои педагогӣ вусъат ёфта, доктринаи миллӣ, барномаҳо ва концепсияҳои миллӣ таҳия шудаанд ва стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олии касбии насли нав ва ғайра омода гаштаанд.

Дар ҷомеаи муосир мутахассисоне талаб карда мешаванд, ки омодагии бунёди доранд, қобилияти эҷодкорона амалӣ намудани фаъолияти касбиро доранд, ки рақобатпазирии шахсро тавсиф мекунанд ва ғайра. Концепсияи ташаккули солимии ҷавонон такмили раванд ва низомии таълим, тарбия намудани фарҳанги тарзи ҳаёти солим ба шахсиятро дар бар мегирад, ки вобаста ба он масъалаи омодагии омӯзгори оянда ба истифодаи технологияҳои муосир ва усулҳои ҳамкориҳои мутақобила ва ғ. мебошад.

Таҳлили адабиёти психологӣ, педагогӣ ва дигар адабиёт нишон медиҳад, ки дар солҳои охир вазъи ҷисмонӣ саломатии ҷавонон на танҳо мутахассисонро ба ташвиш овардааст, балки тарбияи ҷисмонӣ ба ниёзи шахсӣ, ҷузъи ҳатмии ҳаёти шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ табдил наёфтааст. Илова бар ин, дар марҳилаи имрӯзаи рушди тамаддун тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун як масъалаи шахсии фард ба ҳисоб меравад, на фақат ҷузъи саломатии миллат.

Ба андешаи мо, солимии шахсиро аз кӯдакӣ ташаккул додан лозим аст ва омӯзгорон бояд ин равандро идора кунанд, ки масъалаи ба он омода намудани донишҷӯёни донишкадаҳои олии дорои тахассусҳои педагогиро муҳим месозад. Аз ин мавқеъҳо яке аз

вазифаҳои низоми таҳсилоти касбии педагогӣ ташкили тайёр кардани муаллими оянда дар замон ва фазо мебошад, ки шартҳои зарурии ташаккули он ва шартҳои ҳатмии ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои ҷаҳонӣ мебошад. Дар ин бобат истифода бурдани маҷмуаи шартҳои педагогӣ барои тайёр кардани муаллимони оянда аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Омузиш ва таҳлили адабиёти психологӣ, педагогӣ, фалсафӣ, махсус ва ғайра нишон медиҳад, ки паҳлуҳои гуногуни тарбияи ҷисмонии омузгори оянда солҳои зиёд мавриди омузиш қарор гирифтаанд, ки таҳқиқоти марбут ба проблемаи ташаккули шахсият тавассути тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш барои таҳқиқот аҳамияти калон дорад. (М.Н. Алиев, Н.П. Аникеева, Н.Н. Виситей, С.В. Григорев, Д.М. Маллаев, А.Н. Леонтев, Б.Д. Элконин ва ғ.), истифодабарии бозихо барои таъмини фаъолияти ҷисмонии субъектҳо (А.О. Бударина, М.Я. Виленский, В.М. Григорев, Р.И. Жуковская, Г.И. Макеев, С.С. Коровин, Б.В. Куприянов ва ғайра). Илова бар ин, барои таҳқиқоти рисолаи илмӣ мо таваҷҷуҳи илмӣ ба таълифоте мебошад, ки мушкилоти ташаккули шахсият, ҳавасмандӣ ва самтҳои арзишмандии онро ошкор мекунад (А.Г. Асмолов, В.А. Бодров, А.Г. Здравомислов, А.Н. Леонтев, К.Г. Платонов, С.Л. Рубинштейн, Д.И. Фелдштейн, И.С. Якиманская), ҳамчунин таҳқиқоти марбут ба таҳлил ва асосноккунии низомҳо ва технологияҳои педагогӣ (С.И. Архангелский, Ю.К. Бабанский, Г.М. Гаджиев, В.И. Журавлев, В.И. Загвязинский, Т.А. Иина, В.В. Краевский, И.Я. Лернер, Г.К. Селевко, В.Н. Сериков, М.П. Сибирская, В.М. Полонский ва ғ.).

Масъалаҳои рушди ғояҳои фалсафӣ, психологӣ, педагогӣ ва тиббӣ дар бораи арзиши тандурустӣ, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ва роҳҳои саломатӣ дар адабиёти илмӣ ба қадри кофӣ фаро гирифта нашудаанд.

Равиши табиғотию ташвиқотӣ нисбати ташаккули тарзи ҳаёти солими гурӯҳҳои мухталифи аҳоли дар таълифоти муҳаққиқони ватанӣ Б. Ашурова, Б. Боев, Л.А. Губанова, А.К. Бобочонов, И. Бобоев, И.Х. Каримова, Б.Р. Қодиров, Д. Каримова, Ф. Қурбонов, Ф. Партов, Ш.А. Сафаров, М. Суяркулов ва дигарон мавҷуд аст, ки дар доираи барномаҳо дар заминаи лоиҳаи ташкилотҳои байналмилалӣ қор кардаанд.

Омузиши таҳқиқоти назариявӣ ва амалияи тайёр кардани омузгори ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ба фаъолияти касбӣ нишон медиҳад, ки на ҳама паҳлуҳои ин масъала ҳалли амалии худро касб кардаанд, зеро иқтидори маҷмуаи шароитҳо пурра муайян нагардидааст ва аз ин рӯ, пурра амалӣ карда нашудааст, ба ташаккули тайёрии муаллими ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ба фаъолияти касбӣ мукамман муоидат карда наметавонад.

Ғайр аз ин мазмун ва механизмҳои истифодаи ҳадафмандона дар таълими касбӣ, муносибати инфиродӣ, шаклҳои фаъол ва усулҳои, ки омодагии мунтазами мутахассисонро таъмин мекунад, ки қобилияти самаранок табдил додани тарбияи ҷисмониро ба фаъолияти амалӣ барои ташаккул додани малакаҳои тарзи ҳаёти солим таъмин мекунад. Ҳамзамон, рушди ин ҷанбаҳо метавонад, барои омода намудани омузгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ба фаъолияти касбии омузгорӣ, васеъ намудани дониши онҳо оид ба тамоюлҳои арзишӣ ва ғайра мусоидат намоянд.

Дар шароити муосири рушди раванди таълим ба рушди зеҳнӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ, болоравии касбӣ ва мустақилияти эҷодии омузгор таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Дар фаъолияти педагогии муаллими тарбияи ҷисмонӣ меъёри субъективии маҳорати касбӣ тамоюли устувори касбӣ-педагогӣ, дарки аҳамияти касб, арзишҳои он мебошад. Ҳамчунин, маҷмуи сифатҳои зарурии касбию психологии шахс, муносибати мусбат нисбат ба худ ҳамчун мутахассис, вучуд надоштани деформатсияҳои шахсӣ нақши муҳим доранд.

Имрӯзҳо рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар тамоми дунё ба масъалаи муҳим табдил ёфтааст. Дар ин робита дар ”Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021” чунин зикр шудааст: ”Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, дар баробари ташвиқу табиғи тарзи ҳаёти солим, инчунин яке аз воситаҳои беҳтарини таҳкими дӯстӣ ва ҳамкориҳо миёни на танҳо варзишгарон, балки инсонҳо ва кишварҳои ҷаҳон аст. Илова бар ин варзиш омили муҳимми ҷаҳоншиносии инсон, ба

хамдигар муаррифӣ ва наздик гардидани халқу миллатҳо ва ҳамкориҳои мутақобилан судманди кишварҳои мухталифи ҷаҳон мебошад” [1, с. 1].

Тамоюли касбӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими мундариҷаи шахсияти омӯзгор мебошад. Маҳорати касбии шахс ҳамчун хислати сифатии субъекти меҳнат ҳисобида мешавад, ки дараҷаи баланди ҳосиятҳои моҳирона принципнокӣ ё шахсият қорӣ, эҷодқорӣ, сатҳи муносиби саъю кӯшиш, соҳаи ҳавасмандкунӣ ва самтҳои арзишӣ, ки ба рушди касбӣ нигаронида шудаанд, инъикос меёбад.

Масъулияти мутахассиси соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ки бо ташаккули солимии ҷисмонӣ ва маънавии насли наврас алоқаманд аст, на танҳо донишдони асосҳои фаъолияти касбиро талаб мекунад, балки муносибати махсусро вазифаи муаллим ба раванди педагогӣ низ тақозо мекунад. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бояд бо ҳиссиёти мусбат ва болоравии эмотсионалии донишомӯзон гузарад. Чунин самараи судбахши тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш танҳо дар шароити муносибати ба шахс нигаронидашуда дар фаъолияти амалии муаллими тарбияи ҷисмонӣ имконпазир аст. Равандҳои демократикунонӣ, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, барои зухуроти шахсияти эҷодӣ, ки ба шароити тағйирёбанда зуд воқуниш нишон дода метавонанд, имконоти воқеиро талаб ва фароҳам меоваранд.

Омӯзгор бидуни шахсияти барҷаста, беназирии эҷодқор наметавонад тарбияи комили шахсияти донишомӯзро таъмин намояд. Муносибати инфиродӣ, мавқеи шахс ба шароити ҳаёти худ, тартиб додани дараҷаи маълумот ва зиндагонии шахс зарур аст.

Баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тарбия дар таълими фанни «Тарбияи ҷисмонӣ» бевосита аз дарки аҳамияти иҷтимоӣ, масъулияти баланди шахсӣ, фаъолияти маърифатӣ ва худтаълимии пайвастаи омӯзгор дар ҳар синну сол вобаста аст. Фаъолияти касбии муаллими тарбияи ҷисмонӣ. Салоҳияти фанҳои мактабӣ дар дасти муаллим аст ва салоҳияти фанни «Тарбияи ҷисмонӣ» низ истисно нест. Фаромӯш набояд қард, ки тибқи санадҳои меъёрии мавҷуда омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ бояд барои амалӣ намудани чорабиниҳои таълимӣ, иҷтимоӣ-педагогӣ, фарҳангии тарбиявӣ, илмию методӣ, ташкилию роҳбарикунанда, тарбияи ҷисмонӣ, варзишӣ ва фароғатӣ омода бошад.

Хусусияти касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ дар асоси равиши салоҳиятнок ошқор қарда мешавад. Мафҳуми салоҳияти касбии омӯзгорро метавон ҳамчун соҳиби миқдори зарурии дониш, малака ва маҳорате муайян қард, ки ҷузъҳои фаъолияти омӯзгорӣ, муоширати педагогӣ ва шахсияти омӯзгорро ҳамчун барандаи арзишҳои муайян ва педагогӣ шуур муайян мекунад. Ҳамаи ин ҷузъҳо ба ҳам пайвастаанд ва сохтори мураккабро ташкил медиҳанд.

Одатан, ҳама мутахассисон салоҳияти психологиро дар амалисозии фаъолияти педагогӣ дар ҷойи аввал мегузоранд - ин як навъ воситаи психологӣ ё метавон гуфт, шахсии мутахассис аст, ки ба муаллим имкон медиҳад, ки хусусиятҳои шахсияти ӯро донанд, ҷиҳатҳои қавӣ ва сустии худро нишон дода, ба таври қофӣ ба худаш баҳо медиҳад. Ҳамчунин, омӯзгор бояд шогирдони худро донанд, хусусиятҳои синну солӣ ва фардии онҳоро дарк намояд ва аз ин донишҳо дар раванди муошират бо донишомӯзон истифода барад. Муаллим бояд дар бораи шаъну шарафи донишомӯз ғамхорӣ кунад, дар муошират дӯстона ва нозук бошад, оқилона дӯст дошта, ҳалимӣ ва серталабиро муттаҳид созад.

Муаллим ҳангоми муошират бо кӯдакон бояд аз муносибатҳои мутақобила боҳабар бошад, онҳоро идора кунад, гӯё берун аз онҳо набошад: мушоҳида кунад, таҳлил кунад, қарор қабул кунад, посухро эҳсос кунад, рафторро ҷандир тағйир диҳад, роҳу воситаҳои бехтари парваришу омӯзиши онҳоро пайдо кунад ва таъсир расонад. Муаллим, ҳамчунин бояд дорой маҷмуи усулҳо ва малакаҳои таъсиррасонии шахсӣ ба донишомӯз бошад.

Рушди касбӣ ва шахсии муаллими тарбияи ҷисмонӣ. Салоҳияти маърифатии омӯзгор аз он иборат аст, ки мазмуни фанни таълимии худ, намунаҳои рушди ҷисмонӣ ва психологияи донишомӯзон, ҳамчунин худшиносии омӯзгорро донанд. Он маҳорати таҳқиқот ва ташҳиси донишомӯзони алоҳида ва умуман коллектив, дараҷаҳои таълиму тарбияи донишомӯзон, дараҷаи рушди ҷисмонӣ ва тайёрии варзишии онҳо ва албатта, худаш ҳамчун субъекти фаъолияти педагогиро дарбар мегирад. Дониш ҳамчунин дар назар дорад, ки

муаллим дорои асосҳои назарияи тарбияи ҷисмонӣ, асосҳои фарҳангӣ ва таърихӣ тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, донишҳои ибтидоии ҳаракати олимпӣ, донишҳои асосҳои тиббию биологияи фаъолияти ҳаракати ҷисмонӣ мебошад.

Салоҳияти роҳбарикунандаи омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ имрӯз низ муҳим аст. Гап ба қобилияти ташкили раванди таълимии фаъолияти тарбияи ҷисмонии донишомӯзон ва рафтори ҳуди муаллим меравад. Масалан, дуруст нишон додани маводи таълимӣ дар дарс аз гузоштани вазифаҳои мушаххас ба назди донишомӯзон, ошкор намудани маъноӣ ҳалли онҳо, нишон додан ва фаҳмонидани машқҳои ҷисмонӣ, кумак расонидан ба донишомӯзон дар иҷрои онҳо иборат аст.

Нутқи касбии муаллим дорои хусусиятҳои ба худ ҳосе мебошад, ки ба ҳамоҳангии нутқ, аксаран дар ҳаракат, аҳаммияти таъсирбахш будани сухани муаллим-мураббӣ, муъҷазбаёнӣ ва возеҳии нутқ алоқаманд аст. Барои кор кардан дар шароити акустикӣ толори калони варзишӣ, ҳавзи шиноварӣ, варзишгоҳ аз воситаҳои навигарии алоқа фаъолона истифода бурдан зарур аст. Аз ин рӯ, салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ барои омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ хеле муҳим аст.

Ҳамчунин, муоширати шифоии омӯзгор маҳорати касбии муоширатро ҳам бо синфҳои донишомӯзон ва ҳам бо гурӯҳи варзишии онҳо дар сексияҳои варзишӣ ва ҳам бо гурӯҳҳои калон ҳангоми чорабиниҳои калони варзишӣ, рӯзҳои тандурустӣ ва чашнҳои варзишӣ пешбинӣ менамояд. Ин малакаҳо дар давоми кор дар мактаб рушд меёбанд ва малакаҳои муошират бо донишомӯзон ва волидони онҳо, бо ҳамкорон ва роҳбарияти мактаб ва ташкилотҳои ҷамъиятиро дар бар мегиранд.

Салоҳияти таҳқиқотии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ бо ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, ҷустуҷӯӣ роҳҳои ҳалли ғайристандартӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот барои фаъолияти инноватсионии эҷодӣ алоқаманд аст. Вай дар кор карда тавонишҳои масъалаҳо ва истифода бурдани усулҳои таҷрибавӣ ҳалли онҳо, дар таҳлил, тафсир ва эҷодкорона истифода бурдани донишҳои назариявӣ, кор карда тавонишҳои сарчашмаҳои адабӣ зоҳир мегардад.

Гузaronидани таҳқиқоти амалии таҷрибавӣ, мушоҳида кардани далелҳо, ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти оморӣ, ба расмият даровардани натиҷаҳои таҳқиқот, дар амал татбиқ намудани натиҷаҳои бадастомада, ташкили фаъолияти таҳқиқотии худ мебошад. Қобилияти ҳаракатӣ хусусияти ҳоси қори омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ мебошад. Он бо мазмуни ҳуди фан, чи дарси тарбияи ҷисмонӣ ва чи чорабиниҳои варзишии беруназсинфӣ муайян карда мешавад.

Аз сабаби ғанӣ будани дарсҳо бо ҳаракатҳои гуногун ба муаллим лозим меояд, ки ҷойи ҳудро дар майдончаи варзишӣ ва ё дар толор оқилона интихоб кунад, ҳаракатҳоро дар вақташ ташкил намояд, техникаи машқҳои ҷисмонӣ, усулҳои ёрӣ расонданро нағз наонад. Дар бораи ҷунин қисми қори муаллими тарбияи ҷисмонӣ, монанди тайёр кардан ва таъмир намудани асбобу анҷоми варзишӣ, тайёр кардани майдончаҳои бозӣ, роҳҳои давидан ва секторҳои варзиши сабук, ки бевосита ба иҷрои вазифаҳои донишомӯзон вобаста аст, набояд фаромӯш кард.

Муҳаққиқони тоҷик Ш. Сафаров ва М. Бобочонов вобаста ба зарурати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва таъминоти ташкили методии он ҷунин изҳори назар кардаанд: «Таваҷҷуҳ ба намудҳои миллии варзиш ҳамчун воситаи тарбияи ҷисмонӣ аз зарурати омодагии омӯзгорони ояндаи фарҳанги ҷисмонии мураббӣ аз рӯи намудҳои варзишӣ ва мутахассисони дигар дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар соҳаи фаъолияти касбии худ гувоҳӣ медиҳад. Аз ин рӯ, асосноккунии мазмун ва сохтори таъминоти сохтори ташкилию методии ташаккули омодагии омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ дар ҷумҳурӣ ҳам дар назария ва ҳам дар амалии ташаккулёбӣ ва рушди ояндаи педагогика дар муассисаи таҳсилоти олий мубрам мебошад». [2, с. 86]

Ҳамин тариқ, дар педагогика барои тавсифи фаъолияти касбии омӯзгор мафҳуми салоҳияти касбӣ фаъолона истифода мешавад, ки ҳамчун сатҳи маҳорати таҷрибаи иҷтимоӣ ва қобилиятҳои инфиродӣ, аз ҷумла маҷмуи сифатҳои, ки мудирияти самараноки раванди

педагогиро таъмин менамоянд, муайян карда мешавад ва ба даст овардани натиҷаҳои беҳтари тарбияи ҷисмонӣ ва такмили шахсияти донишомӯз муяссар мегардад.

Салоҳиятҳои касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ набояд доимӣ бошанд, онҳо ҳатман рушд ва такмил меёбанд. Масалан, омӯзгор бояд ба фаъолияти илмию инноватсионӣ машғул бошад, технологияҳои нави педагогӣ, аз ҷумла технологияҳои интерактивиро, ки дар мактабҳои замонавӣ заруранд, аз худ намояд, дар мавзуи илмию амалӣ баромад намояд.

Бояд шакли хуби ҷисмониро нигоҳ дорад ва сифатҳои ҷисмонӣ ва малакаҳои ҳаракатии худро такмил диҳад, ҳамчунин мунтазам курсҳои такмили ихтисос гузаронад. Бе дониши илмӣ, бе маҳорати баланд фаъолияти пурсамари муаллим ва эҷодиёти инфиродӣ вучуд дошта наметавонад.

Эҷодиёти инфиродии омӯзгор татбиқи маҷмӯӣ ва тағйирёфтаи тамоми низоми дониш ва маҳоратро дар фаъолияти ӯ, муайян кардани масъалаи нав дар вазъияти зоҳиран шинос ва дарёфти роҳҳои ҳалли он, қобилияти мустақилона ҷустуҷӯ кардан, табдил додан, пайдо кардани усулҳои навро пешбинӣ мекунад ва ҳалли вазифаҳо, проблемаҳои ба миёномадаи гуногунро бо назардошти хусусиятҳои фардӣ онҳо фаро мегирад.

Масъалаҳои такмили ихтисос дар фаъолияти касбии омӯзгорон ҳамеша мавқеи асосиро ишғол кардаанд. Шаклҳои афзалиятноки баланд бардоштани савияи касбии муаллимон: курсҳои такмили ихтисос, мубодилаи таҷрибаи кор, худомӯзӣ.

Баланд бардоштани савияи салоҳияти касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ тавассути худомӯзӣ. Худомӯзӣ ҷуброни камбудӣҳо ва норасоиҳои таълими қаблӣ, зиёд кардани имконоти созгорӣ ва мутобикшавии касбӣ дар ҷаҳони зудтағйирёбанда ва рушди пайвастаи неруи эҷодии шахсро дар бар мегирад. Худтарбияро одатан ҳамчун фаъолияти маърифатии шахс мефаҳманд, ки: аввалан, ихтиёран (яъне бо иродаи неки худӣ шахс) сурат мегирад; дуюм, бошуурона ба амал бароварда мешавад; сеюм, онро худӣ шахс ба нақша гирифта, идора ва назорат мекунад; чорум, ҳар гуна хислату маҳорати инсониро такмил додан лозим аст.

Мавзуи худомӯзӣ дар асоси: мавзуи ягонаи методии муассисаи таҳсилоти умумӣ; аҳаммият ва арзишмандии мавзӯ, аҳаммияти илмӣ, назариявӣ ва амалии он, хусусиятҳои манфиатҳои шахсӣ; мушкилоти омӯзгорон; таҷрибаи омӯзгорӣ; сатҳи салоҳияти касбии омӯзгор.

Усулҳои ташкили худтаълимӣ: ташхис ва худшиносӣ, фаъолияти лоиҳавӣ, омӯзиши ба шахс нигаронидашуда, худидоракунӣ назорат ва худбаҳодиҳии натиҷаҳо, усули рефлекссионӣ.

Шаклҳои ташкили худидоракунӣ: вебинарҳо, тренингҳо, технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, машваратҳо, семинарҳои проблемавӣ, мастер-классҳо ва ғайра.

Воситаҳои худомӯзӣ: маҷмуаҳо ва каталогҳои электронии китобхонаҳо, интернетӣ ҷаҳонӣ, тахтаи интерактивӣ; маводи китобхонаи медиавӣ (мултимедиявӣ, аудио, видео).

Ташкили раванди худомӯзӣ. Муаллим дар асоси мавзуи интихобшуда нақшаи шахсии худомӯзиашро оид ба масъалае, ки дар назди худ гузоштааст, таҳия мекунад. Нақша муайян мекунад: номи мавзӯ; ҳадафҳо; вазифаҳо; натиҷаи интизорӣ; марҳилаҳои кор; муҳлатҳои анҷом додани ҳар як марҳила; амалҳо ва фаъолиятҳои, ки дар ҷараёни кор аз рӯи мавзӯ анҷом дода мешаванд; тарзи нишон додани натиҷаи кори анҷомёфта; шакли ҳисобот дар бораи кори иҷрошуда.

Пас аз ба итмом расидани кор аз рӯи мавзӯ ҳисобот бо таҳлил, хулоса ва тавсияҳо барои дигар омӯзгорон тартиб дода мешавад.

Сарчашмаҳои худидоракунӣ омӯзгор: курсҳои такмили ихтисос; семинарҳо ва конференсияҳо; мастер-классҳо; ТВ; маҷаллаҳою рӯзномаҳо; иттилооти видеой, аудией дар расонаҳои гуногун; ҷорабиниҳои мубодилаи таҷриба; адабиёт (методӣ, илмӣ-оммавӣ, публитсистӣ, бадеӣ), интернет.

Самтҳои худомӯзӣ. Самтҳои асосӣ. Ҷорабиниҳо ва тадбирҳо. Касбият. 1.Бо таҳқиқоти муосири олимони соҳаи таълими фанни «Тарбияи ҷисмонӣ» шинос шавед. 2.Бо барномаҳои нави намунавӣ ва аслии тарбияи ҷисмонӣ, мафҳумҳои таълим ва баҳодиҳии онҳо

шинос шудан. 3. Омӯзиши заминаи меъёрӣ оид ба ин фан, адабиёти нав оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва методикаи таълим. 4. Маҳорати худро сари вақт такмил додан. 5. Дар кори тарбиявии муаллимони тарбияи ҷисмонӣ иштирок намудан. 6. Дар озмунҳо, конференсияҳои илмию амалӣ, фестивалҳои сатҳи гуногун иштирок намудан.

Психологӣ ва педагогӣ. 1. Дониши худро дар соҳаи психология ва педагогикаи классикӣ ва муосир такмил додан. 2. Омӯзиши усулҳои муосири психологӣ. Усулӣ 1. Бо технологияҳои нави педагогӣ, шаклҳо, усулҳо ва шеваҳои таълим шинос шудан. 2. Таҷрибаи пешқадами ҳамкасбон дар ташкили шаклҳои гуногуни дарси тарбияи ҷисмонӣ омӯхта шавад. 3. Ба китобхонаҳо сафар кардан, адабиёти илмӣ, методӣ ва таълимӣ омӯхтан. 4. Шаклҳои гуногуни дарсҳо, корҳои беруназсинфӣ, маводи таълимиро таҳия намудан. 6. Дар раванди таълим шаклҳои нави баҳодихии ҳолати ҷисмонӣ ва дараҷаи тайёрии ҷисмонии донишомӯзон қорӣ карда шавад.

Технологияи иттилоотӣ. 1. Баррасии маълумот дар Интернет оид ба фанни таълимӣ, психология, педагогика, технологияҳои таълимӣ. 2. Омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ ва қорӣ намудани онҳо дар раванди таълим. 3. Тартиб додани конспекти дарсӣ бо истифода аз ТИК ва ташкили маҷмуаи маводи таълимӣ барои гузаронидани дарсҳои назариявии тарбияи ҷисмонӣ, омода намудани донишомӯзон ба спартакиада ва супоридани меъёрҳои Шурои давлатии варзиш-техникӣ. 4. Маҷмуаи маводи методӣ ва дидактикӣ барои гузаронидани дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ эҷод кардан.

Ҳифзи саломатӣ. 1. Дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ва дарсҳои сексияҳо дастур оид ба бемории сил сари вақт навғониҳо ворид кардан. 2. Дар раванди таълим технологияҳои беҳсозии саломатӣ қорӣ карда шавад. 3. Дар қалби донишомӯзон майли пешбурди тарзи ҳаёти солим, машғул шудан ба намудҳои гуногуни варзиш, машқ карданро тақвият додан.

Раванди худомӯзӣ самаранок хоҳад буд, агар: дар раванди худомӯзӣ эҳтиёҷоти омӯзгор ба рушди худшиносии худ амалӣ гардад; омӯзгор усулҳои худшиносӣ ва худтаҳлили таҷрибаи омӯзгориро медонад, ҷиҳатҳои мусбат ва манфии фаъолияти касбии худро дарк мекунад; муаллим қобилияти мулоҳизакориро рушд додааст; барномаи тақмили ихтисоси омӯзгор имкони фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ва ҷустуҷӯиро дар бар мегирад; омӯзгор ба эҷодиёти педагогӣ омода бошад; байни рушди шахсӣ ва касбӣ ва худидоракунӣ алоқаи мутақобила мавҷуд аст.

Хулоса. Фаъолияти касбии омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ аз маҷмуи ҷаҳонбинии касбӣ, маҳорат ва рафтор иборат аст. Донишгари амиқи илми психология, педагогика, физиологияи донишомӯзон асоси ҳар як касби муаллимӣ мебошад.

Мафҳуми салоҳияти касбии омӯзгорро метавон ҳамчун соҳиби микдори зарурии дониш, малака ва маҳорате муайян кард, ки ташаккули фаъолияти педагогӣ, муоширати педагогӣ ва шахсияти муаллимиро ҳамчун барандаи арзишҳои муайян ва педагогӣ муайян мекунад, шууре, ки салоҳияти касбии педагогии муаллими тарбияи ҷисмониро ташкил медиҳад. Муаллимеро, ки фаъолияти омӯзгорӣ, муоширати педагогиро дар сатҳи кофӣ баланд ба роҳ монда, дар таълиму тарбияи шогирдон ба натиҷаҳои пайгиронаи баланд ноил мегардад, аз ҷиҳати касбӣ мукамал номидан мумкин аст. Малака ва маҳоратҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳимми муаллими тарбияи ҷисмонӣ ба таври зайл тавсиф карда мешавад: тайёрии ҳамачониба рушдёфта ва функсияи он; қобилиятҳои эҷодӣ ва тафаккури мантиқии рушдёфта; маҷмуи сифатҳои шахсии ташаккулёфта; донишгари меъёрҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии рафтор; қобилияти қорӣ кардан бо консепсияҳои шифоҳӣ; сатҳи баланди рушди малакаҳои муошират ва ташкилотчигӣ; устувории эмотсионалӣ; қобилияти ҳамдардӣ, адолат, меҳрубонӣ, масъулият, сабр.

Барои ҷамъбаст кардани мулоҳизаҳои болоӣ метавон гуфт, ки ягон касбу ҳунар ба кас чун касби муаллимӣ чунин талабот намегузорад. Касби омӯзгорӣ ҳамеша хеле масъулиятнок ва мураккаб ба ҳисоб мерафт, зеро объекти фаъолияти омӯзгор одами афзоянда буда, мураккаб, аз рӯйи хусусиятҳои фардии худ, ҷаҳони гуногун мебошад.

Адабиёт:

1. Барномаи мачмуи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҚТ. Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз “27” майи соли 2017, № 260
2. Сафаров, Ш., Бобочонов, М. Мазмуни азҳудкунии воситаҳои миллии тарбияи ҷисмонӣ аз ҷониби омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN-2617-5320). –Душанбе, 2020, 1 (29). - С.86-90.
3. Тарзи ҳаёти солим. Дастур барои омӯзгорони синфҳои 7-9-уми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.-Душанбе, 2008.-192с.
4. Теория и методика физического воспитания: Учеб. для ин-тов физической культуры/Под общ. ред. Л.П. Матвеева и А.Д. Новикова.-М.: Физкультура и спорт, 1976. - 304 с.
5. Тихонов, И.И. Организация педагогических экспериментов по программированному обучению и обработке их результатов/И.И. Тихонов. - М.: Знание, 1968. -68 с.
6. Тихонов, И.И., Неверкович, С.Д. Активизация педагогического процесса/И.И. Тихонов, С.Д. Деверкович//Теория и практика физической культуры. - 1984. - № 7. - С. 41-44.
7. Тищенко, И.И. Исследование методов применения технических средств и программирования в процессе обучения студентов, специализирующихся по спортивной борьбе: Автореф. дис... канд. пед. Наук/И.И. Тищенко.-М., 1975.-23 с.
8. Шиянов, Е.Н. Гуманизация педагогического образования/Е.Н. Шиянов. - М.: Ставрополь, 1991. - 205с.
9. Штофф, В.А. Моделирование и философия/В.А. Штофф. - М.. Наука, 1966. - 301 с.
10. Шуркова, Н.Е. Практикум по педагогической технологии/Н.Е. Шуркова. - М., 1998.-250с.
11. Эльконин, Б.Д. Избранные психологические труды/Б.Д. Эльконин. - М.: Педагогика, 1989.-560 с.
12. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. Т. 3//Гл. ред. Кукушкин, Г. И. - М.: Физкультура и варзиш, 1963.-423с.
13. Эсснкк, Х. Дзюдо/Х. Эсснкк.-М.:Физкультура и спорт,1974.-120с.

ФАРҲАНГИ ҶИСМОНӢ, ВАРЗИШ ВА ФАЪОЛИЯТИ КАСБИИ ОМУӢЗГОР

Дар мақола хусусиятҳои ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонӣ ва варзиш дар робита ба фаъолияти омӯзгор тавсиф ва баррасӣ гаштаанд.

Ба андешаи муаллиф, ислоҳоти куллии ҷомеаи Тоҷикистон табиатан бо таҷдиди тамоми институтҳо ва низомҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф ҳамроҳӣ мекунад, ки дар доираи он ҷустуҷӯи амсилаҳои инноватсионии ҳамкориҳои педагогӣ вусъат ёфта, доктринаи миллӣ, барномаҳо ва консепсияҳои миллӣ таҳия шудаанд ва стандартҳои давлатии таълимии таҳсилоти олиии касбии насли нав ва ғайра омода гаштаанд.

Муаллиф зикр мекунад, ки дар ҷомеаи муосир мутахассисоне талаб карда мешаванд, ки омодагии бунёди доранд, қобилияти эҷодкорона амалӣ намудани фаъолияти касбиро доранд, ки рақобатпазирии шахсро тавсиф мекунанд ва ғайра. Консепсияи ташаккули солимии ҷавонон такмили раванд ва низомии таълим, тарбия намудани фарҳанги тарзи ҳаёти солим ба шахсиятро дар бар мегирад, ки вобаста ба он масъалаи омодагии омӯзгори оянда ба истифодаи технологияҳои муосир ва усулҳои ҳамкориҳои мутақобила ва ғ. мебошад.

Ба ақидаи муаллиф, малака ва маҳоратҳои аз ҷиҳати касбӣ муҳимми муаллими тарбияи ҷисмонӣ ба таври зайл тавсиф карда мешавад: тайёрии ҳарҷонибаи рушдёфта ва функсияи он; қобилиятҳои эҷодӣ ва тафаккури мантиқии рушдёфта; мачмуи сифатҳои шахсии ташаккулёфта; донишдони меъёрҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии рафтор; қобилияти қор қардан бо консепсияҳои шифохӣ; сатҳи баланди рушди малакаҳои муошират ва ташкилотчигӣ; устувории эмотсионалӣ; қобилияти ҳамдардӣ, адолат, меҳрубонӣ, масъулият, сабр.

Дар чамъбаст муаллиф хулоса мекунад, ки ягон касбу ҳунар ба кас чун касби муаллимӣ чунин талабот намегузорад. Касби омӯзгорӣ ҳамеша хеле масъулиятнок ва мураккаб ба ҳисоб мерафт, зеро объекти фаъолияти омӯзгор одами афзоянда буда, мураккаб, аз рӯи хусусиятҳои фардии худ, ҷаҳони гуногун мебошад.

Калидвожаҳо: фарҳанги ҷисмонӣ, варзиш, касбу ҳунар, фаъолияти омӯзгор, касби омӯзгорӣ, хусусиятҳои фардӣ, меъёрҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ, рафтор, муносибат, бархӯрд.

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА, СПОРТ И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА

В статье описаны и рассмотрены особенности становления и развития физической культуры и спорта применительно к деятельности педагога.

По мнению автора, общая реформа таджикского общества закономерно сопровождается обновлением всех институтов и социальных систем, в том числе образования, в рамках которого расширился поиск инновационных моделей педагогического сотрудничества, появились национальная доктрина, национальные программы и концепции, разработаны государственные образовательные стандарты высшего образования, подготовлены специалисты нового поколения и др.

Автор упоминает, что в современном обществе требуются специалисты, имеющие базовую подготовку, способные творчески осуществлять профессиональную деятельность, описывать конкурентоспособность человека и т.д. Концепция здорового развития молодежи включает в себя совершенствование образовательного процесса и системы, воспитание культуры здорового образа жизни личности, что зависит от готовности будущего учителя использовать современные технологии и методы взаимного сотрудничества и т.д.

По мнению автора, профессионально важные умения и навыки учителя физической культуры характеризуются следующим образом: всесторонне развитая подготовка и ее функции; развивать творческие способности и логическое мышление; совокупность сформированных личностных качеств; знание моральных и социальных норм поведения; умение работать со словесными понятиями; высокий уровень развития коммуникативных и организаторских способностей; эмоциональная стабильность; умение сопереживать, справедливость, доброта, ответственность, терпение.

Подводя итог, автор приходит к выводу, что ни одна профессия или ремесло не предъявляет к человеку таких требований, как профессия учителя. Профессия учителя всегда считалась очень ответственной и сложной, поскольку объектом деятельности учителя является растущий человек, представляющий собой сложный, в силу своих индивидуальных особенностей, иной мир.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, профессия, педагогическая деятельность, педагогическая профессия, личностные характеристики, моральные и социальные нормы, поведение, отношение, установка

PHYSICAL CULTURE, SPORTS AND PROFESSIONAL ACTIVITIES OF A TEACHER

The article describes and examines the features of the formation and development of physical culture and sports in relation to the activities of a teacher.

According to the author, the general reform of Tajik society is naturally accompanied by the renewal of all institutions and social systems, including education, within which the search for innovative models of pedagogical cooperation has expanded, a national doctrine, national programs and concepts have emerged, state educational standards for higher education have been developed, and specialists have been trained. new generation, etc.

The author mentions that modern society requires specialists with basic training who are capable of creatively carrying out professional activities, describing a person's competitiveness, etc. The concept of healthy youth development includes improving the educational process and system,

nurturing a culture of a healthy lifestyle for the individual, which depends on the willingness of the future teacher to use modern technologies and methods of mutual cooperation, etc.

According to the author, the professionally important skills of a physical education teacher are characterized as follows: comprehensively developed training and its functions; develop creative abilities and logical thinking; a set of formed personal qualities; knowledge of moral and social norms of behavior; ability to work with verbal concepts; high level of development of communication and organizational skills; emotional stability; the ability to empathize, justice, kindness, responsibility, patience.

To summarize, the author comes to the conclusion that no profession or craft makes such demands on a person as the profession of a teacher. The profession of a teacher has always been considered very responsible and complex, since the object of a teacher's activity is a growing person, who, due to his individual characteristics, is a complex, different world.

Key words: physical education, sports, profession, teaching activity, teaching profession, personal characteristics, moral and social norms, behavior, attitude, attitude.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Парвин Абдусатторович – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918304151.

Сведения об авторе: Саидов Парвин Абдусатторович - соискатель Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16. Тел.: 918304151.

Information about the author: - Saidov Parvin Abdusattorovich competitor of the Kulob State University named after. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov-16 st. Тел.: 918304151.

ТДУ: 37.0+03 (075.8)

Ф-22

ВАЗЪИ ОМУЗИШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ – КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Файзалии М., ассистент

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Ташаккул ва рушди ҷузъҳои гуногуни ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарофати имзо шудани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ» ва марҳила ба марҳила гузаштани давлат ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконпазир гардид [7]. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон инфрасохтори телекоммуникатсионӣ, ки аз собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мерос монда буд, тақрибан пурра вайрон шуд ва дастгоҳҳои наҷотёфта захираҳои худро ба охир расониданд. Вобаста ба ин, рушди фаъоли бозори телекоммуникатсия ва технологияҳои нав, ба мисли интернет, IP-телефон ва алоқаи мобилии стандарти GSM дар Тоҷикистон аз соли 1998 ба вучуд омад [3, с.105-106].

Қобили зикр аст, ки тайи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардид, ки бевосита ба ТИК марбутанд. Ин, ба якҷанд маротиба зиёд шудани миқдори операторҳои алоқа ва васеъ истифода шудани ТИК дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакат – пешрафти муайян дар рушди инфрасохтори иттилоотӣ, татбиқи лоиҳаҳои соҳавии гуногун ва барномаи иттилоотикунонӣ мусоидат кард.

Дарачаи бадастомадаи рушди ТИК дар мамлакат имконият дод, ки таҳияи сиёсати давлатии ба ташаккул ва рушди фазои ягонаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронидашуда – пойгоҳ ва бонки додаҳо, технологияҳо, ҷорӣ кардан ва истифодабарии

системаҳо ва шабакаҳои иттилоотӣ-телекоммуникатсионӣ оғоз карда шаванд. Ин сиёсат дар асоси принципҳои ягона ва бо қоидаҳои умумии таъминкунандаи ҳамкориҳои иттилоотии ташкилотҳо, шахрвандон ва ҳамчунин қонеъ кардани талаботи иттилоотии онҳо фаъолият мекунад [7].

Барномаи давлатии «ТИК барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» механизмҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ амалкуниро, ки ба асоси он принципҳои равиши барномавӣ-мақсаднок дар асоси мониторинг ва иҷрои шаффоф гузошта шудаанд, тавсиф мекунад. Аҳамияти стратегияи технологияҳои иттилоотӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуда, вазифаҳо таҳия карда мешаванд. Барномаи стратегӣ омили муҳимми барқарорсозии иқтисодиёти миллӣ, рушди фаъолнокии корӣ ва зехнии ҷомеа, баланд бардоштани обрӯи мамлакат дар ҷомеаи байналмилалӣ мебошад. Дар маҷмуи ҷорабиниҳо ҳалли мушкилоти афзоишбанди «нобаробарии рақамӣ» дар дохили мамлакат, ҳам дар фазои Осиеи Марказӣ ва ИДМ бо мақсади ҳамгирии сазовори Тоҷикистон ба ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ пешбинӣ шудааст.

Амалӣ кардани Стратегияи давлатӣ ва мақсадҳои асосии он дар Барномаи рушди ТИК дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти мамлакат, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ва ғайриҳукумати манфиатдор ва сохторҳои тичоратӣ дар асоси принципҳо ва муқаррароти дар ҳамин лоиҳа баёншуда коркард кардаанд, дохил карда шудааст.

Бо мақсади амалӣ кардани Стратегияи давлатии «ТИК барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» [6] дар соли 2004 «Барномаи давлатии рушд ва ҷорӣ кардани ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [20-М] коркард карда шуд. Барнома, пеш аз ҳама, ба мутобикати фаъолияти мақомоти давлатии ҳамаи сатҳҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар соҳаи рушд ва паҳнкунии оммавии ТИК дар иқтисодиёт, идоракунии давлатӣ, ҳаёти ҷомеа ва албатта, дар таҳсилот бо роҳи амалӣ кардани барномаҳои идоравӣ нигаронида шуда буд [4, с. 69-71]. Эътибори ҳуҷҷат соқит шудааст.

«Барномаи давлатии рушд ва ҷорӣ кардани ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020» [4, с. 155-156] бо қарори Ҳукумати мамлакат дар соли 2018 тасдиқ шуд. Афзалиятҳои асосии барнома дар фаъолияти мақомоти давлатии идоракунӣ ҷорӣ кардани технологияҳои муосири иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, таъмини рушд ва навсозии системаҳои иттилоотии байниидоравӣ, мубодилаи самаранокии байниидоравии додаҳо ва ба шаклҳои электронӣ табдил додани аксари хизматрасониҳои ба аҳоли пешниҳодшаванда мебошад.

Ҷорӣ кардани ТИК имкон медиҳад, ки самаранокии МТМУ баланд бардошта шуда, манфиатҳои зерин ба даст оварда шаванд [6, с. 130]:

1. Баланд бардоштани «зехнияти» менечменти МТМУ (мавҷудияти фаврии ҳаҷми бузурги иттилооти дахлдор ба идоракунанда имконият медиҳад, ки қарорҳои перспективӣ ва умедбахш қабул намояд).

2. Беҳтарсозии лоиҳакашӣ (дастрасии саривақтии ҳамаи истифодабарандагони манфиатдор ба иттилооти муҳимми дар як пойгоҳи додасиҷаҳои мутамарказ қарордошта).

3. Такмил додани равандҳои қабули қарорҳо (қарорҳо бисёртар асоснокшуда мешаванд, агар онҳо бо иттилооти фаврӣ ва боваринок таквият дода шуда бошанд. Ғайр аз ин, вақте сарфа мешавад, ки қаблан барои таҳлили ҷузъиёти дуҷумдараҷа харҷ мешуд ва мутахассисони қабулкунандаи қарорҳо дигар ба баҳри далелҳои нолозим ғарқ намешаванд).

4. Васеъ кардани салоҳиятнокии иттилоотӣ – ҳар қадаре, ки миқдори кормандони ба иттилоот дастрасидошта зиёд бошанд, ҳамон қадар МТМУ дар умум «оқил» ва мутаҳаррик мегардад.

5. Сохтани муҳити ягонаи ҳамкорӣ (МТМУ қувваи пурқудрати рушдро соҳиб мешавад, чунки ҳар яке аз аъзоёни он барои расидан ба мақсадҳои шаффоф, фаҳмо ва аз ҳама асос умумӣ кор мекунад).

Ҷумҳурии Тоҷикистон дучори бӯҳрони амики иҷтимоию иқтисодӣ гардидааст. Дарачаи омода набудани ҷомеаи мо барои татбиқи иттилооти васеъ ҳамчун заминаи рушди минбаъдаи ҷомеа дилғиркунанда аст. Зоҳиран, бо табдил ёфтани давлати муосир аз пурра

истеҳсолӣ ба соҳаи илм, технологияҳои нав ва таълим, ҳолати охиринҳоро қобилияти рақобатии кишвар, вазъи онҳо дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ва дар охир амнияти миллии мамлакат муайян мекунад. Дастрасии осон ба дилхоҳ иттилоот инкилоберо дар шуури ҷамъиятӣ ба амал меоварад, ки ба рушди бизнес, муҳитҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва технологияҳои нави омӯзишӣ мусоидат мекунад. Саҳми МТМУ дар рушди дараҷаи фарҳангӣ-таълимии аҳолии мамлакат, махсусан, дар замони ҳозира бузург аст. Ҳалли масъалаи иттилоотикунонии раванди таълими дилхоҳ МТМУ ба таври васеъ ҷорӣ кардани воситаҳои техникаи омӯзиш (ВТО)-и муосирро талаб мекунад. Дар марҳилаи муосири иттилоотикунонии таҳсилоти олий ин дар навбати аввал проекторҳои чандрасонаӣ мебошанд, ки имконият медиҳанд видеоиттилоот ва тасвирҳо аз компютер дар экранҳои калон нишон дода шаванд. Чунин асбобҳо махсусан ҳангоми омӯзиши равандҳои техникаӣ, ки шарҳи муфассали маводҳои таълимӣ ва илмиро оид ба самтҳои гуногуни омода кардани мутахассисон (география, экология ва истифодаи табиат, муколамаи фарҳанг, санъати ҷаҳонӣ ва ғайраҳо) талаб мекунанд, ивазнашаванда мебошанд. Рушди технологияҳои нави омӯзишӣ, ки имкониятҳои дидактикии техникаи компютери муосир, воситаҳои алоқа ва телекоммуникатсияро истифода мебаранд, асосҳоро барои ҳалли мушкилоти мавҷудбудаи навсозӣ кардани системаҳои таҳсилотӣ медиҳанд [8].

Дар замони ҳозира Вазорати маориф ва илм, МТМУ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зеринро [10] ҳал мекунанд:

- тақмил додани системаҳои иттилоотӣ (СИ)-и идоракунии таҳсилот ва коркарди системаҳои иттилоотӣ ба идоракунии таҳсилот ҳамгирокардашуда. Чунин системаҳои иттилоотӣ бояд оморҳоро дар соҳаи таҳсилот ва маълумоти вазоратҳо ва идораҳои марбутаро дар бар гирифта бошанд;

- коркарди системаҳои автоматикунонидашудаи идоракунии муассисаҳои таълимӣ;
- тақмил додани пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ оид ба воридкунии ТИК дар раванди таълим дар ҳамаи сатҳҳои системаи таҳсилот;

- сохтани марказҳои захираҳои иттилоотӣ таълимӣ дар минтақаҳо ва портали таълими Вазорати маориф ва илми ҚТ;

- компютерикунонии минбаъдаи муассисаҳои таҳсилоти миёна барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои умумичаҳонии таъмини технологияҳои компютерӣ;

- пайваст кардани муассисаҳои таълимӣ ба шабакаи Интернет;

- коркард ва ҷорӣ кардани технологияҳои таҳсилоти фосилавӣ дар ҳамаи дараҷаҳои таҳсилот.

Дар натиҷа амалӣ кардани самтҳои нишондодашуда интизор меравад:

- баланд бардоштани сифати таҳсилот аз ҳисоби васеъ кардани татбиқи ТИК дар раванди таълим;

- баланд бардоштани сифати қарорҳои идоракунанда дар асоси таҳсили ҳолат ва истифодаи додаҳои бовариноки мониторинги системаи таҳсилот;

- миқдори компютерҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва техникаӣ ба таносуби 15 таълимгиранда ба 1 компютер расонида мешавад.

Қайд менамоем, ки ба пайвастшавии муассисаҳои таълимӣ ба шабакаи Интернет аҳаммияти калон дода мешавад, ки он дурнамои васеъро дар соҳаи таҳсилот фароҳам меоварад. Бо шарофати ин шабакаи ҷаҳонӣ имкониятҳои нав дар омодакунӣ, азнавомодакунӣ ва баланд бардоштани таҳассуси мутахассисон пайдо шудааст. Бо истифодаи пурра аз имкониятҳои Интернет МТМУ ба навсозии усулҳои анъанавии омӯзиш, мутобик кардани онҳо ба талаботи ҷамъиятӣ ба соҳаи таҳсилот оғоз карданд. Суръати рушди таҳсилот дар ҷумҳури афзуда истодааст ва вобастагӣ дорад ба [6]:

- истифода бурдани ТИК барои ҳалли масъалаҳои омӯзиш ва идора кардани раванди таълим дар ҳамаи сатҳҳои системаи таҳсилот;

- ҳалли масъалаи дониши оммавии компютерӣ аз ҳисоби дар хонандагон ва омӯзгорон ташаккул додани салоҳиятҳои асосии истифодабарандаи технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои техникаи ҳисоббарор;

– мавҷудияти талаботи иҷтимоӣ аз ҷониби ҷомеа, ки боиси қатъиян васеъ шудани миқёс ва афзоиши сифати оморасозии мутахассисони соҳибхисосе мегардад, ки дар сатҳи зарурӣ қобилияти дар фаъолияти касбии худ аз ТИК истифода бурданро дошта бошанд.

Тайи солҳои 2006-2007 дар Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои ҳамсоя таҳқиқоти васеъмиқёси Бонки осиёии рушд дар масъалаи самаранокии сармоягузорӣ дар доираи мусоидати техникаи қорӣ кардани ТИК дар таҳсилоти умумӣ (RETA No6275 ICT in Basic Education) гузаронида шуд. Дар ҳисоботи умумӣ чунин нишондиҳандаҳо ба мисли [6] ворид карда шуданд:

- сиёсати давлатӣ ва сохтори стратегияи рушди ТИК дар таҳсилот;
- дастгоҳҳои компютерӣ;
- пайвастиҳои ҷузъҳои система (Интернет);
- хизматрасонии техникаӣ;
- дастгирии педагогӣ;
- таъйиноти барномавӣ;
- омодагии омӯзгорон;
- маблағгузориҳои рушди ТИК;
- мундариҷаи нақшаҳои таълимӣ дар асоси ТИК;
- тайёрии электронии система;
- мониторинг ва баҳодиҳии натиҷаҳо.

Ба ақидаи Л.А. Гращенко, ки дар мақолаи бахшидашуда ба мушкилоти иттилоотикунонӣ дар Тоҷикистон баён шудааст, рушди воситаҳои автоматикунонии коркарди матнҳо дар забони тоҷикӣ дар шароити мураккаби парокандагии равандҳои иттилоотӣ, дараҷаи умумии пасти таҳассус ва талаботи истифодабарандагонии воситаҳои техникаи ҳисоббарор, хусусияти ҳақиқатан ташаббускории таҳқиқоти илмӣ пешбар дар соҳаи забоншиносии иттилоотӣ мегузарад. Ба ин нигоҳ нақарда дар панҷсолаи охир пешрафтҳои арзишманд дар ин соҳа ба даст оварда шудааст. Ба рушди минбаъдаи технологияи коркарди матнҳо дар забони тоҷикӣ набудани модуҳои стандартии заминавии коркарди ибтидоии матн, ки таҳиякунандагон бояд барои ҳар як маҳсулоти мушаххас аз нав созанд, ҳалал мерасонад [2, с. 20-21].

Дар солҳои охир компютеркунонии МТМУ хеле баланд шуда, ҳамаи МТМУ синфхонаҳои компютериҳои дар шабакаҳои локалӣ пайвастшударо доранд. Бо талошҳои TARENA шабакаи ягонаи корпоративӣ бо баромадан ба Интернет сохта шуд. Рушди технологияи омӯзиши электронӣ ва фосилавӣ оғоз ёфт. Аз ҷумла, дар Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон маркази таҳсилоти фосилавӣ ҳаст, ки муносибатҳои ҳамкориро бо як қатор донишгоҳҳои Россия, аз он ҷумла дар масъалаи омода кардани омӯзгорон дорад. Омӯзиш асосан дар ҳамон ихтисосҳои гузаронида мешавад, ки онҳо метавонанд ба одамон имконият диҳанд, ки кор кунанд. Барои ин на инфрасохтори мутобиқ ва на пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқӣ мавҷуд аст [9].

Дар замони ҳозира дар Тоҷикистон ҷамъовариҳои таҷриба дар асоси ҷустуҷӯи фаъолонии роҳҳо ва шаклҳои нави истифода бурдани ТИК дар равандҳои таълимии МТМУ рӯй дода истодааст. Мушкилӣ дар ин роҳ аз сабаби набудани методологияи истифода бурдан ва коркарди ТИК барои соҳаи таҳсилот зиёд ба вучуд меояд. Вобаста ба ин педагогҳоро зарур аст, ки дар қорҳои амалӣ ба таҷрибаи шахсӣ нигаронида шаванд ва ҳамчунин қобилияти дарёфти таҷрибавии роҳҳои самараноки татбиқ кардани ТИК-ро дошта бошанд.

Адабиёт.

1. Ваграменко, Я.А. Изменение характера образования под влиянием информационных технологий [Текст] / Я.А. Ваграменко, М.Б. Игнатъев // Электронные ресурсы в непрерывном образовании («ЭРНО 2015»): Труды IV Международного научного методического симпозиума. – Ростов на Дону, 2015. – С. 9.

2. Гращенко, Л.А. Анализ содержания и проблематики автоматизации обработки текстов на таджикском языке [Текст] / Л.А. Гращенко // Материалы круглого стола «Перспективы развития прикладных лингвистических исследований в Республике Таджикистан». – Душанбе: «РТСУ», 2011. – С. 18-24.

3. Комилиён, Ф.С. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотӣ синфи 8-ум. Дастури таълимӣ барои омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти умумӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён, Р.Д. Давлатов, Б.Ф. Раҷабов, С.Р. Қурбонов – Душанбе: ЧДММ «Паёми ошно», 2018. – 172 с.

4. Комилов, Ф.С. Компютер ва иттилоот: Васоити таълимӣ [Матн] / Ф.С. Комилов, З.Ф. Раҳмонов – Душанбе: «Маориф», 2015. – 208 с.

5. Комилов, Ф.С. Первопроходцы информатики. Важные исторические даты и интерпретация некоторых понятий информатики на таджикском языке [Текст] / Ф.С. Комилов, Б.Ф. Раҷабов – Душанбе: «Истеъдод», 2014. – С. 130.

6. Одинаева, С.А. Усулҳои истифодаи ТИК-и муосир дар раванди таълими технологияи иттилоотӣ [Матн] / С.А. Одинаева, М. Файзалӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №10. – С. 243-246.

7. Файзалӣ М. Истифодаи ТИК барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва идоракунии раванди таълим дар низоми маориф [Матн] / М. Файзалӣ, Р.Р. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – №10. – С. 201-205.

8. Файзалӣ М. Методикаи омӯзиш бо истифодаи ТИК дар Дидактикаи иттилоотӣ [Матн] / М. Файзалӣ // Конференсияи умумидонишгоҳии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Саҳми профессор Шарипов Ф.Ф. дар рушди технологияи иттилоотӣ дар соҳаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2021. – С. 51-53.

9. Файзалӣ М. Современные электронные средства обучения [Текст] / М. Файзалӣ, С. Рафиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – №1/4 (10). – С. 205-210. – ISSN-2074-1847.

10. Файзалӣ М. Тамоюлҳои инкишофи таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ [Матн] / М. Файзалӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2020. – №1-4 (80). – С. 39-42.

ВАЗЪИ ОМӮЗИШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ – КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои вазъи омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Дар якҷанд соли охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсусро ба амалӣ кардани технологияҳои иттилоотӣ дар раванди омӯзиш равона сохт, ки он ба суръати баланди рушди технологияҳои компютерӣ дар ҳамаи ғӯшаҳои кураи замин вобастагӣ дорад. Он стратегияҳои нави ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотиро дар раванди омӯзиш татбиқ мекунад. Аммо, ташаккули ноқофии заминаи назариявӣ дар ин самт барои шиносоии муфассал бо масъалаҳои технологияҳои иттилоотӣ имконият намедихад, ки ба фаҳмиш ва аз байн бурдани «минтақаҳои мушкилот» дар системаҳои мавҷудаи мубодилаи донишҳои маҷозӣ мусоидат кунанд. Ҳолати муосири омӯзиши мушкилоти иттилоотикунонӣ ва компютеркунонии ҷомеа, инчунин мавҷудияти корҳо дар адабиёти илмӣ, ки дар он таъсири технологияҳои иттилоотӣ ба ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ омӯхта шуда, дар онҳо сохтори анъанавӣ, арзишҳо ва муносибатҳо ба навшуда - «муосир» таъдил меёбанд, тавсиф карда мешавад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илм, ТИК, ташкилотҳо, шаҳрвандон, маориф, Стратегияи давлатӣ, МТМУ, лоиха, системаҳои автоматӣ, сифат, интернет, омӯзгор, техникӣ.

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы состояния изучения информационно-коммуникационных технологий в средних общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан.

В статье подчеркнута, что Правительство Республики Таджикистан уделяет особое внимание внедрению информационных технологий в учебный процесс, что обусловлено высокими темпами развития компьютерных технологий.

Кроме того, отмечено, что недостаточное формирование теоретической базы в этой области не позволяет детально ознакомиться с особенностями применения информационных технологий в средних общеобразовательных учреждениях, что способствует пониманию и устранению «проблемных зон» в существующих системах виртуального обмена знаниями.

Автором отмечено, что современное состояние изучения проблем информатизации и компьютеризации общества характеризуется также наличием в научной литературе работ, в которых изучается влияние информационных технологий на формирование информационного общества, в которых традиционная структура, ценности и отношения трансформируются в обновленную - «современную».

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Министерство образования и науки, ИКТ, организация, граждане, образование, Государственная стратегия, проект, автоматизированные системы, качество, интернет, педагог, технический

THE STATE OF THE STUDY OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract: The article discusses the issues of the state of the study of information and communication technologies in secondary educational institutions of the Republic of Tajikistan. In the last few years, the Government of the Republic of Tajikistan has been paying special attention to the introduction of information technologies into the educational process, which is due to the high pace of development of computer technologies in all corners of the globe. He implements new strategies for the introduction of information technology in the learning process. However, the insufficient formation of a theoretical base in this area does not allow for detailed familiarization with information technology issues, which contributes to understanding and eliminating "problem areas" in existing virtual knowledge exchange systems. The current state of studying the problems of informatization and computerization of society is also characterized by the presence in the scientific literature of works that study the influence of information technology on the formation of an information society, in which the traditional structure, values and attitudes are transformed into an updated "modern" one.

Keywords: Republic of Tajikistan, Ministry of Education and Science, ICT, organizations, citizens, Education, State strategy, project, automated systems, quality, Internet, teacher, technical.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзалии Мирзоалӣ -ассистенти кафедраи барномасозӣ ва низомҳои зехнии Донигоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. E-mail: 985435414@mail.ru, тел: 985435414

Сведения об авторе: Файзали Мирзоали - ассистент кафедры программирование и интеллектуальные системы Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: 985435414@mail.ru, тел: 985435414

Information about the author: Faizali Mirzoali- assistant at the Department of Programming and Intelligent Systems at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: 985435414@mail.ru Phone: 985435414

ТДУ: 37.0+811.111 (075.8)

X-51

ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ ДИДАКТИКӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҳасанов Ф.З., н.и.п.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҳар як педагог пеши худ мақсад мегузорад, ки дарсро ҷолибу шавқовар ташкил намояд. Дар чашмони хонанда шуъла афрӯхта, омӯзиширо шавқовар намудан барои ҳар як омӯзгор вазифаи осон нест. Омӯзгор ҳангоми гузаштани курси пурраи забони англисӣ дар муассисаи таҳсилоти миёна вазифадор аст, ки аз худ кардани ин фанро таъмин намояд. Дар навбати худ ин вазифаи душвор аз омӯзгор тақозо менамояд, ки аз рӯзҳои аввали таълим муоширатро бояд дар дараҷаи содда ҳам бошад, фаъол намояд ва таҳкурсиро барои омӯзиши ояндаи фаъолияти коммуникативӣ гузорад.

Яке аз усулҳои хеле муфиди омӯзонидани муошират бо забони англисӣ ин бозиҳои дидактикӣ ба шумор мераванд, зеро онҳо таълимро ба фаъолияти нутқ наздик ва ба меъёрҳои табиӣ мувофиқат менамоянд. Ҳамчунон, малакаи муоширатро ташаккул дода, ба азхудкунии забон мусоидат намуда, самти амалии таълимро таъмин менамоянд. Бозиҳои дидактикӣ барои сохтани муносибати гуногун, ки одамон дар ҳаёти воқеӣ рӯ ба рӯ мешаванд, мусоидат мекунад [1].

Дар синфҳои ибтидоӣ тавачҷуҳи бештар ба ташаккули малакаҳои фонетикии хонандагон дода мешавад. Аммо оҳиста-оҳиста шавқи хонандагон нисбати ин кор коҳиш меёбад. Бинобар ин ҳуб мебуд, ки ба хонандагони хурдсол пешниҳод гардад, ки худро дар мавқеи омӯзгор тасаввур кунанд. Ба синф қаҳрамони дӯстдоштаи хонандагон омада дар якҷоягӣ бо хонандагон ба омӯзиши забони англисӣ шуруъ менамояд. Акнун хонандагон аҳлона ва бо самимият дар якҷоягӣ бо қаҳрамони дӯстдошта ба омӯзиши забони англисӣ бо ҳавас шуруъ менамоянд. Қаҳрамон ба хонандагон аломатҳои талаффузро нишон медиҳад ва хонанда онро номбар мекунад. Барои маълум гардидани он, ки хонандагон мавзӯро дуруст аз худ намудаанд, қаҳрамон баъзан қасдан ба хатой роҳ медиҳад. Агар овоз дуруст талаффуз шуда бошад, хонанда хомӯш меистад, агар хато бошад, онҳо қарсақ мезананд.

Кор барои ташаккули малакаҳои лексикӣ, албатта бо истифодаи машқҳои шартӣ, ки шавқмандии хонандагонро нисбати фан зиёд менамояд, омӯзонидани мешавад. Масалан барои омӯзиши мавзӯи “Fruit” дар синф “shop”, яъне мағозаи шартӣ кушода мешавад. Дар рафи мағоза маҳсулоти гуногун гузошта шудааст ва хонанда аз мағоза чизе харид карда, номи маҳсулотро ба забони англисӣ номбар менамояд.

Дар вақти гузаронидани бозиҳои дидактикӣ аёнӣ хеле муҳим аст, расме, ки вазъияти муайянро ифода менамояд, ҳамчун аёнӣ хизмат мекунад. Ба хонандагон супориш дода мешавад, ки нақши қаҳрамонҳои дар акс бударо бозӣ намоянд. Хонандагони хурдсол ҳамеша ба кори хусусияти бозидошта бештар шавқдоранд ва онҳо омода ҳастанд нақши шахсони гуногунро тақлид намоянд. Ширкат дар бозӣ бо ҳиссиёти баланд, саъю кӯшиш иҷро мегардад ва хонандагон аз рафти омӯзиш бо ҳамсинфон муошират намуда, аз дарс ҳаловат мебаранд.

Чуноне ки маълум аст, дар раванди таълим ҳавасмандӣ шартӣ хеле ҳалқунанда ва муҳим ба шумор меравад. Бозиҳои дидактикӣ ҳавасмандӣ ба фаъолияти нутқиро афзоиш медиҳанд, зеро хонандагон ҳангоми бозӣ ҳамеша дар пурсидан, муошират намудан, собит намудан қарор доранд. Хонандагон дар ин вазъият дарк менамоянд, ки забонро ҳамчун воситаи муошират истифода бурдан имкон дорад.

Бозӣ кӯшиши хонандагонро ба робитаи мутақобила бо омӯзгор фаъол менамояд, монетаи анъанавии дар байни омӯзгор ва хонанда вучуддоштаро барҳам медиҳад. Дар ин вақт бозӣ ба хонандагон ҳисси боварӣ ба худро таъмин менамояд.

Дар бозиҳои дидактикӣ ҳар як хонанда нақши худро дорад ва ӯ дар ин вақт шарикӣ фаъол дар муоширати нутқӣ мегардад [10].

Бояд маҳсус қайд намоем, ки бозиҳои дидактикӣ ва супоришҳои ба бозӣ алоқаманд усули самарабахши таълим маҳсуб меёбанд. Хонандагон маводи азхудкардаи худро дар вазъияти ба воқеият наздик истифода менамоянд ва хоҳ-нохоҳ ба инкишофи ташаббуси нутқӣ мусоидат намуда, майлу рағбати табиӣ коммуникативиро афзоиш медиҳад. Бе шубҳа дар вақти бозӣ дар дараҷаи зиёд ба хотиргирии беихтиёр сурат мегирад.

Бозиҳои дидактикӣ ва супоришҳои фаъолияти нутқӣ ва фикрронии хонандагонро ташаккул медиҳанд. Онҳо дар як вақт ҳавасмандии хонандагонро зиёд менамоянд ва дар

хонандагон хоҳиши муоширатро бо забони англисӣ дар синф ва берун аз синф пайдо мешавад. Бо таври дигар бигӯем, инчӯ ҳавасмандии дохилии омӯзиши забони англисӣ ба вучуд меояд. Ба ғайр аз мақсади таълимӣ доштан бозиҳо вазифаҳои тарбиявиро низ иҷро менамоянд. Чунончи, дар бозии истифодаи телефон ба хонандагон омӯзонида мешавад, ки бо илтифот тавассути телефон муошират намоянд. Ба ғайр аз ин, тавассути бозиҳо, нақшофарӣ ва супоришҳо дар хонандагон чунин сифатҳо ба мисли хушмуомилағӣ, малакаи муошират, рафоқат, ҳисси масъулият нисбати рафиқ ташаккул меёбад. [9, с. 11]

Дарсҳои таълимӣ бо истифодаи бозиҳои дидактикии хеле зинда, ба эҳсосот бо фаъолнокии зиёди хонандагон дар фазои хубу озодаи психологӣ гузаронида мешаванд.

Самаранокии омӯзиши забони англисӣ дар ҷаҳони муосир ин пеш аз ҳама, азхудкунии малақаҳои лексикӣ-грамматикӣ ба шумор меравад. Зеро чунин малақаҳо асоси муоширати бомуваффақиятро таъмин менамоянд. Барои ба ҳадафи натиҷабардорӣ дар ташаккули малақаҳои лексикӣ-грамматикӣ расидан бояд бозиҳои дидактикиро бомақсад истифода намуд. Бозиҳои дидактикӣ ҳам барои омӯзиши лексикӣ ва грамматикӣ, ҳам барои азхудкунӣ ва мустаҳкамкунии мавод мусоидат менамоянд. Ба ҳамин тариқ, хонандагон бомуваффақият ба мақсади худ комёб мешаванд, яъне салоҳияти муоширатро соҳиб мегарданд.

Барои он ки бозиҳои дидактикӣ дар дарс натиҷаи мусбат диҳад, бояд чунин талабот иҷро карда шавад:

-омодагии хонандагон ба бозии дидактикӣ (ҳар як хонанда бояд қоидаи бозиро аз худ кунад, мақсади онро аниқ дарк намояд, натиҷаи ниҳой, мунтазамии фаъолиятро дарк намояд ва дониши кофӣ барои гузаронидани бозӣ дошта бошад);

-таъмин намудани ҳар як хонанда бо маводи дидактикӣ;

-гузориши аниқи вазифаҳои бозии дидактикӣ;

-фаҳмиши аниқи бозӣ;

-бозиҳои мураккаби дидактикиро бояд марҳила ба марҳила гузаронид то вақте ки хонандагон фаъолияти алоҳидаро аз худ намоянд ва минбаъд тамоми бозиро бо намунаҳояшон пешниҳод намуд;

-назорати қиддии фаъолияти хонандагон, бозиҳоро бояд дар вақташ иҷро намуд;

-ба таҳқири хонандагон роҳ дода нашавад (муқоисаи таҳқирона, баҳо барои нокомӣ, масҳара бояд комилан ҷой надошта бошад). [14].

Муваффақияти бозиҳои дидактикӣ дар раванди таълим ҳамчунон дар маҳорати омӯзгор дар муайянкунии дараҷаи зарурияти бозиҳо ва эътимод доштан ба он ки хонандаҳо ҳатман ба мақсад мерасанд, инъикос меёбад. Ў бозиҳои дидактикиро ба синну соли хонанда мутобик мекунад ва дар хонандагон хоҳиши мусбат ва омодагӣ ба фаъолияти нуткиро муҳайё менамояд. Бозиҳои дидактикиро мунтазам ва мақсаднок дар ҳар як дарс аз вазъияти оддӣ шуруъ намуда оҳиста-оҳиста онҳоро гуногун ва мураккаб намудан шартӣ асосии комёб шудан аст. [8]

Ба намудҳои асосии бозиҳои дидактикӣ, ки дар омӯзиши забони англисӣ истифода мешаванд, бозиҳои грамматикӣ, лексикӣ, фонетикӣ ва орфографӣ дохил мешаванд. Ҳамчунин, бозиҳо метавонанд хусусияти эҷодӣ дошта бошанд. Ба ин пеш аз ҳама, бозиҳои нақшофарӣ дохил мешаванд. Вазифаи асосии омӯзгор дар он аст, ки хонандагон бояд ба муҳити забонӣ ғўта зананд ва дар онҳо маҳорати эҷодкорӣ, истифодаи малакаи нуткиро омӯзонад.

Мақсади асосии бозиҳои дидактикӣ инҳоянд:

-омӯзиши истифодаи намунаҳои нуткӣ;

-омӯзонидани истифодаи дониши грамматикӣ дар амалия;

-муҳайё намудани вазъият барои истифодаи сохторҳои грамматикӣ дар вазъияти воқеии ҳаётӣ. [2].

Дар идомаи кори худ намунаҳо ва гузаронидани бозиҳои дидактикиро дар омӯзиши забони англисӣ меорем:

“**What is in my bag?**”. Коркарди ибораи there is/there are, have got/ has got.

Барои гузаронидани бозӣ бояд пешакӣ ашӯҳоро омода намуд. Яъне ашӯҳое, ки дар ҷузвдон ҷойгиранд. Як хонанда бо ашӯҳои дохили он шинос мешавад ва ба синф муроҷиат менамояд: «What have/ got in my bag today?/» Хонандагон номбар мекунанд: «There is an orange in your bag /You have got an orange in your bag». Агар ягон хонанда дуруст ашӯро муайян намояд саркор аз ҷузвдон як ашӯро гирифта мегӯяд: «Yes, there`s an orange in my bag». Агар нодуруст бошад, саркор мегӯяд: «No, there is not an orange in my bag». Барои ҳар як ҷавоби дуруст як хол дода мешавад. Саркор то пурра муайян гардидани ашӯи ҷузвдон бозиро идома медиҳад.

“Write a story”

Дар рафти соли хониш хонандагон ҳикоя менависанд. Ҳар як ҳикоя дар охири маводи мавзуи омӯзиш навишта мешавад. Рафти бозӣ чунин аст:

Хонандагони синф ба гурӯҳҳои сенафарӣ ҷудо мешаванд. Ҳар як гурӯҳ аз варақаҳои суратдошта, ки пешакӣ омӯзгор омода сохта аст, мегиранд. Ба ҳар як гурӯҳ супориш дода мешавад, ки ҳикояро оид ба замона бо истифода аз сохтори грамматикӣ ва лексикӣ нависанд. Пеш аз оғози кор омӯзгор дар тахтаи синф нақшаи ҳикояро менависад ва шарту ҳаҷми ҳикояро барои хонандагон муайян менамояд. Аввал хонандагон сиёҳнавис мекунанд. Омӯзгор кори хонандагонро тафтиш намуда, ислоҳ менамояд. Ҳикояҳои навиштаи хонандагон чамъ карда шуда, дар намоиш ба шакли китоби эҷодии хонандагон гузошта мешавад.

Мақсади асосии бозиҳои дар боло номбаршуда инҳоянд:

-омӯхтани калимаҳо ва ибораҳои нав;

-омӯзонидани хонандагон дар истифодаи малака дар вазъияти табиӣ.

Бозии дидактикии «Викторинаи лексикӣ»

Намунаҳои гузаронидани бозии «Викторинаи лексикӣ» хеле зиёд аст. Пешакӣ омӯзгор расмеро бо калимаҳои мавзуи интихобшуда омода месозад. Хонанда бояд калима, ибора ё иборай феълро ёбад. Ба ҳар як ҷавоби дуруст 1 хол дода мешавад. Барои мисол барои шарҳи тайёр бештар супоришро мураккабтар кардан мумкин аст. Чунончи ёфтани калима, антоними он, иборай феълӣ бо антоними он. Ҳамчунон викторинаро бо навиштани калимаҳо бо забони англисӣ гузаронидан мумкин аст. Чунин намуна душвор бошад ҳам, барои дар хотир гирифтани калимаҳо, ибораҳо, ибораҳои феълӣ кумак менамояд. Сипас холи хонанда ҳисоб карда шуда, натиҷаи бозӣ арзёбӣ мегардад.

Бозии дидактикии «Ball» бо мақсади фаъол гардонидани малақаҳои лексикӣ гузаронида мешавад. Хонандагон давра мегиранд. Хонандае акнун калимаеро ба забони тоҷикӣ меёбад ва тӯбро ба ҳамсинфаш медиҳад. Ӯ бояд калимаро ба забони англисӣ гӯяд. Сипас хонанда калимаро номбар карда, тӯбро ба дигар кас медиҳад. Ҳар як хонанда бояд калимаро бо тоҷикӣ ва англисӣ номбар кунад. Мақсади асосии ин бозӣ ташаккули малақаи лексикӣ мебошад.

Дар байни бозиҳои дидактикӣ бозиҳои фонетикӣ низ нақши муҳим дорад. Мақсади асосии бозиҳои фонетикӣ коркарди тарзи дурусти талаффуз машқи талаффузи овоз ва ҳичои англисӣ мебошад.

Бозии «Tongue twisters». Дар тахтаи синф тезгӯякҳо навишта мешаванд. Синф ба ду даста тақсим мешавад. Ҳар як хонанда бояд имконияти гуфтани тезгӯяки омӯзгор пешниҳодкардаро доништа бошад. Тезгӯяк бояд зуд ва дуруст хонда шавад. Ҳар як талаффузи дуруст бо 1 хол арзёбӣ карда мешавад. Вақте ки хонанда хато кард, бозиро намояндаҳои дигари даста идома медиҳад.

Намунаи тезгӯяк.

- She sells sea-shells by the seashore.
- Red leather, yellow leather.
- Thirty thousand feathers on a thirsty thrush’s throat.
- Peter Piper picked a peck of pickled peppers.
- Around the rugged rocks the ragged rascal ran.
- The Leith police dismisses us.

Бозии “**Қофияро бо калима ёб**”. Омӯзгор калимаро мегӯяд, хонандагон ба он қофия меёбанд. Бояд дар ин бозӣ расми ашӯро интиҳоб намуд, ки қофия дошта бошанд.

Бозии орфографӣ бо мақсади дуруст навиштани калимаҳои англисӣ истифода мешавад.

How many words can you make up from the letters of the word”.

Дар тахтаи синф омӯзгор калимаи англисиро, ки аз ҳарфҳои зиёд иборатанд, менависад. Вазифаи хонанда аз он иборат аст, ки ба ҳар як ҳарф калима созад. Касе, ки аз ҳарфҳои калимаи додашуда калима месозад, ғолиб меояд.

Бозии **What is missing?** (Чӣ гум шуд?).

Мақсади бозӣ мустаҳкам кардани мазмуни лексии калимаҳо, инкишофи диққат ва хотира мебошад.

Дар тахтаи синф шаш расм аз рӯи мавзӯи идрок омехта мешавад. Аз хонандаҳо хоҳиш карда мешавад, ки расмҳоро ба хотир гиранд Сипас бо фармони “Shut your eyes” хонанда чашмони худро мепӯшад. Омӯзгор як расмро аз тахтаи синф мегирад ва фармон медиҳад: “Open your eyes”. Хонанда бояд расми гирифтаи омӯзгорро гӯяд. Мисол:

-Shut your eyes/

-Open your eyes. What is missing?

-apple (red apple).

Бозии “Эхо” Мақсади бозӣ инкишоф додани маҳорати шунавоӣ мебошад. Омӯзгор ба дигар тараф нигоҳ карда бо овози паст овоз ва калимаро мегӯяд. Хонандагон бояд бо диққат гӯш кунанд ва овоз ё калимаро муайян намояд.

Бозии **“Show me and check”**. Мақсади бозӣ мустаҳкам кардани воҳидҳои дониши лексии дарс мебошад.

Дар миз варақаҳои дукабата бо тасвири калимаҳо аз рӯи мавзӯи навишта мешаванд. Омӯзгор мегӯяд: “Please, show me a cat” хонанда меёбад. Ҳамин тавр бозӣ идома меёбад. Ғолиб касе, ки расмҳоро дуруст ёфта тафтиш менамояд, бо арзёбии омӯзгор сазовор мегардад.

Бозии **“What can you do”**. Мақсади бозӣ мустаҳкам кардани намунаи нутқи I can (ман метавонам) мебошад.

Ба хонандагон пешниҳод мегардад, ки худро хирс, шер, рӯбоҳ ва ғайра тасаввур кунанд. Ба саволи “What can you do” ҷавоб дода мешавад.

“I can jump”, “I can run”, “I can swim like a fish”, “I can run like a fox”

Бозии **“Clever parrot”**. Мақсади бозӣ мустаҳкам кардани номҳои сифатҳои, ки рангҳоро ифода менамояд.

Ба хонанда пешниҳод мегардад, ки дониши оид ба сифат дошташонро нишон диҳанд. Ба яке аз хонандаҳо тӯбро дода мегӯем “red snow”. Хонанда тӯбро баргардонда мегӯяд: “White snow”.

Бозӣ то ҳамон вақте ки ҳамаи хонандаҳо бо бозӣ ҷалб карда нашаванд, идома меёбад.

Намунаҳо:

Yellow sky-blue sky green cat-green grass;

Orange cloud- white cloud.

Бозии **“London Bridge”**. Мақсади бозӣ навиштани савол ва ҷавоб ба он мебошад. Омӯзгор хонандаҳоро ба дастаҳо ҷудо намуда, қатор менамояд. Ё суол медиҳад:

What is your name? Хонанда ҷавб медиҳад ва бо ҳамин савол хонандаи дигар мурочиат менамояд. Саволҳо метавонанд гуногун бошанд ва мавзӯҳои ҳархеларо дар бар гиранд. Дастае, ки зуд саволу ҷавобро ба итмом мерасонад, ғолиб доништа мешавад.

Бозии **“Shopping”**. Мақсади бозӣ инкишофи малакаҳои муқолимавӣ мебошад. Ба хонандагон пешниҳод мегардад: “Let us play shops”. Як хонанда фӯрӯшанда мешавад ва ашӯи мактабӣ ба фӯрӯш гузошта мешавад.

Харидор: knock, knock, knock. May I come in.

Фӯрӯшанда: Come in please/.

Харидор: Good morning!

Фурӯшанда: Good morning!

Харидор: Please, give me two pens and three pencils.

Фурӯшанда: Thank you. Good bye.

Харидор: Good bye.

Ин бозӣ ба ташаккули нутқи муколамавӣ мусоидат менамояд ва хонандагон дар вазъияти ба воқеият наздик бозӣ карда, нутқи шифоҳии худро инкишоф медиҳанд.

Бозии I have no / I have ...too. Мақсади бозӣ истифодаи зарфи too (ҳамчунин) мебошад. Ду хонанда ба тахтаи синф даъват карда мешаванд. Иштирокчии якум чумларо мегӯяд, ки сохтори нутқии I have, I have no-ро дорад. Иштирокчии дуюм чумлаҳоро такрор карда, ба онҳо зарфи “too”-ро зам менамояд. Чунончи:

Хонандаи якум: I have no tail.

Хонандаи дуюм: I have no tail too.

Бозӣ ҳамин тавр сурат гирифта, намунаҳои гуногуни нутқи коркард мешаванд.

Умуман ҳар як намуди бозии дидактикӣ вобаста ба мақсади худ вазифаҳои муайянро ҳал менамояд. Истифодаи дуруст ва оқилонаи онҳо раванди таълимиро шавқовар намуда, фазои хуби таълимиро фароҳам менамояд.

Бо кумаки бозии дидактикӣ шавқмандӣ ба омӯзиши лексика ва грамматикаи забони англисӣ афзоиш меёбад. Бояд бозии дидактикӣ дар марҳилаҳои гуногуни ташаккули малакаҳои лексикӣ-грамматикӣ истифода намуд, то самарабахшии он муайян гардад. Такрори чандинкаратаи маводи нутқӣ, грамматикӣ дар шакли бозӣ ба таври мусбат ба ташаккули малакаҳои лексикӣ-грамматикӣ хонандагон таъсир мебахшад. Хонандагон мушкилҳоро эҳсос наменамоянд, баръакс дониши аз худ кардашонро дар амалия дар вазъияти ғайритаълимӣ истифода мебаранд. Хонандагон ҳамеша бо шавқ ба корҳои хусусияти бозидошта муносибат менамоянд.

Ширкат дар бозӣ бо эҳсосоти пурзӯр бо истифодаи нуруи худ сурат мегирад. Дар натиҷа хонандагон аз муошират бо ҳамсинфон бо иҷрои фаъолияти бозӣ ҳаловат мебардоранд.

Чӣ хеле ки маълум аст, дар ташкили раванди таълим нақши калидиро ҳавасмандӣ мебозад. Бозии дидактикӣ ҳавасмандии хонандагонро афзоиш медиҳанд, зеро дар вақти бозӣ хонандагон дар вазъияте қарор доранд, ки зарурияти гап задан, пурсидан, фаҳмидан, собит намудан, муошират ба ҳамсуҳбат пеш меояд. Хонандагон эътимод пайдо мекунанд, ки ин забон воситаи муҳимми муошират маҳсуб меёбад. Бинобар вазифаи асосии омӯзгори забони англисӣ ба хонандагон омӯзонидани муоширати оддӣ мебошад, ки он таҳкурси ро барои мукамал омӯхтани забон мегузорад.

Адабиёт:

1. Актуальные проблемы преподавания истории и обществознания в образовательных организациях различных типов: Коллективная монография. Ч. 1 / Под общ. ред. Л.В. Алексеевой. – Нижневартовск: Издательство Нижневартовского государственного университета, 2015. – 119 Режим доступа: <http://nvsu.ru/ru/Intellekt/1531/Aktualnie%20problemi%20prepodavaniya%20istorii%20i%20obshchestvoznaniya%20-%20Kol%20mon%20-%20CH2%20-%202015.pdf> (санай мурочиат: 17.04.2023).

2. Анисимов А.М. Работа в системе дистанционного обучения Moodle: Учеб. пособие. — 2-е изд. испр. и дополн. — Харьков, ХНАГХ, 2009. Режим доступа: https://moodle.org/pluginfile.php/1968229/mod_resource/content/2/Anisimov Book %20Moodle 2009.pdf (санай мурочиат: 16.11.2023).

3. Башкатова, Е.Л. Системно-деятельностный подход – основа стандартов второго поколения [Электрон. ресурс] / Е.Л. Башкатова. – 2015. – Режим доступа: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/materialy-mo/2015/09/28/sistemno-deyatelnostnyy-podhod-osnova-standartov-vtorogo> - (санай мурочиат: 08.04.2023).

4. В.С. Бернштейн.— Джон Дьюи. / Гуманитарная энциклопедия: Персоналии [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2020 (последняя редакция: 08.02.2020). URL: <https://gtmarket.ru/personnels/john-dewey> (санаи мурочиат: 20.03.2023).
5. Государственный стандарт основного общего образования //URL: https://drive.google.com/open?id=1TB9ixjm7WaclUdlqG2wR1_7HNMqC8Kei
6. Государственный стандарт среднего общего образования //URL: <https://drive.google.com/open?id=19Stt0XTQ1pUVxr4VX3SOo2Nk1ykkay54>
7. Карбанова, О.Р. Методологические и теоретические основы изучения общепсихологической теории деятельности / О. Р. Карбанова. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2018. — № 50 (236). — С. 338-342. — URL: <https://moluch.ru/archive/236/54819/> (санаи мурочиат: 17.03.2023).
8. Козлова, В.И. Феномен интенсивного обучения в контексте теории деятельности / В.И. Козлова, М.А. Бондаренко. — Текст: непосредственный, электронный // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы I Междунар. науч. конф. (г. Уфа, июнь 2011 г.). — Уфа: Лето, 2011. — С. 18-23. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/18/717/> (санаи мурочиат: 02.03.2023).
9. Малинина, И.А. Применение активных методов обучения как одно из средств повышения эффективности учебного процесса / И.А. Малинина. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2011. — № 11 (34). — Т. 2. — С. 166-168. — URL: <https://moluch.ru/archive/34/3909/> (санаи мурочиат: 25.04.2023).
10. Монтессори, Мария *Впитывающий разум ребенка, 2-ое издание - СПб. :Благотворительный фонд «ВОЛОНТЕРЫ». 2011. - 320 с.* URL: <http://padabum.com/x.php?id=188425> (санаи мурочиат: 16.02.2023).
11. Мороз Б.В. Использование электронной образовательной платформы MoodleCloud в школьном образовании / Б. В. Мороз. — Текст: непосредственный, электронный // Золотые страницы образования. — 2020. — № 1 (90). — URL: <https://docs.google.com/document/d/1yraSOD2bcKbq7XymMcjS1gcEN5YURdPygUYJMi31KAc/edit#heading=h.gjdgxs> (санаи мурочиат: 04.04.2023).
12. Наумова, Н.С. Системно-деятельностный подход в образовании [Электрон. ресурс] / Н.С. Наумова. — Москва, 2011. — Режим доступа: http://pgiro.3dn.ru/SbornikiKonf/2018_12_06_sb_konf_noubr_2017.pdf (санаи мурочиат: 05.03.2023).
13. Психологос. Энциклопедия практической психологии : сайт. — Обновляется в течение суток. — URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/intellektualnoe-razvitie-rebenka-dvoe-zn--teoriya-piazhe> (санаи мурочиат: 16.02.2023.).
14. Рябчунова, К.Н. Реализация идей Л.С. Выготского в теории планомерно-поэтапного формирования умственных действий П. Я. Гальперина и в теории развивающего обучения Д.Б. Эльконина — В.В. Давыдова / К.Н. Рябчунова. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2016. — № 27.1 (131.1). — С. 27-30. — URL: <https://moluch.ru/archive/131/35961/> (санаи мурочиат: 06.02.2023).
15. Савостьянов В.О. Критический подход к образованию в работах бразильского философа и педагога Паулу Фрейре // Педагогический журнал. 2017. Том 7. № 2А. С. 213-221. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-pedagogy-2017-2/21-savostyanov.pdf> (санаи мурочиат: 06.02.2023).
16. Системно-деятельностный подход к обучению как наиболее эффективный путь формирования УУД: [Электрон. ресурс]. — Сообщество учителей-предметников «Учительский портал», 2012. — Режим доступа: <http://www.uchportal.ru/publ/23-1-0-5813>. (санаи мурочиат: 20.03.2023).
17. Сторожилова, А.А. Системно-деятельностный подход на уроках обществоведческих дисциплин в условиях дистанционного обучения детей-инвалидов: опыт реализации / А.А. Сторожилова, Е.М. Бакушева. - Текст : непосредственный, электронный //

Молодой ученый. - 2018. - № 18 (204). - С. 192-194. - URL: <https://moluch.ru/archive/204/50044/>. (санаи мурочиат: 07.03.2023).

18. Широков, Е.А. Использование информационных технологий в преподавании истории и обществознания / Е.А. Широков. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2014. — № 6.3 (65.3). — С. 49-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/65/10926/> (санаи мурочиат: 27.02.2023).

19. Шумейко, О.Н. Реализация системно-деятельностного подхода в процессе обучения / О. Н. Шумейко. — Текст: непосредственный, электронный // Актуальные вопросы современной педагогики: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). — Самара: ООО "Издательство АСГАРД", 2016. — С. 18-25. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/188/9804/> (санаи мурочиат: 17.03.2023).

20. Ryle, Gilbert. The Concept of Mind. NY, Barnes & Noble, 1949. Райл, Гилберт. Понятие сознания. Общая научная редакция В. П. Филатова. — М., Идея-Пресс, 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. — 21.04.2008. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3298> (санаи мурочиат: 06.02.2023).

ТЕХНОЛОГИЯ ИСТИФОДАИ БОЗИҶОИ ДИДАКТИКӢ ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф роҷеъ ба аҳаммияти бозиҳои дидактикӣ дар таълими забони англисӣ сухан ронда, ибраз медорад, ки истифодаи бозиҳои дидактикӣ яке аз усулҳои муфид ва шавқовари омӯзонидани муошират бо забони англисӣ ба шумор меравад. Тавассути истифодаи бозиҳои мазкур дар хонандагон малакаҳои кор бо воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ ташаккул ёфта, шавқу рағбат ва ҳавасмандии хонандагон дар омӯхтани забон афзоиш меёбад. Ҳамчунин, таъкид карда мешавад, ки бозиҳои дидактикӣ ба азхудкунии забон мусоидат намуда, самти амалии таълимро таъмин месозад ва барои ташаккули салоҳиятҳои коммуникативии хонандагон воситаи беҳтарине маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: технологияи бозиҳои дидактикӣ, таълими забони англисӣ, муошират, салоҳият, воҳидҳои орфографӣ, фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ, омӯзгор, хонанда, ҳавасмандӣ.

ТЕХНОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье автор говорит о важности дидактических игр в обучении английскому языку и отмечает, что использование дидактических игр является одним из полезных и интересных методов обучения общению на английском языке. Благодаря использованию этих игр у учащихся формируются навыки работы с фонетическими, лексическими и грамматическими единицами, повышается интерес и мотивация учащихся к изучению языка. Также подчеркивается, что дидактические игры способствуют овладению языком, обеспечивают практическую направленность на обучение языка, являются лучшим средством развития коммуникативных способностей учащихся.

Ключевые слова: технология дидактических игр, обучение английскому языку, общение, компетентность, орфографический, фонетический, лексико-грамматические единицы, учитель, ученик, мотивация

TECHNOLOGY OF USING DIDACTICAL GAMES IN STUDYING ENGLISH LANGUAGE

In the article, the author talks about the importance of didactic games in teaching English and notes that the use of didactic games is one of the useful and interesting methods of teaching communication in English. Thanks to the use of these games, students develop skills in working with phonetic, lexical and grammatical units, and their interest and motivation in learning the language increases. It is also emphasized that didactic games contribute to language acquisition,

provide a practical focus on language learning, and are the best means of developing students' communicative abilities.

Key words: technology of didactic games, teaching English, communication, competence, spelling, phonetic, lexico-grammatical units, teacher, student, motivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳасанов Ф.З.** – номзади илмҳои педагогӣ, декани факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

Сведения об авторе: **Хасанов Ф.З.** – кандидат педагогических наук, декан факультета филологии и журналистики, Дангаринского государственного университета, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

About the author: Hasanov F.Z. – candidate pedagogical sciences, dean of the Faculty of Philology and Journalism, Dangara state University, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

ТДУ: 37.0+811 (075.8)

Ҳ-51

БОЗИИ ЗАБОНӢ ВА МУНОСИБАТИ ОН ДАР ЛЕКСИКОНИ ДУЗАБОНОНИ СУНӢ

Ҳасанов Ф.З., н.и.п.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Тибқи таҳқиқоти Д. Кристал дар тамоми олам шумораи одамони бо англисӣ гапзананда ба як миллиарду сад миллион мерасад. Танҳо барои чоряки шумораи ин аҳоли забони англисӣ забони модарист ва шумораи омӯзандагони забони англисӣ (биллингвизмҳои сунӣ) рӯ ба афзоиш дорад. [10, с. 4] Дар зери мафҳуми биллингвизми сунӣ чунин дузабонӣ фаҳмида мешавад, ки забони дуюм на ба таври табиӣ, яъне ҳангоми муошират бо соҳибони забон, балки тавассути омӯختан бо омӯзгор фаҳмида мешавад. Дар ин маврид забони омӯхташаванда танҳо ҳангоми муошират бо соҳибони забон мавриди истифода қарор мегирад. [14]

Дар умум мо ба зуҳуроти биллингвизми сунӣ дар мавриди омӯзиш ва муошират бо соҳибони забон ба ақидаи он ки забони дуюм бо кумаки омӯзгор омӯхта мешавад, розӣ ҳастем. Аммо шарҳи ин ҳолат каме васеъ шуда истодааст. Зеро афзоиши саёҳат, робитаҳои корӣ ва дӯстона муоширатро бо забони англисӣ зиёд намуда, муошират на танҳо дар синфхонаҳои таълимӣ маҳдуд аст, балки дар муошират бо соҳибони забон низ амалӣ мегардад.

Бино ба ақидаи Черничкина Е.К дар замони муосир дар омӯзиши забони англисӣ биллингвизми ташаккулефта ва ё ташаккули биллингвизм амалӣ шуда истодааст. Аммо муҳаққиқ бар он ақида аст, ки биллингвизми сунӣ ин истифодаи ду забони лингвомаданӣ буда, яке аз ин забонҳо дар натиҷаи омӯзиши махсус аз худ карда шудааст. [15, с. 4]

Биллингвизми сунӣ ҳамеша дар шароити муоширати омӯзишӣ қарор дорад, яъне одамон забони дуюмро омӯхта ҳамеша дар вазъияте қарор доранд, ки забонро то дараҷаи соҳибони забон азхуд накардаанд. Баҳо додан ба чунин муошират хеле мураккаб аст, зеро сифати дузабонии сунӣ дар вазъияти ташаккул қарор дорад. Истифодаи ду забони аз нуқтаи лингвофарҳангӣ робита надошта, дар худ равандеро доро мебошад, ки дар ин раванд таъсири забонӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ баръало мушоҳида мегардад.

Мафҳуми “бозии забонӣ” ба муҳаққиқ Л. Витгейнштейн тааллуқ дорад. Ба ақидаи ӯ бозии забонӣ ин робитаи забон ба фаъолияти шахс маҳсуб меёбад. [2, с. 27] Муҳаққиқони зиёде дар мавриди омӯзиши мафҳуми бозии забонӣ, моҳият ва вижагиҳои он таҳқиқот

гузаронида нисбати ин зухурот ақида баён намудаанд [1, 5, 7, 11, 12]. Дар зери фаҳмиши ин мафҳум муҳаққиқон ҳамаи намуди муоширати озодро дар назар доранд.

Чунончи Т.А. Гридина дар зери мафҳуми “бозии забонӣ” нутқи муайяни забониеро мефаҳмад, ки инчो истифодаи эстетикӣ забон бо воҳидҳои нутқӣ амалӣ мегардад. [5, с. 27] Дар вазъияти бозии забонӣ ивазшавии меъёрҳои зуд ва ғайриинтегративии муошират амалӣ мегардад. Ин раванд ба ақидаи мо дар вазъияте сурат мегардад, ки нутқ шакли ҳазлу шӯҳӣ ва ё хандаоварро гирифта, амалиёти фикрӣ зудивазшаванда мебошад. Ҳар он қадаре, ки вазъият барои инсон ногаҳонӣ бошад, ҳамон қадар ларзиши эҳсосотӣ дар ӯ бештар мегардад. Аз рӯи ақидаи К.Э. Шенон ин ба зиёдии иттилоот вобаста буда, вайронкунии қоидаи забонӣ ба афзоиши иттилоот меорад. [12, с. 13] Муҳим он мебошад, ки муносибати ҳавасмандии муқаррариро бо ғайримуқаррарӣ муайян намуд. Ин дар сурати табодули забон, яъне бозии забонӣ амалӣ мегардад. [4, с. 5]

Мушоҳида ва таҳқиқоти мо нишон дод, ки яке аз вижагиҳои билингвизми сунӣ ин истифода намудани бозии забонӣ дар забони ғайримодарӣ ба шумор меравад. Маводҳои таҳқиқотӣ мо дар пояи мушоҳидаи нутқи хаттӣ ва шифоҳии ашхоси дузабона, яъне тоҷикӣ ва англисӣ, ки соҳиби дузабонии сунӣ мебошанд, сурат гирифт. Мавриди таҳқиқот ҳам омӯзандагони донишгоҳҳо ва ҳам ашхоси дар сафарҳои гуногун ба муҳити англисзабонҳо воридгардида, қарор гирифтаанд. Мақсади таҳқиқоти мо муайянкунии муносибат дар дараҷаи лексикӣ ду забон дар истифодаи бозии забонӣ дар мавриди ҳолати антонимӣ, гипонимӣ, номувофиқӣ, гузариши лексикӣ аз як забон ба забони дигар мебошад. Ҳамчунин, дар дигар ҳолатҳо ин зухуроти лингвистӣ вомахӯрад, бинобар ин кӯшиш ба харҷ додем то ба масъала равшанӣ андозем. Дар навбати аввал ба муносибати лексикӣ антонимӣ яъне ба муносибати семантикӣ дар асоси мафҳумҳои муқобилмаъно дахл менамоем. Се намуди чунин муносибатҳо мавҷуданд. Ба бахши аввал муносибати иловакунӣ, яъне вазъияте фаҳмида мешавад, ки як антоним вожаи дигарро инкор менамояд. Инро дар мисолҳои зерини нутқи дузабонҳои сунӣ мушоҳида менамоем.

1. Student 1: Excuse me, excuse my front, my back, my everything.

Донишҷӯи 1: Маро бубахш, бахш пешӣ манро, бахш ақибӣ манро, ҳама чизро бахш. Акнун ба мазмуни семантикӣ ин ифода мепардозем. Донишҷӯ ин ифодаро дар вақти гузаштан аз байни курсӣҳое, ки ҳамкурсӣҳояш нишастаанд, истифода мекунад. Ибораи устувор дар забони англисӣ дар ин маврид танҳо excuse me мебошад. Минбаъд донишҷӯ занҷири ибораҳои ноустувор яъне front қисмати пеш, back қисмати ақибро истифода мекунад. Ин занҷири истифодабарии вожаҳо бо истифодаи ҷонишини everything хотима меёбад. Ин як намунаи равшани истифодаи бозии забонӣ мебошад. Чунин муносибатро дар мисоли зер дучор меоем:

2. Student 1: They need the backbone to deal with that situation. Барои онҳо устухони ақиб (яъне устувории характер) барои аз ин вазъияти мушкил баромадан зарур аст.

Student 2: They need to have not only the backbone but the frontbone as well. Барои онҳо на танҳо устухони ақиб (яъне устувории характер) балки қисмати устухони пеш (яъне сифатҳои ғайримуқаррарӣ) низ зарур аст.

Вожаи backbone яқоя бо frontbone истифода шуда, дар пояи истифодаи вожаҳои front ва back дар бозии забонӣ хеле фасеҳ ва мантиқан мавриди баён истифода шудаанд.

Дигар намуди муносибати антонимие, ки вожаҳоеро пайванд мекунад, ин муайян кардани самтҳои гуногуни фаъолият мебошад:

Student 1: Some people are born to go against the grain.

Донишҷӯи 1: Баъзе одамон барои он таваллуд шудаанд, ки ба муқобили ресмон (яъне муқобили маҷро) раванд.

Student 2: Though sometimes it's a good idea to go with the grain.

Донишҷӯи 2: Хуб мешуд, ки баъзан онҳо бо кумаки ресмон (яъне бо самти резиши маҷро) раванд. Дар ин маврид идиомаи устувори to go the grain барои бозии забонӣ асосӣ мебошад ва истифодаи пешоянди with маъниро иваз менамояд (to go with the grain).

Муқобилмаъноӣ бо истифодаи пешояндҳои муқобил *against* ва *with* самтҳои гуногуни фаъолиятро ифода намуда, зебӣ, фасоҳати забонро инъикос менамоянд.

Student 1: Don't screw the situation up. Screw it down.

Донишҷӯи 1: Ба вазъияи ноговор итоат накун. Онро беҳтар нам. Дар мисоли боло ду ибораи феълӣ истифода шудаанд. Ибораи якуми феълӣ *screw up* – вайрон кардан, дуум *screw down* – мурватро тоб додан, ба маънои маҷозӣ, яъне беҳтар кардан истифода шудаанд. Муқобилмаъноӣ бо пешоянди *up* ва *down* ифода ёфта, намунаи равшани бозии забонӣ мебошад, ки нозукии забонро нишон медиҳанд.

Ҳамчунин, намунаи сеюми муносибати антонимӣ ҷой дорад, ки дар ифодаи андоза, ҳарорат, суръат ва ғайра истифода мешаванд. Чунончӣ:

Student 1: You should go cold turkey.

Айнан: Ту бояд бо мурғи марҷони хунук роҳ гардӣ (маҷозан, яъне ту бояд аз баҳри ҳама чиз барой).

Student 2: I can only go hot turkey. It's impossible for me to give up smoking.

Айнан: Ман танҳо бо мурғи марҷони тафсон қадам мезанам, яъне ман аз баҳри ҳама чиз гузашта наметавонам. Номумкин аст, ки ман яқу якбора тамокукаширо тарк кунам. Дар ҷумлаҳо идиомаи устувори *go cold turkey* ва *go hot turkey* истифода шудаанд. Муқобилмаъноии антонимӣ дар вожаҳои *cold* ва *hot* истифода шуда, маънои маҷозиро ифода менамоянд.

Муносибати дигари бозии забонӣ ин муносибати ҷинсӣ мебошад, яъне ҷинси ашӯ ва намудро ифода мекунад. Аз ҳама бештар дар бозии забонии дузабонҳои сунъӣ исмҳои хос дар вақти ифода истифода мешаванд.

Student 1: It's not my cup of tea, you know.

Student 2: In America you should say 'it's not my cup of coffee'.

Student 3: In Russia 'it's not my cup of kvas':

Student 4: In India 'it's not my cup of masala chai'.

Донишҷӯи 1: Ту медонӣ, ки ин пиёлаи ҷойи ман нест.

Донишҷӯи 2: Дар Амрико бояд бигӯӣ "ин пиёлаи қаҳваи ман нест"

Донишҷӯи 3: Дар Русия бояд бигӯӣ "ин пиёлаи кваси ман нест"

Донишҷӯи 4: Дар Ҳиндустон "ин пиёлаи масали ҷойи ман нест" мегӯянд. Идиомаи *somebody's cup of tea* маънои имконият доштанро ифода мекунад. Инҷо дар бозии забонӣ истифодаи маъноӣ онро дар мамлакатҳои гуногун нишон доданд.

Истифодаи идиомаҳо ҳамчунон дар бозии забонӣ нисбати ному насаб истифода мешавад. Чунончӣ:

Student 1: There is an interesting verb in the Oxford English dictionary 'to kerzhakov' meaning missing the ball! Originally it's the name of the Russian footballer who often fails to find the target in the game.

Student 2: A nice one, there should be other verbs like to stevejobs' meaning to be a successful entrepreneur, for example.

Донишҷӯи 1: Дар луғати англисии Оксфорд як феъли аҷоиб дар шакли *kerzhakov* ба маънои аз даст додан мавҷуд аст. Дар ибтидо ин насаби футболбози рус Кержаков мебошад, ки дар вақти бозии футбол ҳангоми тӯбро гирифтани ба замин меафтид.

Донишҷӯи 2: Аҷоиб. Бояд дигар феълҳо бошанд. Барои мисол феъли *stevejobs* бояд соҳибқори муваффақро ифода намояд.

Дигар намуди муносибати семантикӣ байни ҷузъиёти бозии забонии билингвизми сунъӣ ин номувофиқӣ мебошад. Чунончӣ:

Student 1: Their house is full of in-laws: a mother-in-law, a father-in-law, a son-in-law.

Student 2: There's even a dog-in-law.

Student 1: Not only a dog-in-law, but also a laptop-in-law and a skoda-in-law.

Донишҷӯи 1: Дар хонаи онҳо ҳама хешу таборанд (аз тарафи шавҳар ва зан), хушдоман ва падарарӯс, домод.

Донишҷӯи 2: Ҳатто сағ ҳам хешу таборашон аст.

Донишчӯи 1: На танҳо сағ балки ноутбук ва ҳатто "Шкода" ҳам ҳешу таборашон мебошад. Дар инҷо вожаҳои mother-модар, father-падар, dog-сағ, laptop-ноутбук, skoda-шкода аз рӯи забонбозӣ дар як гурӯҳ чамъ карда шудаанд, зеро нисбати якдигар ҳешу таборӣ доранд.

Student 1: There is always a skeleton in the wardrobe.

Student 2: Skeletons may be very different: funny, weird, nice, and scary.

Донишчӯи 1: Дар ҷевон ҳамеша устухон ҳаст.

Донишчӯи 2: Устухонҳо гуногун мешаванд, хушҳол, аҷоиб ва тарсончак.

Ба воситаи якчанд сифат идиомаи устувори (устухон дар ҷевон) моҳирона мавриди истифода қарор гирифтааст.

Ҳамчунин, дигар намуди муносибати семантикӣ байни ҷузъиёт, яъне истифодаи вожаҳое, ки як вазъиятро ифода менамоянд, вале аз тарафи гуногун ба он муносибат карда мешавад. Чунончӣ:

Student 1: Every activity means that there is a passivity behind it.

Донишчӯ: Ҳар як фаъолнокӣ пассивиятро дорад. Дар инҷо санъати муқобилгузорӣ истифода шудааст.

Student 1: I am in a constant search of inspiration. I have already found bookspiration, catspiration, travelspiration.

Донишчӯ: Ман ҳамеша дар ҷустуҷӯи болидарӯхӣ ҳастам. Ман аллакай руҳбаландиро дар китоб, дар гурбаҳо, дар саёҳат дарёфтам. Дар ин бозии забонӣ якчанд вожаҳо (гурба, саёҳат, китоб) бо як аломат "руҳбаландкунанда" мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дигар намуди муносибати семантикӣ дар бозии забонӣ ин мувофиқати ду алокаи семантикӣ, яъне антонимӣ ва гипонимӣ мебошад. Чунончӣ:

Student 1: I'm dog-tired today.

Донишчӯи 1: Ман чун сағ хаста шудам.

Student 2: Yesterday you were really cat-tired, relaxed and tranquil.

Донишчӯи 2: Дирӯз ту чун гурба хаста будӣ. Фориғбол ва ором. Ибораи устувори dog-tired дар забонбозӣ муқобили ибораи дигари устувор яъне cat-tired истифода шудааст. Дар инҷо cat ва dog ҳамчун антоним истифода шудаанд.

Тибқи мисолҳои дар боло овардашуда хулоса кардан мумкин аст, ки дар бозии забонӣ маводи муқаррарии забонӣ дар воҳидҳои алоҳида истифода шуда, дар ҳар як маврид маънои дигарро мегиранд. Дар вақти сохтани ягон вожа ё ибора лаҳзаҳои забонӣ истифода мешаванд. Ба таври дигар гӯем шахс бо истифодаи имкониятҳои гуногуни лексикӣ-семантикӣ (чамъ кардани вожаҳои ҳиссаҳои нутқ аз рӯи шабоҳат) ва мавзӯ (аз рӯи мазмун чамъ овардан) дар нутқи худ образҳоро меофарад. Дар бештар ҳолат чунин истифода таъсири хандаоварро мегирад. Дар асос шахс шаклҳои муқаррарии забонро (яъне меъёри аниқро) интиҳоб менамоянд ва дар раванди бозӣ аз он дур шуда, аз навсозиро истифода менамоянд. Дар инҷо дарки аломати забон, яъне сарҳади муайяншудаи муқаррарии забони мавриди омӯзиш қарордошта, муҳим мебошад.

Гузориши маводи забони хоричӣ дар ҷузъиёти алоҳида то дараҷаи зиёд дарки аниқро дар раванди омӯзиши забон нишон медиҳад. Ин ақидаи муҳаққиқ Н.И. Жинкинаро тасдиқ менамояд. Ба ақидаи ӯ барои фаҳмидани нутқ онро бояд ҳамчун як чизи том қабул намуд, аммо барои фаҳмидан ин томро дар воҳидҳои алоҳида гузоштан лозим аст. [6, с. 19] Далели имконияти ҷудо кардани гурӯҳҳои гуногуни лексикӣ-семантикӣ ва мавзӯ дар ҷузъиёти бозии забонӣ имкон медиҳад, ки дар бораи қонуниятҳои раванди сохтани аломатҳои забониро дар вазъияти дузабонии сунъӣ воқеӣ шуморем. Муҳаққиқ Н.И. Жинкина қайд мекунад, ки омӯзиши забон ҳамчун худомӯзӣ сурат мегирад. [6, с. 59] Он албатта аниқ намекунад, ки кадом забон дар омӯзиш қарор дорад, хоричӣ ё забони модарӣ омӯхта мешавад. Ба назар мерасад, ки ин омӯзиш дар натиҷаи интиҳоби намунаҳои лексикӣ-семантикӣ, ки дар муносибати гуногун семантикӣ (антонимӣ, гипонимӣ, номувофиқӣ, гузариш) зуҳур меёбад, сурат мегирад. Шахс дар ҳолати суҳан кардан намунаҳои гуногуни забониро дар майнаи худ чамъ менамояд.

Бешубҳа бозии забонӣ дар худ мувозинати доимӣ ва муваққатии вижагии забонро ифода менамояд. Дар ин маврид муҳаққиқ Б.М. Гаспаров қайд мекунад, ки чанбаҳои муваққатӣ дар сохтори забон низ ба гӯянда кумак менамоянд, ки ба муҳити забонӣ ворид шавад, хосиятҳо ва вижагиҳои забонро ҳис намояд, аммо чанбаҳои доимӣ барои ба таври мукамал аз худ кардани забон кумак менамоянд. [3, с. 38]

Чузъиёти доимӣ ва муваққатии забон асоси хотираи забонро таркиб медиҳанд, ки дар шуури гӯянда ҷой мегиранд. Чунин тасвир ба имкониятҳои омӯзиши забони хориҷӣ мувофиқат мекунад ва барои ба муҳити билингвизм ворид шудан мусоидат менамояд.

Дар ҳулоса инро қайд карданием, ки бозии забонӣ ин на танҳо кӯшиши эҷоди лингвистӣ мебошад, балки ин хоҳиши моҳиронаи истифодаи чузъиёти семантикӣ-лексикӣ ва мавзӯӣ мебошад. Ин хоҳиш боадолатона мебошад, зеро шахси дузабонаи сунъӣ ҳамеша дар мавқеи омӯзиши чузъиёти нави забонӣ қарор дорад. Албатта, муҳим нест, ки забони мавриди омӯзиш қарордошта тибқи қонуният забони душвор аст. Муҳим он аст, ки бо усули интихоби намунаҳои гуногуни лексикӣ-семантикӣ образҳо сохта мешаванд ва ҷаҳлати забонро ҳам барои шахси забонро омӯзанда ва ҳам барои ҳамсуҳбат нозуқиҳои забонро ифода менамоянд. Истифодаи бозии гуногуни забонӣ таъсири нафосати забонӣ ва ҳазлу шӯхиро доро мебошанд.

Адабиёт:

1. Булыгина, Т.В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т.В. Булыгина, А.Д. Шмелев. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
2. Витгенштейн, Л. Логико-философский аспект / Л. Витгенштейн. – М.: Наука, 1958. – 133 с.
3. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
4. Гридина, Т.А. Языковая игра: стереотип и творчество / Т.А. Гридина. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 1996. – 215 с.
5. Гридина, Т. А. Языковая игра в художественном тексте / Т.А. Гридина. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2008. – 165 с.
6. Жинкин, Н.И. Речь как проводник информации / Н.И. Жинкин. – М., 1982. – 156 с.
7. Земская, Е.А. Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексикология. Жест / Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова. – М., 1983. – 404 с.
8. Земская, Е.А. Веселое словообразование / Е.А. Земская // Логический анализ языка: языковые механизмы комизма. – М., 2007. – С. 642–650.
9. Каргаполова, И.А. «Языковая игра» в лексикографическом и научном освещении: концептуально-методологический анализ / И.А. Каргаполова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – № 47, т. 9. – С. 44–53.
10. Кристал, Д. Английский язык как глобальный: пер. с англ. / Д. Кристал. – М.: Весь мир, 2001. – 238 с.
11. Норман, Б.Ю. Язык: знакомый незнакомый / Б.Ю. Норман. – Минск Высшая школа, 1987. – 222 с.
12. Санников, В.З. Русская языковая шутка: от Пушкина до наших дней / В.З. Санников. – М.: АГРАФ, 2003. – 556 с.
13. Санников, В.З. Русский язык в зеркале языковой игры / В.З. Санников. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.
14. Словарь социолингвистических терминов. – М.: Российская академия наук. Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук, 2006. – 312 с.
15. Черничкина, И.К. Искусственный билингвизм: лингвистический статус и характеристики: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / И.К. Черничкина. – Волгоград, 2007. – 30 с.

БОЗИИ ЗАБОНӢ ВА МУНОСИБАТИ ОН ДАР ЛЕКСИКОНИ ДУЗАБОНОНИ СУНӢ

Дар мақола шаклҳои луғавӣ дар нутқи дузабонҳои сунӣ бо истифода аз бозихои забонӣ дар забони хоричӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Таҳлили нутқ бо забони хоричӣ дар назарияи робитаҳои забонӣ, дар назарияи дузабонӣ (аз ҷумла назарияи дузабонии сунӣ), инчунин, дар назарияи азхудкунии забони дувум, ки маъмул аст, ҷои сазоворро ишғол мекунад. Мақолаи мазкур бо нигоҳи нав ба таҳлили нутқи забони ғайримодарӣ бахшида шуда аст. Зеро дар он неруи эҷодии забонии ин гуна нутқ, бахусус дар сатҳи тағйироти луғавӣ нишон дода шудааст. Мақсади таҳқиқот дидани механизмҳои системавии сохтани бозии забонӣ дар сатҳи лексикаи забон ва овардани мисолҳои татбиқи чунин муносибатҳои семантикӣ, аз қабиле антонимӣ, гипонимия, номувофиқӣ ва конверсия мебошад.

Калидвожаҳо: дузабонии сунӣ, бозии забонӣ, антонимия, гипонимия, номувофиқӣ, тағйирпазирӣ.

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА И ЕГО ОТНОШЕНИЯ В ЛЕКСИКОНЕ ИСКУССТВЕННЫХ БИЛИНГВОВ

В статье рассмотрены лексические закономерности в речи искусственных билингов, с использованием языковых игр в иностранном языке. Анализ речи на иностранном языке занимает достойное место в теории языковых контактов, в теории билингвизма (и теории искусственного билингвизма, в частности), а также популярной за границей теории овладения вторым языком (Second Language Acquisition). Данная статья связана с новым взглядом на анализ речи на неродном языке, поскольку в ней освещается лингвокреативный потенциал такой речи, в частности на уровне лексических трансформаций. Цель исследования – увидеть системные механизмы построения языковой игры на лексическом языковом уровне и представить примеры реализации таких семантических отношений, как антонимия, гипонимия, несовместимость, конверсивность.

Ключевые слова: искусственный билингвизм, языковая игра, антонимия, гипонимия, несовместимость, конверсивность.

RELATIONSHIPS IN THE LEXICON IN THE LANGUAGE GAME IN THE SPEECH OF ARTIFICIAL BILINGUALS

The article is devoted to the study of lexical patterns in the speech of classroom bilinguals who use the foreign language wordplay. The analysis of the second language speech has taken its own place in the theory of language contacts, in the theory of bilingualism (in the theory of classroom bilingualism specifically), and also in the theory of Second Language Acquisition (SLA) that is popular abroad.

This article is connected with a new perspective on the second language speech analysis because it reflects lingvo-creative potential of the second language speech, especially at the plane of lexical transformations. The aim of the research is to see the system mechanisms of the wordplay at the lexical language level and present the examples of the following semantic relations such as antonymy, hyponymy, incompatibility, conversing.

Keywords: classroom bilingualism, wordplay, antonymy, hyponymy, incompatibility, conversing.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳасанов Ф.З.** – номзоди илмҳои педагогӣ, декани факултети филология ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Данғара, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

Сведение об авторе: Хасанов Ф.З. – кандидат педагогических наук, декан факультета филологии и журналистики, Дангаринского государственного университета, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

About the author: Hasanov F.Z. – candidate pedagogical sciences, dean of the Faculty of Philology and Journalism, Dangara state University, Тел.:988125156, E.mail.: farxod-xasanov@inbox.ru.

ТДУ. 372.800.2

Х-65

ЧАНБАҲОИ АСОСИИ САВОДНОКИИ РАҚАМИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОЙ ДАР ДАРСИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

Ҳаффиззода А.Ф., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудақӣ

Масъалаи омода кардани кадрҳои баландхаттисоси ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯи соҳаи илмҳои дақиқ, хусусан технологияи иттилоотӣ дар меҳвари сиёсати хирадмандонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Тавре огоҳ ҳастем, дар Паёми солонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2019) солҳои 2020-2040 Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф эълон гардида буд (дар заминаи ин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №1445 аз санаи 31-уми январи соли 2020 ба имзо расидааст). Ин иқдоми неқ аз олимону мутахассисони соҳа қорқарди методҳои нав ба нави таълими фанҳои мазкурро тақозо менамояд. [7-26.12.2019с]

Пӯшида нест, ки ҳамагӯза илму техника ва барномаҳои компютерӣ дар соҳаҳои гуногуни илмҳои табиатшиносӣ аз ҷумла технологияи иттилоотӣ босуръат рушд қарда истодааст.

Самаранокии сифати таълими фанни технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Сатҳи сифати таълими фанни мазкур ба бисёр омилҳои вобастагӣ доранд, ки арзёбии беғаразонаи сатҳи дониши хонандагон яке аз асоситарини онҳо мебошад. Назорати азхудкунии дониш лаҳзаи муҳим ва хеле нозуки қараёни таълим барои омӯзгор ва хонандагон ба ҳисоб меравад.

Саводнокии рақамӣ дар ҷаҳони муосир нақши муҳим мебозад, алалхусус барои хонандагони синфҳои болоӣ, ки ба давраи истифодаи фаъоли технология ворид мешаванд. Дар дарсҳои технологияи иттилоотӣ ба хонандагони синфҳои болоӣ бояд малака ва дониши саводнокии рақамӣ дода шавад, ки ба онҳо дар паймоиш дар ҷаҳони рақамӣ ва истифодаи технология беҳатар ва самаранок кумак мекунад [1].

Дар ҷаҳони имрӯза саводнокии рақамӣ торафт муҳимтар мегардад, зеро ҷанбаҳои зиёди ҳаёти ҳаррӯза торафт рақамӣ мешаванд. Доштани саводнокии хуби рақамӣ ба одамон ёрӣ мерасонад, ки бо мушқилоти ҷомеаи иттилоотии муосир бештар мубориза баранд ва имкониятҳои технологияҳои рақамиро ба манфиати худ истифода намоянд.

Саводнокии рақамии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарси технологияи иттилоотӣ дар омодаسازیи онҳо ба ҷомеаи муосири иттилоотӣ нақши қалидӣ дорад. Ҳамзамон, баъзе ҷанбаҳои қалидии саводнокии рақамӣ, ки метавонанд дар дарсҳои технологияи иттилоотӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ муҳокима қарданд ҷунинанд. [1, с. 3]:



Расми 1. Ҷанбаҳои асосии саводнокии рақамии хонандагон

1. **Асосҳои технологияи компютерӣ:** Фаҳмидани ҷузъҳои асосии компютер, системаҳои оператсионӣ, нармафзор ва сахтафзор.

2. **Амнияти рақамӣ:** Омӯзиши асосҳои амнияти шабакаҳои ҳисоббарори интернетӣ, аз ҷумла ҳифзи маълумоти шахсӣ, эҷоди рамзҳои бехатар, рафтори бошуурона дар шабакаҳои иҷтимоӣ, муайян ва пешгирии ҳамлаҳои киберӣ ва қаллобӣ.

3. **Тафаккури интиқодӣ ва арзёбии иттилоот:** Хонандагон бояд тавонанд маълумоти аз шабакаҳои интернет гирифташударо хуб арзёбӣ кунанд, далелҳоро аз ақидаҳо фарқ кунанд, эътимоднокии манбаъҳоро муайян намоянд ва инчунин, тавонанд аз доми хабарҳои қалбакӣ ва найрангбозӣ канорагирӣ кунанд.

4. **Малақаҳои рақамӣ барои таҳсил ва кор:** Омӯзиши истифодаи асбобҳои рақамӣ барои таҳсил, аз қабili захираҳои таълимии интернетӣ, китобхонаҳои электронӣ ва ғайра.

5. **Усулҳои интерактивии таълим:** Истифодаи усулҳои интерактивии таълим, аз қабili бозиҳо, вазифаҳо, лоиҳаҳо ва супоришҳои муштарак, ки иштироки фаъоли хонандагонро ҳавасманд мекунад ва ба онҳо барои беҳтар азхуд кардани мавод кумак мекунад.

6. **Фардиқунонии таълим:** Гуногунии сатҳҳои тайёрӣ ва манфиатҳои хонандагонро ба назар гирифта, имконияти фардиқунонии таълим ва интиҳоби маводро барои эҳтиёҷоти хонандагони мушаххас фароҳам меорад.

Бо дарназардошти рушди босуръати технология, муҳим аст, ки барномаҳои омӯзишӣ пайваستا нав карда шаванд ва усулҳо ва равишҳои нав ҷорӣ карда шаванд, то хонандагони синфҳои болоӣ барои истифодаи самаранок ва бехатари технологияҳои рақамӣ дар ҷаҳони муосир омода карда шаванд [5].

Омӯзиши саводнокии рақамии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои технологияи иттилоотӣ унсури калидии омодагии онҳо ба ҷаҳони муосири рақамӣ мебошад. Муҳим аст, ки барномаи таълимӣ на танҳо асосҳои малақаҳои компютерӣ, балки омӯзиши амнияти рақамӣ, тафаккури интиқодӣ, кор бо мундариҷаи мултимедиявӣ, барномасозӣ ва дигар ҷанбаҳои фарҳанги рақамиро дар бар гирад. [3, с. 8]

Усулҳо ва равишҳои гуногуни таълим метавонанд саводнокии рақамии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои технологияи иттилоотиро ба таври назаррас беҳтар кунанд. Масалан, ҳамгироии унсурҳои саводнокии рақамӣ ба барномаҳои таълимӣ ба хонандагон имкон медиҳад, ки мафҳумҳо ва малақаҳои асосиро дар заминаи дарсҳои технологияи иттилоотӣ омӯзанд. Корҳои лоиҳавӣ имкон медиҳанд, ки донишҳои гирифташударо дар амал татбиқ намуда, масалан, вебсайтҳо ё барномаҳоро таҳия кунанд. Дарсҳои интерактивӣ ва бозиҳои омӯзишӣ раванди таълимро шавқовар ва муассир мегардонанд. Фаъолиятҳои амалӣ ва тренингҳо ба хонандагон имкон медиҳанд, ки малақаҳоро дар муҳити воқеӣ кор кунанд. Лоиҳаҳои байнисоҳавӣ ба татбиқи дониш дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад. Омӯзиш тавассути мисолҳо ғоидаи амалии технологияҳои рақамиро нишон медиҳад. Усулҳои самаранокӣ омӯзиш ва рушди тафаккури интиқодӣ ва худтанзимкуниро ҳавасманд мекунад, ки хонандагонро ба ҷаҳони муосири рақамӣ омода мекунад. [4]

Худтанзимкунӣ дар истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ташаккули рафтори бехатар ва масъулиятнок дар шабака нақши калидӣ доранд. Дар хотир доштан муҳим аст, ки дастгирии омӯзгорон ва волидон низ дар рушди саводнокии рақамии хонандагон нақши муҳим мебозад. Волидон метавонанд раванди таълимро тавассути муҳокимаи масъалаҳои амнияти онлайн бо кӯдакон, иштирок дар лоиҳаҳои муштарак ва кумак дар татбиқи малакаҳои нав фаъолона дастгирӣ кунанд.

Дар ниҳояти қор, бомуваффақият баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамии хонандагон аз равиши ҳамаҷониба вобаста аст, ки на танҳо омӯзиши назариявӣ, балки татбиқи амалии донишро дар ҳолатҳои гуногун дар бар мегирад. Эҷоди муҳити омӯзиши дастгирӣ ва ҳавасмандгардонӣ, ки дар он хонандагон метавонанд малака ва мубодилаи таҷрибаи худро инкишоф диҳанд, низ дар ин раванд нақши муҳим мебозад. [8, с. 10]

Намунаи дарси технологияи иттилоотӣ, ки ба саводнокии рақамии хонандагон мусоидат мекунад:

Мавзӯи дарс: Бехатарӣ дар шабакаҳои ҳисоббарори интернет

Ҳадафҳои дарс:

- Фаҳмидани аҳамияти бехатарӣ дар шабакаҳои интернет ва таъсири он ба рафтор ва ҳифзи маълумоти шахсӣ.
- Бо мафҳумҳо ва принципҳои асосии бехатарӣ дар шабакаи интернет шиносӣ намудан.
- Омӯзиши шинохтани таҳдидҳои онлайн ва андешидани чораҳо барои пешгирии онҳо.
- Таҳияи стратегияҳои рафтори бехатар дар шабака.

1. Рафти дарс:

Муқаддима (10 дақиқа):

- Муҳокима бо хонандагон дар бораи аҳамияти бехатарӣ дар шабакаҳои интернет.
- Муаррифии ҳадафҳо ва сохтори дарс.

2. Мафҳумҳои асосии амнияти онлайн (15 дақиқа):

- Шарҳи мафҳумҳо ба монанди вирус, фишинг, қаллобӣ дар интернет, рамзи бехатар ва ғайра.
- Баррасии мисолҳо ва шарҳи он ки чӣ гуна ин таҳдидҳо метавонанд ба қорбарони шабакаҳои интернет таъсир расонанд.

3. Эътирофи таҳдидҳои онлайн (15 дақиқа):

- Гузаронидани марҳилаи таҳқиқот ва муҳокима бо хонандагон, ки кадом амалҳо дар ҳолатҳои гуногуни таҳдидҳои онлайн дуруст хоҳанд буд.
- Баррасии намунаҳои қаллобӣ дар интернет ва усулҳои пешгирии онҳо.

4. Стратегияи рафтори бехатар (15 дақиқа):

- Муҳокима бо хонандагон дар бораи қоидаҳои асосии рафтори бехатар дар интернет, ба монанди махфӣ нигоҳ доштани маълумоти шахсӣ, истифодаи рамзҳои қавӣ, навсозии нармафзор ва ғайра.

- Пешниҳоди тавсияҳо оид ба сохтани рамзҳои бехатар ва истифодаи нармафзори зиддивирӯс.

5. Хулоса (5 дақиқа):

- Чамъбасти дарс ва такрори мафҳумҳо ва стратегияҳои асосии рафтори бехатар дар интернет.
- Пешниҳоди хонандагон дар бораи нақшаҳои худ барои баланд бардоштани амнияти худ дар интернет.

Вазифаи хонагӣ:

Аз хонандагон хоҳиш кунед, ки рӯйхати тадбирҳоро оид ба баланд бардоштани бехатарӣ дар интернет худ тартиб диҳанд ва онро бо волидон ё парасторон муҳокима кунанд.

[6]

Ин дарс ба хонандагон имкон медиҳад, ки бехатарӣ дар интернетро дарк кунанд, бо таҳдидҳои асосӣ шинос шаванд ва андешидани чораҳои барои пешгирии онҳо, ки барои саводнокии рақамӣ ва ҳифзи онҳо дар муҳити онлайн муҳим аст, омӯзанд.

Намунаи барномаи оддӣ дар забони барномасозии C++, ки метавонад ба хонандагон дар фаҳмидани асосҳои бехатарӣ дар интернет ва истифодаи рамзҳо кумак кунад:

```
#include <iostream>
#include <string>
using namespace std;
int main() {
    // Шарҳи ҳадафи барнома
    cout << "Хуш омадед ба барномаи бехатарӣ дар интернет!" << endl;
    cout << "Ҳадафи барнома ин аст, ки ба шумо дар сохтани рамзҳои қавӣ чиҳати ҳифзи
маълумот кумак расонад." << endl << endl;
    // Дархости корбар барои ворид кардани рамзи нав
    string password;
    cout << "Лутфан рамзи навро ворид кунед:";
    cin >> password;
    // Тафтиши дарозии рамз
    if (password.length() < 8) {
        cout <<"Рамз хеле кӯтоҳ аст. Он бояд ҳадди аққал 8 аломат дошта бошад." << endl;
        return 1;
    }
    // Тафтиши рақамҳо дар рамз
    bool hasDigit = false;
    for (char ch : password) {
        if (isdigit(ch)) {
            hasDigit = true;
            break;
        }
    }
    if (!hasDigit) {
        cout << " Рамз бояд ҳадди аққал як рақам дошта бошад." << endl;
        return 1;
    }
    // Тафтиши ҳарфҳо дар рамз
    bool hasLetter = false;
    for (char ch : password) {
        if (isalpha(ch)) {
            hasLetter = true;
            break;
        }
    }
    if (!hasLetter) {
        cout << " Рамз бояд ҳадди аққал як ҳарф дошта бошад." << endl;
        return 1;
    }
    // Баровардани паём дар бораи бомуваффақият сохтани рамз
    cout << " Табрик! Рамз шумо бомуваффақият сохта шудааст." << endl;
    return 0;
}
Натиҷаи барнома:
```

```
Хуш омадед ба барномаи бехатарӣ дар интернет!  
Ҳадафи барнома ин аст, ки ба шумо дар сохтани рамзҳои кавӣ барои хифзи маълумоти шумо  
кӯмак расонад.  
  
Лутфан рамзи навро ворид кунед:5487128q  
Табрик! Рамз шумо бомуваффақият сохта шудааст.  
  
=== Code Execution Successful ===
```

Расми 2. Натиҷаи барнома

Ин барнома аз корбар ворид кардани рамзи навро талаб мекунад ва сипас онро барои дарозӣ, рақамҳо ва ҳарфҳо месанҷад. Агар рамз ба ин талабот ҷавобгӯ бошад, барнома паёмеро мебарорад, ки рамз бомуваффақият сохта шудааст. Агар рамз ба талабот ҷавобгӯ набошад, барнома огоҳии мувофиқро мебарорад. [3]

Ин мисол нишон медиҳад, ки чӣ гуна забони барномасозии C++ - ро барои сохтани барномаҳои истифода бурдан мумкин аст, ки ба хонандагон дар фаҳмидани асосҳои амнияти шабакаҳои интернет ва дар амал татбиқ кардани онҳо кумак мекунад.

Саводнокии рақамӣ дар ҷаҳони имрӯза торафт муҳимтар шуда истодааст ва таҳсилот дар омода кардани хонандагон барои фаъолияти бомуваффақият дар ҷомеаи рақамӣ нақши калидӣ дорад. Баланс бардоштани саводнокии рақамии хонандагони синфҳои болоӣ муносибати ҷамаҷонибаро талаб мекунад, ки ҳам донишҳои назариявӣ ва ҳам малакаҳои амалӣ, инчунин рушди тафаккури интиқодӣ ва худтанзимкуниро дар бар мегирад.

Барномаҳо ва дарсҳои саводнокии рақамӣ бояд ба талабот ва сатҳи омодагии хонандагон мутобиқ карда шаванд ва бо волидон ва ҷомеа фаъолона ҳамкорӣ кунанд. Муассисаҳои таълимӣ бояд кӯшиш кунанд, ки дастрасӣ ба технология ва захираҳои муосирро таъмин кунанд ва инчунин муҳити таълимии дастгирикунандаро фароҳам оранд, ки дар он хонандагон малака ва мубодилаи таҷрибаи худро инкишоф диҳанд [2-9].

Саводнокии рақамӣ як ҷузъи калидии мутобиқшавӣ ба муҳити иттилоотии муосир мебошад ва сармоягузорӣ ба маориф дар ин соҳа барои ояндаи ҷомеа аҳамияти дарозмуддат дорад.

Адабиёт:

1. Гафоров, А. Б. Забони барномасозии C++: Дастури таълимӣ [Матн] / З.Б. Гафоров, А.Б. Гафоров, – Душанбе, 2020. – 126с.

2. Одинаев, Р. Н. Развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Института развития образования. – 2021. – № 2(34). – С. 183-190. – EDN GTCAGR.

3. Шарипов, Ф. Ф. Особенности обучения языкам программирования в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Ф. Ф. Шарипов, З. Б. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – № 4. – С. 161-168. – EDN AREEKR.

4. Одинаев, Р. Н. Создания мотивации к изучению предметов информатики и программирования в СОУ ах, ВУЗ ах на примере компьютерного моделирование движения автомобилей на языке прогорммирования "с++" / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – 2020. – № 4. – С. 103-110. – DOI 10.51884/2413-452X_2020_4_103. – EDN TUQQDX.

5. Гафоров, З. Б. Мотивация студентов использованием мультимедийной технологии в процессе обучения информатики / З. Б. Гафоров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-3(101). – С. 221-226. – EDN LIHTKK.

6. Хафиззода А.Ф. Саводнокии рақамии синфҳои болоӣ дар дарси технологияи иттилоотӣ . Маводҳои конференсияи XII – уми байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муосири моделсозии математикӣ ва татбиқи он», бахшида ба «Солҳои 2020-2040 эълонгардидани 20-солаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» ва «75-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» (Тоҷикистон, Душанбе, 18 майи 2024) С. 419-421.

7. Одинаев Р.Н., Туманова Ш.С. Моделирование на уроках информатики в старших классах как способ развития логического мышления. Вестник института развития образования №2(42) 2023. С.164-172.

8. Одинаев Р.Н., Рустамова Л.Р. Применение компьютерного моделирования для развития исследовательской деятельности студентов вузов Республики Таджикистан в обучении дисциплине «Исследование операций и теории игр». Материалы XII – международной научно-практической конференции «Современные проблемы математического моделирования и её применения», посвященная «2020-2040 годы, 20-летию изучения и развития естественных, точных и математических наук в области науки и образования» и «75-летию Таджикского национального университета» (Таджикистан, Душанбе, 18 мая 2024). С. 378-381.

9. Одинаев Р.Н., Гафоров З.Б., Хамидова А. Формирование учебной мотивации студентов на уроках информатики в вузах Республики Таджикистан. Материалы XII – международной научно-практической конференции «Современные проблемы математического моделирования и её применения», посвященная «2020-2040 годы, 20-летию изучения и развития естественных, точных и математических наук в области науки и образования» и «75-летию Таджикского национального университета» (Таджикистан, Душанбе, 18 мая 2024). С. 393-396.

10. Одинаев Р.Н., Туманова Ш.С, Хамидова А. Современные методы развития логического мышления учеников старших классов на уроках информатики. Материалы XII – международной научно-практической конференции «Современные проблемы математического моделирования и её применения», посвященная «2020-2040 годы, 20-летию изучения и развития естественных, точных и математических наук в области науки и образования» и «75-летию Таджикского национального университета» (Таджикистан, Душанбе, 18 мая 2024). С. 401-404.

ЧАНБАҲОИ АСОСИИ САВОДНОКИИ РАҚАМИИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР ДАРСИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

Дар мақолаи мазкур баррасии усулҳо ва равишҳо барои баланд бардоштани саводнокии рақамии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои технологияи иттилоотӣ нишон дода шудааст. Дар мақола аҳамияти рушди саводнокии рақамӣ дар ҷаҳони муосир баррасӣ ва як қатор тавсияҳои амалӣ барои муассисаҳои таълимӣ пешниҳод карда мешаванд.

Инчунин, муаллиф дар мақола ҷанбаҳои гуногуни саводнокии рақамӣ, аз қабилӣ беҳатарӣ дар интернет, ҷустуҷӯи иттилоот, қор бо маълумот ва рушди тафаккури интиқодиро муҳокима мекунад. Дар мақола намунаҳои дарсҳо ва барномаҳои оварда шудаанд, ки ба баланд бардоштани саводнокии рақамии хонандагон нигаронида шудаанд ва усулҳои арзёбӣ ва ташкили раванди таълим муҳокима карда мешаванд.

Мақола аҳамияти муносибати ҷамаҷониба ба омӯзиши саводнокии рақамиро, ки ҳам донишҳои назариявӣ ва ҳам малакаҳои амалӣ ва ҳамкориҳои ғайбӣ ба волидон ва ҷомеаро дар бар мегирад, таъкид мекунад. Он нақши таълимро дар омода кардани хонандагон ба мутабоқиқшавии бомуваффақият ба муҳити муосири иттилоотӣ таъкид мекунад.

Калидвожаҳо. саводнокии рақамӣ, беҳатарӣ дар интернет, барномаи компютерӣ, ҷанбаҳои асосӣ, таҳсилот, синфҳои болоӣ, технологияи иттилоотӣ , тафаккури интиқодӣ ва арзёбӣ.

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА УРОКЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье представлен обзор методов и подходов повышения цифровой грамотности старшеклассников на уроках информационной технологии. В статье рассматривается важность развития цифровой грамотности в современном мире и предлагается ряд практических рекомендаций для образовательных учреждений.

Также в статье автор рассматривает различные аспекты цифровой грамотности, такие как безопасность в Интернете, поиск информации, работа с информацией и развитие критического мышления. В статье представлены примеры уроков и программ, направленных на повышение цифровой грамотности учащихся, а также рассмотрены методы оценивания и организации учебного процесса.

В статье подчеркивается важность комплексного подхода к образованию цифровой грамотности, включающего как теоретические знания, так и практические навыки, а также активное сотрудничество с родителями и обществом. Подчеркивается роль образования в подготовке студентов к успешной адаптации в современной информационной среде.

Ключевые слова. цифровая грамотность, интернет-безопасность, компьютерное программирование, основы, образование, средняя школа, информационные технологии, критическое мышление и оценка

MAIN ASPECTS OF DIGITAL LITERACY OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN AN INFORMATION TECHNOLOGY LESSON

This article provides an overview of methods and approaches to improve digital literacy of high school students in information technology lessons. The article discusses the importance of developing digital literacy in the modern world and offers a number of practical recommendations for educational institutions.

Also in the article, the author examines various aspects of digital literacy, such as Internet safety, information search, working with information and the development of critical thinking. The article presents examples of lessons and programs aimed at improving students' digital literacy, and also discusses methods of assessment and organization of the educational process.

The article emphasizes the importance of an integrated approach to digital literacy education, including both theoretical knowledge and practical skills, as well as active cooperation with parents and society. The role of education in preparing students for successful adaptation in the modern information environment is emphasized.

Keywords. digital literacy, internet safety, computer programming, fundamentals, education, high school, information technology, critical thinking and evaluation.

Маълумот дар бораи муалиф: **Ҳаффиздода Алишер Фатхулло** - докторанти PhD-и кафедраи методикаи таълими технологияи иттилоотии Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. Телефон: 986-33-33-06. E-mail: alishehr@mail.ru.

Сведения об авторе: Хаффиздода Алишер Фатхулло – докторант PhD кафедры методики обучения информационной технологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16. Телефон: 986-33-33-06. Электронная почта: alishehr@mail.ru.

Information about the author: Haffizzoda Alisher Fathullo is a PhD candidate at the Department of Information Technologies and Educational Methodology at Abuabdulloh Rudaki Kulob State University. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street 16. Telephone: 986-33-33-06. Email: alishehr@mail.ru.

**РОҶУ ВОСИТА ВА ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ТАШКИЛИ САМАРАНОКИ
ТАШАККУЛИ ШУУРИ ЭКОЛОГӢ ТАВАССУТИ ТАШКИЛИ ЧОРАБИНИҶОИ
ЭКОЛОГӢ-МИНТАҚАШИНОСӢ ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ
УМУМИИ АСОСӢ**

Ҳалимов К.А., муаллими калон, Тураев З.Н., ассистент
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
Усмонова Д.С., ассистент

Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи С.Айни.

Минтақашиносии экологӣ дар педагогикаи муосир самти набе мебошад, ки вазъу ҳолати маҳалли сукунат ва ҳудуди ҳамҷавори онро бо баназаргирии шароити табиӣ-географӣ, биологӣ ва ҳолати экологияш мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор медиҳад. Мураккабшави вазъи муҳити зист дар шаҳру деҳоти Тоҷикистон боиси ташвиши олимон, аҳли ҷамъият ва пеш аз ҳама муаллимон, ки аз ҳама пештар бо тақозои вазифаи амалишон онро эҳсос менамоянд, гардидааст. Мавриди омӯзиш, баррасӣ ва таҳлили омил ва сабабҳои шиддатёбии вазъи экологӣ нишон медиҳад, ки проблемаҳои экологии муосир ба яке аз проблемаҳои ҳалталаби низоми таҳсилот табдил ёфтааст.

Зеро дар ҷомеаи муосир симои муаллим аз симоҳои меҳварие мебошад, ки дар тағйир додани тафаккури одамон, махсусан дар самти ташаккул ва инкишофи тафаккури экологӣ ва муваффақона ҳал намудани проблемаҳои экологӣ нақшу мақоми асосӣ ва марказиро иҷро мекунанд. Кулли ҷамъияти оянда, аз коргари оддӣ ва деҳқон сар карда, то вазир аз муассисаи таълимӣ, аз муҳити таълимӣ-тарбиявӣ он гузашта дар шахсияташ осоре аз муаллим, ақидаи ӯ дар дарк ва нигоҳ ба олам мегузарад. Аз ин сабаб, дар зиммаи муаллимон барои ҷамъияти ояндаи мамлакат масъулияти махсус гузошта мешавад. Дар навбати худ муаллим ва мактаб ба ёрию кумаки амалии маънавию моддӣ ва техникӣ, аҳамияту диққати доимии ҳокимияти иҷроияи давлатӣ дар ҳамаи зинаҳояш ва аҳли ҷамъият ниёз доранд.

Аз тарафи дигар яке аз самтҳои афзалиятноки низоми таҳсилот дар шароити муосири ҷамъиятии ҷаҳонӣ ин ташаккул ва инкишоф додани низоми таҳсилоте ба шумор меравад, ки ҳадафаш таъмин намудани рушди устувор мебошад.

Рушди устувор гуфта ба ҳам алоқаманд гардонида ҳал намудани мушкилоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ, таъмини рушди иқтисодӣ ва дар заминаи он баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли бо нигоҳдории ҳолати табиӣ муҳити зистро дар назар доранд. Ҷояҳои рушди устуворро танҳо дар сурати тағйир додани шуури ҷамъиятӣ татбиқ намудан мумкин аст ва дар ҳалли ин масъала низоми таҳсилот нақши пешбарандаро мебозад.

Айни ҳол, дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ, ки аз зинаҳои асосии таҳсилот ба шумор меравад дар самти амалинамоии идеяҳои рушди устувор як қатор зиддиятҳо ба мушоҳида мерасанд, ки пеш аз ҳама ба мазмуни таълим дахл дорад. Бояд қайд намуд, ки ихтилофот ва ба талаботи муосири ҷамъиятӣ ҷавобгӯӣ набудани мазмун ва мундариҷаи фаннии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷодаи амалинамоии идеяҳои рушди устувор монеаҳо эҷод мегардонад, ки мушкилиро боз ҳам мураккабтар месозад. Ба ин гуфтаҳо мо метавонем ноқисҳоеро дар татбиқи равиши гуманизатсия ва экологизатсияи таҳсилот, ки аз самти маҳалшиносӣ, минтақашиносӣ ва ё шинохти илмию маънавии зодгоҳи худ илова намоем. Ин мушкилиҳо имрӯз аз доираи маҳал ва ё минтақа берун баромада аҳамияти умумиҷаҳонӣ пайдо намудааст.

Таълиму тарбияи экологиро ҳамчун ҷузъи асосии таҳсилоти таъминкунандаи татбиқи ҷояҳои рушди устувор ва минтақашиносии экологиро ҳамчун шакли фаъолияти ба омӯзиш, ҳифз ва бошууронаю оқилона тағйир додани муҳити табиӣ зодгоҳ равонакардашуда

ба назар гирифта, мо зарур донистем як қатор муқарраротеро аз «Барномаи глобалии амал оид ба маориф барои рушди устувор»-и ЮНЕСКО-ро ҳамчун дастури корӣ истифода кунем.

1. Дар самти усулҳо ва муҳити таълимӣ: «Таълими интерактивӣ ва ба инкишофи шахсияти хонанда нигаронидашуда, ки ба рушди фаъолияти таҳқиқотӣ, амалӣ ва самаранокгардонандаи таълим мусоидат мекунанд, инчунин навсозии муҳити таълимӣ (моддӣ, ҳузурӣ ва онлайн) барои шавқманд кардани хонандагон ба амал кардан аз рӯи принципҳои рушди устувор бояд истифода шаванд»;

2. Аз рӯи натиҷаҳои таълим: «... маҳорати тафаккури интиқодӣ ва бонизом, қабули қарорҳои дастаҷамъона ва эҳсоси масъулият пешорӯи наслҳои имрӯза ва оянда»;

3. Дар самти тағйирот дар ҷомеа: «... новобаста аз синну сол ва шакли таҳсилот фароҳам овардани имконияти худтакмилдиҳӣ ва ворид намудани тағйирот дар ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунанд», «барангезиши ҳавасмандии одамон ба пешбурди тарзи ҳаёти устувор»; «Рушди устувори ҷомеа ба одамон имконият медиҳад, ки худро «шаҳрвандони ҷаҳонӣ» эҳсос намуда, барои дарки мушкилоти экологӣ ҳам дар сатҳи маҳал ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ омода гардида, дар таҳлил ва дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаҳои экологии глобалӣ фаъолона иштирок кунанд ва дар эҷоди ҷомеаи осоишта, таҳаммулпазир, фарогир, беҳатар ва устувор фаъол бошанд».

Таҳсилоти экологизатсияшуда монанди минтақашиносии экологӣ, дар низоми таҳсилот як соҳаи нисбатан нав воридшуда буда, таҳқиқоти махсус ва фаъолияти амалии педагогиро тақозо менамояд, ки дар алоқамандӣ аз шиддатҳои мушкилоти экологӣ ба вучуд омадааст ва барои ҳалли масъалаи ташаккули маданияти нави экологии аҳоли равона карда шудааст.

Таърихи инкишофи таҳсилоти экологӣ дар мактаб дар заминаи робитаи он бо минтақашиносии мактабӣ то ибтидои солҳои 90-уми асри 20 дар таҳқиқоти рисолаи мухталиф мавриди таҳлил қарор гирифта, баъдан натиҷаҳои асосии онҳо барои реформаи низоми таҳсилот дар марҳилаи муосир интиҳобан пешниҳод карда шудаанд. Агар ба таърихи воридшавии ғояҳои экологӣ ба мазмуни таҳсилот назар афканем, аввалин таҳқиқоти махсуси педагогӣ оид ба масъалаҳои муҳити зист дар мактаб дар охири солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-ум пайдо шуданд. (Я.И. Габева, 1964; А.П. Момотова, 1968; Л.А. Родова, 1968; Е.Ю. Шапокена, 1969; А.С. Шаякаускас, 1971).

Солҳои 70-ум фаъолияти олимони методисти экологикунони мазмуни таҳсилот асосан ба ташаккули мафҳумҳои экологӣ, азхудкунии донишҳои биоэкологӣ аз ҷониби хонандагони муассисаҳои миёнаи умумӣ ва низоми олии таҳсилот дар шароити ҳамгироӣ бо фаъолиятҳои минтақашиносӣ нигаронида шудааст (Г.В. Волкова, 1972; В.И. Гороя, 1977; С.С. Красновидова, 1975; Л.Я. Осипова, 1976); И.Н. Пономарева, 1980; В.З. Резникова, 1979; И.Т. Суравегина, 1977 ва ғ.).

Ҳамзамон, дар марҳилаи асарҳои пайдо шуданд, ки ба тарбияи муносибати хонандагон ба табиат дар ҷараёни кори тарбиявӣ беруназсинфӣ алоқаманданд (Н.М. Артеменко, 1961; Т.В. Калугана, 1972; Т.Х. Мезенцева, 1978; А.А. Бородай, 1975).

Дар байни онҳо як қатор таҳқиқот ба назар гирифтани хусусиятҳои маҳаллиро минтақавиро дар таълимоти экологӣ ва ҳифзи табиатӣ аз тарафи хонандагон алоқаманд гардониданд (Ч. Карамергеро, 1980; Э. Конакбоев, 1978; Т.И. Тағиев, 1986 ва ғ.).

Ин раванд дар нимаи дуҷуми солҳои 70-уми асри ХХ аз шакли таълими ҳифзитабиатӣ (экологӣ) бо таълими мазмуни экологӣ, ки дар асоси вориднамоии системаи донишҳои илмӣ экологӣ ба мазмуни таҳсилот сохта шудааст, иваз мешавад.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ-педагогӣ дар давраи аз миёнаҳои солҳои 70-ум то нимаи солҳои 90-ум моро ба ҳулосае овард, ки татбиқи муносибати кишваршиносию минтақашиносӣ дар таълими экологӣ ҳам аз ҷониби педагогон таҳқиқотчиён ва ҳам аз ҷониби омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ мусбат арзёбӣ гардида, маводҳои табиати маҳаллу минтақавӣ зист, ҳамчун воситаи ташаккули шуури экологӣ ва масъулиятшиносии хонандагон истифода мешавад.

Дар амалияи корҳои таълимӣ-тарбиявӣ дар мактаб ва муассисаҳои таълимии берунамактабӣ оид ба фаъолияти экологӣ ва минтақашиносӣ таҷрибаи бузурге чамъ карда шудааст, ки дар муассисаҳои таълимӣ асосан дар шакли машғулиятҳои берунасинфӣ гузаронда мешавад.

Тамоюли гузариш аз омезиши механикии минтақашиносӣ ва таҳсилоти экологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба синтези онҳо мушоҳида гардида, ғояи минтақашиносии экологӣ ба миён гузошта шуда, қабул гардидааст.

Гузариш аз таълиму тарбияи экологии фаннӣ (дар доираи фанҳои биологӣ, географӣ) ба татбиқи комплекси байнифаннии кори экологӣ ва минтақашиносӣ ба мушоҳида мерасад.

Мушкилии экологизатсиякунонии мазмун, шакл, усул, манобеи фаъолияти минтақашиносии экологӣ дар сатҳи озмоиш, аз ҷумла таҳқиқоти мо қарор гирифта бошанд ҳам, вале зарурияти бонизом татбиқ намудани минтақашиносии экологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳалталаб боқӣ монда боз ҳам мурабтар гардида истодааст.

Мафҳумҳои «минтақашиносии экологӣ», «муносибати экологӣ дар минтақаи зист», «корҳои экологӣ дар маҳал», «таълими минтақашиносии экологӣ», «тамоюли экологии минтақашиносӣ дар таълим» аксар вақт ҳамчун синонимҳо истифода шаванд, ҳам вале ҳар кадомашон шарҳ ва эзоҳи махсусро вобаста ба самти татбиқашон талаб мекунанд.

Ҷанбаҳои алоҳидаи корҳои экологӣ ва минтақашиносӣ аз ҷиҳати илмӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Н.Б. Дуденко масъаларо аз ҷиҳати муносибати таърихӣ-минтақашиносӣ дар тарбияи экологии хонандагон дар рафти ташкили фаъолияти эҷодии онҳо барои ҳифзи табиати зодгоҳи худ баррасӣ намудааст. [4, с. 50]

Л.Е. Куприна масъалаҳои таълиму тарбияи экологиро дар раванди фаъолияти экологӣ-туристӣ ва кишваршиносӣ таҳқиқ намудааст. [5]

Усулҳои истифодаи шароити шаҳр дар тарбияи экологии мактаббачагон аз тарафи В. В. Латюшин қоркард ва раванди азхудкунии донишҳои экологияи-иҷтимоӣ бо назардошти сатҳи проблемаҳои экологӣ аз ҷониби Н.Ф. Винокурова мавриди таҳлили чуқур қарор гирифтааст. [7, с. 17-25]

Корҳои илмӣ таҳқиқотии педагогии А.П. Сиделковский дар самти ташкили фаъолияти ҳамкориҳои хонандагон дар табиат қиммати баланди илмӣ доранд. [11]

Муносибати минтақашиносӣ дар таълиму тарбияи экологӣ дар шароити корҳои берунасинфӣ ва берунамактабӣ аз ҷониби педагог ва психологҳо З. Костова, Д. Квасничкова, М. Хейл, Р. Лоб мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифта, тавсияҳои методии пурқиммате пешниҳод шудааст. [6, с. 12-30]

Я. Велек тавсияҳои мушаххасро барои экологи наврас вобаста ба дарки маърифатӣ ва ҳифзи табиати зодгоҳ ва маҳали зисташон тартиб додааст. [3, с. 106-132]

Ғояҳои минтақашиносии экологии мактабӣ ба мутахассиси маъруфи соҳаи минтақашиносӣ П.В. Иванов тааллуқ дошта, Т.А. Бабакова таҳқиқоти бонизомии проблемаи минтақашиносии экологии мактабиро анҷом додааст. [1, с. 174]

А.Е. Зубарев корҳои таҳқиқотӣ-диссертатсиониро дар мавзӯи мазкур мавриди таҳлил қарор дода, бо ҳулосаҳои мушаххас ҳулосабарорӣ ва пешниҳод намудааст, ки дар фаъолияти таҳқиқотии ом ҳамчун дастур истифода гардид.

Аз нимаи дууми солҳои 90-уми асри XX дар фаъолиятҳои таҳқиқотии муҳаққиқони соҳаи педагогика ва психология мавзӯҳои ба маҳалшиносӣ дахлдошта камтар мушоҳида шуда, ҷои онҳоро мавзӯҳои гирифтанд, ки масъаларо дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ менамоянд. [10, с. 277-285]

Дар ин давра масъалаҳои ташаккули фарҳанги экологӣ дар раванди фаъолияти туристӣ дар минтақаи зист аз тарафи муҳаққиқон И.Л. Беккер, Г.В. Буковская, В.П. Фомин таҳқиқ гардиданд. [2, с. 158]

Н.Е. Ёкубова фаъолияти минтақашиносии хонандагони хурдсолро дар шароити ташкили фаъолиятҳои махсуси ҳадафмандона тарҳрезӣшуда баррасӣ намудааст. [9, с. 298-302]

Н.В. Сергеева дар самти муайянкунии мазмуни фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-илмӣ минтақашиносии хонандагон қорҳои таҳқиқотии муайянеро ба анҷом расонидааст. [8]

Стандарти давлатии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои бандҳои алоҳидае доир ба ҷанбаҳои минтақашиносӣ ва экология мебошад. Дар банди мақсад ва вазифаҳои таҳсилот мувофиқи Стандарти давлатии таҳсилот омадааст: «... Мақсад ва вазифаҳои таҳсилот дар ташаккули шахсият, дарки волоии ватандӯстӣ, принсипи гуманистӣ, мафҳумҳои ваҳдат ва ифтихори миллӣ, баробархукукӣ, ҳамкорӣ, таҳаммул ва ҳамдигарфаҳмӣ ифода меёбанд.

Омилҳои афзалиятноки таҳсилот иборатанд аз:

- тарбия ва дӯст доштани Ватан- Тоҷикистон;
- ташаккули фарҳанги воло ва таҳаммулпазирӣ;
- ташаккули шахсияти фаъол, масъул, созандаю эҷодкор, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон муносибати эҳтиромона дорад;
- тарбияи шахрванди аз ҷиҳати зеҳнӣ ташаккулефта, дорои сифатҳои баланди ахлоқӣ, ки дар тури зиндагӣ барои аз худ қардани донишҳои нав кӯшиш менамояд;
- ташаккули шахсияти аз нигоҳи иҷтимоӣ хушахлоқ, озодандеш, донишманд, ки барои амали худ дар оила, коллектив ва ҷомеа масъул аст;
- тарбияи шахсе, ки ба ҳаёт ва муҳити атроф муносибати эҳтиёткорона дорад».

Дар банди “Талаботи умумӣ ба сатҳи омодагии хонандагон, ки зинаи дуҷуми таҳсилоти миёнаи умумиро хатм менамоянд” зикр мешавад, ки “хатмкунандагоне, ки зинаи дуҷуми таҳсилоти миёнаи умумиро хатм менамоянд, бояд:”... - маданият ва одоби муомила бо ҳамсолонро аз худ намоянд; -ҷаҳонбинии худро васеъ ва мақоми худро дар коллективи ҳамсолон муайян намоянд; -нисбат ба ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ мароқ зоҳир намуда, дар ҳаёт мавқеи фаъол дошта, дӯстдори Ватан бошанд; - асосҳои дониши ҳуқуқӣ ва иқтисодиро аз худ намоянд, барои риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ омода бошанд; - ба арзишҳои моддӣ ва маънавӣ муносибати эҳтиёткорона дошта, муносибати худро ба ҷомеа, давлат ва табиат мутобиқ намоянд;...” Бо вучуди ин, дар Стандарти давлатии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммият ва вазифаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ дар самти фарогирии мазмуни таҳсилот бо ғояҳои минтақашиносии экологӣ муқаррар қарда нашуда, механизми татбиқи он нишон дода нашудааст.

Ҳол он ки яке аз механизмҳои мукамалнамоии таҳсилоти экологӣ минтақашиносӣ шуда метавонад. Азхуднамоии мазмуни экологии таълим аз ҷониби хонандагон бо истифода аз маводҳои минтақашиносӣ дар раванди таълим, раванди педагогиро на танҳо ба азхудкунии маълумот аз тарафи хонандагон дар бораи хусусиятҳои зодгоҳи худ (дар фаъолияти таълимӣ-чустучӯӣ) равона мекунад, балки ташкили фаъолияти хонандагон дар татбиқи донишҳои ҳосилшуда (тарғиби дониш дар бораи маҳалли зисташон), иштироки дастрас ва имконпазири хонандагонро дар ҳалли мушкилоти минтақаи худ, ҳифз ва афзун намудани сарватҳо) имконпазир мегардонад. Чуноне, ки болотар зикр гардид дар асарҳои педагогӣ истилоҳҳои «экологияи маҳал», «минтақашиносии экологӣ», «принсипи минтақашиносӣ дар таълими экологӣ», «муносибати минтақашиносӣ ва экологӣ», «қорҳои экологӣ дар минтақаи зист», «таълими экологӣ ва маҳалли зист», «фаъолияти экологӣ дар маҳал», «муносибати минтақавӣ (принсип) дар таълими экологӣ», «замин», «минтақа», «маҳалли зисти худ» ва ғ. васеъ истифода мешаванд, ки аксар вақт маънои ин мафҳумҳо мушаххас не, балки ҳамчун синоним истифода мешаванд.

Дар Энциклопедияи калони Советӣ «минтақашиносӣ» ҳамчун «таҳқиқи ҳамаҷонибаи як қисми муайяни кишвар, шаҳр ё деҳот, дигар маҳалҳои аҳолинишин аз ҷониби аҳолии маҳаллӣ, ки ин қаламрав барои онҳо зодгоҳ ҳисобида мешавад» таъриф шудааст.

Ҳамин тавр, минтақашиносӣ дар системаи фанҳои таълимӣ ҳамчун воситаи шинохтани зодгоҳи худ аз тарафи мардум баррасӣ мешавад.

Ба андешаи мо, мувофиқи тафсири истилоҳ, кишваршиносиро ҳамчун маҷмуи фаъолияти хонандагон дар самти донишҷони хусусиятҳои барояшон то ҳол номаълуми зодгоҳашон (табиат, иқтисодиёт, фарҳанг, маданият, таърих ва ғ.), инчунин андешидани тадбирҳои, ки ба рушди минбаъдаи он нигаронида шудаанд, инкишоф додан ва дар амал татбиқ кардани онҳо мебошад. Ин таърифоти мо ба ҳамаи намудҳои фаъолияти минтақашиносӣ – мактабӣ, ҷамъиятӣ ва илмӣ дахл дорад.

Минтақашиносӣ дар муассисаи таълимӣ раванди педагогии ташкилкардашудае мебошад, ки фаъолияти хонандагон дар омӯзиши хусусиятҳои зодгоҳашон дар алоқамандӣ бо ҳалли масъалаҳои таълимии умумӣ ва дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда гузаронида мешавад. Дар баробари ин хонандагон дар муносибат бо муҳити табиӣ иҷтимоӣ, ки ба ҳифз ва беҳдошти ҳолати табиӣ зодгоҳашон ва рушди он нигаронида шудааст, таҷрибаи ҳаётӣ ҳосил мекунад.

Минтақашиносии экологии мактабӣ раванди педагогӣ бо робитаҳои зичи байнифанние мебошад, маҷмуи ҷорабиниҳои махсус барои хонандагон ташкилкардашударо дар бар гирифта, ба омӯзиш ва таҳлили экосистемаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ зодгоҳашон ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ дар замони муосир ва ошкор намудани мушкилоти экологии зодгоҳашон дар муқоиса бо мушкилоти минтақавӣ ва дар доираи имкониятҳои моддию маънавиашон ҷустуҷӯӣ ва дар амал татбиқ намудани роҳҳои ҳалли онҳо мебошад.

Ноҳия, минтақа, вилоят — ҳудуде мебошад, ки ном ва мутааллиқоти маъмурӣ дорад (деҳа, водӣ, ноҳия, вилоят, шаҳр, ҷумҳурӣ ва ғ.). Маҳалли зисти шахс ҷойест, ки дар он шахс зиндагӣ ва бо муҳити табиӣ дар алоқамандии бевосита қарор дорад. Маҳалли зисти ҳудро воқеан ҳамчун муҳити таълими минтақашиносӣ-экологӣ, яъне барои ташкили ҷустуҷӯ ва фаъолияти амалии хонандагон дар ин самт истифода мебаранд.

Зодгоҳ – мақома мебошад, ки инсон дар он ҷо таваллуд шудааст ва айёми тифлиашро гузаронида дар алоқамандии зичи руҳию равонӣ бо он қарор дорад.

Дар байни шарҳу эзоҳоти гуногуни нақшу мақом ва манзалати педагогии минтақашиносӣ маъмултараинашон ҳамонҳое ба шумор мераванд, ки кишваршиносиро ҳамчун принсипи умумидидатикӣ мешуморанд. Аммо ин танҳо як тарафи масъала мебошад. Минтақашиносии мактабиро бо чунин тафаккури маҳдуд шарҳ додан аҳаммияти онро барои ҳалли масъалаҳои таълимӣ-тарбиявӣ маҳдуд мекунад.

Ба андешаи мо ҳамчун принсипи педагогӣ шинохтан ва шарҳ додани принсипи минтақашиносӣ, яъне ҳамчун муқаррароти меъёрие, ки дурнамои ҳалли масъалаҳои тарбияи экологиро дар асоси муносибати умумӣ тавсиф мекунад, робитаи таълим, тарбия ва инкишофи шахсияти хонандагонро беҳтар таъмин менамояд. Аз сабаби нокифоя истифода гардидани мавқеи принсипи минтақашиносӣ дар системаи принсипҳои педагогӣ, дар айни замон яке аз омилҳои асосии бухрони низоми таҳсилот ба шумор меравад.

Муносибати экологӣ-минтақашиносӣ ин дарк намудан ва кӯшидан дар ҳалли масъалаҳои умумии таълими экологӣ дар ҳамбастагӣ бо ташкил намудани ҳифз ва беҳдошти муҳити зисти хонандагон ва зодгоҳашон мебошад. Муносибати экологӣ-кишваршиносӣ дар таълим тағйироти тамоми ҷузъҳои раванди педагогиро (мақсадҳо, мазмун, шаклҳо, усулҳо, воситаҳо) дар назар дорад.

Мафҳумҳои «фаъолиятҳои экологӣ-минтақашиносӣ» ва «корҳои экологӣ-минтақашиносӣ» дар амалии низоми таҳсилот доираи фаъолиятҳои дар бар мегирад, ки ба татбиқи амалии ҳифзитабиатӣ дар фаъолияти минтақашиносӣ нигаронида шудаанд. Кори экологӣ-минтақашиносӣ аз ҷузъиёти ҷудонашавандаи раванди таълим ба шумор рафта, ба татбиқи равияи экологӣ ва кишваршиносӣ нигаронида шудааст.

Дар шароити шиддат гирифтани зиддиятҳо дар мушкилоти алоқаманд ба ҳифзи муҳити зист ва табиат, ки дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ҳалталаб боқӣ мемонанд, ташаккул додани фарҳанг ва шуури экологии насли наврас аҳаммияти бисёр бузург пайдо мекунад. Дар байни вазифаҳои ҳалталаби концептуалии таълимӣ-тарбиявӣ хонандагони муосир ба ташаккулёбии шуури экологӣ мақоми махсус дода шуда, тарбияи шуури экологӣ ҳамчун яке аз унсурҳои муҳимтарини таҳсилоти миёнаи умумӣ арзёбӣ гардидааст. Мутобиқи

тақозои ҷузъиёти таълимӣ-тарбиявии экологии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба натиҷаи ин фаъолиятҳо нигаронидашуда арзёбӣ гардад. Фаъолияти экологӣ-кишваршиносӣ дар муассисаи таълимӣ метавонад чун воситаи муассири татбиқ намудани ташаккулёбии шуури экологии онҳо хидмат намояд.

Таърихи қадимӣ доштани масоили экологӣ ва аз ибтидо тавачҷуҳи мутафаккиронро ҷалб намудани он далели возеҳи мубрам будани ин падида дар ҳаёти ҷомеа мебошад. Рушду таракқиёт ва устувории давлат ҳамчун институти сиёсӣ ва марказии системаи сиёсии ҷомеа аз ҳолати экологии муҳити зист ва шароити ҷойгиршавии ҷуғрофӣ вобастагии амиқ дорад.

Таърихи ташаккули давлатҳои ҳақон нишон медиҳанд, ки рушду таракқиёти муназзамро он кишварҳое соҳиб гардидаанд, ки шароити мусоиди ҷуғрофӣ ва экологиро доро буда, аз фарҳанги волои муносибат бо табиат ва муҳити зист бархурдоранд.

Аз ин сабаб минтақашиносии экологӣ айнаи замон, боз ҳам мубрамияти бештаре пайдо намуда истодааст.

Адабиёт:

1.Бабакова Т.А. Педагогические технологии в высшей школе [Текст]: учебное пособие /Т.А. Бабакова, В.В. Горятнина, В.Н. Кремнева; Федеральное агентство по образованию, Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования Петрозаводский гос. ун-т. - Петрозаводск: Изд-во Петр ГУ, 2010.-174 с. : ил., табл.; 20 см.; ISBN 978-5-8021-1143-7. Педагогические технологии- Высшая школа Культура.

2.Беккер И.Л. Времена года [Текст]: книга юного фенолога: [для среднего школьного возраста] /И.Л. Беккер. - Москва: Сфера, 2001. - 158, [1] с.: ил. - Библиогр.: с. 158. - ISBN 5-89144-185-3 : Б.

3. Велек Я.Я. Психологическая саморегуляция в экстремальных условиях деятельности. М., 1989. 3 Гремлинг С.В., Ауэрбах С.М. практикум по управлению стрессом. ... 240 с. 4 Гримак Л.П. Резервы человеческой психики. М.: политиздат, 1987. 5 Дьяченко М.И., Пономаренко В.А. о подходах к изучению экстремальной устойчивости // вопросы Психологии. 1990. № 1. с. 106 – 132.

4.Дуденко Н.Б. Школьные экспедиции. Школьные экспедиции. Статья Автор: Дуденко, Н.Б. География в школе: Школьные экспедиции б.г. ISBN отсутствует. На полку На полку. Статья. Дуденко, Н.Б. Школьные экспедиции/Н.Б. Дуденко, Л.К. Дуденко // География в школе.– 1986.– № 6.– с. 50.

5.Куприна Л.Е. Активный туризм: [учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности "Социально-культурный сервис и туризм"] /Л. Е. Куприна; М-во образования и науки РФ, Тюм. гос ун-т, Ин-т дистанц. образования, Ин-т математики, естеств. наук и информ. технологий. — Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 2011.

6.Костова З. Концептуализация и контекстуализация в науке и образовании. Костова З. Концептуализация и контекстуализация в наука и образование//Стратегии на образовательная и научная политика. - С., 2003. - Г.11, бр.2. - С. 12-30. концептуализация и контекстуализация в науке и образовании. Костова З. Концептуализация и контекстуализация в наукае и образование // Стратегии на образовательная и научная политика. - С., 2003. - Г.11, бр.2. - С. 12-30.

7.Латюшин В.В. О реализации принципа связи обучения с жизнью в процессе преподавания биологии [Текст]/В.В. Латюшин// Биология в школе. - 2009. - N 3. - С. 17-25 . - ISSN 0320-9660.

8. Сергеева Н.В. Институализация медицинского права как научной специальности. // Медицинское право. №3, М., — Изд-во «Юрист», 2007. Январь 2024.

9.Ёкубова Н. Е. Московский психолого-социальный университет, 4-й Рощинский проезд, 9А, Москва, 115191. Тип: статья в сборнике трудов конференции Язык: русский Год издания: 2020. Страницы: 298-302. ИСТОЧНИК: Актуальные проблемы современной России: психология, педагогика, экономика, управление и право Сборник статей и тезисов. По

материалам Межвузовской научно-практической конференции. Том 1. Москва, 2020
Издательство: Московский психолого-социальный университет (Москва).

10.Зубарев А.Е. Надеждина И.Е., Конопихин А.А. в журнале Современные проблемы дистанционного зондирования Земли из космоса, том 9, № 4, с. 277-285.

11.Сиделковский А. П.. Человек и природа. Формирование отношений,- Ставрополь, 1975,108,Сидельковский Л.П, Критерии, методы и методики формирования отношения школьников к природе,- Ставрополь, СГПИ, 1988.

РОҲУ ВОСИТА ВА ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ТАШКИЛИ САМАРАНОКИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ ЭКОЛОҒИ ТАВАССУТИ ТАШКИЛИ ЧОРАБИНИҲОИ ЭКОЛОҒИ-МИНТАҚАШИНОСИ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ АСОСИ

Дар таҳқиқоти худ муаллифон тарбияи иҷтимоӣ-экологии хонандагонро яке аз ҷанбаҳои таълиму тарбия мешуморанд, ки барои ташаккули шуури ҷамъиятии экологӣ замина фароҳам оварда, боиси ташаккул ва инкишофи яке аз фарҳангҳои умумибашарӣ – фарҳанги экологӣ мегардад.

Оид ба ташаккули ҷузъиёти таҷрибаи ҷамъиятӣ (мачмуи донишҳо, малакаҳо, ангеҷаҳо, муносибатҳо ва манфиатҳои иҷтимоӣ-экологӣ, арзишҳои иҷтимоӣ-экологӣ, кӯшишҳои эмотсионалӣ ва ихтиёрӣ барои амалӣ намудани рафтори аз ҷиҳати экологӣ асоснок, омодагии касбӣ ва педагогӣ барои ташкил ва гузаронидани таълими иҷтимоӣ-экологии хонандагон), ки муносибатҳои дурусти мутақобиларо дар низоми «одам — ҷамъият — табиат — истеҳсолот» ташкил менамоянд, баромад мекунанд.

Дар ин раванд шахсияте ташаккул меёбад, ки қодир ба барқарор намудани муносибатҳои бохирадона бо муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ буда, таъминкунандаи шароити мусоиди танзими муташаккилона ва бошууроноии ҳамкорӣ ва нигоҳдории қобилиятҳои барқароркунандаи табиат ва рушди устувори он ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: минтақашиносӣ, тафаккур, муҳити зист, фарҳанги экологӣ, минтақашиносӣ-экологӣ, дидактикӣ, шуури экологӣ, экологӣ-кишваршиносӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА И УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ЧЕРЕЗ ОРГАНИЗАЦИЮ ЭКОЛОГО-РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В своих исследованиях авторы рассматривают социально-экологическое воспитание студентов как одного из аспектов воспитания и обучения, который обеспечивает основу для формирования экологического общественного сознания и приводит к формированию и развитию одной из универсальных культур - экологической культуры.

Относительно формирования деталей социального опыта (совокупности знаний, умений, мотиваций, установок и социально-экологических интересов, социально-экологических ценностей, эмоциональных и волевых усилий по реализации экологически безопасного поведения, профессионально-педагогической подготовки к организации и проведению социально- экологического обучения учащихся), которые организуют правильные взаимоотношения в системе «человек – общество – природа – производство».

В этом процессе формируется личность, которая способна восстанавливать гармоничные отношения с природной и социальной средой и считается поставщиком благоприятных условий для организованной и сознательной регуляции сотрудничества и поддержания регенеративных способностей природы и его устойчивого развития.

Ключевые слова: регионализм, мышление, окружающая среда, экологическая культура, регионализм-экология, дидактика, экологическое сознание, эколого-краеведческий.

PEDAGOGICAL MEANS AND CONDITIONS FOR THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS THROUGH THE ORGANIZATION OF ENVIRONMENTAL-REGIONAL ACTIVITIES IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In their research, the authors consider the socio-ecological education of students as one of the aspects of education and training, which provides the basis for the formation of environmental social consciousness and leads to the formation and development of one of the universal cultures - ecological. culture.

On the formation of details of social experience (a set of knowledge, skills, motivations, attitudes and socio-ecological interests, socio-ecological values, emotional and volitional efforts to implement environmentally friendly behavior, professional and pedagogical preparation for organizing and conducting social events). -students with environmental education) who organize correct relationships in the system “man – society – nature – production”.

In this process, a personality is formed that is capable of restoring harmonious relationships with the natural and social environment and is considered to provide favorable conditions for the organized and conscious regulation of cooperation and the maintenance of the regenerative abilities of nature and nature. its sustainable development.

Key words: regionalism, thinking, environment, ecological culture, regionalism-ecology, didactics, environmental consciousness, environmental-nationalism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимов Комил Абдушукурович - муаллими калони кафедраи биологияи умумӣ ва методикаи таълими биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба Садриддин Айни. Тел.: (+992) 987 60 02 06 komil.halimov.84@mail.ru

Тураев Зокирҷон Норумбекович - ассистенти кафедраи биологияи умумӣ ва методикаи таълими биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: (+992) 93 977 09 03 E-mail: zokir.turaev.92@mail.ru

Усмонова Додарой Содикҷоновна - ассистенти кафедраи методикаи забони англисии Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.Тел.: (+992) 93 355 90 09 E-mail: dodaroi.91@mail.ru

Сведения об авторах: Халимов Комил Абдушукурович – старший преподаватель кафедры общей биологии и методики преподавания биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 987 60 02 06 komil.halimov.84@mail.ru

Тураев Зокирҷон Норумбекович – ассистент кафедры общей биологии и методики преподавания биологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 93 977 09 03 Электронная почта: zokir.turaev.92@mail.ru

Усмонова Додарой Содикҷоновна – ассистент кафедры методики английского языка Педагогического колледжа имени Хосият Махсумова Государственного университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 93 355 90 09 E-mail: dodaroi.91@mail.ru.

Information about the authors: Khalimov Komil Abdushukurovich – senior lecturer at the Department of General Biology and Methods of Teaching Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 987 60 02 06 komil.halimov.84@mail.ru

Turaev Zokirjon Norumbekovich – assistant at the department of general biology and methods of teaching biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 93 977 09 03 Email: zokir.turaev.92@mail.ru

Usmonova Dodaroy Sodikjonovna is an assistant at the Department of English Language Methodology at the Pedagogical College named after Khosiyat Makhsumov of the State University named after Sadriddin Aini. Tel: (+992) 93 355 90 09 E-mail: dodaroi.91@mail.ru.

УДК:03+37.0+574 (075.8)
ББК:74.264.5+28.68 (2-точ)
Дж-89

РОЛЬ И МЕСТО СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЭКОЛОГИИ

Джумаева Ш.И., ассистент

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

В изучении и решении проблем окружающей среды велика роль совершенствования экологического образования. Именно экологическое образование и экологическое воспитание являются источником формирования экологического мировоззрения. Сегодня появилась необходимость в сознании и мышлении молодого поколения побуждение и стимулирование изучения экологии, так как именно от способных и талантливых специалистов зависит будущее нации, ее прогресс и процветание.

Целью великого Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона является, прежде всего, реализация мер по подготовке профессионалов мирового уровня. В одном из своих выступлений он отметил: «Если мы хотим, чтобы наша страна была передовой и мощной, а общество нашей страны – мирным и цивилизованным, мы должны сделать так, чтобы наши дети были грамотными и знающими, должны освоить новые достижения науки и инновационные технологии, идти в ногу со временем. Стране нужны специалисты с точки зрения профессионализма, владеющие современной технологией, способные работать и управлять». [3]

В связи с этим, основная задача ВУЗов в подготовке высококвалифицированных специалистов, особенно педагогических кадров, заключается в поэтапном переходе к новой системной деятельности образовательной парадигме, которая основана на изменении деятельности педагогов при использовании отраслевых документов нового стандарта, в том числе таких как: «Государственная программа развития информационно -коммуникационной технологии Республики Таджикистана» (03.11.2004. №168), «Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020», в практической реализации ИКТ (информационно коммуникационные технологии) в процессе изучения биолого-экологических дисциплин в общеобразовательных школах и в высших учебных заведениях республики.

В конце XX веке и в начале XXI века – бурным темпом развивалась научно-техническая революция т. е. начиналось развитие эпохи технологий и нанотехнологий. В сфере народного образования и науки используются результаты новых информационных технологий в учебном процессе, которые не только целенаправленно повышают учебно-воспитательный процесс, но и внедрение ИКТ в педагогическом процессе, несомненно, повышает деятельность и авторитет преподавателей ВУЗов, так как преподавание введётся на современном более высоком уровне.

В нынешних условиях традиционное школьное и вузовское образование экологии осуществляет классическую модель образования, которая стала непродуктивной и нецелесообразной. Перед преподавателями школ и ВУЗов возникла новая проблема преобразования традиционного обучения на использование новых современных технологий (интернет, компьютер, интерактивные методы, электронные доски, дистанционное обучение и т.д.) с целью формирования уровня познаний и способности в процессе изучения учебных предметов и программ, а также развития личности студентов. Новые формы и методы обучения, в первую очередь, направлены на активизацию учебно-познавательной деятельности, повышение интереса к предмету, развитие творческого начала и продуктивного, критического мышления у студентов.

Переход от традиционного урока к современному, посредством использования в процессе обучения новых технологий позволяет, устранить однообразие образовательной среды и монотонность учебного процесса, создаёт условия для применения новых видов деятельности обучающихся, позволяет реализовать принципы здоровьесбережения.

Совершенствование экологического образования и экологического воспитания на современном этапе выражаются в разработке и внедрении новых педагогических технологий. Широкое использование современных педагогических технологий в процессе изучения биологических и экологических предметов, как в общеобразовательных школах, так и в высших учебных заведениях республики, путем проведения современных уроков, создает новые возможности для учителей в преподавании своих предметов, а также значительно упрощает их работу, повышает эффективность образования и улучшает качество образования, так как современный урок отличается от других уроков, прежде всего, организацией учебной деятельности.

Современный урок, состоящий из методов педагогической технологии зависит от навыков и умений преподавателя. Основная задача педагога это создание условий, способствующие проявлению инициативы учащихся.

Под педагогической технологией подразумевается обеспечение совокупности методов и методических приёмов в области педагогических знаний, направленных на осуществлении процесса педагогической деятельности преподавателей, а также реализации более эффективных учебно-воспитательных процессов, а именно:

➤ использования совокупности форм, методов, методических приёмов и средств обучения (ТСО), реализации педагогического опыта и технического оснащения в процессе обучения;

➤ осуществление процесса и совокупности обучения различных способов организации и проведения учебно-познавательной деятельности студентов и целенаправленной деятельности в последовательности определённых действий преподавателя с учётом использования ИКТ и компьютерной технологии в учебном процессе.

Степин В.С. и Кузнецова Л.Ф. считают, что: «Технологии развивающего обучения, основаны на активизацию и интенсификацию деятельности студентов, которые направлены на развитие личности учащегося, активности и самостоятельности в добывании знаний и умений (игровые технологии, проблемное обучение и др.), что чрезвычайно важна для мотивации деятельности студента». [11, с. 72]

В исследованиях А.П. Панфилова отмечено, что: «В настоящее время при обучении дисциплинам естественно-научного цикла выделяют три основные группы технологий:

1. Личностно ориентированные технологии (в том числе педагогика сотрудничества, способ диалектического обучения и т. д.).

2. Технологии, основанные на эффективности управления и организации учебного процесса (уровневая дифференциация, модульное обучение, программированное обучение, проектное обучение, компьютерные технологии и др.).

3. Технологии развивающего обучения, основанные на активизации и интенсификации деятельности студентов, направленные на развитие личности учащегося, активности и самостоятельности в добывании знаний и умений. (игровые технологии, проблемное обучение и др.) В развивающем обучении студент – полноценный субъект деятельности. Чрезвычайно важна мотивация деятельности студента-субъекта». [5. с. 72]

Педагогическая технология способствует повышению эффективности обучения. Поэтому с целью формирования и активации учебно - познавательной деятельности, развития интеллектуальных умений, повышения уровня знаний, умений, навыков в поисково - исследовательской деятельности студентов, мы считаем целесообразно использовать в процессе обучения следующие методы педагогической технологии:

1. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и их роль в формировании учебно-познавательной и интеллектуальной деятельности студентов при изучении экологии;

- 2.Технология развития у студентов логического и критического мышления;
- 3.Формирование развивающей технологии обучения;
- 4.Создание новых технологических и модельных технологий;
- 5.Осуществить технологию проблемного обучения, как в школах, так и в ВУЗах;
- 6.Развивать педагогические основы модульной технологии обучения;
- 7.Психолого-педагогические основы технологии интегрированного обучения;
8. Проектная технология – краткосрочные и долгосрочные;
- 9.Здоровьесберегающие технологии по охране и укреплению здоровья учащихся в образовательном учреждении;
10. Игровые технологии обучения;
11. Технология уровневой дифференциации– усваивание материала на разных уровнях;
12. Формирование педагогических основ сотрудничества и пропаганды передового педагогического опыта, преподавателей экологии в высших учебных заведениях;
13. Совершенствовать традиционные технологии (классно-урочная и групповая система) в учебном процессе.

Использование современной технологии является основой стимулирования и активизации усвоения учебного материала и формирования у студентов научно-теоретической, интеллектуальной и учебно-познавательной деятельности.

Только в процессе деятельности активизируется мозг, развивается память, приобретается и накапливается опыт. Идёт социализация учащегося. Только в процессе деятельности могут появиться открытия, и может ощущаться радость от них и создаваться мотивация к дальнейшей деятельности. [12, с. 31]

Разнообразие видов современных уроков сильно отличается от традиционных уроков, они интересны и привлекательны для современной молодёжи, поэтому целесообразно наряду с традиционными типами уроков использовать более современные типы уроков, так как мы должны понимать, что современный урок отличается, прежде всего, организацией учебно-воспитательной деятельности.

Великий педагог Ян Амос Каменский отметил, что: «Дети охотно всегда, чемнибудь занимаются. Это весьма полезно, а потому не только не следует этому мешать, но нужно принимать меры к тому, чтобы всегда у них было что делать. Без примера ничему не выучишься».

Исходя из этого, чтобы повысить компетентность учащихся, развить творческую интеллектуальную активность нам необходимо:

- ❖ обновление учебной программы и учебного материала;
- ❖ предоставление информации и знаний путем организации образовательной деятельности;
- ❖ использование современных педагогических технологий.

Выбор использования современной педагогической технологии в основном зависит от цели, задачи изучаемых предметов, программных материалов, чтении лекций, ведения лабораторно-практических внеурочных занятий, заинтересованность возрастной категории обучающихся, а также уровень подготовленности, знаний, интеллектуальных умений, навыков студентов.

По мнению И.Б. Сенновского: «В экологическом воспитании использование различных форм организации образовательного процесса позволяет учащимся увидеть, что общение с природой приносит только радость и разносторонне обогащает личность. Помогает осознать, что в бережном отношении к природе проявляется нравственность и гражданский долг человека». [10, с. 31]

При использования современных педагогических технологий можно провести разноуровневые типы современных уроков: урок-соревнование, урок фантазирования, урок открытых мыслей, урок-турнир, урок-диспут, урок-эврика, урок-зачет, урок творчества, урок

спектакль, урок конкурс, урок конференция, интегрированный урок, урок-игра, урок взаимобучения, урок-КВН, урок-путешествие, аукцион знаний и т. п.

«В последние годы процесс проектирования, разработки и внедрения в практику обучения информационных технологий получил название информатизации. Применение интерактивных методов обучения в целях формирования экологической культуры строго отвечает задачам экологического образования. Они призваны активизировать восприятие законов экологии, пробудить чувство любви к природе и осознание необходимости бережного и ответственного отношения к ней». [9, с. 46]

Главным преимуществом информационно-коммуникационных технологий является наглядность, так как большая доля информации усваивается с помощью зрительной памяти. Информационные технологии помогают сделать процесс обучения творческим и ориентированным на учащегося.

Информационно-коммуникационные технологии могут использоваться на всех этапах процесса обучения: при объяснении нового материала, закреплении, повторении, контроле, домашнее задание. Без применения ИКТ нельзя называть урок или занятие современным.

С целью формирования у студентов учебно-познавательной деятельности мы считаем целесообразным использование следующих основополагающих этапов в системе применения ИКТ в учебном процессе:

1. Суть **1 этапа** заключается в выявлении учебного материала в совершенстве с учётом конкурентной подачи, анализ и обобщение образовательной программы, календарно-тематического планирования, выбор темы и типов занятий, обоснование психолого-педагогических выявлений программных материалов проводимых занятий по основе экологии.

2. Во **2 этапе** осуществляется подбор информационных продуктов, подбор медиаресурсов, создание собственного продукта презентационного, обучающего, тренирующего или контролирующего изложения учебного материала.

3. В **3 этапе** применяются информационно-коммуникационные технологии, использование их на лекционных и внеаудиторных занятиях, а также разные типы занятий, осуществление воспитательной работы, руководство со стороны преподавателей научно-исследовательской деятельностью обучающихся.

4. В **4 этапе** осуществляется изучение, анализ и обобщение эффективного использования ИКТ, определение динамики полученных в эксперименте достоверных результатов исследования, а также приём и подведение итогов текущих рейтингов по экологии.

При использовании электронных интерактивных средств обучения (компьютер, интернет, ноутбук, электронные доски, аудиозаписи и другие) запоминаемость материала у студентов увеличивается на 30-50%, т.е отражается на качестве успеваемости, возрастает интерес к биологии, а также появляется устойчивая мотивация к учебно-познавательной деятельности. Разнообразие источников информации создаёт ситуацию новизны и разнообразия и, несмотря на большую информационную насыщенность, такое занятие воспринимается учащимися с интересом и оставляет у них хорошее впечатление.

Широкое использование ИКТ всецело открывает для педагога новые возможности в преподавании своего предмета и педагогического мастерства, а также во многом облегчают его работу, улучшая качество проводимых лекций и лабораторно-практических занятий, и тем самым повышает эффективность учебно-воспитательного процесса.

Таким образом, с помощью информационных технологий студенты вовлекаются в процесс преподавания и изучения экологии. Использование педагогических технологий повышает компетентность учащихся, развивает творческую интеллектуальную активность, активизирует способности, повышают эффективность преподавания предмета. Новые педагогические технологии гарантируют достижения учащихся и способствуют их успехам в

учебе и жизни. Для учителя, научившегося работать на технологическом уровне, это всегда рассматривается как процесс познания, находящийся в развивающемся состоянии.

Литература:

1. Арутюнов Ю.С. О классификации активных методов обучения // V Межведомственная школа-семинар по интенсивным методам обучения. Рига, 1983. С.11-15.
2. Борисова Н.В. Образовательные технологии как объект педагогического выбора. М.: ИЦПКПО, 2000. 146с.
3. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, посвященное Дню знаний. Сентябрь 2013 год.
4. Мухина Т.Г. Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) в высшей школе: учебное пособие / сост. Т.Г. Мухина. Н.Новгород: ННГАСУ, 2013. 97 с.
5. Панфилова А.П. Инновационные педагогические технологии: активное обучение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2009.192 с.
6. Педагогические технологии: учеб. пособие для студентов педагогических специальностей / под общ. ред. В.С. Кукушина. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», Феникс, 2010. – 333 с.
7. Гин А.А. Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: Пособие для учителя. — М.: Вита-Пресс, 1999.
8. Гузев В.В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. — М.: Народное образование, 2001.
9. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: учебное пособие. – М.: Народное образование, 2004.
10. Сенновский И.Б. Модульная система организации учебно-воспитательного процесса. – Завуч, №1, 1998, с. 37-41.
11. Степин В.С., Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации / В.С. Степин, Л.Ф. Кузнецова [Текст]. - М.: ИФРАН, 1994. - 272 с.
12. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология / Н.Ф. Талызина [Текст]. - М.: Академия, 2002. – 192 с.
13. Третьяков П.И., Сенновский И.Б. Технология модульного обучения в школе, М., Новая школа, 2001.

РОЛЬ И МЕСТО СОВРЕМЕННОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЭКОЛОГИИ

В статье рассматривается роль и место современной технологии в формировании учебно-познавательной и интеллектуальной деятельности студентов средствами информационных технологий при изучении экологии. Рассматривается понятие применения интерактивных методов для большей эффективности в подготовке специалистов - педагогов в системе обучения вузов.

Представлены главные показатели развития интеллектуальной культуры и познавательной самостоятельности студентов, факторы в обучении успешности студентов, приведены примеры использования современных педагогических технологий в учебном процессе высших учебных заведений. Особую роль играет использование и применение ИКТ (информационно – коммуникационная технология), которое делает обучение более доступным, интересным и познавательным для студентов и легким для преподавателя в сфере подачи материала.

Ключевые слова: Педагогическая технология, информационно – коммуникационная технология (ИКТ), инновация, самостоятельность, деятельность,

современный урок, модуль, активация, интерактивный, эффективность, мотивация, использование.

НАҚШ ВА МАҚОМИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ДАР ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМӢ, МАЪРИФАТӢ ВА ЗЕХНИИ ДОНИШЧӢӢ ҲАНГОМИ ОМУӢЗИШИ ЭКОЛОГИЯ

Дар мақола нақш ва мавқеи технологияҳои муосир дар ташаккули фаъолияти таълимӣ- маърифатӣ ва зеҳнии донишчӯён бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ҳангоми омузиши экология баррасӣ шудааст. Консепсияи истифодаи усулҳои интерактивӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва омодагии муаллимони мутахассис дар системаи таҳсилоти донишгоҳӣ баррасӣ карда мешавад.

Нишондиҳандаҳои асосии рушди фарҳанги зеҳнӣ ва мустақилияти маърифатии донишчӯён ва омилҳои таълими муваффақияти донишчӯён оварда шуда, мисолҳои истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар раванди таълими муассисаҳои олии касбӣ оварда шудаанд. Нақши махсусро истифода ва татбиқи ТИК (технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ) мебозад, ки омузишро барои донишчӯён дастрас, ҷолиб ва тарбиявӣ намуда, барои омузгор низ дар самти пешниҳоди мавод осонтар мекунад.

Калидвожаҳо: технологияи педагогӣ, технологияи иттилоотӣю коммуникатсионӣ (ТИК), инноватсия, мустақилият, фаъолият, дарси муосир, модуль, фаъолсозӣ, интерактивӣ, самаранокӣ, ҳавасмандкунӣ, истифодабарӣ.

THE ROLE AND PLACE OF MODERN TECHNOLOGY IN THE FORMATION OF EDUCATIONAL, COGNITIVE AND INTELLECTUAL ACTIVITY OF STUDENTS DURING STUDYING ECOLOGY

The article defines the role and place of modern technologies in the educational, cognitive and intellectual activities of students using information technologies in the study of ecology. The issue of using interactive methods to increase the efficiency of training specialist teachers in the university education system is considered.

The main indicators of the development of intellectual culture and cognitive independence of students, factors in teaching students' success are presented, examples of the use of modern pedagogical technologies in the educational process of higher educational institutions are given.

A special role is played by the use and application of ICT (information and communication technology), which makes learning more accessible, interesting and educational for students and easier for the teacher in the field of presenting material.

Keywords: Pedagogical technology, information and communication technology (ICT), innovation, independence, activity, modern lesson, module, activation, interactive, efficiency, motivation, usage.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумаева Шамсия Иброгимовна - ассистенти кафедраи биология ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафарова 16. **E-mail:** Dushamoya1973@mail.ru; тел: (992)939 10 81 10

Сведения об авторе: Джумаева Шамсия Иброгимовна – ассистент кафедры биологии и методики ее преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16. **E-mail:** Dushamoya1973@mail.ru; телефон: (992)939 10 81 10

Information about the author: Dzhumaeva Shamsia Ibrogimovna – assistant at the Department of Biology and Teaching Methods of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street 16. **E-mail:** Dushamoya1973@mail.ru; phone: (992)939 10 81 10

**БО ИСТИФОДАИ МЕТОДИКА ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО
АЗ ФАНИИ ХИМИЯИ ТЕХНОЛОГӢ**

Шамсуллоева С.С., н.и.п., дотсент
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Проблемаи методикаи ҳалли масъалаҳо дар ҳар як илм хеле тезу тунд аст, зеро кор карда баромадани ҳаматарафаи он беҳтар азхуд намудани донишҳои илмӣ, ба низом даровардани онҳо ва қобилияти дар вазъиятҳои нави ғайристандартӣ ба кор бурданро дар назар дорад.

Омӯзиши принципҳои технологияи химиявӣ бидуни ҳисобҳои микдорӣ ғайриимкон аст. Донишҷӯ — муаллими ояндаи химия бояд фаҳмад, ки мафҳумҳои назариявии химия дар равандҳои истеҳсолӣ ва ҳаёти ҳаррӯза чӣ гуна истифода мешаванд. Ҷузъи муҳимми чунин фаҳмиш умуман тафаккури химиявӣ ва махсусан қобилияти ҳалли масъалаҳои химиявӣ мебошад.

Хусусиятҳои вазифаҳои технологияи химиявиро дар доираи фанни «Химияи амалӣ» кайд кардан лозим аст. Бинобар ин тасодуфӣ нест, ки омӯзиши химияи амалӣ маҳз дар курси 5-ум сурат мегирад. Фанҳои «Химияи амалӣ» курси такрорӣ, умумисозӣ, ба низом даровардани донишҳои химиявӣ мебошанд.

Дар баробари истифода бурдани технологияи асосии истеҳсолоти химия, инчунин натиҷаҳои амалии истифодаи қонунҳои химиявӣ, усулҳои таҷрибавӣ, инчунин маҳсулоти химиявӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва дар соҳаи иҷтимоию маишӣ таҳқиқ карда мешавад. Агар вазъияти имрӯзаи ҷамъиятро диққат диҳем, химия ба тамоми соҳаҳои ҳаёт тамоюл гирифта истодааст. Имрӯзҳо дар саноат ва кишоварзӣ, дар соҳтмон ва энергетика, дар тиб ва дар ҳаёти ҳаррӯза маводи гуногуни химиявӣ истифода мешаванд. Фаҳмидани он, ки баъзе моддаҳои химиявӣ чӣ гуна ба даст оварда мешаванд, барои ин чӣ гуна маводи табиӣ истифода мешавад, барои хонанда зарур мебошад. Проблемаҳои экологии технологияи муносири химиявӣ, проблемаҳои истифодаи комплекси ашёи хоми табиӣ ва энергетикӣ низ аҳамияти калон доранд [1, с. 2].

Омӯзиши принципҳои технологияи химиявӣ бидуни ҳисобҳои микдорӣ ғайриимкон аст. Донишҷӯе, ки ихтисоси химияро интихоб кардааст, бояд соддатарин усулҳои фаъолияти ақиро ба камол расонад ва тафаккури эҷодиро инкишоф диҳад. Ҷузъи муҳимми ин раванд қобилияти ҳалли масъалаҳои химиявӣ мебошад, зеро он ҳамеша бо фаъолияти мураккабтари руҳӣ алоқаманд аст [2].

Дар химия ҳалли масъалаҳо нақши калон мебозад. Яқум, ин яке аз усулҳои таълим мебошад, ки тавассути он амиқтар ва пурратар аз худ намудани маводи илмӣ химия таъмин карда шуда, қобилияти мустақилона дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда ташаккул меёбад. Сониян, ин воситаи бузурги ба амал баровардани алоқаҳои байнифанӣ ва курсӣ ва алоқаи илми химия бо ҳаёт мебошад. Ҳалли бомуваффақияти масъалаҳо аз ҷониби хонандагон аз ин рӯй, яке аз марҳилаҳои ниҳои худи маърифат мебошад.

Ҳалли масъалаҳо қобилияти ба таври мантиқӣ мулоҳиза рондан, ба нақша гирифтани кайдҳои мухтастар тартиб додан, ҳисобу китоб кардан ва бо асосҳои назариявӣ асоснок кардани онҳо, умуман фарқ кардани баъзе масъалаҳоро талаб мекунад. Дар баробари ин на танҳо донишу малақаҳои пештар гирифтаи талабагон мустаҳкам ва инкишоф меёбанд, балки донишҳои нав низ ташаккул меёбанд. Масъалаҳо, аз ҷумла ҳолатҳои муайяни химиявӣ барои мустақилона кор кардани хонандагон аз рӯи маводи таълимӣ ҳавасманд гардида, воситаи назорат ва худидоракунии мебошанд, ба муайян кардани дараҷаи азхудкунии донишу малақа ва дар амалия истифода бурдани онҳо мусоидат мекунанд; имконият медиҳад, ки камбудҳои дониш ва маҳорати талабагон ошкор карда, тактикаи бартараф намудани онҳо тартиб дода шавад. Ҳангоми ҳалли масъалаҳо уфук, хотира, нутқ, тафаккури хонандагон

инкишоф ёфта, ҷаҳонбинии кулл ташаккул меёбад; азхудкунии бошууро ва беҳтар фаҳмидани назарияҳои химиявӣ, қонунҳо ва ҳодисаҳо мавҷуд аст. Ҳалли масъалаҳо шавку ҳаваси хонандагонро ба химия инкишоф дода, фаъолияти зеҳнии онҳоро фаъол мегардонад, ба тарбияи меҳнатии мактаббачагон ва таълими политехникии онҳо мусоидат мекунад [1, с. 3].

Таҳлили психологӣ омӯзиш нишон медиҳад, ки азхудкунии дониш дар раванди кори фаъоли руҳии талаба вақте ба вучуд меояд, ки вай масъаларо тавассути равшан кардани ҷанбаҳои мавҷудаи масъала тавассути таҳлил, абстраксия ва ҷамъбаст ҳал мекунад. Масъалаҳои дуруст интихобшуда мувофиқи сатҳи инкишофи хонандагон на танҳо иқтидори равонии онҳоро амалӣ мегардонанд, балки шахсиятро дар маҷмуъ сафарбар мекунанд, ки доираи эҳсосот, манфиатҳо, ниёзҳои фаро гиранд. Мувофиқи мушоҳидаҳои равшаншиносон, муаллимон ва методистҳо, вазифаҳои хеле душворе, ки аз монетаи маълуми мураккабӣ зиёданд, на танҳо ҳавасманд намешаванд, балки, баръакс, дараҷаи тафаккурро паст мекунанд ва ягон фоида намеоваранд. Барои он ки вазифаҳо тафаккурро бедор кунанд ва тафаккурро инкишоф диҳанд, онҳо бояд иҷрошаванда бошанд. Баъдан андешаи хонанда пайваста аз як объект ба объекти дигар мегузарад, ин диққати ӯро ба масъала ҷалб мекунад ва ба ҳалли минбаъда мусоидат мекунад.

Агар ба системаи мувозинат гармӣ дода шавад, пас дар система тағйирот ба амал меояд, то ин таъсирро суғуст кунад яъне, равандро бо ҷаббиши гармӣ. Дар реаксияҳои экзотермикӣ пастшавии ҳарорат мувозинатро аз ҷаҳд ба рост ва дар реаксияҳои эндотермикӣ баландшавии ҳарорат мувозинатро аз рост ба ҷаҳд мегардонад.

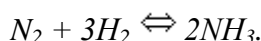
Вобастагии K_p аз ҳарорат - муодилаи Вант Ҳофф.

$$K_p = e^{\frac{-\Delta G}{RT}}; \Delta G = -(\ln K_p RT);$$

$$\left(K_p = e^{\frac{-\Delta H}{RT}} * e^{\frac{\Delta S}{R}} \right); \ln K_1 - \ln K_2 = \frac{\Delta H}{R} \left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2} \right)$$

Намунаи ҳалли масъалаҳо

1. Реаксияи омехтаи нитроген ва гидроген баръакс буда, мувофиқи муодилаи зерин сурат мегирад



Дар ҳолати мувозинат консентратсияи моддаҳои дар он иштирокдошта инҳо буданд: $[N_2] = 0,01$ мол/л, $[H_2] = 2,0$ мол/л, $[NH_3] = 0,40$ мол/л. Константаҳои мувозинат ва консентратсияи ибтидоии нитроген ва гидрогенро ҳисоб кунед.

Ҳал:

Барои реаксияи додасуда

$$K_{равн} = \frac{[NH_3]^2}{[N_2][H_2]^3}$$

Қимати консентратсияи мувозинатро иваз карда, мо ба даст меорем

$$K_{равн} = \frac{(0,4)^2}{(0,01)(2)^3} = 2$$

Мувофиқи муодилаи реаксия аз 1 мол нитроген ва 3 мол гидроген 2 мол аммиак мегирем, бинобар ин 0,2 мол нитроген ва 0,6 мол гидроген ба ҳосил шудани 0,4 мол аммиак дохил мешаванд. Ҳамин тариқ, консентратсияи ибтидоӣ $[N_2] = 0,01$ мол/л + 0,2 мол/л = 0,21 (мол/л) хоҳад буд,

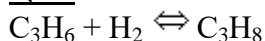
$$[H_2] = 2,0$$
 мол/л + 0,6 мол/л = 2,6 (мол/л).

Ҷавоб: $K_{баробар}$ аст = 2; $C_0(N_2) = 0,21$ мол/л ва $C_0(H_2) = 2,6$ мол/л.

2. Як мол омехтаи пропен ва гидроген, ки зичии гидрогени 15 аст, дар зарфи пӯшида бо катализатори платина дар 320°C гарм карда шуд, дар сурате ки фишор дар зарф 25% кам шуд. Ҳосили реаксияро ҳамчун фоизи назария ҳисоб кунед. Агар барои гузаронидани

таҷриба дар як шароит 1 мол омехтаи газҳои якхела бо зичии гидроген 16 бошад, фишор дар зарф чанд фоиз кам мешавад?

Ҳал:



1) Бигзор $\nu(C_3H_6) = x$, $\nu(H_2) = 1-x$, он гоҳ массаи омехта баробар аст

$$42x + 2(1-x) = 2 \cdot 15 = 30,$$

аз ин ҷо $x = 0,7$ мол, яъне $\nu(C_3H_6) = 0,7$ мол, $\nu(H_2) = 0,3$ мол.

Фишор дар ҳарорати доимӣ ва ҳаҷм аз ҳисоби 25% кам шудани шумораи молҳо дар натиҷаи реаксия 25% кам шуд. Бигзор y мол H_2 ба реаксия дохил шавад, пас аз реаксия он мемонад:

$$\nu(C_3H_6) = 0,7 - y, \nu(H_2) = 0,3 - y, \nu(C_3H_8) = y,$$

$$\nu_{\text{умумӣ}} = 0,75 = (0,7 - y) + (0,3 - y) + y, \text{ аз ин ҷо } y = 0,25 \text{ мол.}$$

Аз ҷиҳати назариявӣ, 0,3 мол C_3H_8 ба вуҷуд омадан мумкин аст (H_2 кам аст), аз ин

$$\eta = \frac{\nu_{\text{нр}}}{\nu_{\text{теор}}} * 100\% = 83,3\%$$

рӯй баромад . Константаи мувозинат дар ин шароит баробар аст ба

$$K_p = \frac{\nu(C_3H_8)}{\nu(C_3H_6)\nu(H_2)} = \frac{0,25 \text{ моль}}{(0,45 * 0,05) \text{ моль}} = 11,1$$

2) Бигзор дар ҳолати дуюм $\nu(C_3H_6) = a$ мол, $\nu(H_2) = (1 - a)$ мол, пас массаи омехта $42a + 2(1 - a) = 2 \cdot 16 = 32$, аз ин рӯ, $a = 0,75$, яъне $\nu(C_3H_6) = 0,75$, $\nu(H_2) = 0,25$. Бигзор, ки b мол H_2 ба реаксия ворид шавад. Ин ададро аз шарт инвариантии доимии мувозинат ёфтан мумкин аст

$$K_p = \frac{\nu(C_3H_8)}{\nu(C_3H_6)\nu(H_2)} = \frac{b}{(0,75 - b)(0,25 - b)} = 11,1$$

Аз ду решаи ин муодилаи квадратӣ решаеро интихоб мекунем, ки шарт $0 < b < 0,25$, яъне $b = 0,214$ молро қонеъ мекунад.

Шумораи умумии молҳо пас аз реаксия аст

$= ((0,75 - 0,214) + (0,25 - 0,214) + 0,214 - 0,786)$ мол, яъне нисбат ба миқдори аввала (1 мол) 21,4% кам шудааст. Фишор ба шумораи молҳо мутаносиб аст, бинобар ин он низ 21,4% кам шуд.

Ҷавоб: баромад C_3H_8 — 83,3%; фишор то 21,4% кам шуд.

Адабиёт:

1. Аликберова Л.Ю., Хабарова Е.И. Задачи по химии с экологическим содержанием. М.: Центрхимпресс, 2001. – 70 с.
2. Аркавенко Л.Н., Гапонца В.Л., Белоусова О.А. Для чего классифицировать расчетные задачи. // Химия в школе. 1998, № 3. – С. 60-63.
3. Артемьев В.П. Задание по методике преподавание химии. Тесты и усложненные задачи (задачи экологического содержания). Пенза, 2002. 122 с.

БО ИСТИФОДАИ МЕТОДИКА ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО АЗ ФАННИ ХИМИЯИ ТЕХНОЛОГӢ

Дар мақолаи зерин ҳалли масъалаҳо аз фанни химияи технологӣ бо истифодаи методика дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ нишон дода шудааст. Муаллиф дар мақолаи худ қайд менамояд, ки дар баробари истифода бурдани технологияи асосии истеҳсолоти химия, инчунин натиҷаҳои амалии истифодаи қонунҳои химиявӣ, усулҳои таҷрибавӣ, инчунин маҳсулоти химиявӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва дар соҳаи иҷтимоию маишӣ таҳқиқ карда мешавад.

Дар химия ҳалли масъалаҳо нақши калон мебозад. Яқум, ин яке аз усулҳои таълим мебошад, ки тавассути он амиқтар ва пурратар аз худ намудани маводи илмӣ химия таъмин карда шуда, қобилияти мустақилона дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифташуда

ташаккул меёбад. Сониян, ин воситаи бузурги ба амал баровардани алоқаҳои байнифанӣ ва курсӣ ва алоқаи илми химия бо ҳаёт мебошад. Ҳалли бомуваффақияти масъалаҳо аз ҷониби хонандагон аз ин рӯй, яке аз марҳилаҳои ниҳоии ҳуди маърифат мебошад.

Калидвожаҳо: химия, методика, технология, хонандагон, масъала, усул, таълим, восита, алоқа, ҳаёт, натиҷа, маҳсулот соҳа.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ХИМИИ

В данной статье показано решение задач в области технологической химии с использованием методов в учреждениях высшего профессионального образования. Автор в своей статье отмечает, что наряду с использованием базовой технологии химического производства, также исследуются полученные практические результаты использования химических законов, экспериментальные методы, химические продукты в различных областях народного хозяйства и в социально-бытовой сфере.

Решение задач играет большую роль в химии. Во-первых, это один из методов обучения, посредством которого обеспечивается более глубокое и полное усвоение химического научного материала, формируется умение самостоятельно применять полученные знания на практике. Во-вторых, это отличный инструмент для установления междисциплинарных и курсовых связей и связи химии с жизнью. Успешное решение задач учащимися является одним из заключительных этапов самого образования.

Ключевые слова: химия, методология, технология, студенты, проблема, метод, образование, инструмент, общение, жизнь, результат, продукт сферы.

USING THE METHOD OF SOLVING PROBLEMS IN TECHNOLOGICAL CHEMISTRY

The following article shows the solution of problems in the field of technological chemistry using methods in institutions of higher professional education. The author notes in his article that along with the use of basic technology of chemical production, practical results of the use of chemical laws, experimental methods, as well as chemical products in various areas of the national economy and in the social and household economy have been obtained. sphere are being studied.

Problem solving plays a major role in chemistry. Firstly, it is one of the teaching methods that ensures a deeper and more complete assimilation of chemical scientific material, and the ability to independently apply the acquired knowledge in practice is formed. Secondly, it is an excellent tool for establishing interdisciplinary and interdisciplinary connections and the connection of chemistry with life. Thus, successful problem solving by students is one of the final stages of education itself.

Key words: chemistry, methodology, technology, students, problem, method, education, tool, communication, life, result, product area.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсуллоева Сабоат Сайфуллоевна - н.и.п., дотсент, мудири кафедраи «Методикаи таълими фанҳои табиатшиносии» - и Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, тел- (992) 93. 487. 99. 22

Сведения об авторе: Шамсуллоева Сабоат Сайфуллоевна - к.п.н., доцент, заведующая кафедрой методики преподавания естественных наук Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, тел- (992) 93. 487. 99. 22

Information about author: Shamsulloeva Saboat Sayfulloevna - candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department "Methods of teaching natural sciences" of Bakhtar State University named after Nasir Khusrav tel- (992) 93. 487. 99. 22

**ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ
КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ
ГРУПП В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ**

Шарипов Х.А., к.п.н., доцент

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки.

Назиркулов Т.А., к.п.н., доцент

Таджикский международный университет иностранных языков им. С. Улугзода

Современное состояние системы образования в Республике Таджикистан (РТ) характеризуется своеобразным позитивным кризисом, вызванным переменами в жизни нашего общества. Такие явления последнего десятилетия как открытость границ государства, причастность РТ к процессам глобализации в Европе и во всем мире, расширение мобильности во всех смыслах этого слова, развитие современных технологий, обеспечивающих доступ к информации и связь с удаленными объектами, осознание рубежа тысячелетий как знакового события, требующего качественных прорыва в жизнеустройстве вызвали изменения, как в образе жизни РТ, так и в их мироощущении. В своем стремлении соответствовать современным требованиям система образования характеризуется поиском и утверждением новых подходов к обучению различным дисциплинам, которые призваны наиболее полно отвечать насущным потребностям, как реформируемого общества в РТ, так и каждого индивида. Само признание удовлетворения индивидуальных потребностей как приоритетного направления системы образования является свидетельством пересмотра целевых ориентиров. Высшая школа должна создать качественно новую образовательную систему, способную обеспечить реальное взаимодействие специалистов в глобальном пространстве, включающем в себя конгломерат культур. Становление такой системы во многом зависит от установления закономерностей названного взаимодействия и формирования таких качеств личности студентов вузов, которые позволят им плодотворно работать и жить в условиях XXI века.

До 90-х годов прошлого столетия доминирующей методикой обучения иностранным языкам было обучение следующим элементам: фонетике, лексике, фразеологии, грамматике. Давая прекрасные знания, рассматриваемая методика на выходе регулярно давала коммуникативные «сбои», когда дело доходило до реального общения с носителями языка. Для полноценной коммуникативной компетенции не хватало каких-то определённых знаний, это и приводило к коммуникативным неудачам. Несомненно, что одной из причин таких неудач в иноязычном общении являлось отсутствие знаний о реалиях стран изучаемого языка. Осознание этого факта привело к увеличению объёма страноведческой информации. Ведь язык это не только система равноуровневых единиц, но и история, культура, традиции народов.

Неизбежность межкультурного общения, которое представляет собой процесс коммуникативного взаимодействия между индивидами, являющимися носителями разных культур и имеющими собственный языковой код, конвенции поведения, ценностные установки, обычаи и традиции [3,с.257] повлекло за собой появление терминов «межкультурное обучение» и «межкультурная компетенция».

Труды многих учёных, в том числе Н.Д. Гальсковой, В. В. Сафоновой, С.Г. Тер-Минасовой, А.Н. Щукина и других, посвящены исследованию вопросов межкультурной коммуникации как неотъемлемой части конкурентоспособной личности, изучению проблем, связанных с разработкой методики обучения будущих специалистов, с подготовкой их к международному сотрудничеству, профессиональному общению.

Для студентов полиэтнических групп факультета романо-германских языков ТМУИЯ им. С. Улугзода формирование межкультурной коммуникативной компетенции является особенно актуальным. Чтобы достичь понимания в иноязычном общении, будущие

специалисты по иностранным языкам должны не только обладать *профессиональными знаниями*, уметь осуществлять коммуникацию, но и *понимать собеседника* как представителя другой культуры [1, с. 142]. Естественным препятствием для бесконфликтного межкультурного взаимодействия является не столько языковой барьер, сколько *культурный барьер*, преодоление которого происходит на протяжении всего периода обучения иностранному языку. Этот процесс тесно связан с расширением профессиональных знаний будущего специалиста. Примечательно, что если межкультурная компетенция вскрывает различия культур и воспитывает толерантность по отношению порой к противоречивому восприятию одного и того же явления у разных народов, то профессиональная компетенция позволяет обнаружить больше сходств, чем различий. Язык науки, технологии, бизнеса, а термины в особенности, скорее роднят представителей разных профессий, чем разъединяют, и достижения в определенной области знаний вызывают интерес специалистов всего мира независимо от их национальной принадлежности.

Современное состояние общества находит свое отражение и в системе обучения иностранным языкам в высшей школе. В связи с интеграцией РТ в мировое экономическое и культурное пространство, с расширением и качественным изменением международных связей, адекватное историческому моменту владение иностранным языком становится одним из условий востребованности специалиста на рынке труда. Имея собственные закономерности, обучение иностранному языку выделяется из перечня других предметов специфической природой, тем, что оно не только предоставляет знания и формирует навыки и умения, но может оказывать непосредственное влияние на формирование личности. В связи с этим проблема эффективного обучения иностранному языку приобрела новые приоритеты и оттенки. В методике преподавания иностранных языков в вузе главенствующее положение заняли проблемы формирования языковой личности нового типа. Определение требуемых качеств личности посредством исследования и учета потребностей общения, выработка методик их формирования в процессе обучения иностранным языкам выдвигаются как первоочередные цели образовательного процесса в этой области.

Цели, поставленные современными условиями существования, вызвали к жизни новые взгляды на природу языка и на методику его преподавания. Распространенные в РТ в последние десятилетия коммуникативные подходы в методике преподавания иностранных языков обеспечили высокий уровень владения языковой формой на всех уровнях языка и речи. Студенты в вузах РТ ценятся иноязычными собеседниками за грамотность, насыщенность и беглость речи на иностранном языке. Однако новые условия использования языков продемонстрировали и недостатки отечественной системы. Беглость и правильность в лексико-грамматическом аспектах не гарантируют взаимопонимания и, далее, результативной совместной деятельности в процессе реального общения. Проблема состоит в том, что традиционные подходы недостаточно учитывают специфику языка как отражения системы культурных ценностей, на основе которых строятся конкретные общества и модели поведения их членов. Следовательно, для обеспечения адекватной подготовки выпускников, способных к продуктивному общению, необходимо изменить целенаправленность обучения: заменить цель формирования и развития навыков и умений, необходимых для преимущественно учебной коммуникации с ориентацией на процесс - на образцовую учебную речь на иностранном языке, на цель, заключающуюся в подготовке к реальному общению с представителями других культур в *бытовой и профессиональной сфере* с ориентацией на результат такого общения [6, с. 138]. В этом отношении языковая ситуация, сложившаяся в стране к настоящему моменту, может быть охарактеризована как мало благоприятная. Причиной такого положения, по мнению Е.И. Пассова, является противоречие между резко возросшей потребностью общества в повышении уровня «иноязычной грамотности», с одной стороны, и неэффективной системой обучения иностранным языкам, не обеспечивающей достижения конкретного позитивного результата, с другой (Пассов, 1993). Поскольку у каждого человека в его многочисленных социальных

функциях представление о достигнутом результате будет индивидуальным, целью обучения иностранным языкам становится не перечень конкретных умений, а формирование такой языковой личности, которой иностранный язык нужен будет «для жизни», для «общения в реальных ситуациях» [4,с.28] и которая будет в состоянии осуществлять эффективное общение с представителями других культур. Критерием эффективности реального общения является его продуктивность, достижение взаимовыгодных результатов.

Понятие языковой личности в отечественной методике было введено Ю.Н. Карауловым и затем детально разработано в трудах Г.И. Богина (1984), И.И. Халеевой (1989), В.П. Фурмановой (в ее терминологии это «культурно-языковая личность», 1994) и других исследователей. По А.Н. Щукину, вторичная (на основе освоения иностранного языка) языковая личность определяется как «совокупность способностей человека к иноязычному общению на межкультурном уровне, под которым понимается адекватное взаимодействие с представителями других культур» [8, с.144]. Такая постановка вопроса в области целеполагания фокусирует внимание на содержательных аспектах речевосприятия и речепорождения, на умении достичь желаемого результата, причем сделать это не на основе давления и вынуждения, а за счет взаимопонимания и взаимной приемлемости положения дел для всех участников общения. Взаимопонимание – это и цель и результат общения. Для его достижения языковая личность должна не только обладать способностью к межкультурному общению, но и к эвристическим процедурам постоянного познания новых элементов (значений, функций) общения.

Современная система образования располагает широким выбором различных способов и методов обучения профессионально ориентированной межкультурной коммуникации. Наиболее продуктивными среди них являются: *метод дискуссии, метод деловых игр, метод проектов, метод кейсов, интерактивного моделирования, разнообразные тренинги*, т. к. они требуют от студентов анализа фактов, сопоставления данных, диагностики конкретных ситуаций межкультурного общения, а так же позволяют полностью погрузиться в активное общение, прожить какое-то время в конкретной ситуации [2, с. 122].

При формировании межкультурной компетенции на занятиях по иностранному языку следует моделировать ситуации диалога культур, что позволяет студентам сравнивать особенности образа жизни людей в РТ и за рубежом, обычаев и канонов культуры других народов. К таким ситуациям можно отнести разыгрывание по ролям диалогов на бытовые, социально-культурные и профессиональные темы. Важным моментом, о котором не следует забывать при формировании данной компетенции, является речевой этикет. В основном он связан со стандартными речевыми формулами в стандартных коммуникативных ситуациях, отражающих *категорию вежливости* и существенно различается у разных народов [7, с. 208]. Так же могут быть использованы методы активного взаимодействия, например дискуссионные методы: полемика, диспут, «мозговой штурм» [4,с.167]. При этом могут быть рассмотрены вопросы истории, политики, особенности быта и т. д.

Особой популярностью у студентов на занятиях по иностранному языку пользуются деловые игры, касающиеся работы заграничных фирм и совместных предприятий. Преимущество игровой деятельности следует отметить, что «Игра – это диалог страстей, притязаний, побед и поражений, она способна стать новым способом общения, потому что ставит перед каждым участником необходимость быть творцом, субъектом учебной деятельности, познавательной активности. Она непременно преодолевает монологическую ограниченность традиционного урока, традиционных форм обучения» [2, с. 96].

Начиная с 2002 года интересный проект по наведению контактов между таджикскими и немецкими обучающимися был разработан и реализован при финансовой поддержке германского фонда "Западно-восточные контакты", цель которого заключался в развитии навыков устной и письменной речи по темам, которые связаны с поездкой за границу на практику и для установления деловых контактов с зарубежными партнёрами. Данный проект способствует изучению языковых реалий стран, в которые они выезжают.

При подборе материала авторы (А. Гейзер, Х. Сайфуллаев) руководствовались следующими принципами: достоверность и непредвзятость информационного наполнения, а так же методическая приемлемость и эффективность заданий для подготовки студентов к выполнению роли культурного посредника.

С помощью этих методов, а так же используя страноведческую литературу, можно сравнивать две и более культуры, акцентировать внимание на трудностях межкультурного общения, что позволяет сформировать *межкультурную коммуникативную компетенцию*, которая обеспечивает эффективность и успех профессиональной деятельности будущих специалистов.

Для выполнения профессионально ориентированной межкультурной коммуникации студенту необходимы: открытость к познанию чужой культуры; психологический настрой на кооперацию с представителем другой культуры; деловой и профессиональный подход к решению задач; самостоятельность и предприимчивость; способность преодолевать стереотипы; владение набором коммуникативных средств и их правильный выбор в зависимости от ситуации общения; обязательное соблюдение этических норм своей и чужой культуры.

Таким образом, следование этим требованиям даст возможность прогнозировать ход межкультурной коммуникации, делать соответствующие выводы, предупреждать возникновение ошибок и конфликтов в процессе межкультурного общения и добиваться желаемых результатов.

Литература:

1. Алиев С.Н. Научно–педагогические основы формирования профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков в педвузах Республики Таджикистан (на материале английского языка). Дис. ...д-ра пед. наук. Душанбе, 2009. – 370 с.

2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: Пособие для учителя. -М.: АРКТИ, 2003. -192 с.

3. Раҷабова Ф.С. Технологии байнифарҳангии рефлексивӣ дар раванди омӯзиши забони хоричӣ / Ф.С.Раҷабова [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон / (ISSN 2074-1847). -Душанбе, 2021. -№2. -С.256-265.

4. Сайфуллоева, З.Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам): дис. ... д-ра пед.наук / З.Х.Сайфуллоева [Текст].– Душанбе, 2018. – 285 с.

5. Сафонова В.В. Проблемы социокультурного образования в языковой педагогике // Культурологические аспекты языкового образования / Под.ред. В.В. Сафоновой. – М., 1998. – С. 27-35.

6. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация [Текст] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2008. – 264 с.

7. Формановская Н.И. Вежливость и толерантность как коммуникативные механизмы снижения речевой агрессии / Н.И. Формановская // Агрессия в языке и речи: сборник статей. – М., 2004. – С. 207-218.

8. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: Учебное пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., испр. и доп. -М.: Филоматис, 2006. - 480 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье авторы исследовали вопросы процесса изучения иностранных языков и формирования профессиональной компетентности межкультурного общения у студентов-первокурсников в высших профессиональных учебных заведениях с научно-теоретической точки зрения. Подчеркнуто, что в последние годы на бакалаврском уровне высших учебных заведений страны отчетливо виден уровень неадекватности национальной

культуры и незнания культур других народов, освоения образовательных программ, особенно в современных условиях. При формировании профессиональной компетентности студенты-первокурсники высших учебных заведений сталкиваются с различными проблемами. Если они не устранены в течение первого года обучения в вузе, то в дальнейшем они могут быть обучены начинающим преподавателем двусторонним отношениям в системе «я-студент» в вузе.

Отмечается, что формирование профессиональной компетентности межкультурного общения студентов разных национальностей в современных условиях, их образовательная успешность в изучении иностранных языков считается официальным показателем, позволяющим как успешность обучения, так и образовательную деятельность.

В заключение можно сказать, что формирование профессиональной компетентности межкультурного общения студентов разных национальностей и успешность обучения иностранным языкам в современных условиях вуза профессионального обучения представляет собой двусторонний процесс, то есть поэтапная активная адаптация студента к условиям формирования профессиональной компетентности, формирование профессиональной компетентности межкультурного общения студентов, многообразия групп и так далее.

Ключевые слова: фонетика, лексика, словосочетание, грамматика, обучение, межкультурность, компетенция, культура, общение, полиэтнические, обучение, иностранные языки.

ТАШАККУЛИ САЛОҲЯТИ КАСБИИ МУОШИРАТИ БАЙНИФАРҲАНГИИ ДОНИШЧҶҶНИ ГУРҶҶҶҶҶҶ ГУНОГУНМИЛЛАТ ДАР РАВАНДИ ОМУҶИШИ ЗАБОНҶҶҶ ХОРИЧҶ

Муаллифон дар мақолаи мазкур масъалаҳои раванди ташаккули салоҳияти касбии муоширати бисёрфарҳангии омӯзиши забонҳои хориҷиро дар донишҷӯни соли якуми муассисаи таҳсилоти олии касбӣ аз ҷиҳати илмӣ-назариявӣ ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Таъкид шудааст, ки тайи солҳои охир дар зинаи бакалаврияти муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар сатҳи нокифоягии фарҳанги миллӣ ва надониستاني фарҳангҳои дигар миллатҳо аз худ кардани барномаҳои таҳсилотӣ, махсусан дар шароити муосир ба таври равшан ба назар мерасад. Дар ташаккули салоҳияти касбӣ донишҷӯни соли якуми муассисаи таҳсилоти олии омӯзгорӣ ба мушкилоти мухталиф дучор мешаванд, ки агар онҳо дар давоми соли якуми таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии бартараф карда нашаванд, онҳо минбаъд метавонанд аз ҷониби омӯзгори навкор ба муносибатҳои дучониба дар низоми «ман-донишҷӯ» дар муассисаи таҳсилоти олии омӯзонда шаванд. Дар мақола салоҳияти касбии муоширати бисёрфарҳангӣ оварда шуда, тавачҷуҳи махсус ба муваффақияти таълимии донишҷӯни гурӯҳҳои гуногунмиллат дар муассисаи таҳсилоти олии зоҳир карда шудааст.

Қайд карда мешавад, ташаккули салоҳияти касбии муоширати бисёрфарҳангии донишҷӯни гуногунмиллат дар шароити муосири баҳодихӣ муваффақияти таълимии забонҳои хориҷӣ барои донишҷӯни гурӯҳҳои гуногунмиллат он нишондиҳандаи расмие маҳсуб мешавад, ки имкон медиҳад муваффақиятнокии таълимии донишҷӯн ба таври объективӣ арзёбӣ карда шавад.

Хулоса, ташаккули салоҳияти касбии муоширати бисёрфарҳангии донишҷӯни миллатҳои гуногун ва муваффақияти таълими забонҳои хориҷӣ дар шароити муосири муассисаи таҳсилоти олии касбӣ омӯзгорӣ як раванди дучониба, марҳила ба марҳила созгоршавии ҷаҳоли донишҷӯ ба шароити ташаккули салоҳияти касбӣ мебошанд, ки ташаккули салоҳияти касбии муоширати бисёрфарҳангии донишҷӯни гурӯҳҳои гуногунмиллат ва ғайра ифода меёбад.

Калидвожаҳо: фонетика, лексика, ибора, грамматика, таҳсилот, бисёрфарҳангӣ, салоҳият, фарҳанг, муошират, гуногунмиллат, омӯзиш, забонҳои хориҷӣ.

FORMATION OF PROFESSIONAL INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS OF POLYETHNIC GROUPS IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The authors' article investigated the issues of the process of learning foreign languages and the formation of professional intercultural communication competence of first-year students in higher professional educational institutions from a scientific-theoretical point of view. It is emphasized that in recent years at the undergraduate level of higher educational institutions of the country is clearly seen the level of inadequacy of national culture and ignorance of other peoples' cultures, the mastering of educational programs, especially in modern conditions. In the formation of professional competence, freshmen students of higher education institutions face various problems. If they are not eliminated during the first year of higher education, they can be further trained by the novice teacher of two-way relations in the system "I-student" in higher education.

It is noted that the formation of professional competence of intercultural communication of students of different nationalities in modern conditions, their educational success in the study of foreign languages is considered an official indicator that allows both the success of learning and educational activities.

Conclusion, it can be said that the formation of professional competence of intercultural communication competence of students of different nationalities and the success of foreign language learning in modern conditions of the university of vocational

Key words: interculturality, phonetics, vocabulary, phrases, grammar, training, competence, culture, communication, multiethnic, training, foreign languages.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шарипов Хуршед Алихонович – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. тел.: (992)918-48-87-03; 000335416. Почтаи электронӣ: Sharipov.hurshed@inbox.ru

Назирқулов Тағаймурод - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои романӣ - германи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 918767566, почтаи электронӣ ambition.ok@mail.ru

Сведения об авторах: Шарипов Хуршед Алихонович - кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. тел.: (992)918-48-87-03; 000335416. эл.почта: sharipov.hurshed@inbox.ru

Назирқулов Тағаймурод - кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой романо-германских языков Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзоде, Адрес: 734019, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, тел.: 918767566, эл.почта: ambition.ok@mail.ru

Information about the author: Sharipov Khurshed Alikhonovich, - candidate of pedagogical science, associate professor, Head of the Department of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. tel: (992)918-48-87-03; 000335416. E-mail: sharipov.hurshed@inbox.ru

Nazirqulov Tagaymurod - Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the department of RomanicGermanic languages Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzhoda, Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev street, tel.: 918767566, E-mail: ambition.ok@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ВО ВРЕМЯ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИКЕ

Шерматов Ш.М., доцент

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

В государственном стандарте «Педагогическое образование», а так же в стандарте профессионального образования по специальности «Педагог», указано, что основой деятельности учителя общеобразовательной школы является проектировочная деятельность.

Стандарт профессионального образования даёт нам понимание об общих профессиональных функциях педагогического работника, включая деятельность, направленную на проектирование учебно-воспитательного процесса и реализации проекта в рамках образовательного учреждения с целью решения задач, обозначенных в общеобразовательных программах.

Образовательный стандарт «Педагогическое образование» определяет виды деятельности, которые должен освоить будущий учитель. Среди них обозначена и проектная деятельность, как одно из приоритетных направлений работы педагога.

Выпускники педагогического ВУЗа, получившие квалификацию бакалавр, магистр должны владеть навыками проектирования программ образования, уметь составлять индивидуальные образовательные маршруты и планы повышения своей профессиональной квалификации.

Дополнительно к данным требованиям, магистры должны освоить навыки проектирования конкретных учебных дисциплин и оценки результатов образовательных программ, позволяющих определить качество учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе.

Для дальнейшего понимания сути нашей работы, необходимо детально изучить понятия «проектировочная деятельность» и «проектирование», которое рассматривается, как составная часть образовательного процесса.

Первоначально понятие «проектирование» использовалось в технических науках, откуда оно перешло в педагогику. В переводе с латинского языка слово *projectus* означает «брошенный вперёд».

В технических науках проект представляет собой пакет документов, требующихся для создания определенного объекта. Таким образом, деятельность, целью которой является создание такого пакета документов, называется проектированием, то есть создание прообраза объекта, определённого состояния.

В социальной сфере использовались отдельные направления проектирования, включая педагогические проекты. Так, постепенно, содержание проектирования менялось, менялся и смысл данного понятия. Таким образом, проектирование необходимо оценивать, как мыслительную деятельность, посредством которой определяются особенности будущего процесса, а так же итоги деятельности над преобразованием действительности, в которых учитываются законы природы и развития общества. При этом такая мыслительная деятельность основана на вариативности при принятии решений [10,с.31].

Проектирование педагогических процессов рассматривают многие исследователи, взгляды которых на проблему часто бывают различные.

Например, А.М. Новиков видит в педагогическом проектировании завершающий этап цикла деятельности, то есть начальную фазу выполнения проекта. В частности, он выделяет три фазы, которые завершают цикл проектирования:

1. Проектирование. Данная фаза определяется созданием модели педагогической системы с практическим планом её реализации.

2. Реализация системы, то есть технологическая фаза.

3. Оценка системы, являющейся результатом проектирования, с определением необходимости создания нового проекта или коррекции реализованного [12, с. 5].

А.М. Новиков указывает, что педагогическую систему необходимо отнести к объекту педагогического проектирования. Такую систему он рассматривает, как комплекс, состоящий из цели образования и условий, сопровождающих педагогический процесс, способствующих достижению обозначенной цели [13, с. 23].

Автор данной теории предлагает рассматривать разноуровневые педагогические системы. Например, педагогическую систему образовательного учреждения или отдельного учебного занятия.

В психолого-педагогических научных работах рассматриваются различные аспекты педагогического проектирования, которые можно объединить в две группы: социально-педагогические проблемы, дидактические особенности.

Социально-педагогическое проектирование, по мнению И.А. Колесникова, реализуется через трансформацию социокультурной среды и использование средств педагогики для решения социальных задач [5].

Исследование Г.Е. Муравьевой направлено на рассмотрение дидактических особенностей процесса педагогического проектирования, реализующегося в общеобразовательной школе [11]. Автор научной работы даёт определение процессу проектирования в образовании. Под ним Г.Е. Муравьева понимает особый вид деятельности школьного учителя, направленный на создание условий для целенаправленного развития личности учащихся, их реализации в практической деятельности с учётом законов природы и общества в конкретный отрезок времени на основе возможности выбора способа решения поставленных задач и принимаемых решений.

Особенности технологии проектирования учебного процесса во время учебных занятий физикой исследовала Г.А. Монахова. Процесс проектирования автор предлагает начать с создания технологической карты, начиная от постановки цели и выбора инструментов диагностики и заканчивая коррекцией полученного результата [9, с. 107-108].

Деятельность педагога, направленную на коррекцию результатов, в данном случае, автор рассматривает, как выявление педагогического брака, находящегося в зависимости от количества учеников, которые не прошли диагностику. Дополнительно, Г.А. Монахова видит необходимость в коррекции при выборе содержания методики реализации проекта, способной улучшить процесс проектирования.

П. Карпиньчик отождествляет два термина, использующихся для описания учебного процесса, «проектирование» и «планирование». Автор предполагает необходимость организации проектирования учебного процесса, на примере обучения физике, взяв за основу деятельностный подход в педагогике [2, с. 9].

В проектировочной деятельности учителя общеобразовательной школы С.М. Маркова выделяет три взаимосвязанных уровня. Методический и педагогический уровни отнесены к подготовительным. Основной уровень технологической, на котором реализуются все этапы проектирования, от постановки цели до её реализации [8, с. 20].

Учёный в своей работе создаёт технологическую цепочку, в которой каждое звено является определённой деятельностью педагога, владеющего способностью ставить цель исследования, формулировать его задачи и создавать проект.

Исследователи по-разному определяют объекты проектирования в педагогических процессах. По нашему мнению, наиболее чёткие характеристики даёт Г.И. Китайгородская, выделяя объекты педагогического проектирования и его субъекты. Под субъектом она понимает учителя, а объектом педагогического проектирования может быть образовательная система, педагогические ситуации или процессы, образовательное пространство, педагогическое действие и другое [4, с. 169].

Этапы педагогического проектирования, из функции и количество так же не имеют единого образца в работах исследователей.

Г.Е. Муравьёва указывает на то, что проектированию характерна мыслительная деятельность, направленная на создание проекта. При этом оно не содержит в себе конкретные меры по практической реализации проекта. Поэтому, по её мнению, к компонентам проектирования нельзя отнести реализацию проекта, оценку итогов его осуществления. То есть, Г.Е. Муравьёва считает, что проектирование, это процесс, связанный с интеллектуальной деятельностью человека, который не отражает материальную часть проекта [11].

Это не единственное мнение, которое имеет место быть в педагогике. Например, некоторые учёные в проектирование включают этапы рефлексии, практической реализации.



Рисунок 1. Педагогическое проектирование. Основные стадии, этапы
(автор А.М. Новиков)

Рассмотрим схему рисунка 7, на котором представлен процесс проектирования по стадиям и этапам его осуществления.

Автор идеи не указывает этапы, которые бы относились к стадии технологической подготовки, так как такая подготовка полностью зависит от процесса реализации всей системы в комплексе. Этот процесс имеет свою специфику для каждого случая. Поэтому не представляется возможным сделать описание этапов этой стадии для обобщённого процесса.

Рассматривая процесс обучения при проектировании, В.В. Краевский уделяет внимание последовательности этапов перехода от теоретических форм обучения к нормативным и далее, к проектам определённой деятельности, и преобразованиям непосредственно в процессе обучения [7].

В.В. Краевский в процессе проектирования выделил следующие уровни:

- общенаучной методологии, включая содержание обучения, принципы его организации и используемые методы;
- учебного предмета с подробным описанием правил обучения по конкретной дисциплине;
- учебного материала, представляющего собой комплекс средств обучения: пособия, учебники, рабочие комплекты, специальная литература и т.п.

В своих работах Н.А. Алексеев изучает процесс педагогического проектирования в контексте личностно-ориентированного обучения, осуществляемого через последовательную реализацию педагогических технологий, базовыми элементами которых является постановка цели, ориентирование на решение педагогических задач, диагностические мероприятия, рефлексия, моделирование, прогноз результатов, контроль, оценивание, коррекция [1, с. 5].

Педагогическое проектирование, по мнению Г.И. Китайгородской, необходимо реализовать с помощью системного подхода и оценивать, как деятельность учителя, направленную на создание педагогических объектов, как систем [4, с. 179].

Системное педагогическое проектирование, организованное преподавателем физики в ходе учебного процесса, можно разделить на три взаимосвязанных этапа. Первый этап, ориентировочно-подготовительный, во время которого анализируется ориентировочная база проекта. Второй этап направлен на осмысление объекта проектирования. Третий этап, основной. Именно он реализует процесс системного проектирования.

На основании выше изложенного мы приходим к выводу, что исследователи по-разному подходят к организации процесса педагогического проектирования, выделяя в нём стадии проектирования, его этапы и другие составляющие элементы. Мы объясняем это тем, что объект проектирования в данном случае может иметь разные виды и особенности.

Если выбрать объектом проектирования учебно-исследовательскую деятельность школьников общеобразовательных учебных заведений, то наиболее реальным планом, по нашему мнению, является последовательность действий, предложенная В.В. Краевским, состоящая из теоретического и нормативного моделирования, процессов проектирования, конструирования [6, с. 30].

Своей целью мы поставили создание теоретической модели процесса проектирования учебно-исследовательской деятельности школьников, осваивающих предмет физика под руководством учителя. Данная модель должна учитывать специфику предмета и уровень начальной подготовки учащихся.

На основе теоретической модели мы планируем создать нормативную модель для учителя физики в виде алгоритма действий, позволяющего реализовать на практике процесс проектирования учебно-исследовательской деятельности школьников, занятых изучением предмета физика.

Так как следующие этапы нашей работы, а это непосредственно проектирование исследовательской деятельности и реализация проекта в конкретном образовательном процессе, будут осуществляться учителем общеобразовательной школы, то педагогу необходима дополнительная подготовка к данной работе.

Литература:

1. Алексеев, Н. А. Педагогические основы проектирования личностно-ориентированного обучения: дис.. докт. пед. наук: 13.00.01 / Алексеев Николай Алексеевич. - Тюмень, 1997. – С. 5.
2. Карпиньчик, П. Деятельностный подход к проектированию учебного процесса (на примере обучения физике): дис... докт. пед. наук: 13.00.02 / Карпиньчик Павел. - М., 1998. – С. 9.
3. Китайгородская, Г. И. Подготовка учителя физики к системному проектированию образовательного процесса в условиях профильного обучения: дис... докт. пед. наук: 13.00.02 / Китайгородская Галина Ивановна. - М., 2012. – С. 169.
4. Китайгородская, Г. И. Подготовка учителя физики к системному проектированию образовательного процесса в условиях профильного обучения: дис... докт. пед. наук: 13.00.02 / Китайгородская Галина Ивановна. - М., 2012. – С. 179.
5. Колесникова, И. А. Педагогическое проектирование: Учеб. Пособие для высш. учеб. заведений / И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская; под ред. И. А. Колесниковой. - М: Издательский центр «Академия», 2005. - 288 с.
6. Краевский, В. В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В. В. Краевский. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. – С. 30.
7. Крутова, И. А. Обучение учащихся средних общеобразовательных учреждений

эмпирическим методам познания физических явлений: автореф. дис.... докт. пед. наук: 13.00.02 / Крутова Ирина Александровна. - Астрахань, 2007. - 40с

8. Маркова, С.М. Проектирование педагогического процесса на технологической основе / С. М. Маркова, С. А. Цыплакова // Вестник Мининского университета. - 2014. - № 3 (7). - С. 20.

9. Монахова, Г. А. Теория и практика проектирования учебного процесса как ведущего компонента в профессиональной деятельности учителя: дис... . докт. пед. наук: 13.00.08 / Монахова Галина Анатольевна. - Волгоград, 2000. – С. 107-108.

10. Муравьёва, Г. Е. Проектирование образовательного процесса в школе: дис.. докт. пед. наук: 13.00.01 / Муравьёва Галина Евгеньевна. - Шуя, 2003. – С. 31.

11. Муравьёва, Г. Е. Проектирование образовательного процесса в школе: дис.. докт. пед. наук: 13.00.01 / Муравьёва Галина Евгеньевна. - Шуя, 2003. - 400с.

12. Новиков, А. М. Образовательный проект (методология образовательной деятельности) / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. - М.: «Эгвес», 2004. – С. 5.

13. Новиков, А. М. Образовательный проект (методология образовательной деятельности) / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. - М.: «Эгвес», 2004. – С. 23.

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНОЛОГИИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ВО ВРЕМЯ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИКЕ

В данной статье рассмотрены особенности технологии проектирования учебного процесса во время учебных занятий по физике. Автор утверждает, что стандарт профессионального образования даёт нам понимание об общих профессиональных функциях педагогического работника, включая деятельность, направленную на проектирование учебно-воспитательного процесса и реализации проекта в рамках образовательного учреждения с целью решения задач, обозначенных в общеобразовательных программах.

Образовательный стандарт «Педагогическое образование» определяет виды деятельности, которые должен освоить будущий учитель. Среди них обозначена и проектная деятельность, как одно из приоритетных направлений работы педагога.

Выпускники педагогического ВУЗа, получившие квалификацию бакалавр, магистр должны владеть навыками проектирования программ образования, уметь составлять индивидуальные образовательные маршруты и планы повышения своей профессиональной квалификации.

Автором, также отмечено, что проектирование необходимо оценивать, как мыслительную деятельность, посредством которой определяются особенности будущего процесса, а так же итоги деятельности над преобразованием действительности, в которых учитываются законы природы и развития общества.

Ключевые слова: особенность, технология проектирования, профессиональное образование, учитель, проектная деятельность, учебно-воспитательный процесс, образовательное учреждение, бакалавр, магистр, квалификация.

ХУСУСИЯТҲОИ ТЕХНОЛОГИЯИ ЛОИҲАКАШИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ҶАРАЁНИ ДАРСҲОИ ФИЗИКА

Дар ин мақола хусусиятҳои технологияи лоиҳакашии раванди таълим дар ҷараёни дарсҳои физика баррасӣ карда шудааст. Муаллиф изҳор медед, ки стандарти таҳсилоти касбӣ ба мо дар бораи вазифаҳои умумии касбии омӯзгор, аз ҷумла фаъолиятҳои, ки ба тарҳрезии раванди таълиму тарбия ва татбиқи лоиҳа дар доираи муассисаи таълимӣ бо мақсади ҳалли вазифаҳои дар барномаҳои таҳсилоти умумӣ пешбинишуда равона шудаанд, маълумот медиҳад.

Стандартҳои таълими «Таҳсилоти педагогӣ» намудҳои фаъолиятҳои муайян мекунад, ки муаллими оянда бояд аз худ кунад. Дар байни онҳо фаъолияти лоиҳавӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки кори омӯзгор нишон дода шудааст. Хатмкунандагони донишгоҳҳои педагогӣ, ки соҳиби ихтисоси бакалавр, магистр мешаванд, бояд малакаҳои

лоиҳақашии барномаҳои таълимиро дошта бошанд, роҳҳои таълимии инфиродӣ ва нақшаҳои баланд бардоштани ихтисоси касбии худро тартиб диҳанд.

Муаллиф инчунин қайд кардааст, ки лоиҳақашӣ бояд ҳамчун фаъолияти фикрӣ, ки тавассути он хусусиятҳои раванди оянда муайян карда мешаванд, инчунин натиҷаҳои фаъолият оид ба тағйир додани воқеият, ки қонунҳои табиат ва рушди ҷомеаро ба назар мегиранд, арзёбӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: хусусият, технологияи тарроҳӣ, таҳсилоти касбӣ, муаллим, фаъолияти лоиҳавӣ, раванди таълим ва тарбия, муассисаи таълимӣ, бакалавр, магистр, таҳассус.

FEATURES OF THE EDUCATIONAL PROCESS DESIGN TECHNOLOGY THE PROCESS DURING PHYSICS CLASSES

This article discusses the features of the technology of designing the educational process during physics classes. The author argues that the standard of vocational education gives us an understanding of the general professional functions of a teacher, including activities aimed at designing the educational process and implementing a project within an educational institution in order to solve the tasks outlined in general education programs.

The educational standard "Pedagogical Education" defines the types of activities that a future teacher should master. Among them, project activities are also identified as one of the priority areas of the teacher's work. Graduates of a pedagogical university who have received a bachelor's or master's degree should have the skills to design educational programs, be able to make individual educational routes and plans to improve their professional qualifications.

The author also noted that design should be evaluated as a mental activity, through which the features of the future process are determined, as well as the results of activities on the transformation of reality, which take into account the laws of nature and the development of society.

Keywords: feature, design technology, professional education, teacher, project activity, educational process, educational institution, bachelor, master, qualification.

Сведения об авторе: Шерматов Шавкатджон Мамаджонович - доцент кафедры методики преподавания физики Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, тел. +992 93 935 53 23, isoeva_t89@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерматов Шавкатҷон Мамадҷонович дотсенти кафедраи методикаи таълими физикаи донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, тел.+992 93 935 53 23, isoeva_t89@mail.ru.

Information about the author: Shermatov Shavkatjon Mamadzhonovich - Head of the Department of Methods of Teaching Physics at the Khujand State University named after Academician B. Gafurov, tel. +992 93 935 53 23, isoeva_t89@mail.ru.

ТДУ: 37.0+82-1 (075)

К-42

ТАРБИЯИ ИНСОН ДАР ДОСТОНИ «САЛОМОН ВА АБСОЛ»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Кўчарзода Ҳ.А., унвонҷӯ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳои муҳимми илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла педагогика, ин тарбияи инсон, махсусан насли наврас ва ҷавон, ба шумор меравад ва ин қазия дар адабиёту фарҳанги тоҷик таърихи басо қадима дорад. «Панду насихат, - гуфтаанд донишмандон Х. Раҳимов ва А. Нуров, - аз замонҳои қадим дар ҷамъияти инсонӣ баҳри дуруст ва бо ақли солим тарбия кардани насли наврас арзи вучуд дорад. Ин методи тарбия хеле маъмул буда, аз он пиру

барно баҳра мебардоранд. Дар тарбияи дурусти кӯдакон аз панду насихат на танҳо муаллимон, инчунин падару модарон, бобою модаркалон ва мураббӣён истифода мекунанд» [9, с. 163-164].

Панду насихат махсусан дар ҳаёти фарҳангӣ ва иҷтимоии халқҳои тоҷикзабон мавқеи калон ва таърихи басо қадимӣ дорад ва дар дарозии таърих як рӯки муҳимми муносибату муомила ва доду гирифтӣ ин ҷомеаи фарҳангӣ гардидааст. Муҳаққиқи шинохтаи соҳаи педагогика М. Лутфуллоев ҳанӯз аз китоби «Авасто» - аз ифодаҳои **пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек** оғоз гардидани тарбияи инсонро таъкид намуда қайд кардааст, ки: «Агар тамоми китобҳои Шақу Ғарбро варақ-варақ бичӯед, волотаре, арзандатаре, гуворотаре аз ин се ибора пайдо намекунед» [6, с. 45].

Аксари мутафаккирони форсу тоҷик, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Насируддини Тӯсӣ, Унсуралмаолӣ Кайковус, Саъдии Шерозӣ, Носири Хусрав, Ҷалолиддини Балхӣ, ин масъаларо дар осори бадеӣ ва илмӣ худ мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор дода, роҳҳои ҳаллу фасли онро ба аҳли ҷомеаи хеш ва минбаъда пешниҳод кардаанд. Аз ҷумла, Абдурахмони Ҷомӣ қариб дар тамоми осори бадеии худ ба тарбияи инсон тавачҷуҳи махсус дорад. Аз ин ҷиҳат, мундариҷаи яке аз дostonҳои асарӣ «Ҳафт авранг» бо номи «Саломон ва Абсол» ҷолиби диққат аст. Муҳаққиқи «Саломон ва Абсол»-и Ҷомӣ Пулод Ниёзов менависад: «Ин маснавии Ҷомӣ асарест, ки дорон тозагиҳои зиёд ва саршори афкори фалсафӣ, ирфонӣ ва ахлоқиву иҷтимоии муаллиф буда, сазовори таҳқиқ ва баррасии ҳамаҷонибаи илмӣ мебошад» [7, с. 5].

Бояд гуфт, ки асоси суҷаи дostonи «Саломон ва Абсол»-и Абдурахмони Ҷомиро тарҷумаи арабии қиссаи «Саломон ва Абсол», ки аз тарафи Ҳунайн ибни Исҳоқ аз юнонӣ баргардон шудааст, ташкил мекунад. Вале Ҷомӣ бо ҳунари шоирӣ ва маҳорати нигорандагии худ ҳам дар сохтор ва ҳам дар мундариҷаву услуби тасвири ин қисса бисёр тағйироте даровардааст, ки дар натиҷа ин дoston ба яке аз асарҳои барҷастаи адабиёти классикии форс-тоҷик табдил ёфтааст. Чуноне ки муҳаққиқи шинохтаи эронӣ Абдулҳусайни Зарринқӯб қайд мекунад: «Ҳазрати Ҷомӣ марди хушзавқ ва донишманду жарфбинӣ суханофарине буд, бинобар он дар таълифи мазмуни дoston садҳо нукта ва панду ҳикматро ҷой дод ва басо матолиби қоромати муфиди иҷтимоӣ ва ахлоқиву тарбиявиро ба он зам кард» [1, с. 25].

Ҷомӣ дар «Саломон ва Абсол» ба панду насихат тавачҷуҳи зиёд дорад ва бисёр масъалаҳои мундариҷаи асарро тавассути панду насихати ҳақими дарбори падари Саломон ҳал карданӣ шуда, аз ҳаёти ҷомеаи инсонӣ ва ҳайвонот ҳикояҳои тамсилӣ меорад ва ба ин восита андешаҳои таълимӣ ва тарбиявиширо тақвият медиҳад. Шоир бар он аст, дар ҷомеаи инсонӣ насихат мавқеи басо муҳимро доро мебошад:

**Аз насихат ноқисон комил шаванд,
В-аз насихат мудбирон муқбил шаванд.
Аз насихат зинда гардад ҳар диле,
В-аз насихат ҳал шавад ҳар мушкиле [7, с. 81].**

Ин аст ки дар асар, пеш аз ҳама, ҷанбаи тарбиявию ахлоқии он ба назар мерасад, ки тавассути муносибати шоҳи адолатпарвару додраси Юнонзамин бо писари ягонааш – Саломон роҳандозӣ шудааст. Шоир нахуст таъкид мекунад, ки дар ҳар хонадон ва барои ҳар падару модар азизтарин неъмат фарзанд аст:

**Ҳеч неъмат беҳтар аз фарзанд нест,
Ҷуз ба ҷон фарзандро пайванд нест.
Ҳосил аз фарзанд гардад коми мард,
Зинда аз фарзанд монад номи мард [3, с. 71].**

Яъне, ҳама хушбахтиву мушкилоти хонадон ба таълиму тарбияи фарзанд вобастагии қавӣ дорад. Чи дар зиндагӣ ва чи баъди ҷавф фарзанд номбардори падару модар аст. Фарзанд ҳаст, ки дар дами пирӣ ва нотавонӣ падару модарро ниғаҳбонӣ мекунад ва дар ҷомеа ӯро хору залил шудан намемонад, агар ӯ таълиму тарбияи дуруст гирифта бошад. Шоҳи нақӯкирдор ҳам баъди ба дунё омадани Саломон дар фикри ҳарчи беҳтару муносибтар тарбия кардани фарзанд афтада, азбаски модар надошт, ӯро ба дасти Абсол ном доя

месупорад. Дояи бас хубрӯю чавон Саломонро ба воя расонда, оқибат ба ӯ дил мебандад ва чавонро низ ба худ моил ва волаву шайдо мегардонад. Акнун дар назди шоҳ ва ҳакими дарбор масъала меистад, ки бо роҳи панду насиҳат чавонро водор кунанд, то аз ин ишқи нобахангом ва номуносиб даст кашада, чун шоҳзода ба подшоҳиву мулкдорӣ омода шавад, зеро тоҷу тахтро ба касони нолоиқу номуносиб додан дуруст нест. Падар фарзанди ба шоҳидбозӣ моил будаи худро чунин панд медиҳад:

**Точро мапсанд бар фарқи хасон,
Тахтро бар зери пойи нокасон.
Мулк, мулки туст, бистон мулки хеш,
Мулкро берун макун аз милки хеш.
Даст аз шоҳид, ки дорӣ, бозкаш,
Шоҳию шоҳидпарастӣ нест хуш [7, с. 85].**

Дар тарбияи ахлоқӣ ба интизоми бошуурона ва боэътимод водор кардани тарбиятгиранда натиҷаи дилхоҳ медиҳад ва ба гуфти муаллифони китоби «Педагогика»: «Ахлоқи шуурона, дар кадом савияе набошад, ҳамеша натиҷаҳои муайяни арзандаи худро дорад ва он як шакли дониш аст» [8, с. 145]. Саломон аз насиҳати падар муассир мешавад ва фарзанди ҳалол, ки буд, ба асли худ рӯ меорад. Ду дилдода дар саҳро оташ афрӯхта худро дар он меандозанд ва Абсол дар оташ сӯхта, Саломон зинда мемонад. Ин ҳодиса мучиби боз ҳам пурсӯзтар гардидани ишқи Саломон мегардад ва чунин нола мекунад:

**Умрҳо будӣ аниси чони ман,
Нурбахши дидаи гирёни ман...
Кошки ман низ бо ту будаме,
Бо ту роҳи нестӣ паймудаме.
Аз вучуди нохуши худ растаме,
Ишрати ҷовид дар пайвастаме [7, с. 86].**

Дар ин вақт ҳакими дарбор бо амри шоҳ ба амалиёт мепардозад ва бо дониши худ ба ҳолати руҳиву равонии Саломон таъсир расонда, ӯро аз банди муҳаббати Абсол ба якборагӣ мераҳонад. Ин ҷо шоир масъалаи мавқеи илму дониш ва шахси донишмандро дар раванди таълиму тарбияи ҷомеаи инсонӣ ба миён мегузорад:

**Бош доно бе лачочу бе ситез,
Ё ки андар сояи доно гурез.
Раҳна, к-аз нодонӣ афтад дар мизоч,
Ёбад аз донову доноӣ илоҷ [7, с. 87].**

Охири достони «Саломон ва Абсол» ба он меанҷомад, ки падар маснади подшоҳиро ба Саломон дода, ба ӯ оид ба давлатдориву раиятпарварӣ насиҳат мекунад ва ҷолиб аст, ки қисми кулли насиҳатро ба илму дониш пардохтан ва аз доноён таълим гирифтани ташкил мекунад, кӯшишу ғайрат низ бояд аз илму дониш сарчашма дошта бошад:

**Ҳар амал дорад ба илме эҳтиёҷ,
Кӯшиш аз дониш ҳамегирад ривоч.
Он чӣ худ донӣ, равиш мекуни ба он,
В-он чӣ не, мепурс аз донишварон [П. с. 88].**

Муҳаққиқи достони «Саломон ва Абсол» Пулод Ниёзов нуктаи дигари насиҳати падарро таъкид мекунад, ки гуфтааст: «Шоҳро аз вазир гузир нест, лекин вазир бояд донову амин бошад, аҳволи мулк донад, низоми аҳсан ба он диҳад. Молу мулки шоҳро амин бошад. Аз раият қисмати шоҳу ҳашам ҳар чӣ ҳаст, не фузун гираду на кам, бо ҳама халқи Худо меҳрубон ва мушфиқи мискину гадо бошад» [7, с. 90].

Чи хеле ки ишора шуд, панду насиҳат дар достони «Саломон ва Абсол» мавқеи калон дорад. Махсусан панду насиҳати падар ба Саломон ҳангоми ба тахти шоҳӣ нишондани шоҳзода ба адлу дод ва баровардани эҳтиёҷи халқ нигаронида шуда, аҳаммияти иҷтимоӣ касб мекунад. Барои пурқувват намудани таъсири насиҳат Ҷомӣ аз мисолҳои бисёри тамсилӣ истифода мекунад, зеро тамсил тавачҷуҳи хонанда, аз ҷумла, хонандагони мактабҳои миёнаро бештар ҷалб менамояд. Падар ба фарзанди нав ба маснади шоҳӣ расида, таъкид

мекунад, ки подшоҳ ба монанди чӯпон ва райят (халк) рама аст, дар чӯпонӣ набояд дамдама кард. Қадри ту аз чӯпонон баландтар нест. Дар гала туро сарҳангон лозим аст, лекин бояд сарбанд дошта бошанд, саг бояд ёри гӯсфандон бошад, на мададгори гургон.

«Масалҳо, - қайд кардааст М. Аҳмадов, - мазмуни ахлоқӣ дошта, ҳадафи онҳо, асосан ба мазаммати рафтору кирдорҳои ношоистаи ҷамъиятӣ нигаронида шудааст. Ба воситаи масалҳо муаллифон нишон додан мецоҳанд, ки костагии ахлоқи ҷамъият ба кадом натиҷаҳои номатлуб мерасонад ва онҳоро чора чист» [4, с. 78]. Масалан, Ҷомӣ вобаста ба мундариҷаи «Саломон ва Абсол» тамсили «Зоғ ва мурғи ҳавосил»¹-ро дар масъалаи фоидаи қаноат меорад: «Зоғи рӯзкӯре аз дарёи шӯр об мехӯрд ва бо он шӯрӣ қаноат дошт. Мурғи ҳавосил ин ҳолро дида, ўро ба хӯрдани оби ширин даъват мекунад. Зоғ мегӯяд: метарсам, ки ба оби ширин одат кунам ва агар ногоҳ аз оби ширин монаму табъи ман аз нӯшидани оби шӯр гардад, дар лаби дарё ташналаб монам. Беҳтар аст, ки бо оби шӯри хеш монам, то ранчи беобиям пеш наояд» [7, с. 79]. Ин тамсил, ки рубоии устод Рӯдакиро:

**Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ,
Дар банди такаллуф нашав, озод бизӣ.
Дар беш зи худӣ назар накун, ғусса махӯр,
Дар кам зи худӣ назар куну шод бизӣ**[10, с. 68].

ба ёд меорад, махсусан барои наврасон ва насли ҷавон, ки басо ҳассос буда, дар пайравӣ ба одамони доро зиндагии ҳарчи беҳтарро таманно доранд, хеле омӯзанда аст. Қариб дар ҳар як боби ин асар қисмати панду насиҳат мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, байти зерин пандест, ки ба таълиму тарбияи насли ҷавон бахшида шудааст:

**Нек кун, то нек пеш ояд туро,
Бад макун, то бад нафарсояд туро** [7, с. 84].

«Осори офарандагони назми классики тоҷик, - қайд кардааст Кузиев М.Н. дар мақолаи «Масъалаҳои тарбияи меҳнатӣ дар афкори маорифпарварии тоҷик», -- чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абуалӣ Сино, Носири Хусрав, Саъдии Шерозӣ, Восифӣ, Ҷомӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон, як қисмати кулли олимон, педагогҳо, мутафаккирон ва маорифпарварон дар ташаккули шахсияти иҷтимоии умумиинсонӣ ҳиссаи босазое гузоштанд. Намояндагони пешқадами халқи тоҷик бо ақидаҳои педагогии хеш насли ҷавонро водор мекарданд, ки росткору ҳақиқатшинос, фурӯтану ҳимматбаланд ва меҳнатдӯст бошанд» [5, с. 208].

Хулоса, достони «Саломон ва Абсол»-и Абдурахмони Ҷомӣ бо ҷанбаи ахлоқӣ ва пандунасиҳатии худ дар таълиму тарбияи ҷандин насли одамон, махсусан мактаббачагон, саҳм гирифта, бо ҳамин, дар таърихи педагогикаи халқи тоҷик маҷеи намоёнро ишғол кардааст.

Адабиёт:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Осор. – Ҷ. – Душанбе, Адиб, 1989.
2. Абдулхусайни Зарринқуб. Арзиши мероси сӯфия. – Техрон, 1344 х. – 316 с.
3. Абдурахмони Ҷомӣ. (Мураттибон М. Муллоаҳмадов ва М. Хоҷаева). – Душанбе, 2014. – 342 с.
4. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. – Қ. П. – Хучанд, 2018. – 336 с.
5. Кузиев М.А. Проблема трудового воспитания в таджикской просветительской мысли// Номаи Донишгоҳ. – Хучанд. -- № 1(58). – 2017. – С. 208-213.
6. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 1997.
7. Ниёзов П. Абдурахмони Ҷомӣ ва «Саломон ва Абсол»-и ў. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 160 с.
8. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Маориф, 2000. – 234 с.
9. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 520 с.
10. Рӯдакӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 320 с.

¹ Мурғи ҳавосил – мурғи саққо, ки дар қанори обҳои ширин зиндагӣ мекунад.

ТАРБИЯИ ИНСОН ДАР ДОСТОНИ «САЛОМОН ВА АБСОЛ»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ аз мутафаккироне мебошад, ки осори гаронбаҳои ӯ дар илми педагогикаи тоҷик ҷойгоҳи намоён дорад. Ин падида махсусан дар достони «Саломон ва Абсол» равшан эҳсос мешавад. Саломон, ки писари шоҳ аст, ба дарди ишқи Абсол гирифтор шуда, дар натиҷаи панду ҳикматҳои ҳақими дарбор аз ишқи нобахангом даст кашида, ба корҳои давлатдорӣ моил мешавад ва дар фикри адлу адолату хайру саховат мешавад. Мутафаккир ақидаҳои педагогии худро дар дoston тавассути ривоятҳои тамсилот аз ҳаёти ҷомеаи инсонӣ тақвият медиҳад, ки дар шароити нави иҷтимоӣ низ мучиби омӯзиш ва баҳрабардорӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Абдурахмони Ҷомӣ, «Саломон ва Абсол», таърихи педагогика, дoston, панду ҳикмат, тарбия, ақидаҳои педагогӣ, шеър, тамсил, омӯзиш, насли ҷавон, тарбияи пехнатӣ.

ВОСПИТАНИЕ ЧЕЛОВЕКА В РАССКАЗЕ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ «СОЛОМОН И АБСОЛ»

Нуриддин Абдурахман Джами – один из мыслителей, чьи драгоценные труды занимают видное место в таджикской педагогике. Особенно ярко это явление проявляется в рассказе «Саломон и Абсол». Саломон, который был царским сыном, страдал от боли любви Абсола и по совету и мудрости придворного мудреца отказался от несвоевременной любви, склонился к делам государственным и помыслил о справедливости, благотворительности и щедрости. Свои педагогические идеи мыслитель усиливает в повести через легенды и изображения жизни человеческого общества, способствующего познанию и наслаждению в новых социальных условиях.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, «Саломон и Абсол», история педагогики, повесть, советы и мудрость, образование, педагогические идеи, поэзия, метафора, обучение, молодое поколение, профессиональное образование.

UPBRINGING OF A PERSON IN THE STORY OF ABDURRAHMAN JAMI “SOLOMON AND ABSOL”

Nuriddin Abdurahman Jami is one of the thinkers whose precious works occupy a prominent place in Tajik pedagogy. This phenomenon is especially evident in the story “Salomon and Absol”. Salomon, who, as a king's son, suffered from the pain of Absol's love and, on the advice and wisdom of the court sage, abandoned untimely love, leaned towards affairs of state and thought about justice, charity and generosity. The thinker strengthens his pedagogical ideas in the story through legends and images of the life of human society, promoting knowledge and enjoyment in new social conditions.

Key words: Abdurrahmani Jami, “Salomon and Absol”, history of pedagogy, story, advice and wisdom, education, pedagogical ideas, poetry, metaphor, teaching, young generation, professional education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кӯчарзода Хусния Аламхон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 17, E-mail: hkucharzoda@mail.ru. Тел.: (+992) 88-888-00-17.

Сведения об авторе: Кучарзода Хусния Аламхон – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры педагогики университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: hkucharzoda@mail.ru. Тел.: (+992) 88-888-00-17.

Information about the author: Kucharzoda Husnia Alamkhon – Tajik National University, applicant for the Department of Pedagogy at the University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, E-mail: hkucharzoda@mail.ru. Tel.: (+992) 88-888-00-17.

АСОСҲОИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТИИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Ҳамидова Д.Ҳ., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Пайдоиш ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) барои инсоният як қатор имкониятҳои нав ба навро муҳаё сохтааст. Омӯзиш ва татбиқи имкониятҳои ТИК барои инсон корро дар самтҳои дастрасии фаврӣ ба иттилоот, муоширати мукамал, баланд бардоштани самаранокии кор, автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ, баланд бардоштани маҳсулнокии ва кам кардани вақт барои иҷрои вазифаҳо, глобализатсияи бозорҳо, тичорати электронӣ ба ширкатҳо, маориф, яъне равандҳои таълимиро тағйир дода, онҳоро дастрастар ва интерактивӣ карда, донишҷӯён ба курсҳои онлайн, китобҳои дарсӣ ва захираҳои таълимӣ дастрасии бештар пайдо мекунад, инноватсия ва рушд, бештар кардани хизматрасонии тиббӣ, соҳаи иҷтимоӣ, дастрасии хизматҳои давлатӣ, амнияти ҷамъиятиро бештар карда ба ташкили ҷомеаҳои онлайн барои дастгирии гурӯҳҳои гуногуни одамон мусоидат мекунад. Ҳар як масъала ду самт: мусбӣ ва манфӣ дорад. Истифодаи имкониятҳои ТИК дар қатори ҷанбаҳои мусбӣ дорои заминаи бавучудомаданӣ хатарҳои иттилоотӣ низ мебошад.

Мавзуи амнияти иттилоотӣ рӯз аз рӯз аҳаммияти бештар пайдо мекунад, зеро технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ бо суръати хело баланд рушд карда истода, татбиқи имкониятҳои онҳо сабаби пайдошавии мушкилоти амниятӣ гардида истодааст. Инсоният дар ҳаёти ҳаррӯза худ аз ҳарвақта дида бештар ба системаҳои рақамӣ вобаста гардидааст. Амнияти иттилоот дар баробари иқтисодиёт, журналистика, сиёсат ва маориф ба соҳаҳои зерин низ алоқаманд мебошад:

1. Технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ. Ин соҳа бевосита ба таҳия, истифода ва ҳифзи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла нармафзор, шабакаҳо ва хизматҳои абри сару кор дорад;

2. Молия ва бонқдорӣ. Таъмини амнияти муомилоти молиявӣ, ҳифзи системаҳои бонкӣ аз ҳамлаҳои киберӣ ва қаллобӣ ва риояи қонунҳо дар бораи ҳифзи иттилооти молиявӣ муштариён муҳим аст;

3. Илм ва таҳқиқот. Дар соҳаи илм ва таҳқиқот низ зарурати ҳифзи махфият ва яқпорчагии иттилооти илмӣ, аз ҷумла натиҷаҳои таҳқиқот ва моликияти зеҳнӣ вучуд дорад;

4. Ҳукумат ва амнияти ҷамъиятӣ. Ҳифзи системаҳои иттилоотии давлатӣ, таъмини амнияти инфрасохтори кишвар ба авлавиятҳои асосии сохторҳои давлатӣ табдил ёфтааст.

5. Саноат ва истеҳсолот. Бо рушди интернет ва автоматикунонии корхонаҳо, таъмини амнияти системаҳои саноатӣ ва ҳифзи маълумоти истеҳсолӣ муҳим арзёбӣ мегардад;

6. Тиб ва ҳифзи саломатӣ. Муҳим аст, ки махфияти маълумоти тиббии беморон таъмин карда шавад ва системаҳои иттилоотии тиббӣ аз ҳамлаҳои киберӣ ва ихроҷи маълумот муҳофизат карда шаванд;

Ҳамин тариқ, амнияти иттилоотӣ доираи васеи соҳаҳоро фаро гирифта, дар таъмини субот, махфият ва яқпорчагии иттилоот дар соҳаҳои гуногун нақши калидӣ мебозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимону муҳаққиқон дар аксари самтҳои калидии дар боло номбаргардида, таҳқиқоти илмӣ анҷом дода шудааст. Барои мисол дар самти амнияти сиёсӣ Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ., Одиназода Р.С., Қудусӣ Х. ва дигарон; дар самти амнияти иқтисодӣ Саймуродов Л.Ҳ., Мирсаидов А.Б., Қодирзода Д.Б., Солеҳзода А., Мирсаидов М.Н. ва дигарон; дар самти амнияти иттилоотӣ Ҷумаев Э.Ҳ., Шерматов Ш.М., Ятимов Ҳ.Т. ва дигарон ба корҳои илмӣ таҳқиқотӣ машғул мебошанд.

Дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ як лоиҳаи илмӣ-фармоишӣ бо номи “Роҳҳои баланд бардоштани амнияти иттилоотии шахс, ҷамъият ва давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои солҳои 2023-2027 бо роҳбарии Рафиев С.А. амалӣ гардида

истода, дар самти асосҳои омодагии мутахассисони амнияти иттилоотӣ муҳаққиқ Ятимов Ҳ.Т. ба таҳқиқот машғул буда, онҳо ба таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ дар ин самт машғул мебошанд. Ҳамзамон, мувофиқи маълумоти Маркази миллии патенту иттилоот унвонҷӯён Қаландаров Ф.Ш., Холиқов Ф.А. ва Абдуллоев А.А. дар самти амнияти иттилоотӣ таҳқиқот бурда истодаанд.

Солҳои охир амнияти иттилоотӣ ба яке аз самтҳои калидӣ табдил ёфта, аз ҷониби муҳаққиқон ва мутахассисон дар саросари ҷаҳон кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода мешаванд. Муҳаққиқоне, ки дар соҳаи амнияти иттилоотӣ кор мекунанд, **Брюс Шнайер**, криптограф ва коршиноси маъруфи амният, **Чейн Му**, профессори илмҳои компютерӣ дар Донишгоҳи Оксфорд, ки дар соҳаи киберамният ва криптография тахассус дорад, **Чон Макафи**, харчанд ҳамчун соҳибкор ва созандаи нармафзори антивирус маъруф аст, **McAfee** дар баҳсҳои киберамният низ ғаёл аст ва ба ширкатҳо дар ин масъала машварат медиҳад, **Меат Никсон**, профессори илмҳои компютерӣ дар Донишгоҳи Калифорния, Беркли, ки таҳқиқоташ ба киберамният, криптография ва амнияти шабака вобаста аст, **Дэн Бонет**, профессори технологияҳои иттилоотӣ ва амнияти киберӣ дар Донишгоҳи Колумбия, дар таҳияи усулҳои муҳофизат аз ҳамлаҳои киберӣ ва осебпазирии системаи иттилоотӣ кор мекунад, **Ева Веласкес**, пажушишгари амнияти назарияи кибернетика дар Донишгоҳи Карнеги Меллон, ки кори ӯ омӯзиши муҳандисии иҷтимоӣ ва ҷи гуна аз он дифоъ карданро дар бар мегирад, **Майкл Ҳикс**, профессори илмҳои компютерӣ дар Донишгоҳи Иллинойс, ки дар таҳияи усулҳои ошкор ва пешгирии ҳамлаҳои киберӣ кор мекунад.

Дар ИДМ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ низ бисёр олимону мутахассисон кор мекунанд. Аз ҷумла: **Дмитрий Ковтун**, профессор, мудири кафедраи амнияти иттилоотии Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М.В. Ломоносов. Таҳқиқоти ӯ криптография, амнияти иттилоотӣ ва киберамниятро дар бар мегирад; **Алексей Лукин**, профессор, ректори Мактаби олии иқтисодии Донишгоҳи миллии таҳқиқотӣ дар Русия. Вай ба киберамният, иқтисодиёти рақамӣ ва технология тахассус дорад; **Сергей Журавлев**, профессор, мудири кафедраи криптография ва амнияти иттилоотии Донишкадаи физикаю технологияи Маскав. Таҳқиқоти ӯ ба криптография, киберамният ва амнияти иттилоотӣ дахл дорад; **Тимур Зулкарнеев**, профессор, ректори Донишгоҳи Иннополис дар Ҷумҳурии Тотористон, Русия. Вай дар соҳаи киберамният, амнияти иттилоотӣ ва технология тахассус дорад; **Александр Пудов**, профессор, мудири кафедраи амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи иттилооти Донишгоҳи давлатии таҳқиқотии Томск. Таҳқиқоти ӯ криптография, амнияти иттилоотӣ ва киберамниятро дар бар мегирад.

Санаи 30-апрели соли 2008 Консепсияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 7 ноябри соли 2003 Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид, ки онро докторинаи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам меноманд. Профессор Сайфуллоев Н.М. менависад: «Дар шароити муосир мо шоҳиди рушди раванди ҷаҳонишавӣ гардидаем, ки он тамоми соҳаҳои ҳаёти муосир, иқтисодиёт, сиёсат ва фарҳангро дар бар мегирад. Робитаҳои байни давлатҳо дар сайёра таҳким меёбанд». Профессор Нечаев Д.Ю. зикр намудааст, ки «Дар назди тамаддуни инсонӣ проблемаи мавҷудият ба миён омадааст, ки таҳдиду хатарҳои муосир ба вучуд омада, аз онҳо мо бояд худро ҳифз карда тавонем. Ба ақидаи ӯ амният ҳамчун тарзи ҳастии системаи иҷтимоӣ-табӣ баромад мекунад, ки аз равандҳои харобкунанда эмин нест [1]

Дар замони имрӯза давлате вучуд надорад, ки мардумаш аз шабакаи интернет истифода накунад «Ҳоло дар ҷаҳон як қатор шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди Facebook, Youtube, Instagram, Twitter, Telegram, Imo, Viber, Одноклассники, ВКонтакте ва ғайра ба вучуд омадаанд, ки ҳамарӯза ба онҳо одамони бисёр ворид гардида, бештари вақти худро дар фазои маҷозӣ мегузаронанд. Мувофиқи омори Internet World Stats (IWS) (то 31-уми декабри соли 2020) беш аз 4,9 миллиард сокини сайёра истифодабарандаи шабакаи интернет мебошанд, ки ин рақам нисбат ба соли 2019 дар ҳоли афзоиш аст, зеро тибқи омори IWS истифодабарандагони интернет дар соли 2019 4,5 миллиард нафарро дар саросари ҷаҳон ташкил медоданд. Аз ин бармеояд, ки шабакаи интернет тадриҷан ба тамоми соҳаҳои ҳаёти башарият ворид гардида истодааст. Чунин ҳолат сабаб гардидааст, ки давлатҳо дар раванди таъмини амнияти миллии хеш оид ба киберфазо ё худ фазои маҷозӣ масъалагузорӣ намоянд. Дар системаи омӯзиши фазои маҷозӣ ва

муайяннамоии таъсири он ба амнияти иттилоотӣ масъалаи ҳимоя намудан аз хатарҳои имконпазири шабакаҳои иҷтимоӣ барои давлат хеле муҳим аст” [2].

Дар ҳоли ҳозир шабакаи байналмиллалии интернетро ҳар ташкилоту муассиса, шахсони алоҳида ба таври худ ва барои расидани мақсадҳои худ истифода мекунанд. “Оммавӣ гардидани интернет боис гардидааст, ки ҳаракатҳои террористиву экстремистӣ аз шабакаҳои иҷтимоӣ ва порталҳои видеои ба таври фаровон истифода намоянд. Тарғибу ташвиқи андешаҳои ифротӣ дар фазои иттилоотӣ боиси коста гардидани тафаккури ҷомеа мегардад. Аз ин рӯ, бо назардошти чунин тобиши масъала, амнияти иттилоотӣ як бахши муҳими амнияти милли доништа мешавад” [3].

Дар асри навин садҳо мамлакатҳои дунё аз фаъолияти гурӯҳҳои ифротӣ зарар медеҳанд. Вобаста ба рушди имкониятҳои системаҳои иттилоотӣ пешгирии фаъолияти ғайри инсонии гурӯҳҳои террористӣ бисёр мушкил гардидааст. “Яке аз роҳҳои муосире, ки ақидаҳои мардумфиребонаи ҳизбу ҳаракатҳои террористиву экстремистӣ тавассути онҳо паҳн гардида, ба амнияти кишвар хатар эҷод менамояд, ин дастрасии умумии иттилоот дар шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Иттилооти ҳадафмандонаи созмонҳои ифротгаро, ки бар зидди яқпорчагии давлат, сохтори конститусионӣ ва ҳамбастагии миллат равона гардида, оқибат ба содир намудани амалҳои террористӣ аз ҷониби шахсони кундфаҳму кӯтоҳандеш мегардад, тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн карда мешавад” [5].

Қобили қайд аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз солҳои аввали асри XXI аз минбарҳои созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ аз хатарҳои гурӯҳҳои террористӣ изҳори нигаронӣ мекарданд. Ҳамзамон, Пешвои муаззами миллат дар паёми солнашон аз 23.12.2022 қайд карданд, ки “Имрӯзҳо гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ барои даъват ва ҷалб намудани шахрвандон ба сафҳои худ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ роҳу усулҳои навро истифода карда, ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳро бо ғояҳои тундгарой гумроҳ месозанд. Аз ин лиҳоз, мақомоти дахлдорро зарур аст, ки ҳамоҳангсозии фаъолиятро дар самти ошкор ва пешгирӣ намудани хавфу хатарҳои террористиву экстремистӣ боз ҳам вусъат бахшида, бо роҳи тақвияти корҳои фаҳмондадиҳӣ пешроҳи гаравидани ҷавононро ба равияҳои ифротгаро гирифта, онҳоро дар руҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умумии инсонӣ тарбия намоянд” [8].

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бо терроризм” (16.11.1999) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бо экстремизм” (21.11.2003) барои мубориза бо терроризм ва экстремизм заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард. Дар замони ҳозира истифодаи шабакаи интернет аз ҷониби инсоният бисоҳибӣ арзёбӣ мегардад. “Ҳар рӯз ба фазои маҷозӣ миллиард ва аз он ҳам зиёд иттилоот ворид шуда, коркард мегардад, ки дар дохили он маводи ғалат (фейк) низ мебошанд. Имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ ва васоити ахбори оммаи хориҷӣ ба ҷои густириш ва ҳамбастагӣ бо ҳадафҳои геополитикӣ ба майдони набардҳои иттилоотӣ ворид шуда, вазъи кишварҳо ва ҷомеаҳо ноором менамоянд” [5].

Муҳаққиқон Маҷидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ғ. ва Одиназода Р.С., ки дар китоби “Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ” дарҷ намудаанд, “иттилоот дар бораи олами атроф ва равандҳои, ки дар он мегузарад ва аз тарафи инсон ё асбобҳои техникӣ махсус қабулшаванда ва ба он расонанд мебошанд, фаҳмида мешавад» [1., с. 6].

Қурбонов И.Ҷ. қайд менамояд, ки “Роҳҳои, ки аз тариқи онҳо таҳдид ва хатар ба амнияти милли ворид мегардад маҳз аз истифодаи воситаҳои иттилоотӣ сарчашма мегиранд. Ин аст, ки таъмини амнияти иттилоотӣ ҷиҳати ҳифзи амнияти милли нақши калидӣ дорад” [4].

Ҷанбаҳои асосии амнияти иттилоотиро дар замони муосир ҳамлаҳо ва ҷиноятҳои киберӣ, ҳифзи маълумоти шахсӣ, амнияти маълумоти корпоративӣ, ҳифзи инфрасохтори муҳим, муҳандисии иҷтимоӣ ва дахҳо бандҳои дигар ташкил медиҳанд, ки онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳем:

- **ҳамлаҳо ва ҷиноятҳои киберӣ:** бо рушди интернет ва технологияҳои рақамӣ, ҳамлаҳои киберӣ мураккабтар ва маълумтар мешаванд. Киберҷинояткорон пайвасти роҳҳои

нави вайрон кардани системаҳо, дуздидани маълумоти шахсӣ, қаллобӣ ва дигар намудҳои ҷиноятҳои киберҷиноятиро меҷӯянд;

- **пешгирии ҳамлаҳои киберӣ ва кибертаҳқир**: омӯзиш ба хонандагон дар бораи беҳатарии онлайн ва ҳифзи маълумоти шахсии онҳо ба пешгирии ҳамлаҳои киберӣ ва кибертаҳқир мусоидат мекунад. Ин муҳофизат аз нармафзори зараровар, таъмини амнияти шабакаҳои иҷтимоӣ ва иртиботи онлайнро дар бар мегирад;

- **ҳифзи маълумоти шахсӣ**: дар ҷаҳоне, ки миқдори зиёди маълумоти шахсӣ ба таври рақамӣ нигоҳ дошта мешавад, ҳифзи ин маълумот муҳим мегардад. Ба монанди маълумоти шахсӣ, маълумоти молиявӣ, сабтҳои тиббӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад;

- **амнияти маълумоти корпоративӣ**: дар замони муосир корхонаю ташкилот низ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ба таҳдидҳо дучор меоянд. Ихроҷи маълумоти махфӣ ё вайрон кардани амнияти шабакаҳои корпоративӣ метавонад, барои тижорат оқибатҳои ҷиддӣ дошта бошад, аз ҷумла талафоти молиявӣ ва осеб ба эътибор;

- **ҳифзи инфрасохтори муҳим**: инфрасохтори муҳим ба монанди неругоҳҳои барқӣ, системаҳои нақлиёт ва шабакаҳои коммуникатсионӣ ҳадафи ҳамлаҳои эҳтимолии киберӣ мешаванд. Ҳамлаи бомуваффақият ба ин гуна системаҳо метавонад боиси оқибатҳои ҷиддӣ барои ҷомеа ва иқтисодиёт гардад;

- **муҳандисии иҷтимоӣ**: киберҷинояткорон барои ба даст овардани дастрасӣ ба иттилооти ҳифзшуда бештар аз муҳандисии иҷтимоӣ истифода мебаранд. Ҳамлаҳо метавонанд тавассути почтаи электронӣ ё васоити ахбори иҷтимоӣ ва усулҳои дигари ҷалби одамон барои дастрасӣ ба системаҳо ё иттилоот иборат буда ба ҳайсиати шахсони бозътимод зарар оваранд.

Барои мубориза бо ин таҳдидҳо пайваста усулҳои амниятро навсозӣ кардан, кадрҳоро дар соҳаи амнияти иттилоотӣ омӯзонидан, ҳамкориро ҳам дар дохили соҳмонҳо ва ҳам байни онҳо ва сохторҳои давлатӣ хубтар ба роҳ мондан зарур аст.

Ҳолати истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи омӯзиши масъала дар асоси сарчашмаҳои илмию иттилоотӣ, таҷрибаи корӣ, суҳбат бо масъулини соҳа ва мушоҳидаҳои умумӣ чунин аст:

- **дастрасии маҳдуд ба технология**: дар манотиқи дурдаст ё манотиқи деҳоти Тоҷикистон, аз сабаби мавҷуд набудани дастрасӣ ба интернет ё инфрасохтори нокифоя дастрасӣ ба технологияҳои муосири иттилоотӣ маҳдуд аст.

- **истифодаи лабораторияҳои компютерӣ**: аксари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ синфхонаҳои компютерӣ доранд, ки дар он хонандагон имкони омӯзиши информатика ва дигар фанҳоро бо истифода аз компютер доранд, аммо нарасидани мутахассисон ва речаи муаян барои дастрасӣ ба қувваи барқ эҳсос мешавад.

- **истифодаи маводи таълимӣ электронӣ**: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ китобҳои дарсӣ ва захираҳои онлайнро барои омӯзиши хонандагон пешниҳод карда истодаанд, то маводи таълимӣ анъанавиро пурра кунанд.

- **барномаҳои рушди ТИК**: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи маориф дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла омӯзиши омӯзгорон оид ба истифодаи ТИК дар раванди таълим ҳамачониба кӯшиш ба харҷ дода истодаанд.

- **рақамикунонии нақшаҳои таълимӣ**: раванди рақамикунонии барномаҳои таълимӣ бо мақсади баланд бардоштани дастрасии таълим ва баланд бардоштани сифати таълим вучуд дошта бошад.

Зарурати таъмини амнияти иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор сабабҳои зерин чанбаи муҳимми таҳсилоти муосир ба шумор меравад:

- **ҳифзи маълумоти шахсии хонандагон ва кормандон**: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо миқдори зиёди маълумоти ҳассос, аз ҷумла маълумоти шахсии хонандагон, волидон ва кормандонро коркард мекунанд. Таъмини амнияти ин маълумот барои ҳифзи махфияти шахсӣ ва пешгирии ҳамлаҳои эҳтимолии киберӣ ё ихроҷи иттилоот муҳим аст;

- **муҳофизат аз таҳдидҳои киберӣ**: шабакаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва системаҳои иттилоотӣ метавонанд ба таҳдидҳои киберӣ, аз қабилӣ нармафзори зараровар, ҳакерӣ ва ҳамлаҳои интернетӣ бошанд. Амнияти шабакаҳо ва системаҳо ба пешгирии ҳамлаҳои эҳтимолӣ ва таъмини муттассилии раванди таълим мусоидат мекунад;

- **омӯзиш дар бораи малакаҳои рақамӣ ва огоҳии амнияти иттилоотӣ**: омӯзиши кормандон ва хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар бораи амнияти иттилоотӣ ва малакаҳои рақамӣ чузъи асосии оmodасозии онҳо ба ҷаҳони рақамӣ мебошад. Ин ба онҳо кӯмак мекунад, ки дар муҳити онлайн огоҳтар ва бехатар бошанд;

- **мутобиқати қонун**: дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, қонунгузори танзимкунандаи амнияти иттилоотӣ мавҷуд аст. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд иҷрои қонунҳо ва стандартҳоро таъмин намојанд, то ҷарима ё мушкilotи ҳуқуқиро пешгирӣ кунанд.

Таъмини амнияти иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фароҳам овардани муҳити бехатар ва бехтари таълимӣ, ки ба таҳсил ва рушди бомуваффақияти хонандагон мусоидат мекунад, шароит фароҳам меорад.

Дар замони муосир ҳамаи мактаббачагон ба донишҳои амнияти иттилоотӣ ниёз доранд, зеро ин дониш ба онҳо кӯмак мекунад, ки худро дар ҷаҳони рақамӣ муҳофизат кунанд ва технологияро самаранок ва бехатар истифода баранд. Ҷанбаҳои асосии амнияти иттилоотӣ, ки барои хонандагон азхуд кардани онҳо бисёр муҳимманд:

- **ҳифзи маълумоти шахсӣ**: хонандагон бояд донанд, ки чӣ гуна маълумоти шахсии худро дар интернет ҳифз кунанд, аз қабилӣ ном, суроға, рақами телефон ва дигар маълумоти ҳассос. Онҳо бояд донанд, ки маълумоти махфӣ чист ва чӣ тавр онро ошкор накунанд.

- **интернети бехатар**: ба хонандагон бояд рафтори бехатари онлайн, аз ҷумла дарк кардани ҳолатҳои эҳтимолан хатарнок, канорагирӣ аз тамос бо одамони бегона ва фаҳмидани тарзи коркарди иттилоот аз манбаъҳои боэътимод омӯзонидани шавад.

- **пешгирӣ аз кибертаҳқир**: муҳим аст, ки хонандагон донанд, ки кибертаҳқир чист, чӣ гуна пешгирӣ кардани он ва чӣ бояд кард, агар онҳо қурбонӣ ё шохиди таҳқири онлайн шаванд.

- **мубориза бо вирусҳо ва нармафзори зараровар**: хонандагон бояд аз хатарҳои нармафзори зараровар огоҳ бошанд ва донанд, ки чӣ гуна аз сирояти он ба дастгоҳҳои худ тавассути насб кардани нармафзори антивирусӣ ва канорагирӣ аз сайтҳои шубҳанок пешгирӣ кунанд.

- **нигоҳ доштани рамзҳои бехатар**: хонандагон бояд аҳамияти рамзҳои бехатарро дарк кунанд ва тавонанд онҳоро тавре эҷод ва нигоҳ доранд, ки замимаҳои онлайнӣ худро ҳифз кунанд;

- **муҳандисии иҷтимоӣ ва фишинг**: хонандагон бояд эътироф ва канорагирӣ аз кӯшишҳои муҳандисии иҷтимоӣ ва ҳамлаҳоро омӯзанд, то ин ки онҳоро барои ифшои маълумоти шахсӣ ё эътимоднома фиреб надиханд.

Омӯзиши амнияти иттилоотӣ ба мактаббачагон кӯмак мекунад, ки истифодабарандагони бошуур ва масъулиятшиносии интернет ва технологияҳои рақамӣ гарданд, ки ин барои бехатарӣ ва ҳифзи онҳо дар ҷомеаи муосири иттилоотӣ муҳим аст.

Амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир, махсусан барои мактаббачагон, ки технологияҳои рақамиро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ фаъолон истифода мебаранд, аҳамияти бештар пайдо мекунад. Баррасӣ ва омӯзиши мавзӯи “Асосҳои амнияти иттилоотии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ”, ҳалли мушкilotи ҷойдошта манфиатҳои зеринро барои хонандагон мерасонад:

- аз аҳамияти махфӣ нигоҳ доштани маълумоти шахсии худ огоҳ шуда, оид ба мубодила накардани рамзҳо (паролҳо), суроғаҳои электронӣ (логинҳо) ва рақами телефони худро бо манбаъҳои тасдиқнашуда маълумот пайдо мекунанд;

- аз хатарҳои эҳтимолӣ дар интернет бохабар шуда, нармафзори зараровар, сомонаҳои дорой мазмуну мундариҷаи номуносиб истифода накарда, чӣ тавр ҳангоми истифодаи интернет дастгоҳҳо ва маълумоти шахсии худро ҳифз карданро ёд мегиранд;

- тафаккури интиқодии худро инкишоф дода, эътимоднокии иттилоотро дар интернет санчида, фарҳанги иттилоотии худро боло мебаранд;
- огоҳ мешаванд, ки мушкилоти кибертаҳқир як мушкили ҷиддӣ аст ва кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки қурбонии киберҷинояткорӣ нашуда, худ ва дӯстони худро муҳофизат мекунанд;
- дар бораи намудҳои гуногуни қаллобии онлайн, аз қабилӣ қаллобӣ дар бораи шахсияти молиявӣ огоҳӣ пайдо карда, маълумот пайдо мекунанд, ки чи амалҳоро иҷро кунанд, ки қурбонии қаллобон нашаванд;
- аҳаммияти рафтори ахлоқии маҷозиро дарк карда, оид ба эҳтиром ба қурбонии дигар, эҳтиром ба ҳуқуқи муаллиф ва оқибатҳои зӯрварӣ маълумот пайдо мекунанд.

Адабиёт:

1. Асламов Б., Сатторзода А., Рустамзода З./ Амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон// <https://www.avkd.tj/tg/khabarho/1904-amniyati-ittilooti-va-hifzi-fazoi-ittilootii-jumhurii-tojikiston.html> (саная воридшавӣ 22.05.2024);
2. Валиев Давлатёр/Масъалаҳои амнияти иттилоотӣ дар фазои маҷозӣ//https://tajmedun.tj/tj/akhbor/?ELEMENT_ID=17311 (саная воридшавӣ 23.05.2024);
3. Кушнир С. И. Некоторые проблемы информационной безопасности и последствия их игнорирования: сборник трудов конференции. /С. И. Кушнир, М. С. Кушнир // Актуальные вопросы современной науки и образования : материалы XI науч.-практ. конф. с междунар. участ. (Мурманск, 4 март 2024 г.) / редкол.: И. В. Богданов [и др.] – Чебоксары: ИД «Среда», 2024. – С. 81-83. – ISBN 978-5-907830-13-4.
4. Қурбоншоев Илҳом Ҷумаъзонович. Амнияти иттилоотӣ дар замони ҷаҳонишавӣ <https://www.mit.tj/article/%D0%B0%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B8-%D0%B8%D1%82%D1%82%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%BE%D1%82%D3%A3-%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B8-%D2%B7%D0%B0%D2%B3%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%88%D0%B0%D0%B2%D3%A3> (саная воридшавӣ 23.05.2024);
5. Силмон Мавлоназаров/ таъмини амнияти иттилоотӣ яке аз самтҳои муҳимтарини муқовимат ба экстремизм ва терроризм/<https://khadamotialoqa.tj/tamini-amniyati-ittiloot%D3%A3-yake-az-samt%D2%B3oi-mu%D2%B3imtarini-mu%D2%9Bovimat-ba-ekstremizm-va-terrorizm/>(саная воридшавӣ 23.05.2024);
6. Мачидзода Ҷ.З., Холиқзода А.Ф., Одиназода Р.С. Ҷавонон ва амнияти иттилоотӣ. Душанбе., 2019.С. 240
7. Нақши амнияти иттилоотӣ дар таъмини суботи сиёсии ҷомеа/<https://khadamotialoqa.tj/na%D2%9Bshi-amniyati-ittiloot%D3%A3-dar-tamini-suboti-siyosii-%D2%B7omea/>(саная воридшавӣ 23.05.2024);
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» <http://president.tj/node/29823>(саная воридшавӣ 23.05.2024);

АСОСҲОИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТИИ ХОНАНДАҶОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои муҳими таъмини амнияти иттилоотии хонандагон дар ҷаҳони рақамӣ, принсипҳои калидии ҳифзи маълумоти шахсӣ, истифодаи беҳатари интернет, рушди тафаккури интиқодӣ, мубориза бо кибертаҳқир, муҳофизат аз қаллобии онлайн ва рафтори ахлоқии онлайн баррасӣ мешаванд. Мақсади мақола ҷалби тавачҷӯҳ ба аҳаммияти таълими асосҳои амнияти иттилоотӣ ба мактаббачагон ва баланд бардоштани огоҳии онҳо аз хатарҳои эҳтимолӣ дар муҳити маҷозӣ мебошад.

Қайд мегардад, ки амнияти иттилоот дар баробари иқтисодиёт, журналистика, сиёсат ва маориф ба ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ алоқаманд аст. Ҷанбаҳои асосии амнияти иттилоотиро дар замони муосир ҳамлаҳо ва ҷиноятҳои киберӣ, ҳифзи маълумоти шахсӣ, амнияти маълумоти корпоративӣ, ҳифзи инфрасохтори муҳим, муҳандисии иҷтимоӣ ва дахҳо бандҳои дигар ташкил

медиханд. Дар замони муосир ҳамаи мактаббачагон ба донишҳои амнияти иттилоотӣ ниёз доранд, зеро ин дониш ба онҳо кӯмак мекунад, ки худро дар ҷаҳони рақамӣ муҳофизат кунанд ва технологияро самаранок ва беҳатар истифода баранд.

Калимаҳои калидӣ: амнияти иттилоотӣ, хонандагон, муассисаҳои таълимӣ, киберамният, маълумоти шахсӣ, истифодаи беҳатари интернет, кибертахқир, каллобӣ дар интернет, тафаккури интиқодӣ, этика дар интернет, ҳифзи маълумот, саводнокии иттилоотӣ, таҳдидҳо дар шабака, муҳофизати махфият.

ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УЧАЩИХСЯ СРЕДНЕОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В данной статье рассматриваются важные аспекты обеспечения информационной безопасности учащихся в цифровом мире, ключевые принципы защиты персональных данных, безопасного использования Интернета, развития критического мышления, борьбы с киберзапугиванием, защиты от онлайн-мошенничества и этического поведения в сети. Целью статьи является привлечение внимания школьников на важность обучения основам информационной безопасности и повышения их осведомленности о потенциальных рисках в виртуальной среде.

Отмечается, что информационная безопасность, наряду с экономикой, журналистикой, политикой и образованием, касается всех сфер народного хозяйства. Основными аспектами информационной безопасности в наше время являются атаки и киберпреступления, защита персональных данных, безопасность корпоративных данных, защита важных инфраструктур, социальная инженерия и десятки другие. В современном периоде все школьники нуждаются в знаниях информационной безопасности, поскольку эти знания помогут им защитить себя в цифровом мире, чтобы эффективно и безопасно использовать технологии.

Ключевые слова: информационная безопасность, школьники, учебные заведения, кибербезопасность, персональная информация, безопасное использование Интернета, кибербуллинг, мошенничество в Интернете, критическое мышление, этика в Интернете, защита данных, информационная грамотность, угрозы в сети, защита конфиденциальности.

FUNDAMENTALS OF INFORMATION SECURITY FOR STUDENTS OF THE SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article discusses important aspects of ensuring the information security of students in the digital world, the key principles of protecting personal data, safe use of the Internet, developing critical thinking, combating cyberbullying, protecting against online fraud and ethical behavior online. The purpose of the article is to attract the attention of schoolchildren to the importance of teaching the basics of information security and increasing their awareness of potential risks in the virtual environment.

It is noted that information security, along with economics, journalism, politics and education, concerns all spheres of the national economy. The main aspects of information security in our time are attacks and cybercrimes, personal data protection, corporate data security, protection of critical infrastructures, social engineering and dozens of others. In the modern period, all schoolchildren need information security knowledge, since this knowledge will help them protect themselves in the digital world in order to use technology effectively and safely.

Keywords: information security, schoolchildren, educational institutions, cybersecurity, personal information, safe use of the Internet, cyberbullying, Internet fraud, critical thinking, Internet ethics, data protection, information literacy, online threats, privacy protection

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна, докторанти PhD-и ихтисоси информатикаи факултети физика ва математикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.:981050643. Почтаи электронӣ Dilrabohamidova.078@gmail.com

Сведения об авторе: Ҳамидова Дилрабо Ҳамидовна, докторант PhD по специальности «Информатика», физико-математического факультета Кулябского

государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 981050643. Электронная почта Dilrabohamidova.078@gmail.com

Information about the author: Khamidova Dilrabo Khamidovna, PhD doctoral student in the specialty "Informatics", Faculty of Physics and Mathematics of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Tel.: 981050643. Email: Dilrabohamidova.078@gmail.com

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ:81/84 (2-точ)

Г-83

ВОСИТАҶОИ ЭЛЕКТРОНИИ АХБОР ВА ФАЪОЛИЯТИ PR

Гулов С.Н., н.и.ф., дотсент мудири кафедраи телевизион ва радиошунавонии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки асри 21 асри иттилоот, асри технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Имрӯз иттилоот дар муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ мисли мол гардиш дошта, муштарӣ дорад. Дар ин самт нақши расонаҳо хеле муҳим аст. Ва дар ин замина дар бораи таъсиргузориҳои ВАО ба ҳаёти рӯзмарраи инсоният дигар ҷойи баҳс нест. Имрӯз дар олам минтақае нест, ки расонаҳо дастрас набоянд. Ва расонаҳо торафт шеваҳои нави таъсиррасонӣ ба афкори оммаро пайдо кардаву истифода мебаранд. Нақши пешбари расонаҳо дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ дар шинохти онҳо ҳамчун «қудрати чорум» ифода меёбад. Ин агар аз як тараф обрӯву нуфузи расонаҳоро нишон диҳад, аз ҷониби дигар аз эътимоду боварии ҷомеа ба ВАО шаҳодат медиҳад. Одамон тақрибан дар чоряки вақти бедор будани худ таъсири ВАО-ро эҳсос менамоянд. Ҳар як ВАО низом ва шакли хоси фаъолияти худро дорад. Матбуот матни навишторӣ (хатӣ) ва тасвир аст. Радио аз гуфтор ва мусиқӣ истифода мебарад. Телевизион сухани шифоҳӣ, навор ва мусиқиро омезиш (синтез) мекунад. Иртибот (муошират) тавассути Интернет аз матни хаттӣ интерактивӣ, матни электронӣ (гипертекст), садо, мусиқӣ ва аниматсия сурат мегирад.

Имрӯз масъулину мутахассисони робита бо ҷомеаи идораву ширкатҳо кӯшиш мекунад, ки тавассути расонаҳо фаъолияти худро бо шеваҳои нави усулҳои наву гуногун роҳандозӣ намоянд. Тавассути ин амал имиджи мусбати муассисаву ширкати худро созон додан мехоҳанд. Дар навбати худ расонаҳо низ барои ин ҳамкорӣ ҳавасманд буда, имкониятҳои худро пешниҳод менамоянд.

1. Воситаҳои электроние, ки дар фаъолияти PR истифода мешаванд:

А) *Телевизион*. Бо синтез кардани садо ва тасвир, телевизион имкониятҳои бештари муоширатро фароҳам сохт. Барои тамошобине, ки пахши мустақимро аз ҷои ҳодиса тамошо мекунад, телевизион кодир аст «эффактҳои иштирок»-ро аз радио ё рӯзнома бештар эҷод кунад. «Таъсири муоширати шахсӣ» алоқаи телевизиониро ба шаклҳои муоширати байнишахсӣ наздик мекунад. [1, с. 44] Тамошобин медонад, ки дар як вақт дар баробари ӯ барномаро миллионҳо нафар тамошо мекунад, вале бо вучуди ин, гумон мекунад, ки ин намоиш аз экрани телевизор маҳз барои ӯ омодаву пахш шудааст.

Телевизион имконияти фарогирии аудиторияи васеъро дорад. Мувофиқи таҳқиқотҳо одамон тақрибан 25% вақти худро сарфи тамошои телевизион мекунад. «Мушкили асосӣ арзиши баланди таҳияи маводи видеоӣ ва зарурати доштани малакаҳои махсус барои таҳияи маводи телевизионӣ мебошад. Муоширати оммавӣ ҳамеша масофа – фазоӣ ё замони ба вучуд меорад.» [1, с. 44] Дар телевизион ин масофа танҳо фазоӣ буда метавонад, зеро пахш метавонад ба таври мустақим сурат гирад. Хусусияти кори телевизион ин эҷоди таъсири ҳузур, эътимод, муколама аст. Ҳамин тариқ, аудитория (бинандагон) телевизионро ба муоширати бевоситаи шахсӣ наздик қабул мекунад. Ин як бартарии назарраси телевизион аст. Ҳоло дар ҷаҳон миқдори шабакаҳои телевизионӣ рӯз то рӯз меафзоянд. Аз ҷумла, фақат дар чанд соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарофати истиқлолият, фазои суботу созандагӣ ва иқдомоти Ҳукумати кишвар чанд шабакаи нави телевизионӣ таъсис ёфт. «Имрӯз шабакаҳои ҷумҳуриявии телевизионӣ – «Тоҷикистон», «Сафина», «Ҷаҳоннамо», «Баҳористон», «Синамо», «Варзиш», «Футбол» ва ТМТ «Шаҳнавоз», дар тамоми вилоятҳои кишварамон телевизионҳои минтақавӣ бо мазмуну муҳтавои гуногун фаъолият доранд. Ин телевизионҳо сиёсӣ ва иҷтимоӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ, соҳавӣ, кӯдакона, варзишӣ, мусиқӣ мебошанд. Телевизионҳои минтақавию ноҳиявӣ ва шаҳрии ғайриҳукуматӣ, аз ҷумла «СМ-1»,

«Азия», «Гули бодом», «Чаҳоноро», «Доро», «Мавчи Восеъ», «ТВ Регар», «СМТ» ва ғайра таъсис ёфтаву фаъолият доранд.» [3, с. 257]

Б) *Радио*. Вижагии фаъолияти радио чун воситаи ахбори омма дар ҳама ҷо ва дастрас будани он аст [1, с. 43]. Радио аксар вақт ҳангоми иҷрои қор, истироҳат ва ғайра дастрас мебошад, ки ин самарои онро кам намекунад. Мушкилоти ин расона давомнок набудани иттилооти паҳшкардаи он ва давомнок будани ҳаҷми барномаҳои мебошад. Яке аз хусусиятҳои асосии радио истифодаи нутқи шифоҳӣ мебошад, ки ба шунаванда эҳсоси мустаким мебахшад ва ӯро ҷалб месозад. Радио имкон медиҳад, ки бо назардошти хусусиятҳои этникӣ, иҷтимоӣ демографӣ ва ғайра ба оммаи васеи шунавандагон дастрас шавад. Мо инро дар фаъолияти радиоҳои Тоҷикистон, бавижа ба таври густурда дар радиоҳои ғайриҳукумати «Азия-плюс» ва «Ватан» мушоҳида кардем. Ин радиоҳо талош мекунанд, ки мутобиқ ба талаботи бозори иттилоотӣ барномаҳои худро пешниҳод намоянд.

В) *Интернет* фазои нави иттилоотиро ба вучуд овард. Интернет ба миллионҳо одамон имкон медиҳад, ки ҳамзамон дар тури сонияҳо мубодилаи иттилоу маълумот кунанд, ба пойгоҳи додаҳои дурдаст дастрасӣ пайдо кунанд. Дар ин замина профессор М. Муқимов таъкид мекунад: «Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла Интернет ҷаҳонишавии иттилоот тавсеа ёфт. Дар натиҷа он ҳодисае, ки рӯй медиҳад, дар ҷанд сония ба муҳотабони ахбор мерасад.» [7, с. 117] Теъдоди қорбарони Интернет ба таври бешбақӣ меафзояд ва барои фаъолияти ВАО имкониятҳои навро ба вучуд меорад. Пайдоиши WWW (World Wide Web) самти нав ва ояндадори PR гардид, зеро дар серверҳо маълумоти бештари PR аз сомонҳои гуногун ҷойгир карда мешавад. Яке аз самтҳои пешрафтаи PR ин паҳнкунии электронии паёмҳо мебошад.

Интернет ҳамчун як соҳаи муосири фаъолияти PR. Интернет воқеан фазои нави иттилоотӣ - Киберфазоро ба вучуд овардааст, ки дар он одамон метавонанд: 1) дар як сония бо ҳазорон нафар дар як вақт паёму иттилоъ мубодила кунанд, 2) ба иттилоу маълумот аз дурдасттарин нуқтаи олам дастрасӣ пайдо кунанд, 3) ба гурӯҳҳои гуногун обуна шуда иттилоу маълумоти онҳоро дастрас намоянд, ба мувоҳишаҳо ҳамроҳ шаванд ва дар муҳокимаи масъалаҳои гуногун, аз ҷумла дар речаи интерактивӣ иштирок кунанд, 4) мунтазам хабару пресс-релизҳои дар мавзӯҳои мушаххас қабул кунанд.

Вебсайт дорои маълумоти PR дар яқоягӣ бо маълумоти сирф тичоратӣ мебошад. Эҷоди саҳифаҳои WWW аз ҷониби сомонҳо ва шахсони алоҳида воситаи эҷоди имидж ва таблиғ мебошад. Маводи саҳифаи WWW метавонад дар як рӯз ҷанд маротиба нав карда шавад. Ҷустуҷӯи маълумот дар бораи WWW бо истифода аз асбоби нармафзор, ба монанди Netscape ба одамон имкон медиҳад, ки бо навигарҳои молиявӣ, сисёй, илмӣ ва тичоратии қорхонаву ширкатҳо шинос шаванд. Қорбарони нармафзор барои эҷоди расонаҳои электронӣ фаъолна сармоягузорӣ мекунанд. Microsoft 20% буҷаи илмӣ худро барои таҳияи лоиҳаҳои нави ВАО сарф мекунад. Соли 1996 Microsoft аввалин маҷаллаи худро бо номи Slate дар Интернет кушод, ки то охири сол ройгон паҳн карда шуд ва дар соли 1997 - бо обуна ба маблағи \$ 19,95 Лоиҳаи Cityscape нашри нашрияҳои даврӣ дар Интернетро дар бар мегирад, ки маълумот барои сайёҳон оид ба мавзӯҳои тамошобоб, хабарҳои маҳаллӣ, эълонҳо ва маълумоти таблиғотиро дар бар мегирифт. Афзоиши шумораи аудиторияи қорбарон дар саросари ҷаҳон Интернетро ба як расонаи ҷаҳонӣ табдил медиҳад.

PR ва Интернет. Истифодаи Интернет аз ҷониби мутахассисони PR дар оянда низ афзоиш хоҳад ёфт ва ин, аз ҷумла, бо се сабаб рух медиҳад:

- Талабот ба донишу маърифат дар муқобили талабот ба фуруш меафзояд. Истеъмолкунандагони имрӯза оқилтар, маълумотноктар ва оқилтаранд. Онҳо метавонанд ба осонӣ фитнагон ва қаллобонро муайян кунанд. Ҳамин тарик, барномаҳои иртиботӣ бояд ба иттилооти маърифативу таълимӣ асос ёбанд, на ба таблиғи оддии молу хидматҳо. Интернет имрӯз бузургтарин манбаи ҷунин иттилоот дар ҷаҳон аст.

- Зарурати қор дар вақти воқеӣ. Ҷаҳон хеле зуд тағйир меёбад. Ҳама чиз фавран, дар вақти воқеӣ рӯй медиҳад. Тавре ки Маршалл МакЛюэн 40 сол пеш пешгӯӣ карда буд, дар асри 21 ҷаҳон ба як «деҳаи бузург» табдил хоҳад ёфт, ки ба муоширати фаврӣ ниёз дорад.

Мутахассисони PR метавонанд инро ба манфиати худ истифода баранд, то сохтори иттилоотро барои воқуниши фаврӣ ба масъалаҳои пайдошуда ва тағйироти бозор истифода баранд.

- Зарурати мутобиқ шудан ба мизоҷон. Истеъмолкунандагони имрӯза муносибатҳои бештар мутамарказ, мақсаднок ва инфиродиро интизоранд. Бештар, созмонҳо маҷбур мешаванд, ки паёмҳои худро ба кишрҳои торафт тангтари чомеа расонанд. Интернет чунин сегментатсияро ба хабарнигорон, таҳлилгарон, пешвоёни афкор ва истеъмолкунандагон пешниҳод мекунад.

Сомонаҳои интернетӣ. Истифодаи дигари босуръатафзоандаи Интернет аз ҷониби мутахассисони PR ин таъсис ва нигоҳдории ҳуди созмонҳо ва инчунин маҳсулоти онҳо мебошад. Сомона ба шахс ё созмон имкон медиҳад, ки бидуни миёнарав ба таври фасеҳ ва озод хабарҳо бигиранд ва иттилоотро паҳн кунанд.

Муносибатҳои онлайнӣ ВАО. Илова ба сохтани вебсайтҳо, мутахассисони PR барои муошират бо ВАО аз Интернет истифода мебаранд. Рӯзноманигорон ба интернет ҳамчун манбаи асосии иттилоот дар бораи созмонҳо муроҷиат мекунанд. Бисёре аз рӯзноманигорон бо хабаргузори PR тавассути почтаи электронӣ муошират мекунанд.

Мониторинги онлайн. Дастрасии осон ба Интернет инчунин барои мутахассисони PR баъзе мушкилотро ба бор меорад, ки пайгирии шарҳҳои манфӣ ва таҳдидҳои ба созмонҳои онҳо нигаронидашударо душвор месозад. Паҳншавии «сайтҳои қалбакӣ», ки созмонҳоро тўҳмат мекунанд, мутахассисони PR-ро маҷбур мекунад, ки пайваста ин сайтҳо, чатҳо ва гурӯҳҳои баҳсии онҳоро назорат кунанд.

Пешбурди маҳсулот. Имконияти дастрасии мустақим ба муштариён ва истеъмолкунандагон бартарии дигари интернет аст. Дар ин самт PR кӯшишҳои ҳамгирошудаи маркетинги интернетиро дастгирӣ мекунад.

Муносибат бо сармоягузoron. Муоширати мустақим бо сармоягузoron ва сармоягузорони эҳтимолӣ мушкилоти дигари мутахассисони PR мебошад. Гап дар он аст, ки Интернет ба сармоягузoron имкон медиҳад, ки фаъолияти ташкилотҳоро ҳамарӯза тафтиш кунанд ва ширкатҳоро маҷбур мекунад, ки амалҳои худро дар соҳаи иртибот бо саҳҳомонашон афзоиш диҳанд. [8, с. 336-339]

Почтаи электронӣ. Он ба воситаи маъмултанин ва муошират табдил ёфтааст. Дар шумораи афзоандаи созмонҳо, почтаи электронии вақти воқеӣ ҷои настрияҳои анъанавии ҷопӣ ва технологияи факсимилро гирифт, зеро он воситаи интиқоли фаврӣ ҳисобида мешавад. Шакли почтаи электронӣ - интранетҳо ва вебсайтҳои дохилӣ - имконияти дигари пайдошуда мебошад. Почтаи электронӣ воситаи маъмултанини иртибот барои созмонҳо шудааст. Дар аксари созмонҳо, почтаи электронӣ ҳамчун воситаи дохилии паҳн кардани ҳама намуди бюллетен, мактуб ва паём хизмат мекунад. Мактубҳои иттилоотии электронӣ барои истифодаи беруна - барои муштариён, сармоягузoron ё намоёндагони ВАО низ маъмул ва арзишманданд. Онҳо бо якҷанд ҷанбаҳои муҳим аз мактубҳои иттилоотии ҷопӣ фарқ мекунанд. Кормандон аз экрани компютер бюллетенҳои дарозро намехонанд. Аз ин рӯ, муаллифони паёмҳои электронии иттилоотӣ бояд мухтасар, на бештар аз як саҳифа нависанд.

Истинодҳо ба дигар мавод. Маълумот бояд бо истинод ба маводҳои дигар, ба монанди анонси мақолаҳо ва маҳсулоти пешниҳодшаванда омода карда шавад.

Тақсимоти мунтазам. Инчунин хеле муҳим аст, ки мактубҳои иттилоотии электрониро дар фосилаҳои муқаррарӣ нашр кунед, то гирандагон онҳоро бесаброна интизор шаванд.

Ҳавасмандгардонии бозгашт. Аз меҳмонону истифодабарандагони сомона хоҳиш карда мешавад, ки номи пурраи худ, суроғаи почтаи электронӣ, номи корхонаву муассиса ва шакли муносиби мукотибаро пешниҳод кунанд.

Хулоса, имрӯз PR шакли интернетро тағйир додааст ва интернет бошад, дар навбати худ амалияи PR-ро тағйир дода истодааст. Бо шумораи зиёди ширкатҳое, ки дар ҷустуҷӯи эътироф ва маблағгузории маҳдуд ҳастанд, ширкатҳои нави интернетӣ асосан ба PR, ё

дурустгараш, ба оммасозӣ така мекунанд, то ба онҳо дар ворид шудан ба бозор кӯмак кунанд. Барои он ки ҳамеша дар назди аҳли ҷамъият ва аз ҷама муҳимаш сармоядороне, ки фаъолияти онҳоро бо маблағ таъмин мекунанд, намоён бошанд, мунтазам пресс-релиз нашр менамоянд. Дар натиҷа пресс-релизҳо ба маҳсулоти PR табдил ёфтаанд.

Дар ҳоле ки чунин эҳтиёҷоти бузург ба ширкатҳои интернетӣ ва PR манфиатҳои онҳоро собит кардааст, бояд қайд кард, ки ин падида мушкилоти ба худ хос дорад. Масъалаҳои ахлоқие, ки мутахассисони PR дар натиҷаи фаъолияти ширкатҳои интернетӣ рӯбарӯ мешаванд, натиҷаи афзоиши нақши PR дар рушди Интернет мебошад. Барои мутахассисони PR, ошноӣ бо технологияи интернет ва мутобиқшавӣ ба он як зарурати аввалиндараҷа шудааст.

Албатта, дар як мақола наметавон ба тамоми паҳлуҳои иртиботи ВЭА ва PR равшанӣ андохт. Мо танҳо ба як паҳлу баъзе ишораҳо кардем. Ин мавзӯ ба таҳқиқи фарогире ниёз дорад.

Адабиёт:

1. Алешина И. Паблик рилейшенз для менеджеров и маркетологов. – Москва, 2007
2. Блэк С. Введение в публик рилейшнз. – Ростов-на-Дону, 2008.
3. Гулов С. Истиқлолият ва рушди журналистикаи тоҷик // Паёми ДМТ, 2018, №1 УДК 32: 07 (575. 3)
4. Катлип С. М. Паблик рилейшнз: Теория и практика. – Москва, 2006.
5. Королько В. Основы публик рилейшнз. - Москва, 2007.
6. Лукашев А. В. “Черный” PR как способ овладения властью или бомба для имиджмейкера. – Санкт-Петербург, 2008.
7. Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешомад (маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ). – Душанбе, 2022.
8. Фрейзер Сайтел П. Современные публик рилейшнз. – Москва, 2006.
9. Чумиков А. Н. Связи с общественностью. – Москва, 2007.
10. PR сегодня: новые подходы, исследования, международная практика. – Москва, 2008.

ВОСИТАҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ АХБОР ВА ФАЪОЛИЯТИ PR

Мақолаи мазкур ба шакли усулҳои фаъолияти PR тавассути воситаҳои электронии ахбор бахшида шудааст. Имрӯз дар олам минтақае нест, ки расонаҳо дастрас набошанд. Ва расонаҳо торафт шеваю усулҳои нави таъсиррасонӣ ба афкори оммаро пайдо кардаву истифода мебаранд. Нақши пешбарии расонаҳо дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ дар шинохти онҳо ҳамчун «қудрати чорум» ифода меёбад. Ин агар аз як тараф обрӯву нуфузи расонаҳоро нишон диҳад, аз ҷониби дигар аз эътимоду боварии ҷомеа ба ВАО шаҳодат медиҳад. Одамон тақрибан дар чоряки вақти бедор будани худ таъсири ВАО-ро эҳсос менамоянд. Ҳар як ВАО низом ва шакли хоси фаъолияти худро дорад. Матбуот матни хаттӣ ва тасвир аст. Радио аз гуфтор ва мусиқӣ истифода мебарад. Телевизион сухани шифохӣ, навор ва мусиқиро омезиш медиҳад. Иртибот тавассути Интернет аз матни хаттӣ интерактивӣ, матни электронӣ, садо, мусиқӣ ва аниматсия сурат мегирад. Имрӯз масъулину мутахассисони робита бо ҷомеаи идораву ширкатҳо кӯшиш мекунанд, ки тавассути расонаҳо фаъолияти худро бо шеваю усулҳои наву гуногун роҳандозӣ намоянд. Тавассути ин амал имичи мусбати муассисаву ширкати худро созмон додан мехоҳанд. Дар навбати худ расонаҳо низ барои ин ҳамкорӣ ҳавасманд буда, имкониятҳои худро пешниҳод менамоянд. Муаллиф таъкид месозад, ки дар баробари воситаҳои ахбори оммаи классикӣ – матбуот, радио ва телевизион, интернет барои фаъолияти PR имкониятҳои зиёдеро фароҳам сохтааст.

Калидвожаҳо: ВАО, ВЭА, иттилоъ, маълумот, бозори иттилоот, рақобат, робита бо ҷомеа, пиар, пресс-релиз, мактуби электронӣ.

ЭЛЕКТРОННЫЕ СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И PR ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Данная статья посвящена формам и методам PR-деятельности через электронные СМИ. Сегодня в мире нет такой области, где средства массовой информации были бы недоступны. А средства массовой информации все чаще находят и используют новые способы и методы воздействия на общественное мнение. Ведущая роль СМИ в формировании общественного мнения выражается в признании их «четвертой властью». С одной стороны, это показывает репутацию и влияние СМИ, с другой стороны, это показывает уважение и доверие общества к СМИ. Люди испытывают влияние средств массовой информации примерно четверть своего времени бодрствования. Каждое средство массовой информации имеет свою систему и форму деятельности. Медиа – это написанный текст и изображения. Радио использует речь и музыку. Телевидение синтезирует речь, видео и музыку. Коммуникация через Интернет состоит из интерактивного письменного текста, электронного текста, звука, музыки и анимации. Сегодня специалисты по связям с общественностью и специалисты ведомств и компаний пытаются вести свою деятельность через СМИ новыми и разными способами. Посредством этой акции они хотят создать положительный имидж своего учреждения и компании. В свою очередь, СМИ также заинтересованы в этом сотрудничестве и предлагают свои возможности. Автор подчеркивает, что, наряду с классическими средствами массовой информации - прессой, радио и телевидением, Интернет создал множество возможностей для PR-деятельности

Ключевые слова: СМИ, ЭСМИ, информация, сообщения, информационный рынок, конкуренция, связь с общественностью, пиар, пресс-релиз, электронное письмо

ELECTRONIC MEDIA AND PR ACTIVITIES

This article is devoted to the forms and methods of PR activities through electronic media. There is no area in the world today where the media are inaccessible. And the media are increasingly finding and using new ways and methods of influencing public opinion. The leading role of the media in shaping public opinion is expressed in their recognition as the “fourth estate”. On the one hand, this shows the reputation and influence of the media, on the other hand, it shows the respect and trust of society in the media. People are influenced by the media for about a quarter of their waking time. Each media outlet has its own system and form of activity. Media is written text and images. Radio uses speech and music. Television synthesizes speech, video and music. Communication over the Internet consists of interactive written text, electronic text, sound, music and animation. Today, public relations specialists and specialists from departments and companies are trying to conduct their activities through the media in new and different ways. Through this action they want to create a positive image of their institution and company. In turn, the media are also interested in this cooperation and offer their opportunities. The author emphasizes that, along with the classical media - press, radio and television, the Internet has created many opportunities for PR activities

Keywords: Media, information, messages, information market, competition, public relations, PR, press release, email

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Сангин Нурович, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. 734025. E-mail: gulsang@mail.ru Телефон: (+992) 93-567-60-35.

Сведения об автор: Гулов Сангин Нурович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. 734025. E-mail: gulsang@mail.ru. Телефон: (+992) 93-567-60-35.

Information about the author: Gulov Sangin Nurovich, Candidate of Phylology, Associate professor, Head of TV and Radio broadcasting Department of Tajikistan National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki ave., Postal Code: 17. 734025. Contacts: E-mail: gulsang@mail.ru Tel.: (+992) 93-567-60 -35.

ТДУ: 323.1(075.8)

С-36

ПЕШВОИ МИЛЛАТ, БРЕНДИ ДАВЛАТ ВА ЗАМИНАҲОИ СТРАТЕГИИ АМАЛИШАВИИ ОН

Сафарзода М.А., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар харитаи сиёсии ҷаҳон мавқеъи гирифтани сарҳади муайяне бо номи як давлат кори сахл набуда, он орзуи доимии ҳар фарди миллатдӯст ва ҳар миллати соҳибтамаддун аст, ки меҳода дар доираи арзишҳои ниёғони худ ва фарҳангаш умр ба сар барад. Барои баъзе миллату халқиятҳо он ормони абадист, аммо руҳи шикастнопазири тоҷик буд, ки соли 1991-ум миллат соҳиби давлати мустақиле бо номи Тоҷикистон шуд. Ҳарчанд тоҷикон таъриху тамаддуни бою ғанӣ, урфу одат, анъана, олимон, шоирону нависандагони нобиғае доранд, аммо давлатҳои ангуштшуморе буданд, ки дар оғози истиқлолият Тоҷикистонро ба сифати давлате шиносанду эътироф кунанд. Бар замми ин ҷанги бародаркуши соли 1992 миллати тоҷикро манфи муаррифи намуд. На танҳо давлатҳои беруна, балки худи шаҳрвандон ба барқароршави субот ва муттаҳидии миллати тоҷик кам боварӣ доштанд.

Бо дили пур ва иродаи мустақам Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давлати ҷангзада, миллати парокандаи руҳшикастаро аз вартаи бозихи сиёсии бадҳоҳон раҳониду ба тақдирӣ минбаъдаи Тоҷикистон асос гузошт. Шӯҳидони воқеа зикр мекунанд: “Маҳз бо заҳмати талошҳои пайгириҳои Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон дар интиҳои асри 20 аз ғоҷеи миллий раҳӣ ёфта, истиқлолияти давлатии худро таҳким бахшид ва миллати тоҷик баъд аз ҳазор сол дар роҳи эҳӣ давлатдорӣ милли ба дастовардҳои бузурги таърихӣ ноил гардид ва имрӯз ба сӯи ояндаи нек устуворона қадам мегузорад” [8, с. 13]

Миллат сарҷамъу давлат мустақил гардид, соҳиби Президенти сулҳпарвар шуд. Акнун зина ба зина барои пешрафт, некӯаҳволӣ, гул-гулшукуфӣ ва муаррифии давлат стратегияҳои муайяне тарҳрезӣ мегардид. Ҳадафи ниҳӣ - муаррифии Тоҷикистони соҳибистиклол дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун миллати соҳибтамаддун, фарҳангӣ, башардӯст, пешрафта, зина ба зина бояд амалӣ шавад.

Барои ин бунёди имичи кишвар шарт ва зарур аст. Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадори дурандеш, дипломати қавиירוа ва фарзанди баору номуси ифтихорманди ниёғони худ дар тарҳи имичи кишвар ва брендинги давлат сахми боризе дошта, эътимоди оммаро ба даст овардааст.

Бояд зикр кунем, ки дар ин раванд имичи Президенти кишвар бетаъсир нест. Муҳаққиқ Илҳомҷон Ҳамидиён нақши телевизионро дар ташаккули имичи Пешвои миллат дар мақолаи худ “Имиджмейкинг ва нақши телевизион дар шаклгирии он (дар мисоли заҳматҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар даврони Истиқлолият)” таҳлилу баррасӣ намуда, чунин андешаронӣ кардааст: “... барои сиёсатмадор бисёр муҳим аст, ки ҷиҳати ташаккули образи мусбати худ аз лаҳзаи аввалини суҳбат бо электорат масъулияти бештареро эҳсос кунаду муваззаф бошад... Ин намуна зимни суҳанронии нахустини Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми баргузориҳои Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри бостонии Хучанд, ки тавассути телевизион ба маъруз гузошта шуда буд, баръало мушоҳида гардид.” [7]

Брендсозии кишвар нисбатан падидаи нав буда, самарай он аз реклама ва PR хубтару беҳтар аст. Муҳиммаш он ки бренду имич дар асоси воқеият ба вучуд меоянд ва барои

беҳбудӣ водор месозанд. Сиёсатшиноси рус Тюкаркина О.М. дар бораи брендинги миллӣ андешаронӣ намуда, аз ҷумла гуфтааст: “Брендинги миллӣ танҳо ҷараён (тренд)-и муосир нест, ки аз тарафи кишварҳо барои беҳтар шудани имичи худ корбаст гардида, ҳадафаш ба ҷониби мусбат тағйир додани андеша ва ё ребрендинг аст. Асоси назариявии брендинги миллиро таҳқиқ дар самти коркарди бренди маркетингӣ ташкил медиҳад, ки арзиши бренди давлатро баҳогузорӣ намуда, дар ин замина, ба имичи кишвар таъсири мусбат мерасонад ва чиҳати бартариӣ рақобатпазир имконият фароҳам меорад” [6, с. 34].

Мутахассиси соҳаи брендинг Саймон Анхолт шаш унсури зарурии бренди минтақавии муосирро дар шакли шашкунча пешниҳод намудааст: сайёҳӣ, брендҳои содиротӣ, сиёсат, савдо, сармоягузорӣ, фарҳанг ва сармояи инсонӣ [9], ки дар ташаккули бренди давлат, минтақа ва миллат мусоидат мекунанд. Дар назарияи муҳаққиқони соҳа ва амалияи давлатҳои пешрафта ва рӯ ба тараққӣ, ки бренд гардидаанд ва ё гардида истодаанд, мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба рушди ин унсурҳо эътибори хоса зоҳир менамоянд. Ҳадафҳои стратегии Тоҷикистон – таъмини амнияти озуқаворӣ; таъмини истиқлолияти энергетикӣ; раҳой аз бумбасти коммуникатсионӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва кӯшишҳои пайваста барои амалии он баёнгарӣ онанд, ки кишвари мо низ роҳи дурусти рақобатпазирро пеш гирифтааст.

Брендинг (раванд ва тарҳи ба вучуд овардани бренд) кори сахл набуда, он фурсати тулонӣ ва заминаҳои устувору далелҳои зиёдеро талаб мекунанд. Махсусан, брендинги давлат нозуқиҳои бештар дорад. Дар муаррифии давлат дар арсаи ҷаҳонӣ нафарони саршиноси кишвар, махсусан, сиёсатмадорон нақши муҳим мебозанд, аммо дар ин раванд ҳамроҳии ташкилотҳои ҷамъиятӣ, хизбу ҳаракатҳо, муассисаҳо ва оммаи васеъ метавонанд муваффақияти бештар дошта бошад.

Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун чеҳраи сиёсӣ на танҳо бевосита дар муаррифии кишвар саҳми бориздоранд, балки тавонистаанд сохтор ва қишрҳои гуногуни ҷомеа, махсусан, ҷавононро ба муҳарриқи ҳаракаткунанда ва муаррификунандаи давлат дар арсаи ҷаҳонӣ шинохта намоянд.

Яке аз воситаҳои хуби муаррифӣ намудани кишвар ифтихор намудан аз ниёгон ва таърихи худ аст. Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ба дарки ин маънӣ хуб рафта, зеро ҳадафи худшиносӣ ва худогоҳӣ аз бузургони гузашта ёд мекунанд. Бошукӯҳ тачлил намудани ин ё он санаи таърихӣ, бузургдошти нобиғағони миллат маҳз ба ҳамин хотир аст. Соли 2000-ум тачлили 1100-солагии давлати Сомониён ва барафрохтани мучассамии бошукӯҳи шоҳ Исмоили Сомонӣ дар маркази шаҳри Душанбе, аз як ҷониб гӯшрас намудани хиради шоҳони гузаштаи тоҷик бошад, аз ҷониби дигар, чун рамзи миллат бунёд намудани *тоҷ* аст. Ногуфта намонад, ки рамзи хосаи муаррификунандаи миллат ҷузъи брендинги давлатдорӣ аст. *Тоҷ* ва *ливои коваёнӣ* то ҳаде тамғаи миллати тоҷик шинохта гардидаанд.

Нобиғаҳои тоҷик ба монанди Абӯалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Форобӣ, қаҳрамонони адолатҷӯ – Спитамен, Муқаннаъ ва Восеъ, шоирону нависандагони нотакрор-Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Садриддин Айнӣ, Бобочон Ғафуров, Лоик Шераливу Бозор Собир ва даҳҳои дигар чеҳраҳои барҷаста ва муаррификунандаи миллати тоҷик ва адабиёти он хизмати шоёне мекунанд. Аз як ҷониб, барои муаррифии шахсиятҳои номбурда воситаҳои ахбори омма хизмат кунанд, аз ҷониби дигар, дар баромадҳои Президенти кишвар пайваста садо додани номи онҳо ва иқтибос овардан аз гуфтаву навиштаҳои онҳо таъсиргузор аст.

Китоби “Чеҳраҳои мондагор”-и Эмомалӣ Раҳмон низ ин ҳадафро амалӣ менамояд. Гарчанде телевизиону радио пайваста аз ҳаёту ғайбати шахсиятҳои баруманди миллати тоҷик мавод таҳия мекунанд, аммо дар бисёр мавридҳо принсипи “...бингар кӣ мегӯяд” ба кор бурда мешавад ва таълифоти номбурда муҳиму саривақтист. Китобҳои дигари Пешвои миллат низ, ки бо забонҳои гуногуни хориҷӣ тарҷума гардидаанд, барои муаррифии миллату давлат нақши шоиста доранд. Имрӯз маънои баланди рӯбоиҳои Хайёми файласуф, дониши Синои табиб, ғазалҳои беҳамтои Ҳофиз, “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ беш аз пеш

муаррифгари миллати тоҷик гардидаанд, ки дар ин самт заҳматҳои Президенти мамлакат беназир аст.

Рушди соҳаи сайёҳӣ яке воситаҳои хуби муаррифии кишвар дар сатҳи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Муаррифии Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ ва ҷалби сайёҳон ба ин кишвар ҳадафест, ки чанд соли охир ба он диққати хоса равона гардидааст. Аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани соли 2018 чун “Соли сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019-2021 чун “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” маҳз ба хоҳири рушди соҳа, ҷалби сайёҳон ва муаррифии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Пеш аз он ки давлатеро чун кишвари сайёҳӣ шиносанд, бояд минтақаҳои он бо махсусияти худ номдор гарданд. Реставратсия (азнавсозӣ) ва ободонии мавзеҳои таърихӣ, пойдории ҳунарҳои мардумӣ, рушди соҳаи кишоварзӣ вобаста ба имконоти минтақаҳо, тавачҷуҳ намудан ба зотҳои гуногуни ҳайвоноти нодир, тарғиби гиёҳдармонӣ боиси он гардидааст, ки имрӯз асал, лимӯ, меваҳои тар (ангур, себ, зардолу, харбузаву тарбуз), пахта, ҳунарҳои дастии мардум: ҷӯроби помидорӣ, чакану атлас ҳамчун муаррифгари манотиқи гуногуни кишвар ва ҳам бренди тоҷикӣ шинохта шудаанд. Дар баробари ин, шумораи сайёҳони хориҷӣ дар Тоҷикистон ба маротиба меафзояд. Аксарияти сайёҳон тавачҷуҳи хоса ба обҳои нӯшокӣ ва ҳам шифобахши Тоҷикистон, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ маъмулу машҳур аст, изҳор мекунанд. Об низ ҳамчун бренди миллӣ бо шарофати талошҳои пайвастаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муаррифӣ гардидааст. Пешниҳодҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар СММ оид ба масоили об, ки чанд маротиба дастгирӣ ёфтаву мавриди тавачҷуҳи ҷаҳонӣ қарор мегирад, қадами устуворе дар муаррифии миллати тоҷик ва сарзамини тоҷикон аст.

Вақте маҳсулот бренд мешавад, дар бозори ҷаҳонӣ талабот ба он зиёд шуда, содирот низ меафзояд ва давлат рақобатпазир мегардад. Албатта ба ин, яъне ташаккули равобити тиҷоратӣ ҳадафи сеюми стратегияи кишвар (раҳой аз бумбасти коммуникатсионӣ) бетаъсир нест. Тавачҷуҳи Сарвари давлат ба соҳаи коммуникатсия чанбаи дигари муаррифии Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад.

Идомаи сохтмони НБО “Роғун” баъди таваккуфи тулонӣ тақони ҷиддие дар шинохти тоҷикон гардид. Эътимоди давлатҳои ҳамсоя ва ҳатто абарқудратҳо нисбат ба тоҷикон пайдо, мустаҳкам ва дучанд шуд. Эмомалӣ Раҳмон тавонист ҷомеаро муттаҳид карда, миллати тоҷикро ҳамчун миллати бунёдкору иттиҳод муаррифӣ кунад. Муҳаққиқ И. Ҳамидиён дар мақолаи қайдшуда дуруст менависад: “... аз савори булдозери вазнин шудани шудани Президент аз соати 10 то 11:30 (яқуним соат) бо пеш кардани сангу шағал, ки маҷрои дарёи Вахшро баста, ба бунёди сарбанди Неругоҳи барқи обии Роғун ҳусни оғоз бахшидаанд, то ба сиёсати дурандешона ва башардӯстонаи худ барои мардуми кишвар ғамхорӣ кардан дар телевизион намоиш дода шуд, ки бешак натиҷаи дилхоҳ дод. Тавассути телевизион гуфта мешуд, ки то имрӯз дар Тоҷикистон роҳро пулҳои мошингузар, нақбҳо ва иншооти гидроэнергетикӣ бунёд шудаанд, ки аксари онҳо аҳаммияти минтақавӣ доранд ва ба манфиати Тоҷикистону кишварҳои ҳамсоя равона гардидаанд. Ин сиёсати пешгирифтаи Сарвари давлати Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби сарони кишварҳо эътирофу борҳо қадршиносӣ гардидааст.” [7, с. 281]

Амалҳои Сарвари давлат дар баробари некуаҳволии кишвар ҳамчунин барои ташаккули шахсияти шаҳрвандон, маърифатнокӣ, донишандӯзӣ зиёд аст. Таъсиси квотаҳои Президенти барои духтарон ва баъдан писарони деҳоти дурдаст ва ҷавонони болаёқат, ҳамчунин, тавассути суҳбату роҳхатҳои бевоситаашон ба муассисаҳои олиии кишвар роҳ ёфтани ҷавонон исботи гуфтаҳои онҳо. Ҳар қадар сармояи инсонӣ дар кишвар афзояд, ҳамон қадар таассуроти мусбат нисбат ба давлат зиёд мегардад. Ин аст, ки дастгирии мутахассисони соҳибистеъдод дар Тоҷикистон пайваста роҳандозӣ мегардад. Таъкидҳои пайвастаи Сарвари давлат дар суҳанронҳои гуногун дар мавриди тарбияи кадрҳои соҳибтаҳассуси рақобатпазир боиси тарбия ёфтани парчамбардорони кишвар гардидааст. Дастоварди варзишгарони тоҷик дар арсаи байналмилалӣ боиси шинохти тоҷикон ҳамчун миллати солиму пурқувват мебошад. Голибияти Мавзуна Чориева дар чемпионати ҷаҳон

(соли 2012) стереотипҳои зиёдро дар мавриди занони тоҷик, ки дар тафаккури мардум ҷой дошт, баргараф гардонид. Дастгириҳои пайвастаи Пешвои миллат ва қабули барномаи давлатии таъмини кадрҳои баландхаттасос аз ҳисоби занону духтарон ҳадафи дурандешона мебошад, ки боиси тарбия ёфтани ва фаъолият кардани занону духтарон дар соҳаҳои ҳаёти муҳим гардидааст.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки Тоҷикистон бо амали намудани стратегияҳои худ, ки саҳми бевоситаи Пешвои миллат дар он зиёд аст, дар ташаккули бренди кишвар қадамҳои устувор гузошта истодааст. Бо роҳандозии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, саноатикунони (баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллии), нишондодҳои инноватсионӣ (рушд дар асоси навоариҳои дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар) метавон гуфт, ки имиджи Тоҷикистон дар байни дигар давлатҳо баръало муайян мегардад ва дар ин самт ҳанӯз корҳои зиёдеро бояд роҳандозӣ ва амали намуд.

Адабиёт:

1. Абдулманов, С. Евангелист бизнеса. Рассказы о контент-маркетинге и бренд-журналистике в России. – М. 2017.- 216с.
2. Варганова, Е.Л. Основы медиобизнеса: Учеб. Пособие. – М.: Аспект Пресс, 2019. – 360 с.
3. Котлер, Ф. Маркетинг-менеджмент. Экспресс-клуб. – СПб, 2006. – 132 с.
4. Мирошниченко, А. Бренды как медиа: борьба за внимание [электронный ресурс] // 2011. – Режим доступа [http // slon.ru /future /brendy_kak_media_borba_za_vnimanie](http://slon.ru/future/brendy_kak_media_borba_za_vnimanie) – 598950/xhtml
5. Политическая имиджелогия / под. ред. А. А. Деркача, Е. Б. Перельгиной и др. – М: АспектПресс, 2006. – 218 с.
6. Тюкаркина, О. М. Роль национального брендинга при формировании внешнеполитического имиджа современной России.// дис. ... канд. полит. Наук / О. М Тюкаркина. – М., 2012
7. Ҳамидов, И. Имиджмейкинг ва нақши телевизион дар шаклгирии он (дар мисоли захираҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар даври Истиқлолият) // Паёми Донигоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе, 2017. - №4/5. – С. 280-283.
8. Шарифзода, А., Фаттоев С. Эмомалӣ Раҳмон Наҷотбахши миллат (сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар солҳои 1992-1995). – Китоби 1. Нашри дуюм. – Душанбе: “Ирфон”. – 2011. – 372с.
9. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions / S.Anholt. - I-st edition. – Palgrave Macmillan, 2007. – 160 p.

ПЕШВОИ МИЛЛАТ, БРЕНДИ ДАВЛАТ ВА ЗАМИНАҲОИ СТРАТЕГИИ АМАЛИШАВИИ ОН

Брендсозии кишвар падидаи нисбатан нав буда, самарай он аз реклама ва PR хубтару беҳтар аст. Муҳимаш он ки бренду имидж дар асоси воқеият ба вуҷуд меоянд ва барои беҳбудӣ водор месозанд.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадори дурандеш, дипломати кавиירוда ва фарзанди баору номуси ифтихорманди ниёғони худ дар тарҳи имиджи кишвар ва брендинги давлат саҳми боризе дошта, эътимоди оммаро ба даст овардааст. Дар ин раванд имиджи Президенти кишвар бетаъсир нест.

Тоҷикистон бо амали намудани стратегияҳои худ, ки саҳми бевоситаи Пешвои миллат дар он зиёд аст, дар ташаккули брени кишвар қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Калидвожаҳ: бренди миллии, имиджи давлат, Президент, ВАО, стратегияи давлат

ЛИДЕР НАЦИИ, ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БРЕНД И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Государственный брендинг — относительно новое явление, и его эффект лучше, чем реклама и PR. Важно то, что бренд и имидж создаются на основе реальности и мотивируют к совершенствованию.

Эмомали Рахмон, как дальновидный политик, волевой дипломат и гордый сын своих предков, внес весомый вклад в формирование имиджа страны и брендинга государства, завоевал общественное доверие. В этом процессе не остается без внимания и имидж Президента страны. Реализуя свои стратегии, в которых высок непосредственный вклад Лидера нации, Таджикистан делает уверенные шаги в формировании бренда страны.

Ключевые слова: национальный бренд, имидж государства, Президент, СМИ, государственная стратегия.

LEADER OF THE NATION, STATE BRAND AND STRATEGIC BASES FOR ITS IMPLEMENTATION

State branding is a relatively new phenomenon, and its effect is better than advertising and PR. The important thing is that the brand and image are created on the basis of reality and motivate to improve.

Emomali Rahmon, as a far-sighted politician, a strong-willed diplomat and a proud son of his ancestors, made a significant contribution to the formation of the country's image and branding of the state, won public trust. In this process, the image of the President of the country is not left without attention.

By implementing its strategies, in which the direct contribution of the Leader of the Nation is high, Tajikistan is taking confident steps in the formation of the brand of the country.

Key words: national brand, image of the state, President, mass media, state strategy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Моҳира Амиралӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзадҳои илмҳои филология, докторанти кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 17, E-mail: anusha-16@mail.ru. Тел.: (+992) 93-862-94-65

Сведения об авторе: Сафарзода Моҳира Амирали –Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: anusha-16@mail.ru. Тел.: (+992) 93-862-94-65

Information about the author: Safarzoda Mokhira Amirali –Tajik National University, Candidate of Philology, doctoral student, Department of Television and Radio, Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, E-mail: anusha-16@mail.ru Tel.: (+992) 93-862 -94-65

ТДУ: 321+03(075.8)

ТКТ: 66+73 (2-точ)

М-41

ТАЪСИРИ РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ БА ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ВОСИТАҲОИ АҲБОРИ ОММАИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Маъмурзода Н.М., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар замони муосир матбуот яке аз рукнҳои асосӣ, муҳимтарин ва пешбарандаи ҷомеа ба шумор рафта, бурду бохт дар бисёр ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба фаъолияти воситаҳои ахбори омма марбут мебошад. Воситаҳои ахбори омма бо фаъолияти ҳамарӯза

худ бо роҳи таҳлилу масъалагузори соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ дар ҳалли масъалаҳои мушаххаси сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ кумак мерасонад.

Бо мақсади самаранок гардидани фаъолияти воситаҳои ахбори омма як силсила қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма”, “Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ”, “Дар бораи иттилоот”, “Дар бораи ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот”, “Дар бораи фаъолияти ноширӣ ва полиграфӣ”, “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”, “Дар бораи реклама” қабул гардидаанд, ки ҳар кадоми он барои рушди ин соҳаи ҳаётан муҳим мусоидат мекунад [5, с. 355].

Матбуоти тоҷик дар замони Истиклолияти давлатӣ марҳилаҳои гуногуни рушдро тай намуда, имрӯз ба як неруи муқтадири афкорсоз ва пешбарандаи ҷомеа мубаддал гаштааст. Бо мақсади таъмини пешбурди сиёсати давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иттилоот айни замон дар фазои иттилоотии вилояти Хатлон 60 воситаи ахбори омма фаъолияти пурмаҳсул анҷом медиҳанд. Дар баробари шабакаҳои телевизионӣ интернетӣ ва матбуоти даврии ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ, дар вилоят инчунин 4 шабакаи телевизионӣ маҳаллӣ – шабакаҳои телевизионӣ вилоятӣ ТВ «Хатлон», ТВ «Кӯлоб», телевизионҳои мустақили шаҳри Бохтар «ТВ Қӯрғонтеппа» ва «Мавҷи озод»-и ноҳияи Восеъ, радиои вилоятӣ «Радиои Хатлон», радиои «Кӯлоб» рӯйи мавҷ баромада, 54 адад нашрияҳои расмӣ (49 нашрия ва 5 маҷалла) нашр мегарданд [3, с. 100].

Матбуоти даврии вилоят бо фарогирии мавзӯ, ба суроғи аудиторӣ мушаххас нигаронида шудани мазмуну муҳтавои расона, услуби хоси фаъолият ва нигориш симои худро пайдо кардааст.

Вобаста ба рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ба миён омадани масъалаҳои глобалӣ, таъсири омилҳои беруна ба вазъи Тоҷикистон ва пешрафти замон дар назди ҷомеаи журналистӣ тӯли солҳои истиқлолият вазифаҳои нав ба нав гузошта шуда, афзалиятҳо дар пешбурди қор, инчунин мавзӯ ва мундариҷаи ВАО-и ҷопию электронӣ низ тағйирпазир буданд.

Имрӯз дар сиёсати редаксионӣ аксари нашрияҳои музофотӣ Тоҷикистон, бахусус вилояти Хатлон, мавзӯи ҳифз ва таҳкими истиқлоли давлатӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллии давлатдорӣ Тоҷикистони соҳибистиклол, тараннуми сулҳу ваҳдати миллӣ, зарурати ҳифозат ва таҳкими он, инчунин мубориза бо ифротгароӣ терроризм, ташаккули эҳсоси ватандорӣ аз мавзӯҳои меҳварӣ ва афзалиятдори фаъолияти эҷодӣ ба ҳисоб меравад.

Раванди ҷаҳонишавӣ ва тараққиёти технологияҳои иттилоотӣ водор менамояд, ки дар фаъолияти воситаҳои ахбори омма, алалхусус матбуоти даврӣ, навгониҳои технологияи муосир мавриди истифода қарор гирад [1, с. 4]. Хуб аст, ки солҳои охир нашрияҳои даврӣ ва муассисаҳои таъбу нашр ба ин раванд тадриҷан ворид мешаванд.

Матбуоти маҳаллии мо имрӯз бо вучуди мушкilotи муайяни молиявӣ ва техникӣ доштан мувоҷеҳ ба тағйироту таҳаввулот мебошад. Дар рақобатҳо фаъол гаштани он ногузир аст ва дар сурати муносибати бетафовут ба фазои иттилоотӣ ҳадафҳои асоснокшудаи он аз байн мераванд. Вазифаи муҳимму асосии матбуоти маҳаллӣ иттилоъ, тафсир ва таҳлил аст. Табиист, ки иттилооте, ки аз роҳи журналистика, саҳеҳтараш матбуоти даврӣ, паҳн мегардад, мебояд барои аудиторӣ аҳамияти баланди иҷтимоию гоҳе роҳнамоӣ дошта, афкор ва ҷаҳонбинӣ омаре ташаккул диҳад, тавонад рӯйдодҳо, ҷараёнҳо ва тамоюли воқеияти замонро ҳамчунон зинда тасвир кунад, ки аудиторӣ худро шоҳиди мустақим эҳсос намояд, дар бораи қонуниятҳои, ки рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, мазҳабӣ-идеологияи ҳаёти ҷомеаро муайян мекунанд, маълумоти сарех бидиҳад. Манфиати хонандагон, хостаҳо ва интизориҳои онҳо аз ҳама чиз афзалтар аст.

Имрӯз зарурати инкишоф додани журналистикаи нав – самти ҷадиде дар соҳаи воситаҳои ахбори омма ба миён омадааст, ки интиқоли энергияи мусбат ва эҳсоси хушбинӣ ба одамон, мусоидат ба рушди фарҳангӣ маънавии инсон, ташаккули соҳибназарӣ ва баёни мустақилонаи афкор, таҳрик додани ҷомеа ба пешрафту худтакмилдиҳиро бояд дар меҳвари тавачҷуҳ қарор бидиҳад. Журналистикаи муосир набояд танҳо ҳангомаву расонидани хабарҳои ваҳштангезу воҳиманок, балки ҳадафҳои ҷадидеро чун мусоидат ба рушди

шахсият, рушди истиклоли фикрӣ, рушди мустақилияти инсон пайгирӣ намояд. Зеро имрӯз мебинем, ки журналистон гоҳе бо мақсади ҷалби таваҷҷуҳи мардум ва боло бурдани рейтинги расонаи худ тариқи ВАО ба ҷомеа иттилооти ғазаббарангез, тарсовар ва асабинаморо нақл мекунанд. Куштор, ғорат, ҷиноятҳои ахлоқӣ, ҷангу ҷидол, низоъҳо, интригаҳо ва ғайра, азбаски «мавзуи дардовар» аст, албатта, таваҷҷуҳи аудиторияро ба худ мекашад, аммо он эмотсия ё эҳсосоте, ки ба василаи ин расонаҳо интиқол меёбад, дар хонанда/шунаванда/бинанда низ бетаъсир намонда, дар ниҳоди ӯ эҳсосоти манфиро боқӣ мегузорад. Чунин услуби кор метавонад дар одамон (аудитория) эҳсоси пессимистиро ташаккул дода, боиси ба ҳаёт бо назари манфӣ нигоҳ карданашон шавад [3, с.182].

Бинобар ин, вазифаи қаламкашон ин аст, ки ҳомии арзишҳои инсонӣ бошанд, журналистикаи замони муосирро аз ифроту бадгӯиву баднамоӣ эмин нигоҳ доранд. Ба аудиторияи худ позитив бахшанд, шодибаш бошанд. Яъне муҳим он нест, ки дар кадом расона кор мекунӣ – ҳукумати ё хусусӣ, муҳим иҷроӣ рисолати касбист. Ба ин мазмун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ишораи рӯшан кардаанд: «Муҳим нест, ки рӯзноманигорон дар кадом самт – матбуоти давлатӣ ё матбуоти мустақил фаъолият доранд. Ҳадафи асосии матбуоти ҳукумати ва мустақил, ҳамчун ду шохаи бо ҳам пайваستاи матбуоти Тоҷикистон, иҷроӣ рисолати касбӣ, яъне хизмати содиқона ва софдилона ба манфиати халқу Ватан мебошад» [6].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, афзоиши шумораи расонаҳо, вусъати интернет, пешрафти технологияҳои навин, вазъи матбуоти даврии маҳаллӣ, фаъолияти журналистон дар сатҳи маҳал беҳбудӣ мебошад.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон бо дарки ин маънӣ, чиҳати тақвият ёфтани пойгоҳи техникаи идораи нашрияҳои маҳаллӣ соли 2020-ум 36 адад компютери насли чорум, 36 адад принтер ва 34 адад дастгоҳи суратгирии касбиро ба маблағи умумии зиёда аз 335 ҳазор сомонӣ харидорӣ ва ба идораи нашрияҳои вилоят, инчунин кафедраҳои рӯзноманигории донишгоҳҳои Бохтару Кӯлоб тақдим намуд. Ҳамзамон бо мақсади аз падидаҳои навини иттилоотӣ ва журналистӣ огоҳ будану пайвастан ба низоми иттилоотии умумичумхуриявӣ бо ибтикори Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят як силсила машғулиятҳои омӯзишӣ барои сармуҳаррирон, мухбирони суратгир, наворбардорони телевизион гузаронида шуд.

Матбуоти даврии маҳаллӣ аз нигоҳи ташаккулу инкишоф ва таҳаввул бо назардошти вижагиҳои сохториву шаклӣ, мавзуиву мундариҷавӣ, завқу ҳунар ва саликаи журналистӣ, истифодаи воситаҳои техникаи замонавӣ, дарёфти роҳҳои пешбурди кор дар шароити инноватсионӣ аз ҳар чиҳат зарур ва аҳаммиятнок аст [1, с. 25].

Имрӯз ба хоҳири нигоҳ доштани мавқеъ дар майдони матбуоти тоҷик, нашрияҳои маҳаллӣ ва шабакаҳои телевизиониро мебарояд, ки аз инструментҳои медиаи нав фаровон истифода кунанд. Журналисти замони муосир акнун танҳо бо навиштани матн набояд иктифо кунад, балки ҳамзамон аксу навор гирад, таҷҳизоти техникаро идора карда тавонад, суҳанвару забондон бошад. Ҳоло интернет имкониятеро фароҳам сохтааст, ки агар тиражи газета ҳазор нусха ҳам бошад, тавассути таъсиси сомонаи интернетӣ ва кушодани саҳифаю гурӯҳ дар шабакаҳои иҷтимоӣ метавон доираи аудиторияро ҳазорҳо нафари дигар афзуд. Агар худӣ газетаро дар доираи як шаҳр ё ноҳия хонанд, бо мазмуну мундариҷаи ин газета хонандагон аз дилхоҳ нуқтаи чумхури ва ҷаҳон тариқи сомонаи он шинос шуда метавонанд.

Таҷрибаи рӯзномаи вилоятии “Хатлон” нишон дод, ки ҳарчанд теъдоди нашри як шумораи он 15 ҳазор нусха аст, ҳисоби умумии хонандагони ин нашрия бо назардошти сомонаи интернетӣ, саҳифаҳои дар фејсбук, инстаграм, однокласники, телеграм ва ютуб дар моҳи феввали соли ҷорӣ ба беш аз ним миллион нафар расидааст. Аз ин ҳисоб худуди 10-15%-и хонандагони варианти электроники рӯзномаи “Хатлон” аз хориҷи кишвар, асосан Россия, Ўзбекистон ва Афғонистон будаанд. Яъне, дигар нашрияҳо низ барои муаррифии маводи эҷодии худ аз ин имкониятҳо истифодаи пурсамар карда метавонанд.

Таъсиси сомонаи интернетӣ харочоти зиёдро талаб намекунад, аммо имконияти васеъ дорад. Варианти электронии нашрияҳоро дар сомона ҷой додан мумкин аст, то хонандагони бештар фаро гирифта шаванд.

Бо мақсади дастгирӣ ва ба талаботи замони муосир мувофиқ кунонидани фаъолияти нашрияҳои маҳаллӣ, таъминоти техникаи идораи рӯзномаҳо, мустаҳкам шудани мақоми нашрияҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ қарори раиси вилояти Хатлон таҳти №18 аз 29 январи соли 2021 ба тасвиб расидааст. Тибқи ин қарор, раисони шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда шудаанд, ки барои таъмин намудани рӯзномаи шаҳрӣ (ноҳиявӣ) бо бинои алоҳида ё таъмири асосии биноҳои мавҷудаи редакцияҳо дар соли таҷлили ҷашни 30-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чораандешӣ намоянд. Барои мучаҳҳаз гардонидани идораи нашрияҳо бо техникаву ҷиҳози зарурии корӣ, аз ҷумла хатти интернет мусоидат карда, ҳангоми интиҳоб ва таъин намудани сармуҳаррири нашрия ба ихтисосмандони соҳаи рӯзноманигорӣ афзалият диҳанд. Ҷиҳати аз тақмили ихтисос гузаштани сармуҳаррирон, кормандони эҷодӣ ва техникаи нашрияи маҳаллӣ тадбирандешӣ намоянд.

Бо мақсади бехтар кардани шароити фаъолияти нашрияҳои маҳаллӣ, вазъи биноҳо, таъминоти техникаӣ ва кадрӣ нашрияҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилоят қарори дигари раиси вилояти Хатлон аз 26 майи соли 2020, №155 ба тасвиб расидааст, ки он ҳам барои бехтар кардани шароити фаъолияти нашрияҳои маҳаллӣ, бо биноҳои алоҳидаи корӣ таъмин намудани идораи рӯзномаҳо, таъминоти техникаӣ ва кадрӣ нашрияҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилоят пешбинӣ шудааст. Вале, мутаассифона, талаботи қарорҳои мазкур дар сатҳи маҳал ба пуррагӣ иҷро нашудааст.

Дар маҷмуъ, метавон гуфт, ки сокинони вилояти Хатлон соли 2022 ба зиёда аз 200 ҳазор нусха, соли 2023 ба зиёда аз 230 ҳазор нусха ва дар соли 2024 ба беш аз 260 ҳазор нусха нашрияву маҷаллаҳои даврии ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ обуна шудаанд, ки ин рақам дар қиёс бо панҷсолаи пешин хеле зиёд буда, аз афзоиши обрӯву нуфузи нашрияҳо ва талаботи хонандагон дарак медиҳад.

Дар ҷунин шароит ҳайатҳои эҷодии нашрияҳои вилоятӣ, шаҳрию ноҳиявӣ бояд бар сари бехтар кардани муҳтавои матлабҳои фикр кунанд. Матбуоти даврии маҳаллӣ бояд бозоргир шавад, аз қолабҳои кӯҳна, ҷопи маводҳои дилгиркунанда худдорӣ намояд. Талаботи аудиторияи замони навро бояд ба инобат гирифт. Дизайни саҳифаҳо муосир, ҷашмас, диққатҷалбкунанда шаванд. Хулоса, муҳаррирон ва ҳайати эҷодӣ бояд тавре корро ба роҳ монанд, ки шумораи обуначиён бештар афзояд, хонанда матлабҳои таъби дилашро дар саҳифаҳои матбуоти даврии маҳаллӣ пайдо намояд. Таҷрибаи бисёр таъсирбахши “мактаби устоду шогирд” имрӯзҳо дар идораҳои нашрияҳо ба таври лозимӣ ба кор бурда намешавад.

Дар саҳифаҳои нашрияҳо баъзе нуқсонҳои забонӣ ба мушоҳида мерасанд, ки ба мазмуни мақолаҳо халал ворид насозанд ҳам, метавонад хонандаро нороҳат созад.

Тибқи таҳлили Кумитаи тадорукотии озмуни вилоятӣ эҷодӣ барои дарёфти Ҷои раиси вилояти Хатлон “Неруи сухан” дар соли 2022-2023, сатҳу сифати маводҳои журналистӣ яқсон набуда, дар миёни маводҳои ҳубу касбии пешниҳодкардаи довталабон, инчунин, маводҳои ба ҷашм мерасанд, ки такрорӣ, ғайрикасбӣ, бе таҳлили амиқу возеҳи масъалаҳо омода шудаанд. Дар аксар барномаҳои телевизионӣ, ки ҳамчун барномаи таҳлилий муаррифӣ шудаанд, таҳлилу баррасии амиқ, баҳс, ба таҳлил кашидани мавзӯ, андешаҳои коршиносон ба мушоҳида намерасанд. Нуқси дигаре, ки дар барномаҳои таҳлилий ба назар расид, бадеият бахшидан ба матн ва ҳатто оҳанги тақдим ё қироати ровиён аст. Услуби баён бештар хусусияти иттилоотӣ ва бадеиро гирифта, муаллифон гоҳе мавзӯҳои ҳубро интиҳоб мекунанд, аммо дар масъалагузорӣ, таҳлил ва кушодани мавзӯҳо на ҳамеша муваффақ мегарданд. Маводи журналистии эксклюзивӣ хеле кам дида мешавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ фаъол будани на танҳо кормандони воситаҳои ахбори омма муҳим мебошад, балки ҷиҳати ҳифзи амнияти иттилоотӣ, муаррифии дастовардҳо, бехтар ба роҳ мондани ҳамкорӣ мақомоти давлатӣ бо ҷомеаи журналистон – фаъол будани котибони матбуотии идораҳои мақомоти давлатӣ бисёр муҳим мебошад. Ҳамчунин, бо

дарназардошти он ки имрӯз на танҳо кормандони эҷодӣ, балки кормандони техникий воситаҳои ахбори омма низ барои пешрафти кори идораҳои худ саҳми намоён мегузоранд, соли 2022 дар низомномаи озмуни вилоятии “Неруи сухан” тағйирот сурат гирифта, номинатсияҳои нави “Беҳтарин наворбардор ва саҳифабанди нашрия” ва “Беҳтарин котиби матбуотӣ” ворид карда шуд. Инчунин, бо мақсади қадрдонии рӯзноманигорони соҳибмактаб ва собиқадор номинатсияи “Рӯзноманигори соҳибмактаб” таъсис дода шуд. Ташкили озмунҳои мазкур намояндагони воситаҳои ахбори оммаи вилояти Хатлонро таҳриқ медиҳад, ки касбияти худро баланд бардошта, ба таҳияи маводи журналистии босифат машғул шаванд.

Қазияҳои сарҳадӣ дар соли 2022 нишон доданд, ки рӯзноманигорони моро мебоянд на танҳо бо забони давлатӣ, балки бо забонҳои русӣ ва англисӣ низ озодона ҳарф зананд ва матолиби ҷолибу хонданӣ омода кунанд, ба ҳамаи онҳое, ки аз он тарафи марз истода, мақолаву паёмҳои бӯхтономез менависанд, бо забонҳои байналмилалӣ ҷавоби сазовор диҳанд. Мутаассифона, аксари он воқунишҳое, ки журналистони тоҷик вобаста ба масъалаҳои сарҳадӣ менавиштанд ё баромадҳое, ки аз тариқи телевизиону интернет мекарданд, бо забони давлатӣ буданд ва наметавонистанд, ки ҷомеаи кишварҳои ҳамсоҷро низ фаро гирифта, мавқеи ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистонро ба таври васеъ ва асоснок муаррифӣ намоянд.

Бинобар ин, мувофиқи мақсад аст, ки дар назди идораҳои воситаҳои ахбори омма, дар доираи имкониятҳои мавҷуда давраҳои омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ ташкил карда шуда, сатҳи забондонии рӯзноманигорон баланд бардошта шавад.

Вақте сухан дар бораи саҳми рӯзноманигорон дар ҳифзи манфиатҳои давлату миллат меравад, ҳамзамон ин нуктаро низ бо қаноатмандӣ ёдовар шудан мумкин аст, ки солҳои охир шумораи зиёди рӯзноманигорони ҷавони Хатлон ихтиёран ба сафи Артиши миллӣ пайвастанд. Хабарнигорони рӯзномаи вилоятии “Хатлон” Толибҷон Толибзода, Набиҷони Саидабор, Абдулло Риоев, Далер Ибодуллозода, сармуҳаррири нашрияи “Паёми Дӯстӣ”-и ноҳияи Дӯстӣ Баракатулло Валиев, муҳаррири нашрияи “Нурафшон”-и Донишқадаи энергетикӣ Тоҷикистон Акмал Курбонов, рӯзноманигорони нашрияи “Набзи Бохтар” Акмал Саидов ва Начибулло Валиев, ду нафар фарзандони кормандони рӯзномаи вилоятии “Хатлон” довталабона, ихтиёран барои хизмати аскарӣ ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар пайваста, хизмати аскарӣ сарбаландона адо намуданд. Ин таҷриба, ки аз ҳисси баланди ҳештаншиносӣ ва ватанпарастии рӯзноманигорон дарак медиҳад, барои дигар ҷавонони вилоят низ намунаи ибрат мегардад.

Дар ҳақиқат, воситаҳои ахбори омма ба мисли ниҳодҳои дигари ҷомеаи шаҳрвандӣ ба рушд ва камолоти ҷомеа мусоидат мекунанд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба рушди расонаҳои хабарии минтақавии Тоҷикистон бисёр муҳим мебошад. Аз ҷониби Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон бо мақсади таъмини ҳамкориҳои байни мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, воситаҳои ахбори омма, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки новобаста аз шакли моликиятшон, бо доираи хабарнигорон ҳамкорӣ мекунанд ё ба фаъолияти иттилоърасонӣ, омӯзишӣ ва дигар намуди хизматрасонии иттилоотӣ машғул мебошанд, Шурои машваратии рушди воситаҳои ахбори оммаи назди Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон (бо қарори раиси вилояти Хатлон аз 20.02.2024, №53) таъсис дода шудааст. Таҳияи пешниҳодҳо оид ба амаликунии самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи иттилоот, ҷалби сармоягузорӣ барои тақвиятбахшии пойгоҳи техникий идораи ВАО дар вилояти Хатлон, татбиқ намудани сиёсати давлатӣ дар соҳаи иттилоот, ташаккули фазаи иттилоотӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ дар вилояти Хатлон, омӯзиш ва таҳлили вазъи ҳуқуқӣ, молиявӣ, кадрӣ, техникӣ ва мундариҷаи воситаҳои ахбори омма, таҳияи пешниҳодҳо доир ба беҳсозии вазъи фаъолияти ВАО дар вилояти Хатлон, андешидани тадбирҳо ҷиҳати баланд бардоштани сатҳу сифати маводи журналистӣ, рақобатпазирии матбуот, менечменти воситаҳои ахбори омма тавассути омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисони соҳа, инчунин амалӣ намудани чорабиниҳо оид ба дастгирии соҳаҳои синамои вилоят, таъбу нашр ва матбааҳои вилоят, дастраскунии саривақтии

рӯзнамаю маҷаллаҳои даврӣ дар вилоят, баргузор намудани конфронсиҳои илмию амалӣ доир ба масъалаҳои рӯзмарра ва дурнамои рушди матбуоти даврии вилояти Хатлон аз ҷумлаи вазифаҳои Шууро арзёбӣ мегардад.

Дар доираи фаъолияти Шуурои машваратӣ ташкили машғулиятҳои омӯзишӣ барои такмили ихтисоси кормандони техникаи идораҳои воситаҳои ахбори оммаи вилоят, дастгирии ташаббусҳои ба рушди соҳаи иттилоот нигаронидашуда, баррасии мурочиат ва таклифҳои идораҳои воситаҳои ахбори омма, ташкилоту муассисаҳо ва шахрвандон дар доираи ваколатҳои худ оид ба рушди соҳаи иттилоот, омода намудани пешниҳод ва хулосаҳо ба Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ва дигар мақомоти дахлдор оид ба масъалаҳои соҳаи иттилоот, синамо, табъу нашр, дастраскунии нашрияҳои даврӣ низ пешбинӣ гардидааст [7]. Шуурои машваратӣ бояд барои баланд бардоштани сатҳи касбияти рӯзноманигорон, ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ҳалли саривақтии масъалаҳои мубрами соҳа мусоидат намояд. Беш аз 70 нафар фаёлони ҷомеаи журналистии вилояти Хатлон узви ин Шууро мебошанд. Дар Шууро муҳимтарин масъалаҳои рӯзноманигорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо ҷалби тавачҷуҳи масъулони мақомоти давлатӣ роҳи ҳалли масъалаҳо имконпазир хоҳад шуд. Яъне Шуурои мазкур дар минбаъда гиреҳкушои мушкилоти рӯзноманигорону воситаҳои ахбори омма хоҳад буд.

Ҳақ ба ҷониби Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ки “матбуотро чашму гӯши халқ ва муҳимтарин рӯки ҷомеаи демократӣ” номидаанд. Дар баробари ин, Президенти кишвар ҷунин вазифагузори қардаанд: «Манфиатҳои миллӣ ва суботу оромии ҷомеа тақозо менамоянд, ки воситаҳои ахбори оммаи ватанӣ на танҳо дастгоҳи тавоноии хабарӣ бошанд, балки дар муборизаи иттилоотӣ барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ, алаҳхусус амнияти давлат ва ҷомеа хизмат кунанд» [4].

Хурсандибахш аст, ки аҳли эҷоди вилоят дар масири фаъолияти бисёрсолаи худ ин рисолатро бо масъулияти баланд ва сарбаландона иҷро қарда меоянд. Агар ВАО сарчашмаи иттилоъ бошанд, иттилоот ғизо барои андеша аст, андеша – маълумот, маълумот – ҳаракат ва ҳаракат омили пешравӣ арзёбӣ мешавад.

Имрӯз рисолати ҳар як эҷодкор, ҳар як зиёӣ он аст, ки неруи сухан ва хомаи созандашро барои ҳифзи арзишҳои миллию давлатдорӣ ва таҳкими сулҳу субот, ваҳдати миллӣ ва истиқлолияти давлатӣ равона созад. Тамоми неруи ВАО ва зарфиятҳои зеҳнии худро барои беҳтар сохтани имичи Тоҷикистон, таблиғи дастовардҳои замони истиқлол ва ташаккули афкори созандаи шахрвандон бояд равона қард.

Адабиёт:

1. Матбуоти даврии маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз (ҷилди 1). – Душанбе: Аржанг, 2020. – 352 саҳ.
2. Маъмурзода Н. Эмомалӣ Раҳмон ва рушди воситаҳои ахбори омма дар замони Истиқлоли давлатӣ // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти унвони “Мақтаби сарвари Пешвои миллат”. – Бохтар: Матбаа, 2023. – 320 саҳ.
3. Маъмурзода Н. Журналистикаи Хатлон: мушкилот ва пешомадҳо / Н. Маъмурзода. – Душанбе: Ирфон, 2023. – 294 саҳ.
4. Мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо намояндагони васоити ахбори оммаи давлатӣ [Захираи электронӣ]: www.president.tj, 2019-02-20. - Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/19441> (Рӯзи мурочиат: 02.03.2024).
5. Раҳмон Э. Уфқҳои Истиқлол / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 саҳ.
6. Суханрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик [Захираи электронӣ]: www.president.tj, 2012-03-10. - Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/222> (Рӯзи мурочиат: 02.03.2024).
7. Шуурои машваратии рушди ВАО ба кори худ шуруъ қард // “Хатлон”, Бохтар. – 2024-03-12. - №16.

ТАЪСИРИ РАВАНДИ ЧАҲОНИШАВӢ БА ҲОЛАТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММАИ МАҲАЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур саҳми матбуоти даврии замони муосир дар ташаккули афкори омма, инчунин дар баррасии масъалаҳои актуалӣ ва зухуроти гуногуни ҳаёти ҷомеа бо шарҳу тавзеҳи фактҳо, нишон додани роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба ақидаи муаллиф, имрӯз журналистика ба шаклирии афкор, назарҳо, манфиатҳо ва тасмимгириҳои одамон мусоидат намуда, ба фаъолияти институтҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонад ва дар баробари ин, дар ҳаёти ҷомеа нақши муҳимми сиёсӣ идеологӣ мебозад. Журналистика ҳамчун силоҳ дар муборизаи ғоявӣ хизмат намуда, василаи таъсирбахши тарбияи ҷомеа, таблиғоти ташвиқот аст ва функсияи созмондиҳӣ интиқоли иттилоотро иҷро мекунад.

Вобаста ба рӯйдодҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, ба миён омадани масъалаҳои глобалӣ, таъсири омилҳои беруна ба вазъи Тоҷикистон ва пешрафти замон дар назди ҷомеаи журналистӣ гули солҳои истиқлолият вазифаҳои нав ба нав гузошта шуда, афзалиятҳо дар пешбурди қор, инчунин мавзӯ ва мундариҷаи ВАО-и ҷопию электронӣ низ тағйирпазир буданд.

Маълум карда шудааст, ки имрӯз дар сиёсати редаксионии аксари нашрияҳои музофотии Тоҷикистон, бахусус вилояти Хатлон, мавзуи ҳифз ва таҳкими истиқлоли давлатӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллию давлатдорӣ Тоҷикистони соҳибистиклол, тараннуми сулҳу ваҳдати миллий, зарурати ҳифозат ва таҳкими он, инчунин мубориза бо ифротгароӣ терроризм, ташаккули эҳсоси ватандорӣ аз мавзӯҳои меҳварӣ ва афзалиятдори фаъолияти эҷодӣ ба ҳисоб меравад.

Ба иддаои муаллиф, раванди чаҳонишавӣ ва тараққиёти технологияҳои иттилоотӣ водор менамояд, ки дар фаъолияти воситаҳои ахбори омма, алаҳхусус матбуоти даврӣ, навгониҳои технологияи муосир мавриди истифода қарор гирад.

Калидвожаҳо: масъалаҳои глобалӣ, технологияҳои иттилоотӣ, ҷомеаи журналистӣ, ВАО-и Хатлон, шаклирии афкор, муборизаи ғоявӣ.

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ МЕСТНЫХ СМИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматривается вклад периодической печати современной эпохи в формирование общественного мнения, а также в рассмотрение актуальных вопросов и различных проявлений жизни общества с комментариями и пояснениями фактов, указанием путей и методов решения задач. По мнению автора, сегодня журналистика способствует формированию мнений, взглядов, интересов и решений людей, влияет на деятельность социальных институтов и в то же время играет важную политическую и идеологическую роль в жизни общества. Журналистика служит оружием в идеологической борьбе, является эффективным средством народного просвещения, пропаганды и агитации, выполняет функцию организации и передачи информации.

В связи с политическими и общественными событиями, возникновением глобальных проблем, влиянием внешних факторов на ситуацию в Таджикистане и ходом времени, сменялись темы и содержание печати и электронных СМИ, возникали новые задачи и приоритеты, поставленные перед журналистским сообществом в годы независимости.

Анализ показал, что сегодня в редакционной политике большинства областных изданий Таджикистана, особенно Хатлонской области, одной из основных и приоритетных тем творческой деятельности считаются темы защиты и укрепления государственной независимости, дань уважения национальным ценностям и государственности независимого Таджикистана, восхваление мира и национального единства, необходимость его защиты и укрепления, а также борьба с экстремизмом и терроризмом, формирование чувства патриотизма.

По мнению автора, процесс глобализации и развития информационных технологий вынуждает использовать современные технологические инновации в деятельности средств массовой информации, особенно периодических изданий.

Ключевые слова: глобальные проблемы, информационные технологии, журналистское сообщество, СМИ Хатлонской области, формирование мнений, идеологическая борьба.

INFLUENCE OF THE GLOBALIZATION PROCESS ON THE STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF LOCAL MEDIA IN TAJIKISTAN

This article examines the contribution of the periodical press of the modern era to the formation of public opinion, as well as to the consideration of current issues and various manifestations of the life of society with comments and explanations of facts, indicating ways and methods of solving problems. According to the author, today journalism contributes to the formation of opinions, views, interests and decisions of people, influences the activities of social institutions and at the same time plays an important political and ideological role in the life of society. Journalism serves as a weapon in the ideological struggle, is an effective means of public education, propaganda and agitation, and performs the function of organizing and transmitting information.

In connection with political and social events, the emergence of global problems, the influence of external factors on the situation in Tajikistan and the passage of time, the topics and content of the print and electronic media changed, new tasks and priorities arose that were set for the journalistic community in the years of independence.

The analysis showed that today in the editorial policy of most regional publications of Tajikistan, especially the Khatlon region, one of the main and priority themes of creative activity is the protection and strengthening of state independence, tribute to national values and statehood of independent Tajikistan, praise of peace and national unity, the need for its protection and strengthening, as well as the fight against extremism and terrorism, the formation of a sense of patriotism.

According to the author, the process of globalization and development of information technology forces the use of modern technological innovations in the activities of the media, especially periodicals.

Keywords: global problems, information technology, journalistic community, media in the Khatlon region, opinion formation, ideological struggle.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маъмурзода Носирҷони Маъмур, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон). Телефон: (+992) 918-69-64-66, имейл: nosirjon@mail.ru

Сведения об авторе: Маъмурзода Носирҷони Маъмур, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава (735140, Бохтар, Республика Таджикистан). Телефон: (+992) 918-69-64-66, электронная почта: nosirjon@mail.ru

Information about the author: Mamurzoda Nosirjoni Mamur, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav (735140, Bokhtar, Republic of Tajikistan). Phone: (+992) 918-69-64-66, email: nosirjon@mail.ru

УДК:81+81'367 (075.8)

ББК:81.2-2 (2-тадж)

Н-92

СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПРИДАТОЧНЫМИ АТРИБУТИВНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Нурматова З.Ш., к.ф.н., и.о. доткент

Кулябского государственного университета имени А. Рудаки

Впервые проблема теории придаточного атрибутивного предложения в русском языке, как свидетельствует анализ опубликованных научных первоисточников, появилась в середине XVII столетия [3,с.392]. Особого внимания заслуживают придаточные предложения с союзным словом **который** в древнерусском языке, например: *которыи люди всяких чиновъучнутъ ..., которыи реками суды ходять...* [3,с. 393]. На основании примеров древнерусского языка мы приходим ко мнению, что придаточные атрибутивные в своё время имели препозитивное употребление по отношению к главной части.

Такое функционирование они сохранили и в современных диалектах русского языка в северном наречии [3, с. 251]. Это значит, что современное постпозитивное употребление они приобрели значительно позднее. Можно сказать, что придаточные атрибутивные предложения в древнем русском языке обладали неустойчивой (как бы неопределенной) лексико-грамматической связующей формой. Эта неустойчивость проявилась в том, что союзное слово **который** в придаточном предложении использовалось с разнообразным лексическим значением, например: **какой-нибудь** и **какой**. В Мстиславовой грамоте 1130 г.: *даже который князь почьнетъ хотѣти* (который—«какой-нибудь»). То же в «Русской Правде»: *аже который купецъ, шедъкъдѣ любо с чужими кунами иистопиься* и в Лаврентьевской летописи: *и бысть сѣча зла и межю ими смятенье, не еѣдяхоуть, котории суть побѣдили*. В русском языке, как свидетельствуетнаше ознакомление «... с первой,—по словам президента Академии наук СССР С.И. Вавилова,—собственно русской научной грамматикой (**выделено нами**)», что впервые структуру сложного предложения описал акад. М.В. Ломоносов, который тщательно исследовал средства связи в «сочинении сложном»: 1) сочинение с помощью «возносительных», по—современному- **относительных**, местоимений «кто», «который», «тот»; 2) сочинение с помощью причастий; 3) с помощью союзов [5, с. 530]. Нам представляется, что термин «сочинение сложное» в научных трудах академика Ломоносова М.В. имел более общее терминологическое значение, по сравнению с современностью, о чём свидетельствуют фразы описания сочинения посредством «возносительных местоимений «кто», «который», «тот», а также союзов [5, с. 530]. Некоторую недоработку академического труда М.В. Ломоносова в выражении средства связи в «сочинении сложном» посредством причастий [5, с. 890] можно обнаружить только с точки зрения современного состояния русского языка при полном несоблюдении принципа историчности (что бесспорно, не отвечает научности исследования первых трудов грамматики). Всё дело в том, что причастия в русском языке и в 18 столетии различались грамматически и функционально [7, с. 21].

В современном русском языке это отчётливо ещё проявляется в диалектах [7, с. 21] и ещё более явно обнаруживается в таджикском языке не только в диалектном, но и в литературном, на что неоднократно указывал профессор Таджиев Д.Т. [9, с. 11]. Совершенствование научной теории сложноподчиненных предложений с атрибутивными придаточными наравне с другими СПП происходило путём упорядочения сочинительных и подчинительных типов предложений и их связующих средств (союзов), а также и сокращения их синтаксической семантики. В русском языке совершенствовался отбор подчинительных связующих средств (союзов), а также появились подчинительные конструкций в следствие разграничения элементов сочинения и подчинения как результат развития истории языка, а также появления языковых средств связи.

Что касается таджикской грамматики, то описание вопросов сложноподчиненного предложения в ней восходит к имени академика Ниязмухаммедова Б.Н., который в своём творчестве опирался на труды русских лингвистов: академиков А.А. Шахматова, В.В. Виноградова профессоров А.М. Пешковского, Е.М. Галкиной - Федорук, А. Гвоздева, А.Г. Руднева и других. В синтаксисе оставались ещё и нерешенные вопросы, многие из которых с течением времени получили конкретное разрешение.

В русском языке придаточные определительные обозначают признак предмета, названного в главном предложении. Они отвечают на вопрос какой?, относятся к одному слову в главном предложении - к имени существительному (иногда к словосочетанию существительного с указательным словом); присоединяются союзными словами: **кто, что, чей, какой, который, где, куда, откуда, когда** [4, с.318]. При этом в главном предложении часто встречаются **указательные слова тот (та, то, те), такой, всякий, каждый, любой** и др. Например: *Это виселица отличалась от тех, которые я обрисовал в предыдущей главе* (С. Айни. Бухарские палачи, с. 10). *Взгляните-ка, братцы, на того, кто долгие годы прозывался «Силачом».* (С. Айни. Бухарские палачи, с. 17). *Да будет тебе известно: побор за износ кандалов—самый законный и справедливый из всех, которые взимают с заключенных.* (С. Айни. Бухарские палачи, с. 27).

Атрибутивные придаточные предложения, как и определения в простом предложении, имеют синтаксическую семантику признака предмета. Однако в большинстве случаев определения обычно квалифицируют предмет не прямо, а косвенно, то есть посредством ситуации, связанной с тем или другим информативным компонентом сочетаются с главной частью главного предложения.

Придаточные определительные предложения сочетаются с главной частью посредством союзных слов-относительных местоимений (**какой, который, чей, что**) и местоименных наречий (**где, куда, откуда, когда**). В придаточной части они замещают собой существительное из главной части. Например: *Я приказал ехать на незнакомый предмет, **который** (= предмет) тотчас и стал подвигаться нам на встречу* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.15). В придаточном предложении союзное слово **который** является подлежащим. Например: *В то время батюшка нанял для меня француза, мосье Бопре, **которого** выписали из Москвы вместе с годовым запасом вина и прованского масла* (в этом атрибутивном предложении союзное средство **которого** является дополнением).

Союзные слова в сложноподчиненных предложениях с придаточными определительными можно разделить на основные (**который, какой, чей**) и неосновные (**что, где, куда, откуда, когда**) [6, с. 405]. Неосновные всегда могут быть заменены основным союзным словом **который**, и возможность такой замены является ярким признаком определительных придаточных. Например: *В ту же ночь приехал я в Симбирск, где должен был пробыть сутки для закупки нужных вещей, что и было поручено Савельичу* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.9). *С наступлением темноты я уже был в кишлаке Испани и устремился прямо к дому, где жил всадник, повстречавшийся мне сегодня* (С.Айни. Бухарские палачи, с.20). Придаточное атрибутивное предложение обычно следует за тем компонентом главного предложения, который оно определяет, однако оно может быть отделено от него несколькими грамматически зависимыми от союзного слова членами атрибутивного предложения.

Если существительное главного предложения имеет зависимое слово, то его нельзя разделять атрибутивным предложением: *Я не сводил глаз с пера батюшкина, **которое** двигалось довольно медленно* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.7). *А кто эта Маша, перед которой изъясняешься в нежной страсти и в любовной напасти?* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.29). Если зависимое слово стоит после соотносительного существительного, то придаточное атрибутивное должно быть после зависимого.

Придаточный атрибутивный компонент может помещаться в середине главного предложения. Например: *Матушка отыскала мой паспорт, хранившийся в ее шкатулке*

вместе с сорочкою, в которой меня крестили, и вручила батюшке дрожащею рукою (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.9).

В конце 20 века учёные Академии наук СССР, выдвинули идею об одночленных и двучленных типах сложноподчиненных предложений. Новая Грамматика русского литературного языка - 80 по решению и активной организации Академии наук СССР получила широкое всесоюзное обсуждение во всех вузах бывшего СССР (по одному многотысячестраничному экземпляру научного труда даже было разослано во все вузы). В процессе серьёзного и очень бурного обсуждения книги даже такой серьёзный и сдержанный профессор Душанбинского педагогического института, как Л. Вл. Успенская заявила: «Я всегда знала, что такое сложноподчиненное предложение, после внимательного анализа этого труда, даже я, профессор, не знаю, как различать простое и сложноподчиненное предложение».

В русской синтаксической традиции двухосновная семантико-грамматическая специфика каждого типа сложноподчиненных предложений, включая и атрибутивные, давала полную возможность безошибочно различать каждый тип и ученику школ, и студентам. Чёткие научные знания признаков каждого грамматического типа формировали широкий кругозор выпускников, почему советских специалистов охотно скупали американские миллионеры.

Атрибутивные придаточные компоненты разных типов характеризуются двоякой присловностью, связи с главной частью сложного предложения (субстантивной и местоименной). При этом, если субстантивная присловность свободно определяет семантику атрибута придаточного компонента и грамматическую форму вопроса, то местоименная присловность в связи с разнотипностью частеречного соотношения со всеми именными частями речи имеет разные грамматические вопросы, которые затрудняют точно и быстро определить тип придаточного предложения. Мы столкнулись с этим, анализируя предложения из интернета.

Грамматические формы местоименного связующего атрибутивного компонента придаточного предложения зависят от существительного главного предложения, определяющего союзное слово **который** в придаточной части: *Здесь хранился песок, которым в непогоду посыпали дорожки и коридор Арка* (С. Айни. Бухарские палачи, с.10) В этом предложении слово песок мужского рода единственного числа, поэтому союзное слово **который** тоже имеет такие же грамматические формы. *Вдруг прилетели два соловья и опустились прямо на ветку того дерева, под которым сидели мы* (С. Айни. Смерть ростовщика, с.93) Что касается связующего компонента **которой** в придаточном атрибутивном предложении, то его синтаксическая функция определяется только ролью в составе придаточного предложения: *Старуха, стоя на крыльце с корытом, кликала свиней, которые отвечали ей дружелюбным хрюканьем* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.24).

Число и род местоименного связующего слова которую зависят от существительного главного предложения. Например: *Она совсем не подкована,--сказал Холик-ишан, который ехал сзади нас и мог видеть копыта моей лошади* (С. Айни. Смерть ростовщика, с.139). В этом предложении соотносительное слово—существительное в главном стоит в мужском роде единственного числа, поэтому союзное слово **который** употребляется тоже в мужском роде единственного числа. Что касается синтаксической функции союзного слова **который**, то она определяется ролью только в придаточном предложении, в котором оно является тоже подлежащим, **который** ехал (Холик-ишан ехал; он ехал). *Арбоб и оба старика, вытянув шеи, заглянули в письмо на слова, которые я написал* (С. Айни. Смерть ростовщика, с.137). В данном предложении соотносительное слово в главной части **на слова** стоит во множественном числе среднего рода и союзное слово **которые** тоже стоит во множественном числе (местоименное прилагательное) род во множественном числе невелирует, потому что в формах множественного числа одинаковые окончания **-ые-** или **---ие-**. В главной части соотносительное слово имеет функцию косвенного дополнения, а в придаточном предложении союзное слово **который** тоже является косвенным дополнением:

Я поделился своим удачным опытом, которым однако чуть не стоил жизни мне и моему коню (С. Айни. Смерть ростовщика, с.139). Соотносительное существительное в главном предложении **опытом** является дополнением, выраженным в творительном падеже единственного числа, а союзное слово **который** выражено именительным падежом единственного числа, поэтому местоименное союзное слово в придаточном определительном предложении является **подлежащим**, т.е. другим синтаксическим членам предложения, чем соотносительное слово в главном предложении. При употреблении в определительных придаточных предложениях в качестве связующего средства **союзов будто, словно, как, как будто** в них выражается такой признак, который противоречит тому, о чём говорится в главной части, или ослабляет признаковое значение, предполагаемое содержанием главного, и некоторое сравнение с тем, о чём повествует основной содержательный компонент (главное предложение). Например: *Батюшка вошёл в то самое время, как я прилаживал мочальный хвост к мысу Доброй Надежды* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.8). Следует заметить, что при таких средствах связи нежелательна замена основным союзом **который** в литературной речи.

Правда, синтаксическая семантика местоименного указательного наречия **где** используется при обозначении конкретного информативного признака по месту действия союзного слова **куда** определяет признак по направлению действия вперёд, а союзное местоименное наречие **откуда** указывает на признак по антонимичному признаку абстрактного действия **назад**, союзное местоименно—указательное слово **когда** используется при указании на признак атрибутивного придаточного предложения по времени совершения информативного действия, например: *С тех пор жил он в своей симбирской деревне, где и женился на девице Авдотье Васильевне Ю., дочери бедного тамошнего дворянина* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.5). *Он с большой весёлостью описал мне семейство коменданта, его общество и край, куда (в который) завела меня судьба* (А.С. Пушкин. Капитанская дочка, с.24). *Мы закончили пировать к рассвету, когда соблюдавшие пост мусульмане, основательно заправившись до восхода солнца, крепко крепко дрыхли* (С. Айни. Бухарские палачи, с.61).

В последнее время выражается мнение, что местоименно—определительные предложения близки к определительным придаточным. Они относятся не с существительным в главном предложении, а с местоимениями **тот, каждый, весь** и др., функционирующими в роли подлежащего или именного сказуемого в главной части [10, с.318]. Такие предложения отличаются от собственно определительных тем, что они могут располагаться как после определяемого слова, так в препозиции к главному.

В учебнике таджикского языка для студентов русских групп вузов Республики Таджикистан атрибутивное придаточное предложение выполняет синтаксическую функцию определения в сложноподчиненном предложении, присоединяясь союзом «ки». Например: *Хабаре, ки бо радио дода шуд, ҳамаи моро хурсанд кард. —Весть, которая была передана по радио, всех нас обрадовала* [2, с.3]. Следует заметить, что далеко не все вопросы, современного русского языка относительно средств грамматической связи и синтаксической семантики атрибутивного придаточного предложения нашли в современной науке однозначные решения.

Необходимо отметить, что таджикская наука по этому вопросу нам представляется более логичной, относя определительные переводные предложения к другим типам (подлежащим и сказуемым) [2, с.3], ослабляя признаковые значения, предполагаемые содержанием главного, и некоторое сравнение с тем, о чём повествует основной содержательный компонент: *Вай бо хурсандии бузург хонаводаи комендант, чамоат ва кишвари вайро, ки маро тақдир ба ин ҷо оварда буд, ҳикоят кард* (А.С. Пушкин. Духтари капитан, с.28). *Хизмате ки дар бораи вай як дақиқа пештар бо чунин завқу шодӣ фикр мекардам, ба назарам акнун ҳамчун бадбахтии вазнин намуд* (А.С. Пушкин. Духтари капитан, с.11).

Следует заметить, что при таких средствах связи невозможна замена основным союзным словом **который**. Это отличие и невозможность употребить общее вопросительное слово к определительному предложению только потому, что такие соотносительные элементы являются в главном предложении подлежащими или сказуемыми, характеризующиеся грамматическими вопросительными словами кто? что? кто такой? что такое? (а также местоименно—существительным указательным значением), по нашему мнению, противоречат традиционной синтаксической теории. Да и препозитивная позиция их в составе сложного не отвечает современной идее синтаксического модернизма.

Союзные слова **чей, что куда, где, когда** и другие в составе придаточного атрибутивного предложения имеют синонимичность с местоименным союзным словом **к о т о р ы й** для указания в своеобразной специфике принадлежности. Союзное слово **что** функционирует в придаточном предложении только в форме именительного или винительного падежа (то есть выполняет синтаксическую роль). Что касается союзных слов **где, куда, откуда, когда**, то они используются для указания на признак места или времени атрибутивного придаточного предложения: *В самую лютую зимнюю стужу, когда снег забивается в калоши путников, ноги верблюда и то не терпят холода* (С. Айни. Смерть Ростовщика с,115).

Особое внимание нами обращено на вопросы, по которым нет устоявшихся выводов, а существуют только разные подходы и направления. По нашему мнению, они противоречат традиционной синтаксической теории: препозитивная позиция определительных придаточных предложений в составе сложного не отвечает современной идее синтаксической модернизации. Определительные предложения, как нам представляется, сугубо синонимичны среди других придаточных в тех ситуациях, когда используется союзное средство связи **который**. Именно это союзное слово имеет тесную связь с главным в том отношении, что оно сохраняет более тесную связь с главным, поскольку союзное слово повторяет грамматические признаки соотносительного компонента главного предложения, а именно: категории числа и рода. Другие придаточные предложения не имеют такой связи с главным.

Литература:

1. Айни, С. Смерть ростовщика. Бухарские палачи / С. Айни — Душанбе: Издательство Ирфон, 1970. -С.348.
2. Арзуманов, С. Д. Забони тоҷики / С. Д. Арзуманов, А. Сангинов. —Душанбе: Издательство «Маориф», 1988. - С. 249. (с.3)
3. Иванов, В. В. Историческая грамматика русского языка / В.В. Иванов. —М.: Просвещение, 1990. -400 с. (с.392-393).
4. Лекант, П.А. Современный русский язык / П.А. Лекант. —М.: Высшая школа, Изд.2. 1990. с. 318.
5. Ломоносов, М.В. Российская грамматика / М.В. Ломоносов. — СПб,1998.-890 с.
6. Маловицкий, Л.Я., Современный русский язык / Л.Я. Маловицкий, Р.Н. Попов, Д.П. Валькова. —М.: Просвещение, 1978. -463с. (с.405-407).
7. Мещерский, М.П. Диалектология./ М.П. Мещерский. —М.,1973. -С.21.
8. Ниёзмухаммедов, Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ (Грамматика таджикского языка). Синтаксис / Б. Ниёзмухаммедов, М. Исмагуллоев. —Душанбе. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. -С. 3
9. Пушкин, А.С. Капитанская дочка / А.С. Пушкин. —Москва: Детская литература , 1987.- С.5, 6, 9, 15, 24.
10. Таджиев, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба (Сложноподчиненные предложения усложненного типа) / Д. Таджиев. —Душанбе: Нашриёти «Ирфон», 1966. -С.11.
11. Чешко, Л.А. Русский язык./ Л.А. Чешко. — Москва «Высшая школа» 1990 2-изд. С 318.

СЛОЖНОПОДЧИНЕННЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПРИДАТОЧНЫМИ АТРИБУТИВНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

Теоретическая значимость и практическая ценность статьи состоит в установлении синтаксической средств связи атрибутивного придаточного предложения с главным и в определении место и роли СПП в русском языке. Средством связи в таджикском языке среди всех союзов в придаточном атрибутивном предложении считается **ки**, которое всегда располагается после главного предложения. Если в главном предложении определяемое слово имеет постфикс **-е** (по современной терминологии неопределённый артикль), то он имеет тесную связь с грамматическим союзом **ки**, придавая ему дополнительную семантику—определятельную. Однако, учитывая смысл придаточной части **ки** в некоторых примерах нельзя согласиться, что этот показатель является неопределённым артиклем.

По мнению автора данный показатель, не имея значения определённости, выражает полную противоположность: первое - определённая семантика, второе - это грамматический показатель атрибутивности союза **ки**. Союз **ки** как будто смыкается с главным предложением, замыкает его, и придаточное кажется более самостоятельным. Таким образом, в таджикском придаточном атрибутивном предложении имеется более тесная интонационная связь союза **ки** с главной частью.

Ключевые слова: союзные слова, который, местоименные наречия где, куда, когда, откуда, грамматическая специфика, интонационная связь, грамматическая функция союзных слов, придаточное предложение.

ЧУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ МУАЙЯНКУНАНДА ДАР ҶАНБАҲОИ МУҚОИСАВӢ

Аҳамияти назариявӣ ва арзиши амалии мақола дар таъсиси воситаи синтаксисии пайванди ҷумлаи тобеъ бо ибораи асосӣ ва муайян кардани ҷой ва нақши ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони русӣ мебошад. Воситаи алоқа дар забони тоҷикӣ дар байни ҳамаи пайвандаҳо дар ҷумлаи пайрави муайянкунанда **ки** ҳисобида мешавад, ки ҳамеша пас аз сарҷумла ҷойгир аст. Агар дар сарҷумла калимаи муайяншуда пасванди **-е** дошта бошад (дар истилоҳоти ҳозира, он гоҳ бо пайвандаки грамматикӣ **ки** алоқаи зич дошта, ба он семантикаи иловагӣ — атрибутив медиҳад. Аммо бо назардошти маънои ҷузъи тобеъ **ки** дар баъзе мисолҳо розӣ шуда наметавонем, ки ин нишондиҳанда як артикли номуайян аст.

Ба ақидаи муаллиф, ин нишондиҳанда бидуни доштани маънои муайяни комилан муқобилро ифода мекунад: яқум семантикаи муайян, дуҷумлаи нишондиҳандаи грамматикӣ хосияти пайвандаки **ки**. Пайвандаки **ки** бо ҷумлаи асосӣ ба назар мерасад, онро мебандад ва ҷумлаи тобеъ мустақилтар менамояд. Ҳамин тавр, дар ҷумлаи тобеи тоҷикӣ дар байни пайвандаки **ки** ва ҳиссаи асосӣ алоқаи зичтари интонатсионӣ ба амал меояд.

Калидвожаҳо: пайвандвожаҳо, **ки**, зарфҳои ҷонишинии кучо, ба кучо, кай, аз кучо, хусусияти грамматикӣ, алоқаи интонатсионӣ, функцияи грамматикӣ пайвандвожаҳо, ҷумлаи пайрав.

COMPLEX SENTENCES WITH ADJUDICIAL ATTRIBUTIVE COMPONENTS IN THE COMPARATIVE ASPECT

The theoretical significance and practical value of the article lies in the establishment of a syntactic means of connecting the attributive subordinate clause with the main clause and in determining the place and role of complex sentences in the Russian language. The means of communication in the Tajik language among all conjunctions in a subordinate attributive clause is considered to be **ki**, which is always located after the main clause. If in the main sentence the word being defined has a postfix **-e** (in modern terminology, the indefinite article), then it has a close connection with the grammatical conjunction **ki**, giving it additional semantics—the attributive. However, taking into account the meaning of the subordinate part **ki** in some examples, we cannot agree that this indicator is an indefinite article.

According to the author, this indicator, without having the meaning of definiteness, expresses the complete opposite: the first is definite semantics, the second is a grammatical indicator of the attribution of the conjunction **ki**. The conjunction seems to close with the main sentence, closes it, and the subordinate clause seems more independent. Thus, in the Tajik subordinate attributive sentence there is a closer intonational connection between the conjunction **ki** and the main part.

Key words: allied words, which, pronominal adverbs where, when, where, grammatical specificity, intonation connection, grammatical function of allied words, subordinate clause.

Сведения об авторе: Нурматова З.Ш., кандидат филологических наук, заведующая кафедрой современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. Тел: (992) 985866620, znurmatova2020@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматова З.Ш., номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: (992) 985866620, znurmatova2020@gmail.com

Information about the author: Nurmatova Z.Sh., Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Modern Russian Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova street, 16. Tel: (992) 985866620, znurmatova2020@gmail.com

ТДУ: 37.0+81'36 (075.8)

C-21

ВАЗИФАҲОИ ДЕЙКТИКИИ ҶОНИШИНҲОИ ИШОРАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Сайфуллоев Х.Г., д.и.п., профессор, Умедов Ш.Х., ассистент
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Мафҳуми «дейксис» аз забони юнонӣ гирифта шуда, маънояш «ишорат» мебошад. Аз таҳқиқот бармеояд, ки ба мафҳуми зикршуда муҳаққиқон танҳо дар асри ХХ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. Аз нимаи дууми асри ХХ сар карда, дейксис бо он аҳамияти нав пайдо мекунад, ки он дорои хусусиятҳои категорияи универсалӣ буда, дар ҳама сатҳҳои забон амал менамояд. Дейксис ҳамчун «вазифаи ишора, таносуби бо шахс, ашӯ ё ҳодисаҳое, ки бо шахси гӯянда ё лаҳзаи нутқ робитаи муайян доранд», истифода мегардад. Ба ибораи дигар гӯем, ин истифодаи фонди лексикӣ ва грамматикӣ забон мебошад, ки фаҳмиши онро танҳо дар сурати мавҷудияти матн, донишҷӯи тамоми вазъияти коммуникативӣ ва мурочиат ба иштирокчиёни он, макон ва замон ба даст овардан мумкин аст. Гӯянда метавонад ба одамон, ашӯ, лаҳзаҳои замон ва инчунин ба он чизе, ки қаблан гуфта шуда буд, ишора кунад.

Дар айни замон, дар забоншиносӣ оид ба моҳияти дейксис ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ, шумораи категорияҳои дейктикӣ ва дараҷаи дейктикии калимаҳо ақоиди мухталиф мавҷуданд. Мо ба муҳаққиқи тоҷик М.Ҳ. Ҳалимова, ки маънои дейктикии ҷонишинҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ таҳқиқ намудаанд, пайравӣ намуда, пажӯҳиши худро кӯшише барои муайян намудани вазифаҳои дейктикии ҷонишинҳои ишоратии забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мепиндорем [11, с 70].

Ҳалли масъалаи дар пеш гузошташуда баррасии давраҳои асосии омӯзиши дейксис ва самтҳои асосӣ дар коркарди ин масъаларо, ки дар забоншиносии муосири ватанӣ ва хориҷӣ мавҷуданд, ҳамчунин муайянгардонии мавқеи худро тақозо мекард, зеро оид ба як қатори пурраи масъалаҳо айни замон, дар илм ягонагии ақидаҳо вучуд надорад. Аз ҷумла, масъалаи ҳалнашуда боқӣ мемонад, ки мафҳуми дейксис чиро дар худ фаро мегирад.

Мафҳуми дейксисро дар забоншиносӣ аввалин маротиба олими хиндуавропоишиноси олмонӣ К. Бругман пешниҳод намудааст. Дар соли 1904 асари ӯ «Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Verben» ба нашр расид, ки ин асар дар забоншиносӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд. К. Бругман дар ин асари худ мафҳуми дейксисро таҳқиқ намуда, навъҳои ишораи онро (Zeigarten) дар чунин шакл пешниҳод намуд: 1) Der - Deixis – *ин, чунин, номбаршуда*, «навъи бетараф»; 2) Ich - Deixis – «ишорат ба доираи гӯянда, ба ҷойгиршавии ӯ»; 3) Du-Deixis – «ишорат ба доира, ҷойгиршавии ҳамсухбат»; 4) Jener - Deixis - *он*, «ишорат ба масофаи гӯянда ё ашӯе, ки дар дигар тарафи сарҳади байни ишораткунанда ва ишоратшаванда қарор дорад». [4, с. 133]

Дар ин раванд таснифоти К. Бругман таваҷҷуҳи забоншиносонро ҷалб намуда, дар асоси назарияи ӯ дигар мутахассисон назарияҳои худро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, психолог ва забоншиноси машҳури олмонӣ К. Бюлер ба асари К. Бругман таъя намуда, дар китоби худ «Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache» ба омӯзиши дейксис фазои зиёде бахшидааст. К. Бюлер аввалин шуда, ду падидаи аз дейксис гирифташударо қайд кард: анафора ва дейксис. К. Бюлер инчунин, дар забоншиносӣ асосгузори назарияи дейксис ба шумор меравад, ки се намуди асосии дейксис ё усулҳои «индикасияи лингвистиро» муайян кардааст: 1) дейксиси аёнӣ (лотинӣ “demonstratio ad oculos”), 2) дейксиси анафорӣ ё анафора (олмонӣ. «Anaphora»), 3) дейксиси таҳаял (олмонӣ: «Deixis am Phantasma»).

Дар бисёр асарҳои дигар забоншиносон ақидаи намудҳои дейксис, ки аллакай ба системаи координатаҳои дейктикӣ дохил шудаанд, равшан ва васеъ карда шудааст.

Мутобиқи параметрҳои асосии амали нутқ ва чун анъана аксари олимони се намуди асосии дейксисро ҷудо мекунанд: шахсӣ, замонӣ ва маконӣ. Дейксиси шахсӣ иштирокчиёни амали нутқро нишон дода, бо ҷонишинҳои шахсӣ ва шаклҳои шахсии феъл ифода меёбад; дейксиси маконӣ ҳамчун нишондиҳанда дар маҳдудияти маконии иштирокчиёни муошират нисбат ба маркази дейктикии бо ҳолати нутқ алоқаманд муайян карда мешавад; дейксиси замонӣ ин нишондиҳандаи наздикӣ ва дурии замон нисбат ба нуқтаи истинод (ҳолати нутқ) мебошад. Тибқи ақидаи Диссел ҷонишинҳои ишоратӣ махсуси дейксиси маконӣ мебошанд. [14, с. 35-36]

Сегонаи анъанавии deixis бо навъҳои нав, ки ҷузъҳои иловагии онро ифода мекунанд, васеъ карда мешавад. Навъҳои нави дейксисҳо дейксиси дискурсивӣ, иҷтимоӣ ва эмотсионалӣ мебошанд. Дейксиси дискурс аз интиҳоби воҳидҳои вобаста аст, ки ҷанбаҳои ҳуди дискурсро муайян мекунанд. [15, с. 76] Дейксиси иҷтимоӣ ба маълумот дар бораи фарқиятҳои иҷтимоии иштирокчиёни амали нутқ ва рамзгузори онҳо дар забон дахл дорад (бо нишон додани мавқеи референт дар миқёси мақоми иҷтимоӣ ва наздикӣ нисбат ба суҳангӯ); Дейксиси иҷтимоӣ ба он лаҳзаҳои нутқ дахл дорад, ки бо баъзе воқеиятҳои вазъияти иҷтимоӣ, ки дар он амали нутқ иҷро карда мешавад, пешакӣ муайян шудааст. [15, с. 73] Дейкси эмотсионалӣ ба эҳсосоти суҳангӯ асос ёфта, бо ёрии он хусусиятҳои эмотсионалии субъекти нутқ муайян карда мешавад. [10, с. 25]

Дар забоншиносии муосири хориҷӣ ва ватанӣ таҳқиқоти дейксис дар ҷаҳорҷӯбаи равияҳои гуногун мавриди пажӯҳиш қарор мегирад, ки дар миёни онҳо равияҳои *системӣ-сохторӣ* (И.А. Стернин, А.А. Уфимсева, Е.Л. Ерзикян), *лингвистӣ-психологӣ* (R.J. Hams, W.F. Bre-wer, К. Тэнс), *лингвистикаи матн* (R.D. Brecht, G. Ehsh, В.В. Бурлакова), *муқоисавӣ-типологӣ* (М. Ҳалимова, К. Faerch, G. Rauch, С.А. Крилов, С.С. Раҳимов, С.А. Чалабян), *коммуникативӣ-прагматикӣ* (Н.Д. Арутюнова, С.А. Крилов, Е.В. Падучева, Ю.С. Степанов), масъалаи категорияи дейксис дар партави прагматика таваҷҷуҳи бисёр забоншиносонро (Ш. Балли, Р.М. Кемпсон, В.Г. Гак, Д. Вундерлих, П. Стросон, Р. Джаккендофф) ҷалб намудааст, *функционалӣ-семантикӣ* (М.Ф. Мирзамухамедова, Т.П. Сазикина, Н.Н. Волков, Р.В. Мамедова, И.А. Федоровская, М.Д. Березко).

Аз ҷониби муҳаққиқони рус (А.А. Потенба, Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева, О.Н. Селиверстова, Е.М. Вулф ва ғ.) ва хориҷӣ (К. Бругман, К. Бюлер, В. Чейф, Х. Филлмор, Ҷ. Лионс, В. Коллингсон ва ғайра) дар забоншиносӣ ба масъалаҳои семантика ва прагматикаи калимаҳои дейктикӣ бисёр асарҳо бахшида шудаанд. Масъалаҳои марбут ба дейксисҳо дар

забонҳои помириро Ш.П. Юсуфбеков каму беш мавриди омӯзиш қарор додаанд, аммо то ҳол дар забонҳои эронӣ ба таври мушаххас мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд. Аммо нисбати омӯзиши калимаҳои дейктикӣ ва махсусан хусусиятҳои дейктикии ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои эронӣ ва ба вижа забони шугнӣ таҳқиқот дида мешавад. Дар ин самт метавон корҳои илмӣ [Карамшоев 1963; Эделман 1976; Беликов 1972; Аламшоев 1994; Юсуфбеков 1998; Mueller 2015] –ро номбар кард, ки маҳз ба омӯзиши дейксис равона шудаанд. Аз ин шумора монография [Юсуфбеков 1998] бо махзани зиёди мисолҳо ва концептуализатсияи мафҳумҳои дейктикӣ ба дейксис дар забони шугнӣ ва инчунин як асари нисбатан тозатарин [Mueller 2015] бахшида шудааст, ки маълумоти [Юсуфбеков 1998] ба назар гирифта нашудаанд, вале дейксисро дар забони шугнӣ аз дидгоҳи наҳви нақшҳо ва истинодҳо баррасӣ мекунад.

Ба ин мисол таҳқиқоти муҳаққиқи Институти забоншиносии академияи илмҳои ФР А.О. Бадеев, ки дар самти забонҳои эронӣ таҳқиқот мебарад, мисол шуда метавонад. [2, с 35] А.О. Бадеев таҳқиқотро дар самти ҷонишинҳои ишоратии шугнӣ ба роҳ монда, тавассути раванди илмӣ (озмоиш, эксперимент) тарзҳои истифодашавии ҷонишинҳои ишоратиро дар забони шугнӣ муайян намудааст. Озмоиши эксперименталӣ дар асоси методи пешниҳоднамудаи А.А. Ростовцев-Попел [6, с. 22] ҷиҳати муайян намудани истифодаи ҷонишинҳои ишоратии шугнӣ дар маъноӣ дейктикии онҳо гузаронида шудааст. А.А. Ростовцев-Попел дар мақолаи худ натиҷаҳои муайян намудани дейксисҳои сеқисма (трехчастный дейксис) дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ ва ғайриҳиндуаврупоӣ баръало инъикос намудааст. Инчунин, дар он кӯшиш карда мешавад, маъноҳои ҷунин истилоҳот монанди «дейктики наздик», «дейктики миёна» ва «дейктики дур» амиқтар карда шаванд. Моҳияти асосии ин таҳқиқот дар муайян намудани дейктикии миёна таҷассум меёбад. Яъне тибқи он муайян карда мешавад, ки дар баъзе забонҳо ҷонишинҳои ишоратӣ маъноӣ ба предмети наздикстода, дуристода ва ҳатто дар масофаи миёнаистода (дар забонҳои японӣ, испанӣ, португалӣ, армянӣ, грузинӣ) низ ишорат карданро доранд.

К.Е. Майтинская се аломате, ки бо ҷойгиршавии фазоӣ алоқаманд аст: муқобилгузорӣ аз рӯйи масофа, гуногунии самтҳои фазоӣ ва муқобилгузорӣ аз рӯйи категорияи ҳозир/ғойб-ро ҷудо менамояд. [5, с. 79]

Инак, ҷонишинҳои ишоратӣ дар вазифаи дейктикии худ барои ифодаи дараҷаи дур ё наздик будани предмет ва пайдарпайии воқеаҳо хизмат менамояд. Инчунин, оид ба «маркази дейктикӣ» («гӯянда/нозир») ва ҷун қоида бо ишораи ишоратӣ ё ифодаи ҷеҳра (ҳаракати даст, ангушт, манаҳ, сар, чашм, абрӯ ва ғ.) ҳамроҳӣ мекунад.

Илова бар ин, дар ҳар забон метавон воҳидҳои забониро пайдо кард, ки маъноӣ онҳо истинод ба суҳангӯро дар бар мегирад. Ба ҷунин воҳидҳо дахл доранд, зарфҳои ифодакунандаи макон (*ин ҷо – hier, он ҷо – dort*); феъл (омадан-kommen, ба назди субъекти назорат ва рафтани -gehen, аз назди субъекти назорат), сифатҳо (инҷой, ҳаминҷой – *hie(r) sig*, дар он ҷо – *drüben*).

Муҳаққиқи тоҷик Б.Сиёев масъалаҳои ташаккул ва таърихи ҷонишинҳои ишоратӣ дар забони тоҷикиро таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки: «Ҷонишинҳои ишоратӣ дар баробари ҷонишинҳои шахсӣ аз ҷониби муҳаққиқон муҳимтарин категорияи калимаҳои ҷонишинӣ ба шумор мераванд, зеро дар байни ҳамаи намудҳои калимаҳои дейктикӣ (ишоратӣ) ҷои асосиро ишғол мекунад. Дар ин маврид муҳим доништа мешавад, ки категорияҳои номбаршудаи ҷонишинҳо дар забонҳо аз ҷиҳати луғавӣ шаклҳои мустақили ҷудошудаи худро доранд, ки аллақай мақоми ҷонишинро гирифтаанд». [9, с. 165] Мавҷудияти ҷонишинҳои ишоратӣ, шахсӣ ва саволӣ ҳамчун калимаҳои комилан абстрактӣ дар аксарияти қулли забонҳои ҷаҳон аз ҷониби К.Е. Майтинская низ қайд гардидааст. Номбурда ибраз меорад: «танҳо ба таври истисно забонҳоеро воҳӯрдан мумкин аст, ки дар онҳо ҷунин калимаҳо дар марҳилаи ташаккулёбӣ мебошанд». [5, с. 61]

Забони тоҷикӣ ба ин истисно дохил карда нашудааст, зеро он дорои системаи мукаммали ҷонишинҳои ишоратӣ мебошад, ки аз рӯйи дараҷаи дурӣ аз гӯянда ва шунаванда ба таври уфуқӣ ишорат менамоянд. Ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ

танҳо ба самти уфуқӣ ишорат менамоянд. Мисол дар забони *даргинӣ*, ки яке аз забонҳои *қафқозӣ* ба шумор меравад, ҷонишинҳои ишоратӣ метавонанд, ҳам ба самти уфуқӣ ва ҳам ба самти амудӣ ишорат намоянд ва барои ҳар як самт ҷонишинҳои ишоратӣ дар шакли махсус мавҷуд мебошанд. [1, с. 139]

Дар пажӯҳиши мазкур мо дар пайравӣ ба муҳаққиқ Х.Г. Сайфуллоев ҷонишинҳои ишоратиро дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ, ки аз як забон ба забони дигар тавассути корреспонденсияҳо (КР), транспозитсияҳо (ТП) ва трансформатсияҳо (ТФ) интиқол меёбанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бояд зикр намуд, ки С. Святковский истилоҳҳои «шабоҳат, тафовутҳои нимагӣ, тафовутҳои пурра»-ро пешниҳод намудааст; ин истилоҳот ба интиҳобкардаҳои мо мувофиқат менамоянд: шабоҳатҳо - корреспонденсияҳо; тафовутҳои нимагӣ - транспозитсияҳо; тафовутҳои пурра – трансформатсияҳо. [8, с. 69]

Бояд қайд намуд, ки мо тафсири густурдаи ин мафҳумро ҳамчун ишора ба нуқтаи такагоҳӣ асос қарор додем. Ба сифати нуқтаи такагоҳӣ метавонанд *шаҳс, макон ва замон* ҳамчун қисматҳои ҳолати дейктикӣ хидмат расонанд, ки дар ин робита мо ду навъи ба таври анъанавӣ ҷудо кардашудаи дейксис: *локативы ва темпоралиро* баррасӣ мекунем.

Чун анъана ба калимаҳои дейктикии фазой дохил мекунанд: 1) зарфҷонишинҳои нишондиҳандаи макон: **ин чо – hier**; 2) ҷонишинҳои ишоратӣ: **ин –dieser, он – jener**.

Чигунае, ки аз таҳқиқоти мо маълум гардид, вазифаи дейктикии ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои муқоисашаванда нишон додани предметҳо (ҳодисаҳо) аз ҷиҳати дурии фазой ва замони онҳо аз гӯянда: *ин –dieser* яке аз ашё (ҳодисаҳо), ки дар фазо ва замон ба гӯянда наздик ҷойгиранд, *он – jener* нишон медиҳад, ки объектҳо (ҳодисаҳо), ки дар фазо ва замон аз гӯянда дуртаранд: *ин/он тараф, ин/он соҳил, ин/он панҷшанбе*. Ҷонишинҳои *ин/он* аксар вақт бо ҳиссаҳои фазой якҷоя мешаванд, бо имову ишора ҳамроҳ мешаванд: *ана ҳамин/ ана ҳамон, ана он сӯй, ана ин тавр, мана ин. Ана ин китобро ту гир. Ана он китобро ман мегирам*. Дар тафовут бо забони русӣ дар забони тоҷикӣ байни ҳиссаҳои ишораткунандаи дуру наздик фарқ гузошта намешавад. Дар забони русӣ *вот эта* барои ашёи наздик ва *вон та* барои ашёи дур истифода мешавад. Мисол: *Я возьму вот эту книгу. Возьми вон ту книгу*.

Чигунае, ки аз таҳқиқоти мо маълум гардид, вазифаҳои меҳварии дейктикии ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои муқоисавӣ ишорат намудан ба предмет (ҳодиса) ба фазо (*in diesem Haus ~ дар ин хона*) ё замон (*in diesem Jahr ~ имсол, дар ин сол*) аз нуқтаи гӯянда мебошад. Муносибати гӯянда ва шунаванда, ки дар вазъияти нутқи **ман — дар ин чо — ҳозир** сохта шудааст, дар доираи танҳо *фазой* ва ё танҳо *замон* имконнопазир аст ва аз ин рӯ, дар контексти дейктикӣ дейксисҳои *фазой ва замони* аз ҳамдигар ҷудонашаванда мебошанд.

ТФ: «Агар **ин ҳавлӣ** ҳавли Қоришкамба набошад ҳам, зарар надорад, чунки **дар он сурат** аз соҳиби ин ҳавлӣ **ҳавли** ўро пурсида меёбам». (Марги судхур с. 34) ~ Wenn das nicht Kori - Ischkambas Haus ist, schadet es auch nichts. Notfalls kann ich fragen, **wo** er wohnt (Tod des Wucherers, 40).

Ҷонишини *ин* дар мисоли боло ба объекти амиқи фазой ишорат менамояд. Маҳаки асосии ин ибораҳо метавонанд исм (*ҳавлӣ*) бо маънои фазой ифода гардад. Ҷонишини ишоратӣ ин мафҳумҳоро дар фазо ҷоннок менамояд. Дар мисол мебинем, ки ҷонишини ишоратӣ бо ибораҳои исмӣ ифода ёфтааст, ҷойеро номбар менамояд, ки он чоро персонаж ҷустуҷӯ карда истодааст. Дар тарҷумаи забони олмонӣ ибори **ин ҳавлӣ** тавассути ҷонишини ишоратии ҷинси миёнаи *das (Haus)* ифода ёфтааст.

Воситаҳои грамматикӣ ифодаи *дейксису фазой* ҷумлаҳои нисбӣ, ки дар онҳо ҷой ё ҳодиса нишон дода шудааст, ҷонишинҳои нисбии *der, die, das, welcher, welche, welches, wer, was, зарфҳои нисбии wo, wohin, woher, von, wo, aus* иборатанд. Зарф бо пешвандҳои *wodurch, worüber, worauf* ва ғ. ифода гардидааст. Ҷумлаҳои тобеи нисбӣ нуқтаи фазоро бевосита нишон намедиҳанд, балки танҳо онро равшан ва тавсиф мекунанд. Дар мисоли боло объекти “ҳавлӣ” тавассути зарфи нисбии макон **wo** дар ҷумлаи пайрави забони олмонӣ ифода ёфтааст.

КР. Даруни сарой хомӯш ва торик буд (А.Зегерс, 35)- Drin war es still und dunkel. (A.Seghers, 34) =Дарун...(он чо) хомӯш ва торик буд. Дар баргардониши мазкур (КР) дар забонҳои муқоисашаванда дейксиси локативӣ-макон (дарун ... он чо = *Drin*) ҷой дорад.

Дар ду мисоли зерин дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ дейксиси темпоралӣ- замон дар шакли (дар ин дам - *in diesem Augenblick*) мавқеъ гирифтааст.

КР. Дар ин дам Эрнсти ҷӯпон тирезаи ошхонаи Манголдуоро тақ - тақ кард. (А. Зегерс, 38)- In diesem Augenblick klopfte Ernst der Schäfer an Mangolds Kuchenfenster (A.Seghers, 36).

КР. Дар ин дам штурмавике аз хона ба рӯйи ҳавлӣ баромад (А. Зегерс, 44)- In diesem Augenblick traf aus dem Haus ein SA -Mann in den Hof (A.Seghers, 42).

Дар забони олмонӣ шумораи ҷонишинҳои ишоратӣ аз рӯйи сохтор назар ба забони тоҷикӣ камтар мебошанд. Аз нуқтаи назари мавқеъгирии фазоии самти уфуқӣ (пространственная локализация) онҳо чунин фарқ карда мешаванд: «**наздик**»: (*dieser* «ин (чинси мардона)», *diese* «ин, (чинси занона)», *dieses* «ин (чинси миёна)») // «**дур**»: (*jener* «он (чинси мардона)», *jene* «он (чинси занона)», *jenes* «он (чинси миёна)»).

Фарқият аз рӯйи дараҷаи дурӣ аз ғӯянда ва шунаванда дар забони олмонӣ бо ҷонишинҳои ишоратии **dieser** “ин”, *diese* “ин”, *dieses* “ин” - дар доираи шахси яқум ва дуҷум (дар доираи муқолама); **jener** "он", *jene* "он", *jenes* "он" - берун аз доираи шахси яқум ва дуҷум (берун аз доираи муошират) ифода мегардад.

Хусусияти ифодаи мавқеъгирии фазоӣ бо ҷонишинҳои ишоратӣ дар забони олмонӣ дар он аст, ки дар ин чо доираи ғӯянда ва доираи шунаванда ҷудо карда намешаванд. Барои нишон додани предмете, ки дар наздикии (дар доираи) иштирокчиёни амали нутқ воқеъ аст, ҷонишинҳои ишоратии *dieser* «ин», *diese* «ин», *dieses* «ин» истифода мешаванд.

Барои нишон додани предмете, ки берун аз доираи иштирокчиёни амали нутқ аст - *jener* “он”, *jene* “он”, *jenes* “ин” истифода мешаванд.

Тавре ки дар боло қайд намудем, забони олмонӣ дар системаи ҷонишинҳои ишоратӣ байни маҳаллисозӣ (локализация) дар сатҳи амудӣ ё уфуқӣ фарқ намегузорад. Дар ин чо танҳо семантикаи **наздикӣ** {*dieser* "ин", *diese* "ин", *dieses* "ин"} ва **дурӣ** (*jener* "он", *jene* "он", *jenes* "он") аз иштирокчиёни амали нутқ мувофиқанд.

Ифодаи семантикаи маҳаллисозии (локализатсия) фазоӣ ҳангоми таъкид шудани муқобилгузори онҳо афзоиш меёбад, масалан:

Ich möchte all diese Aufgaben in **dieser** Woche erledigen ~ Ман мехоҳам, ки **ин** ҳафта ҳамаи ин вазифаҳоро иҷро кунам.

Dieses Mädchen ist schön, und **jenes** Mädchen ist hässlich. ~ **Ин** духтар зебо аст, **он** духтар бошад, безеб аст.

Dieser Baum ist hoch und **jener** Baum ist niedrig. ~ **Ин** дарахт баланд аст ва **он** дарахт бошад, паст аст.

Ҷонишини *jener* "он" ҳамон маънои ишоратии ҷонишини *dieser* „ин“ –ро дорад, аммо барои нишон додани объектҳои дар фазои дуртар ҷойгиршуда хизмат мекунад.

Ҷонишинҳои номбаршуда на танҳо муносибатҳои фазоӣ, балки бавосита муносибати замонро низ нишон медиҳанд. Ҷонишини *dieser* - *ин* ҳодисаи ҳозира ва ояндаро нишон медиҳад, ҷонишини *jener* – *он* ба ҳодисае, ки аллақай рух додааст, ишора мекунад.

Ҳамин тавр метавон гуфт, ки ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои муқоисашаванда вобаста ба маънои ҷумла ва виважҳои ифода ба дейксисҳои дискурсивӣ, иҷтимоӣ ва эмотсионалӣ тақсим шуда, аз рӯйи дараҷаи дурӣ ва наздикӣ аз ғӯянда ва шунаванда ба таври уфуқӣ ва амудӣ ишорат менамоянд, ки он дар навбати худ тавассути категорияҳои ҳозир ва ғойб баён ёфта, вобаста ба валентнокии феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ бо усулҳои типологии корреспонденсия, транспозитсия ва трансформатсия ифода гардидаанд.

Адабиёт:

1. Абдуллаев 1954 — С.Н. Абдуллаев. Грамматика даргинского языка (фонетика и морфология). — Махачкала, 1954.

2. Бадеев А.О. Вариативность в употреблении указательных местоимений в шугнанском языке // Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». 2022. № 5. С. 23–47.
3. Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнанского языка. Душанбе: Академия наук Таджикской ССР, 1963. 366 с
4. Котик, Т.С. Локальный дейксис в немецком языке / Т.С. Котик // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета: в 4 ч. – Минск: МГЛУ, 2018. - Ч. 3. - С.132-135.
5. Майтинская 1969 - К.Е. Майтинская. Местоимения в языках разных систем. - М.: Наука, 1969. -307 с.
6. Ростовцев-Попель 2009 – Ростовцев-Попель А.А. Типология демонстративов: средние дейктики // Вопросы языкознания. 2009. № 2.- С. 22–34.
7. Сайфуллаев, Х.Г. Вопросительные местоимения в таджикском и немецком языках: дис. ... канд. филол. наук. /10.02.20 / Х. Г.Сайфуллаев. -Душанбе, 1981. - 162 с.
8. Святовский, С. Основные принципы сопоставительного анализа языков // РЯШ, № 4, 1976. -С. 69-73.
9. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ /Б.Сиёев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 235 с.
10. Сребрянская Н.А. Статус дейктических проекций в художественном тексте // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2005. №1. С 24-27.
11. Ҳалимова М.С. Таҳлили грамматикӣ-категориявӣ ва функционалӣ-семантикии ҷонишинҳои шахсӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ : дис. ...канд. филол.наук. -Душанбе, 2021. -180 с.
12. Шамиров С.Г. Дейктические частицы в языках шугнано-рушанской группы. Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки, по. 2 (51), 2017, pp. 201-204.
13. Юсуфбеков, Ш. Дейктичность в языках шугнано рушанской группы: семантика-прагматические аспекты/Ш.Юсуфбеков.- М., 1998. – 152 с
14. Diessel 1999 – Diessel Н. Demonstratives. Form, function, and grammaticalization. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins publishing company, 1999. 205 p.
15. Fillmore С. J. Santa Cruz Lectures on Deixis. Bloomington; Indiana Univ. Linguistics Club. 1975 – 87 p
16. Mueller 2015 – Mueller К. Deixis in Shughni: Grammatical and semantic considerations. Grand Forks: Univ. of North Dakota, 2015. 125 p.

ВАЗИФАҲОИ ДЕЙКТИКИИ ҶОНИШИНҲОИ ИШОРАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Мақолаи мазкур дар бораи хусусиятҳои асосии низоми ҷонишинҳои ишоратӣ ва вазифаҳои дейктикии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ мебошад. Маълумоти ҷамъовардашуда мавриди таҳлил қарор гирифта, баъд аз муҳокимаи пешниҳод қарда мешаванд. Дар таҳқиқот равишҳои гуногуни омӯзиши назариявӣ ва амалии дейксис истифода мешавад, ки ба таҳлили муносибатҳои иштирокчиёни раванди нутқ асос ёфтааст. Калимаҳои дейктикӣ (аз ҷумла, ҷонишинҳои ишоратӣ, зарфҳои феълӣ ва ҳиссаҷаҳои дейктикӣ) дар аксари осори дар доираи ин ё он соҳаи ҳоси забоншиносӣ, аз ҷумла дар эроншиносӣ таълифшуда дар омӯзиши морфологияи забонҳои системаҳои гуногун ба таври анъанавӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. , ки онҳо одатан ба синфҳои ба истилоҳ калимаҳои муҳим, "аз ҷиҳати маъно бой" таъкид қарда мешаванд, ки маънои онҳо ё истинод ба амали нутқи додасударо (ба иштирокчиёни он, вазъияти нутқ ё ҳуди баёния) дар бар мегирад ё нишондиҳандаи навъи таносуби нутқи калима бо воқеияти ғайризабонӣ мебошад. Дар баробари ин дар як қатор асарҳо қайд қарда мешавад, ки онҳо калимаҳои аз ҷиҳати маъно холӣ ва ё дар ҳар сурат калимаҳои ифода мекунанд, ки маъношон аз ҷиҳати ҳолатгафӣ ирбанд аст.

Калидвожаҳо: забонҳои тоҷикӣ, олмонӣ, ҷонишини ишоратӣ, дейксис, морфология, муқоисаи типологӣ, таҳлил.

ДЕЙКТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ УКАЗАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ТАДЖИКИСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет об основных особенностях изъявительной системы местоимений и их дейктических функциях в таджикском и немецком языках. Собранные данные будут проанализированы и представлены после обсуждения. В исследовании используются разные подходы к теоретическому и практическому изучению дейксиса, основанные на анализе отношений между участниками речевого процесса. Дейктические слова (в данном случае указательные местоимения, местоименные наречия и дейктические частицы) в большинстве работ, написанных в рамках той или иной частной области языкознания, в том числе и в ирановедческих трудах, традиционно рассматриваются при изучении морфологии языков разного строя, где они обычно выделяются в класс так называемых, знаменательных слов¹, «семантически насыщенных» в значение которых входит либо отсылка к данному речевому акту (к его участникам, речевой ситуации или самому высказыванию), либо указание на тип речевой соотнесенности слова с внеязыковой действительностью. При этом в ряде работ отмечается, что они представляют слова, семантически опустошенные, или во всяком случае такие слова, значение которых ситуационно изменчиво.

Ключевые слова: таджикский язык, немецкий язык, указательное местоимение, дейксис, морфология, типологическое сравнение, анализ.

DEICTIC FUNCTIONS OF SIGNIFICANT PRONOUNS IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This article deals with the main features of the indicative system of pronouns and their deictic functions in the Tajik and German languages. The collected data will be analyzed and presented after discussion. The study uses different approaches to the theoretical and practical study of deixis, based on the analysis of relationships between participants in the speech process. Deictic words (in this case, demonstrative pronouns, pronominal adverbs and deictic particles) in most works written within one or another particular field of linguistics, including in Iranian studies, are traditionally considered in the study of the morphology of languages of different systems, where they are usually highlighted into the class of so-called significant words, “semantically rich,” the meaning of which includes either a reference to a given speech act (to its participants, a speech situation, or the utterance itself), or an indication of the type of speech correlation of the word with extra-linguistic reality. At the same time, a number of works note that they represent words that are semantically empty, or in any case words whose meaning is situationally variable.

Key words: Tajik language, German language, demonstrative pronoun, deixis, morphology, typological comparison, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забони олмонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел. (+992)907 904 250, E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

Умедов Шарифҷон Ҳайдаралиевич – ассистенти кафедраи забони олмонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел. (+992) 93 944 40 27, E-mail: umedov1991@mail.ru

Сведения об авторах: Сайфуллаев Хайрулло Габдуллаевич – доктор педагогических наук, профессор кафедры немецкого языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнаи, тел. (+992)907 904 250, E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

Умедов Шарифджон Хайдаралиевич – ассистент кафедры немецкого языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел. (+992) 93 944 40 27, E-mail: umedov1991@mail.ru

Information about authors: Sayfullaev Khairullo Gabdullaevich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of German Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, tel. (+992) 907 904 250, E-mail: sayfi.ddot@mail.ru

Umedov Sharifdzhon Khaidaralievich - assistant at the German language department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, tel. (+992) 93 944 40 27, E-mail: umedov1991@mail.ru

УДК:37.0+80 (075.8)

P-42

СМИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Рахимов А.А., к.ф.н., доцент

Межгосударственное образовательное учреждение
высшего образования Российско-Таджикский (Славянский) университет

С провозглашением суверенитета и преодолением внутривластных противоречий и разногласий периода 90-х годов прошлого века стало очевидным, что формирование и совершенствование общественного сознания и воспитание в каждом гражданине и в обществе в целом взглядов и убеждений, отвечающих требованиям времени, является важной функцией современных средств массовой информации.

Следует отметить, что, как перестроечный, так и постперестроечный периоды связаны с движением к национальному суверенитету, от тоталитарной системы к демократии и рыночным отношениям в экономике, охарактеризованы кардинальными изменениями в политической и социальной жизни народа, исчезновением прежних и возникновением новых общественных ценностей.

Важно отметить, что утверждение суверенитета в Таджикистане являлось «результатом долгой, целенаправленной борьбы, а не случайности, связанной с распадом советской сверхдержавы». [8, с. 21]

В период 90-х годов таджикское общество пережило тяжелейшие испытания. Война, противостояние фронтов, различных движений явились побудительной причиной массового оттока русскоязычных граждан – процесса, повлекшего за собой не самые благоприятные последствия для экономики и культуры Таджикистана. Нельзя не признать, что обретение суверенитета и ориентированность на построение правового, светского общества является важнейшим достижением таджикского народа. Наступление эпохи гласности и демократии позволили средствам массовой информации достичь статуса независимой общественно – политической силы, призванной правдиво и объективно отображать явления жизни.

На фоне общего состояния республиканской прессы русскоязычная печать стала лишь отголоском того величия и масштабности, которыми отличалась деятельность советской периодической печати. Она же олицетворяет собой наследие предшествующей эпохи, когда русский язык доминировал и в качестве государственного, и в качестве межнационального общения на территории всех республик бывшего Союза.

Однако русский язык, несмотря на утрату большого количества своих непосредственных носителей – русскоязычных граждан не исчез в Таджикистане окончательно и не подвергся гонениям и искоренению как одно из наследий советской «колониальной» эпохи. Его поддержание, как мы отметили, во многом обусловлено необходимостью тесного взаимовыгодного сотрудничества с Россией.

Что касается развития русскоязычных печатных СМИ после преодоления неурядиц и потрясений периода 90-х годов, то на первый взгляд определились тенденции положительного характера. Если в 1998 г., согласно данным реестра Министерства культуры РТ, из 101 газеты и журналов, издающихся в Душанбе, 32 выходили на русском, то в начале 2011 г. по всей стране было зарегистрировано 347 печатных средств массовой информации, из которых около 60 наименований, то есть 17% от общего количества, являются русскоязычными и двуязычными (выходящими на русском и таджикском языках). Примечательно, что в условиях рыночной экономики предпочтение русскому языку стали давать в основном новые так называемые частные газеты. Как мы отметили, переход на коммерческую основу и систему самообеспечения позволили печатным СМИ остаться на плаву и приспособиться к реалиям современного мира. И несмотря на то, что во время и после гражданской войны произошло сужение русскоязычного пространства, тенденцию русификации можно отчетливо проследить в контексте общего развития современной печатной прессы Таджикистана.

В период с 2007 по 2017 гг., охарактеризованный нами как этап эволюционного, стабильного развития русскоязычных СМИ, в целом сложились следующие тенденции:

- первоочередной задачей современных СМИ стало выполнение информационно-коммуникативной функции, нацеленной на оперативное и достоверное информирование общества;

- значительная часть новых изданий стала существовать на коммерческой основе как самостоятельные организации, руководствуясь целью получения прибыли от производимой продукции;

- тенденция деполитизированности изданий – газеты не затрагивают в критической форме политические вопросы и не выполняют действенных идеологических функций;

- в печатных СМИ приоритетами стало выполнение рекламно-справочной функции, связанная с удовлетворением утилитарных запросов в связи с коммерческими операциями разных слоев аудитории;

- отчетливо стала проявляться тенденция развития рекреативности изданий (развлечения, снятия напряжения, получение удовольствия).

- тенденция выхода русскоязычных печатных СМИ в электронной версии на таджикских порталах Интернета. [11, с. 66]

Рассматривая тенденцию повышения информационно-коммуникативной функции русскоязычных СМИ в новейший период, можно отметить, что, в отличие от начала 90-х гг. (когда основной составляющей газетных подборок являлись перепечатки из российских бульварных изданий) в настоящее время заметно возросло количество собственных оригинальных материалов, посвященных социально-бытовой, экономической, политической тематике. Избегая острого критического подхода к освещению некоторых внутривнутриполитических процессов, русскоязычные газеты в основе своей информационной политики делают упор на решение вопросов, которые наиболее волнуют аудиторию. По мере своих возможностей и не всегда профессионально, но сотрудники изданий пытаются самостоятельно освещать события, происходящие в республике. Это можно наблюдать на примере таких газет как «Азия-плюс», «Бизнес и политика», «Вечерний Душанбе», «Дайджест-пресс», «Народная газета».

Благодаря адекватности потребительскому спросу на оперативное информирование, выполнению коммуникативной функции (обратной связи с аудиторией, налаживанию контактов с читателями посредством писем в редакцию), русскоязычные издания имеют самый высокий рейтинг среди всех печатных СМИ республики. Однако существенным препятствием в более эффективном выполнении информационно-коммуникативной функции является ограниченная периодичность выхода практически всех газет. В республике не издается ни одной русскоязычной ежедневной газеты.

Тенденция деполитизированности изданий в наибольшей степени стала развиваться в современный период и была обусловлена тем, в стране в основном уже были преодолены

противоречивые разногласия политического, этнического, религиозного и межнационального характера, которые были наиболее характерны для периода 90-х гг. Принятие ряда законодательных актов о деятельности СМИ сформировали правовое поле, в рамках которого средства массовой информации осуществляют свою деятельность по обеспечению граждан республики информацией, которая не компрометирует государственные устои Таджикистана и его руководство.

Трансформация систем массовой коммуникации, связанная с появлением в 90-х гг. рыночных отношений в экономической сфере предопределила тенденцию перехода современной русскоязычной печатной прессы Таджикистана на коммерческую основу и разделение СМИ на две группы. Первая группа – государственные СМИ – включает в себя правительственные издания, отраслевые газеты и журналы, находящиеся в ведении государственных учреждений и структур. Как отмечает Салихов Н.Н., «основная характеристика этих печатных изданий заключается в том, что все они финансируются из госбюджета и их расходы на материально-техническое обеспечение покрываются государством» [9, с. 143].

В отличие от частных, независимых изданий они представлены меньшим количеством газет и в целом имеют невысокие рейтинговые показатели. Единственным русскоязычным правительственным изданием является «Народная газета» – новое воплощение ежедневной республиканской газеты советской эпохи «Коммунист Таджикистана». В числе основных информационных направлений, разрабатываемых газетой практически с момента ее основания (1925г.), является пропаганда работы властных структур республики. Однако, как отмечает И.М. Дубовицкая: «Форма подачи материалов данной тематики в разные периоды существования СМИ имела некоторые отличия. Особенно ярко отличались публикации на эту тему в 90-е годы от материалов 70-80-х гг.». [3, с. 6].

Надо отметить, что на страницах «Народной газеты» основным внутривнутриполитическим материалом являются публикации на темы экономического развития республики. Удельный вес таких публикаций от общего количества статей, размещаемых на страницах «Народной газеты» в процентном отношении с начала постперестроечного периода и до настоящего времени колеблется от 38% до 23-25%. Естественно, здесь анализируются лишь собственные публикации данного СМИ, количество которых с каждым годом на полосах «Народной газеты» неизменно уменьшается. Так, по сравнению с началом девяностых годов, в 2007г. их доля в общем объеме публикаций сократилась почти в пять раз. Это, безусловно, заметно снижает информационную наполненность данного издания: по сравнению с началом девяностых годов их доля в общем объеме публикаций сократилась почти в пять раз [6].

Ко второй группе – негосударственным СМИ – относятся частные и принадлежащие к общественным организациям издания. Примечательная особенность этих газет заключается в том, что их существование находится в непосредственной зависимости от условий рынка, и они лишены тех или иных государственных дотаций и помощи. Для сравнения: если пресса общественных организаций может полагаться на финансовую опору своих учредителей, то частным изданиям в этом случае приходится рассчитывать на самих себя, то есть все необходимые средства для своей деятельности зарабатывать самостоятельно. Бюджет таких изданий в основном складывается благодаря получению доходов от реализации тиража, а также от рекламной акции, грантов и деятельности вне области журналистики. Русскоязычные газеты, относящиеся к категории независимых, частных, как правило, издаются в столице, где существуют более благоприятные условия для развития. [9, с. 144]

Негосударственные русскоязычные печатные СМИ в основном принадлежат известным медиа-холдингам Таджикистана, таким как «Чархи гардун», «Оила», «Тоҷикистон», «Азия-Плюс». Хотя данные издания по типу и содержанию имеют отличительные особенности, однако подавляющее их большинство носит характер «дайджестов» и рассчитаны на массового потребителя. К примеру, газета «Авиценна»

специализируется на освещении медицинской тематики, «Дайджест-пресс» делает упор на развлекательно-популярные материалы. Все вышеназванные СМИ входят в медиа-холдинг «Чархи гардун». В 1999 году в результате финансового краха в этот холдинг вынуждена была влиться, чтобы остаться наплаву, общественно-политическая газета «Вечерний Душанбе». Она особняком стоит в числе прочих изданий и в новых исторических условиях стремится сохранить свои позиции. Помимо публикаций, рассчитанных на массового потребителя, «Вечерний Душанбе» содержит и серьезные материалы, касающиеся актуальных вопросов жизни столицы, различной социальной тематикой, а также вопросов внутренней и внешней политики Таджикистана в новейший период.

Высокими рейтинговыми показателями пользуется русскоязычная газета «Азия – Плюс», входящая в медиа-холдинг с одноименным названием. Примечательно, что данное издание первоначально существовало в виде информационно – аналитического бюллетеня «АП-Блиц», который в качестве электронной версии распространялся на компьютерной сети Интернет, завоевав доверие многих серьезных читателей с января 2000 г. электронная версия нашла новое воплощение в виде еженедельной газеты «Азия – Плюс», которая очень быстро стала популярной и даже удостоилась премии Союза журналистов РТ.

Возникновение издательских домов и медиа-холдингов является одной из основных тенденций развития современного рынка СМИ РТ. В условиях информационного рынка одиночным изданиям выжить гораздо труднее, чем тем, которые входят в то или иное медиа-объединение. Солидные издательские компании, специализирующиеся на выпуске периодических изданий, в нынешнее время играют приоритетную роль на рынке СМИ. Финансово слабые издательства, а также теле - и радиоконпании, неспособные бороться с процессами концентрации и монополизации, либо превращаются в банкротов, либо становятся собственностью более крупного медиа-владельца.

Говоря об эволюционном, стабильном развитии русскоязычных СМИ следует отметить тенденцию выхода изданий в сеть Интернета. В отличие от традиционных печатных изданий электронные версии газет обладают целым рядом преимуществ. Это возможность незамедлительной публикации материалов, благодаря которой сетевые издания оказываются оперативнее других СМИ - газет и телевидения. Также многочисленные формы обратной связи, характерные для сетевого варианта печатной прессы (гостевые книги, форумы, конференции, интерактив), дают читателю возможность участвовать в производстве информационного продукта и размывают грань между автором и читателем. Содержательное качество интерактивной журналистики обеспечивается одномоментностью или близкой сопряженностью во времени действий по производству, обработке, распространению и корректировке информационного продукта.

Однако, как считает исследователь В.В. Кулакова, «в Таджикистане практически не развит рынок интернет-газет, хотя уже сегодня многие печатные СМИ имеют сайты в интернете. Это такие газеты как «Дайджест-пресс», «Вечерний Душанбе», «Авиценна», «Тоҷикистон», «Рекламная газета», «Азия-Плюс», «Бизнес и политика», которые обновляются каждый четверг, после выхода в свет печатных версий». [5, с. 19]

Помимо положительных и перспективных моментов, следует также отметить и комплекс отрицательных тенденций в развитии русскоязычного сегмента отечественных печатных СМИ, обусловленных в первую очередь такими центробежными факторами социально-экономического характера, как отток русскоязычного населения, снижение уровня знания русского языка, рост цен на типографские услуги, бумагу, полиграфические материалы и т.д. В следствии этих негативных факторов русскоязычные печатные СМИ не имеют возможности выходить чаще одного раза в неделю, то есть практически все газеты являются еженедельниками и до сих пор в стране не существует ежедневного русскоязычного издания.

Также отчетливо наблюдается проблема малого тиража русскоязычных газет, особенно в районах и областях республики в связи с малым количеством самого русского населения, или полного их отсутствия, а также носителей этого языка, что тоже является

тенденцией отрицательного характера В сложных экономических условиях изданиям трудно сохранять рентабельность и всерьез рассматривать перспективы развития. Газеты, не способные занять свою нишу на медиарынке, не обладающие конкурентоспособностью и поддержкой государства, фактически обречены на тихое незаметное исчезновение. Относительно благополучное экономическое положение можно наблюдать только у тех изданий, рентабельность которых обусловлена высоким качеством подачи информации, широким охватом интересов аудитории, оперативностью, значимостью затрагиваемых тем и т.д.

В русле отрицательных тенденций и негативных факторов, препятствующих успешному развитию русскоязычных печатных СМИ, помимо указанных обстоятельств, можно отдельно выделить и такую проблему, как острая нехватка профессиональных кадров. На сегодняшний день на рынке масс-медиа республики очень востребованы дипломированные специалисты, свободно владеющие русским языком на практическом уровне, мультимедийно квалифицированные с учетом современного «цифрового мышления» и уверенно ориентирующимся в постоянно совершенствующемся мире медиатехнологий. Однако решение данного вопроса напрямую связано с другой не менее актуальных проблем современных СМИ – журналистским образованием.

В процессе цивилизованного развития и формирования информационного общества, Таджикистан крайне заинтересован в том, чтобы иметь квалифицированных журналистов, чей профессиональный уровень мог бы соответствовать мировым стандартам. Однако на этом пути имеют место масса проблем, требующих научного осмысления. Все это учитывается в проекте третьего поколения стандарта высшего профессионального образования, подготовленного учебно-методическим объединением по специальности «журналистика» при факультете журналистики МГУ. По мнению А. Нуралиева, «новый государственный стандарт ВПО по журналистике на 2010-2015 гг. четко определяет направления подготовки журналистов. В данном направлении подготовки специалистов реализуются основные образовательные программы ВПО, освоение которых позволяет студенту, успешно прошедшему итоговую аттестацию, получить соответствующую ученую степень» [7, с. 120].

Тем не менее несмотря на то, что одной из наиболее примечательных черт отечественных русскоязычных СМИ является нацеленность на сообщение новостей, некоторые издания, в первую очередь «Азия-плюс», «Народная газета» и «Вечерний Душанбе», анализу, исследованию, истолкованию происходящих событий, процессов, ситуаций уделяют должное внимание. В авторском корпусе указанных изданий прочные позиции начинают занимать эксперты, обеспечивающие интеллектуальную проработку сложных актуальных вопросов. В информационном пространстве русскоязычных газет эксперты становятся влиятельными медиаперсонами, участниками диалогового обмена по вопросам выбора социальной, культурной, экономической политики. Это, безусловно, способствует повышению качества аналитической журналистики, поскольку авторы-эксперты «являются носителями специализированных знаний; акцентирует внимание на проблемных сторонах общественной жизни, провоцируя дискуссию; закрепляет практику сопоставления разных взглядов, необходимых для поиска альтернативных решений». [11, с. 134].

«Аналитическая журналистика – оригинальный вид творчества, основанный на мироощущении автора: искусстве познания действительности, знании мира; таланте передачи воспринятого публицистическими средствами». [1, с. 58]

Такие видные отечественные русскоязычные журналисты-аналитики, как А. Юлдашев, Д. Хусейнова, Л. Гайсина, А. Клычева и др., в поисках фактов и впечатлений использует «включенные», в том числе научные методы и способы: едут в командировку, участвует в мероприятиях, изучают информационные ресурсы, встречается с собеседниками, а затем в творческой лаборатории создают публицистический образ увиденного, услышанного, прочувствованного на основе литературно-художественных приемов.

Талантливые произведения указанных журналистов способствуют не только раскрытию конкретной темы – той или иную актуальной проблемы, но и медийному моделированию современной картины действительности. «Быть объективным – это значит реально видеть не только предмет анализа, но и тех, кто мыслит иначе, это значит уважать их и следовать в споре всем принципам этикета». [4, с. 424]

Вскрытые и обнародованные проблемы даже по прошествии десятилетий сохраняют актуальность и нередко остаются неразрешенными. Это свидетельствует как о глубине творческого и научного анализа реально существующих проблем, так и о сложности затронутых вопросов в качественной прессе. «Критика - способ духовной деятельности, основная задача которого состоит в том, чтобы дать целостную оценку явления, выявить его противоречия, сильные и слабые стороны, позитивные и негативные моменты». [4, с. 334-335].

В силу этого указанные газеты выработали достаточно эффективную систему аналитических жанров. Система эта не является чем-то раз и навсегда данным – она постоянно развивается, адаптируясь к тем задачам, которые встают перед современной отечественной журналистикой. Особенно заметные изменения произошли в ней в последние годы: некоторые известные жанры «модифицировались», и, кроме того, появились новые устойчивые типы аналитических публикаций.

Наличие аналитических публикаций в русскоязычных изданиях является не только показателем свободы слова и печати, это – индикатор активности общественного самосознания. «Через такого характера публикации, общество осознанно и системно ищет пути выхода из тупика через выбор оптимального варианта решения проблем. Отравление, развращение, усыпление сознания отвлекают общество от проблем и, конечно же, никак не снимают их, не содействуют их решению, а в значительной мере и усугубляют ситуацию. Оттого что мы не только не замечаем, но и замалчиваем действие радиации ли, наркотика ли, канцерогена, яд не прекращает свое пагубное действие на организм. Вовремя указать на опасность, подсказать рецепты решения проблемы – задача хотя и гораздо более сложная, ответственная, чем распространение сомнительных сенсаций и «жареных» фактов, но благородная и почетная. Хотя зачастую, как и все добрые дела, неблагодарная, а нередко – и наказуемая». [2, с. 153]

Современное таджикское общество, ставящее перед собой прогрессивные высокие цели, осознает необходимость и потребность в добротной, правдивой информации, а не только в потребительско-обывательском развлекательном контенте.

Однако сужение диапазона творческого поиска, тематики и проблематики средств массовой информации, мелкокалиберный заряд и узкий формат работы журналистов – резко снижают уровень и качество отражения сложного современного мира. Фрагментарно отражая действительность, журналисты русскоязычных изданий видят свою основную задачу в информировании. Нередко нарушаются и элементарные профессиональные нормы: стремление выявить и сказать правду не уравнивается чувством ответственности и основанными на знаниях квалифицированными выводами; отсутствует желание анализировать; непонимание разницы между «общественным мнением» и «мнением общественности»; отсутствует мужество, в том числе и в признании собственных ошибок; уважение и бережное отношение к слову, «которое может и вылечить, и ранить». [10, с. 31]

Невозможно отрицать множества достоинств современной русскоязычных печатных изданий, в том числе позитивного опыта появления изданий прикладного характера по интересам – рекламного, рекреационного, релаксационного, делового. Но, как показывает анализ, такие издания, декларируя камерность затеи, исповедуют ее на деле не всегда, скрытно или явно претендуя на роль общественно-политических изданий, что особенно проявляется в дни политических баталий. Можно согласиться со всеми плюсами и минусами «горизонталей» современной прессы, функционально-структурные критерии которой далеки от инновационной природы, характерной для качественной прессы, мощный остов «вертикалей» которой был сформирован еще в начале 1990-х годов.

Литература:

1. Белякова, Л. П. Аналитическая журналистика печатной периодики (теория, методика, творческий опыт): учеб-метод пособие. – Минск: БГУ, 2012. – 167 с.
2. Белякова, Л. П. Мир газетного образа / под науч. ред. Б. В. Стрельцова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГУ, 2008. – 220 с.
3. Дубовицкая, И. М. Русский язык в средствах массовой информации Таджикистана: Приоритеты и перспективы. – Душанбе, 2006. – 32 с.
4. Кохановский, В. П. Философия для аспирантов: учеб. пособие / В. П. Кохановский, Е. В. Золотухина, Т. Г. Лешкевич, Т. Б. Фатхи. – 2-е изд. – Ростов н/Д.: Изд-во Феникс, 2003. – 448 с.
5. Кулакова, В. В. Интернет в системе средств массовой информации Таджикистана: // дис. канд. фил. наук. – Душанбе: 2007. – 180 с.
6. Новости медиасообщества [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.internews.kz/medianews/18-11-2008/314/5512.htm>
7. Нуралиев, А. Проблемы и перспективы журналистского образования в Таджикистане в свете нового стандарта высшего профессионального образования. // Журналистское образование. – Вена, 2010. – С. 119-125.
8. Салихов, Н. Н. Проблемы формирования общественного сознания в таджикской публицистике периода государственного суверенитета://дис. док. филол. наук. – Душанбе, 2010. – 349 с.
9. Салихов, Н.Н. Место рекламы на страницах русскоязычной прессы Таджикистана//Проблемы русскоязычных СМИ в Таджикистане. – Душанбе, 2010. – С. 142-148.
10. Узунова, Т. Журналистика и гражданское общество ALMA MATER // Вестник высшей школы. – 2000. – № 1. – С. 31–32.
11. Шустеров, Д. М. Роль печатных СМИ в освещении хода политического процесса//Среднерусский вестник общественных наук. – 2009. – №2. – С. 133-136.

СМИ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья раскрывает вопрос СМИ как фактор определения формирования институтов гражданского общества. В данном материале автором рассматривается понятие институтов «гражданское общество», которое является неотъемлемой частью современного государственного строя и его развития. Особое внимание уделяется определениям ученых, посвятивших свои исследования изучению фактора формирования института гражданского общества. Также в статье выводятся универсальные критерии отбора и приверженности тех или иных групп к числу институтов гражданского общества.

Автор предпринял попытку систематизировать институты гражданского общества, придя к мысли, что структура гражданского общества имеет свойство к видоизменению в зависимости от уровня своего развития, от стоящих перед гражданским обществом целей и задач и т.д. Также в статье выделяются основные признаки и явления самих институтов, таких как добровольные, саморегулируемые общности, экономические, социально-культурные и т.д. Помимо всего прочего в материале рассматриваются процессы и элементы строения гражданского общества.

Важным теоретическим положением в статье считается умозаключение, определяющее СМИ как фактор определения формирования институтов гражданского общества с его признаками.

Ключевые слова: формирование институтов гражданского общества, структура гражданского общества, институты гражданского общества, явления, процессы, признаки института гражданского общества, профессиональный союз, неправительственные общественные организации

ВАО ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ПАЖУҲИШГОҲИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақола масъалаи муайян кардани нақши ВАО дар ташаккули пажуҳишгоҳи ҷомеаи шаҳрвандиро ифшо мекунад. Дар мақола муаллиф омили ташаккули мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» - ро баррасӣ мекунад, ки қисми ҷудонопазири сохти муосири давлатӣ ва рушди он мебошад. Бо тақияи пажуҳишҳои олимоне, ки таҳқиқоти худро ба омӯзиши пажуҳишӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ бахшидаанд, диққати махсус дода мешавад. Инчунин, дар мақола меъёрҳои универсалии интихоби гурӯҳҳо ва уҳдадорихои онҳо ба шумораи пажуҳишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ оварда шудаанд.

Муаллиф кӯшиш кардааст, ки пажуҳишҳои ҷомеаи шаҳрвандиро ба низом дарорад ва ба ин ақида омадааст, ки сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста ба сатҳи рушди худ, аз ҳадафҳо ва вазифаҳои дар назди ҷомеаи шаҳрвандӣ қарордошта ва ғайра хосияти тағйирот дорад, инчунин дар мақола аломатҳо ва падидаҳои асосии ҳуди пажуҳишгоҳҳо, ба монанди ҷамоатҳои ихтиёрӣ, худтанзимкунӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ғайра ҷудо карда мешаванд. Дар баробари ҳама чиз, дар мавод равандҳо ва унсурҳои сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ баррасӣ карда мешаванд.

Мавқеи муҳимми назариявӣ дар мақола ҳулосае ба ҳисоб меравад, ки ҳуди ВАО сохтори ҷомеаи шаҳрвандиро бо аломатҳои он муайян мекунад.

Калидвожаҳо: пажуҳишгоҳи ҷомеаи шаҳрвандӣ, сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ, падидаҳо, равандҳо, аломатҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, иттиҳоди касбӣ, ташкилотҳои ҷамъиятии ғайриҳукуматӣ.

THE MEDIA AS A FACTOR IN THE FORMATION OF INSTITUTIONS CIVIL SOCIETY IN TAJIKISTAN

The article reveals the issue of the media as a factor in determining the formation of civil society institutions. In this article, the author examines the concept of "civil society" institutions, which is an integral part of the modern state system and its development. Special attention is paid to the definitions of scientists who have devoted their research to the study of the factor of formation of the institution of civil society. The article also provides universal criteria for the selection and commitment of certain groups to the number of civil society institutions.

The author made an attempt to systematize the institutions of civil society, coming to the conclusion that the structure of civil society tends to change depending on the level of its development, on the goals and objectives facing civil society, etc. The article also highlights the main features and phenomena of the institutions themselves, such as voluntary, self-regulating communities, economic, socio-cultural, etc. Among other things, the material examines the processes and elements of the structure of civil society. An important theoretical position in the article is considered to be the conclusion that defines the media as a factor in determining the formation of civil society institutions with its characteristics.

Keywords: formation of civil society institutions, civil society structure, civil society institutions, phenomena, processes, signs of civil society institution, trade union, non-governmental public organizations

Сведение об авторе: Рахимов Абдухамит Абдибосирович – Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования Российско-Таджикский (Славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры отечественной и международной журналистики, 734025, Душанбе Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: **992918622121**

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахимов Абдухамит Абдибосирович – Муассисаи таҳсилоти байнидавлатии таҳсилоти олии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти, кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: **992918622121**

Information about author: Rahimov Abduhamit Abdibosirovich – Interstate educational institution of higher education Russian-Tajik (Slavonic) University, candidate of philological sciences, associate professor of the department of domestic and international journalism, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade st. 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: 992918622121

ТДУ:37.0+82-1 (075)

Ш-54

ШИНОХТИ МАҲОРАТИ ЭҶОДИИ ОЗАР АЗ НИГОҶИ ПАЖУҲАНДАҶОН, АДИБОН ВА МУНАҚҚИДОН

Шарипов С.И., н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи рӯзноманигорӣ,
Фақиров Х.Н., доктори фалсафа PhD аз рӯи ихтисоси филологияи тоҷик
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Шоири халқии Тоҷикистон Озар (Салимиён Озар) аз ҷумлаи суханварони соҳибноми даврони Истиқлол ба шумор меравад. Дар бораи рӯзгор ва фаъолияти эҷодии Озар як зумра муҳаққиқону адибон ва рӯзноманигорони кишвар мақола ва таассуроти худро ба нашр расонидаанд, ки онҳо хусусияти илмӣ ва маърифатӣ доранд. Мутолиаи амиқи чунин навиштаҳо имкон фароҳам меорад, ки мо бо фаъолияти эҷодӣ ва вижагиҳои осори манзуми шоири соҳибистеъдод Озар бештар ошноӣ пайдо намоем.

Навиштаҳои муаллифиро шартан метавон ба се гурӯҳ ҷудо кард:

1. Навиштаҳои муҳаққиқону мунаққидони касбӣ, ки ба фаъолияти эҷодии Озар аз нигоҳи нақди адабӣ ва бо истифодаи роҳи усулҳои адабиётшиносӣ баҳо додаанд. Ба ин гурӯҳ метавон мақолаҳои доктори илмҳои филологӣ, профессор Тағоймуродов Рустамро зери унвонҳои «Шеър ва асолати он» (Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав, №2 (32), соли 2015), мақолаи Муҳаммадали Аҷамиро таҳти унвони «Сурати танҳои як шоир» (дар китоби “Тафаккур ва ҳис дар шеър”, Душанбе: Адиб, 2008), навиштаи Мубашшири Акбарзодро, таҳти унвони «Шоири шеъри худ» (ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат”, №22, соли 2015), мақолаи номзоди илмҳои филологӣ, шоир Сурайё Ҳақимоваро таҳти унвони «Халқ рӯзе мешиносад байти девони маро» (ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат”, №30 соли 2015), якҷанд мақолаи узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, дотсент Аҳмадов Сафармадро, ки бо номҳои “Ватандорӣ аз нигоҳи Озар”, “Мавзуи худшиносии миллӣ ва ифтихори ватандорӣ дар қасоиди Озар”, “Ҳузури Мавлоно дар шеъри Озар”, “Мавзуи ватан дар шеъри Озар”, “Манобеи мазмунсозӣ ва ҳунари тасвирпардозии Озар дар жанри рубоӣ”, “Ҳузури Рустами Фирдавсӣ дар ашъори Озар” дар нашрияҳои гуногуни илмӣ ба нашр расидаанд, дохил намуд.

2. Дар баробари муҳаққиқони касбӣ як зумра ҳамқаламони Озар, яъне аҳли адаб низ оид ба эҷодиёти ӯ фикру андешаҳои ҷолибе баён кардаанд. Ба ин гурӯҳ метавон мақолаи Шоирони халқии Тоҷикистон, барандагони ҷоизаи адабии ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ, устодон Гулрухсор ва Камол Насрулло ро дохил намуд. Устод Камол Насрулло дар баробари он ки батақдор дар чанд навиштаи худ аз шеъри Озар ёд кардааст, таҳти унвони «Шеър дар мадрасаи сабзи чаман» мақолаи алоҳида ва густурдае низ дар бораи мушаххасоти шеъри Озар навиштааст, ки дар нашрияи адабии Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон, ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат” соли 2013, таҳти №32 ба нашр расидааст. Устод Гулрухсор дар пешгуфтори китоби “Ирфони ҳино”-и маҷмуаи шеърҳои Озар бо унвони «Паёми Озар» бардоштҳои худро аз ашъори Озар баён кардааст, ки мазмуни ин навишта аз таваҷҷуҳи хоссаи устод ба шеъри Озар дарак медиҳад. Навиштаи шоир Фирдавси Аъзам низ таҳти номи «Марди ғазал – “Озар” дар ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат”, №35, соли 2015 ба нашр расидааст, ки низ мундариҷаи он аз исботи ҳунари волои шоирии Озар иборат аст.

3. Як зумра рӯзноманигорони соҳибқалам низ оид ба фаъолияти шоирӣ ва чамъиятии Озар изхори назар кардаанд. Ба ин гурӯҳ метавон мақолаи рӯзноманигор Шералӣ Саидро бо унвони “Шеър фарёди хамушист”, навиштаи Зокири Ҳасанро бо номи “Сайре дар дунёи шеъри Озар” ва Маҳмадалӣ Акрамов “Озарро модар маъруф кард” дохил намуд.

Тавре ба намояндагони илму эҷод ва дӯстдорони адабиёти бадеӣ маълум аст, устод Озар аз ҷумлаи шоирони соҳибистеъдоду рангинхаёли адабиёти муосири тоҷик аст, ки шеъраш ба қалбҳо сафо ва ба дидаҳо нур меорад. Калому тасвирҳои шоиронаи Озар аз истеъдоди баланди эҷодии ӯ дарак медиҳанд. Ҳамин аст, ки ҳар навиштаи ӯ ба тафаккуру эҳсоси хонандагон таъсиргузор аст.

Қайд намудан зарур аст, ки устод Озар натавонад дар навиштани шеър, балки дар ҷодаи таҳқику арзёбии масъалаҳои гуногуни филологӣ низ дасти тавоно доранд. Ин вижагиҳои фаъолияти эҷодиву илмӣ ӯ дар навиштаҳои падидор мешаванд. Шеърҳои шоирона ва бикру донишмандона ба қалам додааст. Албатта, мафҳуми шеър ва замони пайдоиши шеър хеле қадима аст. Аз давраҳои хеле қадим файласуфону донишмандони ҷаҳонӣ, аз ҷумла Афлотуну Арасту, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ ва садҳо нафар бузургмандони суҳан шеърро аз диди худ шарҳу тафсир кардаанд. Аслан, агар ба маънии луғавии мафҳуми “шеър” назар афканем, дармеёбем, ки он ҳамреша бо вожаи “шуур” ва ифодагари илму дониш аст. Яъне, агар шоир дониши комил надошта бошад, бидуни шубҳа, метавон гуфт, ки шеъраш қобили қабули хонанда намегардад.

Устод Озар аз зумраи шоироне мебошад, ки ашъори пурғановати ӯро на танҳо хонандагони хатлонӣ, балки хонандагони сатҳи ҷумҳурий ва берун аз марзи кишвар мутолиаву таҳлил намуда, ба он баҳои баланд додаанд. Дар пешгуфтори дафтари ашъори устод Озар, ки таҳти унвони «Ирфони ҳино» рӯйи нашр омадааст, Шоирӣ маъруфи халқи тоҷик Гулруҳсор Сафиева, ки умри худро ба шеърӯ адабиёт бахшидааст, аз мутолиаи осори ӯ чунин бардошт карда, навиштааст: “Шоирӣ баркамоле, ки дафтари нисбатан комили шеърашро барои хонандаи заршинос пешкаш кардааст, табиати поку поксози оташро медонад. Мизочи пурзиёи ҳарфи ҳичо, табиати оташину қақнусофарӣ шеърро низ таҳдон аст. Шоире, ки таҳаллуси Озарро огоҳона интиҳоб кардааст, беш аз дигарон ба сӯхтану худафрӯхтан ниёз дорад:

**Кӣ буд Озар бидуни ту? Яке хокистари андӯх!
Зулоли нағмаи қақнус бар хокистар овардӣ.
Ай хок сӯйи афлок рӯй оварданаш бениёз нест:
Баски така маҳрумам, осмон шудам Озар,
Аз ситораҳо ҳар ашканҷуман дорам”. [9, с. 3]**

Дарвоқеъ, шеъри устод Озар аз нигоҳи фарогирии мавзӯ, сохтор, истифодаи санъатҳои бадеӣ, маҳорати тасвиргарӣ, мавзунии суҳан ва дарёфти баёни шоирона аз дигар адибон фарқ мекунад. Ба ин хусусияти эҷоди шоир устод Гулруҳсор низ ишора намуда, қайд кардаанд: “Китоби шоирӣ ҷавонро бо диққат хондам. Шеъраш дар танӯри андешаву ҳунари шоирӣ пухтааст. Ҳангоми хондани шеърҳои дурушти лаҳну харобии вазну қофия ғамгинам накард. Чӣ хубе! Шоирӣ сарнавишти мактабофар аст, на дарси маҳви бесаводӣ” [9, с. 3-4]. Аз мутолиаи амиқи навиштаҳои Озар ба ҳубӣ эҳсос намудан мумкин аст, ки онҳо моҳияти сарнавишти миллату давлат, ҳифзи арзишҳои милливу фарҳангӣ, дӯст доштани сарзамини аҷдодӣ, гиромидошти бузургону суҳанофаронро таҷассум мекунанд. Чунончи:

**Ватан чу амр диҳад, ман итоатош созам,
Дарахтвар ба як пой хидматаш созам.
Дарахтвар кунам соя ошёнӣ варо,
Ниҳам ба дӯши худам бори осмони варо.
Дарахтвар ба поям ситода хоҳам мурд,
Сарам ба пеши касе нониҳода хоҳам мурд.
В-агар фитода шавам, дастаи камон гардам,
Силоҳи дӯст алорағми душманон гардам”. [15, с. 79]**

Устод огоҳона сарнавишти ин мардуми фарҳанги ба қалам додааст, ки онҳо ҳамагӣ ба таҳкими худшиносиву ҳудогоҳии миллии ҳар фарди ҷомеа таъсиргузор мебошанд. Тавре Шоири халқии Тоҷикистон Гулрухсор навиштааст: “Оне, ки доварона қалам ба даст гирифта, дарду шодии хешро дар ҷавҳари сухани ноби форсии тоҷикӣ иддаои мардумӣ кардан дорад, бояд масъулиятшинос, муҳаррир, мунаққид ва хонандаи закиву нуктасанчи нахустини хеш бошад. Хосса, дар давроне, ки хавфи чун колои якрӯза ба бозори бефарҳангӣ андохтани сухан вучуд дорад. Пухтани нони суханро аз қадбонувон бояд омӯхт. Ӯ зинҳор нони хому сӯхтаву хокистаролудро рӯйи дастархони мардум нахоҳад гузошт. Аз табиати аҳгарии илҳом низ огоҳ аст. Ин аҳгар гоҳе ҷараҳе аз худ гузошта хомӯш мешавад, гоҳи дигар гулханҳои ҷовидона меофарад. Вазну низоми суханро барои сурудани шеърӣ ишқ хуш кардааст.

Шеърӣ паёми қиём дорад:

**Эй ошно, суроғи мақоми ту омадам,
Бо номи он Худо, ки ба номи ту омадам.
Дар ҳеч вазн вожаи қалбам наёфт ҷой,
Эй шеърӣ ишқ, сайри низоми ту омадам! [9, с. 4]**

Шоири халқии Тоҷикистон устод Озар ҳамеша дар тасвири манзараҳои гуногун аз сабаку услуби хоссае, ки ба ҳуди ӯ мансуб аст, истифода мекунад. Тавре устод Озар дар китоби худ “Ирфони ҳино” дар ғазали “Аз табори гул” менависад:

**Чу аз табори гулу хеши навбахоронӣ,
Бимон, ки гирия кунам дӯстдори боронӣ.
Ҳазор умед дар атрофи ишқ мечарҳад,
Ва ишқ даври ту, ки хуби рӯзгоронӣ.
Ба бегуноҳии хешу ба бепаноҳии хеш,
Шабехи ашқ ба чашмони интизоронӣ.
Дилам ба пеши ту аз ҳар ғубор озод аст,
Зулоли замзамаи оби чашмасоронӣ.
Хулоса мешавӣ, Озар, ба чанд қатраи ашқ,
Чу озарахш ту аз хайли сӯгворонӣ [15, с. 7].**

Тасвири ҳодисаҳо, ашёву манзараҳои гуногун ва нигоҳи шоиронаи ӯ, аз маҳорати баландашон дарак медиҳад. Ба ин вижагии эҷодашон устод Гулрухсор низ ишораҳо кардаанд: «Озар бидуни шакку шубҳа шоир аст. Шоирона оламу одамро менигарад, шоирона зиндагиро аксардорӣ мекунад:

**Ҳабари марги кӣ дар ҳарфи тари борон аст,
Ки ба ҳар чиз ниғаҳ сайр кунад, гирён аст.
Сӯхт аз оташу хокистари ӯ нест падид,
Ҳамчу ман шамъ дар исботи ғамаш ҳайрон аст” [6, с. 3].**

Ин гуфтаҳои устод Гулрухсор аз он дарак медиҳанд, ки шеърӣ устод Озар дар дили ҳазорон ҳаводорони адабиёту санъат ва каломи ноби тоҷикӣ маскан гирифтааст, ки ҳамчунин баҳои баландро аз ҷониби шеършиносони барҷаста сазовор гардидааст.

Устод Камол Насрулло дар яке аз мақолаҳои худ бо унвони «Шеър дар мадрасаи сабзи чаман», ки дар ҳафтномаи “Адабиёт ва санъат” нашр шудааст, фикрҳои худро оид ба шеърӣ Озар ба таври хосса баён доштааст: “Бо тавачҷуҳи хосса шеърҳои Озарро вақте мутолиа кардам, ки мебоист дар маҳфили шеърӣ ӯ раисӣ мекардам. Китоби ӯ “Гуфтугӯи нахлу моҳ”-ро кушодам ва хостам аз шеърҳои аввал, ки ғазалҳо буданд, шеъреро интихоб кунам, ки дар он симои шоир дар тоблӯи замони инъикос шуда бошад ва мехостам бо чунин шеъре ба маҳфил хусни оғоз бахшам. Ва ҷолиби тавачҷуҳ буд, ҳар ғазали мехондаам чунин хусусиятро дошт ва ҳар яке мегуфт: маро бихон. Одатан ин ҳолат кам рух медиҳад, кам шоиреро метавон ёфт, ки шеърӣ симои зоҳириву ботинии шоирро инъикос намояд. Аммо баъдтар вақте ки тамоми маҷмуаи ашъори Озарро хондам, дарёфтам, аксари шеърҳои ӯ чунин сифатро доранд. Онҳо пораи зиндагии шоиранд ва то ҷойе симои маънавии ӯро таҷассум мекунад. Ва банди ин китобро кушодам ва шеъреро, ки рӯ ба рӯ омад, хондам:

**Баҳор имрӯзҳо монанди ман чашми таре дорад,
Ба ҳар чо бингарам, аз ашк ғамгин манзаре дорад
Чӣ шуд бо осмон, бо шоири рангинкамонаҷод
Тихӣ аз шеърҳои офтобӣ дафтаре дорад.
Магар ошиқ бувад монандаи ман осмон имсол,
Парешон ҳасту ҳар соат ҳаёли дигаре дорад.
Ғубори ғуссаро бо бода мешӯяд дили нозук,
Ҳамеша гул зи тарҳи сурати худ соғаре дорад
Намепурсам сабаб бар гирияҳои осмон, Озар,
Ки медонам миёни абрҳояш Озаре дорад” [12].**

Шеъри Озар ба тамоми ҳастӣ комилан саршор аз каломоти обнаҳӯрда, наву шоирона аст ва сазовор ба таҳсину офарин мебошад. Чунонки мо шохид гардидем, шоирон ва мунаққидони адабиёт ба ашъори ин шоири боистеъдоду навардоз дар нақдҳои худ баҳои арзанда додаанд.

Роҷеъ ба истеъдоди шоирии устод Озар шоири муҳаққиқ, профессор Рустам Тағоймуродов низ баҳои баланд додааст. Чунончи: «Аз ашъори Озар дар китоби «Хурмои эътиқод» эҳсос мегардад, ки шоирӣ мавҳибате аст, ки на ба ҳар кас муяссар аст. Шеър гуфтан ихтиёриву иқтисобӣ ҳам нест, балки сухани шеърӣ нузул шудани фикру андеша ва илқои амре аз сӯи Худованд ба дилу забони шоир аст, илқому талқиноти ғайбӣ барои ҳар кас даст намедихад. Бинобар ин, мо бар он боварем, ки Озар дорои таъби баланди нозима буда, сарнавишт барояш ин атияти Яздониरो арзонӣ доштааст» [16, с. 80].

Албатта, шоирона сухан гуфтан хеле душвор аст ва на ба ҳар кас муяссар мегардад, ки андешаҳои баланд дар қолабе рехтаву манзури хонанда намояд. Шеър дар баробари истеъдод донишу ҷаҳонбинии васеъ ва масъулияту огоҳона гуфтанро низ тақозо мекунад. Устод Озар дар маҷмуаи “Сарви дуо” бо номи “Шеъри ноби нур” рисолати шоир ва таъсири суханро чунин баён намудааст:

**На субҳ омаду ин шеъри ноби нур навишт,
Шаб аз ситорасуханҳо китоби нур навишт.
Шаби ситорасуханро худош арҷ диҳад,
Панох кард гуноҳу савоби нур навишт.
Ту шеъри нуриву айинааст ин дили ман,
Ва ойина битавонад ҷавоби нур навишт.
Яқин ба ғамзаи хунрезии ӯ ишорат дошт,
Қалам, ки зери ду чашмат сароби нур навишт.
Ҳакими Тӯс шафақ буди шед Сухробаш,
Зи хуни дида ба Шаҳнома бобби нур навишт” [14, с. 15].**

Аз ин рӯ, аз намунаҳои шеъри устод маълум мегарданд, ки онҳо дорои чунин хусусият мебошанд. Ҷойи дигар профессор Тағоймуродов Рустам қайд намудаанд: «Хушбахтона, Озар, ки андеша ва калимотро пас аз сӯхтану сохтан дар коргоҳи ҳунарии зеҳни худ ба марзи шеър устодона мерасонад, мунтаҳои гумшудаи хешро дар ойинаи шеър пайдо мекунад, забон дар даҳонаш гӯё маҳз барои гуфтани шеър офарида шудааст, зеро забони ашъораш ҳамеша бархӯрдор аз вақти шоирона ё худ лаҳзаи илқом аст».

Чунончи:

**Доғи ғамат ба оби ғазал ҳам намеравад,
Ин барф 3-офтоби ҳамал ҳам намеравад...
Дар бўсаат чӣ буд, ки аз ёд лаззаташ
Бо хӯрдани наботу асал ҳам намеравад? [16, с. 81].**

Аслан Озар шоирест, ки суханро ба дарозӣ намебарад, мисли баъзе шоироне, ки кофиябозӣ карда, шумораи абётшонро афзун мекунанд, лекин дар навиштаҳои онҳо чавҳари асосии маънӣ дида намешавад ва хонанда намеписандад. Устод Озар кӯшиш менамояд, ки дар суханони кӯтоҳи худ мазмунҳои хеле зиёду зебову навро ба рӯи саҳфаи сафед биёрад, ки ин нишон аз ҳунари шоирии ӯ мебошад.

Адабиёт:

1. Аҳмадов С. Ватандорӣ аз нигоҳи Озар / Матлаи нур (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣи устодон ва магистрантони факултети филологияи тоҷики ДДБ ба номи Носири Хусрав). – Бохтар, 2019. – Саҳ. 66-76.
2. Аҳмадов С. Ватандорӣ аз нигоҳи Озар // Ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат». – 30. 07. 2020. - № 31 (2054). – Саҳ. 13.
3. Аҳмадов С. Ҳузури Мавлоно дар шеъри Озар / Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Мавлоно ва ҷаҳони муосир». – Бохтар, ДДБ ба номи Носири Хусрав. – 27-28 апрели соли 2023. – Саҳ. 93-99.
4. Аҳмадов С., Собиров А. Мавзуи ватан дар шеъри Озар / Паёми ДДБ ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2020. - №1/1 (71). – Саҳ. 40-44
5. Аҳмадов С. Мавзуи худшиносии миллӣ ва ифтихори ватандорӣ дар қасоиди Озар / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Рушду таҳаввули жанри қасида дар адабиёти форсу тоҷик». – Бохтар, ДДБ ба номи Носири Хусрав. – 21 ноябри соли 2023. – Саҳ. 135-139.
6. Аҳмадов С. Манобеи мазмунсозӣ ва ҳунари тасвирпардозии Озар дар жанри рубой / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Нақши профессор Абдушуқри Абдусаттор дар таҳқиқи нақди адабиёти тоҷик». – Душанбе, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 30-юми апрели соли 2024. – Саҳ. 98-103
7. Аҳмадов С. Ҳузури Рустами Фирдавсӣ дар ашъори Озар / Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣи ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Шоҳнома – ойнаи забон ва адаби порсӣ-тоҷикӣ (Бахшида ба бзургдошти Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ)» (14-15-уми июни соли 2024). – Данғара. – 14-уми июни соли 2024. – Саҳ. 35-39.
8. Аъзам Ф. Марди ғазал – “Озар” // Нашрияи адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, “Адабиёт ва санъат”, №35 аз соли 2015.
9. Гулрухсор Паёми Озар (дар пешгуфтори китоби “Ирфони ҳино”. – Душанбе: «Эҷод», 2006. – 112 саҳ.
10. Мубашшири Акбарзод Шоири шеъри худ // Нашрияи адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, “Адабиёт ва санъат”, №22 аз соли 2015.
11. Муҳаммадали Аҷам Сурати танҳои як шоир» (дар китоби “Тафаккур ва ҳис дар шеър. – Душанбе: Адиб, 2008.
12. Насрулло К. Шеър дар мадраси сабзи чаман // Нашрияи адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, “Адабиёт ва санъат”, таҳти №32 аз соли 2013.
13. Озар Сарви дуо. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 48 саҳ.
14. Озар Инфони ҳино. – Душанбе: Эҷод, 2006. – 112 саҳ.
15. Озар Гуфтугӯи нахлу моҳ. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 100 саҳ.
16. Тағоймуродов Р. Шеър ва асолати он // Паёми Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав, №2 (32) аз соли 2015.
17. Ҳакимова С. Халқ рӯзе мешиносад байти девони маро // Нашрияи адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, “Адабиёт ва санъат”, таҳти №30 аз соли 2015.

ШИНОХТИ МАҲОРАТИ ЭҶОДИИ ОЗАР АЗ НИГОҲИ ПАЖУҲАНДАГОН, АДИБОН ВА МУНАҚҚИДОН

Дар мақола роҷеъ ба шинохту арзёбии маҳорати эҷодии Озар (Миралӣ Салимиён), ки аз ҷониби мунаққидон, адабиётшиносон ва рӯзноманигорон рӯи нашр омадаанд, натиҷагирӣ карда мешавад. Ба таъкиди муаллифон Озар шоирест, ки суханро ҳамаҷониба вазн намуда, сипас барои таъсирпазир гаштани он калимаву ибораҳои мувофиқро истифода мекунад. Аз ин рӯ, шеъри Озар аз нигоҳи мазмуну мундариҷа ва ғоянокӣ арзиши баланд доранд. Чунончи ба намояндагони илму эҷод ва дӯстдорони адабиёти бадеӣ маълум аст, шоир Озар аз ҷумлаи шоирони соҳибистеъдоду рангинхаёли адабиёти муосири тоҷик аст, ки шеъраш ба қалбҳо сафо ва ба дидаҳо нур меорад.

Калому тасвирҳои шоиронаи Озар аз истеъдоди баланди эҷодии ӯ дарак медиҳанд. Ҳамин аст, ки ҳар навиштаи ӯ ба тафаккури эҳсоси хонандагон таъсиргузор аст. Шоир Озар кӯшиш менамояд, ки дар суханони кӯтоҳи худ мазмунҳои хеле зиёду зебову навро ба рӯи саҳфаи сафед биёрад, ки ин нишон аз ҳунари шоирии ӯ мебошад.

Калидвожа: Озар, муҳаққиқ, осор, тасвир, шоир, андеша, мунаққид, рӯзноманигор, адабиёт, адиб, маҳорат, мавзӯ, сохтор, истифодаи санъатҳои бадеӣ, маҳорати тасвиргарӣ, мавзунии сухан, дарёфти баён.

ПРИЗНАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ОЗОРА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ, ПИСАТЕЛЕЙ И КРИТИКОВ

В статье обобщены признания и оценки творческих способностей Озара (Мирали Салимиён), опубликованные критиками, литературоведами и журналистами. По мнению авторов, Озар – поэт, который тщательно взвешивает речь, а затем использует подходящие слова и фразы, чтобы сделать ее эффективной. Поэтому стихи Озара имеют высокую содержательную и идейную ценность. Как известно представителям науки и творчества и любителям художественной литературы, поэт Озар – один из самых талантливых и ярких поэтов современной таджикской литературы, поэзия которого несет чистоту сердец и свет глазам.

Поэтические слова и образы Озара свидетельствуют о его высоком творческом таланте. Именно поэтому каждое его произведение затрагивает мышление и чувства читателей. Поэт Озар своими короткими словами старается внести на белую страницу много красивого и нового содержания, что является признаком его поэтического мастерства.

Ключевые слова: художник, исследователь, произведение, образ, поэт, мнение, критик, журналист, литература, писатель, мастерство, тема, структура, использование художественных искусств, живописное мастерство, тема речи, нахождение выражения.

RECOGNITION OF OZAR'S CREATIVITY FROM THE PERSPECTIVE OF RESEARCHERS, WRITERS AND CRITICS

The article summarizes recognitions and assessments of the creative abilities of Ozar (Mirali Salimiyon), published by critics, literary scholars and journalists. According to the authors, Ozar is a poet who carefully considers his speech and then uses the appropriate words and phrases to make it effective. Therefore, Ozar's poems have high content and ideological value. As representatives of science and creativity and lovers of fiction know, Ozar sings is one of the most talented and bright poets of modern Tajik literature, whose poetry brings purity of hearts and light to eyes.

Ozar's poetic words and images testify to his high creative talent. That is why each of his works touches the thinking and feelings of readers. Ozar sings with his short words and tries to bring a lot of beautiful and new content to the white page, which is a sign of his poetic skill.

Key words: artist, researcher, work, image, poet, opinion, critic, journalist, literature, writer, skill, theme, structure, use of artistic arts, pictorial skill, theme of speech, finding expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Сангимурод Исмаилович номзади илмҳои филология, дотсент, мудири кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”. Суроға: Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. Раҷаб Воҳидов, хонаи 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 электронная почта: snaripov.sangimurod@mail.ru

Ҷақиров Хурсандмурод Насруллоевич, доктори фалсафа PhD аз рӯи ихтисоси филологияи тоҷики кафедраи адабиёти тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”. Тел: (+992) 555-00-57-55.

Сведения об авторах: Шарипов Сангимурод Исмаилович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой журналистики факультета таджикской филологии ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носири Хусрава». Адрес:

Таджикистан, 735140, г. Бохтар, ул. Раджаба Вохидова, кв. 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 e-mail: snaripov.sangimurod@mail.ru

Факиров Хурсандмурод Насруллоевич, доктор философских наук, кандидат философских наук, по специальности таджикская филология, кафедра таджикской литературы ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава». Тел: (+992) 555-00-57-55.

Information about the authors: Sharipov Sangimurad Ismatulloevich, candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of journalism, faculty of Tajik philology, Bakhtar State University named after Nasiri Khusrav. Address: Tajikistan, 735140, sh. Bokhtar, st. Rajaba Vakhidova, apt. 78. Tel: (+992) 918-13-03-59 e-mail: snaripov.sangimurod@mail.ru

Fakirov Khursandmurad Nasrulloevich, Doctor of Philosophy, Candidate of Philosophy, majoring in Tajik philology, Department of Tajik Literature, Bakhtar State University named after Nasir Khusrav. Tel: (+992) 555-00-57-55.

ТДУ: 37.0+811.1 (075.8)

Ч-93

ИСТИЛОҲОТИ СИНОНИМИ НАҚЛИЁТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Чурақулов Б.Р., н.и.ф., дотсент

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Тавре, ки маълум аст истилоҳот имрӯз дар муоширати одамон мавқеи муҳимро ишғол намуда, манбаи истихроҷи ахбор, воситаи азхудкунии ихтисос ва воситаи тезонидани раванди илмию техникӣ мебошад. Илова бар он, ки истилоҳот манбаи иттилоотист, хассосияти баланди онро ба таъсири беруна низ ба назар гирифташ лозим аст.

Сарфи назар аз гуногунии таркибҳои гуногун ва нишон додани меъёрҳои синонимӣ, дар аксари мавридҳо синонимҳо ҳамчун калимаҳои муқаррар карда мешаванд, ки аз ҷиҳати овозӣ гуногунанд, вале аз ҷиҳати маъно якхела ё ба ҳам монанд, вожаҳои, ки барои шинохти ҷунин тобишҳо ҳамчун маъноӣ ва услубӣ истифода мешаванд.

Моҳияти синонимҳо ҳамчун калимаҳо, (ибораҳо) дорои маъноӣ якхела ё наздик ва қорбурди онҳо аз тарафи олимони гуногун ба таври васеъ шарҳ дода мешавад.

Сарфи назар аз тобишҳои таркибҳои гуногун ва нишон додани меъёрҳои синонимӣ, дар аксари мавридҳо синонимҳо ҳамчун калимаҳои муқаррар карда мешаванд, ки аз ҷиҳати овозӣ фарқ мекунанд, вале аз ҷиҳати маъноӣ якхела ё ба ҳам монанд, вожаҳои, ки барои шинохти ҷунин тобишҳо ҳамчун маъноӣ ва услубӣ истифода мешаванд. [дар асарҳои забоншиносон, Асарҳои Евгениева 1966, Шмелева 1973, Лионс 1978, Ярсева 1990, Апресян 1995] ҷунин ақидаҳои мазкур доир ба синонимҳо қайд шудааст. Дар айни замон, синонимия ба ғайр аз калимаҳои ба як ҳиссаи нутқ тааллуқдошта, инҷунин лексемаҳои дар бар мегирад, ки воҳидҳои фразеологӣ, морфема ва сохти синтаксисӣ ба шумор мераванд. [11, с. 97].

Хусусиятҳои умумии синонимҳо бештар ба маъноӣ онҳо алоқаманд буда, ҳам аз рӯи семантика, (тобишҳои маъноӣ) ва ҳам дигар хусусиятҳои калима (тарзи услубӣ, ифода, доираи истифода зикр кардан мумкин аст) синонимҳо аз ҷиҳати грамматикӣ, дар истифода ва баёни фикр ҳамчун як ҷузъи фарқкунанда нақши худро мебозанд [8, с. 47].

Дар бораи зарурати фарқ кардани ифодаи идеографӣ (мафҳуми дараҷаҳои гуногунии хусусиятҳои истифодаи синонимҳо) ақидае вучуд дорад, ё амал, ё доштани тобишҳои гуногуни маъноӣ), услубӣ (фарқи аз ҳамдигар бо таври услубӣ ва қорбурд дар шеваҳои гуногуни гуфтор), маъноӣ-сарфӣ (бо ҳам пайвастании хусусиятҳои ду категорияи қаблӣ, фарқ кардани тобишҳои маъноӣ ва мансубияти услубӣ), мутлақ (дар маъно ва алоқамандӣ бо

контекст тафовут надоранд), контекстӣ ё фардӣ (танҳо дар заминаи мушаххас ба муносибатҳои синоними муваққатӣ ворид мешаванд).

Агар дар забони умумӣ синонимия ҳамчун бартарии бебаҳс муайян карда шавад, пас системаҳои истилоҳот онро ҳамчун камбудӣ арзёбӣ мекунад, зеро барои системаи аломати истилоҳот омили муайянкунанда таҷдиди системаи робитаҳои байнимафҳумӣ-мантиқӣ мебошад. Эквивалентии аломат ва унсури дар чунин система таъйиншуда як ба як мебошанд. Гузашта аз ин, ҳар як системаи истилоҳ дорои зергурӯҳи забони умумии адабӣ буда, аз ҳамин сабаб истилоҳот ба мисли калимаҳои умумӣ истеъмолии хосияти асимметрии аломати забонӣ доранд, ки дар муродиф, полисемия ва омонимия зухур мекунад.

Дар натиҷаи таҳлил воситаҳои зиёдатии ифодакунандаи мафҳумҳои истилоҳоти нақлиётӣ англисӣ ошкор карда шуданд. Ҳамин тарик, дараҷаи синонимӣ аз 1000 истилоҳоти омӯхташуда 93,9 фоизро ташкил медиҳад, ки 139-тоаш синоним доранд. Дар истилоҳоти нақлиётӣ тоҷикӣ дараҷаи синонимӣ аз 1000 истилоҳ 72,97% аст, 108-тоаш синонимӣ дорад; Аз 1000 истилоҳот 70,95% истилоҳоти тоҷикӣ дараҷаи пасттарин дорад, 105-тоаш синонимӣ дорад.

Дар истилоҳоти таҳлилшудаи забони англисӣ робитаҳои синонимӣ хеле инкишоф ёфтаанд - барои 139 истилоҳ 398 синоним дода шудааст. Зимнан, дар истилоҳоти забони тоҷикӣ таносуби синонимҳо ба ҳақде аст, ки барои 108 истилоҳот 245 синоним ва дар забони тоҷикӣ 176 муродиф барои 105 истилоҳот мавҷуд аст.

Тибқи таснифоти истилоҳоти эквивалентӣ, ки аз ҷониби С.Б. Гринев, дар ин истилоҳот дар асоси маводи се забон синонимҳои мутлақ (синонимҳои дорои маънои якчӯзба), синонимҳои шартӣ (синонимҳои маънои якчӯзба) ва эквивалентҳо (истилоҳоти бисёрзабона бо маънои якчӯзба ё дучӯзба) муайян кардааст [6, с. 92].

Дар ин маврид синонимҳои мутлақро ба вариантҳо (синонимҳои мутлақ, ки бо тағйир додани шакли истилоҳ ба амал омадаанд) ва дублетҳо (синонимҳои мутлақ бо шакли дигар) чудо кардан мумкин аст. Дар навбати худ, эквивалентҳо ба пурра ва маънои эквивалентӣ тақсим мешаванд.

Маводи омӯзиши забони англисӣ мавҷудияти шумораи хеле зиёди синонимҳои мутлақро нишон додааст. Қисми зиёди онҳоро навъҳои вариантҳо (161 лексема – 40,45% аз шумораи умумии синонимҳо) ташкил медиҳанд, ки онҳоро С.В. Гринев ҳамин тавр, қайд намудааст, ки синонимҳо марбут ба:

1) графикӣ, ки вариантҳои мебошанд, ки танҳо дар нутқи хаттӣ фарқ мекунад, масалан, *interaxle differential* - *inter-axle differential* дифференсиали байни масофавӣ - дифференсиали байнисоҳавӣ. Дар баъзе мавридҳо тафовут танҳо дар ивазшавии дефис ва имлои давомдор ва дар баъзе мавридҳо дар иваз кардани калима бо адад аст. Дар версияҳои графикӣ фарқиятҳо мавҷуданд, ки системаҳои имлои забони англисӣ ва амрикоиро инъикос мекунад. Дар маҷмуъ, 14 варианти графикӣ кашф карда шудааст.

2) вариантҳои фонетикӣ, вариантҳои мебошанд, ки танҳо бо талаффуз фарқ мекунад. Дар рафти таҳлил 15-тои онҳо, масалан, поршен *-piston* ['pist(d)n] ва ['pistan]; турбина - *turbine* ['t3;baɪn] u [t3:bɔm] - Ам.; карбиратор [*carburettor* ['ka:bjuretd] ва ['ka:rbdreitdrj]; *supercharger* ['su:pdʒa:dʒd] ва ['su:perfa:rdʒd]; *speedometer* [spi:'domɪtd] ва [spi'da:mdɪdr] Дар як маврид гуногунии фарқияти фонетикӣ бо талаффузи амрикоӣ алоқаманд аст;

3) вариантҳои фонетикӣ-графикӣ, вариантҳои мебошанд, ки танҳо аз рӯи омилҳои талаффуз ва имлои варианти лексемаҳои якхела фарқ мекунад: одометр - *odometer* [dudomitd] - *hodometer* [ho 'domid]; карбиратор - *carburettor* ['ka:bjud'retd] - *carburetor* ['Ka:rbdreit];

4) вариантҳои морфологӣ, вариантҳои мебошанд, ки танҳо бо ёрии аффикси флексивӣ аз якдигар фарқ мекунад: панҷараи бом – панҷара, *roof railing* - *roof railings*;

5) вариантҳои калимасозӣ, вариантҳои мебошанд, ки танҳо бо ёрии аффиксҳои флексивӣ ё модели шаклшавӣ (тартиби элементҳо) дар ҳолати якхела будани унсурҳо фарқ мекунад. 23 варианти калимасозӣ сохта шудааст, масалан, часпак — часпанда; новбари

моҳвора – моҳвораи навигатсионӣ; *viscosity - viscosity; satellite navigation – navigation satellite*;

б) вариантҳои морфологӣ-синтаксисӣ, вариантҳои мебошанд, ки аввалаш истилоҳ-ибора ё истилоҳи мураккаб ва дигаре нусхаи кӯтоҳи он мебошад, ки бо истифода аз табдили синтаксисӣ ва морфологӣ ба даст омадааст. Дар маҷмӯъ 102 варианти морфологӣ-синтаксисӣ кашф шудааст. [1, с. 112].

Истилоҳоти нақлиётӣ забони англисӣ шумораи зиёди вариантҳои морфологӣ ва синтаксисиро дар бар мегирад, ки инҳоянд:

1) вариантҳои эллиптикӣ ҳамчун гузариш аз яке аз ҷузъҳои истилоҳи бисёрҷузъа ба табдили маъноӣ он (52 воҳид): *ground clearance - clearance; power-assisted steering - power steering*; клиренси замин – тоза кардан; руль бо қувваи электр — рули пуриқтидор;

2) вариантҳои таркибӣ, ки бо илова кардани калимаҳо ё ғояҳо дар таркиби истилоҳоти бисёрҷузъа (30 лексема) сохта шудаанд, масалан, *low range gearing /low-range gearing; frame body - framebody*; фишанги диапазони паст/ фишанги паст; бадани нақлиёт – қолаби нақлиёт;

3) вариантҳои ихтисоршудае, ки бо илова намудани қисмҳои калимаҳои истилоҳи бисёрҷузъа (20 воҳид, инчунин бо вариантҳои ихтисорӣ) сохта шудаанд - *satellite navigation sat-nav* – навигатор, навигатори нишаст;

4) вариантҳои ихтисорӣ, ки як навъи варианти кӯтоҳи ихтисоравӣ мебошанд: масалан, *fuel pump FP; supercharger - SC*. насоси сӯзишвории пурборкунанда;

5) вариантҳои кӯтоҳшуда, ки як намуди вариантҳои кӯтоҳ калимаҳо мебошанд. Онҳо тавассути партофтани қисми ниҳони версияи пурраи як калима сохта мешаванд. Вариантҳои шабеҳи кӯтоҳшуда камтар пайдо мешаванд: *automobile/auto (Am.)*. Дар як ҳолат, версияи кӯтоҳшуда дар сленгҳои амрикоӣ истифода мешавад [5, с. 43].

Дар баробари вариантҳои забони англисӣ, дар ҳудуди истилоҳоти таҳлилшуда, мутлақ синонимҳо - дубликатҳо 22 лексема вучуд дошт, масалан, *boot lid / luggage lid. ва ғ.*

Дар маводи мавриди таҳқиқшуда 1 воҳиди намунаи чунин падидаи забонӣ, ба монанди дубликати бисёрвақтӣ (диахронӣ) муайян карда шудааст: *horn/klaxon* шох/классон [5, с. 71].

Аксари дублетҳои марбут ба истилоҳоти нақлиётӣ забони англисӣ ба навъҳои минтақавӣ тааллуқ доранд – баъзе аз истилоҳоти марбут ба нақлиёт дар минтақаи паҳншавии ҳолати имрӯза - ИМА фарқ мекунанд. Ин иқтибосот тақрибан 39 истилоҳоти соҳаи нақлиётро дар бар мегиранд, масалан: *bonnet/hood (Am.)*; *transmission/transaxle (Am.) - linkage (Am.)*; *demister/defogger (Am.)*. капот/ колпак (Ам); интиқол /вал (Ам.) - пайвастшавӣ (Ам.); буғтозакунак/буғро тозакунада (Ам.).

Аз шумораи умумии синонимҳо тақрибан, 75 дублетро системаи истилоҳоти нақлиётӣ забони англисӣ дар бар мегирад, ки - 18,85% онҳо ба ҳисоб меравад.

Тибқи таснифоти таҳиякардаи С.В. Гринев, дар материали таҳқиқшуда, синонимҳои шартӣ низ муайян карда шудаанд — 162 лексема, ки ин ба мо 40,70 фоизи шумораи умумии синонимҳоро нишон медиҳад. Синонимҳои шартӣ, ки ба соҳаи истилоҳи забони англисии “конструксияи нақлиёти мусофирбар ва параметрҳои асосии он” тааллуқ доранд, 83 синоними ҷанбаи бисёрконцептуалиро дар бар мегиранд, ки ҷанбаҳои гуногуни таҳлили якҷузъаро дар иртибот бо назарияҳои гуногуни мактабҳои илмӣ ва равишҳои мухталифро инъикос мекунанд. Аз рӯи таснифҳо, масалан, *sun / moon roof; engine displacement /iston displacement /engine capacity /cylinder capacity, моҳ/ боми офтоб; ҷойивазкунии муҳаррик /истонҳо /иқтидори муҳаррик /иқтидори цилиндр. [6, с. 63].*

Зернавъи дуҷуми муайяншудаи синонимҳои шартӣ квазисинонимҳо мебошанд, ки истилоҳҳои дорои маъноҳои қисман ба ҳам мувофиқ буда, шартан ҳамчун муодили баробар истифода мешаванд. Системаи истилоҳоти забони англисӣ 79 ададро дар бар мегирад. Масалан, *spray valve/ fuel delivery valve*, клапани дорупошӣ/вентили интиқоли сӯзишворӣ.

Истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ сатҳи синонимиро пасттар нишон медиҳанд. Тавре дар боло зикр гардид, дар ин ҷо сатҳи синонимӣ 72,97%-и шумораи умумии истилоҳоти марбут ба нақлиётро ташкил медиҳад. Дар луғоти мавриди

тахқиқ синонимҳои мутлақро муайян кардан мумкин аст, ки дар навбати худ ба вариантҳо ва дублетҳо тақсим мешаванд ва ба ғайр аз ин шумораи муайяни синонимҳои шартӣ, ки як маъно доранд. Дар байни истилоҳоти мутлақ шумораи ками вариантҳо пайдо шуданд, ки аксарияти мутлақи онҳо дублетҳо буданд [6, с.72].

Дар рафти таҳлил дар забони тоҷикӣ 6 вариант ошкор гардид:

- 1) вариантҳои графӣ 1 лексема доранд: шамъафрӯз — шамъ афрӯзак;
- 2) вариантҳои морфологӣ (3 лексема) - оинагармкун - оина гармкунак, оинаи назоратии қафо - оинаи наззораи қафо, танзимак - танзимгар;
- 3) вариантҳои морфологӣ-синтаксисӣ (2 воҳид): масалан, зарбгардон - зарбгир, гираи часби - часбонак.

Дублетҳо ба миқдори хеле зиёд пайдо шуданд яъне – 56 лексемаҳо, масалан: оинаи назоратии қафо - қафонамо, тозакунак -чорубак, равған поло - равған софкунада, садишонак - садопасткунак, юбур -лула, шишатозакунак -чорубак, чархпӯш - гилгир, тиргак - сурудхонӣ, тобишӣ рутба -ило, тир -мехвар, печак қарқара - ғалтак, шурбо - шире, наварди танзимак - муштвард, сарчархак -гардина, сарпӯшак -куловак, зонувард - мил линг, доска - каф, гупчак - посбон, гудол - чала, чанггир - ғуборгир, асбоби тактир - василаи ислоҳ, тақвияткунада - неругир, асбоби озмоишкунанда - санҷаи чанкора, цувили бартс - афрӯзгар, хозин - чаголигир, васлист, лой - дарзбанд, гира - рикобак, танур - гармкунак, шох - нук, сак - борбардор, танзима - муҳаррики берунтана, муҳофиз - ниғаҳдор, часпак - дунгӣ, сууд - маркуб, ҳаракат - равиш, марҳила - тозаб, хӯрдан, сӯхтпош - пошанда, канор - паҳлу, данда - чархдандаи кучаки ғ. [5, с. 93].

Аз ин шумораи синонимҳо 9 дублет ба навъҳои гуногунӣ тааллуқ доранд. Инҳо аксаран чуфтҳои истилоҳоте мебошанд, ки ба забони тоҷикӣ ба сифати неологизмҳои миёнарав ва форсизабон ворид шудаанд, масалан, муваллид - генератор, сардкунак - радиатор, суктомо - қарб, антенна - мавҷгир, устувонавӣ - шамолӣ, суратсанҷ — спидометр, қувва — энергия ва ғайра.

Баъзан дублетҳои ҳастанд, ки мустақиман аз забони англисӣ гирифта шудаанд: sunba - piston (piston - аз поршени англисӣ) [7, с. 82].

Дар системаи истилоҳоти нақлиёти забони тоҷикӣ дар маҷмӯъ 65 дублет (26,53%) ёфт шудааст.

Дарачаи синонимӣ дар системаи истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ нисбат ба истилоҳоти тоҷикӣ каме пасттар буда, ба 70,95%-и шумораи умумии истилоҳот баробар аст: барои 105 истилоҳот 176 синоним пайдо шудааст.

Барои системаи истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ синоними мутлақ хос буда, бо вариантҳо ва дублетҳо ифода шудааст.

Системаи истилоҳоти забони русӣ 33 вариантҳо дар бар мегирад ва бо навъҳои зерин муаррифӣ мешавад:

1) вариантҳои морфологӣ (1 воҳид), мисол: *стойка Макферсона / стойка Макферсон*;

2) вариантҳои калимасоз (3 воҳид), мисол: *иммобилайзер/ иммобилизатор; сходжение колес / сходимость колес*;

3) имконоти синтаксисӣ (2 адад): *панели асбобҳо/ панели асбобҳо; муҳаррики дизелӣ/муҳаррики дизелӣ*;

1) вариантҳои морфологӣ-синтаксисӣ (27 лексема), аз ҷумла чунин намудҳо: [7, с. 79].

а) вариантҳои эллиптикӣ (17 адад), масалан, *пойгоҳи чарх / пойгоҳ; сарпӯши чархи ороишӣ/капкак/капка; шамъ/ шамъ; муҳаррик/муҳаррики дарунсӯхта*;

б) вариантҳои таркибӣ (3 истилоҳ), масалан: *шафак/шафт; ченак / экспресс; тирезаи барқӣ / тирезаи барқӣ*;

в) вариантҳои ихтисорот, ки дар байни онҳо ихтисорот (7 истилоҳ) таъкид шудааст: системаи зидди блокировка/*АБСТ*.

Бояд гуфт, ки дар системаи истилоҳоти автомобилии Русия шумораи дублетҳо дар замонҳои гуногун назар ба истилоҳоти англисӣ ва тоҷикӣ бештар аст.

Хусусияти фарқкунандаи системаи истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ мавҷудияти эквивалентҳо мебошад. Дар рафти таҳқиқот 9 эквивалент (8 пурра ва 1 квазиеквивалент) кашф карда шуд. Эквивалентҳои пурра инҳоянд: ДОНС/тарҳрезии сари силиндраи дублети болоӣ/ механизми тақсимкунандаи газ бо ду вали дар сари цилиндр; як квази-эквивалент - системаи муътадилсозӣ / ESP, ки қисман аз ҷиҳати маъно монанд аст.

Дар баъзе мавридҳо бо истифода аз транслитератсияи истилоҳоти забони англисӣ муодилҳо сохта мешаванд. Аммо варианти маъмултарин дар адабиёти махсус истифодаи махсуси истилоҳоти забони англисӣ мебошад, масалан, ДОНС. Эквивалентҳо дар забони тоҷикӣ миқдори зиёди ихтисоротро дар бар мегиранд.

Ин далели охири қисман ба он вобаста аст, ки бисёре аз ихтисороти забони англисӣ тамғаҳои молии ба қайд гирифташуда мебошанд.

Омӯзиши синоними истилоҳоти нақлиётӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ имкон медиҳад, ки ба ҳулосае ояд, ки истилоҳоти мавриди омӯзиш сатҳи баланди синонимӣ доранд.

Маводи таҳқиқотӣ нишон дод, ки системаи истилоҳоти нақлиётӣ забони англисӣ асосан синоними мутлақро дар бар мегирад (якҷоя бо вариантҳо ва дублетҳо). Аммо инро наметавон комилан ба истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ нисбат дод, ки синонимҳои шартӣ ва мутлақ дар таносуби тақрибан баробар дорад ва ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонад ба забони тоҷикӣ, ки умуман синоними шартӣ надорад, нисбат дод.

Истилоҳоти нақлиётӣ ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо миқдори зиёди синонимҳои шартӣ тавсиф карда мешавад. Дар соҳаи истилоҳи забони англисӣ, ки мавриди омӯзиш қарор дорад, дар байни синонимҳои шартӣ бартарияти истилоҳоти ҷанбаҳои ба таври мухталиф концептуалишуда, мушоҳида мешавад.

Ин далел бо фарқияти равишҳои истеҳсолкунандагони мошинҳо ба таъйини аломатҳо ва қисмҳои онҳо шарҳ дода мешавад.

Дар хотир доред, ки мошин як маҳсулоти баландтехнологӣ аст, ки аз якҷанд ҳазор қисм иборат аст, ки аксар вақт воҳидҳои аз ҷиҳати тарҳрезӣ ва вазифаҳои худ мураккабро намоёндагӣ мекунад.

Аз ин сабаб, коршиносон ҳосиятҳо ва параметрҳои гуногуни ин дастгоҳҳоро қайд мекунад, ки ба андешаи мо, барои синоними ҷанбаҳо асос шудаанд.

Истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ бештар квазисинонимҳои муқаррариро дар бар мегирад. Бисёр ҳолатҳои ба муносибатҳои квазисинонимӣ ворид шудани мафҳумҳо нишон медиҳанд, ки аксари ин мафҳумҳо ба ифодаи пурра ва қисми он, ки бо тарҳи мушаххаси нақлиёт муайян карда мешавад, ишора мекунад.

Шумораи зиёди вариантҳои морфологӣ ва синтаксисӣ дар системаи истилоҳоти забони англисӣ натиҷаи қонуни сарфаи саъю кӯшиш мебошад. Тибқи ин қонун забон барои сарфачӯии ибораҳо талош мекунад, ки дар доираи истилоҳот дар шакли фишурдани шаклҳои истилоҳот, бартарияти шаклҳои кӯтоҳ зоҳир мешавад.

Хусусияти характерноки системаи истилоҳоти забони англисӣ, ба фикри мо, дублети ба дараҷаи баланд тараққиқардаи территориявӣ мебошад. Ба фикри мо, ин факт аз он иборат аст, ки лексикаи нақлиётӣ, аслан, хеле мушаххас нест, ки ин имкон медиҳад, ки он на танҳо дар нутқи мутахассисон, балки дар нутқи ҳаррӯзаи дӯстдорони нақлиёт истифода шавад.

Шумораи зиёди дублетҳои минтақавӣ бо фарқияти муқаррарии луғати забони англисии Бритониё ва Амрико шарҳ дода мешавад.

Хусусияти системаи истилоҳоти забони тоҷикиро мо дар баробари истилоҳоти забони тоҷикӣ дар ҳузури муодили забони англисӣ мебинем. Ин далел қисман ба он вобаста аст, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳҳои тарҷумаи пурмазмун аз забони англисӣ мавҷуд нест.

Адабиёт:

1. Абаев, В.И. Подача синонимов в словаре/ В.И. Абаев // Проблемы языкознания. Ростов-на-Дону.: Изд-во АН СССР. -1957. № 5- С. 32 - 44.

2. Авербух, К.Я. Общая теория термина/ К.Я. Авербух. Иваново: Изд- во Ив.ГУ, 2004. -253 с.
3. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка/ Ю.Д. Апресян. Избранные труды. 3-е изд., испр. и доп. Л.: Шк. Языки русской культуры, 1995. - 474 с.
4. Бердыева, Т. Газетная лексика и вопросы терминологии / Т. Бердыева. //Сб. Масъалаҳои забоншиносӣ. Душанбе. - 1982. - С. 51-59.
5. Бобоходжаева, М.Х. Термин и терминологическая лексика / М.Х.Бобоходжаева //Лингвистическое описание языков в учебных целях. -Ташкент: ГУ. - 1984.-С. 19-23.
6. Гринев, С.В. Введение в терминоведение/ С.В. Гринев. -М.: МГУ, 1993.- 308 с.
7. Даниленко, В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко. Исследования по русской терминологии: сб. ст. - М.: Наука, 1971. -С. 7-67.
8. Иванова, В.А. Антонимия в системе языка/ В.А. Иванова. Кишинев: Штиинца, 1982.- 163 с.
9. Колесникова, Е.А. К проблеме становления русской лингвистической терминологии (вторая половина XVIII - первая треть XX вв.): лексикологический и лексикографический аспекты: дис. ...канд. филол. наук:10.02.04/ Колесникова. Евгения Анатолевна.- Красноярск., 2011.191 с.
- 10.Москвин, В.П. Источники синонимии в русском языке. Языковая личность: проблемы обозначения и понимания/ В.П. Москвин// - Волгоград: Перемена, -1997. -С. 96-99.
- 11.Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь/ В.Н. Ярцева. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - 685 с.

ИСТИЛОҲОТИ СИНОНИМИ НАҚЛИЁТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақолаи мазкур истилоҳоти синоними нақлиёт дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки истилоҳот имрӯз дар муоширати одамон мавқеи муҳимро ишғол намуда, манбаи истихрочи ахбор, воситаи азҳудқунии ихтисос ва воситаи тезонидани раванди илмию техникаӣ мебошад. Илова бар он, ки истилоҳот манбаи иттилоотист, хассосияти баланди онро ба таъсири беруна низ ба назар гирифтани лозим аст.

Сарфи назар аз гуногунии таркибҳои гуногун ва нишон додани меъёрҳои синонимӣ, дар аксари мавридҳо синонимҳо ҳамчун калимаҳои муқаррар карда мешаванд, ки аз ҷиҳати овозӣ гуногунанд, вале аз ҷиҳати маъно якхела ё ба ҳам монанд, вожаҳои, ки барои шинохти ҷунин тобишҳо ҳамчун маъноӣ ва услубӣ истифода мешаванд.

Талаботи омӯзиши баробарии лексемаҳои бисёрзабона ва хусусиятҳои ташаккули калимаҳои махсуси марбут ба саноати автомобилсозӣ бо занҷири сабабҳои берунӣ ва дохилизабонӣ, масалан, афзоиши устувори саноати автомобилсозӣ дар миқёси ҷаҳонӣ вобаста мебошад. Ҳамасола дар ҷаҳон зиёда аз як миллиард мошин истеҳсол мешавад ва ин рақам пайваستا меафзояд.

Калидвожаҳо: луғати автомобилӣ, эквивалентӣ, якхела, маълумотнок, квазиэквивалентӣ, навъҳо, графикӣ, имлоӣ, лексика, дублет, истилоҳот, эквивалентҳо.

СИНОНИМИЧЕСКИЕ ТРАНСПОРТНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье рассматриваются синонимические транспортные терминологии в английском и таджикском языках.

Прежде всего надо отметить, что в наши дни терминология занимает важное место в человеческой коммуникации, будучи ресурсом извлечения информации, инструментом по владению специальностью и орудием ускорения научно-технического прогресса. Кроме того,

что терминология является информационным ресурсом, необходимо учитывать также ее высокую чувствительность к внешним воздействиям.

Несмотря на многообразие различных формулировок и указание критериев синонимичности, в большей части случаев синонимы устанавливаются в качестве различных по звучанию, но тождественных либо близких по смыслу слов, употребляемых для распознавания смысловых и стилистических нюансов.

Требование исследования эквивалентности разноязычных лексем и специфики образования специальных слов, относящихся к автомобилестроительной сфере, вызывается цепью внешних и внутриязыковых оснований, например таких, как стабильное увеличение автомобильной отрасли в мировом масштабе. Ежегодно в мире выпускается больше миллиарда автомобилей, и данное число постоянно возрастает.

Ключевые слова: автомобильная лексика, эквивалент, идентичный, образованные, квазиэквивалентные, разновидности, графические, правописания, автомобильная, лексика, дублетность, терминосистемы, эквиваленты.

SYNONYMOUS TRANSPORT TERMINOLOGY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article examines synonymous transport terminology in English and Tajik.

First of all, it should be noted that nowadays terminology occupies an important place in human communication, being a resource for extracting information, a tool for mastering a specialty and a tool for accelerating scientific and technological progress. In addition to the fact that terminology is an information resource, it is also necessary to take into account its high sensitivity to external influences.

Despite the variety of different formulations and the indication of criteria for synonymy, in most cases synonyms are established as words that are different in sound, but identical or similar in meaning, words used to recognize such nuances as semantic and stylistic.

The requirement to study the equivalence of multilingual lexemes and the specifics of the formation of special words related to the automotive industry is caused by a chain of external and intralingual reasons, for example, such as a stable increase automotive industry on a global scale. More than a billion cars are produced annually in the world, and this number is constantly increases.

Key words: automotive vocabulary, equivalent, identical, educated, quasi-equivalent, varieties, graphic, spelling, automotive, vocabulary, doublet, terminology, equivalents.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чуракулов Бозорали Раҳмоналиевич - номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. **Суроға:** 734003, ҚТ, ш. Душанбе, кӯч. И.Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел: (992)985479147

Сведения об авторе: Джуракулов Бозорали Раҳмоналиевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, РТ, г. Душанбе, ул. И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел: (992)985479147

Information about the author: Jurakulov Bozorali Rahmonalievich. – candidate of philological sciences., dosent of the chair of Theory of translation and stylistic of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini. **Address:** 734003, RT, Dushanbe, st I.Somoni avenue Rudaki.-121. **Phone:** (992) 985479147

КОРБУРДИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР АШӢОРИ ҲАҚНАЗАР ҒОИБ

Раҳимов А.И., н.и.ф., муаллими калон
Коллеҷи омӯзгории ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Воҳидҳои фразеологӣ яке аз ҳиссаи забон мебошанд, ки ба мақсади обуранги бадеӣ додани фикр, таъсирбахш гардидан ва дилчаспу гуворо баромадани сухан аз тарафи адибон мавриди истифода қарор дода мешаванд. Дар тури зиёда аз панҷоҳ сол оид ба таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ рисолаву мақолаҳои зиёде рӯйи чоп омаданд. Дар таҳлилу пажӯҳиши воҳидҳои фразеологӣ саҳми олимони Б.Қамолиддинов, Ҳ.Маҷидов, Р.Ғаффоров, Р.Саидов, Т.Мақсудов, Х.Ҷалилов, С.В. Хушенова, Ҳ. Дӯстзода, Г.Шарипова ва дигарон хело калон мебошад. Номбурдаҳо тавонистанд, дар ин муддат оид ба паҳлӯҳои мухталифи воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ таҳқиқоти мукаммалеро ба анҷом расонанд. Вале бо вучуди ин, оид ба ин масъала, шоҳаҳои ба таҳлилу таҳқиқ эҳтиёҷманд ҳоло ҳам зиёд мебошанд. Аз рӯйи мутолиаи асару мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ олимони ватаниву хориҷӣ муайян гардид, ки муҳаққиқони самти фразеология кӯшиш намудаанд, бештар воҳидҳои фразеологӣ асарҳои насрии адибонро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор диҳанд. Ба асарҳои назми адибон ва таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ онҳо камтар тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Ҳоло он ки шоирон воҳидҳои фразеологиро дар осори худ ба таври васеъ мавриди истифода қарор додаанд. Кам шоиронро дарёфт кардан мумкин аст, ки аз ин маҳзани пурқимати ғӯишҳои мардумӣ истифода накарда бошанд. Зеро «...воҳидҳои фразеологӣ маҳсули тафаккури образноки халқ буда, аз ҷиҳати пайдоиш бо тарзи зиндагӣ, расму оин, табиат, маданият ва психологияи бунёдкори худ алоқаи қавӣ доранд. Ба ин ваҷҳ, ҳар қадар онҳо бештар мавриди истеъмоли қарор дода шаванд, забони асар ҳамон қадар нишонрас, рангин ва ширадор шуда, ҳосияти миллии он зиёдтар мегардад [2, с. 105]. Яке аз шоироне, ки дар ашъораш аз намудҳои мухталифи воҳидҳои фразеологӣ ба таври васеъ истифода намудааст, Шоири халқии Тоҷикистон Ҳақназар Ғоиб мебошад. Қобили қайд аст, ки агарчанде паҳлӯҳои мухталифи адабии эҷодиёти шоир аз тарафи адабиётшиносони маъруфи тоҷик - Абдуқодир Маниёзов, Атаҳон Сайфуллоев, Аскар Ҳақим, Абдурахмон Абдуманнонов, Муҳаммадали Аҷамӣ, Абдунабӣ Сағторзода ва боз чанде дигарон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифта бошад ҳам, ҷиҳати забонии асарҳои шоир то имрӯз объекти таҳқиқ қарор дода нашудааст. Аммо, вақте ки кас аз диди таҳлилу таҳқиқ ба коргоҳи эҷодии Ҳақназар Ғоиб ворид мешавад, дармеёбад, ки ӯ ба мақсади пуробурангу мазмуннок ва дилчасп баромадани шеъраш аз хелҳои мухталифи воҳидҳои фразеологӣ ба таври фаровон истифода намудааст. Барои мисол, «чашми сухангӯ», «гармии муҳаббат», «дидаи пазмон», «нури чашм», «хун гиристан», «ҷастии ҳастратбор», «руҳ бар хок задан», «доси фалак», «диёри ишқ», «заҳри ғамхӯрда», «забон ёфтан», «шаҳри хомӯшӣ», «ташналаб аз обшорон гузаштан», «дили саркаши ҳаёли» ва монанди инҳо барин воҳидҳои фразеологиро дар ашъори шоир хеле зиёд вохӯрдан мумкин аст. Устод Ҳақназар Ғоиб муаллифи зиёда аз 22 маҷмуаи хурду бузурги шеърӣ мебошад. Мо ҳамаи мисолҳоро аз маҷмуаи шеърӣ ӯ бо номи «Нафас то бар нафас овози вақт аст» - 2005 (нашриёти «Нур», Душанбе) гирифта, мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додем.

Ин сӯзанӣ, ки акс кунад курси офтоб,
Аз **гармии муҳаббати дил** офтобӣ аст.
Ҳар як **чароғи равшани гул** бо умеди хуш,
Аз **шамси ишқ** дар **ҳаваси шуълатобӣ** аст [3, с. 47].

Дар ин порчаи шеърӣ ифодаҳои маҷозии, **гармии муҳаббати дил, чароғи равшани гул, шамси ишқ** ва **ҳаваси шуълатобӣ** хеле моҳирона ва санъаткорона аз тарафи шоир мавриди қорбурд қарор дода шуда, ба маънои аслии тасвири зебоии сӯзанӣ, таҷассуми ҳаёти хушбахтона ва муҳаббат доштан ба зиндагӣ бозтоб шудааст. Тасвирҳо хеле олий буда, ба як маҳорати баланд ба қалам дода шудаанд. Дар чорпораи болозикр панҷ ифодаи маҷозӣ бо як маҳорати баланди шоирона истифода гардидааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки захираи луғавии шоир бою ғанӣ буда, назокату фасоҳати забони тоҷикиро хеле хуб медонад. Албатта, вақте ки ифода ба маънои маҷозӣ қор фармуда мешавад, таъсирирокии сухан зиёд шуда, ба хонанда бештар ғизои маънавий мебахшад. «Агар маҷоз намебуд ва нақше дар забон намегузошт, вожагон бисёр якнавохту камзарф ва қарахт мебудандӣ ва мо то бад-ин рӯзон монанди як дастгоҳи оҳанини омӯзанда ба исми робот сухан мегуфтем ва ихотаи мо бар луғатҳо маҳдуд бар як нақша ё формул мебудӣ! Ин маҷоз аст, ки бар «ҷисм»-и мурдаи вожагон ва умуман, забон қон ҳамебахшанд ва асари ин қонбахшӣ чи басо ки дар забони мардум имрӯз ҳис карда мешавад» [8, с. 77]. Ҳақназар Ғоиб бо мақсад муъҷазу дилҷасп ифода гардидани шеърӣ дар баробари ба таври васеъ истифода намудани санъатҳои бадеӣ (ташбеҳ, истиора, муболиға, тавсиф ва ғ.), аз ҳамаи намудҳои воҳидҳои фразеологӣ ба таври васеъ истифода намудааст. Яке аз чунин воҳидҳои, ки дар шеъри шоир хеле фаровон истифода шудааст, ин ибораҳои фразеологӣ изофӣ мебошанд. «...бештари ибораҳои фразеологӣ изофӣ дар сурати фраземаҳои ифода шуда, яке аз калимаҳои таркиби ифода ба маънои асосӣ қор фармуда мешавад. Дар ин вазифа, асосан, ҷузъи якуми воҳиди фразеологӣ ба маънои аслии омада, ҷузъи дуюм ба маънои маҷозӣ соҳиб мешавад. Аниқтараш, маҳз маънои маҷозии дар заминаи ҷузъи дуюм хобида, ифодаро ба фразеологизм нисбат медиҳад» [4, с. 18]. Чи хеле ки дар боло ишора шуд, чунин воҳидҳои фразеологӣ дар осори Ҳақназар Ғоиб кам нестанд. Ин воҳидҳо, аз қабилҳои **модари хунинчигар, донаи ҷовид, ёри ғазалбоф, миллати бемор, лаби хомӯш, алфози бихиштӣ, қони сӯзон, ошиқи синасӯз, дили сарқаш, ишқи зардакофтоб, дили хунҷакон** ва монанди инҳо.

Дар **дидаи пазмонам**, мерақсию, мерақсӣ,
Дар **қони пурармонам** мерақсию мерақсӣ [3, с. 49].

Дар **замини ҷовидам** як орзуманди дигар,
Модари хунчигарро як чигарбанди дигар [3, с. 50].

Аз **ёри ғазалбофе**, аз **шӯҳи маталбофе**,
Ҳақбача ғазалхон шуд, Наврӯз муборак буд [3, с. 57].

То **қон нарабуд** аз тани мо душмани миллат,
Ғамхори дили **миллати бемор** нагаштем [3, с. 58].

То **хоби гарон тег назад бар чигари мо**,
Дар **хоби гарон мондаю бедор** нагаштем. [3, с. 59]

Ба **алфози бихишти** бузургон,
Шудӣ ту миллати моро нигоҳбон [3, с. 62].

Эй **ошиқи синасӯз**, дар ин шаби тӯй,
Маъшуқай қон ба қон муборак бошад [3, с. 70].

«Баъзан...ҷузъи дуюм метавонад, ба маънои асосӣ ва ҷузъи аввал ба маънои фразеологӣ соҳиб шавад. Дар ҳар ду маврид ҳам рехтагии ифода коста нагардида маъно

дуруст баён мегардад»[4, с. 18]. Чунин ифодаҳои фразеологӣ дар ашъори шоир камтар ба чашм расид. Бо вучуди он ки дар байтҳои зерин ҷойи ҷузъҳои ибораҳои устуворро шоир иваз намудааст, хусни маънӣ коста нагардидааст:

Носерии чашм дори дунё хоҳад,
Гарчи зи ҷаҳон равем бо нодорӣ [3, с. 151].

Дареғ аз он ки дил кина монад,
Зи **нармии забон** захрина дорад [3, с. 135].

Қисмати дигари ифодаҳои фразеологӣ ашъори Ҳақназар Ғоибро воҳидҳои маҷозие ташкил медиҳанд, ки ҳар ду ҷузъ ҳам аз маъноӣ асосӣ дур шуда, ба мақсади образнок намудани матлаби шоир истифода шудаанд: **чашми сухангӯ, донаи ҷовид, чашми саҳар, чашми фалак, доси фалак, ҷони ширин, нури чашм, фасли гармои дил, забон ёфта, гарони равшани дил, бориши дил, дурри муроди дил, барги сабзи ормон** ва монанди инҳо мебошанд. «Ибораҳои рехта, ё бо таъбири дигар, воҳидҳои фразеологӣ як ҳиссаи бобаракат ва пурарзиши ганҷинаи ҳар забон ба шумор меравад. Дар онҳо ҳам ба мисли воҳидҳои луғавӣ забон мафҳумҳои ашӯ, аломату кайфият, амалу ҳолат ифода меёбанд. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки агар он мафҳумҳо дар калимаҳо бидуни ороиш, ба тарзи урӯн ифода гарданд, дар аксари воҳидҳои фразеологӣ зимни образ, дар қабои бадеӣ, ба василаи санъатҳои лафзӣ маънавий: маҷоз, ташбеҳ, муболиға, рамз, киноя, тазод, сачъ ва ғайра акс меёбанд» [1, с. 152].

Устод Ҳақназар Ғоиб дар эҷоди шеър кӯшиш намудааст, ба мақсади бо перояи сухани гуворо офаридани ҳар як мисраъ андешаи амиқ намуда, ба он муваффақ гаштааст, ки аз беҳтарин ганҷи маҳзани гӯишҳои мардумӣ самаранок истифода наояд. Дар шеъри шоир ифодаҳои маҷозӣ ва истифодаи онҳо хусусияти ба худ хосро доро мебошанд. Ҳамин ҷиҳатро ба назар гирифта, барои асоснок намудани андешаҳои мон боз чанде аз абёти шоирро мавриди таҳлил қарор додем:

Ақлкӯтоҳ бигуфтаст варо ҳар кӣ, хатост,
Ақли дунё ҳама дар **чашми сухангӯи** зан аст [4, с. 46].

То самар орад дарахти умри Инсон бештар,
Ман **шудам дар хадрааш як ширапйванди** дигар [3, с. 50].

Аз шиша бубин, **ашк мешорад**,
Аз **чашми фалак ашк меборад** [3, с. 50].

Шоир дар байтҳои боло ифодаҳои маҷозии **ақли дунё, самар овардан, чашми сухангӯ, дарахти умри инсон, ширапйванд шудан, ашк шоридан, чашми фалак ва ашк боридан**-ро истифода намудааст. ки мақсади он ба воситаи ин ифодаҳои образнок нишон додани порсӣ ва бузургии зан; ҳаёту зиндагии самараноки инсон ва тасвири манзараи боридани борон мебошад. Маълум аст, ки ибораҳои фразеологӣ дар қолаби ибораҳои озоди наҳвӣ сохта мешаванд. Офарандагони ифодаҳои маҷозӣ низ ҳамин талаботро риоя карда, танҳо калимаро мувофиқ ба мазмуни матн иттиҳоб намуда, онҳоро ба таври рехтаву муъҷаз мавриди истифода қарор медиҳанд.

Эй маҳи **доси фалак** аз **дарави сабзи само**,
Давраи тоқаки абрӯи туро мехоҳам. [3, с. 53]

Дар тор-тори мӯи ту **тобу таби набзи** ман аст,
Гулҳои боғи хусни ту рамзи **сари сабзи** ман аст. [3, с. 54]

Гарчи ту дур аз канорам гаштай,
Нури чашмӣ, интизорам гаштай. [3, с. 54]

Ибораҳои фразеологӣ **доси фалак, дарави сабзи само, давраи тоқаки абрӯ, тобу таби набз, гулҳои боғи хусн, сари сабз ва нури чашм**-ро адиб дар байтҳои болозикр бо

риояи қоидаҳои иборасозӣ ва бо як маҳорати баланди шоирона ва дар мавқеи муносиб истифода намудааст.

Аз истифодаи мақсадноки воҳидҳои фразеологии мазкур бармеояд, ки муаллиф ба он кӯшиш ба харҷ додааст, то офаридаҳои обуранги баланди бадиеро доро гашта, писанди хонандагонаш бошанд.

«Фразеологизмҳо дар шакли ифодаҳои ниҳоят мухтасар таҷрибаи бисёрсолаи одамон, таъбу кайфият ва урфу одати онҳоро инӣкӯс кардаанд. Онҳоро дар мавридҳои офаридани образҳои дилчаспи бадеӣ, портрет ва лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ, баҳодихӣ ба ҳодисаю воқеаҳои ҳаёт ҳамчун воситаҳои муҳиму тайёри забон ба қор мебаранд» [5, с. 52].

Дар **тилисми урӯнӣ** сарпаноҳ зи кӣ чӯям?

Ин ҳаё вучудамро мезанад ба гирдобе. [3, с. 60]

Ҳаваси суҳбати базме ба дилам нест дигар,

Фасли гармои дилам аз чӣ чунин сард шудааст? [3, с. 60]

Нимамоҳи ман тамошоро надид,

Дил ба ёди **моҳи тобон** бигзарам. [3, с. 67]

Дар байтҳои болозикр шоир ибораҳои **тилисми урӯнӣ**, **фасли гармои дил**, **сард шудани дил** ва **моҳи тобон**-ро ба таъби ба худ хос ва аз нигоҳи шоирона мавриди истифода қарор додааст. Шояд хонанда сари маънои аслии ибораҳои фасли гармои дил, сард шудани дил ва моҳи тобон чандон амиқ андеша накунад. Аммо, сари ифодаи маҷозии **тилисми урӯнӣ** ба андеша хоҳад рафт. Зеро ибораи мазкур сирф эҷоди ҳуди шоир аст.

Вожаи «тилисм» дар «Ғиёс-ул-луғот» чунин шарҳ дода шудааст: – он чӣ ҳаёлҳои мавҳум ба шакли аҷиб дар меоранд... (ҷ.2, с. 28); дар ФЗТ (М.СЭ, 1969). Мураттибон ин калимаро чунин тавзеҳ додаанд: – дар тасаввуроти хурофотӣ ва афсонавӣ он чизеро мегӯянд, ки гӯё ба дорандааш бахту саодат ё бадбахтию фалокат меоварда бошад, ҷоду. (с. 362) Вожаи «урӯнӣ» бошад, дар «Ғиёс-ул-луғот» пайдо нагардид. Дар ФЗТ ба тариқи зайл шарҳ дода шудааст: – бараҳнагӣ, мафҳум будани маъно (саҳ. 394).

Аз тавзеҳоти дар боло зикрфта бармеояд, ки шоир таҳти ифодаи маҷозии «тилисми урӯнӣ» нобаробарӣ, фиребгарӣ ва беинсофии баъзе ашхосеро, ки мутаассифона, имрӯз ҳам дар ҷомеа вучуд доранд, дар назар дорад. Ин ифода маънои фалсафии амиқро доро мебошад, ки бевосита, ҳиссиёти ботинии қахрамонро дар либоси тасвири зебо таҷассум намуда, аз исму сифат сохта шудааст.

«Як нуқтаи бисёр муҳими ифодаҳои маҷозӣ ҳамин аст, ки то чи андоза аломати монандӣ равшантар зоҳир гардад, ифодаи маҷозӣ ҳам ҳусну зебӣ ва таровати бадеии ҳудро ҳамон қадар хубтар нигоҳ медорад. Алоқаи маъноии ҷузъҳо ифода мешавад» [10, с. 5].

Дигар воҳидҳои маҷозие, ки мавриди таҳқиқ қарор додем, ин ҷумлаҳои яклухти фразеологӣ дар назми Ҳақназар Ғоиб мебошанд. Чи тавре ки дар боло ишора намудем, паҷуҳиши мо аз рӯи як маҷмуаи ашъори шоир: («Нафас то бар нафас овози вақт аст». Душанбе -2005) сурат гирифтааст. Бинобар ин, ҷумлаҳои фразеологиро низ аз ҳамин китоби шоир гирифтаем.

Оид ба ҷумлаҳои фразеологӣ олимони забоншинос дар рисолаву мақолаҳои алоҳидаашон андешаҳоишонро баён намудаанд. «Раванди инкишоф ва таҳаввули минбаъдаи воҳидҳои фразеологӣ собит намуд, ки онҳо натавонанд дар қолаби таркибу ибораҳои фразеологии номӣю феълӣ, балки дар қолаби мухталифи ҷумлаҳо низ истифода мешаванд. Ҷумлаҳои фразеологӣ мафҳумҳо, ҳодисаҳои зиндагӣ, рӯйдодҳои гуногуни воқеиро ба таври рангину пурҷило дар худ таҷассум мекунанд...» [9, с. 143].

Устод Ҳақназар Ғоиб дар қатори дигар воҳидҳои фразеологӣ дар ашъораш аз ҷумлаҳои яклухти маъноӣ маҷозидошта, ба мақсади таъсирбахш намудани мақсадаш, самаранок ва мақсаднок истифода намудааст. Чунин ҷумлаҳои яклухти ба маъноӣ маҷозӣ омадро дар шеърҳои шоир зиёд вохӯрдан мумкин аст: **ташналаб аз обшорон гузаштан, умре зи ҷароғи дил фурӯзон будан, зи оташи ҷашм шабнам надоштан, теғ ба ҷашм**

кашидан, аз оху алам дубора даргирифтан, шишаи дилро сари санги пушаймонӣ задан, дар ҳалқаи васли якдигар будан, чароғи равшани шомӣ падар будан, умре ба ҷонгудозӣ гузаштан, дар дарахт ширапайванд шудан ва ғайра. Қобили тазаккур аст, ки чунин ҷумлаҳо дар ашъори Ҳақназар хело зиёданд.

Албатта, нависанда ё шоир ба мақсади боз ҳам равшану возеҳ ва тасвири бадеӣ додан ба суҳанаш, ҷумлаҳои яклухти фразеологиро дар матн мавриди истифода қарор медиҳад. «Дар матнҳо қор фармуда шудани ҷумлаҳои фразеологӣ натавон сохтор, балки маъноӣ матн равшантару конкреттар, натиҷаи фикри дар он гуфта мешудагӣ фаҳмотар мегардад. Онҳо чун ҷилодиҳандаю такмилдиҳандаи маъноӣ бадеии матнҳои жанри назмӣ ба шумор рафта, аз рӯйи оҳанг ва интонатсияи хоси худ, аз ҷумлаҳои муқаррарӣ тафовут пайдо мекунанд». [7, с. 106]

Акнун лозим мешуморем, ки чанд мисоли дигарро аз эҷодиёти шоир, вобаста ба мавқеи қорбасти ҷумлаҳои фразеологӣ, мавриди таҳлил қарор диҳем:

Мубталои хандаи гарми туям,
Саргаранги ҷашми пуршарми туям. [3, с. 56]

**Дар замини дил нигоҳат киштаам,
Шуълаҳои тири оҳат киштаам.** [3, с. 56]

Ба ту гуфтам:- машав дур аз гузашта,
Бишав эҳғари умри ниёят,

**Бигашта канда аз дирӯзу фардо,
Задӣ худ тешае бар набз поят.** [3, с. 63]

Ба ту гуфтам:- забонро нигоҳ дор,
Мақуш охир чароғи модариро...,
Чи қардӣ, ки биқуштӣ дар забонат,
Чароғи равшани лафзи дариро? [3, с. 63]

Ғами ту дораму ту ғам надорӣ,
Зи ашки ҷашми ман шабнам надорӣ. [3, с. 72]

Дар абёти болозикр қариб, аксари мисраъҳо бо таври яклухт ба маъноӣ маҷозӣ омадаанд. Мисраи дуоми байти аввал: **Саргаранги ҷашми пуршарми туям**, эҳсоси ботинии ошиқро тасаввур намуда, шоир матлаби ошиқро обуранги бадеӣ додааст.

Аз ҷиҳати сохт ҷумлаҳои сода буда, хабари ҷумлаҳо бо замони ҳозираи феъл ифода ёфта, сиғашон хабарӣ мебошад.

Дар абёти баъдӣ, мисраъҳои машав дур аз гузашта (гузаштаро фаромӯш макун), **Бишав эҳғари умри ниёят** (мероси гузаштагонро такмил деҳу эҳтиром гузор), **чаро чароғи равшани лафзи дариро хомӯш қардӣ?** (мазмунан Р.А.) (ба забони дарӣ эҳтиром нагузоштӣ) шоир матлабашро бо як бадеияти баланд ба қалам додааст. Аз ин абёт бармеояд, ки вазифаи қаҳрамонашро ба як эҳсосоти баланд: ғамхор будан ба мероси гузаштагону забони модарӣ ва дар мисраи «**Зи ашки ҷашми ман шабнам надорӣ**» безътиноии ёрро хело моҳирона ба риштаи тасвир кашидааст. «Гарчанде ҷумлаҳои фразеологӣ дар қолаби ҷумлаҳои муқаррарии забон сохта шаванд ҳам, аз рӯйи устуворӣ, маъноӣ яклухт ва обуранги хосашон аз онҳо фарқ мекунанд». [6, с. 150]

Ҳамин тариқ, муайян гардид, ки дар осори Ҳақназар Ғоиб қариб ҳама намуди воҳидҳои фразеологӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Аммо, дар доираи як мақола мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор додани ҳамаи онҳо аз имкон берун аст. Умед аст, ки дар оянда омӯзиши паҳлуҳои забонии осори шоир мавриди таҳқиқи ҳаматарафа қарор хоҳад гирифт.

Адабиёт:

1. Бегназарова М. Баъзе хусусиятҳои фарқкунандаи ибораҳои фразеологии феълӣ дар забони матбуот (М. Бегназарова / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, баҳши илмҳои филологӣ, Душанбе, 2016, 4/4).
2. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон (Р. Ғаффоров.- Душанбе: «Ирфон» 1977, саҳ. 207).
3. Ғоиб Ҳ. Нафас то бар нафас овози вақт аст (Ҳ. Ғоиб. Душанбе: «Нур», 2005, - 418 с.
4. Дӯстов Ҳ.Ч. Ибораҳои фразеологии изофӣ ва гурӯҳҳои маъноии онҳо (Ҳ. Дӯстов. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, баҳши илмҳои филологӣ, Душанбе, 2016, 4/7 (217), с. 18-21.
5. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Монография (Ҳ. Мачидов, - Душанбе, 1982- 104 с.).
6. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ (М. Муслимов. – Душанбе, 2009, 287 с.).
7. Саидов Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (Р. Саидов. -Душанбе, 1991. – ҷ.2. – 143 с.).
8. Сайдҷаъфаров О. Асолат дар забони мардум (О. Сайдҷаъфаров. Душанбе - 2012, - 160 с.).
9. Темирова Б. Чумлаҳои фразеологӣ ва нишонаҳои онҳо (аз рӯи асари Абдулҳамид Самад «Талош») (Б. Темирова / Забон- ҳастии миллат (маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 30-юми солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе. – 2021, 254 с.).
10. Ҳусайнов Х. Забон ва услуби «Одина» - и устод Айни (Х. Ҳусайнов, Душанбе: «Ирфон», 1978. – 254 с.).

КОРБУРДИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР АШӢОРИ ҲАҚНАЗАР ҒОИБ

Мақола ба масъалаи корбурди воҳидҳои фразеологӣ дар ашъори Ҳақназар Ғоиб бахшида шудааст. Оид ба масъалаи таҳқиқи паҳлуи корбурди воҳидҳои фразеологӣ маводи фактологияи зиёд аз ашъори шоир мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор дода шуд. Бо далелҳои исбот қарда шудааст, ки шоир дар эҷодиёташ, қариб ки аз ҳама намуди воҳидҳои фразеологӣ, аз қабилҳои таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта ва чумлаҳои яклухти фразеологӣ ба таври васеъ истифода намудааст.

Ҳамаи маводи фактологияи гирдовардашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки адиб аз нозукиҳои забони адабӣ ва забони гуфтугӯии ба пуррагӣ огоҳӣ дорад. Бинобар ҳамин, ӯ тавонистааст, аз воҳидҳои маҷозӣ, ки қисми зиёди онҳо дар гуфтугӯи ҳаррӯзаи омма мустамал мебошанд, дар осораи самаранок истифода наояд.

Мавриди истифода қарор дадани воҳидҳои фразеологӣ ба он мусоидат намудааст, ки шеърӣ шоир боз ҳам дилчаспу гуворо шуда, писанди хонандагонаш гардад.

Дар мақола нисбат ба истифодаи чумлаҳои яклухти фразеологӣ тавачҷуҳи зиёд дода шуда, онҳо ҳаматарафа таҳлилу таҳқиқ қарда шудаанд. Ба мақсад пуқувват намудан чанбаҳои илмӣ мақола, аз теъдоди зиёди сарчашмаҳои илмӣ истифода бурда шудааст.

Калидвожаҳо: фразеологизмҳо, ибораҳои рехта, таркибҳо, ифодаҳои маҷозӣ сермаъноии ибораҳо, чумлаҳои яклухти маҷозӣ, сохтори ибораҳо.

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ПОЭЗИИ ХАҚНАЗАР ҒОИБА

Статья посвящена вопросу использования фразеологизмов в поэзии Хакназара Гоиба. По вопросу исследования употребления фразеологизмов был исследован и обсужден большой фактический материал из стихотворений поэта. Доказано, что поэт использовал в своих произведениях практически все виды фразеологизмов, такие как фразеологический состав, свободные словосочетания и полные фразеологические предложения.

Весь собранный фактический материал свидетельствует о том, что литератор в полной мере осведомлен о тонкостях литературного и разговорного языка. Поэтому он смог

эффективно использовать в своих произведениях метафорические единицы, большая часть которых используется в повседневном разговоре людей.

Уместное использование фразеологизмов способствовало тому, что стихотворение поэта стало еще более страстным, приятным и любимым его читателями.

В статье большое внимание уделяется употреблению общих фразеологических предложений, они тщательно анализируются и исследуются. В целях усиления научной стороны статьи использовано большое количество научных источников.

Ключевые слова: идиомы, разговорные словосочетания, композиции, образные выражения, многозначность словосочетаний, образные предложения, структура словосочетаний.

THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE POETRY OF KHAKNAZAR GOIB

The article is devoted to the issue of using phraseological units in the poetry of Khaknazar Goib. On the issue of studying the use of phraseological units, a large factual material from the poet's poems was examined and discussed. It is proven that the poet used almost all types of phraseological units in his works, such as phraseological units, free word combinations and complete phraseological sentences.

All the collected factual material shows that the writer is fully aware of the subtleties of literary and colloquial language. Therefore, he was able to effectively use metaphorical units in his works, most of which are used in everyday conversation.

The appropriate use of phraseological units contributed to the poet's poem becoming even more passionate, pleasant and beloved by his readers.

The article pays great attention to the use of common phraseological sentences, they are carefully analyzed and researched. In order to strengthen the scientific side of the article, a large number of scientific sources were used.

Key words: idioms, colloquial phrases, compositions, figurative expressions, polysemy of phrases, figurative sentences, structure of phrases.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимов Абдулқосим Ибрагимович – номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ Коллеҷи омӯзгорӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Телефон: 987-58-83-60, 93- 757-88-18

Сведения об авторе: Рахимов Абдулқосим Ибрагимович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка педагогического колледжа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Телефон: 987-58-83-60, 93-757-88-18.

About the author: Rahimov Abdulkosim Ibragimovich – candidate of philological sciences, senior lecturer of the Tajik language department of the pedagogical college of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Phone: 987-58-83-60, 93-757-88-18.

ТДУ: 811.111.2.

ТКТ: 81.

А-59

КАТЕГОРИЯИ ФЕЪЛҲОИ ЗАМОНӢ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ

Амирова С.Ф., докторанти (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Феъл дар забони англисӣ дорои системаи инкишофёфтаи шаклҳои намудӣ ва замони мебошад, ки муқоисаи тарзи фоил, мафъул, муқоисаи сифаҳои хабарӣ, шартӣ ва амрӣ мебошад. Хусусияти амалии феълҳои замони, аз ҷумла масдар дар забони англисӣ аз як

катор омилҳо вобаста аст. Пеш аз ҳама, дар системаи замони феъл, феъл ҷойи махсусе мебошад, ки хоси ягон ҳиссаи нутқ нест ва ҳамаи ақидаҳо дар асоси аъзои феъл ташкил шуда, ҳолати тасвиршударо дар забоншиносии муқоисавӣ ифода менамояд.

Агар феъл махзани калони морфологии замони дар забонҳои муқоисавӣ махсуб ёфта бошад, онро ба таври умумӣ таҳқиқ кардан заҳмати бештареро талаб менамояд ва омӯзишу таҳқиқи он чандин рисолаву асарҳои алоҳидаро ба миён меорад. Ҳангоми таҳлилу баррасӣ аз сарчашмаҳои забоншиносони ватанию хориҷӣ барои дарёфт намудани ҳаҷми кори таҳқиқоту баррасишавандаи олимони илми забоншиносӣ, аз қабили В.М. Аринштейн, Л.С. Бархударов, М.А. Беляева, В.Г. Колшанский, А.И. Смирнитский, Чамшедов П., Абдусалом Мамадназаров, Н.Тўйғунов, Ф.Сангинов, Ю.С. Степанов ва дигар осори адибон дар мақолаи мо, ки таҳти унвони категорияи феълҳои замони дар забоншиносии муқоисавӣ ном гирифтааст, васеъ истифода шудаанд.

Аз ин рӯ, лозим аст, ки ҳар як қисми он дар алоҳидагӣ дар илми забоншиносӣ омӯхта мешаванд, зеро кори мустақилеро талаб менамояд. Мо ин ҷиҳатро ба назар гирифта, таҳқиқу таҳлили намудҳои феъли замони дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ интиҳоб намудем.

Забоншиноси рус, А.Н. Смирнитский таъкид менамояд, ки *“Ҳамаи дараҷаҳои нишондодашуда дар доираи шаклҳои шахсӣ амалӣ карда мешаванд. Аммо, ба ғайр аз ин, шаклҳои ғайришахсӣ, - сифати феълӣ, герундий, масдар, вучуд доранд, ки дорои вазифаҳои махсус мебошанд ва нисбати шаклҳои шахсӣ алоқамандии дигар доранд”* [8, с. 50].

Аз гуфтаҳои олим, забоншиноси рус А.Н. Смирнитский бармеояд, ки феъл — ин ҳиссаи нутқ буда маънои грамматикӣ амалро ифода мекунад. Системаи калимасозӣ бисёр ғанӣ аст, аммо структураи калимасозии феълҳои замони чунин хусусиятро доро нест.

Феълро ҳамчун воҳиди мураккаби луғат муайян намудан мумкин аст, ки аввал хабари ҷумла, дуҷум ягон аломати семантикӣ номро, ки дар ин хабари ҷумла дар ҷумлаи пурра мебарояд, ифода мекунад. Дар забон нақши калонро падидаи «мувофиқакунии семантикӣ» дар ҷумла мебарояд. Аломатҳои семантикӣ исмҳои асли - мубтадо ва пурқунанда дар хабари ҷумла ифода мешаванд. Тарзи феъл категорияи грамматикӣ аст, ки он муносибати амалу ҳаракатро нисбат ба фоил (субъект) ва мафъул (объект) мефаҳмонад: Дехқон гандумро даравид (тарзи фоил). Гандум даравида шуд (тарзи мафъул). Кишоварзон пахта кошанд (тарзи фоил). Пахта кошта шуд (тарзи мафъул).

Шаклҳои тарзи феъл муносибати амалро нисбат ба фоилу мафъул мефаҳмонад: Коргарон иморати нав сохтанд (тарзи фоил). Иморати нав бо дасти коргарон сохта шуд (тарзи мафъул). Одамон пахтаҳоро чиданд (тарзи фоил). Пахтаҳо чид шуданд (тарзи мафъул).

Тарзи фоил, ба ибораи дигар, феъли маълум он аст, ки фоили (ичроқунанда) он маълум аст. Асп мебарояд. Сарбоз посбонӣ мекунад.

Феълҳои монда фақат тарзи фоилӣ доранд. Гулҳо шукуфтаанд. Посбон истодааст. Рафиқ меравад. Муаллим мешинад.

Феъл дар худ нишондодҳои дараҷаи вобастагии ин ё он гурӯҳи номҳоро - мубтадо ва ё пурқунанда дорад [13, с. 25].

Феъл ба гурӯҳҳои гуногун тақсим мешавад. Микдори калони гурӯҳҳои феълҳо вучуд дошт ва дорад. Дар байнашон гурӯҳҳои феълҳои мебошанд, ки ба ноқомӣ дучор шуданд. Забоншиносон - типологҳо кӯшиш карданд, то гурӯҳи ҳаматарафаи феълҳоро созанд, ки дар асоси морфологии феъл аз исм ба пуррагӣ фарқ карда шавад, аммо онҳо ба қомебиҳо ноил нашуданд [3, с. 16].

Натиҷаи беҳтаринро Э.Бенвенист пешниҳод намуд: муқоисаи «ҷараён» ва «пурқунанда» дар лингвистика на қувваи ҳаматарафа, на меъёри ягона, на ҳатто маънои аниқ дошта наметавонад. Гап дар сари он ки мафҳумҳои ба мисли ҷараён ё пурқунанда хосиятҳои объективӣ ҳақиқатро ташкил карда наметавонанд. Ин ифода бошад, наметавонад дар ҳар як забон ба худ хос набошад. Ин он хосиятҳои нестанд, ки дарунан ба табиат хос бошанд, ки забон онҳоро танҳо ба рӯйхат дарорад, ин дараҷаҳои мебошанд, ки дар баъзе забонҳо пайдо

шудаанд ва ба табиат равона шудаанд. Фарқият байни чараён ва пуркунанда танҳо барои он касест, ки онро дар забони худ ҳамчун мафҳуми универсалӣ мебинад. Агар ҳатто мо он шахсро пурсем, ки ин фарқият дар чӣ асос меёбад, пас ӯ ба мо ҷавоб медиҳад, ки агар «асп» пуркунанда ва «давидан» чараён бошад ин аз он сабаб аст, ки якумаш исм ва дуюмаш феъл мебошад [4, с. 167].

Бинобар ин барои характеристикаи муқоисаи категорияи феълҳои замонӣ ва ном, новобаста аз намуди забон, мо ҳуқуқ надорем, ки ба ғайр аз мафҳумҳои пуркунанда ва чараён, дараҷа, замон ва дигаргуниҳои морфологӣ дигар мафҳумҳоро истифода барем. Ба ин нигоҳ накарда меёри матлуб вучуд дорад ва он дорои характери синтаксисӣ мебошад. Мо феълро ҳамчун ҷузъи даркорӣ ташкилкунӣ ифодаи мусбӣ баохиррасида ифода мекунем [2, с. 70].

Мувофиқи классификасияи морфологӣ, категорияи феълҳои замонӣ ба ду гурӯҳ чудо мешаванд: стандартӣ ва ғайрестандартӣ. Инчунин, гурӯҳи махсуси феълҳои тағйирнаёбанда доранд. Аз рӯи вазифаашон дар ҷумла феълҳо ба мустақилмаъно ва ёридиҳанда чудо мешаванд. Аз рӯи хосияташон ҳамаи феълҳо ба интиҳой, ғайриинтиҳой ва феълҳои дорои ду хосият чудо мешаванд. Инчунин, гурӯҳи дигари феълҳо вучуд доранд, ки феълҳоро аз нуқтаи назари самти амал ба пуркунанда чудо менамоянд. Аз нуқтаи назар ҳамаи феълҳои мустақилмаъно ба гузаранда ва нагузаранда тақсим мешаванд.

Профессор Чамшедов П. қайд менамоянд, “Проблемаи гузарандагӣ дар забони ҳозира сазовор аст, ки бодикқат баррасӣ гардад. Дар ин соҳа хусусиятҳои ба худ хос ва чараёнҳои инкишоф вучуд доранд, ки чандин маротибаҳо мавзуи баҳсу мунозираҳо ғаштааст» [13, с. 38].

Тақсимои феълҳо ба гузаранда ва нагузаранда яке аз саволҳои мушкилтарини грамматикаи назариявӣ мебошад. Дар ин ҷода ҳоло бисёр нофаҳмогиҳо мондаанд ва мансуб донишмандон ягон феъли аниқ дар ягон ҷумлаи додашуда ба ин ё он гурӯҳ бисёр кори мушкил мебошад.

Дар маънои умумӣ феъли гузаранда ҳамон феълро гуфтан мумкин аст, ки нисбати дигар феълҳо дар ҷумла ба худ ягон пуркунандаро талаб менамояд. Масалан, ин гуна дигаргуниҳо дар забони русӣ ба мисли *ломаю (мешиканам)* ва *восхищаюсь (тааҷҷуб мебарам)* - аз як тараф, *сплю (хоб меравам)* ва *ленюсь — (танбалӣ мекунам)* - аз тарафи дигар дидан мумкин аст [9, с. 45].

Аммо одатан мафҳуми гузарандагӣ дар маънои маҳдудиаш гирифта мешавад, ин бошад маънои онро дорад, ки ҳамон феълҳое гузаранда мебошанд, ки пуркунандаи бевосита мегиранд, яъне пуркунанда дар падежи винительный мебошад. Дар ин ҳолат ин муайянкунанда танҳо ба забонҳои флективӣ дахл дорад, ки падежи винительный аз падежи дательный фарқ мекунад. Дар забони англисӣ бошад муайян намудани гузаранда будани ягон феъли додашуда дар ягон ҳолати додашуда каме мушкилӣ дорад.

Аз ин лиҳоз, савол ба миён меояд: Оё, дар инҷо мондани пуркунанда ба мисли аъзои алоҳидаи ҷумла ҳатмист?

Акнун ба баррасӣ намудани систематикаи савол оиди гузарандагӣ ва нагузарандагӣ рӯ меорем.

Аз рӯи семантикаи худ феълҳо метавонанд чунин бошанд: 1) феълҳое, ки маънои пурра доранд ва пуркунанда қабул намекунанд, 2) феълҳое, ки маъно доранд аммо пуркунандаи бевосита қабул мекунанд, то маъноро ифода намояд, 3) онҳое, ки маънои пурра надоранд ва бе пуркунандаи бевосита истифода бурда намешаванд.

Ба гурӯҳи аввал феълҳои ҳолатро ифодакунанда дохил мешаванд: *I am sitting* - *ман нишастаам*, *I am standing* - *ман рост истодаам*, *I am lying* — *ман хобидаам*, инчунин феълҳое, ки амалро ифода мекунанд, ки аз рӯи хосияти худ дар мубтадо дохил мешаванд ва ба ягон пуркунанда намегузаранд: *I am running* - *ман давида истодаам*, *I am walking* - *ман роҳ ғашта истодаам*, *I am jumping* — *ман ҷаҳида истодаам*, *I am laughing* — *ман хандида истодаам*, *the water is boiling* — *об ҷӯшида истодааст*. Ростӣ гап, баъзе аз ин феълҳо (*stand* - *рост истодан*, *run* - *давидан*, *walk* - *роҳ ғаштан*, *boil* - *ҷӯшидан*) метавонанд дар дигар

маъноҳо гузаранда бошанд, яъне пуркунандаи бевосита қабул кунанд, аммо дар ин ҳолатҳо баъзе забондонон онҳоро феълҳои дигар мешуморанд [10, с. 73].

Аммо дар гурӯҳи дуҷум қор мушқилтар мебошад. Ба ин гурӯҳ феълҳои дар шаклҳои зерин дар ҷумлаҳо дохил мешаванд: *I am reading* - ман хонда истодаам, *I am writing* - ман навишта истодаам, *I am eating* - ман хурда истодаам, *I am drinking* - ман нӯшида истодаам, *I am drawing* — ман расм кашида истодаам [10, с. 43].

Ҳар яке аз ин феълҳо бе ягон пуркунанда маъноӣ пурраи худро доранд. Он амалро ифода мекунад (дар маъноӣ кушоди калима), ки бо мубтадо алоқамандӣ дорад. Ба саволи *what is he doing?* - *ӯ чӣ қор карда истодааст?* фақат ин ҷавоб басанда аст: *he is writing* - *ӯ навишта истодааст*. Дар ин ҳолат *he is writing* аз *he is lying* ва ё *he is sleeping* фарқ намекунад. Гуфтан мумкин аст, ки амалеро, ки феълҳои *to write* - *навиштан* ифода мекунад, тахминан ҳолате мебошад, ки дар он мубтадо дарҷ мегардад.

Феълҳои гурӯҳи дуҷум аз якум бо он фарқ мекунад, ки онҳо саволи минбаъдaro низ иҷозат медиҳанд: *What is he reading?*-*ӯ чӣ хонда истодааст*, *What is he writing?*- *ӯ чӣ навишта истодааст*, *What is he eating?*- *ӯ чӣ хурда истодааст*, *What is he drinking?*-*ӯ чӣ нӯшида истодааст*, *What is he drawing?*- *ӯ чӣ кашида истодааст?* Яъне барои муайян намудани номи пуркунанда, ки дар он амал иҷро мешавад ва ё дар натиҷаи амал пайдо мешавад, савол гузошта мешавад. Аз ин лиҳоз ҷавоб чунин мешавад: *he is reading a newspaper*- *ӯ рӯзнома хонда истодааст*, *he is writing a letter* - *ӯ мактуб навишта истодааст*, *he is eating potatoes* - *ӯ картошка хӯрда истодааст*, *he is drinking coffee* - *ӯ қаҳва нӯшида истодааст*, *he is drawing a picture of his friend*- *ӯ расми рафиқаширо кашида истодааст* [10, с. 48-51].

Дар ин ҳолатҳо пуркунандаи бевосита маъноӣ феълро маълум ва ба охир мерасонад, аммо семантикаи асосиашро тағйир намедихад. Аз ин лиҳоз, гуфта мешавад, ки феълҳои *read* - *хондан*, *write* - *навиштан*, *eat* - *хӯрдан*, *drink* - *нӯшидан*, *draw* - *расм кашидан* ҳам гузаранда ва ҳам нагузаранда буда метавонанд.

Гурӯҳи сеюм аз ду гурӯҳи пешина бо он фарқ мекунад, ки дар ин гурӯҳ феълҳо бе ёрии пуркунандаи бевосита маъноӣ пурраро ифода карда наметавонанд. Аммо дар доираи ин гурӯҳи калон боз ду зергурӯҳи дигарро низ баррасӣ намудан мумкин аст: аз як тараф феълҳои, ки маънояшон чунон аниқ аст, ки семантикаи онҳо бе ягон шубҳа мебошад, гарчанде ки онҳо пуркунандаи бевоситаро ҳам талаб намоянд, мисол: *to break* - *шикастан*, *to kill* - *куштан* ё *to mention* - *хотиррасон кардан*, аз тарафи дигар, феълҳои, ки танҳо дар матн бо ёрии пуркунандаи бевосита маъно пайдо мекунанд.

Мисол: 1) *to take* – *гирифтан*;

he took a lesson - *ӯ дарс гирифт*;

he took a pen - *ӯ ручкаро гирифт*;

he took an examination – *ӯ имтиҳонашро супорид*;

2) *to make* - *кардан*:

he made a step forward - *ӯ як қадам ба пеш гузошт*;

he made a mistake - *ӯ хатогӣ кард*;

he made a row - *ӯ ҷарх зад* [9, с. 56].

Агар феълҳои *to kill* – *куштан-ро* гирем пас бе пуркунанда кушта намешавад, яъне баъд аз амали куштан бояд кушташудагон бошанд. Аз ин лиҳоз, пуркунанда бояд дар назди феълҳои куштан ё ифода шавад ё зимнан дар назар дошта шавад. Ҷумлае, ки калимаи куштан дар он пуркунанда нишон дода нашудааст ба хотир оварда ҳам мешавад: *he was accustomed to kill* - *ӯ ба куштан омӯхта шуда буд* [9, с. 58].

Ба мисоли дигар аз асари Чехов назар афканед.

Григорий: А это что? (Ин боз чӣ?) *Нина:* Чайка (Моҳихӯрак). Константин Гаврилыч убил. (Константин Гаврилыч кушт)

Дар инҷо пеш аз феълҳои куштан пуркунандаи бевосита наомадааст, аммо аз матн аллакай маълум аст, ки сухан дар бораи моҳихӯрак рафта истодааст.

Дар забони англисӣ ин тавр ибораҷумлаҳо тамоман ғайриимконанд. Яъне гуфтан мумкин нест, ки *A sea-gull. K. G. killed*, бояд ақалан пас аз феъли *killed* ҷонишини *it* гузошта шавад, ё ин ки сохти ҷумларо иваз намуд: *A sea-gull. Killed by K. G* [8, с. 122].

Дар назар доштани пурқунанда, ки дар забони русӣ дида мешавад, бо забони англисӣ ифода шуда наметавонад.

Боз ба зарбулмасали русӣ назар афканед; *Бог не выдаст, свинья не съест* (Худованд намефурӯшад, хук намехӯрад), дар ин ҷумла на дар феъли якум ва на дар феъли дуум пурқунанда вучуд надорад, аммо аз маъноӣ умумии ҷумла пурқунанда ба назар менамояд, ки ба ҷасорат қардан баробар аст.

Дар ҳулосаи мақолаи таҳқиқотии худ қайд менамоем, ки ҳадафи таҳқиқу баррасии ин мақолаи илмӣ ба он равона гардид, ки мо тавонистем ҳадафҳои категорияи феълҳои замони дар забонҳои муқоисавӣ, хусусан забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то андозе пажӯҳиши илмӣ намоем. Дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ маълум гардид, ки категорияи феълҳои замони дар илми забоншиносӣ мақоми махсусро ифода намуда, мақсади амалӣ, ки дар замон аз нигоҳи сохторӣ-семантикӣ феъл ба вучуд меояд, хусусан дар забони англисӣ нақши асосиро мебозад, ки бидуни тасрифи категорияи феълҳои замони мо наметавонем сохтори грамматикӣ вобаста ба самти амал, ҳолат, ҳаракат ва дигар сохтори синтаксисӣ ва морфологияи ҷумларо дар забони англисӣ мушаххас намоем. Дар ин самт вазифае, ки дар мақола пешбинӣ шудаанд ба таври амалӣ оид ба муайян намудани категорияи феълҳои замони дар забонҳои муқоисаванда то андозае таҳқиқи худро ёфта ва дар таҳқиқоти илмӣ ояндаи мо низ амалӣ қарда мешаванд.

Адабиёт:

1. Абдусалом Мамадназаров Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. /М. Абдусалом.-Душанбе: «ЭР-граф», 2017.- 1016 с.
2. Аринштейн В.М. О структурной обусловленности сверхфразовых единств. / В.М. Аринштейн. - В кн.: Ученые записки Калининского ГПИ им. М.И.Калинина, т.64, вып.1, - 1969. – 267 с.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка./ Л.С. Бархударов//. - М., 1966. – 243 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / Э.Бенвенист - М.: Прогресс, - 1974. – 253 с.
5. Беляева М.А. Грамматика английского языка. / М.А. Беляева. - М.:Высшая школа, 1963. 215 с.
6. Колшанский В.Г. Контекстная семантика. / В.Г. Колшанский. - М., 1980. – 98 с.
7. Семантика и функционирование английского глагола. - Г.: Межвузовский сборник научных трудов, 1985. – 341 с.
8. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. - М., 1956. – 214 с.
9. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. / А.И. Смирницкий. - М.: Литература на иностранных языках, 1959. – 189 с.
10. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. / А.И. Смирницкий. - М.: Литература на иностранных языках, 1957. – 253 с.
11. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения / Ю.С. Степанов. - М.: Наука, 1981. – 324 с.
12. Тўйғунов Н., Сангинов Ф. Грамматикаи забони англисӣ (маводи таълимӣ)/ Н. Тўйғунов, Ф.Сангинов.-Душанбе-2013, 144 с.
13. Чамшедов Парвона ва дигарон. Очеркҳои оид ба типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / П. Чамшедов - Душанбе: Ирфон, 1980.-189с.

КАТЕГОРИЯИ ФЕЪЛҲОИ ЗАМОНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ МУҚОИСАВӢ

Дар мақолаи мазкур чихати васеъ намудани паҳлуҳои феъл дар илми забоншиносӣ пажӯҳиши илмӣ аз ҷониби муҳаққиқ асос ёфтааст. Ин мақолаи илмӣ интиҳобшуда барои тартиб додани категорияи феълҳои замони дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди

таҳқиқот қарор гирифтааст. Муаллиф ҳангоми таҳлил намудани категорияи феълҳои замони ба сарчашмаҳои он диққати махсус зоҳир намудааст.

Дар натиҷа, муаллиф дар ин мақолаи илмии худ қайд намудааст, ки категорияи феълҳои замони дар забони англисӣ дорои системаи инкишофёфтаи шаклҳои намуди ва замони мебошад, ки муқоисаи тарзи фоил, мафъул, муқоисаи сифаҳои хабарӣ, шартӣ ва амрӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар ҳамаи феълҳои мустақилмаъно ба гузаранда ва нагузаранда чудо мешаванд. Аммо бояд дар хотир дошт, ки намудани маъноии феълҳои замони ба тағйирёбии самти ҳаракати замон дар забони англисӣ саҳт алоқаманд мебошанд. Вобаста ба ин матлаб, муаллиф зимни таҳияи мақолаи илмӣ, баъзе вижагиҳои сохторӣ-семантикии категорияи феълҳои замони дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вобаста ба вазифаҳояшон дар ин мақола таҳқиқи илмӣ анҷом додааст.

Калидвожаҳо: феъл, забоншиносии муқоисавӣ, илми забоншиносӣ, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, категория, замон, таҳқиқ, маҳзан, ҳиссаи нутқ, масдар, мисол, муқоиса, мубтадо, восита, муайян, таҳлил, баррасӣ.

КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕННЫХ ГЛАГОЛОВ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ

В данной статье с целью расширения аспектов глагола в лингвистической науке основано научное исследование исследователя. Данная избранная научная статья была изучена с целью составления категории временных глаголов в таджикском и английском языках. При анализе категории временных глаголов автор уделил особое внимание ее источникам.

В результате автор в своей научной статье отметил, что категория временных глаголов в английском языке имеет развитую систему модальных и временных форм, позволяющую сравнивать модус глагола, дополнение, сравнение времён, условное и повелительное наклонение. С этой точки зрения все самостоятельные глаголы делятся на переходные и непереходные. Однако следует помнить, что значение временных глаголов тесно связано с изменением направления движения времени в английском языке. Применительно этой цели автором вместе с тем при подготовке научной статьи было проведено научное исследование некоторых структурно-семантических особенностей категории временных глаголов в таджикском и английском языках, связанных с их функциями в данной статье.

Ключевые слова: глагол, сравнительное языкознание, лингвистика, таджикский и английский языки, категория, время, исследование, база данных, часть речи, инфинитив, пример, сравнение, резюме, средства, определение, анализ, обзор.

CATEGORY OF THE TENSE VERBS IN COMPARATIVE LANGUAGES

This article is based researching in order to expand the aspects of the verb in linguistic sciences. This scientific article was selected to compile of the category of tenses verbs in Tajik and English languages. When the author analyzing the category of tenses verbs, he paid special attention to its sources in comparative languages.

As a result, the author noted in his scientific article that the category of tense verbs in the English language has a developed system of modal and tense forms, which compares the mode of verb, object, comparison of news, conditional and imperative. From this point of view, all independent verbs are divided into transitive and intransitive. However, it should be remembered that the meaning of tense verbs is closely related to the change in the direction of movement of time in the English language.

In relation to this article, the author, preparation during the written of this scientific article and also analysing the scientific researching the some structural-semantic features of the category of tense verbs in Tajik and English languages related to their functions in this article.

Keywords: verb, comparative linguistics, linguistic science, Tajik and English languages, category, tense, research, database, part of speech, infinitive, example, comparison, summary, tool, definition, analysis, review.

Маълумот оид ба муаллиф: Амирова Ситорабону Файзуллохучаевна- докторанти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Қӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 988-31-07-95.

Сведения об авторе: Амирова Ситорабону Файзуллахуджаевна – докторант кафедри методика преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова, 16. Телефон: (+992) 988-31-07-95.

About the author: Amirova Sitorabonu Fayzullakhudjaevna – doctoral student of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street, 16. Phone: (+992) 988-31-07-95.

ТДУ 81.373.72.

ТКТ: 81.(2 тоҷ)

И-73

ФРАЗЕОЛОГИЯ ЯКЕ АЗ СОҲАҲОИ МУСТАҚИЛИ ЗАБОНШИНОСӢ

Исмоилова М.И., ассистент
Донишгоҳи давлатии Данғара

Ибораҳои, ки ба таври анъанавӣ аз як насл ба насли дигар мегузаранд, аз қадимулайём таваччуҳи суханшиносонро ба худ ҷалб менамунд. Дар фарҳангҳои воҷаномҳои ин қабил ифодаҳои асосан чун «ибораҳои маъмул»-и китобӣ ва шифоӣ бо мақсади услубӣ сабт мегардиданд, маъниашон, одатан, аз маънии калимаҳои таркибашон намебаромад, вале бо вучуди ин нишонрас, воситаҳои ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон буданд.

“Ибораҳои устувори дар нутқ маъмул буда, аз ҷиҳати сохт ва хусусияти қорбурдашон дар забон ба навҳои гуногун тақсим мешаванд. Онҳоро як ҷиҳаташон ба ҳам наздик месозад – устувориашон” [5, с. 45]. Аз ин ҷост, ки онҳо номи умумии фразеологияро гирифтаанд ва он як фасли забоншиносӣ, ки дар он хусусиятҳои семантикӣ, морфологияву синтаксисӣ ва услубии фразеологизмҳо омӯхта мешавад. Баъзе таркибҳои иборат аз калимаҳо хусусиятҳои сохтории муайян доранд ва дар қатори калимаҳои ҷудогона воситаҳои сохтани ҷумла ва ё унсурҳои он мебошанд. Ин навъ таркибҳо воҳидҳои фразеологии забонро ташкил мекунанд.

Масъалаи омӯзиши ибораҳои устувор – фразеология чун фасли алоҳидаи забоншиносӣ дар адабиёти таълимӣ-методӣ солҳои 20 – 40 асри ХХ дар асарҳои Е.Д. Поливанов, С.И. Абакумов, Л.А. Булаховский ба миён гузошта шуда буд. Барои омӯзиши фразеология таҷрибаи луғатсозӣ, аз як тараф, аз тарафи дигар асарҳои академик В.В. Виноградов, ки дар онҳо оид ба мафҳумҳои фразеология, ҳаҷм ва вазифаҳои он масъалагузорӣ шуда буд, мусоидат намунданд. “Солҳои 50-уми асри ХХ, асосан, ба масъалаҳои ҳаммонандӣ ва фарқи фразеологизмҳо, калимаҳо ва таркибҳо, ошкорсозии меъёрҳои фразеологӣ мутобиқ будани ибораҳо, дақиқсозии асосҳои таснифоти фразеологизмҳо таваччуҳ зоҳир мегардид” [5, с. 75]. Аз охири солҳои 50-ум сар карда омӯзиши фразеология бо низом ва роҳи усули нав пеш гирифта шуд: таҳқиқи масъалаҳои марбут ба тавсифи фразеологизмҳо чун воҳидҳои сохтории забон оғоз ёфтанд. Дар солҳои 60 – 70 таҳияи методҳои таҳқиқи фразеология, ки ба усулҳои бо низому тартиб таҳлил қардани омилҳои забон, омӯзиши системавии таркибҳои фразеологӣ ва инкишофи он асос ёфта буд, ба роҳ монда шуд. Дикқати асосӣ ба ҷиҳатҳои семантикии фразеологизмҳо, ҷиҳатҳои номии онҳо, иборасозӣ ва таҳқиқи он, аломатҳои калимаҳо – ҷузъҳои таркиби ибора, омӯзиши муқоисавии фразеологизмҳои забон, инчунин таҳияи усулҳои тавсифи фразеологизмҳо дар луғатҳо дода мешуд.

“Мавзуи фразеология чун як фасли забоншиносӣ таҳқиқи аломатҳои категориявии фразеологизмҳо мебошад” [6, с. 111]. Дар ин замина аломатҳои асосии ба фразеологизм мутобиқ будани онҳо ошкор, масъалаи моҳияти фразеологизмҳо чун воҳидҳои махсуси забон, инчунин қонуниятҳои амали фразеологизмҳо дар нутқ ва ҷараёни пайдоиши онҳо ҳал мегардад. Аммо бо вучуди он ки мавзуи ягонаи таҳқиқот муайян гардидааст ва таҳқиқоти сершумор доир ба масъалаҳои фразеология ба миён омадаанд, то имрӯз оид ба он ки фразеологизмҳои забони русӣ чӣ гунаанд, ақидаҳои мухталиф вучуд доранд. Рӯйхату номгӯи фразеологизмҳои забони русӣ, ки донишмандони гуногун пешниҳод намудаанд, ба ҳамон андоза аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки бо асоси комил метавон оид ба назариёти гуногун, муҳолиф ва баъзан аз ҳамдигар ба кулӣ фарқунанда, саргумӣ ва гуногунандешӣ дар истилоҳоти илмӣ ифодакунандаи мафҳумҳои ин мавзӯ муҳокимаронӣ намуд. Аз ҳамин ҷо фаҳмиши носаҳеҳ ва нодурусти вазифаҳо, ҳадафҳо ва моҳияти ҳуди истилоҳи «фразеология» ва таснифоти ба пуррагӣ ягонаву мушаххаси ибораҳои фразеологии забони русӣ аз нуктаи назари маъноии онҳо вучуд дорад. Гарчанде таснифоти В.В. Виноградов (бо баъзе тасҳеҳот ва такмилот) машҳур ва эътирофгардида мебошад. Бад-ин сабабҳои зикршуда метавон гуфт, ки омӯзиши аксар масъалаҳои марбути системаи фразеологияи забони русӣ аз солҳои 70-уми асри ХХ оғоз ёфт.

Ақоиду андешаҳои зиёду гуногунро ҳулоса карда, метавон гуфт, ки дар забоншиносии имрӯза ду равияи таҳқиқ ба назар мерасанд. Намояндагони равияи яқум эътироф менамоянд, ки фразеологизм воҳиди забониест иборат аз калимаҳо, яъне аз таркибҳои калимавӣ. Зимнан, баъзе донишмандон чунин мешуморанд, ки мавзуи фразеология ҳамаи ибораҳои мушаххаси забон, новобаста аз фарқиятҳои сифатии дар байнашон вучуддошта мебошанд. Масалан Н.К. Качалова мегӯяд: «Фразеология тамоми... пайвастшавиҳои лексемаҳоро дар ҳар як забон, аз он ҷумла, пайвастшавиҳои «озод»-ро дар бар мегирад» [10, с. 13-14].

Аз тарафи дигар, мавзуи фразеология дар доираи ин равия танҳо баъзе бахшҳо ва гурӯҳҳои таркибҳои доништа мешаванд, ки бо хусусиятҳои фарқкунандашон дар нутқ ҷудогона қарор мегиранд. Ин ҳолат вобаста аст ба он ки чӣ гуна аломатҳо ҳангоми тақсимбандии ин ибораҳо мавриди эътибор қарор мегиранд ва таркиби ин навъ воҳидҳо дар забон муайян карда мешавад. Маҳз ҳамин ибораҳои «маҳсус»-ро фразеологизм номидан мумкин аст. Бо вучуди шартӣ будани мафҳумҳо ва маҳдудиятҳои марбут ба он, одатан, фразеологияро бад-ин тартиб муаррифӣ метавон кард:

а) чун фразеологияи забон ба маънои «васеъ», ки ибораҳои пурра фаҳмидашуда ва ҳам ибораҳоеро, ки дар онҳо ҷузъҳои фаҳмидашуда вучуд доранд, дар бар мегирад. Мисоли ин маънои «васеъ»-и ҳаҷм ва таркиби фразеология нуктаи назари В.Л. Архангелский, Н.Н. Амосова шуда метавонад;

б) чун фразеологияи забони мушаххас ба маънои «танг», ки ибораҳои ба пуррагӣ фаҳмидашударо дар бар мегирад. Ба қатори асарҳое, ки ин тарзи фаҳмиши ҳаҷм ва таркиби фразеология дар онҳо инъикос ёфтааст, навиштаҳои В.П. Жуков дохил мешаванд.

Ин олимон дар ҳарду ҳолат ҳам ба хусусияти асосии фразеологизм, инчунин хусусияти лексемавии ҷузъҳои он шубҳа надоранд. Тавсия медиҳанд, ки фразеологизм чун таъсири байниҳамдигарии (контаминатсия) аломатҳои калима ва таркиб мавриди назар қарор бигирад, таҷнисии (омонимияти) фразеологизм ва ибораи аз ҷиҳати сохтор ба он мутобиқ таъкид гардидааст.

Дар забони англисии муосир категорияи шахс ва шумора фақат ҷонишинҳои шахсӣ ифода шуда, ба феъл вобастабуда, ки ин ҳам барои дигар феълҳо бо ифодаи шахси яқум ва дуҷум хос мебошад. Агар гуфтугӯ ба шахси сеҷум тааллуқ дошта бошад, тағйирот ба дигар феълҳо дар замони ҳозира хос мебошад, аммо фразеологияи феълӣ тасриф мешавад, ё ба таври дигар гӯем фразеологияи феълӣ флексия ё ифодакунандаи шахс надорад. Л.С. Бархударов инро чунин мефаҳмонад, ки “набудани флексия дар онҳо флексияи -s дар шахси 3-юми шумораи танҳо, дар замони ҳозира, дар сиғаи хабарӣ маънидоди таъриҳӣ карда мешавад. Аз рӯи этимология қисми зиёди феълҳои модалӣ претерито-презентними ба ҳисоб

мераванд” [2, с. 44-45]. Хусусияти фарқкунандаи дигар ин дар мавқеи истифодаи фразеологияи феълӣ дар сохторҳои феълӣ иборат мешавад, ки саҳт устувор аст, вай дар мавқеи пеш аз феъли асосӣ истифода бурда мешавад. “Дар ҷумлаҳои забони англисӣ тартиби калима, сигналдиҳандаи алоқаи синтаксисӣ, мавҷудияти байни калимаҳо саҳт риоя карда мешавад”. Фразеологияи феълӣ дар мавқеи пеш ва ё дар мавқеи пас аз феъли асосӣ истифода бурда мешавад. Ин бо хусусиятҳои услубӣ ва гуфтугӯи ифоданок маънидод карда мешавад.

Яке аз хусусиятҳои фразеологияи феълӣ дар забони англисӣ дар сохтани шакли инкорӣ ва шакли саволи мутааллиқи дигар феълҳо дар забони англисӣ иборат аст, ки бидуни иштироки феъли ёридиҳандаи **to do** сохта мешавад. Ҳамин тавр дар забони англисӣ шакли инкорӣ аз фразеологияи феъли ин шакли кӯтоҳи он дар замони ҳозира ва дар замони гузашта хеле маъмул истифода бурда мешаванд. Хусусияти фарқкунанда дар он зоҳир мешавад, ки ин шаклҳо барои фразеологияи феълӣ бартарӣ ҳисоб мешаванд.

Адабиёт:

1. Аракин В.Д. История английского языка: Учебное пособие. - 2. Изд // В.Д. Аракин– М.: Физматлит, 2001.- 272 стр.
2. Бархурдаров Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка // Л.С. Бархурдаров–М.: Наука, 1975. – 298 стр.
3. Беляева Т.М. Практическая грамматика английского языка // Т.М. Беляева–М.: Высшая школа, 1989. – 211 с.
4. Брянский К. История английского языка. – ТТ. I, II. // К. Брянский – М.: Высшая школа, 1955. – 421 стр.
5. Виноградов В. Русский язык // В. Виноградов М.: Высшая школа, 1972. – 456 стр.
6. Ильиш Б. А. История английского языка // Б.А. Ильиш– Л.: Просвещение, 1972. - 443 стр.
7. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка // Б.А. Ильиш– Москва: Высшая школа, 1958. -290 стр.
8. Ильиш Б.А. The Structure of Modern English // Б.А. Ильиш –Ленинград: Высшая школа, 1971. – 349 стр.
9. Каушанская Л. В. Грамматика английского языка // Л.В. Каушанская. –М.: Высшая школа, 1985. – 431 с.
10. Качалова Н.К., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами // Н.К. Качалова, Е.Е. Израилевич -Москва: Ладком, 2008. – 345 с.

ФРАЗЕОЛОГИЯ ЯКЕ АЗ СОҲАҲОИ МУСТАҚИЛИ ЗАБОНШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур нақши ибора ва иборасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ доир ба ибораҳои феълӣ ва роҳҳои корбурди он, инчунин роҷеъ ба ҳуди мафҳуми ибора ва нақши он дар илми забоншиносӣ маълумот дода шудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки хусусият ва вижагиҳои ибора ва иборасозӣ дар ду забони муқоисашаванда гуногуншакл ва мухталиф буда, бисёр муаммохоро дар бар мегирад, ки ба таври васеъ ҳал намудани онҳо аз манфиат холӣ нест.

Хусусан дар алоҳидагӣ омӯхтани маънои ибораҳо, аниқтар таҳқиқ кардани воситаҳои муайянкунандаи маънои онҳо, ба таври муфассал таъйин кардани мавқеи ибораҳо дар жанру услубҳои гуногуни ду забон, пурратар таҳқиқ кардани ҳодисаҳои ин ба ибора табдил додани дигар ҳиссаҳои нутқ ва муносибати онҳо; чуқуртар омӯхтани вазифаҳои услубии ибораҳо ва монанди инҳо ҳоло ҳам мунтазири таҳқиқ қарор доранд.

Калидвожаҳо: нақш, семантика, ибора, ҳолати забоншиносӣ, сохтор, забони англисӣ, инкишоф, истилоҳот, калимасозӣ, калима, тарик, феълҳои фразеологӣ, пешоянд.

ФРАЗЕОЛОГИЯ – ОДНА ИЗ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ОТРАСЛЕЙ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В данной статье представлена роль словосочетания и фразообразования в таджикском и английском языках с точки зрения современных словосочетаний и способов их употребления, а также о самом понятии словосочетания и его роли в лингвистической науке.

Следует отметить, что характеристика и особенности словосочетания и фразеологии в двух сопоставимых языках разнообразны и противоречивы, содержат множество проблем, решение которых не лишены пользы.

Особенно, изучая значение фраз по отдельности, исследуя более точно способы определения их значения, детально определяя положение фраз в разных жанрах и стилях двух языков, полнее исследуя события превращения других частей речи во фразы и их взаимосвязь; более глубокое изучение стилистических функций фраз и т.п. еще ждет своего исследования.

Ключевые слова: роль, семантика, словосочетание, языковая ситуация, структура, английский язык, развитие, терминология, словообразование, слово, манера, фразовые глаголы, предлоги.

PHRASEOLOGY IS ONE OF THE INDEPENDENT BRANCHES OF LINGUISTICS

This article presents the role of phrases and phrase formation in the Tajik and English languages from the point of view of modern phrases and methods of their use, as well as the very concept of phrases and its role in linguistic science.

It should be noted that the characteristics and features of word combinations and phraseology in two comparable languages are varied and different and contain many problems, the solution of which is not without advantages.

Especially by studying the meaning of phrases separately, exploring more precisely the ways of determining their meaning, determining in detail the position of phrases in different genres and styles of two languages, more fully exploring the events of the transformation of other parts of speech into phrases and their interrelationships; deeper study of the stylistic functions of phrases, etc. still awaiting research.

Key words: role, semantics, phrase, language situation, structure, English language, development, terminology, word formation, word, manner, phrasal verbs, prepositions.

Маълумот оид ба муаллиф: Исмоилова Муборак Исроиловна- ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара. Телефон: (+992) 988-38-21-88

Сведения об авторе: Исмоилова Муборак Исроиловна – ассистент кафедры иностранных языков Дангаринского государственного университета. Адрес: Республика Таджикистан, Дангаринский район. Телефон: (+992) 988-38-21-88

Information about the author: Ismoilova Muborak Isroilovna – assistant at the Department of Foreign Languages, Dangara State University. Address: Republic of Tajikistan, Dangara district. Phone: (+992) 988-38-21-88

МАФҲУМИ «ИБОРА» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Раҳимова А.Қ., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ибора воҳиди номинативии забон буда, аз калимаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маъноӣ мукамалтарро ифода мекунад. Ибора аз калимаю таркиб ва ибора ба тарзи мустақим ё озодона сохта мешавад [9, с. 10-19; 5, с. 29-204].

Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора дар ҷумла ҳамчун материал истифода мешавад. Н.К. Качалова ва Е.Е. Израилевич қайд менамоянд, ки «Аз ин рӯ, ибора мисли калима танҳо ба воситаи ҷумла ба системаи воситаҳои коммуникативии забон дохил мешавад. Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ ва калима мебошанд. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд, инчунин абстраксияи калима аз абстраксияи ибора хеле баланд аст». [8, с. 85].

Ибораҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: *ибораҳои озод* ва *ибораҳои рехта*. Ибораҳои озодро ибораҳои синтаксисӣ ва ибораҳои рехтаро ибораҳои фразеологӣ меноманд. Ибораҳои озод мавзӯи таҳқиқи синтаксис буда, ибораҳои рехта мавзӯи фразеология мебошанд. [6, с. 3-4]

Ибораҳои фразеологӣ аз ибораҳои озод бо хусусияти рехтагӣ ва ҷудонашавандагӣ фарқ мекунанд. Ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ мисли ибораҳои озод бо калимаҳои гуногун намеоянд, онҳо ба як ё ду қолиби муайян маҳдуд мемонанд. [6, с. 4]

Дар забоншиносӣ ибораҳои фразеологиро аз ҷиҳати таносуби маъноӣ умумии ибора ва маъноӣ ҷузъҳо, марбути таркиби ибора ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд: а) ибораҳои рехта (фразеологические сращения), б) таркибҳои фразеологӣ (фразеологические единства) ва в) ифодаҳои фразеологӣ (фразеологические сочетания). [3, с. 24]

Олими шинохтаи тоҷик П. Ҷамшедов мафҳуми мазкурро возеъ ва фаҳмо шарҳ додааст, яъне бо ҷои вожаи «ибора» истилоҳи «гурӯҳи калимаҳо»-ро (*word-groups*) истифода бурдааст + нишон додааст, ки «гурӯҳи калимаҳо»- ин маҷмуи калимаҳои мебошанд, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқаманд буда, вале ҷумларо ифода намекунад [7, с. 89]. П. Ҷамшедов дар хусуси се қатор калимаҳо сухан ронд, гурӯҳи калимаҳои «*terribly cold weather*»- ро таҳлил намудааст. Дар инҷо «*weather*» калимаи асосӣ, «*cold*»- калимаи дуҷуминдараҷа ва «*terribly*»- вожаи сеҷуминдараҷа номида шудааст, яъне калимаҳо дараҷа ба дараҷа байни ҳамдигар алоқаи иртиботӣ пайдо намуда, барои ифодаи мафҳуми муайян хизмат мекунанд. Бинобар ин, П. Ҷамшедов се қатори калимаҳои ба ҳам алоқамандро ҷудо мекунад.

Дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калони ибораҳоро иборайи исмӣ ва ибораҳои сифатӣ ташкил медиҳад, лекин дар забони англисӣ бошад, гурӯҳи калони ибораҳоро фақат ибораҳои исмӣ ташкил медиҳаду ҳалос.

Маълум аст, ки калимаву ибора мавзӯи баҳси (навъу саҳв) синтаксис, морфология ва лексикология аст.

Сарфи назар аз он, ки анъанавӣ синтаксиси русӣ маҳз аз омӯзиши ибора ва ҳифзи ҳуқуқи зиндагонии ин воҳиди синтаксисӣ дар забони забоншиносии ҷаҳонӣ оғоз ёфтааст, бештар бо эҷодиёти мутахассисони синтаксиси рус дар даҳсолаҳои аввали асри XXI алоқаманд аст. Гумон кардан, ки табиати ибора дар илми синтаксис ниҳоят маълум аст, хеле

бехирадона мебуд. Ба саволи «Ибора чист?» То ҳол ҷавоби ягона ва устувор нест. Гузашта аз ин, аксаран дар бораи он ки ибора чун воҳиди махсуси забонӣ умуман вучуд надорад ва ё ба механизми синтаксиси забон бегона будани ибора андешаҳо баён мешаванд. Дар баробари ин категорияи синтаксисии «ибора» дар грамматикаи тавсифӣ бисёр саҳт ворид шуда, дар тавсифи синтаксиси забони русӣ ва дигар забонҳои милли мавқеи махсусро ишғол кардааст. Ҳамон гуна маъно дорад, ки синтаксисон ба муҳокимаи масъалаи хусусияти ибора шавқманд набошанд. [12, с. 10].

Дар забони асари бадеӣ мавқеъ ва қимати услубии ҳамаи типҳои ибораҳои фразеологӣ як хел нест. Н.М. Шанскис қайд мекунад, ки таркибҳои фразеологӣ аз ибораҳои рехта ғайр аз дигар аломатҳои асосии фарқнокашон аз ҷиҳати обуранги бадеӣ низ тафовути муайяне доранд. [10, с. 46]

Забоншиносӣ англис Брянский К. зикр карда буд, ки «...маънии истилоҳе ки дар таҳлили грамматикӣ ба ҷузъи ягонаи таркибие, ки аз якто зиёд калима ишора мекунад ва мубтадову хабар надораду сохтори махсуси ҷумлаҳоро ташкил медиҳад, истифода мешавад.....» [2, с. 75]. Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки ибора дар байни ҷумла ва калима тақсим гардида, якҷанд навъи маъноӣ худро дорад, ба монанди ибораи сифатӣ – *adjective phrase*, ибораи зарфӣ – *adverb phrase* ва ибораи пешояндӣ – *preposition phrase*.

Яке аз забоншиносони намоёни англис, Л.В. Лаушинская дар ин бора бамаврид қайд намудааст: «Мо забонҳоро қатъӣ назар аз хешигариашон ва иртиботи таърихиашон комилан метавонем муқоиса намоем. Мо ҳамеша дар забонҳое, ки аз нигоҳи таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба ҳам бегона ҳастанд вижагиҳои якранг, тағйироти якранг ва раванди таърихӣ ва ба кулӣ дигаршавии якрангро дарёфт менамоем». [13, с. 175]

Дар ҳамин ҳол, дар синтаксиси муосири таркиби калимаҳо вазъияти хеле парадоксии методологӣ ба вучуд омадааст: назарияи таркиби калимаҳо дар ин ҷо воқеан барои амалияи тавсифи синтаксиси таркиби калимаҳо дар як забони мушаххас беаҳаммият доништа мешавад, ки аз тамоюли сунъии калимаҳо шаҳодат медиҳад, ки инварианти таксономикӣ системаҳои таркиби калимаҳо (дурусттараш, моделҳои ин гуна системаҳо) дар байни синтаксисҳое, ки дар бораи хусусияти ибораҳо ақидаҳои муҳолифро риоя мекунанд. Масалан, тарафдорони мафҳумҳои ба ҳам муқобил номинативӣ (лексикологӣ) ва синтаксисии ибораҳое, ки дар бораи моҳияти ибора, вазифаҳои асосии он ва механизми корбурд дар нутқ дарки гуногун доранд, типологияҳои якхела ё ба ҳар ҳол камшаванда месозанд аз фразаҳо аз рӯи мақомоти категориалии ҷузъҳои муайянкунанда (асосӣ) ва муайянкунанда (вобаста) барои фарқ кардани алоқаҳои синтаксисӣ дар ибора аз рӯи қувва ва ғайра асоси як меёр ташкил медиҳад ва маҳз дар натиҷаи он аст, ки худӣ масъалаи хусусияти ибора комилан дур аз зиндагӣ ва таҷриба ба назар мерасад ва ҳалли он, сарфи назар аз он ки дар натиҷаи тавсифи синтаксисии ибораҳо ҷи тавр бевосита ба ҳеҷ вазҳ инъикос наёфтааст. [12, с. 11-12]

Забониносии рус Успенский М.Б. чунин қайд мекунад, ки «ихтилофот дар фаҳмидани истилоҳи «ибора» на аз синкретизми фактҳои забон, на зиддиятҳои объективӣ худӣ забон, балки аз тафовути мафҳумҳои муаллиф ба амал меояд. Ва ин чунин ҳолати нодир аст, ки фактҳои забон далели ба манфиати ин ё он мафҳум набуда, балки фақат тасвири он мебошанд». [14, с. 93].

Дар воқеъ, ин ҳолати кор дар синтаксисии ибора аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ин баҳши илми синтаксис то ҳол эмпиризм, муайянкунии мушоҳида ва тавачҷуҳи истисноӣ ба «ақли солим» (ба ибораи дигар, ба тасодуфӣ (*ad hoc*) ва чун қоида, порча-пора-ҳучумкунии ҳодисаҳои нутқ), яъне маҳз ҳамон муносибатҳои таҳлили илмӣ, ки бо набудани дифференсиалӣ, каммуайян ва норавшан будани констрuksияҳои назариявии аслӣ, пеш аз ҳама, худӣ мафҳуми «ибора» бедард пайвастаанд. [12, с. 13]

Ҳамин тавр, мавҷудияти таърифҳои мухталифи ҷумла, ки ҳам мукамал ва ҳам аксаран камнашавандаанд, ба ҳеҷ вазҳ монеи муқаррар намудани ҳамон қисмҳои нутқ бо ҷумлаҳо намегардад. Баръакс, таърифҳои гуногуни ибора метавонанд боиси тафовут дар тафсири синтаксиси як қисмҳои мураккаб ҳамчун ҷузъи изҳорот гарданд. Агар «баъзе

забоншиносон ба маънои асли, этимологии истилохи «ибора» таъя намуда, тамоми намудҳои таркиби грамматикӣ калимаҳои пурмаъноро сарфи назар аз тафовути сохтор, вазифаи онҳо дар ҷараёни муошират ва хусусияти онҳо ба сифати ибораҳо тасниф мекунанд ва муносибат ба шаклҳои гуногуни тафаккур [3, с. 10], пас барои онҳо, масалан, созмонҳои координатории шаклҳои калима як навъи ибораро ифода мекунанд; агар дигар забоншиносон доираи ибораҳоро бо муносибатҳои мартабот (тобеъ) байни ду таркиб маҳдуд кунанд, пас барои онҳо созмонҳои координатсионии шаклҳои калима, ки ба муносибатҳои умумии мартабот (тобеъ) дохил мешаванд, вале аз ҷиҳати синтаксисӣ ба ҳам баробаранд, роҳи махсус мебошанд. Маълум аст, ки дар ин маврид таҳассуси расмӣ конструктивии ибораҳо дар таърифи онҳо дар тавсифи синтаксисии ибораҳо ва дар массаи хеле эмпирикии категорияи синтаксисии зикршуда инъикос ёфта наметавонад. Аз ин бармеояд, ки назарияи ибораҳо бояд на танҳо дар амалияи тавсифи синтаксисии ибораҳо «ҳаракатҳои» аниқро муайян намояд, балки инчунин, усулҳои баҳодиҳии забонии худро таҳия намояд, ки барои баргараф кардани муқаррароти нокифояи асоснок аз таълимоти ибораҳо, бахусус дар бораи ибораҳо пешбинӣ шудаанд.

Вақтҳои охир дар бораи изоморфизм сухан меравад, ки ба шарофати он таркиб ва тобеият воҳидҳои мураккабро дар ҳама сатҳҳои системаи синтаксисӣ, аз ҷумла дар сатҳи ибораҳо ташкил медиҳанд. [1, с. 169] Аммо оё аз ин бармеояд, ки ин пайвастагиҳои синтаксисӣ дар ҳама сатҳҳои системаи синтаксисӣ як тартиб буда, ҳамеша воҳидҳои синтаксисии як навъ меофаранд? Аз ҷумла, чунон ки мушоҳидаҳои Бенуқсонӣ А.М. Пешковский нишон доданд, «Очерк дар дохили ҷумла фақат як эпизод дар заминаи тобеият аст» [13, с. 60], яъне таркиб бе тобеият дар ин ҷо ғайриимкон аст (вале баръакс). Аллакай, аз он ҷи гуфта шуд, чунин бармеояд, ки бо равиши воқеии синтаксисӣ васеъ намудани доираи ибораҳо аз ҳисоби таркибҳои ҳамоҳангсозӣ беасос аст (ниг. дар ин хусус ба эроди муҳимми В.В. Виноградов: «Таҳлили ибораҳои ҳамоҳангсоз қариб ҳамеша бо таҳлили аъзои якхелаи ҷумла иваз карда мешавад, гарчанде ки бо нигоҳи хеле хос, *семантикии беиштар аз нуқтаи назари грамматикӣ* (курсив мой. — К. С.)». [5, с. 43—44]) Бо вучуди ин, фарқиятҳои дигари аз ҷиҳати синтаксисӣ муҳим байни таркиби тобеъкунанда ва ҳамоҳангкунанда мавҷуданд: табиати асосии бинарии таркиби тобеъкунанда ва n-арият (дар он ҷо $n \geq 2$) -и комбинатсияҳои координаторӣ (барои маҳдудият дар таркиби миқдорӣ комбинатсияҳои координаторӣ, [12; с. 188—190]) ва омезиши маъмулии ҳамоҳангсозӣ дар изҳороти ҷумла ва ғайра.

Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла яке аз масъалаҳои асосии синтаксис мебошад, зеро ки хусусиятҳои хоси миллии забон дар қоидаву қонунҳои алоқаи калимаҳо барҷаста зоҳир мегардад.

Калимаҳо ба ибора ва ҷумла дохил шуда, алоқаҳои муайяни грамматикӣ пайдо мекунанд, аммо хусусияти ин алоқаҳо дар ибора ва ҷумла як хел нестанд. Сохти ибора нисбат ба сохти ҷумла соддатар аст, бинобар ин алоқаи калимаҳо дар с низ чандон мураккаб намебошад. Алоқаи калимаҳо дар ду гурӯҳи асосӣ — пайваст ва тобеъ муттаҳид мешавад. [6, с. 20].

Азбаски ибора ҳамеша аз ҷузъи асосӣ (калимаи тобеъкунанда) ва ҷузъи тобеъ (калимаи тобеъшаванда) иборат аст, дар он фақат алоқаи тобеъ дида мешавад.

С.Г. Тер-Минасова ва Н.Б. Гвишиани дар мақолаи «Оё таълимоти таркиби калимаҳоро рад кардан мумкин аст?» ба саволи гузошташуда ҷавоби манфӣ дода, дар айни замон қайд мекунанд, ки «масъалаи таркиби калимаҳо ниҳоят серҷабҳа аст ва бинобар ин имкони қабули қарорҳои якхела маҳдуд мегардад» [11, с. 61-67], Ю.В. Фоменко аз як тараф забонро аз нутқ ҷудо карда, аз як тараф ба фарзияи параллелизми мутлақи забон ва тафаккур асос ёфтааст, аз тарафи дигар, — чун дар натиҷа вай ба як хулосаи қатъӣ меояд, ки ибора ҳамчун воҳиди мустақили забонӣ вучуд надорад, зеро ибора вазифаи номинативӣ ва коммуникативӣ надорад, таносуби мантиқӣ надорад ва тақрор намешавад [11; с. 63].

Адабиёт:

1. Брянский К. История английского языка./К. Брянский. – ТТ. I, II. – М: Высшая школа, 1955. – 421 с.
2. Бабайцева В. В. Подчинительные и сочинительные словосочетания // Бабайцева В. В. Избранное. 2005—2010. Сб. научн. и научн.-метод. ст. М.; Ставрополь, 2010. С. 168—180.
3. В.В. Виноградов, Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, в сбор. «А. А. Шахматов», Изд. АН СССР, Москва, 1940:
4. Виноградов В. В. Введение // Грамматика русского языка. Т. II. Синтаксис. Ч. I. М., 1954. С. 5—111.
5. Грамматикаи забони адабии тоҷик. -- Душанбе: Дониш, 1986. -- Ҷ. 2.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 372 с.
7. Джамшедов П.Дж. очерки о сопоставительном изучении английского и таджикского языков. П.Дж. Джамшедов Учебное пособие. – Душанбе, 1988.- 150.с.
8. Качалова Н.К., Е.Е. Израилевич. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами. /Н.К. Качалова и др. – Москва: Ладком, 2008.-345с,
9. Қосимова М.Н., Камолитдинов Б. -- Маҷмӯаи машқҳои синтаксиси забони тоҷикӣ. Душанбе, 1976. -- Ҷ. 1. С. 10-19
10. Н. М. Шанский, Фразеология современного русского языка, Госиздат. «Высшая школа», Москва, 1963
11. Тер-Минасова С. Г., Гвишиани Н. Б. Можно ли опровергнуть учение о словосочетании? // Филологические науки. 1977. № 2. С. 61—67.
12. Сигал К. Я. Теория словосочетания и речевая деятельность / К. Я. Сигал; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. — М. — Ярославль: Издательство «Канцлер», 2020. - 418 с.
13. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 8-е изд. М., 2001. Успенский М. Б. В мире парадоксов русского языка. М., 2006.

МАҲҶУМИ «ИБОРА» ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд кардааст, ки мафҳуми «Ибора» ҳамчун ибора воҳиди номинативии забон буда, аз калимаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маънои мукамалтарро ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калони ибораҳоро иборай исмӣ ва ибораҳои сифатӣ ташкил медиҳанд, лекин дар забони англисӣ бошад, гурӯҳи калони ибораҳоро фақат ибораҳои исмӣ ташкил медиҳанду халос. Забоншиносон, ҳамзамон қайд мекунад, ки забон ба инкишофи нутқ мусоидат мекунад. Муаллиф, ҳамзамон қайд мекунад, ки ибора яке аз мафҳумҳои марказии забоншиносию грамматикӣ буда, алоқай зарурии сатҳи баёни забонӣ ва мазмуни бадеии асарро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: ибора, калима, забон, нутқ, предмет, грамматика, мафҳум, исма, сифат, таркиб, сохт

ПОНЯТИЕ «ФРАЗЫ» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Автор в данной статье отмечает, что понятие «Фраза» как словосочетание является номинативной единицей языка, оно составлено из значимых слов и соединений с дополнительными подчинительными связями, зависимостью и ассоциацией и выражает более полное значение, чем слово.

В таджикском языке именное словосочетание и прилагательное составляют большую группу словосочетаний, а в английском языке только именные словосочетания составляют большую группу словосочетаний. В то же время лингвисты отмечают, что язык способствует развитию речи. При этом автор отмечает, что словосочетание является одним из центральных лингвограмматических понятий и обеспечивает необходимую связь между уровнем языковой выразительности и художественным содержанием произведения.

Ключевые слова: словосочетание, слово, язык, речь, предмет, грамматика, понятие, существительное, прилагательное, состав, структура.

THE MEANING OF “PHRASE” IN MODERN LINGUISTICS

The author noted in this article that the concept of “Phrase” as a phrase is a nominative unit of language, it is composed of meaningful words and compounds with additional subordinate connections, dependence and association and expresses a more complete meaning than a word.

In the Tajik language, noun phrase and adjective form a large group of phrases, and in English, only noun phrases form a large group of phrases. At the same time, linguists note that language contributes to the development of speech. At the same time, the author notes that the phrase is one of the central linguogrammatical concepts and provides the necessary connection between the level of linguistic expressiveness and the artistic content of the work.

Key words: phrase, word, language, speech, subject, grammar, concept, noun, adjective, composition, structure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Азиза Чамшедовна, унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел. 985-29-55-23

Сведения об авторе: Раҳимова Азиза Дҷамшедовна соискатель кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735360, г. Куляб, улица С.Сафарова 16. Тел. 985-29-55-23:

Information about the author: Rahimova Aziza Jamshedovna the applicant of Linguistics and Comparative Typology Kulob State University named after A. Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob c. S. Safarov street 16. Tel. 985-29-55-23:

ТДУ: 37.0+82 (075.8)

Ҳ-87

МУНОСИБАТИ ЭҶОДИИ АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ БО САӢДИИ ШЕРОЗӢ

Ҳочатуллои М.Ҳ., Меҳрафзои Н., Абдулманнонзода М.А.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Амир Хусрави Деҳлавӣ (1253-1325) яке аз донишмандони бузурги адабиёти форсу тоҷик мебошад, ки бо осори дилписандаш маҳбуби хонандагони зиёд гардидааст. Амир Хусрави Деҳлавӣ аз аввалин шоирони хунардандест, ки «Ҳамса»-и Ҳаким Низомии Ганҷавиро, ки бо эҷоди «Ҳамса» ба ин мактаби бузурги шоирӣ асос гузоштааст, тавониста ва огоҳона ҷавоб гуфтааст. Ба «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ ҷавоби хуб гуфтаанд, ки шоирони минбаъда эътироф кардаанд, бори аввал ба Амир Хусрав даст додааст. Баъдан, ба «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ шоирони дигар ба монанди Абдурахмони Қомӣ, Алишери Навоӣ, Ҳоҷи Қирмонӣ ҷавоби пурра навиштаанд ва шоирони дигар танҳо як, ду ва се дostonҳои «Ҳамса»-ро ҷавоб гуфтаанд. Девонҳои панҷгонаи Амир Хусрави Деҳлавӣ: «Тухфат-ус-сиғар», «Васат-ул-ҳаёт», «Ғуррат-ул-камол», «Бақият-ул-нақия», «Ниҳоят-ул-камол» ва дostonҳои ишқиву таърихӣ дигарӣ ӯ аз шоири хеле шоиставу тавоно будани ӯ гувоҳӣ медиҳанд.

Масъалаҳои гуногуни рӯзгору осори Амир Хусрави Деҳлавӣ дар тазкираву сарчашмаҳои зиёди илмӣ, аз ҷумла «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Баҳористон»-и Абдурахмони Қомӣ, «Ҳафт иқлим»-и Амин Аҳмади Розӣ, «Ҷавоҳир-ул-асрор»-и Шайх Озари Тӯсӣ, «Миръот-ул-ҳаёл»-и Шерхони Лудӣ ва ғайра маводи фаровон оварда шудааст. Инчунин, донишмандон Ҳерман Эгте, Павел Ҳорн, Эдуард Браун, Гарсин де Пасси, Ҳаммер, Чарлз Рё, Ибни Юсуфи Шерозӣ, Шпренгер, Ҳусайни Ҳидоят, Ҳерберт Дуда, Маҳдӣ Ҳусайни Носирӣ, Шиблии Нуъмонӣ, Ҳусайни Форукӣ, Муҳаммад Ҳабиб, Муҳаммад

Ҳабиб-ур-Раҳмонхон дар мамлакатҳои мухталифи Шарқу Ғарб ва Забеҳулло Сафо, Муҳаммади Муин, Муҳаммад Чаъфари Маҳҷуб, Алиакбари Шаҳобӣ, Муҳаммад Акбари Равшанзамир, Саид Нафисӣ, Абдулҳусайни Зарринқуб дар Эрон ва Абдулганӣ Мирзоев, Муҳаммадвафо Бақоев, Саъдоншоҳ Имронов, Расул Ҳодизода, Аълохон Афсаҳзод, Абдулманнон Насриддин, Худой Шарифов, Баҳриддин Мақсудов, Мисбоҳиддини Нарзиқул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пажӯҳишҳои ҷолиб ва рисолаҳои илмӣ дар бораи Амир Хусрави Деҳлавӣ ва эҷодиёти ӯ нигоштаанд, ки аз аҳаммияти маҳсули илмӣ бархурдоранд.

Амир Хусрави Деҳлавӣ ҳамасри шоирони мумтози адабиёти классики форсии тоҷикӣ – Ҳофизи Шерозӣ, Ҳасани Деҳлавӣ, Саъдии Шерозӣ буда, ба эҷодиёти ин шоирон ошноӣ ва хусни эҳтиром доштааст. Амир Хусрав дӯсти муосири Низомиддин Ҳасани Деҳлавӣ (1524-1338) буда, бо ашъори Саъдии Шерозӣ, хусусан ғазалиёти ӯ дар шаҳри Мултон, яъне солҳои 80-уми асри XIII шиносӣ пайдо мекунад ва дар пайравӣ ва ба ҷавоби ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ғазалҳои дилошӯб месарояд. Ҳасани Деҳлавиرو аксар тазкиранигорон ва муҳаққиқони адабиёти форсу тоҷик бо унвони баланди «Саъдии Ҳиндустон» ёд мекунанд, ки беэминӣ нест.

Амир Хусрави Деҳлавӣ дар масъалаи ғазалсароӣ худро давомдиҳандаи қори Саъдии Шерозӣ мешуморад. Дар тазкираҳо доир ба ин масъала як фард байт ба номи Амир Хусрав омадааст.

**Хусрави сармаст андар соғари маънӣ бирехт,
Шира аз хумхонаи масте, ки дар Шероз буд [1, с. 213].**

Дар масъалаи интисоби ин байт ва фард ба Амир Хусрав шубҳа пайдо мешавад, чунки ин мисолҳо дар осори муосири Ҳасани Деҳлавӣ бад-ин шакл воমেҳӯрад:

**Дар хуми маънӣ Ҳасанро шираи нав рехт ишқ,
Шира аз хумхонаи масте, ки дар Шероз буд.**

ва:

**Аз назми Ҳасан нав шуд дебӯҷаи хусн, оре,
Ҷилди суханаш дорад, шерозаи Шерозӣ [5, с. 87]**

Амир Хусрав дар хотимаи маснавии «Қирон-ус-саъдайн» чунин навиштааст:

**В-ар ғазалат ёди ҷавонӣ диҳад,
В-аз хушии табъ нишоне диҳад.
Тан зан аз он ҳам, ки қасон гуфтаанд,
Ҳар чӣ ту гӯӣ, беҳ аз он гуфтаанд.
Навбати Саъдӣ, ки мабодо қухан,
Шарм надорӣ, ки бигӯӣ сухан [1, с. 132].**

Амир Хусрав дар дебӯҷаи девони «Ғуррат-ул-қамол» чунин навиштааст: «... ва он чи маснавӣ ва ғазал равон қардам, он ибтидои Низомӣ ва Саъдӣ аст». Ин ҷо ба назар мерасад, ки Амир Хусрав дар эҷоди маснавӣ худро давомдиҳандаи мактаби Низомии Ганҷавӣ ва дар ғазалсароӣ пайрави анъанаи Саъдии Шерозӣ меҳисобад ва эътироф мекунад.

Дар хотимаи достони «Нуҳ сипеҳр» Амир Хусрав Саъдии Шерозӣ ва муосири ӯ Ҳумоми Табрезиро дар ғазалсароӣ ситоиш қардааст:

**Қас набинад сӯи назми дилгир,
Қи нагардад ба диле манзилгир.
Ҷун намонад ба дили халқе ёд,
Гарчи шуд зода, ҳамон дон, ки назод.
То ба ҷое, ки ҳади порсиён,
Андар ин аҳд ду тан гашт аён:
В-он яке Саъдиву сони-ш Ҳумом,
Ҳар дуру дар ғазал оини тамом.
Лек гар сӯи дигар ё зӣ даст,
Шеърашон ҳаст бар он гуна, ки ҳаст [1, с. 216].**

Саъдии Шерозӣ аз бузургтарин шоири ғазалсаро ва ҳақими суҳанвар шинохта ва эътироф шудааст ва гузашта аз ин ўро бо ифодаи хеле баланди «паямбари ғазал» баҳогузори ва эътироф кардан далели гӯи суҳангустарии Саъдиест:

**Дар назм се тан паямбаронанд,
Ҳарчанд ки ло набия баъдӣ.
Авсофу қасидаву ғазалро,
Фирдавсию Анвариву Саъдӣ.**

Дар замони зиндагии Саъдии Шерозӣ ва Амир Хусрави Дехлавӣ ба андешаи аксари муҳаққиқон меъёри муайянкунандаи истеъдоди шоирӣ эҷоди ғазал ба ҳисоб мерафт, ки ин ду шоири тавоно аз ин имтиҳони саҳти давр сарбаландона гузаштаанд.

Дар ғазал Саъдии Шерозӣ ҳам аз нигоҳи шакл ва ҳам мазмун дигаргуниҳои зиёде ворид кардааст ва хусусан дар тақомули ғазали ошиқонаи форсии тоҷикӣ саҳми арзандае дорад. Забони ғазалҳо, қофиябандӣ, интиҳоби вазн ва истифодаи санъатҳои муҳталифи бадеии маънавии ғазалҳои Саъдӣ ниҳоят раво, салис, зебо ва матин мебошанд. Шухрати баланди Саъдӣ дар ғазалсароӣ сабаб шудааст, ки ба андешаи Х. Мирзозода: «шоирони бисёри адабиёти форсии тоҷикӣ ва хусусан Амир Хусрави Дехлавӣ ба сабаку шеваи ғазалсароии ӯ пайравӣ намоянд [4, с. 165]. Дар байни ғазалиёти Саъдӣ ва Амир Хусрав бисёр монандӣ ва ҳамроҳангӣ ба назар мерасад.

Амир Хусрав ба як қатор ғазалҳои Саъдӣ назира ё ҷавобия навишта, аз уҳдаи иҷрои ингуна мусобиқаи эҷодии адабӣ ба хубӣ баромада тавонистааст. Барои тасдиқи ин андеша ду ғазали ин ду шоирро ба таври намуна меорем, ки воқеан намунаи ҷавобияи ҳунармандона дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад.

Инак, ғазали Саъдии Шерозӣ:

**Охир нигоҳе боз кун, вақте ки бар мо бингарӣ,
Ё кибр манъат мекунад, к-аз дӯстон ёд оварӣ?
Нашнидаам андар Хутан бар сурате чандин фитан,
Ҳаргиз набошад дар чаман сарве бад-ин хушманзарӣ.
Суратгари дебои Чин, гӯ сурати рӯяш бубин,
Ё сурате баркаш чунин, ё тарк кун суратгарӣ.
З-абрӯи зангорикамон гар парда бардорӣ аён,
То қавс бошад дар ҷаҳон, дигар набинад Муштарӣ.
Болои сарви бӯстон қадре надорад дилситон,
Хуршед бо рӯе чунон зулфе надорад анбарӣ.
То нақш мебандад фалак, касро набудааст ин намак,
Ҳурӣ надонам ё малак, фарзанди Одам ё парӣ?
То дил ба меҳрат додаам, дар баҳри фикр афтодаам,
Чун дар намоз истодаам, гӯӣ ба меҳроб андарӣ.
Фасли баҳор аст, эй нигор, андар канори ҷӯйбор,
Бо ошиқони сӯгвор бихром чун кабки дарӣ!
Дигар намедонам тарик, аз даст рафтаам чун ғарик,
Инак лабонат чун ақиқ, азбаски хунам мех(в)арӣ!
Чун рафта бошам з-ин ҷаҳон, боз оядам рафта равон,
Гар ҳамчунон доманкашон, болои хокам бигзарӣ.
З-он чашму абрӯи ҷавон касро набудааст ончунон,
Эй фитнаи охирзамон, аз чашмшӯхи сохирӣ.
Аз лаълат оташ меҷаҳад, наълам дар оташ мениҳад,
Гар дигаре ҷон медихад, Саъдӣ ту ҷон мепарварӣ [3, с. 60-61]!**

Ва ғазали ҷавобияи Амир Хусрави Дехлавӣ:

**Эй чехраи зебои ту рашки бутони озарӣ,
Ҳарчанд васфат мекунам, дар ҳусн аз он зеботарӣ.**

**Ҳаргиз наёяд дар назар нақше зи рӯят хубтар,
 Шамсӣ надонам ё қамар, ҳурӣ надонам ё парӣ.
 Офокро гардидаам, меҳри бутон варзидаам,
 Бисёр хубон дидаам, аммо ту чизи дигарӣ.
 Олам ҳама яғмонӣ ту, халқе ҳама шайдои ту,
 Он наргиси шахлои ту оварда расми кофарӣ.
 Эй роҳату ороми чон, бо қадди чун сарви равон,
 З-он сон марав доманкашон, к-ороми чонам мебарӣ.
 Азми тамошо кардай, оҳанги саҳро кардай,
 Чону дили мо бурдай, ин аст расми дилбарӣ!
 Хусрав ғариб асту гадо, афтода дар шаҳри шумо,
 Бошад, ки аз баҳри Худо сӯи ғарибон бингарӣ [1, 231].**

Ин ду ғазали зебо аз ҷиҳати шаклу мундариҷа ба ҳам хеле наздиканд ва дар як вазн – раҷази мусаммани солим, ки аз рукнҳои мустафъилун мустафъилун мустафъилун мустафъилун иборат аст, навишта шуда, қофиябандии ҳамгун доранд. Дар ғазали Саъдии Шерозӣ қофияҳои сода, ба мисли: «парӣ», «соҳирӣ», «муштарӣ», «дигарӣ» ва қофияҳои таркибӣ, ки аз ду ва се ҷузъ иборатанд, монанди: «суратгарӣ», «хушманзарӣ» ва ғ. истифода шудаанд. Амир Хусрави Деҳлавӣ дар ғазали худ бештар қофияҳои соддаро истифода кардааст, ба мисли: «озарӣ», «парӣ», «дигарӣ», «кофарӣ», «мебарӣ» ва ғайра. Аз нигоҳи нафосат, тарзи баён ва истифодаи санъатҳои бадеӣ ҳар ду ғазал хеле зебову фасеҳ иншо шуда, яке аз дигар камӣ надорад ва ҷавобияи Амир Хусрав аз зеботарин ва муваффақтарин ҷавоб аст, ки воқеан равону хунармандона эҷод шудааст.

Чунин мисолҳо дар бораи ҷавобияҳои Амир Хусрав ба ғазалиёти Саъдии Шерозӣ зиёданд, ки аксари онҳо дар китоби М.Бақоев «Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ».- Душанбе: Дониш, 1975 (саҳ 186-188) (2) оварда шудаанд.

Ба хунари баланди шоирии Саъдии Шерозӣ бисёр шоирону адибон ва муҳаққиқон бидуни шак қоилад ва шоири дигар, ки хостааст ба ин шоири муқтадир ва мубтакиро мусобиқаи эҷодӣ кунад, ҳампанҷа шавад ва ҷавобия нависад, ин шоири тавоно Амир Хусрави Деҳлавӣ мебошад.

Адабиёт.

1. Амонов Р. Қиссаи беда баланд, чанори пургул ва себи Самарқанд / Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, соли 1981, 120 с.
2. Асрорӣ В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик (фолклори тоҷик) / В. Асрорӣ ва Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, соли 1980, 304 саҳ.
3. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик В. Асрорӣ.- Душанбе: Маориф, соли 1990, 255 саҳ.
4. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Осори мунтахаб. Ҷилди 2.-Душанбе: Ирфон, 1976.
5. М.Бақоев «Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Деҳлавӣ».-Душанбе: Дониш, 1975.
6. Саъдии Шерозӣ. Куллийёт. Ҷилди 3.-Душанбе: Ирфон, 1986.
7. Холиқ Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1(2).-Душанбе: Маориф, 1977.
8. Ҳасани Деҳлавӣ. Мунтахаби куллийёт. - Душанбе: Ирфон, 1981.
9. Саъдӣ, Муслиҳиддин. Куллийёт.-Чопи ҳаштум.- ба тасхеҳи Муҳаммадаллии Фурӯғӣ.- Техрон: Амири Кабир 1349_х. – 450 саҳ.
10. Садри Кишоварз. Мактаби Саъдӣ.-Техрон: Ковиён.-1338_х -138 с.
11. Низоми Ганҷавӣ. Куллийёт. Ҷилди 2. Душанбе, «Ирфон», 1982

МУНОСИБАТИ ЭҶОДИИ АМИР ХУСРАВИ ДЕҲЛАВӢ БО САӢДИИ ШЕРОЗӢ

Дар мақола муносибати эҷодии Амир Хусрави Деҳлавӣ бо Саъдии Шерозӣ дар эҷоди ғазал ба таҳқиқ гирифта шудааст. Саъдии Шерозӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз шоирони мубтакир ва тавоност, ки дар замони зиндагии ӯ ва баъд аз он равияи эҷодии ӯ мавриди

пайравӣ ва истикбол қарор гирифтааст. Амир Хусрави Дехлавӣ ва Саъдии Шерозӣ дар як замон зистаанд, ки хунари шоирӣ маҳз ба эҷоди ғазал вобастагии қавӣ дошт. Ҳам Саъдии Шерозӣ ва ҳам Амир Хусрави Дехлавӣ дар баробари эҷоди ғазал дар навиштани дostonҳо ва асарҳои ахлоқӣ дасти тавоно доранд. Дар баъзе тазкира ва сарчашмаҳо баъзе ғазалҳо ва анвои дигари шеърӣ Саъдӣ бо Амир Хусрав ва Ҳасани Дехлавӣ махлут гардидааст. Аммо Амир Хусрави Дехлавӣ ва Саъдии Шерозӣ аз шоирони пешгом ва муваффақи адабиёт дар ғазалсарой шинохта шудаанд. Куллиёти ашъори ин ду шоир борҳо нашр гардида, дастраси хонандагон гардидааст.

Дар мақола ба таври интихоб ду ғазали зебои ин шоирон ба таври муқоиса ба таҳқиқ гирифта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Амир Хусрави Дехлавӣ, Саъдии Шерозӣ, «Хамса», муносибати эҷодӣ, ғазал, байт, таҳқиқ, муқоиса, адабиёти форсии тоҷикӣ, равияи эҷодӣ, пайравӣ, хунари шоирӣ, муҳаққиқ, шоири тавоно, осор, сарчашмаи илмӣ.

ТВОРЧЕСКИЕ СВЯЗИ АМИРА ХУСРАВИ ДЕХЛАВИ С СААДИ ШИРАЗИ

В статье рассматриваются творческие связи Амира Хусрави Дехлави с Саади Ширози в создании газелей. Саади Ширози – один из самых новаторских и влиятельных поэтов таджикско-персидской литературы, за творческим процессом которого следили и приветствовали как при его жизни, так и после нее. Амир Хусрави Дехлави и Саади Ширози жили в одно и то же время, когда поэтическое искусство сильно зависело от создания газелей. И Саади Ширози, и Амир Хусрави Дехлави активно пишут рассказы и моральные произведения, а также создают газели. В некоторых изображениях и источниках некоторые газели и другие виды поэзии Саади перемешаны с Амиром Хусравом и Хасаном Дехлави. Однако Амир Хусрави Дехлави и Саади Ширози известны как пионеры и успешные поэты газели. Сборники стихов этих двух поэтов неоднократно издавались и доступны читателям.

В статье выбраны и сопоставлены две прекрасные газели этих поэтов.

Ключевые слова: Амир Хусрави Дехлави, Саади Ширози, «Хамса», творческий подход, газель, стих, исследование, сравнение, таджикско-персидская литература, творческий процесс, последовательство, поэтическое искусство, исследователь, мощный поэт, произведения, научный источник.

CREATIVE RELATIONSHIPS OF AMIR KHOSRAVI DEHLAVI WITH SAADI SHERAZI

The article examines the creative connections of Amir Khusravi Dehlavi with Saadi Shirozi in the creation of ghazals. Saadi Shirozi is one of the most innovative and influential poets of Tajik-Persian literature, whose creative process was followed and celebrated both during his lifetime and after it. Amir Khusravi Dehlavi and Saadi Shirazi lived at the same time when the art of poetry was heavily dependent on the creation of ghazals. Both Saadi Shirozi and Amir Khusravi Dehlavi are active in writing short stories and moral works, as well as creating ghazals. In some images and sources, some of Saadi's ghazals and other types of poetry are mixed with Amir Khusraw and Hasan Dehlavi. However, Amir Khusravi Dehlavi and Saadi Shirozi are known as pioneers and successful ghazal poets. Collections of poems by these two poets have been published several times and are available to readers.

The article selects and compares two beautiful ghazals of these poets.

Keywords: Amir Khusravi Dehlavi, Saadi Shirozi, "Khamsa", creativity, ghazal, verse, research, comparison, Tajik-Persian literature, creative process, consistency, poetic art, researcher, powerful poet, works, scientific source.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳочатуллои Мусои Ҳайдарзод, асиссенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара, 931830074

Мехрафзои Низомӣ, асисстенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара, 988242320.

Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдучаббор, н.и.ф, дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.985297474.

Сведения об авторах: Ходжатуллоҳи Мусо Хайдарзод, асисстент кафедри таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета: тел: 931830074.

Мехрафзои Низомӣ, асисстент кафедри таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета: тел: 988242320.

Абдулманнонзода Муҳаммадсиддиқ Абдуджаббор, н.и.ф., доцент кафедри таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета. Тел.: 985297474.

About authors: Haydarzod Hojatullohi Muso – senior teacher at the chair of tajik language and literature, Dangara State University, Telephone: 931830074.

Mehrafzoi Nizomi – senior teacher at the chair of tajik language and literature, Dangara State University, Telephone: 988242320

Abdulmannonzoda Muhammadsiddiq Abdujabbor, n.i.f., associate professor of the department of Tajik language and literature, Dangara State University. Tel.: 985297474.

ТДУ:37.0+82-1 (075)

Ч-26

БАДЕИЯТИ АШЪОРИ МУҲАММАД ҒОЙИБ

Чалилов Ғ.Д., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Яке аз хусусиёти барҷастаи осори адабӣ аз замони қадим то ба ин дам бадеияти асар маҳсуб меёбад. Ҳар як асар, ки дар ниҳояти бадеият таълиф гардидааст, бешак, ба дили хонандаш роҳ хоҳад ёфт ва ҳаводорони зиёде низ пайдо хоҳад кард. Таърих гувоҳ аст, ки осори ҷовидонаи нависандагону шоирони забардаст маҳз бо шарофати доштани истеъдоди ҷавулодаи суханпардозӣ, истифодаи бомавқеъ аз санъатҳои гуногуни бадеӣ, интихоби мавзӯ ва мундариҷаи мубрам дар арсаи адабиёти ҷаҳон мақому манзалати хоса касб кардаанд.

Чи тавре ки барои иншои асари марғуб ва шоиставу барҷаста ҳаматарафа донишмандони забони шеърӣ ва аз худ намудани рӯҳҳои нозуки он зарур бошад ҳам, ҳамон қадар донишмандони илми арӯз, илми қофия ва маҳсусан, донишмандони воситаҳои тасвирот ва санъатҳои муҳими адабӣ амри воҷиб аст.

Шоирони бузурги Озарбойҷон ва яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти форсу тоҷик Хоқонӣ гуфтааст:

Суварнигори ҳадисам, вале дар он сурат,

Ки ҷон дар он натавонам ниҳод, нангорам. [1, с. 13]

Дигар асар, ки оид ба илми бадеъ баҳс мекунад, «Ал муъҷам...»-и Шамси Қайси Розӣ мебошад. Шамси Қайс дар ин асараш оид ба шартҳои шеър ва шоирӣ чунин мегӯяд: «Барои шеър адаво (олатҳо) ва барои шоир муқаддимот (шартҳо, назарияҳо) лозим аст, ки бе он ҳеҷ касро лақаби шоирӣ намебад ва ба ҳеҷ шеър номи неқ дуруст намеояд. Олоти шеър аз калимоти саҳеҳ, алфози ширин, ибораҳои балиғ ва маонии латиф иборат буда, вақте ки онро дар қолиби мақбули вазн мерезанд ва ба риштаи абёти матбуъ (дилкаш) мекашанд, шеърӣ неқ номида шавад ва ҳамаи санъат аз ғайри пурра ба даст даровардани олот ҳосил намешавад, чунонки камали шахс бе саломатии аъзо ва ибъози он сурат намебандад [9, с. 34].

Шарифов Маҳмадёр дар асараш “Шамси Қайси Розӣ - ноқиди шеър” дар боби шеърӯи шоирӣ чунин нуқотро зикр кардаанд: «Ва аммо муқаддамоти шоирӣ он аст, ки бояд

шоир ба муфрадоти (шакли танҳои) калимаҳое, ки бо он шеър хоҳад гуфт, огоҳӣ пайдо кунад ва аз хелҳои таркиботи саҳеҳ ва фосиди он хабардор гардад. Ва бояд донист, ки нақди шеър ва маърифати рақик ва расийн ва ғас ва самийни он ба шеъри нек гуфтан тааллуқ надорад ва бисёр шоир бошад, ки шеър нақӯ гӯяд ва нақди шеър чунон ки бояд натавонад ва бисёр ноқиди шеър бошад, ки шеъри нек натавонад гуфт. Ва яке аз фузало ва умарои каломро пурсиданд: "Чаро шеър намегӯӣ? Гуфт: " Аз баҳри он- к чунон ки мехоҳам, ки ояд, намеояд ва он чӣ меояд, намехоҳам..."» [10, с. 19-20].

Дар тақвияти ин гуфтаҳо зикри осори нотақрори адибони классик ва муосири форсу тоҷикро, аз қабилҳои осори бемисли Абуабдуллоҳи Рудақӣ, «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсии Тусӣ, «Ғулистон» ва «Бӯстон»-и Шайх Саъдии Шерозӣ, ғазалиёти нотақрори Ҳофизи Шерозӣ, «Сафарнома»-и Носири Хусрав, осори пур аз панду маънии Унсурмаолии Кайковус ва Абдурахмони Ҷомӣ, осори мансури рангини Садриддин Айнӣ ва Ҷалол Иқромӣ, Сотим Улуғзодаву Раҳим Ҷалил, достонҳои камназири М. Турсунзодаву Муъмин Қаноат, ашъори ноби Лоиқ ва устод Бозор Собир, насри зебову дилкаши Фазлиддин Мухаммадиеву Абдулҳамид Самад, Гулрухсору Фарзона, Сурушу Мухаммад Ғойиб ва боз чандин нафар нобиғағони арсаи адаб номбар кардан, ки боиси ифтихори миллати моянд, вазифаи худ меҳисобем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ашъори бузургтарин намояндагони адабиёти классикӣ ва пешқадамтарин адибони муосири форсу тоҷик аз он сабаб ба дили хонанда ҷой гирифтааст, ки дар онҳо маъниҳои олий ва бикр дар ниҳояти дилкашӣ ва қатъан риояти саноеи бадеӣ ифода гардида ва бо сухани воло ороиш ёфтааст. Дар осори ин адибон ғояҳои баланд, маъниҳои барҷаста ва мазмунҳои нозуку латиф дар шакли зебӣ, бо калима ва таркибҳои суфтаву ҳамвор дар қолаби хос баён гардида, то ба имрӯз хонандаи худро пайдо намуда ва дар маркази пажӯҳиш қарор доранд. Аз хондани ин гуна асарҳо хонанда ҳаргиз хаста намемешавад, балки шӯру шавқи мутолиа кардан зиёд гардида, завқи бадеӣ боло меравад, аз оҳанги дилкаши онҳо лаззат мебарад. Воситаҳои тасвири бадеӣ ҳамин гуна ҷузъи муҳимми асари бадеӣ мебошанд, ки адиб онҳоро барои ифода кардани ғояи асосии асари худ истифода менамояд. Таъсири эмотсионалии асари бадеӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ба воситаҳои тасвир барои дилчаспу форам ва муассиру ҷозибатор тазоҳур кардани мақсад ва ғояи асар омили муҳимме мебошад.

Дар осори шоири тавоноӣ тоҷик, узви Иттифоқи нависандагони Ҷумҳурии Тоҷикистон, барандаи ҷоизаи ба номи Абуабдуллоҳи Рудақӣ – Мухаммад Ғойиб саноеи бадеӣ дар бехтарин шакл истифода гардидаанд, ки дар мақолаи мазкур дар атрофи он баҳс хоҳем кард.

Новобаста ба он, ки шоир хатмуттаҳсилӣ факултаи физика ва математика буда, маълумоти олии филологӣ надошта бошад ҳам, дар таълифи шеър маҳорати хосае нишон додаст. Далели хунари волои нигорандагии шоирро метавон ба меҳри беандозааш нисбати ашъори ноб ва ҷустуҷӯҳои пайвастаи ӯ марбут донист. Ба шеърӯ шоирӣ рӯ овардани шоир табиати шеърдӯстӣ ва шеърнигорандагии Мухаммад Ғойиб аст, ки худ борҳо онро дар бисёре аз суҳбатҳо ва нигоштаҳои тасдиқ кардааст [5, с. 5].

Шоири ширинкалом дар ашъораш аз санъатҳои бадеӣ моҳирона истифода кардааст, ки омили асосии шуҳратёр шудани шеъри ӯ гардидааст. Дар рубоии зерин маҳорати волои суханварии шоир баръало дида мешавад, ки мавзӯи панду андарзо фарогир буда, бо санъати саҳли мумтанеъ ва дар сабки хурсонӣ эҷод шудааст. Маъноӣ калимаи "саҳл" – "осон", аммо "мумтанеъ" баръакси саҳл буда, маъноӣ "душвор"-ро дорад. Яъне саҳли мумтанеъ санъатест, осони душворбаён. Дар фаҳмиш осон фаҳмида мешавад, вале гуфтани чунон сухан душворӣ пеш меорад. Чунончи:

**Бар моли касе дастдарозӣ накунед,
Аз хислати паст сарфарозӣ накунед.
Сӯзанда шавад дами ғазаб тори асаб,
Бо тори ҳамӯши барқ бозӣ накунед. [5, с. 16]**

Ин мисраъҳо ки рои шарҳу тавзеҳ ҳам надоранд, чаро ки хеле равону гуворо ва муҳимтар аз ҳама ниҳоят фаҳмо ва ба содагӣ баён гардидаанд. Чизе, ки дар ин мисраъҳо сазовори таҳсин аст, кофта ёфтани вожаҳои зебои ҳамрадиф (*дастдарозӣ, сарфарозӣ, бо тори хамӯши барқ бозӣ*), риояи вазну мизони қофия барои баёни матлаб аст, ки бадеияти шеърро таъмин менамоянд. Гузашта аз ин таъкиди падаронаи шоир, ки нисбати хонандаи ашъораш бетафовут нест, насихатгар ва раҳнамои хонандаи азизаш буда, ки дар ин шабу рӯз муштоқи сухани саршор аз маънист.

Шеърҳои самимии шоир дар васфи ватан, ҳифзи марзу буми он, рӯз аз рӯз пурчилову саршор аз маънӣ ифода мегарданд. Шеърҳои дар мавзуи Модар-Ватан таълифгардидаи шоир нақҳати дигар доранд. Шоир ончунон табиӣ, ончунон устодона «Ватан» мегӯяд, ки рӯирист иқрои бояд шуд, – то ин дам дар адабиёти муосири тоҷик ватансарое мислаш надида ва нашунида буд.

Шеъри тозаэҷоди шоир – «Ҷонро бифурӯшеду ватанро нафурӯшед»-ро, ки дар саҳифаи фейсбукиаш пешкаши ҳаводоронаш гардид, бори дигар гуфтаҳои болоро тақвият бахшид. Дар ин ғазал шоир қофияҳои зебоеро ба монанди **суман, чаман, куҳан, сухан, ғуссашикан, Ватан ...** интиҳоб намуда, таносуби суханро хеле хуб риоя намудааст. Калимаи “нафурӯшед” ҳамчу радиф ба қор рафтааст. Чунончи:

**Нилуфару садбаргу суманро нафурӯшед,
Як барги хазонранги чаманро нафурӯшед.
Зар меравад аз даст, ба он меҳр набандед,
Як зарраи ин хоки куҳанро нафурӯшед...
Душман нашавад дӯст, фаромӯш насозед,
Бар аҳди тихичаҳд суханро нафурӯшед,...
Таърих баду нек фаромӯш насозад,
Гарди фараҳи ғуссашиканро нафурӯшед.
Аз хилъати ҳастӣ наравад доғи хиёнат,
Ҷонро бисупореду Ватанро нафурӯшед! [4, с. 56]**

Равонии шеъри Муҳаммад Ғойиб, хеле табиӣ ва самимияти он боис гардидаанд, ки каломии мавзунӣ ӯ на танҳо дар ҷомеаи навини тоҷик, балки дар кишварҳои форсигӯи ҳамҷаворамон – Эрону Афғонистон низ маҳбубияти хосае касб кардааст. Дигар паҳлуи шеъри Муҳаммад Ғойиб равонии сухан ва осонии таллафузи шеъраш аст, ки дар шеъри «Дарди меҳр» равшан таҷаллий гардидааст. Чунончи дар фавқ зикр намудем, аксари ашъори Муҳаммад Ғойиб мавзуи Ватану ватандӯстиро дар бар карда, хонандаи ашъорашро ба дӯст доштани Ватану ҳифз намудани марзу буми он даъват менамояд. Қаҳрамони лирикӣ дар шахсияти худаш ҳамаи рукнҳои ватандориро ба хонанда меомӯсонад. Албатта, хонандаи зақӣ пас аз мутолиаи ашъори ватандӯстонаи адиби ватандӯст ҳисси ватандӯстию меҳанпарастияш боло рафта, Ватанро чун гавҳараки чашм ҳифз менамояд. Чунончи:

**Ватан мегӯям аз рӯзе, ки ман фаҳми сухан дорам,
Сухан мегӯям аз рӯзе, ки ман меҳри ватан дорам.
Вафою эътиқоду ифтихорам – қаҳрамононам,
Ба ин ҷамъияти худ гуфтугӯю анҷуман дорам.
Ба дил раҳму ба ҷон сӯзу ба хун нангу ба чашмон меҳр,
Тамомии хулқи ибратбахши миллат дар бадан дорам.
Гирифтам аз ниёгон дарси номӯси ватандорӣ,
Насими бӯи гулбоғи нав аз боғи кӯҳан дорам.
Зи кӯҳаш орзу санге барои лавҳи рӯи гӯр,
Зи хоки пунбапарвардаш таманно як кафан дорам.
На ғайру ошно донад, на сад мушкилкушо донад,
На дунёи даво донад, ҳамон дарде, ки ман дорам.
Зи ман монад асар боғе, намемонад нишон доғе,
Агар доғест, аз роҳи замон дар пираҳан дорам.
Муҳаммад маҳв месозад бадири некиям охир,**

Нихон донҳои Хурмуздӣ ба хоки Аҳриман дорам. [4, с. 60]

Дар ин ғазал низ шоир аз саноеи бадеӣ васеъ истифода кардааст, ки боиси таъмин гардидани бадеияти шеър дар беҳтарин шакл гардидааст. Пеш аз ҳама ёфтани калимаю ибороти мувофиқ дар шеър аз маҳорати баланди шоирии шоири асил дарак медиҳад. Дар ин ғазал истифодаи исмҳои маънӣ, ки дар аксари абёт ба назар мерасанд, хусни ғазалро афзудаанд. Ба монанди: фаҳм, вафо, эътиқод, ифтихор, раҳм, сӯз, нанг, меҳр, хулқ, номӯс, бӯ, таманно, даво, дард, доғ, маҳв, бадӣ, некӣ, ниҳон. Дигар чизе, ки барои дилчасп баромадани шеър боис мегардад, ин интихоби қофияю радифи дуруст дар анвои шеърӣ аст, ки шоир дар интихоби қофияҳои дилнишин – **сухан, ватан, анҷуман, бадан, кӯҳан, кафан, пираҳан** ва монанди инҳо ва радифи **дорам** дар ғазали боло ба муваффақият ноил гардидааст. Инчунин, истифодаи санъати талмеҳ, яъне ёдовар шудани шоир аз нақлу ривоёти гузашта дар мактаи ғазали мазкур аз маҳорати баланди шоир дарак медиҳад.

Дигар чизе, ки наметавонад муҳаққиқ ва ё хонандаро бетараф гузорад, ин фалсафаи шеъри Муҳаммад аст, ки дар мисраъҳои зайл омадааст:

**Гирифтам аз ниёгон дарси номӯси ватандорӣ,
Насими бӯи гулбоғи нав аз боғи кӯҳан дорам...**

Ё ин ки:

**Зи ман монад асар боғе, наметавонад нишон доғе,
Агар доғест, аз роҳи замон дар пираҳан дорам.**

Шоир «дарди меҳр»-ашро ончунон саҳт медонад, ки ҳатто онро бедаво медонад:

**На ғайру ошно донад, на сад мушкилкушо донад,
На дунёи даво донад, ҳамон дарде, ки ман дорам.** [4, с. 68]

Дигар шеъри шоир, ки дар камоли маънӣ ва бадеият суруда шудааст, ғазали «Биё, ки...» мебошад. Дар ғазал мурочиати шоир ба ҳар як шахси ватандор садо додааст, ки ҳамоно мавзуи ватандӯстиро дар бар кардааст. Шоир таъкид мекунад, ки набояд танҳо фикри худро кунем, фикри диёру фикри мусофирони дур аз ватанро бояд қард, ки дар мусофират чонашон ба лаб расидааст. Дар мисраъҳои дигари ғазал қаҳрамони лирикӣ таъкид мекунад, ки аз душманони силоҳбадаст эҳтиёт бояд қард, вагарна ҳама худро бегона аз мо мегурезанд ва мо низ аз худ фирор хоҳем қард. Ин ғазал савтиёти махсус дорад, ки танҳо маҳсули эҷодкории Муҳаммад Ғойиб буда метавонад. Чунончи:

**Биё, ки дар сари як масъала қарор кунем,
Хаёли хеш бас, андешаи диёр кунем.
Мусофирони балабҷонрасида бисёранд,
Пиёдаҳои раҳи дурро савор кунем.
Хамӯш то нараванд аз ҷаҳони пурфарёд,
Мадад ба лолҳои бар лаб оҳдор кунем.
Саволдода чаро посухаш намегирад,
Чӣ сон умед аз ин аҳду эътибор кунем.
Ба дидаҳои камонранги ин ҷаҳон тир аст,
Биё, ки эҳтиёт ҳама зи силоҳдор кунем.
Мураккабӣ, ки гирифтаст рӯи оламро,
Ба содагии хеш ханӯз ифтихор кунем.
Агар дигар накунем ин раҳи ҳаёти хеш,
Ҳама зи ғайру зи худ низ мо фирор кунем.** [4, с. 124].

Дар ин ғазал ба ҳодисаи савтиёти монандшавӣ воҷеҳдорем, ки дар нутқ асосан дар доираи овозҳои ҳаммаҳраҷ ба назар мерасанд. Дар бораи ин падидаи савтӣ олимони асримиёнагии форсу тоҷик бисёр таҳқиқот бурдаанд. Ба унвони мисол Атоулло Хусайнӣ чунин қайд кардааст: «Танофур васфест дар лафз, ки боиси таассури талаффуз ба он мушкил бошад. Ва ин аксар ба он мебошад, ки маҳраҷи эшон ба якдигар бисёр наздик бошад, мисли «ҳиъхаъ» ки номи гиёҳест. Ё миёни каламот аст, ки чун чамъ шуданд, талаффуз ба он мушкил бошад». Ва ба унвони мисол эшон ин мисраъро овардааст:

“Ба қурби қабри ғарибон гузар кунӣ, чӣ шавад”. [7, с. 35]

Дар шеъри Муҳаммад низ ин падида ба назар мерасад. Чунончи:

**Ба дидаҳои камонранги ин ҷаҳон тир аст,
Биё, ки эҳтиёт ҳама зи силоҳдор кунем.**

Дигаре дар каломи мансур ва каломи манзум ба илми бадеъ, яъне санъатҳои бадеи ва илми қофия вобаста аст. Шоирону нависандагон дар осори мансур ва манзуми хеш аз саноеи адаби истифодаи фаровон доранд. Аммо муваффақтарини онҳо касест, ки ин саноеро дар ниҳояти комил истифода бурда тавонад.

Ашъори ноби шоири мумтози тоҷик, шоире, ки шеъраш саропо аз меҳру муҳаббати Ватан қисса мекунад, нангу номуси ҳар як хонандаро бедор карда, ўро ба андешаи ватандорӣ водор мекунад бо лаҳни махсус ва оҳанги гуворову тозақориҳо, ки хоси табиати шоир аст, суруда шудаанд.

Зимнан, қобили зикр аст, ки дар паҳлуи ҳодисаи танофури ҳуруф боз ҳунармандона истифодаву ба таври фосолавӣ ҳамнишин намудани ҳарфе ва риояи таносуби сомиту мусавватҳо дар вожаҳо боиси тавлиди занги ҳуруф ва мусиқии калом, хусусан шеър, мегардад. Забони шеър дар вазну оҳанги калимоти ҳамнишин дар як байт ва ҳамоҳангии овозҳо аз назари нармиву дуруштӣ ва ҳатто бардошту фурӯдошти ҳаракот ниҳода шуда, ки завқу истеъдоди ҳунарманд онҳоро бо ҳам дӯхтааст, то ки хости дили ўро ба сурате муассир ва дилангез баён кунад. Чунончи, такрори вожаи **ман** дар мисраъҳои зер:

Пир манам, ҷавон манам, тир манам, камон манам,

Давлати ҷовидон манам, ман на манам, на ман манам. [4, с. 221]

Олимони араб, калимаҳоеро, ки аз рӯи таркиби овозӣ нарму малех нестанд, «танафур» гуфтаанд. Ин нуктаро дар андешаи олими мумтози эронӣ Хусрави Фаршедвард низ дармеёбем. Ў дар хусуси забони шеър таҳқиқот анҷом дода, барои рангиниву ҷаззобӣ ва дилнишинии шеър риояи ҳафт нуктаро таъкид менамояд, ки аз ҷумла: «Калима набояд дорои танофури ҳуруф ва ситезовой бошад, авомили ситезовой фаровонанд, ки бояд дар бораи онҳо бо ёрии илми савтшиносӣ таҳқиқ кард... ҷаҳорум, иҷтимои вочҳо ва ҳуруфи қариб-ул-маҳраҷ ва ҳамвочгоҳ, панҷум, такрори ду сомит, ...ҳафтум, вучуди ҳуруфи сангин дар калима.» [7, с. 34].

Ин қабил мисолҳо дар абёти Муҳаммад Ғойиб низ кам ба назар намерасанд. Чунончи:

Манам доротарин одам, ватан дорам, ватан дорам,

Ками худро нагӯям кам, ватан дорам, ватан дорам.

Агарчи кулбаам одист, вале дил маскани шодист,

Фараҳ хезад маро аз ғам, ватан дорам, ватан дорам.

Нанолам аз гаронборӣ, напурсам аз касе ёрӣ,

Нагирам қоматамро ҳам, ватан дорам, ватан дорам...

Надонам вақти беморӣ, ба ҷуз меҳри ватандорӣ,

Ба дарди ҷони худ марҳам, ватан дорам, ватан дорам.

Манам доротарин одам, ватан дорам, ватан дорам,

Садоям бишнавад олам, ватан дорам, ватан дорам. [4, с. 88]

Истифодаи овозҳои малехи «м» ва «н» ба шоир имкон дода, то мутантанӣ ва савти гуворои шеърро таъмин намояд.

Чи тавре, ки мисраъҳои фавқ нишон медиҳанд, каломи манзуми шоир ниҳоят гуворову дилкаш аст. Муҳаммад кӯшидааст, ки як вожаи зебову гувороро дар ду маънӣ бо ҳам чуфт намояд: «ками худро нагӯям кам, ватан дорам, ватан дорам...». Шоири ватандӯсту ватанпарвар дар ҳама ҳолат – ҳангоми беморӣ, дар лаҳзаҳои танҳой, ҳангоми фақирӣ аз тақдири Илоҳӣ шукргузор аст, чунки соҳиби Ватан аст, ў Ватан дорад ва бо садои баланд тараннуми Ватан мекунад, то садои қалби ватандӯсташро оламиён бишнаванд. Магар аз ин дида дороии дигаре дар ин олам вучуд дорад!?

Хулоса, нақши саноеи бадеӣ дар сухани мавзун басо калон аст. Агар сухан хушкӯ холи ва бе бадеият гуфта шавад, ба дили хонанда роҳ ёфта наметавонад Унсурулмаолии Кайковус дар боби сиву панҷуми «Қобуснома»-и хеш фармуда: «Эй писар, агар шоир бошӣ, ҷаҳд кун, то сухани ту сахли мумтанеъ бошад. Бипарҳез аз сухани ғомиз ва чизе, ки ту дониву дигаронро ба шарҳи он ҳоҷат ояд, мағӯй, ки шеър аз баҳри мардумон гӯянд, на аз баҳри хеш... Ва агар ғазалу тарона гӯйӣ, сахлу латиф ва тар гӯй ва ба қавофии (қофияҳои) маъруф гӯй, тозиҳои (суханҳои арабии) сард ва ғариб мағӯй; бар ҳасби ҳол ошиқона ва латиф гӯй ва амсолҳои (масалҳои) хуш ба кор дор...» [6, с. 134].

Ҳамин тарик, таҳлили якҷанд порҷаи шеърии шоири хушсалиқа ва хушқалами тоҷик Муҳаммад Ғойиб нишон дод, ки шоир дар суханпардозӣ ва истифодаи саноеи бадеӣ хунару маҳорати хос дорад. Риояи савтиёт ва оҳанги мусикии шеъраш аз кайфияти хосае бархурдор аст.

Шоир кӯшидааст, ки бо эҷодкории махсус, бо истифода аз вожаҳои нарму малех шеъри худро осон ва бидуни мушкеле дар таллафуз ва ғажм пешкаши хонандаи худ бигардонад.

Адабиёт:

1. Ақобиров, Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър. Душанбе. – «Дониш», 1980.
2. Ғойб Муҳаммад Нури дида. Душанбе. «Адиб», 2003.
- Ғойб Муҳаммад Ифтихор. Душанбе. – «Адиб». 2011.
3. Ғойб Муҳаммад Фарёди ёдхо. Душанбе. – «Адиб». 1998.
4. Ғойб Муҳаммад. Девон. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 1113 с.
5. Ғойб Муҳаммад. Чароғи андеша. Гирдоваранда ва муҳаррир Содиқи Завқӣ. // Ғ. Муҳаммад – Душанбе: Ямини Содик, 2007. – 96 с.
6. Кайковус У. Қобуснома. // У. Кайковус. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 200 с.
7. Саидов С. Шеъри шоири асил ва рисолати он. // С. Саидов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013 – 80 с.
8. Сафар У. *Тавбаҳои дардолуд: Ба истиқболи 60-солагии Сайф Раҳимзоди Афғардӣ* // Душанбе: – 2013, 17 октябр.
9. Шамси Қайси Розӣ. «Ал-Муъҷам фи маъойири ашъор-ил-Аҷам». // *Техрон-1338*.
10. Шарифов Маҳмадёр. Шамси Қайси Розӣ - ноқиди шеър. Душанбе-2010.

БАДЕИЯТИ АШЪОРИ МУҲАММАД ҒОЙИБ

Мақолаи мавриди назар ба яке аз мавзӯҳои хеле муҳимми адабиёти тоҷик бахшида шудааст. Зикр кардан бамаврид аст, ки бештари ашъори Муҳаммад Ғойб мавзуи ватандӯстиро дар бар гирифта, инчунин мавзуи панду ахлоқ, ишқу муҳаббат, васфи табиати зебои диёр, даъват ба донишомӯзӣ ва аз худ кардани илму донишро низ фаро гирифтаанд.

Мавриди тазаккур аст, ки дар мақола аз донишмандону олимони кишвар иқтибосҳои зиёде оид ба ҳусну қубҳи ашъори адиб, махсусан ашъори ватандӯстонаи ӯ оварда шудааст.

Ногуфта намонад, ки муаллиф дар мақола пеш аз он ки хусусиятҳои хоси ашъори ватандӯстонаи шоирро бозгӯ намояд, аз осори адибони классикӣ муосир – шоири бузург Абулқосим Фирдавӣ Садриддин Айний ва адиби нуктасанҷ Сайф Раҳимзоди Афғардӣ, ки мавзуоти осораш аз нигоҳи Умар Сафар баҳогузори шудааст, иқтибос овардааст.

Дар маҷмуъ, Муҳаммад Ғойб шоирест нозукбаён, ширинсухан, ватандӯст, ошиқ, ошиқи ватан, диёр, маҳбуба. Шеъраш хонандаи худро пайдо кардаву ашъораш ниёз ба пажӯҳиш дорад.

Калидвожаҳо: Ватан, ватандӯстӣ, меҳанпарастӣ, мавзӯ, шоир, адиб, хонанда, ашъор, осор, эҷодиёти шоир.

ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ ПОЭЗИЯ МУХАММАДА ГОЙИБА

Рассматриваемая статья посвящена одной из важнейших тем таджикской литературы. Стоит отметить, что большинство стихотворений Мухаммада Гоиба включали в себя тему патриотизма, а также тему нравственности, любви, восхваления прекрасной природы страны, призыва к обучению и приобретению знаний.

Можно отметить, что в статье приведено множество цитат поэтов и ученых страны о качестве стихов писателя, особенно его патриотических стихотворений. Нельзя не упомянуть, что в статье, прежде чем пересказать особенности патриотических стихов поэта, автор цитирует произведения классических и современных писателей - великого поэта Абулкаси́ма Фирдоуси, Садриддина Айни и писателя-критика Саифа Рахимзоди Афарди, темы которых был оценен Умаром Сафаром.

В целом, Мухаммед Гоиб – чуткий, сладкоречивый поэт, патриот, влюбленный, любящий свою страну. Его поэзия нашла своего читателя, и его стихи нуждаются в исследовании.

Ключевые слова: Родина, патриотизм, патриотизм, тема, поэт, литератор, читатель, стихи, произведения, творчество поэта.

ARTISTICITY POETRY OF MUHAMMAD GOYIB

The article under consideration is devoted to one of the most important topics in Tajik literature. It is worth noting that most of Muhammad Gaib's poems included the theme of patriotism, as well as the theme of morality, love, praising the beautiful nature of the country, and a call for learning and acquiring knowledge.

It may be noted that the article contains many quotes from poets and scientists of the country about the quality of the writer's poems, especially his patriotic poems. It is impossible not to mention that in the article, before retelling the features of the poet's patriotic poems, the author quotes the works of classical and modern writers - the great poet Abulqasim Firdausi Sadriddin Aini and the writer-critic Saif Rahimzodi Afardi, the themes of which were appreciated by Umar Safar.

Overall, Mohammed Ghaib is a sensitive, sweet-tongued poet, a patriot, a lover who loves his country. His poetry has found its reader, and his poems need research.

Key words: Motherland, patriotism, patriotism, theme, poet, writer, reader, poems, works, poet's creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалилов Голиб Дӯстович – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: 918 73 35 80, email: galilov_2002@mail.ru

Сведения об авторе: Джалилов Голиб Дустович - ассистент общеуниверситетской кафедры таджикского языка Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Тел.: 918 73 35 80, email: galilov_2002@mail.ru

Information about the author: Jalilov Golib Dustovich - Assistant of the Department of Tajik Language and Teaching Methods, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Tel.: 918 73 35 80, email: galilov_2002@mail.ru

ТАСНИФИ ТАРКИБҲОИ ЧУФТИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЛАҲЧАИ ТОЧИКони САМАРҚАНД АЗ ЛИҲОЗИ МАНСУБИЯТ БА ҲИССАҲОИ НУТҚ

Воҳидов А., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Ш. Рашидов

Таркибҳои фразеологӣ (минбаъд – ТФ) дар лаҳҷаи тоҷикони Самарқанд дорои навъи сохторӣ-семантикӣ ва аломати фразеогрмматикӣ мустақиланд. Дар байни теъдоди зиёди таркибҳои фразеологӣ се намуди асосии сохторӣ-семантикӣ ба таври возеҳ чудо мешаванд: ТФ-и чуфт, ТФ-и тафтологӣ ва ТФ-и «якқутба». Дар доираи таҳқиқоти мазкур мо тасмим гирифтаем, ки гурӯҳбандии ҳиссаи нутқии таркибҳои чуфти фразеологӣ лаҳҷаи тоҷикони Самарқанд ё мансубияти таркибҳои чуфти фразеологӣ гӯйиши тоҷикони Самарқандро мавриди таҳқиқ қарор бидиҳем.

Таркибҳои чуфти фразеологӣ (минбаъд - ТҶФ) дар лаҳҷаи тоҷикони Самарқанд қолабҳои устувори пайвастаи иборат аз ду ҷузъи аз лиҳози категорияи морфологӣ комилан баробарҳуқуқ таркиб ёфтаанд. Онҳо ба воситаи пайвандаки энклитикии -у (гунааш -йу), ки маънои пайвандаки ва-ро дошта, ба ҷузъи аввал ҳамроҳ мегардад, пайваст мешаванд. Нишондиҳандаҳои грамматикӣ худи қисмати ҷудонопазир, аз қабилӣ пайвандаки энклитикии -у ва тартиби калимаҳо пурра маънои аслиро аз даст дода, танҳо вазифаи унсури шакли аломатӣ доранд. Қиёс кунед: **лак-у лук** –асбобу анҷоми маишӣ, майда-чайда, **шакл-у шамоил** -намуди зоҳирӣ, **ҳисоб-у китоб**-ҳисобкунӣ, **чон-у чигар** -хешовандон, фарзандон, **сараш-у рӯғана**ш -ихтиёр ба дасти бахтиёр, **пур-у пемон** – фаровон, **арзон-у гарон**–хело арзон, **туфқун-у йахқун** - сармо, **имрӯз-у пага**– рӯзҳои наздик, **ахир-у охирон** -дар ниҳоят ва ғ.

Дар доираи таҳқиқоти мазкур мо ҳар ду нуқтаи назари дар боло зикршударо бобати мансубияти категориявии гурӯҳи лаҳҷавӣ таҳлилшавандаи фразеологизмҳои пешниҳод намуда, мутаносибан ду намуд гурӯҳбандии фразеологизмҳои лаҳҷавиро анҷом медиҳем: аз рӯйи мансубияти категориявии ҷузъи аввал ва аз рӯйи мансубияти семантикӣ ТҶФ ба ин ё он ҳиссаи нутқ. Бояд қайд кард, ки дар дохили ҳар ду гурӯҳбандӣ мо бо дарназардошти дараҷаи серистеъмоли дар забон таркибҳои чуфти фразеологиро ба исмӣ, сифатӣ ва зарфӣ чудо кардаем. Таркибҳои чуфти фразеологӣ, ки ба навъҳои шумораю ҷонишин мансубанд, дар забони лаҳҷавӣ кам ба назар мерасанд. Мувофиқи гурӯҳбандии ҳиссаи нутқии ТҶФ аз рӯйи принсипи мансубияти морфологӣ ҷузъи аввал, ё ин ки маънои яклухти семантикӣ ТҶФ дар маҷмӯъ ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

- а) мансубияти морфологӣ ҷузъи аввали ТҶФ ба ҳиссаҳои нутқ;
- б) маънои яклухти семантикӣ ТҶФ мансуб ба ҳиссаҳои нутқ;

Мавриди зикр аст, ки дар дохили ҳар дуи ин гурӯҳбандӣ аз ҷониби мо гурӯҳҳои чида – воҳидҳои навъи сохторӣ яқсон, ки шомилӣ ТҶФ-и исмӣ, сифатӣ ва зарфиянд, чудо карда мешаванд. Ҳамзамон, ТҶФ-ҳое, ки дар забони лаҳҷавӣ ба навъи ҷонишинҳо мансубанд, камшумор ҳастанд. Тавре аз таҳлили ТҶФ-и маводи гӯйишӣ бармеояд, ба гурӯҳбандии ҳиссаи нутқӣ аз рӯйи аломати морфологӣ ҷузъи аввал ТҶФ, асосан, ба ҳиссаҳои нутқӣ исм, сифат ва зарф нисбат дода мешаванд. Бинобар ин хусусиятҳо, дар аввал гурӯҳбандии ТҶФ-ро аз рӯйи аломати морфологӣ ҷузъи аввал манзур менамоем.

а) Гурӯҳбандии ҳиссаи нутқии ТҶФ аз рӯйи аломати морфологӣ ҷузъи аввал. ТҶФ -и исмӣ. Дар ин гурӯҳ мо ТҶФ-ро баррасӣ мекунем, ки ҳар ду ҷузъи онҳо исманд. Агар ҷузъи аввал бо исм ифода карда шавад, пас ҷузъи дуюм аз рӯйи ҳамаи хусусиятҳои морфологӣ ба ҷузъи аввал мувофиқат мекунад ва таркиб дар маҷмӯъ тамоюли исмӣ дорад. Маъмулан, ҷузъҳои ТҶФ аз рӯйи ифода чида шуда меоянд. Бояд зикр намуд, ки гурӯҳи мазкур сершумор аст. Масалан: **Лайли-йу Мачнун** – ошиқон, **Тойир-у Зӯ(х)ро** – ошиқу маъшук, **Ҳасан-у Ҳусен** – синабанд, **Эшмат-у Тошмат** – ҳар кас, шахси ростода, **хат-у**

савод – саводнокӣ; **сар-у тан** – либос; **нон-у насиба**–ризқ, ҳаёт ва ғ. Мисолҳо: Ин йошо-ба бутун шарм-у ҳайо намонд. Пеши ҳама-ба **Тоҳир-у Зӯхро** шуда, шарм надошта мегардан (Чавонони муосир эҳсоси шармро тамоман гум кардаанд. Дар пеши назари ҳама чун Тоҳиру Зӯхро, хичолат накашида, гашту гузор мекунанд). Хӯ дугона, вай **Ҳасан-у Ҳусен**-ат-а тӯғрӣ қада мон (Дугона, синабандатро дуруст кун). Ту ин ча пеши ман-ба **Эшмат-у Тошмат**-а гифта набийо. Моон ҳамеша-а худ-ам-о ҳал мукунем (Ҳар касро назди ман наор. Мо ҳама чизро худамон ҳал мекунем).

Зикр намудан бамаврид аст, ки танҳо барои гурӯҳи мазкур мо мансубияти ҳар ду чузъро ба гурӯҳи исм ҳатмӣ мешуморем. Ин равиш асоси мантиқии хеле табиӣ дорад. Зимни дақиқтар дида баромадани масъалаи мазкур аён мешавад, ки вучуди исм дар ҳайати таркибҳои гурӯҳи худокардаи мо ҳатмию ҳамешагӣ ба шумор меравад, чунки танҳо исм соҳиби аломатҳо шуда метавонад. Пас, ба гурӯҳи ҷудошуда ТҶФ-и иборат аз ду исм дохил мешаванд. ТҶФ-и дар гурӯҳи мазкур ҷамъомада, аз рӯйи қолаби «исм + исм» сохта шудаанд. Ҷузъҳои ТҶФ-и навъи мазкур ба ҳам баробар ва ҳамдигарро пуркунанда ҳастанд. Ин ҷо бояд шаклҳои грамматикӣ хоси ҷузъҳои ТҶФ (дар ин зимн хоси исм) ва дараҷаи татбиқи онҳо мавриди тавачҷуҳи махсус қарор дода шавад. Тавре қайд гардид, ТҶФ-и ба гурӯҳи мавриди назар дохилшаванда ба низоми ягонаи сохторӣ тобеъ буда, ба як қолаб тааллуқ дорад.

ТҶФ -и сифатӣ. Ин гурӯҳро «сифатӣ» номида, мо мақсад доштем, дар ҳайати чузъии ТҶФ -и мазкур мавҷуд будани сифатро таъкид созем. Бояд қайд кард, ки ба гурӯҳи мавриди назар дар доираи низоми фразеологӣ забони лаҳҷавӣ дараҷаи баланди маҳсулноқӣ хос аст. Ҳамнишинии ду сифати якнавъ ТҶФ-и дорои тамоили сифатиро ташкил медиҳад. Масалан: **пойлӯч-у саллӯч** – камбағал, **хушк-у холи**– беҳуда, **гӯл-у гаранг** – содалавҳ, ҷохил; **дур-у дароз** – тулонӣ, давомдор; **сарсон-у саргардон** – оворагард; **якдил-у якҷон** – муттаҳид; **серлаб-у даан**– лаққӣ, сергап: О, вай баччи ёфта-г-ет бутун **саллӯч-у пойлӯч** будас-ку (Азизам, бачае, ки ёфтӣ, тамоман камбағал аст); Ин гап-о-йи **хушк-у холи**-йа гӯш қада шиштан-ба ман-а вахт-ам нест (Ман вақт надорам, ки суханҳои беҳудаи шуморо гӯш кунам). Ин **гӯл-у гаранг**-а а гичо ёфтӣ (Ин одами содалавҳу ҷохилро аз кучо ёфтӣ); Ин қата гап-а **дур-у дароз** нақун. Ду да(х)ан гап занӣ, худ-аш мефа(х)мат (Ту ин суҳбатро кашол надех. Ба ӯ ишора кун, худаш мефаҳмад); Ин кучуки **сарсон-у саргардон**-ат-а сар-ат-ба зан (Ту ин сағи бесоҳибро ба худат гир, ба ман лозим нест); Духтар-ч-еш йак-ам **серлаб-у да(х)ан**, ки ҳич мондан гиред. Йак-та гап-атон-ба, сад-та ҷавоб митийат. Вай катӣ Худо бас набийот, банд-еш бас омада наметонат (Духтараш бисёр сергап аст. Як савол диҳед, сад то ҷавоб мегиред. На ҳама метавонанд бо ӯ баробар шаванд).

ТҶФ-и зарфӣ. Дар ин гурӯҳ зарфҳои якнавъ ҳамнишин мешаванд: **пеш-у қафо** – аз дунбол, **шаб-у рӯз** – ҳамеша: Келин биринҷ-а ҳама вах(т) тоза қада монет, вахт-у бевахт ме(х)мон омада мондан-аш мумкин. (Келин, ҳамеша биринҷро тоза карда монед, зеро ногаҳон, бамаврид метавонад меҳмон ояд); **Шаб-у рӯз** кор-аш ҳамин. Йак эрӯ-ӯрӯ-ба ниго қадан-ба вахт-аш нест. (Ӯ ҳамеша вақт надорад. Ҳатто барои нигоҳубини ҳавлӣ вақташ намерасад).

Боиси тавачҷуҳ аст, ки дар ҳамаи мисолҳои манзуршуда нақши ҳар чузъ то ҳадди камтарин расида, меҳварият бошад, маъмулан, тавассути асосҳои зарфие, ки аз қабл маънои тамоми ТҶФ-ро дар маҷмуъ муқаррар месозанд, ифода меёбад.

Инак, болотар гурӯҳбандии ТҶФ -ро аз рӯйи мансубияти ҷузъҳои он ба ҳиссаҳои муайяни нутқ манзур намудем. Зикр гардид, ки тақсмоти мазкур хусусияти хеле шартӣ дорад, танҳо аз он сабаб, ки дар ҳамаи гурӯҳҳои манзуршуда исм, сифат ва зарф (ба ҳайси чузъи ҳатмӣ дар дохили ТҶФ) ҳамчун чузъи доимӣ ба назар мерасад. Далели мазкур мусаллам аст, бинобар ин номгузориҳои гурӯҳҳои болотар зикрфта шартӣ буда, аз мансубияти ҳиссаи нутқии чузъи аввали ТҶФ бармеоянд. Мо танҳо се гурӯҳи ТҶФ-ро аз рӯйи мансубияти ҷузъҳои аввали онҳо ба ҳиссаҳои муайяни нутқ дида баромадем. Дар асл, низоми фразеологӣ забон аз нуқтаи назари мансубияти ҳиссаи нутқии чузъҳо, ки воқеан, дар забон бо серистеъмолии начандон зиёд фарқ мекунад, гуногунрангтар муаррифӣ шудааст.

б) Гурӯхбандии ҳиссаи нутқи тҷф аз рӯи маъноӣ яклухти семантикӣ. Байни нишондихандаи категориявии мувофиқати семантикии ТҶФ дар маҷмӯъ ба ягон ҳиссаи мушаххаси нутқ, яъне аз рӯи принсипи мансубияти семантикии ТҶФ робитаи мутақобилаи муайян вучуд дорад, ки на ҳамеша яксон зоҳир мешавад. Ҳангоми муқаррар кардани мансубият ба ҳиссаҳои нутқ на ҳамеша метавонанд нишондихандаҳои категориявӣ ба қор раванд. Таҳқиқи ТҶФ дар вачҳи семантикӣ имкон медиҳад, ки дигар намуди гурӯхбандӣ аз рӯи нисбат доштан ба ҳиссаи мушаххаси нутқ дар дохили гурӯҳи зикршудаи ТҶФ: аз рӯи принсипи маъноӣ яклухти семантикии ТҶФ дар маҷмӯъ, яъне аз рӯи принсипи мансубияти семантикиро анҷом диҳем. Аз назари равиши мазкур ТҶФ-и басо сершуморро ҷудо намудан мумкин аст.

Аммо, мушоҳидаҳои маводи ҷамъоваришудаи фразеологӣ нишон доданд, ки аз байни гурӯҳҳои мавҷуда маҳсулнокии баландтарин ба ҳамон се гурӯҳ: исмӣ (аз рӯи семантикаи худ мансуб ба исм), сифатӣ (аз рӯи семантикаи худ мансуб ба сифат) ва зарфӣ (аз ҷиҳати семантикӣ мансуб ба зарф), ки мо дар гурӯхбандии қаблӣ муаррифӣ карда будем, хос аст. Инак, дар бораи гурӯҳҳои таъкидшуда муҳтасар маълумот медиҳем.

ТҶФ-и исмӣ. Ба гурӯҳи мавриди назар ТҶФ-е муттаҳид карда шудаанд, ки бо маъноӣ яклухти семантикии худ бо исм ҳамбастаанд. Мувофиқи маъноӣ яклухт ҳамнишинии ду ТҶФ-и ҳамнавьӣ прономинативӣ (ҷонишинӣ) тамоюли субстантивиро ташкил медиҳад, аз нуқтаи назари морфологӣ ҷузъи аввал ба ҷонишин мувофиқат мекунад. Муқоиса кунед: **Ту-йу ман** – ҷанҷол: Шаб дад-ет камитет кати **ту-йу ман**-ба рафта (Дирӯз, падарат бо раиси маҳалла ҷанҷол карданд); **Сан-у ман** (иктибос аз забони ўзбекӣ) – ҷанҷол. Ака-ука шаб **сан-у ман** – ба рафта-дӣа (Бародарон дишаб ҷанҷол бардоштанд).

Ҳамзамон, падидаи исмгардӣ метавонад тавассути асосҳои феъл низ ифода ёбад: **дав-у ғеч** – ҷидду ҷаҳд; **шин-у хез** – рафтору кирдор, **йофт-у тофт** – даромад ва ғайра, ки дар ин зимн мувофиқати морфологӣ риоя гаштааст. Муқоиса кунед: **Дав-у ғеч** қада, ахир ҳавлӣ-йа ном-и худ-ам-ба гузаронда гифта (Ниҳоят, бо ҷидду ҷаҳди зиёд хонаро ба номи худам гузарондам); Ҳамун духтар-ат-а **шин-у хез**-аш ман-ба ҷудо маақул-дӣа (Рафтору кирдори духтарат ба ман хеле маъқул аст); **Йофт-у тофт**-аш калон вай-йа, худ-аш-ба тинҷ, қор-аш-ам зӯр (Ў даромади кофӣ дорад, осудаҳол зиндагӣ мекунад ва қори сазовор дорад);

Тавре аз мисолҳои дар боло зикршуда мушоҳида мешавад, аз рӯи аломати категориявии ҷузъи аввал намунаҳои ТҶФ-и мазкур ба гурӯҳи феълӣ мансубанд, чунки асоси грамматикӣ онҳоро ҷузъи аввали бо феъл ифодаёфта ташкил медиҳад, аммо бинобар ба маъноӣ исм ифода ёфтанишон, онҳо аз ҷиҳати семантикӣ ба гурӯҳи исмӣ мансубанд ва метавонанд бо синонимҳои «ғайрат», «рафтор» ва «даромад» иваз карда шаванд.

ТҶФ-и сифатӣ. Аломати умумии семантикии ТҶФ-и сифатӣ дар ҷигунагӣ ва хосиятро ифода намудани онҳо зоҳир мегардад. Тавассути ин маъноӣ категориявӣ алоқа ва ҳамбастагии ТҶФ-и дахлдор аз лиҳози ба сифат мансуб будани онҳо таъмин карда мешавад. Дар нақши ҷузъҳои бартаридоштаи дохили ТҶФ-и навъи мавриди назар сифатҳо қорбаст мешаванд. Таҳқиқоти маводи мушаххаси фразеологӣ аз ҷониби мо анҷомёфта нишон дод, ки ҷузъи аввали сифатӣ ақсар вақт метавонад бо ҷузъҳои дар забони лаҳҷавӣ ба таври алоҳида истеъмолнашаванда ва маъноӣ семантикинадошта пайваст шаванд. (мук.: **ҳаром-у ҳариш** – бесифат; **тит-у парит** – пароканда; **ҳом-у хатал** – ноқис, **пур-у пемон** – фаровон ва ҳ.к. Дар ташаккули ТҶФ-и зикршуда калимаҳои аз лиҳози истеъмол архаистии «**ҳариш, парит, хатал, пемон**» нақши муайян мебозанд. Дар чунин ҳолатҳо, ин ҷузъҳо, маъмулан нақши асосӣ ва маъносозро иҷро намекунанд, балки ғолибан ҳамчун ҷузъи муассирсозанда ё ба шакли ба худ хос маънидодшаванда ба қор мераванд. Дар ТҶФ-и гурӯҳи мавриди назар, нақши бартаридоштаи ҷузъи аввали сифатӣ мусаллам аст. Дар баъзе ҳолатҳо ҳар ду ҷузъи ТҶФ-и сифатӣ дар забони гуфтугӯӣ алоҳида истеъмол намешаванд ва маъноӣ луғавӣ надоранд, лекин дар маҷмӯъ, дар шакли тому яклухт маънии семантикӣ қасб мекунанд. Мисол: **апоқ-у чапоқ** – аҳл, бо ҳам аҳл: Ҳа, илойим зан-у шӯ апоқ-у чапоқ шуда раван (Худо кунанд, ки навхонадорон ҳамеша бо ҳам аҳл зиндагӣ кунанд).

Тавре аз баррасии гурӯҳҳои дар боло зикршудаи ТҶФ аён гардид, маънои яклухт аломати асосии семантикии ТҶФ-и сифатӣ ба шумор меравад.

ТҶФ-и зарфӣ. Аз рӯи маънои луғавию грамматикӣ худ ТҶФ-и ба гурӯҳи мавриди назар шомилгашта ба зарфҳо тааллуқ дошта, ба осонӣ бо ин ҳиссаи нутқ иваз карда шуда метавонанд. Ба гурӯҳи мазкур дараҷаи баланди маҳсулноки ва серистеъмоли дар низоми фразеологӣ забони лаҳҷавӣ хос аст. Мавриди зикр аст, ки ТҶФ -и гурӯҳи манзуршуда дар асл на ҳамеша сирф зарфист, чунки ҷузъи морфологӣ онҳо на бо зарфи асли, балки бо феъли ҳоли аз рӯи вазифаи худ ба зарф қаробатдошта ифода ёфта, ҳамчун ТҶФ-и зарфӣ корбаст мегардад. Мисол: **дида-йу-дониста** – огоҳона, **кашида-йу кушода** – саҳт ва обдор: Шаб чойхона-ба ҳамсо-йи ҳақорат-ч-ет-а кашида-йу кушода йак зад-ам, ки таги каравот-ба даромда рафт (Дишаб дар чойхона ҳамсоия ҳақоратчиетро чунон саҳт ва обдор задам, ки ба таги кат ғелида рафт). Мисол: **сӯхта-йу пухта** – бо машаққат ва заҳмат: Дан-и ҳами қата сол-ба қиян-ат ман-а йагон марта-йам хавар нағифт. Ман бошам, вай-а сӯхта-йу пухта калон қадагӣ будам (Дар тули ин солҳо бародари ту боре ҳам ба дидани ман наомадааст, ҳол он ки ман ўро аз хурдӣ бо машаққат ва заҳмати зиёд ба воя расондам); **нарезонда-йу начакконда**-дақиқ, бе каму кост: Духтар-атон шабангӣ гап-а, аллақай, нарезонда-йу начакконда ҳамсоия-ба бурда расондас-дийа (Духтари шумо тамоми суҳбати дирӯзаи моро бе каму кост ба ҳамсоия мо бурда расондааст);

Тавре аз мисолҳои манзургашта аён мешавад, мисолҳои **дида-йу-дониста, кашида-йу кушода, сӯхта-йу пухта, нарезонда-йу начакконда** аз рӯи аломати категориявии ҷузъи аввал ба гурӯҳи ТҶФ-и феъли ҳоли нисбат доранд. Азбаски асоси онро ҷузъи аз лиҳози грамматикӣ аввали бо феъли ҳол ифодаёфта ташкил медиҳад, пас бинобар возеҳ будани маънои зарфӣ онҳо аз ҷиҳати семантикӣ ба зарф нисбат дода шуда, аксар вақт метавонанд бо зарфҳои ҳаммаъно иваз карда шаванд. Ҳолати шабеҳ дар ТҶФ-и **вахт-у бевахт** – ногаҳон, бемаврид (вобаста ба аломати категориявии ҷузъи аввал); **бахуда-йу беҳуда** – бесабаб ва ғайра низ мушоҳида мегардад.

Дар гурӯҳи ТҶФ-и зарфӣ таркибҳои фразеологӣ ҷуфти пешвандӣ, аз қабилҳои **ба чон-у дил** – аз самими қалб: **бе ном-у нишон** – беасар, **бе дом-у дарак** – бедарак ва ғайра хеле фаъол мебошанд. Дар баробари ТҶФ-и пешвандӣ дар забони гуфтугӯии лаҳҷавӣ ТҶФ – пасвандӣ низ вомехӯранд, мисол: **чон-у дилам кати** – аз самими қалб, аз сидқи дил. Он муодили ТҶФ-и пешвандии **ба чон-у дил** – аз самими қалб, аз сидқи дил мебошад.

Маънои мафҳумӣ дар доираи баъзе ТҶФ-и пешвандӣ дар натиҷаи тирашавӣ ё архаистишавии шакли дохили падида меояд, масалан, маънои ТҶФ-и пешвандии **бе гап-у калоча** – бе чуну чаро, ки дар сохта шудани нақши муайяно роҷаи аз ҷиҳати соҳаи истеъмом архаистии **калоча** – гапу хабари зиёдати мебозад, аз ҳамин қабил аст.

Таркибҳои фразеологӣ, ки дар заминаи онҳо ТҶФ-и шабеҳ пайдо шудаанд, аз ҷиҳати вазифа бо зарфҳо алоқаманд буда, аз ҷиҳати семантика ба онҳо нисбат дода мешаванд. Дар натиҷаи маънои маҷозӣ гирифтани ва сипас ба фразеологизм мубаддал шудани ТҶФ-и мансубиятдор онҳо ҳамчун ТҶФ-и зарфӣ ба кор мерафтагӣ шуданд. Зимнан, нисбатдиҳии ассотсиативӣ (фикран қаробатдошта)-и ТҶФ-и мазкур ба зарфҳо, ки ба тамоили семантикии ТҶФ асар гузошт, ҳифз гашт.

Ғайр аз таркибҳои ҷуфт, ки аксарияти мутлақи маводи лаҳҷавии забонро дар шакли пайвандақдори худ ташкил медиҳанд, дар шумори хеле кам таркибҳои ҷуфт бо шакли бепаивандакии онҳо низ вомехӯранд. Таркибҳои ҷуфти бепаивандақ ғолибан аз пайвастшавии бевоситаи ду ҷузъи аз рӯи маъно гуногун, аммо аз ҷиҳати категориявӣ баробар сохта мешаванд. Мисолҳои ин қабил таркибҳо инҳоянд: пага-фардо – дар ояндаи наздик; имрӯз-пага – рӯзҳои наздик, соғ-саломат сиҳату саломат; калла-поча – таоми яхнӣ аз сару пойи чорво; кашида-кушода (лафз. кашида-кушода – саҳт, бо тамоми қувват).

Таркибҳои мазкур метавонанд пайвасти унсури аз ҷиҳати луғавӣ комил бо унсури дар истеъмоли озоди забони лаҳҷавӣ дучорнашаванда ё бо ҷузъи тақлиди овозӣ низ ба шумор раванд: андак-мундак – ночиз; чала-чулпа – рӯякӣ; алғав-далғав – бесару сомон. Ҳамаи ТҶФ-и бепаивандакро инчунин, метавон бо пайвандаки -у ё гунаҳои он корбаст

намуд. Масалан, ТҶФ-и фавкуззикр дар гунаи пайвандақдор чунинанд: пагайу фардо, соғу саломат, кашидаю кушода, алғаву далғав. Бо вучуди ин, бояд ба назар гирифт, ки на ҳама таркибҳои чуфтии дар шакли пайвандақдор дучоршаванда дар гунаи бепаивандақ дида мешаванд. Ин таркибҳои чуфти бепаивандақ тибқи гурӯҳбандии ҳиссаи нутқӣ ба ТҶФ-и исмӣ (калла-поча), сифатӣ (соғ-саломат, алғав-далғав) ва зарфӣ (пага-фардо, имрӯз-пага, чала-чулпа, кашида-кушода) мансубанд.

Гуфтаҳои болоро чамъбаст намуда, мехоҳем қайд кунем, ки маъноҳои луғавии чузъҳои таркибҳои чуфти фразеологгии исмӣ, сифатӣ ва зарфӣ дар маънои томи воҳиди ягона муттаҳид карда шуда, мувофиқи маънои яклухт ба ҳиссаҳои дар боло зикршудаи нутқ нисбат дода мешаванд.

Адабиёт:

1. Аламшоев, Ш.М. Копулятивные фразеологические единицы. Актуальные проблемы памироведения. Мат-лы (тезисы и доклады) междунар. конф., посв. 60-летию доктора филологических наук, профессора М.М. Аламшоева 15-16 ноября 2016 г. – Хорог: Хушкор, 2016. – с. 91

2. Аламшоев, Ш.М. Адвербиальные фразеологические единицы в шугнанском языке. Теоретическая и прикладная лингвистика. – Благовещенск: Ам. Гу, 2016. – Вып 2. – № 2. – с. 26–36.

3. Аламшоев, Ш.М. Адъективные фразеологические единицы шугнанского языка. Культура и цивилизация. М.: – 2017. Том 7. – № 2А. – с. 204–213.

4. Бехбуди Н. Говор Самаркандских таджиков: автореф... дис... канд... филол... наук. – М, 1956. – 22 с.

5. Гадоев Н. Хусусиятҳои луғавию семантикӣ ва сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои чанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб): автореф. рис. докт. илми филол. – Душанбе, 2019. – 42 с

6. Джалилов Х. Структурно-семантические особенности и синтаксические функции фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке: Авторефер. дис... канд. филол. наук. – Душанбе, 1976. – с.52

7. Кабилов, Ш. Меъёрҳои ҳамнишинии воҳидҳои луғавии чуфтистеъмол. Сухан аз арши барин омадааст. – 2014. – с.149-154.

8. Кодиров Д.С. Структурно-грамматическая характеристика диалектной фразеологии (на материале Дарвазского говора таджикского языка): автореф. канд. дис.... – Душанбе, 2007. – 24 с..

9. Мачидов Х. Таркибҳои чуфти фразеологӣ дар забони асарҳои М.Турсунзода. Мактаби советӣ.– 1981. – № 10. с. 15-17.

10. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка: автореф. дис.... док. филол. наук: 10.02.22. – Душанбе, 1995. – 48 с.

11. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка. – Москва: Наука, 1981. – 275 с.

12. Саидов Р. Пайвастиҳои фразеологӣ дар назми халқӣ// Мактаби советӣ, №7, 1980. – С. 13-18.

13. Холов П. Причастные фразеологизмы говора таджиков Самарканда // Тезисы докл. респ. конф. молодых ученых).–Душанбе, 1977.–48 с.

14. Ҳасанов, М.М. Рочей ба баъзе хусусиятҳои лексикӣ-морфологгии таркибҳои чуфти фразеологӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалии «Таҳсилот ва илм дар асри XXI: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд» бахшида ба «70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 256. – с. 284-288.

15. Ҳасанов, М.М. Хусусиятҳои ҳиссаи нутқии таркибҳои чуфти фразеологӣ дар «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ. Забон – ҳастии миллат (маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ «Масъалаҳои сарфи забони тоҷикӣ ва усули таълими онҳо»). – Душанбе, 2019. – с. 190-198.

16. Ҳочиев С. Таркибҳои ҷуфт дар забони тоҷикӣ. Мақтаби советӣ, 1. 01.1967. – С. 28-30.

ТАСНИФИ ТАРКИБҲОИ ҶУФТИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЛАҲҶАИ ТОҶИКОНИ САМАРҚАНД АЗ ЛИҲОЗИ МАНСУБИЯТ БА ҲИССАҲОИ НУТҚ

Дар мақола гурӯҳбандии таркибҳои ҷуфти фразеологи (минбаъд-ТҶФ)-и лаҳҷаи тоҷикони Самарқанд тибқи мансубияти ҳиссаинутқӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар доираи таҳқиқи мазкур моҳияти сохторӣ ва гурӯҳбандии ТҶФ бо назардошти мансубияти ҳиссаинутқӣ мутобиқан мувофиқи принсипи категорияи морфологии ҷузъи аввал ва маъноӣ яқлукти семантикии ТҶФ омӯхта мешавад. Вобаста ба ин гурӯҳбандӣ ТҶФ ба исмӣ, сифатӣ ва зарфӣ ҷудо карда мешаванд. Қайд мегардад, ки моҳияти сохтории таркибҳои фразеологӣ дар таҳқиқи минбаъдаи воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ҷанбаи муҳим ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: таркибҳои ҷуфти фразеологӣ, гурӯҳбандӣ, забони лаҳҷавӣ, моҳияти сохторӣ, нисбати морфологӣ, маъноӣ яқлукти семантикии ТҶФ, ҳиссаҳои нутқ, исмӣ, сифатӣ, зарфӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ КОПУЛЯТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ САМАРКАНДСКОГО ДИАЛЕКТА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА ПО ЧАСТЕРЕЧНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

В статье рассматривается классификация копулятивных фразеологических сочетаний (далее-КФС) самаркандского диалекта таджикского языка по части речной принадлежности. В рамках данного исследования проводится анализ структурной природы и классификации КФС с учётом их принадлежности к конкретным и определённым частям речи на основе принципов морфологического соответствия первому компоненту или общему семантическому значению КФС в целом. В соответствии данной классификации КФС подразделяются на субстантивные, адъективные и адвербиальные фразеологические сочетания. Отмечается, что структурная природа фразеологических сочетаний является важным аспектом в исследовании фразеологических единиц таджикского языка.

Ключевые слова – копулятивные фразеологические сочетания, классификация, диалектный язык, структурная природа, морфологическая соотнесенность, обобщённое семантическое значения КФС, части речи, субстантивный, адъективный, адвербиальный.

GROUPING OF PHRASEOLOGICAL PAIRS OF THE SAMARKAND TAJIK DIALECT ACCORDING TO PARTS OF SPEECH

The classification of copulative phraseological combinations of Samarkand dialect of the Tajik language according to part-speech affiliation is discussed in the article. Within the framework of this study, the structural nature and belonging of the Copulative Phraseological combinations to any specific part of speech is analyzed based on the morphological correlation of the first component or the generalized semantic meaning of the Copulative Phraseological combinations as a whole. In accordance with this classification, Copulative Phraseological combinations are divided into substantive, adjective and adverbial phraseological combinations. It is noted that this nature of phraseological combinations is an important aspect in the study of phraseological units of the Tajik language.

Key words: copulative phraseological combinations, classification, dialect language, structural nature, morphological correlation, generalized semantic meaning of Copulative Phraseological combinations, parts of speech, substantive, adjective, adverbial.

Маълумот дар бораи муаллиф: Воҳидов Абдуваҳҳоб – муаллими калони кафедраи забону адабиёти тоҷик ва филологияи забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов,. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Ўзбекистон, ш. Самарқанд, хиёбони Булвар, 27. Тел.: (+998) 915-54-80-40.

Сведения об авторе: Вохидов Абдуваххоб – старший преподаватель кафедры таджикского языка, литературы и филологии восточных языков Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова. Адрес: 734025, Республика Узбекистан, город Самарканд, проспект Бульвар, 27. Тел.: (+998) 915-54-80-40.

Information about the author: Vokhidov Abduvakhob is a senior lecturer at the Department of Tajik language, literature and philology of oriental languages at Samarkand State University named after Sharof Rashidov. Address: 734025, Republic of Uzbekistan, Samarkand city, Boulevard Avenue, 27. Tel.: (+998) 915-54-80-40.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

1. Ҷ. Алимӣ., Даминзода Х.А. Мазмун ва муҳтавои корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба усулҳои мудирияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ	5
2. Гулмадов Ф., Шарипова М.А. Дидактический анализ содержания стандартов и программ общего образования.....	12
3. Иброҳимов Г., Абдуллоҷони Ҳ. Технологияи рушди тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	19
4. Қодирова Д.Т., Тошматов А.Д. Проблемаҳои гузаронидани машғулиятҳои амалӣ аз рӯйи физика дар шароитҳои технологияҳои кредитии таълим ва роҳҳои ҳалли онҳо.....	26
5. Гулов А.А., Холов А.А., Гулов Р.А., Шералиев Б.Р. Шарҳи баъзе масъалаҳои физикӣ дар “Заҳираи хоразмшохӣ”-и Исмоили Ҷурҷонӣ.....	36
6. Бобоев Б.Ҷ., Уроқов М.Д., Назаров А.Ҷ. Нақши мустақилият дар ҷараёни таълими фанни химия.....	42
7. Уроқов М.Д., Холназаров С., Назаров А.Ҷ. Омӯзонидан ва ташкили гузаронидани таҷрибаҳо ва машғулиятҳои шавқовар яке аз василаҳои асосии ташаккули самаранокии таълими химия.....	49
8. Давлатова Н.Ҳ. Корҳои беруназсинфӣ ва берунамактабӣ омили асосии ташаккули додани қобилияти эҷодии наврасон.....	55
9. Назаров Ҳ.С., Иброҳимов Г. Инъикоси масъалаҳои ахлоқӣ дар осори Шох Неъматуллоҳи Валӣ	61
10. Алиева Б.А. Мулоҳизаҳо дар бораи нутқи хонандагон	66
11. Атоева Ш.Б. Масъалаи рушди малакаи муошират ва таснифоти матнҳо дар фаъолияти суҳанварии хонандагони синфҳои 5-9.....	72
12. Афизов С.Х. Рушди технологияи иттилоотӣ дар ташаккули фаъолияти таълимию маърифатии донишҷӯён.....	77
13. Исоева Д.С. Экономическая подготовка как фактор развития трудового воспитания учащихся.....	85
14. Мирзоева С., Рамазонова Р. Дарсҳои ғайрианъанавии хонандагони таҳсилоти махсус ҳамчун меъёри муосири самаранокии таълим.....	91
15. Назаров Ф.Л., Оймаҳмадов М.Н., Абдуллоев Ш.С. Асосҳои ташкиливу педагогии низоми тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ.....	98
16. Палавонов А.М. Роҳ ва усулҳои муосири таълими фанни таърихи халқи тоҷик дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	105
17. Пириева Д.С., Холназаров С. Фардиқунонии фаъолияти таълимӣ дар рушди шавқи маърифатии хонандагон.....	113
18. Саидов П.А. Фарҳанги ҷисмонӣ, варзиш ва фаъолияти касбии омӯзгор.....	120
19. Файзалии М. Вазъи омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	128
20. Ҳасанов Ф.З. Технологияи истифодаи бозиҳои дидактикӣ дар омӯзиши забони англисӣ.....	133
21. Ҳасанов Ф.З. Бозии забонӣ ва муносибати он дар лексикони дузабонии сунъӣ	141
22. Ҳаффиҷзода А.Ф. Ҷанбаҳои асосии саводнокии рақамии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарси технологияи иттилоотӣ.....	147
23. Ҳалимов К.А., Тураев З.Н., Усмонова Д.С. Роҳу восита ва шароити педагогии ташкили самараноки ташаккули шуури экологӣ тавассути ташкили ҷорабиниҳои экологӣ-минтақашиноӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии асосӣ.....	154

24. Джумаева Ш.И. Роль и место современной технологии в формировании учебно-познавательной и интеллектуальной деятельности студентов при изучении экологии.....	162
25. Шамсуллоева С.С. Бо истифодаи методика ҳалли масъалаҳо аз фанни химияи технологӣ.....	167
26. Шарипов Х.А., Назиркулов Т.А. Формирование профессиональной межкультурной коммуникативной компетентности студентов полиэтнических групп в процессе обучения иностранному языку.....	172
27. Шерматов Ш.М. Особенности технологии проектирования учебного процесса во время учебных занятий по физике.....	178
28. Кӯчарзода Ҳ.А. Тарбияи инсон дар достони «Саломон ва Абсол»-и Абдурахмони Чомӣ.....	183
29. Ҳамидова Д.Ҳ. Асосҳои амнияти иттилоотии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	188

ФИЛОЛОГИЯ

1. Гулов С.Н. Воситаҳои электрони ахбор ва фаъолияти PR.....	196
2. Сафарзода М.А. Пешвои миллат, бренди давлат ва заминаҳои стратегии амалишавии он.....	201
3. Маъмурзода Н.М. Таъсири раванди ҷаҳонишавӣ ба ҳолат ва дурнамои рушди воситаҳои ахбори оммаи маҳаллии Тоҷикистон.....	205
4. Нурматова З.Ш. Сложноподчиненные предложения с придаточными атрибутивными компонентами в сопоставительном аспекте.....	213
5. Сайфуллоев Х.Г., Умедов Ш.Х. Вазифаҳои дейктикии ҷонишинҳои ишоратӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ.....	219
6. Рахимов А.А. СМИ как фактор формирования институтов гражданского общества в Таджикистане.....	226
7. Шарипов С.И., Фақиров Х.Н. Шинохти маҳорати эҷодии Озар аз нигоҳи паҷуҳандагон, адибон ва мунаққидон.....	234
8. Ҷурақулов Б.Р. Истилоҳоти синоними нақлиётӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	240
9. Рахимов А.И. Корбурди воҳидҳои фразеологӣ дар ашъори Ҳақназар Ғоиб.....	247
10. Амирова С.А. Категорияи феълҳои замони дар забоншиносии муқоисавӣ.....	253
11. Исмоилова М.И. Фразеология яке аз соҳаҳои мустақили забоншиносӣ.....	259
12. Раҳимова А.Ҷ. Мафҳуми «ибора» дар забоншиносии муосир.....	263
13. Ҳочатуллои М.Ҳ., Меҳрафзои Н., Абдулманнонзода М.А. Муносибати эҷодии Амир Хусрави Деҳлавӣ бо Саъдии Шерозӣ.....	267
14. Ҷалилов Ғ.Д. Бадеияти ашъори Муҳаммад Ғойиб.....	272
15. Воҳидов А. Таснифи таркибҳои ҷуфти фразеологӣ лаҳҷаи тоҷикони Самарқанд аз лиҳози мансубият ба ҳиссаҳои нутқ.....	279

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант, докторанти PhD, унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных. Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания (vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
2 (35) 2024**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 60 экз. Уч. изд. л. 317, усл. п.л. 19,81.
Подписано в печать 29.06.2024. Заказ №2024/12-23